«VERADZENOUNT» (La Renaissance)

REVUE ARMÉNIENNE — BIMENSUELLE

Rédaction et Administration : 16, Bd Saint-Denis. PARIS — Téléphone : NORD. 69-51.

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Բ. ՏԱՐԻ, — ՓԱՐԻԶ, 1-14 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1918 — ԹԻՒ 1-2

— ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին —

Բաժանորդագինն է ամէն երկրի համար, Տարեկան 20 ֆրանք. ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼԻ

Վեցամսեայ, 12 ֆրանք: Մէկ թիւը 1 ֆրանք:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Վերածնունդի ընթերցողներուն, **Լ. Հ.** — Հայը անպարտելի, **Ա. Չօպանեան** — Մի գլուխ անտիպ պոէմից, **Աւ. Իսահակեան** — Կաղանդի գիշեր, **Մինաս Չերազ** — Հայրենի հողը, **Մուշեղ Արքեպիսկոպոս** — Մանրանկարներ, **Կոստան Զարեան** — Որբին զոհերն ենք, **Վահան Թէքէեան** — Երուսաղէմի յիշատակներ, **Տոքթ. Լ. Համբարձումեան** — Վերածնութիւն, **Հրաչ Զարդարեան** — Ֆրանսին, **Ա. Չօպանեան** — Մեր մեծ բարեկամներուն Կաղանդի մաղթանքները առ Հայ ազգը. (**A. Meillet, B. Bareilles, E. Doumergue, Paul Deschanel, Gabriel Mourey, Mgr Touchet, Gustave Schlumberger, J. de Morgan, Miss Emily J. Robinson, Laurence V. Benèt. J. Mark Baldwin**). — Ազգային համախորհրդակցութիւն Թիֆլիսի մէջ — Երուսաղէմ ազատուած. — Իտալիա եւ Հայաստան – Կաբրիէլէ Տ'Անունցիոյի մէկ նոր կոչը. – Փարիզահայ կեանք – Հիւրասիրենք մեր զինուորները — Բաժին հանենք մեր որբերուն — Հայ կեանք — Համակրական նամակներ:

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ. Իշխան Լեդ, Հայ հովիւ մը, Հայ որբեր, Վասպուրականցիներու հարսանիք, Վանեցիներու տուն, Կովկասեան հայ կամաւ. յուսահատ պատուհանէն աղջիկ մը կը նայի, Խորանազարդ, Ծնունդ Փրկչին, Ֆինլանտական լիճեր, Գարունը Իէնի ափերին, Նկար էսկար Շահինի, Փարիզի հայ կամաւորական խումբ մը, Սովալյուկ հայ մանուկներ:

Fonds A.R.A.M

Դրամ, նամակ եւ գրութիւններ ղրկել Տնօրէնի նասցէին՝

Dr Léon HAMPARTZOUMIAN, D. D. S.

16, Boulevard St-Denis. PARIS.

Գահիրէի մէջ « Վերածնունդ » կը ծախուի *Houngi* գրախանութին մէջ, Place de l'Opéra, ուր կ'արձանագրուին նաեւ նոր բաժանորդներ եւ կը գանձուին բաժնեգիները։

« Վերածնունդ »ի Լոնտոնի գործակալութիւնը սիրայօժար ստանձնած է Տիար ԱԿՐՏԻՉ ԳԱԲԱՄՃԵԱՆ։ Կը խնդրենք մեր Լոնտոնի բաժանորդներէն իրենց բաժնեգինը փոխանցել մեր յարգելի բարեկամին հասցէին՝ 16–17, Devenshire Square, Bishopsgate LONDON, E. C. 2

Մանչէսթրի մեր գործակալութիւնը սիրայօժար ստանձնած է՝ տեղւոյն հոգեւոր հովիւը, Արժ. Տ. Ներսէս քահանայ Սվաճեան, որուն կարելի է դիմել բաժանորդ արձանագրուելու կամ բաժնեգին վճարելու համար։

Ժընէվի մեր գործակալն է պետագործ Պ. M. L. Nevrouse 37, Bd. de la Cluse, «Վերածնունդ»ի մասին բոլոր գործառնութեանց համար դիմել մեր բարեկամին։

Mesdames !

Pour vous habiller avec plus de chic et plus d'élégance, adressez-vous à la

MAISON MADELEINE

15, Boulevard des Batignolles, 15 (Métro : Clichy

où d'après la dernière mode on exécuterait vos **Robes, Manteaux, Costumes Tailleurs, Fourrures** et **Corsets sur mesure.**

DERNIÈRES CRÉATIONS POUR LA MODE NOUVELLE

Դիմեցեք փարիզեան մեծ հռապարակին միակ հայ լուսանկարչին

PHOTOGRAPHE D'ART.

Abel

5. BOULEVARD MONTMARTRE . PARIS.

ASCENSEUR

Fonds A.R.A.M

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԿԻՍԱՄՄԵԱՅ

Կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԹ 1, 2, — 1-14 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1918

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԻ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Քաջալերուած Թերթիս գտած ջերմ ընդունելութենէն և գոհացում տալու համար զայն աւելի յաճախ կարդալու փափաքին, որոշեցինք զայն հրատարակել այսուհետեւ կիսամսեայ հանդէսի ձեւով, ամէն ամսոյ 1ին և 14ին, իւրաքանչիւր Թիւը 24 էջով։

Նկատի ունենալով ծաւալի և ծրագրի ընդարձակումը, խնդրեցինք Պ. Արշակ Զօպանեանէ ստանձնել Թերթիս խմբագրապետութիւնը և ուրախ ենք յայտնելու որ մեր յարգելի բարեկամը հակառակ իր ծանր զբաղումներուն յանձն առաւ կատարել մեր խնդրանքը։

Այս կրկնակ Թիւը կը ներկայացնէ նոր շրջանի Ա. և Բ. Թիւերը։

Նոր շրջանի բաժնեգինն է տարեկան 20 ֆրանք։ Անոնք որ բաժանորդագրուած են անցեալ շրջանի Ա. Թիւէն, 10 ֆրանք միայն պիտի ունենան վճարելու ստանալու համար 1918ի 1-24 Թիւերը։

Խ. Հ.

Fonds A.R.A.M

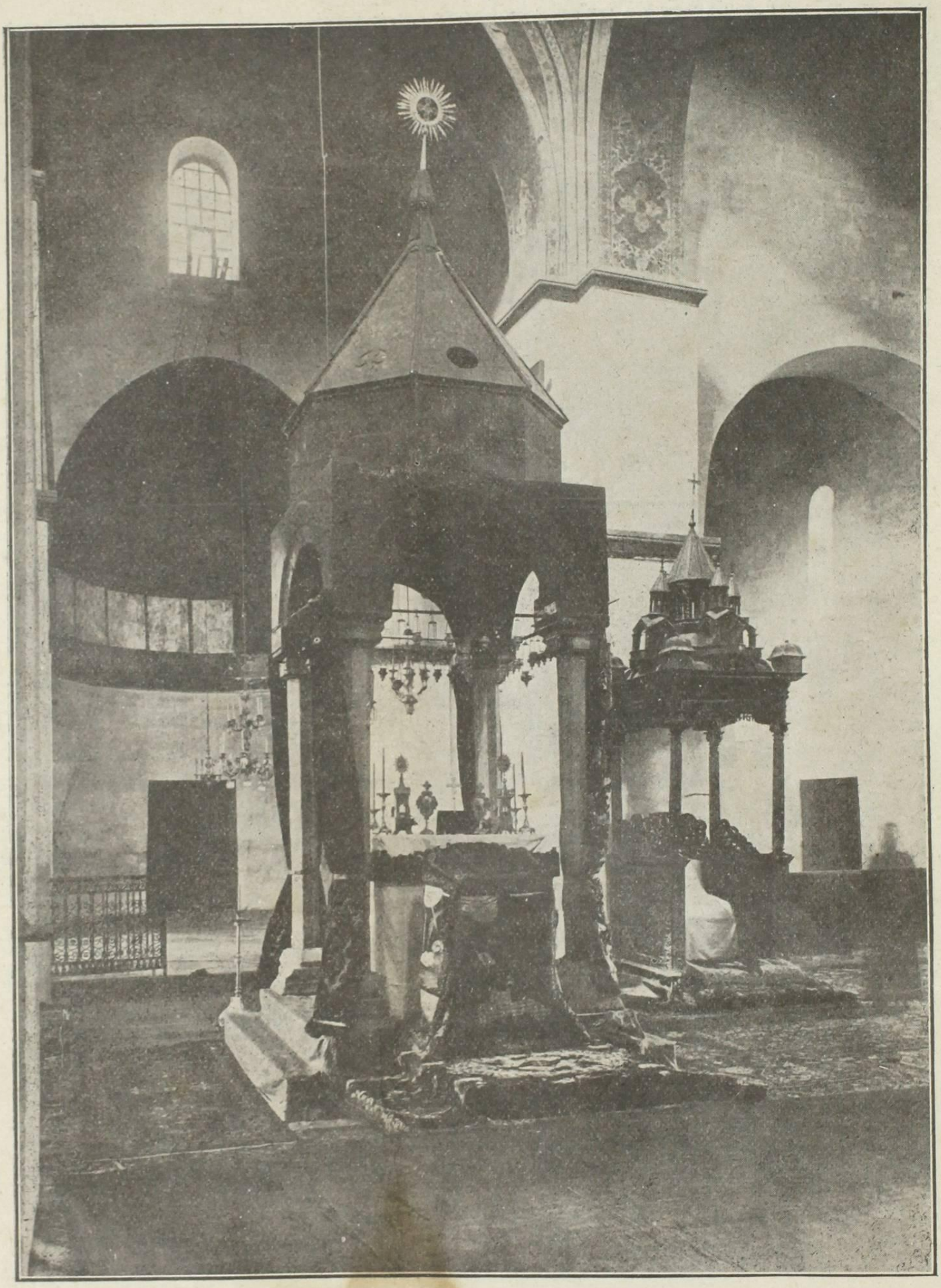

Հայ Էջեր

ԷՋՄԱՆ ՏԵՂԻ

Էջմիածնայ տաճարին մէջ խորանը որ կանգնուած է այն կէտին վրայ ուր ըստ Ս. Գրիգորի տեսիլին Միածինը իջաւ եւ ոսկի մուրճը գետինը զարնելով, նշանակեց տաճարին շինութեան տեղը: — Քովը՝ կաթողիկոսական աթոռը:

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅԸ ԱՆՊԱՐՏԵԼԻ

Նոր տարին, գոր քիչ օրէն պիտի ողջունենք, աշխարհը դեռ համատարած խաւարի մէջ թաղուած պիտի գտնէ։ Ազատութիւնը տակաւին չէ տարած իր վճռական յաղթանակը։ Մեր ազգը դեռ չէ գտած իր լիակատար ապատագրումը։ Մռայլ ու ահաւոր է դեռ ընդհանուր պատկերը։ Ձարը, դեռ զօրեղ, Բարիին հետ կը շարունակէ կռուիլ՝ գրեթէ համահաւասար ուժերով։ Պայքարը, նոյն իսկ աւելի մոլեգին, աւելի լայն, աւելի հսկայ դարձած է. սկիզբը՝ համաշխարհային կոչուելով հանդերձ, իր նշանակութեամբը միայն այդպէս էր անիկա. այժմ իրապէս դարձած է համաշխարհային. երկրագնդիս գրեթէ բոլոր ազգերը հիմայ կը մասնակցին անոր. երկու մարդկութիւններու մէջն է իրօք որ ան կը պարզուի այժմ։ Այսպիսի վիթխարի պայքար մը չի կրնար շուտով վերջ գտնել։ Երկու ընդդիմամարտ սկզբունքներէն մին պէտք է որ յաղթէ։ Ճիւաղային տեսարանը դեռ պիտի շարունակէ ուրեմն, թերեւս երկար։ Արհաւիրքներ արհաւիրքներու պիտի յաջորդեն դեռ։ Ու մեր ցեղը, որ այնքան ահաւոր փորձանքներու ենթարկուեցաւ այս տիեզերական ճգնաժամին մէջ, անոր վախճանէն առաջ՝ դեռ նորանոր փորձանքներու իր վրայ խուժելը տեսնէ թերեւս՝ եթէ յեղափոխութեան ստացած ձախորդ ընթացքին հետեւանքով Ռուսիոյ կազմալուծումը շարունակուի։

Աղջամուղջով ծանրաբեռն այս պայմաններուն մէջ է որ կը մօտենայ նոր տարին. և սակայն մենք Հայերս ամենէն պիտի ողջունենք՝ ինքնամփոփ ծանրախոհ մտքով, անձկութեամբ լի սրտով, բայց առանց ոևէ վհատութեան, ընդհակառակն աւելի քան երբեք վստահ՝ պայքարին վճռական վախճանին, որ յաղթանակը պիտի ըլլայ Ազատականութեան և յաղթանակը մեր դատին։

Գերմանի բռնապետութիւնը, գէնքով իր մեծ հակառակորդներուն յաղթելու անկարողութիւնը գիտլով, զանոնք պառակտելու, ջլատելու, թուլցնելու համար ամենէն դիւային ու գազիր միջոցներուն կը դիմէ. այդ սեւ ծրագիրները յայդոզեցան, աւա՜ղ, Ռուսիոյ մէջ՝ խումբ մը իմաստակներու և վարձկաններու շնորհիւ՝ յեղափոխութեան գեղեցիկ և յուժատու շարժումը իր բնական ընթացքէն շեղեցնել և Ռուսիան իբր մարտական ուժ չ.քացընել. բայց դաշնակից մեծ ազգերը ուշին լիովին հարկ եղած կորովն ու առողջութիւնը՝ այդ էնթրիկները իր դերեւ հանելու և թշնամիին իրենց մէջ ներմուծած ախտավարակ միքրոպները ջնջելու համար. անոնց ուժերը հետզհետէ կը ստուարանան, կը բազմապատկուին, կը կազմակերպուին. յաղթելու կամքը անոնց մէջ աւելի խոր է քան երբեք. անոնք վերջիվերջոյ պիտի ջախջախեն անբարոյութեան և բռնութեան մարմնացումը թշնամին։

Այդ օրը, որ անտարակուսելի կերպով պիտի ծագի աշխարհիս վերեւ, Հայը՝ իր դարաւոր ոգորման ու տառապանքին արդար վարձքը պիտի ստանայ։

Կը մնայ մեր ցեղին՝ տեւել մինչեւ գալուստը այդ մեծ օրուան։ Ու պիտի տեւէ անիկա։ Ան պիտի գիտնայ դիմագրաւել նորանոր փորձանքներուն,

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅ ՀՕՎԻՒ ՄԸ
Ամերիկ. միսիոնարներու ձեռքով լուսանկարուած.

ինչպէս դիմագրաւած է ցարդ՝ անվկանդ արուեստամբ՝ հազար տարիէ ի վեր իր վրայ խուժող ահաւոր աղէտներուն, ան յաղթական դուրս պիտի ելլէ այս ա-նօրինակ ճգնաժամէն, նուազած, բազմախոց, արիւնլուայ, բայց կենդանի, և բարոյապէս աւելի հզօր քան երբեք: Անմահ է ան և անպարտելի՝ ինչպէս անպարտելի և անմահ է Ազատութիւնը.

Անպարտելի է Հայը, ըսե՛նք ասիկա միշտ մենք մեզի՝ ո՛չ թէ անապարձ հպարտութեամբ, այլ պատմութեան ու տրամաբանութեան վրայ հիմնուած ճըշդատես, առողջ ու լուրջ համոզումով: Անպարտելի է ան, որովհետեւ իր ազգային ինքնութիւնը կը յենու մարդկային ազնիւ իտէալի մը վրայ, և ոչ թէ՝ ինչպէս շատ մը հին ազգերու մէջ որ պահ մը մեծազօր եղան և յետոյ անցան կորան անհետացան, տիրելու իղձով միայն լեցուած և անգիտակից հօտ մը իրենց գործիք ընող պետերու անձնական փառասիրութեան ու բիրտ զօրութեան վրայ: Անպարտելի է Հայը, որովհետեւ կեանքի տարր է, և ոչ քանդումի: Փոթորիկը ահեղազօր երեւոյթ մըն է, բայց անցաւոր: Տեւական և անջնջելի են՝ օդը որ շունչ կը շնորհէ, հողը որ հաց կը պարգեւէ, արեւը որ լոյս ու ջերմութիւն կը բաշխէ: Փոթորիկը կրնայ աւերշտրկել հողը, ծածկել արեւը, մթնցնել օդը, բայց թափը անցնելէն յետոյ՝ երբ ան տիեզերական կեանքի զօրութիւններէն յաղթուած՝ փշրուի, ցնդի, անհետանայ, անոնք, բարի ու անքանդելի ուժերը, հողը, օդը, արեւը, նորէն երեւան կ'ելլեն՝ իրենց անեղծ իսկութեամբ և նորէն իրենց վեհ դերը կը կատարեն:

Այս հաւատքով ողջունենք ամանորը. եթէ ան իր հետ չպիտի բերէ ցանկացուած, սպասուած Արշալոյսին անմիջական ճառագայթումը, ապահովապէս պիտի ըլլայ մեծ ու ստոյգ քայլ մը ևս դէպ ի աներկբայելի ծագումը խաւարահալած տիեզերանորոգ այդ Այգուն:

"Այնպիսի վիճակի մը մէջ պիտի դնեմ Հայերը, որ յիսուն տարի ինքնավարութիւն բառն իսկ բերան առնել չպիտի համարձակին„ ըսաւ Թալաաթ Ճիւաղը, և արձակեց հրամանը ոճիրներու ոճիրին: Արեան հեղեղներ վազեցին, կտրուած գլուխներու բուրգեր բարձրացան, գետերը՝ դիակներով խըճողուած՝ ընթացքնին փոխեցին, ձորերը ոսկրակոյտներով լեցուած՝ մահաբլուրներու վերածուեցան, բայց "հայ ազգը„ մնաց կենդանի, անոր դատը՝ բարոյապէս արդէն վաստկուած է, և իր դահիճներուն պատուհասը արդէն սկսուած. այսօր ամէն Հայ, — թէ՛ անոնք որ ապատ երկիրներու մէջ կ'ապ-

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅ ՈՐԲԵՐ

Փորագրութիւն Էտկար Շահինի, յօրինուած՝ ոդբացեալ Գրիգոր Զօհրապի խնդրանքով՝ Ազգանուէր Հայուհեաց Ընկերութեան 1910ի պարահանդէսին յայտագրին համար:

երեւաք հրապարակին վրայ, պիտի ունենաք ձեր կրթական յարկերը, տնտեսապէս պիտի տիրէք ձեր շրջապատին վրայ և պիտի բարեզարդէք Արեւելքը: Մենք ձեզ կոտորեցինք, բնաջնջեցինք, բնաջնջած ըլլալու համար ձեր կուլտուրան, որմէ կը սոսկայինք, բայց մեր յիմարութիւնը կը ծիծաղի և կը հեգնէ մեզ՝ „

Այնքան անմիտ ոճրան եղեռնական վճիռին, զոր Թալեաթ արձակեց, հայ

ըին. և թէ՛ անոնք որ արհաւիրքի երկիրէն ճողոպրած են, — աւելի քան երբեք ուժգնութեամբ ու վստահութեամբ իրենց շրթունքին վրայ և սըրտին մէջ ունին "ինքնավարութիւն„ բառը, որուն այժմ իրենք ու ամբողջ ապատական աշխարհը անկախութեան իմաստը կուտան: Հարիւր հապարաւորներ ինկան մեր ցեղին գաւկըներէն, բայց ողջ մնացողներուն կորովն ու հաւատքը հարիւր հազար անգամ բազմապատկուած է. Կովկասի մէջ՝ և այլուր, կամաւորական փոքրաթիւ խումբերուն տեղ, հայ կամքը՝ հայ ստուար բանակ մը կը գոյացնէ այժմ՝ բռնութեան դէմ մաքառելու, Ազատութեան յաղթանակին իր հինաւուրց անխորտակելի բազուկով մասնակցելու համար: Ամէն երկիրներու մէջ, հայ եռանդը, հայ տաղանդը, հայ անձնուիրութիւնը կը փայլին, կը շեշտուին, բոլորանուէր ի հանդէս կուգան՝ մեր ազգային Դատին ու ընդհանուր մարդկային Ազատութեան Դատին ի նպաստ:

Էրզրումէն "Մշակ„ին ղրկուած թղթակցութիւն մը, վերջերս. կը հաղորդէր Ռուսաց ձեռքը գերի ինկած թուրք սպայի մը հետեւեալ յայտարարութիւնը Հայերուն ուղղեալ.

"Եթէ կը խորհիք թէ դուք այս հայոյինչ ու հայակեր պատերազմի ընթացքին պարտուեցաք, սխալ է: Ճշմարիտ է որ մենք անհնայ կոտորեցինք, ուզեցինք ձեր վերջին ճնացորդն անգամ անհետացնել, բայց այսօր կը տեսնեմ թէ դուք անպարտելի էք, որովհետեւ հայ կուլտուրան, Հայի ընդունակութիւնները ու ձեռներէցութեան ոգին անպարտելի են և պիտի ճնան դարեր շարունակ անպարտելի. վաղը՝ Հայաստանի մէջ ինչ քաղաքական ատմինիստրացիա ալ որ ստեղծուի, դուք կրկին պիտի

Fonds A.R.A.M

նուիրական պիտի բարձրանայ անոնցմէ, զոր աշխարհ ամբողջ՝ պատկառոտ լռութեան մը մէջ՝ պիտի լսէ, փառաբանելու համար յաղթանակը Արդարութեան։

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 2 Դեկտ. 1917

ՄԻ ԳԼՈՒԽ ԱՆՏԻՊ ՊՕԷՄԻՑ

I.

Լեռան լանջին կայ հինաւուրց
Մի վանք՝ մամուռ, փլատակ.
Հաւաքուել են առաւօտուց
Սարւորները նորա տակ։
Վարդավառի տօնն է այսօր,
Ֆողք են կապել սարւորներ.
Չի կը խաղցնեն վանքի բոլոր
Զէնք ու զարդով կտրիճներ։
Սարւոր կանայք խոտով-ցախով
Բորբոքել են վառ օճախ,
Համով-հոտով, օրհնած աղով
Կ'եփեն ուխտած, սուրբ մատաղ։

II.

Ընկեր–տղերք սէղի վրայ
Ուրախ սեղան են նստած,
Կարմիր գինին կը հուրհրայ,
Կը թշթժայ խորոված։
Ու սարն ի վեր ձէնն է ձգել
Զուռնան՝ բանձրիկ ու հզօր.
Դաւուլն ահեղ՝ ժաժք է ձղել,
Թինդ ու դղորդ սար ու ձոր։
Ու մի կտրիճ թռաւ տեղէն
Որոտալի ծափերի մէջ
Խենթ տրնկին ակաւ մէկէն,
Պարեց, պարեց ու չը յոգնեց։

ազգին իր կենդանի վարմունքով տուած պատասխանէն յետոյ, ահա՛ ջախջախիչ պատասխան մը եւս, զոր անկեղծ ու ճշդատես Թուրք մը իր այս խոստովանութեամբը կուտայ և որ է՛ն Թանկագին մեծարանքներէն մէկն է, բարոյապէս արդէն իսկ պարտուած մեր դահիճներուն վոհմակէն բղխող, որ ուղղուած ըլլայ երբեք հայ հոգւոյն անփշրելի կորովին։

Աշխարհիս բոլոր թալատները անկարող են այդ կորովը չքացնել։ Անիկա պիտի աւելի եւս աճի ու զօրանայ մինչեւ հնչէ վճռական յաղթանակին ժամը։ Այն ատեն, ինչպէս Ոգին յարութեան զոր եզեկիէլ տեսաւ ոսկերոտիքներու անհուն դաշտին վերեւ հոլաթև, այդ կորովը, Հայ հոգիին հինաւուրց անշիջանելի այդ ուժը, պիտի սաւառնի տիրական՝ մեր հայրենիքին մահաշուք ամայութեանց վերեւ, անոր հրեղէն շունչին տակ՝ ոտքի պիտի կանգնի գետնամած ծանրակապ Աւերակներու տիկինը, ցաւի ու հաւատքի վեհագոյն թագուհին, ալեւոր բազմահոց ու մշտակենդան Մայր-Հայաստանը, և մինչ անոր շուրջ, անոր մեծարոյ թեւերուն տակ պիտի փութան հաւաքուիլ աշխարհիս չորս կողմերէն դէպ ի հայրենի բոյնը դիմող Հայորդիները՝ վերականգնելու համար քանդուած մեծ հին Տունը, նահատակներուն սուրբ ոսկերոտիքներուն արիւնովը յագեցած հողէն ծաղիկներ պիտի բուսնին, նմանը չտեսնուած քաղցրութեամբ շողացող վարդեր և գերագոյն մաքրութեամբ ցոլացող շուշաններ՝ զարդարելու համար վերանորոգ տունը պապենական, և անհամար դէզ ադէզ անթաղ ոսկերոտիքները պիտի սարսռան, պիտի խլրտան, պիտի թրթռան ինչպէս բիւր բիւր քնարներ, և մրմունջ մը

Fonds A.R.A.M

III.

Դաշտը կ'առնի դաւուլ–զուռնան,
Ու փողն անուշ կ'հեծկլտայ,
Ինչպէս քաղած վարդի վրան
Բլբուլն անյոյս լաց կուլայ…
Ու մի տղայ՝ կրծքի վրայ
Սիրով զարկած գլուխը կախ՝
Երազի մէջ, տես, թէ նա
Երգեց մեղմիկ մի տխուր տաղ։ —

Տղայի տաղը.

« Սիրելի՛ս, մի հատիկ ես,
Աշխարքի մէջ մի հատիկ ես.
Ես մեռնիմ — քեզի մատաղ,
Դուն ծաղկի՛ր, — մի հատիկ ես…
Նազելի՛ս, ի՞նչ մեղք ունիմ,
Հոգիս ելաւ, ի՞նչ մեղք ունիմ.
Աչքս տեսաւ — սիրտս սիրեց,
Նազելի՛ս, ի՞նչ մեղք ունիմ։
Սիրելի՛ս, մի արունք է,
Մի կեանք կորես — մի արունք է,
Թէ մի մատաղ սրտիկ կոտրես,
Սիրելի՛ս, եօթն արունք է…
Ա՜խ, աղջիկ, արտի միջին,
Ջա՜ն աղջիկ՝ վարդի միջին,
Եօթ տարի քեզ սիրել եմ —
Սրտիս սեւ դարդի միջին… »

IV.

Արագածը իրար վրայ
Իր պերճ գորգերն է փռել,
Պերճ գորգերով քար ու քռայ
Քեօշքերի պէս զար-զուքել։
Վառ վարդերի տօնն է այսօր,
Հարս ու աղջիկ զարդարուն՝
Պտոյտ կուգան օրօր-սորոր
Վարդափթիթ լանջերում։
Ու աղանի կը թռցնեն
Ձիների պէս սպիտակ,
Իրար վրայ ջուր կը ցանեն
Աղբիւրներէն անապակ։
Նազիկ հաւքերն անուշ կ'երգեն.
Ով կ'իմանայ էդ լեզուն, —
Ով լացել է սիրու վէրքէն,
Թռչուն դառել երազում։
Աղջիկները փունջ կը հիւսեն
Ալ վարդերով՝ շաղերով.
Իրենց սրտի սէրը կ'ասեն
Հուր–հաւքերի տաղերով։

V.

«Սարի սրին ձիւն կը շողայ, —
Սիրտս էրեց քու սէրէն.
Սարերն ելնեմ, կարօտ տղա՛յ,
Էրւած սրտիս ձիւն բերեմ։
Բարեւ տարէք, ծաղկի հովեր,
Հեռո՜ւ, հեռո՜ւ էն տղին.
Տարի բոլոր քեզ չեմ տեսեր,
Մեռնիմ ես քեզ տեսնողին։
Ա՜խ, երանի՜ զմրուխտ թռչուն,
Զմրուխտ երազ լինէի,
Թռուայի բարձիդ, անքուն,
Աչքերդ անո՜ւշ պագնէի… »

VI.

Վանքի դուռն՝ զով շւաքին՝
Նստել է կոյր մի աշուղ.
Զրոյց կ'անէ սազը կրծքին, —
Սազը կուլայ սրտաբուխ։

Աշուղի զրոյցը

« Բերձի վրայ կար մի բերդ,
Էն բերդի մէջ մի աղջիկ,
Ինքը՝ հրաշք-գեղեցիկ,
Սիրտը՝ կարծր քարի փերթ։
Ով որ անցաւ էդ դեհով,
Էս գեղեցկի տան ընկաւ,
Սիրեց, սիրեց ու մեռա՜ւ՝
Վառւած սիրու հրդեհով։
Եկա՜ն, եկա՜ն կարօտով,
Եկողն էլ ետ չը դառաւ,
Ու ո՛չ մէկն էլ սէր չ'առաւ,
Հէյ վա՜խ… մեռան կարօտով։
Ու մի կարիճ խթեց ձին,
Անցաւ մի օր էդ բերդով,
Անցաւ հպարտ, անվրդով,
Ու չնայեց գեղեցկին…
Աղջիկը նրան ձայն տւեց,

Fonds A.R.A.M

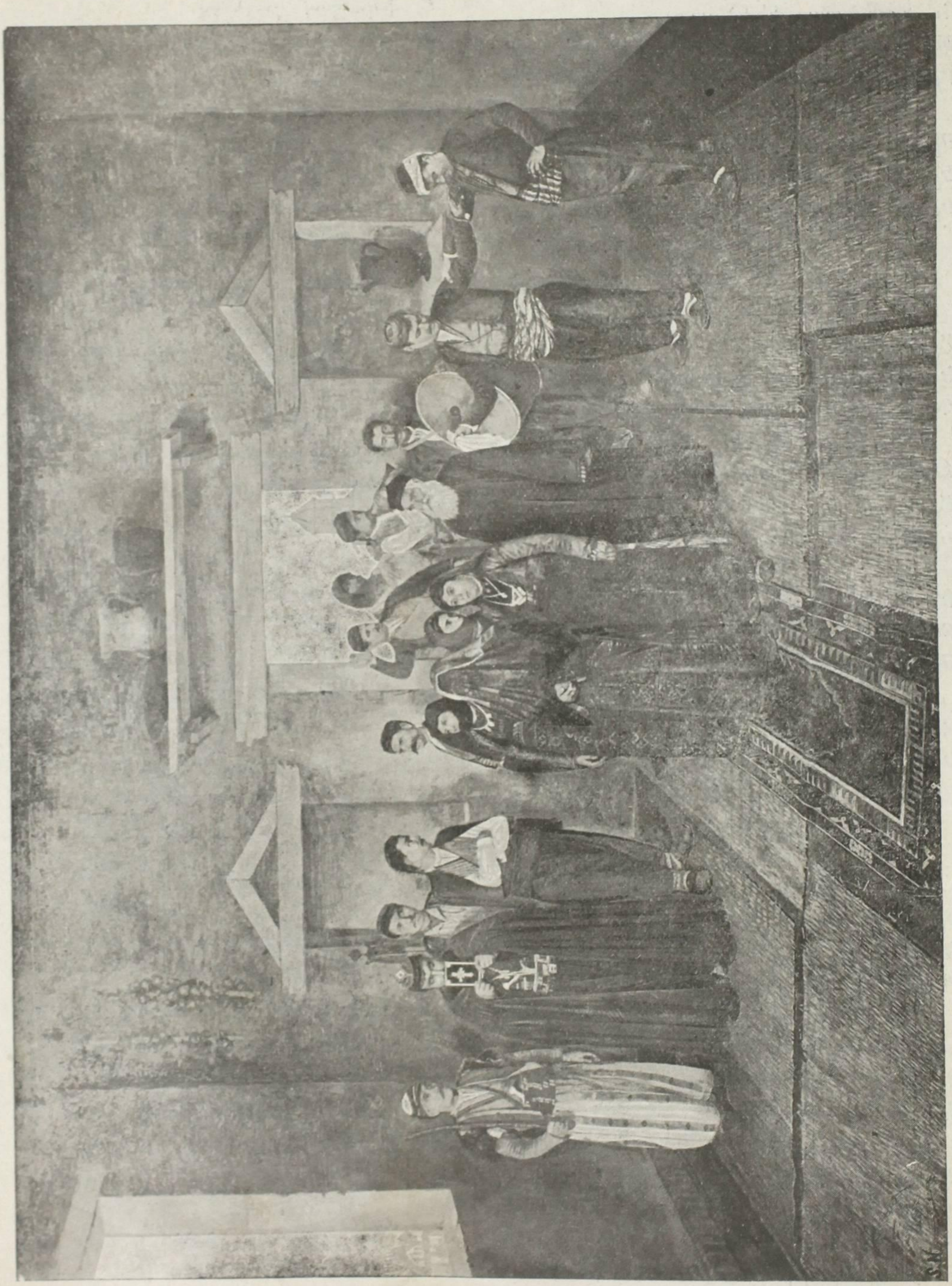

ՎԱՆԵՑԻՆԵՐՈՒ ՀԱՐՍԱՆԻՔ (Այգեստան).

Fonds A.R.A.M

ՎԱՆԵՑԻՆԵՐՈՒ ՃԱՇ (Այգեստան).

Կանչեց, լացեց, որ ետ գար.
Ու երբ չեկաւ, խելագար,
Բուրգէն իրան վար նետեց...
Քերծի վրայ կար մի բերդ,
Էն բերդի մէջ մի աղջիկ,
Ինքը՝ հրաշք-գեղեցիկ,
Սիրտը՝ քնքո՛ւշ վարդի թերթ... »

VII.

Վանքի առաջ աղջիկ-տղայ
Պար են բռնել, կը թռնին.
Ու մի աղջիկ, ու մի տղայ
Սիրոյ խօսքով կը կռուին:
Պարողները՝ ուրախ-զուարթ
Նրանց վէճին ծոր կուտան.
Ու կրծքերին ծաղիկ ու վարդ,
Պար կը դառնան, ծափ կուտան:

VIII

Պարերգը

Տղան. — Ա՜յ սիրուն աղջիկ,
Դրախտի ծաղիկ,
Դուրս արի, տեսնեմ,
Տեսքիդ խելառն եմ:
Խումբը. — Ջա՛ն Վարդավառ,
Վարդավա՛ռ,
Մեր դռանը՝
Ոսկի ծառ:
Աղջիկը. — Ա՜յ խելառ տղայ,
Վարդերի վրայ
Իսկի չե՞ս քնել,
Երազ չե՞ս տեսել:
Խումբը. — Ջա՛ն վարդավառ,
Վարդավառ,
Ոսկի բլբուլ՝

Fonds A.R.A.M

Վարդին թառ։
Տղան. — Ա՛յ երազ-աղջիկ,
Դրախտի ծաղիկ,
Մի պաչ տո՛ւր ինձի,
Ծարաւ եմ քեզի։
Խումբը. — Ջա՜ն վարդավառ,
Վարդավառ,
Վարդ եմ քաղել
Քեզ համար։
Աղջիկը. — Ա՛յ ծարաւ տղա՛յ,
Գիշեր լուսնկայ
Բլբուլի երգով
Ջե՞ս հարբել գինով,
Խումբը. — Ջա՜ն վարդավառ,
Վարդավա՜ռ,
Թէ տղայ ես, —
Արի՜, տա՜ր...

Պարողները՝ պայծառ ուրախ,
Խաղ կը կանչեն, կը խաղան,
Սէր ու համբոյր, ծափ ու ծիծաղ,—
Ու մինչեւ լոյս կը խաղան...

IX.

Իմ սիրեկանին.

Սարի գիշե՜ր, սիրուն գիշե՜ր,
Մեղր կ'իջնի աստղերէն.
Երազներով եկան հովեր
Հեռո՜ւ, անյա՜յտ տեղերէն։
Ծի՜ւ-ծի՜ւ հաւքեր կտուց՝ կտցի,
Ծաղկունքի մէջ քուն մտան. —
Հաւքերի պէս, եկ, ծոց՝ ծոցի,
Իմ հազար սէր, սիրակա՜ն,
Խմենք երկնի մեղրագինին,
Ծաղկունքի մէջ քուն մտնենք,
Լուռ նայելով վառ աստղերին,
Աստղերի մէջ քուն մտնենք։
Իրար գրկած՝ ես ու դուն՝
Երազներով հովերու,
Յաւերժ թռչինք ես ու դուն՝
Աստղերէն աստղ, ու հեռու...

Ավ. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Սարւոր = գարնան կիսից լեռ գնացող գիւղացիք.
Բողֆ, ֆողֆ կապել = տաղաւար, չիւղ.
Սարի սեր կամ սուր = լեռան գագաթ.
Զմրուխս թուչուն = կախարդական, հեքեաթական թռչուն.
Շւաֆ = ստուեր, բակ.
Բերձ = քարաժայռ.
Տրնկի = կենտ պար, աշխոյժ, եռանդուն պար.
Արւնֆ = ոծիր, եղեռն։

ԿԱՂԱՆԴԻ ԳԻՇԵՐ

"Փա՛ռք քեզ, Աստուած. փա՛ռք քեզ, Տէր. յաղագս ամենայնի, Տէր, փա՛ռք քեզ։"

Այս բառերը աղաղակեց Խարբերդի Մ. գիւղին ալեզարդ քահանան, երբ պետական հրամանով բանտէ արձակուած մահմետական ոճրագործներ, զայն մերկացունելէ և եկեղեցիին խորանին առջեւ պղծելէ յետոյ, ձախ ոտքին վրայ պայտ մը զամել տուին Թուրք պայտարին:

"Լաէ, ծեր շուն, պռուացին այդ դահիճները: Վանի կեաուրներուն մեզ ըրած չարիքին փոխարէնն է այս: Վեր առէք աջ ոտքն ալ:"

Եւ երբ պայտարը կրկնեց իր արիւնլուայ գործը, ծերունին նորէն մրմնջեց Ոսկեբերանին աղօթքը. "Փառք քեզ, Աստուած. փառք քեզ, Տէր. յաղագս ամենայնի, Տէր. փառք քեզ:

— Ի՞նչ կը հաջես, իթ եաղիսի. գոչեցին մարդասպանները: Թրքերէն խօսէ որ մենք ալ հասկնանք:"

Քահանան, վերջին ճիգ մ'ընելով, ըսաւ Թրքերէն. "Ուշ կամ կանուխ.

Fonds A.R.A.M

Հազրէքը Իսա պիտի կործանէ ձեր թագաւորութիւնը: Աւուր հացի կարօտ պիտի մնաք: Անիծեալ ըլլաք:„

Լախտի հարուած մը ջախջախեց Նահատակին գլուխը: Արիւնը ծիրանիի փախեց իր արծաթափայլ մօրուքը:

Այս օճիրէն յետոյ, Չէթաները կոտրեցին տաճարին խաչերը, գետինը զարկին հաղորդութեան սկիհը, կրօնական գիրքերը և սուրբերու պատկերները, և ամեն աղտեղութիւն թափեցին անոնց վրայ: Այնուհետեւ հրամայեցին իրենց միւէզզինին որ տանիքին վրայ բարձրանար և Ալլահ էքպէր երգէր յաղթական ձայնով, նախատելու համար քրիստոնէութիւնը: Եւ քրիստոնեայ աշխարհը արժանի էր այս նախատինքին, քանի որ գերման, աւստրեան, հունգար և պուլկար խաչապաշտներ պաշտպան կը կանգնէին խաչամարտ Իսլամին, և Հռոմի պապը, դիւանագէտ դարձած, խաչակրութիւն չ'էր քարոզեր նոր Սարակինոսներուն դէմ, թէև Շէյխ–իւլ–Իսլամը ճիհատ հռչակած ըլլար:

Եւ մինչ միւէզզինը իր խուպոտ ձայնով Իսլամին անեղութեան բոցը կ'արծարծէր, սպառազէն Չէթաները կողոպտելէ յետոյ կ'այրէին գիւղին հայ տուները, Ղասապ ալայը տիտղոսն առած՝ վատօրէն և անգթօրէն կը խողխողէին անզէն այրերը և ծեր կամ տղեկ կիները, վայրագօրէն կը լլկէին կամ իբր գերի կը ծախէին գեղեցիկ Հայուհիները, և թրքացունելով մահմետական ընտանիքներու կը յանձնէին հայ որբերը և որբուհիները:

Գիւղին հայ բնակիչներուն մէջէն մին միայն հանգիստ թողուեցաւ. — Սուրբիկը, քահանային կրսեր աղջիկը, պարզապէս անոր համար որ ճարտար կարուհի մ'էր: Թուրք գիւղապետին կիները, ծոյլ և ասեղ բռնելու անկարող, բարեխօսեցին թախանձագին, այնուհետեւ անոր կարել տալու համար իրենց կոշտ ճերմակեղէնները և խայտաբղէտ հագուստները, օրական չորաբեկ հացի մը փոխարէն:

Մ…ի Թուրքերը արդէն ունէին ընդարձակ մզկիթ մը. ուստի ախոռի վերածեցին եկեղեցին, և, աջէն և ձախէն դէմ առ դէմ ծակելով սիւները, անոնց մէջէն անցուցին իրենց ձիերուն, ջորիներուն և էշերուն սանձերը, ինչպէս մահմետականներն ըրած են Հայաստանի բոլոր աւերակ տաճարներուն մէջ, Անիի կաթողիկէին գոթական սիւներէն սկսեալ: Հոգեպմայլ շարականներուն յաջորդեցին խնչիւններ և զռինչներ, բուրվառներու անուշաբոյր խունկին յաջորդեց գրաստներու գարշահոտ աղբը:

Այս ախոռին մէկ անկիւնը ձգուեցաւ Սուրբիկ, իր ութամեայ ցաւագար աղջիկին և ծծկեր մանչուկին հետ, — իր մորթուած "գլխաւոր„ին միակ կենդանի յիշատակները, — որոնցմէ անհնար եղաւ անջատել զայն: Սուրբիկ հոգի կու տար Մաքրիկին համար, ճիշդ անոր համար որ ցաւագար էր (ո՞վ չը գիտէ թէ մայրենի սիրտը բնութեան հրաշակերտն է): Կը պաշտէր իր ապագուն մանչն ալ, ջարդի տագնապին մէջ վաղաժամ ծնած, և զոր, առանց մկրտութեան սպասելու, "Վահան„ անուանած էր, իբր ապագայ պաշտպան հայ ցեղին:

Խեղճ տղեկը անյագօրէն կը ծծէր մայրենի ծիծերը, որոնք հիւթը քամուած տժգոյն լիմոններու պէս կը կախուէին, մին ծծած ատեն միւսը թաթիկովը պինդ բռնելով, կարծես

Fonds A.R.A.M

Ազգային Բիւրօի հրատարակած կովկասեան հայ կամաւորներու լուսանկարները պարունակող ալպոմին կողքի նկարը:

արգիլելու համար որ ուրիշ մանկիկ մը գար յափշտակէր իր տեղը: Եւ ի՛նչ տեղ. օրը սեւ–խմոր կէս հաց ուտող մօր մը կաթը ո՞չ ապաքէն տկար շիճուկ մը կամ մանաւանդ դեղին ջուր մը դարձած կ'ըլլար, ուր ստէպ կու գային խառնուիլ իր աչքերէն հոսած աղի արցունքները: Սակայն փոքրիկ էակը չ'էր կրնար վայրկեան մ'իսկ զուրկ մնալ իր մօրը տեսքէն, և, երբ հարկ ըլլար պահ մը զատուիլ իրարմէ, այնքան սաստիկ կուլար կը պոռար որ Սուրբիկ կը վազէր կուգար, աղեթափուրթեան չ'ենթարկելու համար թշուառ արարածը: Այսպիսի մանուկներու համար հայ ժողովուրդը յատուկ բառ մը ստեղծած է. *վայրենիկ*:

* * *

Հասաւ 1916ի վերջին օրը: Հայկական լեռնադաշտը, որ ջարդի կարմիր պատանքէն սուգի սեւ պատանքին անցած էր, հիմայ ալ ձիւնի ճերմակ պատանքին տակ կը փառուէր անյարիր:

Սովորականին պէս, Մաքրիկ առտուն կանուխ գիւղապետին տունը գնաց դողդոջ քայլերով, օրական նկանակին հետ ստանալու համար՞ այն լաթերը զորս երեկոյին պիտի վերադարձնէր, խնամով կարուած: Սուրբիկ, որ, դիեցիկը գրկած, անոր վերադարձին կը սպասէր տաճարին առջեւ, տեսաւ բունի թրքացած ծաղկափայլ Հայուհիները որոնք հոնկէ կ'անցնէին, կերբերի պաշտօն վարող տաճիկ պառաւներու հսկողութեանը տակ: Դիտեց Թէ խեղճերը, անշուշտ հին յիշատակներով վրդովուած, գինովի պէս կը գայթէին սրբավայրին առջեւ, և իրենց չարշաֆներովը կը ծածկէին իրենց ծաւի աչքերը, արցունքի լճակներու փոխուած: Ինք ալ

Fonds A.R.A.M

փղձկեցաւ, հին կաղանդի գիշերներուն խօլ զուարթութիւնը յիշելով, այնքան տարբեր ներկայ դժոխքէն։

"Լուսահոգի նահատակ տէր–հայրս. կ'ըսէր ինքնին, Աստուծոյ ամենակարողութեանը վրայ կը խօսէր ինձ, և կը պատմէր թէ ինչպէս ջրհեղեղով պատժած էր մեղաւորները և կրակ թափած էր Սոդոմի և Գոմորի վրայ։ Մի թէ այդ մեղաւորներէն շատ աւելի պատժապարտ չ'ե՞ն արիւնկզակ թուրքերը. ինչո՞ւ ջրհեղեղ մը չ'եկաւ խեղդել զանոնք։ Չկայ թրքաբնակ քաղաք կամ գիւղ որ Սոդոմ-Գոմոր չ'ըլլայ. ինչո՞ւ երկինքի կրակը չթափիր անոնց վրայ։ Տէր-հայրս Յիսուսի գթասրտութեանը վրայ կը խօսէր ինձ. ինչո՞ւ չը գթաց մեր անմեղ ժողովուրդին, մանաւանդ Սանդուխտէն ի վեր մեր տուած նահատակներուն, որոնց կմախքները, իրարու վրայ դիզուած, պիտի կարենային նոր Մասիս մը ձեւացունել, ինչպէս իրենց արիւնները՝ իրարու խառնուած՝ նոր Տիգրիս մը։ Ինչո՞ւ հրաշք մը չը գործուեցաւ, և այս տաճարին Սրբութիւն Սրբոցը պղծող ճիւաղները յանդիպքի չ'եկան կամ, ինչպէս կ'ըսուի, չարիվևիշ չ'եղան։ Ո՛չ, այսուհետեւ չպիտի հաւատամ ամենազօր և ամենագութ Աստուծոյ մը գոյութեան։ Հիմայ համոզուած եմ թէ սուրն է մեր հողագունտին միակ Աստուածը։ Երբ Վահանս չափահաս ըլլայ, խորհուրդ պիտի տամ որ սուր մը և հրացան մը ձարէ և լեռը բարձրանայ իբր աւազակ, մեր անթիւ գոհերուն վրէժը հանելու համար, և, ամեն անգամ որ մահմետական մը սպանէ, սուրին ծայրովը գիծ մը քաշէ հրացանին փողին վրայ, մինչեւ որ սա, աղքատի չէքէլէի պէս, գիծերով ծածկուի ծայրէ ծայր։"

Մաքրիկին մօտենալը տեսնելով, անմիջապէս որբեւայրին վերջ տուաւ իր մռայլ խոհերուն և, աչքերուն արցունքը սրբելով, ջանաց զուարթ երեւիլ անոր, ինչպէս միշտ։ Մայրերը իրենց դառնագոյն արցունքները առանձնութեան մէջ կը թափեն, իրենց զաւակներուն տեսքէն հեռու։

"Եկուր, անուշիկս, ըսաւ ցաւագարին, անոր վրայի ձիւնը թօթափելով։ Աչքս եղայ, որքա՜ն մնեցար արդեօք։ Եկուր մեր անկիւնը երթանք որ քիչ մը տաքնանք։ Կաղանդի գիշեր է. քիչ մ'ալ զուարճանալու ենք մեր ոսկի թօփին հետ։"

Մայր և աղջիկ դէմ առ դէմ նստեցան։ Սուրբիկ համբուրեց և Մաքրիկին գիրկը նետեց ոսկի թօփը (այսպէս կը կոչէր նա իր փոքրիկ մանչը)։ Ցաւագարը համբոյրներով ծածկեց զայն և մօրը գիրկը վերադարձուց։ Մայր և աղջիկ շարունակեցին իրարու նետել զայն, մինչեւ որ ժպիտներ սկսան փայլիլ խաղաւած և ցնցումէն ոգեւորուած մանուկին ժպտոյն դէմքին վրայ։ Մաքրիկ ալ սկսաւ ծիծաղիլ, իր մշտալաց եղբօր առաջին ժպիտները նշմարելով։ Սուրբիկ անոնցմէ աւելի խնդաց, իր հնարած խաղին այդուքիւնը տեսնելով։ Եւ պահ մը զուարթութեան ճաճանչ մը սահեցաւ կիսաւեր տաճարին նեմ խորշին մէջ։

"Հանդիր, ճուաց ողորմ ձայն մը, Աստուած ուրախ պահէ ձեզ։ Երկու օրէ ի վեր բան չ'եմ կերած։ Պատառ մը հաց։"

Գիւղին թուրք մուրացկաններէն մին էր, Քէլ-Մէհմէտը, որ, ջարդէն առաջ, քահանային ընտանիքէն բարիք վայելած էր միշտ։

"Կորիր, անգգամ, գոչեց Սուրբիկ։

Fonds A.R.A.M

Աղաններուդ դիմէ, որոնք մեզ մոխիրի վրայ նստեցուցին։

— Հանըմ, քենէ ուրիշ բարեսիրտ մարդ չը կայ մեր գիւղին մէջ։ Աղաներս շան պէս վռնտեցին զիս։

— Կորիր, կ՚ըսեմ, իժի ծնունդ։ Մար դասպան մ՚ ըներ զիս։„

Եւ Հայուհին, մանկիկը Մաքրիկին գիրկը ձգելով, այնպիսի կատաղութեամբ մը քալեց Քէլ-Մէհմէտին վրայ որ սա վախէն կծիկը դրաւ։

Մուրացիկը երկու ժամէն վերադարձաւ, ձիւնապատ ցնցոտիներուն տակ սարսռալով, և գետինն ինկաւ ուժասպառ։

“Հանըմ, ճուաց, անիծեալները նորէն վռնտեցին զիս։ Եթէ չ՚ողորմիս, պիտի մեռնիմ հոս, ոտքերուդ տակ։ Պատառ մը հաց, Հազրէթը Իսա աշքընա։„

. . . .

Սուրբիկ պահ մը կը մտածէ, գլուխը կախած իր երախային վրայ, որ կը ջանար կեանք խմել ցամքած աղբիւրէն։ Մաքրիկին բերել կու տայ ցերեկուընէ աւելցած կէս հացը, երկու հաւասար մասի կը բաժնէ զայն, և կ՚ըսէ.

“Առ, սիրելիս, այս մասը քեզի, միւսը տար աղքատին տուր։ Չ՚եմ ուզեր տեղէս շարժիլ, անհանգիստ չ՚ընելու համար անօթի ձագուկս։

— Դո՞ւն ինչ պիտի ուտես, մայրիկ։

— Ես կուշտ եմ։ Հացի պէտք չ՚ունիմ։ Տար աղքատին տուր, սիրունիկս։

— Դուն անօթի՞ մնաս, կաղանդի գիշեր մը, այս գազաններուն համար։

— Ես գիտեմ, աղուորիկս, թէ կը սիրես զիս։ Սիրտս մի՛ կոտրեր աստնկ գիշեր մը։ Տուր, աղջիկս, տուր։„

Եւ, տեսնելով որ ցաւագարը, վերջապէս յաղթուած, հացը կը տանէր ատելի Թուրքին, գթասիրտ Հայուհին կը շարունակէ.

“Տուր, հոգիս, տուր։ Թող Աստուած տեսնէ . . . և ամչնայ։„

ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶ

ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԸ

Շոգենաւը կը սուրար Միջերկրականի ծոցը, իր երկու կողերուն եղերքն ի վեր փրփուրներու ճերմակ ծաղիկներ բուսցընելով։

Անցորդներու հոծ բազմութիւն մը, կամրջակին վրայ կանգնած, հիացիկ նայուածքով մը կը դիտէ ծովը, որ իր զմրուխտ ծալքերովը կը վէտվէտի, և իր կապոյտ շղարշէ թեւերը բացած կը թռչկոտի կարծես ջուրերու անապատին վրայ։ Մերթ աչքերը նայուածքի զուգահեռականութեամբ մը կ՚երկարին, ծովուն վրայէն, դէպի աւելի հեռուն, հետեւելու համար, հորիզոնի բոլորակներու անորոշութեան մէջէն, առագաստանաւերը, որոնք մոլորած արագիլներու պէս կը յառաջանան, իրենց թեւերը պարզած հովին։ Կղզիներու տարածուն մարմինը, ձիթենիներով ու թաւ կանաչութեամբ մը եզերուած, հիացումի ժպիտներ կը բուսցընէ ցամաքին կարօտակիզումով տոչորուած աչքերուն խորը։

Պիտի կարծուէր, թէ նաւը տապանակ մըն էր, որ իր գրկին վրայ կը կրէր բիւրեղ սէրերու, վճիտ երջանկութիւններու հմայքովն ու առինքնումովը հիբնոսացած հարսնեւորներ, որոնց կեանքին վրայ ցաւի

Fonds A.R.A.M

ու տառապանքի սեւ գիշեր մը իջած էր լար, եթէ այդ երջանիկ բազմութեան մէջ սեւ ու մռայլ կէտ մը դիտողին աչքին չզարնէր:

Ծերուն մըն էր անիկա:

Ամբողջ ճամբորդութեան միջոցին, բնութեան ոչ մէկ հրապոյրէն ազդուած էր, ոչ արեւալոյսի այն հրաշափառ խաղուածներէն, որոնք բլուրաւոր գոյներ կը հագուէին փըրփուրներուն գիրկը, ուր ծիածաններ կը յօրինէին, ոչ հեռաւոր ափերու մոլմռութիւններէն, և ոչ ալ նաւին նուագախումբին դաշնակած եղանակներէն, որոնք ծովուն ծփանքները կ'օրօրէին: Իր դէմքը սխուր էր մամուռ կապած գերեզմանի պէս, սխուր՝ փոթորկոտ մութ գիշերի մը նման, իբր թէ անանկացած խեղալի մը, մարած ճրագի մը կամ քանդուած հաւատքի մը կմախքն եղած ըլլար:

Իր գեղջկական, դաւառացի տարազէն դատելով Խարբերդի կողմերէն կուգար ծերուկը, իր հետ ունենալով թոռնիկը:

Զարմուղութիւնները, ուր որ ալ ըլլան, մանաւոր ինքնայատկութեան մը ցուցադրութիւններն են, որոնք հանրային ուշադրութիւնը իրենց վրայ հրաւիրելու արտակարգ ոյժը ունին: Այդ զարմուղութիւնները նշաններն են կամ զօրաւոր նկարագրի մը, և կամ անանուն վիշտերու, որոնց փորած անդունդը անտեսանելի յատակով մը եղերուած է:

Ծերուկին դէմքը գիտ իրեն կը քաշէ: Հայ մըն է ինքը, Աւետ անուն: Կը խօսիմ իրեն հետ: Կը ջանամ իր սրտի գերեզմանին վրայ ժպիտ մը բուսցընել, բայց իմ ջանքերս ապարդիւն կը՛մնան: Շաբաթուան մը մեր ճամբորդութեան միջոցին իմ շուրջս ծովին վրայ ու երկինքին երեսը տեսայ երջանիկ փոփոխութիւններու շարունակական հանգոյցներ, ժպիտներ, որոնք կը մարէին նորէն ծագելու համար, ալիքի ժանեակներ, որոնք կը խորտակուէին նորէն հիւսուելու համար, աստղեր որոնք կը ծագէին, նորէն մարը մտնելու համար, վերջապէս երգեր, որոնք կը թրթռային նորէն լռութեան դատապարտուելու համար, բայց Աւետ ամուլ դէմքը միայ ու միայ անփոփոխելի՝ կրանիթ ժայռին պէս, զոր կայծակն անգամ չկրնար ակօսել, անփոփոխելի՝ իր նայուածքը, ուրկէ յուսահատութիւնը կը կաթի, դէմքն ու սիրտը, որ մարած արեւի մը տպաւորութիւնը կը թողուն վրադ:

*
* *

Մեր առաջին հանդիպումին կը զգուշանամ զինքը հարցափորձելէ, վախնալով թէ մի՛ գուցէ իմ հետաքրքրութիւնս պատռէ իր վիշտին երակները, և խեղդէ զինքը տառապանքին կարմիր ճիրաններով: Բայց հետաքրքրութիւնը գիս կը կրծէր, կ'ուզէի կարդալ իր հոգիին նշանագրերը, մօտենալ անոր լուռ և անփոփոխելի տառապանքի ակերուն վերջապէս առաւօտ մը կը մօտենամ իրեն ճիշդ այն երկիւղովն ու սարսուռովը, որով քրմապետ մը պիտի մօտենար կայծակնահար մեհենի մը աստուածներու սեղանին.

— «Աւետ ամու, կ'ըսեմ իրեն, ինչ ունիս, ինչո՞ւ չես վայելեր գեղեցիկ օրերու ծովային ճամբորդութեան մը հրապոյրները: Եթէ ցաւ մը ունիս՝ ծովը թափէ, և ուրախ դուարթ եղիր սա շուրջիններուդ պէս»:

Ծերուկը արգահատանքով մը նայեցաւ վրաս, ժպիտ մը բուսցուց իր չորցած այտերուն վրայ, գերագոյն հեգնութեան մը ժպիտը, որ փոթորկի ու անձրեւոտ օրերուն ծագող արեւին կը նմանէր, քանի որ այդ ժպիտին կ'ընկերանար աչքերուն խորէն ծլող արցունքը, ու խորունկ հառաչանքէ մը վերջ, քիչ մ'աւելի մօտեցաւ ինծի, ու ըսաւ.

Fonds A.R.A.M

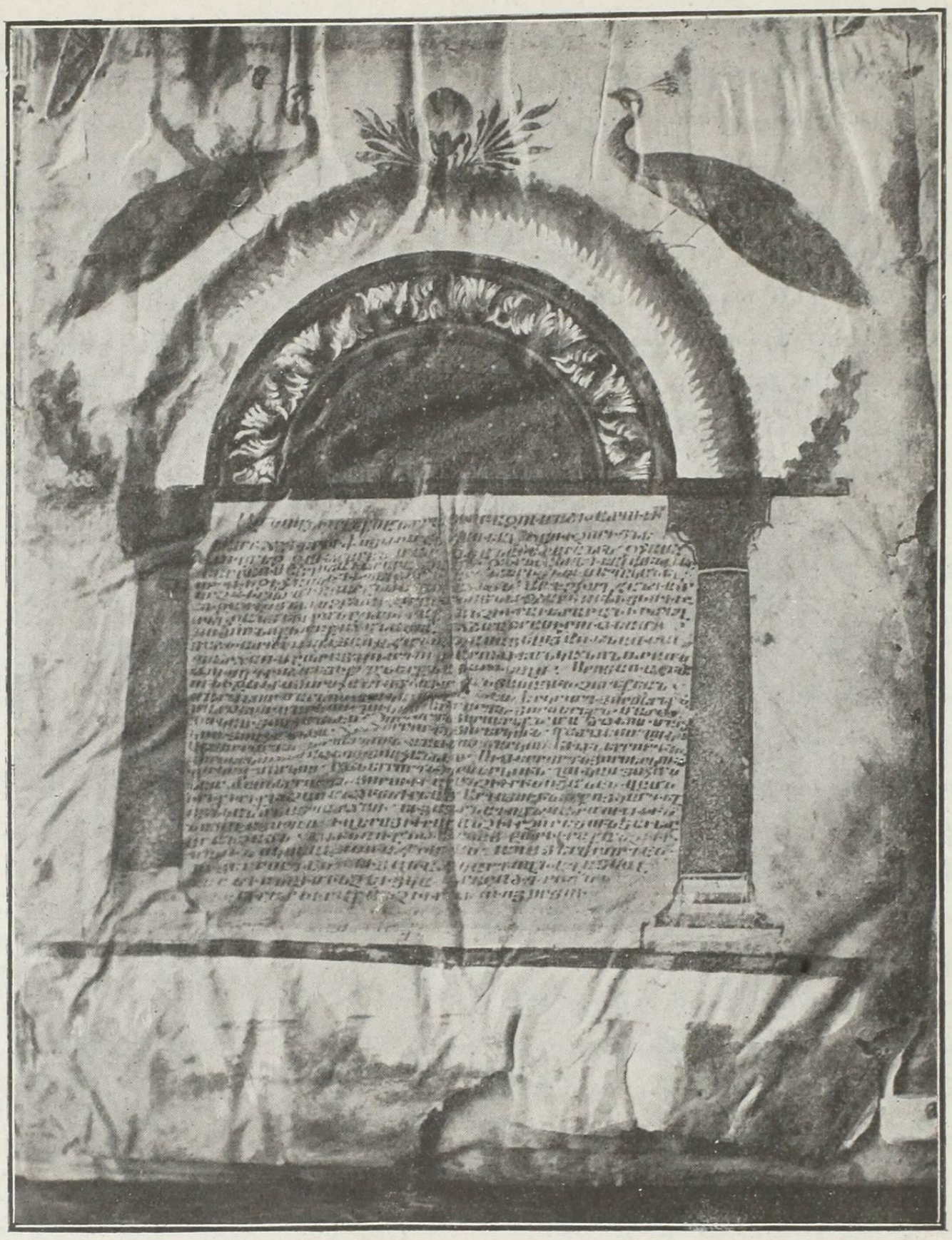

ԽՈՐԱՆԱԶԱՐԴ
Էջմիածնայ ճկարազարդ փղոսկրեայ Աւետարան,
գրուած՝ 989ին: (Հայ Էջեր).

— «Տղա՛ս, մեր մէջ ուրախութեան ա-կերը ցամքած են, ու արմատները չորցած: Տեսէր ես ծառ մը, որուն չորցած արմատներուն վրայ ծաղիկ մը, կանաչ մը բուսնի: Եօթանասուն և ութ տարիներ ապրեր եմ աշխարհիս վրայ, ու ամէն օր մահը միայն մեր դուռը ափ առաւ մեր կեանքերուն, մեր ուրախութեան այգեկութքին համար: Ամէն տարի դագաղներ դուրս ելան դուռ-նէս, և ամէն տարի ատուերի մը պէս մեռելաթափօրներու հետեւեցայ դէպ ի գե-րեզման: Զաւակ մը ջու թոռ մը ճնացին ինծի: Լեւոնն ինծի հետ է հոս, ու զաւակս Ամերիկա, երկար առեւէ ի վեր: Տառա-պանքը, տղրուկի մը պէս ծծեց երակնե-րուս արիւնը, հոգիս ժպիտները, և ես տարիներու ընթացքին անէծքին փրփուր-ները և մաղձին լեղին խմեցի միայն: Ի՞նչ,

Fonds A.R.A.M

Ծերուկն ու ես, սփինքսի մը պես լուռ էինք դէմ դիմաց: Պատմուած ողբերգութիւնը անգամ մըն ալ դղրդած էր երկուքնիս ալ: Միեւնոյն հոգեկան տառապանքն էր որ հագած էինք մեր վրայ, սա տարբերութեամբ միայն, որ Ծերուկին տառապանքը դագաղի մը սեւ ծածկոցն էր եղած իր վրան, մինչ իմս, դեռ իր վրան կը կրէր յոյսի ու կեանքի աստղերուն նշողումները, անորոշ բայց ոչ անյոյս ապագայի մը ճամբաները լուսաւորելու համար:

*
* *

Մտածումս երազանքի մը կարմիր հորիզոնը կը բանար իմ առջեւս: Կ'երեւակայէի հազարաւորներ, Աւետ ամուին նման, որոնք այս ծովերը կը ճեղքէին շաբթէ շաբաթ, տարուէ տարի, որոնք իրենց յայտնի կամ անանուն ցաւերը շալկած, ու իրենց արցունքին աղին խառնելով ծովին ու ովկիանոսին, դէպի օտարութիւն, դէպի Ամերիկա կ'երթային, հոն իրենց աչքերը փակելու համար: Եւ ինքնիրենս կըսէի.

— «Միթէ մարքը է Հայրենիքի հողին ձայնը»:

Խորհուրդին փոթորկումին մէջ, ալ անկարելի եղած էր ինծի համար նստիլ տեղ մը, ու բնութիւնը դիտել: Ծերուկին հոգեխառնութենէն վարակուած էի: Բայց ամեն անգամ, իմ երթեւեկներուս միջոցին, երբ կը տեսնէի Լեւոնին ոտքի ելնելը, անոր պատանեկան, անհանդարտ շարժումին համընթաց կը լսէի Ծերուկին պատուէրը.

— «Լեւո՛ն, հոգ տար ծրարին»:

Եւ, ակամայ, ուշադրութիւնս այս անգամ դէպի այն կողմը դարձաւ:

Աւետ ամու, և թոռը գոյքեր չունէին իրենց հետ: Խուրձ մը միայն կար, ուր դրած էին իրենց քանի մը օրուան պաշարը, և անոր մօտ պատրաստած շորերու մէջ

կ'արժէ այս ծովը մեր ծովերուն բաղդատմամբ: Այդ ծովերը մեր սրտերուն մէջն էին, մեր լացերէն, մեր արիւններէն շինուած, և մեր հառաչանքները աւելի կատաղի էին քան այս ծովերուն փոթորիկները: Հազար անգամ ուզեցի որ կեանքիս խարխլած նաւը ընկղմէր ու անդունդուէր մեր լեռներու կողերուն զարնուելով, քանի որ մեր ճամբուն եղերքը լուսաւորող փարոս մ'ալ չկար, բայց մահը, այդ ապատարար ու համայնակեր գազանը քանի մը անգամներ եկաւ հոտուրտաց գիս, շոշափեց միսերս, ու հեռացաւ գնաց, իմ մէջս չգըտնելով գոհացուցիչ սնունդ մը իրեն համար: Ուզեցի մինչեւ վերջին օրս, այդ ծովերուն մէջ լողալ, քանի որ տակաւին արցունք ունէի աչքերուս մէջ, բայց վերջապէս գաւկի սէրը յաղթեց Հայրենիքի սիրոյն, և գիս արցունքով բաժնեց իմ տառապանքի աշխարհէս, իմ գիւղէս, իմ գերեզմաններէս, խլեց գիս իմ հողէս, արմատէն փըրցուած կաղնիի մը պէս, և հիմա կեանքիս խլեակը գրկած իմ դարաւոր ցաւիս ու տառապանքիս հետ դէպի օտարութիւն, դէպի Ամերիկա կ'երթամ վերջին անգամ գոնէ գաւակս համբուրելու համար . . . : Տղա՛ս, չեմ ուզեր, որ իմ կեանքս ապրիս. բայց մի և նոյն ժամանակ չեմ ալ ուզեր, որ օտարներ փորձեն զարդարել տառապանքիս փշեհնիները, օտար ծաղիկներով, կամ բռնազբօսիկ զուարթութիւնով մը: Իմ կեանքիս բաժակին պարապութիւնը, լեցուն է միայն այն մրուրներով, զոր հոն քամած է, խակ ողկոյզի մը հիւթին պէս, տունիս ու հայրենիքիս տառապանքը, իր արիւնոտ ձեռքերով»:

Ծերուկը ինծի հետ խօսած միջոցին, դիտեցի, որ քանիցս հրամաններ կ'արձակեր իր թոռան, և ամեն անգամուն, պատուէր մըն էր միայն տուածը.

— Լեւո՛ն, հոգ տար ծրարին:

փաթթուած ծրար մը, որուն վրայ այնքան կը գուրգուրար Աւետ ամու։

Այդքան ջերմեռանդ հոգացողութեան տակ անպատճառ գաղանիք մը կայ, կ'ըսէի ինքնիրենս։

Եւ կը խորհէի, թէ այդ պաշտուած ծրարին մէջ պահուած կար կամ Աւետ ամուի դրամական հարստութիւնը, և կամ մաքսատուններու հսկողութենէն փախցուած թանկարժէք հնութիւն մը։ Որովհետեւ այդ ծրարին պահպանութեան անմիջական պէտքէն էր, որ կը ծնէր, թէ ծերուկին անդադրում խուովքը, և թէ իր թոռան մանկական վայելքէ մը զրկումը։

Վերջին օրը, երբ մեր նաւը Մարսիլիոյ ափերուն կը մօտենար, երբ ամեն մարդ գոհունակութեամբ իր գոյքերը կը հաւաքէր վայրկեան մը առաջ դէպի ցամաք նետուելու համար, Աւետ ամու, մէկ խօսք, մէկ պատուէր, մէկ հրաման միայն ունէր իր թոռան։

— «Լեւոն, հոգ տար ծրարին»։

Ալ համբերութիւնս հատած էր. մօտեցայ ծերուկին, ու ըսի.

— «Նաւահանգիստ եկանք. հիմա մեր գոյքերը պիտի յայտարարենք. եթէ կ'ուզէք կրնամ օգնել քեզի. բայց նախ ըսէ ինծի, թէ ի՞նչ կայ ծրարիդ մէջ.

— «Տղաս, ըսաւ Աւետ ամու. կը տեսնես թէ ծեր եմ, ու դէպի Ամերիկա կ'երթամ, լալով, ակամայ։ Գիտեմ, թէ ալ պիտի չկրնամ վերադառնալ Հայրենիք։ Օտարութեան մէջ մեռնիլը ծանր է պատուհասի մը, անէծքի մը պէս։ Հայրենիքիս հողը նուիրական է ինծի համար, և քաղցր անոր ձայնը։ Այդ հողէն չէի կրնար բաժնուիլ։ Երբ մեկնումիս նախընթացին գերեզման գացի սիրելիներուս հողին վրայ քամելու աչքերուս և հոգիիս արցունքը, Հայրենիքիս և անոնց գերեզմաններու հողէն հող առի քիչ մը, և ինծի հետ կը տանիմ այդ ծրարիս մէջ, որուն վրայ կը գուրգուրամ, որպէս զի երբ օտարութեան մէջ մեռնիմ, Հայրենիքիս հողը փռել տամ դերեզմանիս տակ, անոր գիրկը հանգչած ըլլալու համար։ Մեր հողին ձայնը անուշ է վերջապէս և նուիրական»։

*
* *

Նայեցայ ծերուկին քարացած արձանի մը նման։ Հոգիս յուզումներու ալեծփանքին տակ կ'ուռէր, կ'ուռէր, և հիմա իմ աչքերէս էր որ արցունքը կը հոսէր։ Շօշափեցի ծրարը, համբուրեցի զանի երկիւղածութեամբ, և տուի ծերուկին։

Այդ ծրարին ընդմէջէն կը լսէի, յաւիտենական մեղեդիի մը, երկնային երաժշտութեան մը պէս, Հայրենիքիս հողին ձայնը...

ՄՈՒՇԵՂ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՆԵՐ

— Աղօթեցէ՛ք մեզի համար, մարտիրոսնե՛ր,
Այնպէս ինչպէս ձեզ գծեցին
Անյայտ ձեռքեր,
Մագաղաթի թօշնած կողքին. —
Նուշանման մեծ աչքերով
Կարմիր քղամիդ
Լայն ծալքերով,
Եւ գօտիով զարդ ի զարդ
Ուր մեղեսիկ, ուր սուտակ
Վառ և ժժգոյն բոցերով։

— Աղօթեցէ՛ք մեզի համար, սրբուհինե՛ր,
Ինչպէս տեսան ձեզ վարպետներ
Վանքի խուցի մութերում
Կամ երազում,
Մարմիններով անհետացած,
Աչքեր սառած,
Ձեռքեր նիհար,
Տխուր նայուածք անմխիթար։

— Աղօթեցէ՛ք մեզի համար, թագաւորնե՛ր՝
Արեւելքի երեք մոգեր
Որ Մանուկի առջեւ չոքած,
Լուռ, հիացած,
Ոսկեզմբուխտ փիլոնների տակը կորած,
Խունկ էք վառում
Եւ աղօթում։
— Աղօթեցէ՛ք մեզի համար, սուրբ հրեշտակնե՛ր,
Քերովբէնե՛ր,
Որ կիսաճուկ մարդերի հետ

Fonds A.R.A.M

Տարօրինակ ծաղիկների,
Թռչունների,
Եւ գոյնզգոյն մեծ տառերի
Խումբում յաւէտ՝
Թեւարկում էք, խնկաւէտ,
Եւ յայտնութեան փողն էք փչում
Ոսկի կտրած դաշտերում։

—Աղօթեցէ՛ք մեղի համար, և դուք սուրբեր,
Ոսկեբերան պատկերներ.
Անյայտումը ամայութեան,
Բիւզանդական ձեւերով,
Դուք գնում էք անհունութեան
Լոյս ապագան պատմելով։

Եւ դուք, կիներ, խաչի տակը սարսռացող
Մայրեր լացող,
Պարզ գիծերով նկարուած,
Գլուխները ծռած
Եւ գառնուկի նայուածքով,
Նիհար, նիհար թուշերով,
Աղօթեցէ՛ք մեղի համար։

Մագաղաթի հեռանկար —
Երազ աշխարհ —
Ուր բոցավառ մի նունուֆար,
Խօլ, տեսլային, անկարելի,
Լոյս է ծորում անյաղթելի.
Ուր անուրջի ծուռ բոյսերը,
Խորհրդաւոր հիր գիծերը
Ներքնախորը կարմիր տառի
Ցոյս են թորում շուրջը բառի.
Մագաղաթի հեռանկար,
Գիծեր, գոյներ,
Եւ եօթնանկիւն դուք մեծ աստղեր՝
Աղօթեցէ՛ք մեղի համար։

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

ԾՆՈՒՆԴ ՓՐԿՉԻՆ — Մանրանկար (Հայ էջեր).
(Էջմիածնայ « Թարգմանչաց » Ուսեարանէն, գրուած 1200ին)

Fonds A.R.A.M

ՈՐԻ՞Ն ԶՈՀԵՐՆ ԵՆՔ

Այս հարցումը առաջին անգամ դրուեցաւ, հայկական խղճմտանքին առջեւ, 1895-96ի ջարդերէն ետք: Ան կը դրուի վերստին, և աւելի խիստ ուժով, յորմէհետէ Երիտասարդ-Թուրքիան աւարտել ուզեց, քան տարուան դաղարէ մը յետոյ և օգտուելով ներկայ պատերազմին իրեն ընծայած նպաստաւոր առիթէն, մեր ցեղին բնաջնջման գործը զոր Աբդիւլ-Համիտի հին Թուրքիան սկսած էր միայն: *Որին զոհերն ենք:* Այս մտածումը մեղի, արտասահման ապրող Հայերուս համար, տանջանք մը աւելի եղաւ մեր կրած սոսկումներուն և անձկութիւններուն մէջտեղ: Ու բազմաթիւ եղան անշուշտ անոնք, որոնք հեռուն տարագրութեան կիզիչ ճամբաներէն իրենց քալած կամ գնդանիներու խորը մահուան սպասած պահուն, միևնոյն մտածումէն չամախուեցան:

*
* *

Ապահովապէս, նախ Թուրքին զոհերն ենք, եթէ միայն ուզենք աչքերնիս բարձրացնելով մեզ հարուածող ձեռքը ճանչնալ: Զոհերն ենք, նոյնպէս, կայսրութենական Գերմանիոյ և Ռուսաստանի, որոնց երկուքն ալ, տարբեր ժամանակներու մէջ, տարբեր պատճառներով և տարբեր միջոցներով, զօրացուցին մեր դահիճին ձեռքը՝ 1878էն մինչեւ 1915: Մեր դժբախտութիւնը կը պարտինք նաև — Ֆրանսայի և անգլիացի նշանաւոր հրապարակախօսներ մենէ շատ առաջ զայն յայտարարեցին — քաղաքական և տնտեսական այն մրցակցութիւններուն որոնք կային մեծ պետութեանց միջև և ստեղծած էին այնպիսի կացութիւն մը՝ որ մինչեւ իսկ դաշնադրութիւններով ճանչցուած իրաւունքներն ու ստանձնուած պարտականութիւնները — Պերլինի և Կիպրոսի դաշնադրութիւնները — իբրեւ անգոյ կը նկատուէին:

Հայ ժողովուրդին այն մասը զոր բախտը օսմանեան լուծին ներքեւ դրած էր, մինչեւ անցեալ դարուն կէսը կ'ապրեր ստուերի մը պէս՝ շրջապատուած աւելի թանձր ստուերներէ: Առանց իր ազգային լեզուին ու եկեղեցիին, որոնք կը պահպանէին իր տեղածին անձնաւորութիւնը, առանց վաղուց ճնշող տարրերուն հետ, իսլամ Թուրքերու կամ Քիւրտերու, կամ քրիստոնեայ Էլվանթէններու հետ: Ճշմարիտ է թէ այդ ազգային լեզուն ու եկեղեցին իր մէջ կը յաւերժացնէին նաև իր անցեալին յիշատակը, թէպէտ շատ աղօտած:

Ան ընդունած էր սակայն, հրաժարելով անօգուտ ընդվզումներէ, *rայah* այդ կեանքը *Որ այնուհետեւ:* իրեն թոյլատրուած միակ կեանքն էր իր բարբարոս տէրերուն և ղրացիներուն կողմէ: Անշուշտ, ժամանակի ընթացքին անիկա կատարելապէս պիտի թաղուէր հոն՝ եթէ երեք էական իրողութիւններ եկած չըլլային դէպքերու ընթացքը փոխել: Այդ երեք իրողութիւններն են, ժամանակագրական կարգով՝ 1.— *Եւրոպայի մէջ հիմնարկութիւնը Մխիթարեան վիճակին որ Հայաստանի* անցեալը կցեց ներկային անոր ցոյց տալով իր ազնուականութիւնը, իր արժէքն և վաղնջական փառքը: 2. — *Եւրոպական* պետութեան մը՝ Ռուսիոյ՝ տիրապետութեան տակ անցնիլը Հայաստանի խոշոր մեկ մասին, գերակշիռ իրողութիւն որ մեր ժողովուրդը հպումի մէջ դրաւ արեւմտեան քաղաքակրթութեան հետ և իր խորին ազդեցութիւնն ունեցաւ Թրքական Հայաստանի վրայ. 3. — *Եւրոպա* և *ի մանաւորի* Բարիզ առաքումը, 1850ի մօտերը, պոլսեցի և իզմիրցի հայ ուսանողներու, որոնք *ի* դարձին իրենց երկիրը՝ հոն փոխադրեցին

Fonds A.R.A.M

ոչ միայն եւրոպական արուեստից եւ գիտութեանց սերը, այլ եւ սերը ազատութեան:

Ահա թէ ինչպէս անհետանալու վրայ եղող ժողովուրդ մը պարաք ղգաց իր ազատութիւնը վերագրաւելու, պայքար մը մղելու՝ նախ գաղտնի ու խաղաղ, գիրքով ու վարժարանով, եւ յետոյ բացայայտ ու զինեալ՝ զինք ճնշողներուն դէմ: այս պայքարը քառասուն տարի շարունակուեցաւ եւ դեռ կը շարունակէ մղուիլ այսօր, փոքրիկ պատերազմ մեծ պատերազմին ծոցին մէջ, ոչ նուազ մոլեգին եւ ոչ նուազ սուրբ քան այս վերջինը եւ կարծես ամբողջովին զայն բովանդակելով իր մէջ իբրեւ նշանակութիւն եւ իբրեւ զօրութիւն:

Հաճրկ է աւելցնել, ասկէ վերջ, թէ մենք աւելէն առաջ ինքզինքնուս զոհերն ենք, վերստին ազգ մը դառնալու մեր կամքին, մեր հին քաղաքակրթութիւնը արդի Արեւմուտքի քաղաքակրթութեան զօդելու մեր ուժին՝ որ կը քնանար մեր մէջ: Պէտք է ըսել՝ թէ ի գին ոչ մեկ բանի կը հրաժարինք փառքի այս հարազատ տիտղոսէն եւ պէտք է հռչակել՝ թէ հեռու ենք ինքզինքնիս վերջնական զոհեր նկատելէ, քանի որ չկայ պատմութեան մէջ օրինակը ժողովուրդի մը որ աշխարհի երեսէն անհետացած ըլլայ՝ միմիայն յառաջդիմութեան բաղձացած ըլլալուն համար:

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

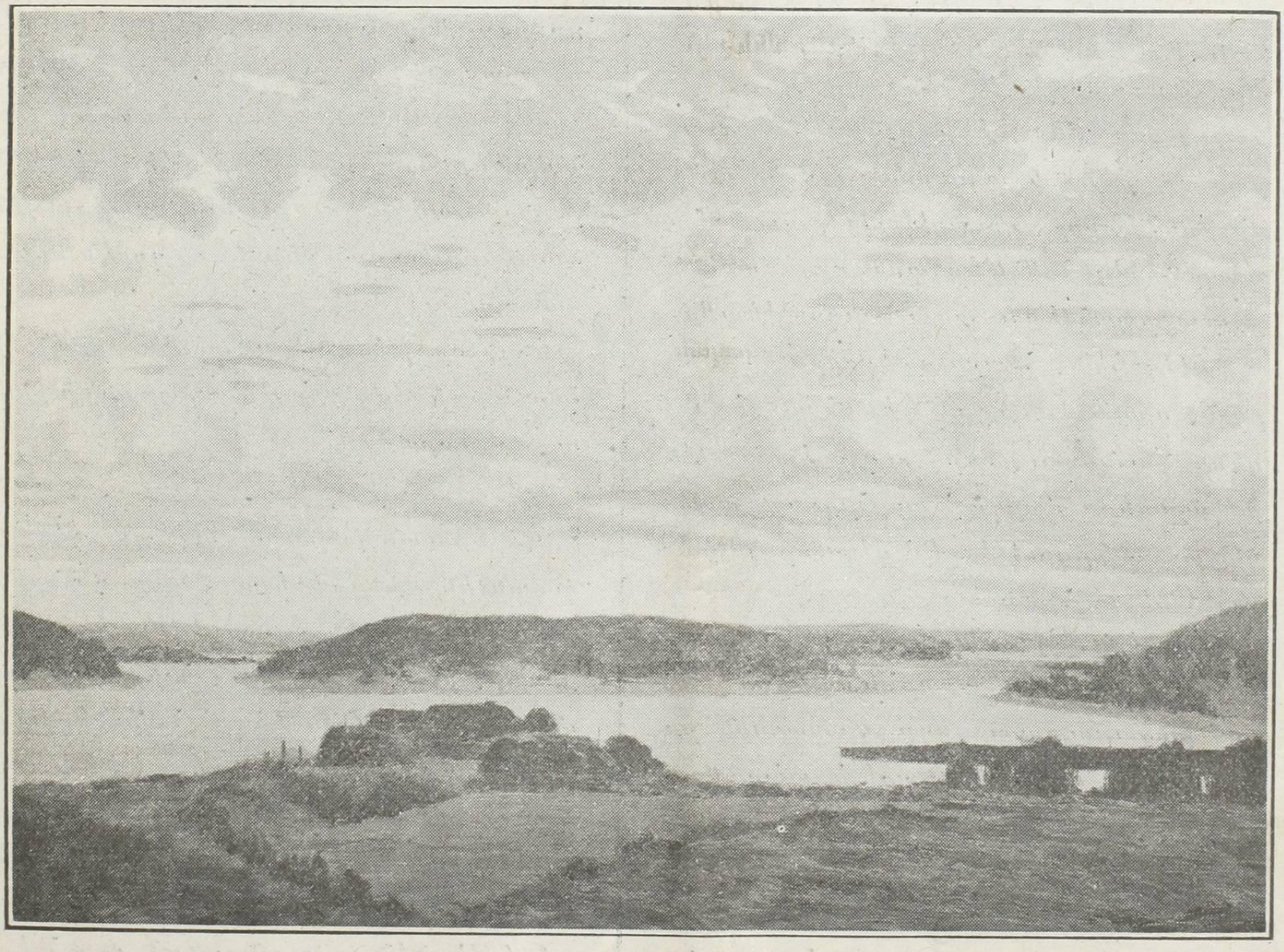

Ֆինլանտական լիճեր — Նկար Օ. Ալխազեանի:

Fonds A.R.A.M

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԷ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Ա.յս պահուս երբ դաշնակիցներու փառապանծ դրօշները կը ծածանին Դաւթի հնակառոյց բերդերուն վրայ, և երբ բռնակալութեան լուծէն ազատուած հազարաւոր սրտեր օրհնութիւններ կ'երգեն, թերեւս շահեկանութենէ զուրկ չպիտի ըլլար Վերածնունդի ընթերցողներուն պատմել Երուսաղէմի մէջ իբր միաբան անցուցած օրերէս յիշատակները։

ԾՆՈՒՆԴԸ

Ճրագալոյցի օրն է։ քանի մը ժամ յետոյ մեծաշուք թափօրը փառաւորելու համար Ս. Յակովբայ միաբանութիւնը եռուզեռի մէջ է։

Ծերունազարդ պատրիարքը իր բոլոր կրօնական հրապոյրները կը զգենու անկրկոտգելի Մարդուն լուսաւոր ծնունդը արժանաւորապէս տօնելու համար։

Փողոցին մէջ սեւազգեստներու շարան մը կ'երերի և բոլորն ալ վայելումի մը կանխորոշ զուարթութեամբ ահա դէպի Բեթղեհէմ կ'երկարին ոսկեճամուկ յառաջապահներու առաջնորդութեամբ։

Բեթղեհե՛մ, հնաբոյր երկիրը մոգերուն, որուն մնուրը գերահրաշ հողեղէնը ծնանեցաւ, ուր ուղղուեցան է՛ն խելացիները մարդոց՝ խորհրդաւոր աստղին առաջնորդութեամբ՝ գերմարդը փառաբանելու համար։

Այդ օրը, ձիթենիներու սօսաւիւնին հետ, այդ զարմանախորհուրդ շշուկնեւրով խնկաբուրուած օդը կրօնաւորները կը ճեղքեն, կ'անցնին Ռաքելի տխրամած շիրիմէն, ուր կարծես դեռ "Ռահել լայր զորդիս իւր եւ ոչ կաւեր մխիթարուիլ" խօսքերը կը թրթռան։

Քանի մը քայլ յետոյ ահա ողջոյնները իրարու կը խառնուին. Բեթղեհէմի Հայոց վանքի միաբանութիւնն է որ ձիաւոր ու եբրայական սուիններով զարդարուած թամբարաձիներու թափօրին հետ եկած են դիմաւորելու պատրիարքը։

Խումբը ստուարացած է, ոգեւորութիւնը ջերմեռանդութեան խառնուած կը հասնին Ցիսուսի մնուրին խորհրդաւորութիւնը հագած գիւղակը։

Քանի մը քայլ անդին տաճարը իր բոլոր շուքովը լուսաւորուած և տօնական օրերու յատուկ խաչկալներով պըճնուած կ'սպասէ միաբանութեան թափօրին, որ կը կազմուի ու սաղաւարտակիր սարկաւագներու ուղեկցութեամբ կը մտնէ սիւնագարդ գաւիթը, որու դրան վրայ դեռ կ'երեւին "Հեթում Աւրհայն Հայոց եւս շինել զդուռս տաճարիս..." ու տաճարին կամարները կ'արձագանգեն "Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ"։

Թափօրը կը յառաջանայ մինչեւ Ծննդեան Ս. Այրը, ուր մոգերուն ու հովիւներուն առաջին երկրպագումէն յետոյ դարեր ու դարեր մարդկային ծունկերը կուգան ջերմեռանդօրէն ուխտ կատարելու։

Նոյն օրը, հոն Ս. Մսուրին վրայ կը կատարուի Ճրագալոյցի արարողութիւնն ու պատարագը։

* * *

Գիշերուան խոր մթութեան մէջ կը ղօղանջեն գանգակները Հայոց Վանքին, ու կը խանգարեն այլազգի բնակիչներու քունը, ինչպէս երբեմն հրեշտակներու փառաբանութեան երգը՝ հովիւներուն։

Միաբանութիւնը կրկին կ'իջնէ տաճար ու կը կատարէ Ս. Ծննդեան արարողութիւնները ու պատարագը կրկին Ս. Մսուրին վրայ։ Պատարագէն վերջ տեղի կ'ունենայ աւանդական ջրօրհնէքը Յորդանանէն յատկապէս բերուած ջուրով։

Fonds A.R.A.M

Հայոց Ծնունդի օրը Բեթղեհեմի այլազան բնակչութեան՝ Յոյներուն, Լատիններուն, և Բեթղեհէմի գեղուհիներուն համար ալ հրճուալից օր մըն է, որովհետեւ ամէնքը իրենց պնակներով, իսկ Արաբները իրենց բազմերանգ վերարկուի ծայրովը կուգան բաժին ստանալու հասարակաց հնադարեան հերիսայէն։

Տօնակատարութենէն վերջ բոլորն ալ տպաւորուած են մարգարէաշունչ աղօթքներու մեծ խորհուրդներէն, ժերթ ընդ ժերթ կը կրկնուի մասերը այդ սրբազան աղօթքներուն։

Փառք ի բարձունս յԱստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն...

Ու այսօր, այն խօլ գլխիվայրումներու մէջ, երբ ամէնէն աւելի հարկ էր որ հզօր ու տիրականօրէն շեփորուէր խաղաղութեան խօսքը՝ մենք անձկագին ու կարկամած, արժէքներու փլատակման ճարճատիւնները կ'ունկնդրենք։

Տօքթ. Լ., ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Գարունը Իէռի ափերին (Նորմանտիա). նկար Հրանդ Ալեքսանի։

Fonds A.R.A.M

Նկար Էտկար Շահինի

ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. Զ.ին

Զեռէս բռնած, յամրաքայլ, ըմբռնումներու պատմուճանիդ մէջ սրբագործուած եւ անխոցելի, պորփիւրէ սանդուղներէն, բարձրացուցիր ինծի բոլոր ամբասիր յարկերը Դաղափարի Ապարանիին:

Ու տեսայ ես Զոնողութեան եւ Նուիրումի անպարագիծ լուսամուտէն — երբ դղրիի մը լայնատարած ճիւղերուն վրվրուկն էր բոներ եւ տերեւներուն հովանիին տակ երիտասարդ տրտներերի մը հոգեվարքը կը գալարուէր — կանանչ հովիտը համօրէն, ուր հասակ առած ծառերուն պտուղները նուիրական ցաւին հասունութիւնն ու վէսութիւնը ունէին, եւ իրենց վրայ կը կրէին պտուղներու այն գորշ փոշին, որ օրականն երկու անգամ՝ արեւմտեան ու մայրամուտին՝ բոլորանուէր մոռացումի եւ զրկանքի մշուշը ձգեր էր:

Հոյզերն անոնց, արցունքի պէս, սրտիս վրայ դառնութիւններ կաթեցին:

Հուսկ յետոյ, խորհրդաւոր եւ անմռունչ, դուն՝ զոհամատոյց հուրմի մը մոխրանդ զգայնութեամբ, երբ աչերուդ բոցերը եւ այտերուդ յարափոփոխ գոյները հզօրութեանդ, վերածնունդի տեսլականիդ, դէպի հոն յառաջխաղացմանդ անտեղիտալի նպատակին կ'ընդելուզուէին՝ դարձուցիր ինծի դէպի այն թանձրապատ վարագոյրը, որ անձնուրաց պոռթկումիդ հպատակ՝ ծալ ծալ նուաղեցաւ:

Ու ես՝ կսկծանքով ականատես եղայ, այգիներուն մէջ խրախճանքի նստած ամբոխին սեւ անտարբերութեանն ու դաւադիր անգիտութեանը՝ իբր լուսանիւ վերստեղծումի աստուածեղէն ջաներուդ:

Սարսուռով եւ՝ զարհուրանքով հաղորդակից եղայ երկնիչ հայերդ խաթարող անբան արարճերու կանանչ աղաղակներուն ու աչերս — երբ ես եսես դարձայ — մանուշակէ սենեակին մէջ, արցունքներ կաթեցին թափուր մնացած դափնեպսակներու օթեակներուն շուրջ, ուր հազուադէպ ծաղկեփունջեր առանձնութիւնը կուլային իրենց դալկութեանը:

Բայց երբ անշշուկ ու լուսկեաց, ինչպէս որ ելեր էիր՝ իջանիր պորփիւրէ սանդուղներէն դէպի ստեղծագործ լռութեան վսեմաշուք անտառը եւ երբ ճերմիկներով եզերուած մթապատ կածաններէն անջնջելիութեանդ հետ չնչուեցար, երկար ատեն անտառին շշուկներ՝ հանգուցակ հսկայանիստ գործարանի մը տճնութեան համանուագին՝ եկան զիս օրօրելու. երկար ատեն հողին յորդող բուրումները եկան աչխատանքի եւ տեւելու օրէնքներուն էութիւնները սրսկելու ուղեղիս. եւ երբ զգացի որ արտեւանունքներս ծանրաբեռն են եւ որ էութիւնդ անոնցինն հետ բաղադրուած՝ ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԵԱՆ երիտուցի մը առաջին տատապանքները զիս այցելեցին:

15 Դեկտ. 1917 **ՀՐԱՉ ՉԱՐԴԱՐԵԱՆ**

Fonds A.R.A.M

ՔՐՈՆԻԿ

Ոմանք իմ տեսութեանցս մէջ տիրող լաւատեսութիւնը կը մեղադրեն ինծի իբր վնասակար ինքնախաբութիւն։ Այդ պիսիները, որ բազմաթիւ չեն, կարդալով "Հայը անպարտելի" յօդուածս, գրուած մօտ ամիս մը առաջ և որ վերաժնուելիդի այս թիւին մէջ կը հրատարակուի, պիտի խորհին որ հոն աւելի քան երբեք շեշտուղ այդ լաւատեսութիւնը այլևս բոլորովին անիմաստ կը դառնայ ներկայ րոպէին՝ երբ ամէն ժամանակէ աւելի մեռայլ ու սպառնագին խաւար մը կը պաշարէ բոլոր Հայաստաններըս։ Զգալով հանդերձ ամբողջ ծանրութիւնը արդի կացութեան, — զոր նախատեսած էի արդէն և քանի մը բառով միայն՝ վհատեցուցիչ վրդովմունք յառաջ բերելէ զգուշանալու համար՝ առաջուց մատնանշած, — ես կը յամառիմ պահպանել վերջնական բարենպաստ վախճանին վրայ իմ անխախտ հաւատքս։ Հակառակ այն բոլոր սխալներուն զոր Դաշնակիցները գործեցին, և որոնց հետեւանքն է արդի կացութիւնը, անոնք են որ վերջին խօսքը պիտի ըսեն, կամ աւելի ճիշդ՝ անոնց ընդգրկած, հուչակած սկզբունքներն են որ պիտի յաղթանակեն լիովին, (մասամբ՝ արդէն յաղթանակած են, քանի որ այսօր ամէն տեղ, երկու կողմէն ալ՝ անկեղծ կամ բռնազբօսիկ շեշտերով՝ ազգերու ազատութեան իրաւունքը կը հուչակուի, և մասամբ կը սկսի նոյն իսկ իրականանալ. Արաբիա, Միջագետք, Պաղեստին արդէն իսկ կէս ազատագրուած են՝ Անգլիոյ և իր Դաշնակիցներուն ուժովն ու կամքովը, Ֆինլանտա անկախութիւնը վերագտած է. Ուքրայնա, Վրաստան, Հայաստան, Խազախները և Խրիմի թաթարները ազատութեան սեմին վրայ են՝ մանաւանդ պէս ուս յեղափոխութեան հետեւանքով, այլ և այս պատերազմին յարուցած ընդհանուր ազատատենչ հոսանքին իբր արդիւնք. Լեհաստան ու Լիթուանիա դէպի անկախութիւն կը քալեն նոյն իսկ կեդրոնական պետութեանց կեղծ ու բռնադատուած համաձայնութեամբ)։ Մինչեւ անգամ եթէ երկու կողմերէն մին յաղթող չկարենայ հանդիսանալ, և ստիպուին համաձայնութեան մը գալ, ժողովուրդներու ինքնորոշման սկզբունքը պիտի տիրէ այդ համաձայնութեան մէջ, թէպէտ արդիւնքը այդ պարագային պիտի ըլլայ անշուշտ անկատար ու անհաստատ։ Որ պէտք ազատութեան յաղթանակը լիակատար ըլլայ և տեւական, անհրաժեշտ է որ Դաշնակիցները փշրեն փրուսիական միլիթարիզմը։ Յաղթելու կամքը ու հաւատքը՝ անոնց մէջ՝ անվկանդ ճնշած է, անոնք աւելի երկար պիտի դիմանան, և անոնք պիտի տանին յաղթանակը։ Թշնամին դեռ շատ զօրեղ է անշուշտ, և Ռուս մաքսիմալիսթներու յիմարական ընթացքը կրկնապատկեց սպառելու մօտ այդ ուժը. ան դեռ մեծ հարուածներ ունի Դաշնակիցներուն հասցնելու. ահեղ փոթորիկ մը կը սպառնայ Ֆրանս-անգլիական ճակատին վրայ, և փոթորիկ մը հարաւային Ռուսիային, Կովկասին ու Հայաստանին։ Անձկութեամբ լի են մեր սրտերը. պատերազմին ամենէն ճգնաժամային, ամենէն բաղդորոշ րոպէին մէջ ենք։ Մաքսիմալիսթները գինադադար կնքեցին Թշնամիին հետ և հիմայ կը բանակցին առանձին հաշտութիւն կայացնելու համար։ Ռուս պե-

Fonds A.R.A.M

Հայաստանի թուրք բանակը մեծապէս ուժասպառ կը թուի, բայց ի՞նչ է այդ ուժասպառութեան աստիճանը: Արտակարգօրէն ծանր է կացութիւնը, և տիեզերական պայքարին վերջնական բարւոք վախճանին վրայ ամենէն ամուր հաւատքը պատճառ մը չէ անշուշտ, որ ամէն Հայ լիովին չզգայ այս կացութեան ամբողջ քստմնելի հանգամանքը: Սոսկալը, յուսահատիլը, լուծում մը չէ սակայն, ինքնապահպանութեան, դիմադրութեան ուժը ջլատելու միայն կը ծառայէ: Ատկից զատ, կացութիւնը թէպէտ մեծապէս ծանր, հեռու է անյոյս ըլլալէ: Տիրող թանձր մթութեան մէջ լոյսի մեծ նշոյլներ կան, որ ապագային վրայ մեր հաւատքը ամրացնելէ զատ՝ ներկայ ճգնաժամէն մեր ազգին քիչ վնասով դուրս ելլել կարենալուն մասին յոյս կրնան ներշնչել մեզի: Հարաւային Ռուսաստանի մէջ, Կովկասի մօտիկ Ուքրայնացւոց և Խազախներուն, հակամաքսիմալիստ պայքարին յարած ճնալը բարեպատեհ ու կարեւոր նեցուկ մը և ապաւէն մըն է մերիններուն: Վերջին լուրերը ցոյց կուտան թէ Ուքրայնացիք իրենց ուժերը կը ստուարացընեն, կը կազմակերպեն, ուժէն բանակն ալ իրենց կը կապեն և դիմադրական լուրջ ու տոկուն գօրութիւն մը կը ձեւացնեն՝ Դաշնակիցներուն համակիր, և գերմանօ-մաքսիմալեան զանգուածին հակառակ: Հեռագիրները հաղորդեցին թէ Կովկաս ինքնավար կառավարութիւն մը ստեղծած է իրեն համար, ինչ որ կը նշանակէ թէ այդ երկրին գլխաւոր ցեղերը, Հայք, Վրացիք և մահմետականները, որոշած են համերաշխ և միաբան ընթանալ իբր նման շահեր ունեցող կովկասցիներ. Կովկասի մահմետականներու կողմէ վտանգի մը վախը չէ-

տուքիւնը կտոր կտոր եղած է, և ներքին պայքարը ամէն տեղ, այդ բոլոր կտորներուն մէջ, սկսած է, մոլեգին թափով: Ֆինլանտա անջատուած է բոլորովին, և կը թուի Դաշնակիցներուն համակիր ճնալ, գէթ չէզոք: Պետութեան միւս մասերուն մէջ, Ուքրայնացիք, Խազախները, ուսս հակամաքսիմալիստ տարրերուն հետ Լենինեան հոսանքին դէմ մաքառման գլխաւոր ուժը կը կազմեն, Դաշնակիցներուն հաւատարիմ կը յամառին ճնալ, և Գերմանիոյ հետ հաշտութեան անպատիւ արարքին չեն ուզեր մասնակցիլ: Աննպար չէ որ հաշտութեան բանակցութիւնները վաղը յանգին վերին Ռուսիոյ մէջ գերման զօրութեան տիրական թափանցումին, թերեւս իսկ՝ Գերմանիոյ գաշնակից ձարականութեան մը վերահաստատումին: Ճափոն կը ճնայ միշտ անհասկանալիօրէն անշարժ, ապասելով թերեւս որ ուսս կառավարութիւնը (եթէ եղածը այսպէս կարելի է անուանել) բացէ ի բաց թշնամի դառնայ Դաշնակիցներուն, որպէս զի զէնքով միջամտէ: Վաղը, եթէ կացութիւնը չբարեփոխուի, գերման զօրքերը, վերին Ռուսիոյ տէր դարձած, պիտի ամէն ճիգ թափեն հարաւային Ռուսիոյ հակընդդէմ բոլոր տարրերը ջախջախելու: Կովկասի, Պարսկաստանի, Հայաստանի գրաւեալ մասերուն մէջ ինչ որ կ'անցնի որոշապէս և ամբողջապէս չենք գիտեր. մաքսիմալիստները վճռած են հաշտութիւն կնքել Թուրքիոյ հետ, ու թերեւս, ("թերեւս" կ'ըսեմ, որովհետեւ այդ անանուանելի ոճիրը դեռ չեմ կրնար հնարաւոր նկատել), կովկասեան բանակը ետ քաշել Հայաստանէն, Պարսկաստանէն: Ի՛նչ են Կովկասի, Պարսկաստանի մահմետականներու տրամադրութիւնները, այժմ.

Fonds A.R.A.M

պելու համար մէկ կողմէ Միջագետքի անգլիական բանակին և միւս կողմէ Ուքրանեան ու Ռուժէն բանակին հետ՝ ընդդէմ Թուրքին և գերման–մաքսիմալեան զանգուածին։ Ամենալուսաւոր կէտ մը, Հայոց և Վրացւոց ամուր միացումն է, զոր հեռագիրներն աւետեցին և զոր կը հաստատէր վերջերս Թաւի մէջ արտասահմանի վրացական քօմիթէին հրատարակած պաշտօնական յայտարարութիւնը(*)։ Հայոց և Վրացւոց լուրջ ու հիմնաւոր համաձայնութիւնը, իրենց բոլոր ուժերը միացնելով Դաշնակիցներու հետ հասարակաց թշնամիին դէմ կռիւը շարունակելու կամքը, անհունապէս բերկրառիթ դէպք մըն է։ Այդ միացումը, զոր մենք բոլոր սրտով կը բաղձայինք շատոնց ի վեր, պէտք է հայկական քաղաքականութեան հիմնական կէտերէն մին ճնայ, ոչ միայն այս պատերազմի ընթացքին, այլ և ետքն ալ, միշտ։ Հայ–Վրացական պլօքը, կազմելով Կովկասի կեդրոնական և Էական ուժը, մահմետականները աւելի եւս պիտի մղէ իրենց հետ համաձայն ընթանալու։ Դաշնակիցները ամէն կարելի օգնութիւն պիտի չզլանան անդրադառնալ կրնայ նկատուիլ ատով (Կովկասի մահմետականներու բանիմաց ղեկավարները, երբ իրենց որոշապէս ապացուցուած ըլլայ թէ Հայք ոևէ թշնամութիւն չունին իրենց դէմ և եթէ կրնանք համոզել յաջողուի թէ Դաշնակիցները են որ պիտի յաղթեն և իրենց ալ ցեղային ու կրօնական իրաւունքները պիտի յարգուին, քնաւ անկարելի չէ որ իրենց դրացիներուն վրայ ոևէ յարձակում թոյլ չտան իրենց ազդեցութեան տակ գտնուող զանգուածներուն, և այդ կարեւոր աշխատանքը անշուշտ Կովկասի մեր հայ վարիչները կատարած են և թերեւս յաջողցուցած են)։ Էական կարեւորութիւն ունեցող և մեծապէս բերկրառիթ իրողութիւն մը, Կովկասի մէջ բոլոր հայ գործօն ուժերու վերջապէս միացումն ու համերաշխումն է՝ Ազգային Համախորհրդակցութեան բարեբաստիկ հետեւանք. ատիկա պիտի բազմապատկէ Հայութեան դիմադրական կարողութիւնը։ Հայաստանի թրքական բանակը շատ քիչ ուժ ունենալ կը թուի (ապա թէ ոչ՝ ամիսներէ ի վեր Ռուսիոյ մէջ տիրող խառնաշփոթութենէն օգտուելով գրաւեալ նահանգները նորէն ձեռք անցընելու համար հզօր ճիգ մը փորձած կ'ըլլար)։ Միջագետքի և Սուրիոյ մէջ հակայաքայլ յառաջացող անգլիական բանակները Թուրքը կը բռնադատեն ու հետզհետէ աւելի եւս պիտի բռնադատեն իր ուժերուն մեծագոյն մասը այն կողմերը կեդրոնացնել։ Ջօրաւար Էլիէնքօի ծրագիրը անշուշտ նկատողութեան առնուած է, և թերեւս արդէն իսկ Միջագետքի անգլիական բանակէն ինչ ինչ տարրեր ճամբայ են ելած դէպ ի Կովկաս՝ զօրացնելու համար Կովկասեան բանակը, զայն կարենալ ետ մղելու համար Գերմանեան–Թրքական յարձակումը։ Ասոնք ամենայն հաւանականութեամբ պիտի ըլլան Միջագետքի անգլիական բանակին ամենալաւ զինուորները։ Ասոնք պիտի ըլլան նաև Ուքրանեան ու Ռուժէն բանակներուն ամենալաւ զինուորները։ Ասոնք պիտի ըլլան նաև Ուքրանեան ու Ռուժէն բանակներուն ամենալաւ զինուորները։ Ասոնք պիտի ըլլան նաև Ուքրանեան ու Ռուժէն բանակներուն ամենալաւ զինուորները։

(*) Այդ յայտարարութեան մէջ, քօմիթէն կը խօսի վրացի ազգին մասին իբր հինգ միլիոնէ բաղկացած ազգի մը, որ Կովկասի կեդրոնական, Էական տարրը կը կազմէ, Հայերը լրացուցիչ տարր մը միայն համարելով, Թուրք ճակատին վրայ վրացի զօրքերուն կատարած դերը կը շեշտէ՝ առանց ակնարկութիւն մ'իսկ ընելու հայ կամաւորներու և հայազգի զինուորներուն. բայց ասոնք երկրորդական են, կարեւորը միացումն է, որ անհրաժեշտ է, ճնացեալը պատմութիւնն ու ժամանակը կը ճշդեն։

Fonds A.R.A.M

այսպիսի ազնուութիւն ու կտրիճութիւն ցոյց տալը՝ մեր պատմութեան և տիեզերական պատմութեան փառաւոր էջերէն մէկն է, և չպիտի մոռցուի։ Եթէ նոյն իսկ (ենթադրելով յոռեգոյնը) աղէտներ գան հարուածել մեր ցեղը, կամ բաղդը նորէն խոժոռ նայի մեզի և նոր հակընդդէմ ահաւոր պատգաներ իրենց անդիմադրելի ուժով բռնադատեն մերիններըը ժամանակաւորապէս տեղի տալու, ցեղին հոգին ինքզինքը լիովին յայտնած պիտի ըլլայ, ցեղը արդէն իսկ իր դատը պիտի շահած ըլլայ լիովին, և պիտի կարենայ իր տառապանքին ու կապանքներուն մէջէն՝ հանդարտ խղճով սպասել համաշխարհական պայքարին լուծմանը, որպէս զի իր մեծ չարչարանքին և իր մեծ քաջասրտութեան վարձքը ստանայ։ Եւ ապահովապէս պիտի ստանայ զայն, և այժմ՝ պայմաններուն հիմնովին փոխուած ըլլալուն հետեւանքով (այդ փոփոխութեան, այդ բարեփոխութեան համար պարտական ենք նաև որոշ չափով՝ ռուս յեղափոխութեան, որուն մութ կողմերը չեն կրնար բարեբար արդիւնքները մոռցնել մեզի), ան այդ վարձքը պիտի ստանայ աւելի լիակատար կերպով, Ազատութեան արեւը պիտի շողայ բոլոր Հայաստաններուն վրայ, մեր հինաւուրց Արարատին այս և այն կողմը։

Այո՛, պիտի տեսնենք մենք ատիկա։ Որովհետեւ Դաշնակիցներն են որ պիտի յաղթեն։ Այս հաւատքը զոր ունիմ, զգացմանց վրայ չի հիմնուիր, այլ դրական փաստերու։ Դաշնակիցներուն ուժերը աւելի բազմաթիւ, բազմատարր ու վերանորոգելի են։ Առանց կարգ մը մեծ սխալներու, անոնք արդէն իսկ յաղթած կ'ըլլային։ Տեսէք ի՛նչ կ'ըսէ վե

Հուշտ՝ Ազատութեան դատին և իրենց դատին հաւատարիմ մնացող բոլոր այս տարրերուն։

Այս նպաստաւոր բոլոր հանգամանքներէն զատ, նկատելի է նաև սա կէտը, որ ոչ միայն Ռուսերու մէկ ստուար մասը հակառակ է Գերմանիոյ և Թուրքիոյ հետ առանձին հաշտութեան, և կազմակերպուելու, մաքառելու անկարողութենէն է որ չի յաջողիր հզօրապէս հակազդել մաքսիմալիսթներուն բռնած դիրքին, այլ նոյն իսկ մաքսիմալիսթները ամենքը նոյն տեսակի մարդիկ չեն, կան վարձկաններ, բայց և կան անկեղծներ, ցնորամիտ երազատեսներ, որոնց ձգտումները գաղափարական են, թէպէտ գործելու եղանակը Գերմանին ու Թուրքին միայն օգաւէտ ըլլայ։ Թշնամիին հետ առանձին հաշտութեան համար իրենց դրած պայմանները ցոյց կուտան ազատական սկզբունքներու հաւատարմութիւն (թէպէտ չեն ըմբռներ թէ այդ սկզբունքներու վրայ քայկերականութեան և Թուրք ջարդարարներու հետ համաձայնութեան գալը անհնար է և բանակցութեան իսկ մտնելը ամօթալի է)։ Անկեղծութեան և մաքրութեան բաժինը որ կայ սակայն այդ տարրերուն մէջ՝ ի հաշիւ պէտք է դնել, ատիկա միշտ դրական տարր մըն է՝ Ազատութեան դատին նպաստաւոր, և որ գերմանո–Թուրք դատին վերջի վերջոյ ի հարկէ դէմ պիտի ելլէ։ Ընդհանուր պատկերը, թէպէտ շատ մութ, ամբողջապէս սեւով չէ կազմուած ուրեմն։

Ինչ ալ ըլլայ արդի այս մութ կրնճիռին անմիջական հետեւանքը, այս բազմավտանգ կացութեան մէջ, հարիւր փոթորիկէ պաշարուած, փոքրաթիւ և այնքան արիւն կորսնցուցած մեր ցեղին

Fonds A.R.A.M

սկիզբէն մինչեւ այսօր ինքզինքը արիօրէն լաւատես և հաւատաւոր ցոյց տըւաւ. իմ լաւատեսութիւնս ուրիշ ոչինչ է բայց եթէ հայ ցեղին ամէն կողմ յայտնած անվախութեան, անվհատութեան ու վստահութեան ոգիին մէկ մասնիկը, մէկ ցոլքը:

Զորս տարուան իր տիտանեան ճիգէն յետոյ, Գերմանիա ինքն ալ ներքնապէս պէտք է մօտ ըլլայ սպառման: Քայքայումը, փլուզումը հեռու չէ թերեւս: Անյուսալի չէ նաեւ որ իր ծոցէն ալ հակաքայզերական շարժում մը վերջապէս պայթի լուրջ կերպով, և փութացնէ դիւրացնէ վճռական լուծումը: Ան դեռ ունի, ներկայ րոպէին բաւական ուժ՝ ծանր հարուածներ տալու համար Դաշնակիցներուն. տարի մը առաջ, Ռուսիա, գերման դեռ լիալիր զօրութեան բոլոր թափը և գերման դաւերուն ալ բոլոր թոյնը ընդունելով, չկրցաւ դիմանալ, և կտոր կտոր եղաւ, իր մէկ քանի կտորներուն մէջ պահպանելով սակայն առողջութիւն և դիմադրական ուժ՝ որով դեռ երկար ատեն որոշ չափով գերման զօրքերը պիտի ստիպէ այն կողմերը ճնշել: Երէկ, Իտալիա կրեց երկրորդ մեծ հարուածը: Աղէտը ահագին էր, բայց իտալական "ազգասէր" առողջ, կորովի ժողովուրդը ցնցուեցաւ, իր թոյլ ու հիւանդոտ մասերը կտրտեց կամ չէզոքացուց, և մէկ մարդու պէս ցցուեցաւ Թշնամիին դէմ, և՝ օգնութեամբն ալ Ֆրանսայի և Անգլիոյ իր եղբայրներուն՝ այլ եւս անոր թոյլ պիտի չտայ որոշ գծէ մը անդին անցնիլ, և հետզհետէ ետ պիտի մղէ զայն, դէպ ի նահանջի և պարտութեան ճամբան, ամէն պարագայի մէջ՝ երկար ատեն պիտի զբաղեցնէ բարբարոս ուժերէն կարեւոր մաս մը: Պալքանեան ճակատին վրայ, երկու կողմէն կը պատրաստուին մեծ բաղխումի մը, և վենիզելոսեան

Նիզելոս, որ քնարերգակ մը չէ, այլ յոյն խորամանկ ազգին նրբամիտ մեծահանճար դիւանագէտը, աշխարհիս ամենէն գրական ու հեռատես մտքերէն մին. Լոնտոնէն նոր դարձած փարիզ, ան քանի մը օր առաջ Թանի խմբագրութեան կ'ընէր կարեւոր յայտարարութիւն մը, որմէ կը քաղեմ հետեւեալ տողերը. "... Ամէնէն դառնալէ առաջ, ուզեցի երթալ տեսնել տեղւոյն վրայ ֆրանսական և բրիտանական բանակները: Այս այցելութիւնը ինծի տուաւ, աւելի քան երբեք, բացարձակ հաւատք ապագային վրայ: Ամենուն պէս, ես ալ կը սպասեմ այն բուռն ճիգերուն զոր Թշնամին կը պատրաստուի ընել արեւմտեան ճակատին վրայ: Կը կարծեմ նոյն իսկ Թէ այդ ճիգերը երկարատեւ պիտի ըլլան, վասն զի Գերմանիա չի կրնար յարձակելէ դադրիլ՝ առանց իր յաղթուած ըլլալը խոստովանելու: Բայց վստահ եմ որ ֆրանսական ու բրիտանական աքանչելի զօրքերը պիտի դիմանան, մինչդեռ Միացեալ-Նահանգաց բանակը պիտի գայ դիզուիլ ձեր հողուն վրայ, անդիմադրելի օժանդակութիւն մը բերելով վճռական կռիւներուն համար: Երկիրս դառնալով, պիտի բացատրեմ իմ հայրենակիցներուս ինչ որ տեսայ և ինչ որ կը նախատեսեմ: ...Ձիս կը ճանչնաք. պայքարող մըն եմ ես, և յաղթանակի օրը միայն՝ պիտի դադրիմ պայքարելէ:"

Ահա՛ ճշմարիտ դրական ոգին, որ հեռուն կը տեսնէ և ժամանակաւոր տագնապներէն չի լքանիր, չի վհատիր: Ա՛յս ոգին պէտք է տիրէ մեր մէջ՝ ամէն տեղ: Եւ արդէն ինչո՞ւ ծանրանալ այս մասին և ձեւն առնել հակազդել ուզելու յոռետեսութեան մեծ հոսանքի մը դէմ որ չկայ մեզ. Հայոց ստուար մեծամասնութիւնը այս պատերազմին

պիտի ունենան„ ըսաւ Պալֆուր, և ատիկա անպատնաչի վճիռ մըն է՝ արձակուած յանուն ոչ միայն Անգլիոյ, այլ բոլոր Դաշնակիցներուն։ Նոյն Պալֆուրը Լորտ Ռոչիլտին ուղղեալ նամակով մը՝ Երուսաղէմի առումէն քիչ առաջ՝ կը յայտնէր թէ անգլիական կառավարութիւնը վճռած է հրէայ ժողովուրդը վերահաստատել իր հին հայրենիքին՝ Պաղեստինի մէջ, այսինքն իրագործել սիօնական երազը, որ քաղաքական երազներուն ամենէն անիրագործելին կը նկատուէր։ Երուսաղէմի առումէն յետոյ, Լոնտոն, Լորտ Ռոչիլտի նախագահութեան տակ կայացած մեծ միթինկին մէջ(*), ուր հրաւիրուած էին խօսիլ նաև հայ ազգի և հայ գատի ներկայացուցիչ մը, Ազգ. պատուիրակութեան անդամ Մոստիչեանը՝ ինչպէս և Արաբներուս, Սիւրիացիներուս ներկայացուցիչները, Լորտ Ռոպէրթ Սէսիլ նոյնը կրկնեց հանդիսաւորապէս և աւելցուց՝ „Անգլիական կառավարութեան փափաքն է որ այս պատերազմէն յետոյ Հայաստանը Հայերուն, Արաբիան Արաբներուն և Հրէաստանը Հրեաներուն ըլլայ„։ Նկատեցէք որ Հրէաստանի մէջ այժմ Հրեաները չէին փոքրամասնութիւն մըն են, և ազգաբնակութիւնը ստուար մեծամասնութեամբ կը կազմուի ոչ-Հրեաներէ, և սակայն ատիկա արգելք չ'ըլլար կոր որ անգլիական „դրական“ քաղաքականութեան պաշտօնական ներկայացուցիչները “Հրէաստանը Հրէից պիտի ըլլայ„ յայտարարեն։ Այսպիսի յայտարարութենէ մը յետոյ՝ ալ ո՞վ, դեռ նոր, վհատցող, պոռացող,

Յունաստանին աջակցութեամբ զօրացած Դաշնակիցներու բանակը այժմ կը ներկայացնէ հոն յաջողման հաւանականութիւնները։ Անդին, Թուրքիոյ մէջ, անգլիական բանակը պիտի շարունակէ յառաջանալ մէկ կողմէն դէպ ի Հայաստան, միւս կողմէ Սիւրիոյ մէջէն մինչև Կիլիկիա, առանց մեծ բաղխման մը վտանգին, թոյլ դիմադրութիւններ միայն գտնելով իր դէմ։ Գերագոյն բաղխումը տեղի պիտի ունենայ Ֆրանս-անգլիական ճակատին վրայ, ուր պիտի որոշուի պատերազմին և աշխարհիս բաղդը։ Դաշնակիցները իրենց գլուխը ունին Քլեմանսօի, Լոյտ Ճօրճի, Ուիլսընի պէս հզօր ու հաւատքով լեցուն մտքեր, Ազատութեան անկեղծ ու հսկայ ախոյեաններ, և տ'Անունցիօի պէս հոյակապ Առաքեալ–Ձինուոր մը, վսեմ փողարը Ազատութեան բանակին, անոնք կը կազմուին ժողովուրդներէ որ որ վճռած են գինաթափ չըլլալ մինչեւ գերման միլիթարիզմը չջախջախուի, մինչև Ազատութեան գատը չյաղթանակէ։ Անոնք պիտի դիմանա՜ն՝ մինչև Ամերիկեան վիթխարի ուժին լիովին պատրաստուիլն ու հասնիլը ։Դաշնակիցները պիտի յաղթե՜ն։

Յաղթանակի այդ օրը. նիւթապէս ինչ վիճակի մէջ ալ ըլլայ մեր ազգը, իր պատիւը, իր վարկը իրենց գերագոյն աստիճանին հասած պիտի ըլլան, և իր սուրբ երազը պիտի իրականանայ, ոչ միայն իր ահագին զոհողութեանը իբր հատուցում, իբր իր գժբաղդութեանց սփոփում, այլ՝ իր արութեան ու շիտակութեան պսակում։ Ա՛լ վախ չկայ որ այն ատեն ոևէ եւրոպացի դիւանագէտ ակնոցը դնէ և “քանի՞ հայ ճնացած է„ի հաշիւը քննելու ելլէ։ “Հայաստանն ու Միջագետքը չպիտի դարձուին Թուրքերուն. անոնք իրենց երոյն օրէնքն ու կառավարութիւնը

(*) Մեր յաջորդ թիւով պիտի հրատարակենք մանրամասն նկարագրութիւնը այդ միթինկին։ Ծ. Խ.

Fonds A.R.A.M

կան, աշխարհակալական միտումներ ալ կային Դաշնակիցներու կոտին ինչ ինչ մասերուն մէջ (թէպէտ Ֆրանս–անգլիական վեհանձն ոգիով վարուած՝ այդ աշխարհակալական ձգտումներն իսկ, իրենց իրագործման մէջ՝ յարաբերաբար նուազն բարերար կրնային ըլլալ լծակիր ժողովուրդներուն). Ձախողուածները, պայքարին երկարաձգումն ու դժնդակութիւնը, կրուած զոհողութեանց ահագնութիւնը, ամերիկեան միջամտութեան բացարձակապէս և որոշապէս անշահախնդիր ոգիին ներգործութիւնը, Իտալիոյ վրայ խուժած յանկարծական հսկայ ազէտին յառաջ բերած մեծ ցնցումը, ուռս յեղափոխութեան առաջին շրջանին յարուցած գաղափարական գեղեցիկ ու ազնիւ հոսանքը, զոհեցին բիւրեղացուցին Ազատութեան համար պայքարողներուն միտումները. Երուսաղէմի առումը այդ մաքրացումը, զտումը շեշտեց, իր գերագոյն աստիճանին հասցուց. սիրոյ, մարդկայնութեան, արդարութեան հոգին, Յիսուս Քրիստոսի՝ մեծագոյն ու մաքրագոյն վարդապետին՝ հոգին, Սիոնի միստիքական երկնաբոյր բլուրներէն թեւ առաւ ու եկաւ սաւառնիլ Ազատութեան ախոյեաններուն վերեւ: Այդ խորհրդանշանական յաղթութիւնը Այդն է արդէն Ազատութեան համաշխարհային յաղթանակին, որ վաղը տիրականօրէն պիտի ճառագայթէ: Այդ լոյսին տակ խայտացող, նորոգուող, այլակերպուող, հարսի նման շողացող կատարներէն առաջինը մեր ալեւոր և ա՛նքան ատենէ իվեր սգաւոր Արարատը պիտի ըլլայ:

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 30 Դեկտ. 1917

աշխարհիս խիղճը կրակի պէս այրող — նոյն իսկ Գերմանիոյ ճակատը կարմրցնող — ոճիրով մը նուազած Հայութեան դատը լուծուելու պահուն՝ թիւրի խնդիր պիտի յանդգնի բարձրացնել... Հայոց հարցը այն հարցն է որ բարոյապէս կը տիրէ այս պատերազմին, Հայաստանի մէջ գործուած եղեռնը այս պատերազմին արդիւնքը չէ, աւելի հին է անոր սկիզբը, և այս պատերազմն է որ այդ ոճիրին առաջին արարին հանդէպ Եւրոպայի անզգայութեան հետեւանքն է: Նոյն իսկ եթէ Դաշնակիցները ջախջախիչ յաղթանակ չտանին, ինչպէս սրտայոյզ ձիգով մը կ'ըսէ մեր ծերունազարդ մեծ բարեկամը Ճլէօնպէրժէ, ամէնքը, բաց ի Թուրքէն, ստիպուած պիտի ըլլան համաձայնիլ որ արդարութիւն ըլլայ Հայերուն. որ անոնք այլ եւս Թուրք լուծին տակ չմնան, ազատագրուին: Ինչ որ մնայ Հայ՝ աշխարհիս վրայ, տէրը պիտի ըլլայ Հայաստանին: Այս է արդարութեան պահանջը, այս է հայ ազգին կամքը, այս է Դաշնակիցներուն որոշումը, և ա՛յդպէս պիտի ըլլայ:

Երուսաղէմը ազատեցա՛ւ: Սուրբ քաղաքը մաքրուեցաւ դարերէ ի վեր զինքը պղծող բարբարոս լուծէն: Հոգեկան վերին անխառն մաքրութեան ու վեհութեան չունչ մը կ'անցնի կարծես՝ այդ մեծ դէպքէն ի վեր՝ մարդոց վրայէն, պատերազմին վրայէն: Թշնամիներու զանգուածին հետզհետէ աւելի գապիր դարձող անբարոյութեան ու խարդախութեան, չարութեան ու լկտութեան հանդէպ, Դաշնակիցներու հոյլին մէջ լոյսի տիրապետութիւնը աւելի քան երբեք վճիտ ցոլացում մը կը ստանայ: Առաջին շրջանին մէջ, ազատական անկեղծ ձգտումներուն հետ, շահադիտա-

Փարիզի Հայ կամաւորական խումբ մը.

ՄԵՐ ՄԵԾ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐՈՒՆ ԿԱՂԱՆԴԻ ՄԱՂԹԱՆՔՆԵՐԸ

ԱՌ ՀԱՅ ԱԶԳԸ

«Վերածնունդ»ի խմբագրապետը դիմած ըլլալով մեր դաւի օտարազգի բարեկամներէն ու պատսպաններէն ոմանց՝ խնդրելով որ Նոր Տարւոյ առթիւ հանին բան մը ըսել Հայ Ազգին, հետեւեալ գրոհումներն ստացած է, զոր կը հրատարակենք մեծ հաճոյքով:

Հանրածանօթ գիտուն լեզուաբան և Հայոց ազգի և դաւի վաղեմի բարեկամ փրոֆեսօր Մեյեէ կը գրէ.

Un symbole

Les alliés luttent pour que chaque nation ait le droit de disposer d'elle-même.

Le retour de l'Alsace-Lorraine à sa patrie d'élection sera le symbole de la victoire du droit sur la force en Occident.

Il faut que, en Orient, la nation arménienne échappe à la tyrannie des Turcs, à la sauvagerie des Kurdes. Aucune nation n'a subi un martyre aussi cruel. Une Arménie autonome est donc le symbole le plus net du triomphe du droit.

A. MEILLET

Paris, 7 Décembre 1917.

Les Turcs մեծարժէք գրքին հեղինակը, Պ. Պէրթրան Պարէլլ, որ 1896էն ի վեր այլ և այլ առթիւ մեջ մեր դաւը ջերմօրէն պաշտպանած է, կը գրէ.

L'année qui vient de s'écouler a été

Fonds A.R.A.M

marquée par certaines défaillances. A vrai dire, elles étaient inévitables dans une lutte aussi longue, où, avant que fût atteint le dénouement, devaient s'épuiser toutes forces, morales et matérielles, limitées en leur source. L'épée vient de tomber des mains de celui d'entre nos alliés qui, après avoir donné le signal de la mobilisation pour répondre au défi autrichien, a été le premier aussi à clamer son amour de la paix. Une prédiction du comte de Mun, formulée au début de la guerre, rappelait que seules les nations véritablement riches d'énergie morale tiendraient jusqu'à la fin. Nous savons, à cette heure, de quels éléments se composera le faisceau qui ne sera point brisé. Avec plus de résolution qui jamais, sur les bords de la Meuse, comme sur la Piave, à Salonique, comme aux pieds de l'Ararat, les Alliés opposeront à la sinistre coalition leur indomptable volonté de vaincre.

L'impossible sera fait pour réduire à l'impuissance les égorgeurs de peuples, car c'est l'impossible qu'il faut réaliser pour déjouer un plan qui s'appuie sur l'inexprimable barbarie turque, la fratricide ambition bulgare, la morbide rapacité teutonne. Parmi les peuples vaillants et forts que l'on verra figurer dans les batailles de l'année 1918, se trouvera le peuple arménien. Encore qu'il ait été le plus cruellement éprouvé parmi ceux que la guerre a ensanglantés, il ne désertera point sa propre cause. La paix, c'est à dire la victoire, le trouvera à son poste de combat. Mais les Alliés lui tiendront compte de ce suprême sacrifice. Ils se souviendront que si l'Arménie fut autrefois, en Asie, l'avant-garde de la Civilisation, elle s'est inébranlablement montrée fidèle à son passé. L'heure de la victoire n'a pas encore sonné. Mais elle sonnera. Elle approche lentement, mais sûrement. La victoire marque le pas des légions que l'Amérique et l'Asie nous envoient, et dont le nombre ira grossissant comme un torrent. Le monde entier, uni contre les forces du mal, réserve à l'Arménie de glorieuses et justes compensations.

Bertrand BAREILLES

Paris, 17 Décembre 1917

Մանթօպանի բողոքական աստուածաբանութեան ազատ Համալսարանի Doyenը, պ. Emile Doumergue, « L'Arménie, les Massacres et la question d'Orient » սքանչելի գրքին հեղինակը, կը գրէ.

AUX ARMÉNIENS

Le peuple arménien a un douloureux privilège : son sort illustre tous les crimes de la politique contre laquelle l'Entente se dresse.

Cette politique n'est ni d'un jour, ni d'un homme. Elle se déroule depuis des siècles, là, plus ouvertement barbare, ici, plus subtilement despotique, identique à elle-même dans ses ultimes principes générateurs.

Ce n'est ni le hasard ni le calcul, c'est la nature, qui a produit l'union du pangermanisme, du bulgarisme et du pantouranisme. La *Mittel-Europa* existait sur la carte des mentalités, avant d'exister sur la carte des continents.

Et le mot qui brille, sombre, sur la bannière commune, c'est le mot de terreur, cher aux guerriers de cette *Mittel-Europa* psychologique. Avec des nuances, cette terreur s'exerce

Fonds A.R.A.M

par les mêmes procédés de déportation, d'évacuation, appliqués aux populations civiles. Ils ont atteint leur perfectlon en Arménie. Mais le monde a pu pousser un cri d'horreur, de toute la *Mittel-Europa* ne s'est élevée aucune protestation. Au contraire, les documents se succèdent, parlent toujours plus haut de connivence entre les gouvernements dits civilisés et les gouvernements dits barbares.

De telle sorte que si on demande: à quoi pourrait donc finir par aboutir la *Mittel-Europa*? il faut répondre: Voyez l'Arménie.

Du moins ce privilège si affreusement douloureux comporte une consolation et un espoir.

De plus en plus les petites nations martyres, la Belgique, la Serbie, la Lettonie et l'Arménie attirent l'attention de l'Entente.

Les champions de la guerre sont les quatre grandes nations alliées; l'enjeu de la guerre, c'est le sort des quatre petites nations martyres, car toutes les quatre, elles seront ou bien les *ponts* par lesquels les armées militaires ou économiques de la Mittel-Europa se répandront sur l'Europe ou les *digues* par lesquelles les flots pangermaniques seront repoussés vers leur source.

Les diplomates n'ont pas l'air de s'en être doutés au début. Les plus ignorants le comprennent aujourd'hui.

Grand réconfort!

A toutes les raisons, que l'Entente avait de secourir l'Arménie, raison de droit, raison de pitié, s'ajoute désormais la raison d'intérêt, un intérêt vital.

Si les petites nations martyres n'étaient pas libérées, l'Entente ne serait pas victorieuse, elle serait battue.

Autant le monde entier doit avoir l'assurance que l'Entente triomphera, autant, ô Arméniens, vous devez avoir l'invincible assurance que vous serez libres.

Vous avez été le symbole de toutes les horreurs de la guerre: vous serez le symbole de tous les bienfaits de la victoire et de la paix.

Emile DOUMERGUE
Montauban, 18 Déc. 1917

Ֆրանսական Ակադեմիոյ անդամ, երեսփոխանական ժողովոյ նախագահ Պ. Paul Deschanel, որուն Սօրպոնի մեծ հանդէսին արտասանած հոյակապ ճառը ոչ մէկ Հայ չէ մոռցած, կը գրէ.

Nous voici à une heure décisive. Une fois de plus, l'Allemagne se croit victorieuse. Elle ne sait donc pas ce que peuvent la volonté et l'énergie des peuples qui combattent pour le droit.

Que les Arméniens gardent confiance! Leur histoire glorieuse n'a été qu'un long martyre. Le supplice n'a pas encore pris fin. Mais déjà l'aube d'un jour nouveau paraît. Jérusalem est délivrée. Demain l'Arménie, victime sanglante de l'oppression turque, fêtera à son tour son affranchissement. Demain les héros de la Marne, de l'Yser et de Verdun embrasseront fraternellement ses fils délivrés.

Paul DESCHANEL
Paris, 19 Déc. 1917

Fonds A.R.A.M

Կապրիել Մուրե, ծանօթ գրագէտն ու գեղարուեստական քննադատը, Քոմիթիէյնի մուսէոնի վերատեսուչ, և որ մեր բանաստեղծութեան, արուեստին և դատին վրայ այնքան գեղեցիկ բանախօսութիւն մը արտասանած է 1902ին, կը գրէ.

Sera-ce en 1918 que sonnera pour l'Arménie l'heure de la délivrance définitive et de son réveil à la liberté nationale? Tous ceux-là le souhaitent, et de toute leur raison et de tout leur cœur, qui savent et ce qu'est et ce que vaut le peuple arménien, qui savent le rôle joué dans le passé et qu'il est appelé à jouer dans l'avenir, qui savent les souffrances qu'il a endurées avec tant de grandeur d'âme et l'héroïsme avec lequel, durant tant de siècles, au cours de sa glorieuse et douloureuse histoire, il a lutté pour son idéal, il est resté le propagateur et le défenseur de la civilisation occidentale en Orient. Puisse leur vœu — notre vœu — être exaucé!

Mais si le destin voulait que soit encore retardée la réparation de l'injustice monstrueuse dont l'Arménie a été victime, Elle ne perdra point courage, n'est-ce pas? Elle ne chassera point de son grand cœur mutilé et saignant l'espérance.

« Mon peuple veut vivre, il veut se délivrer, il est plein d'espoir! Pourquoi pleurerais-je ? » s'écriait le poète populaire Djivani.

L'Arménie veut vivre, et elle vivra, non plus dans les larmes et la douleur, mais dans la joie de sa liberté reconquise. Il ne se peut pas que les Alliés manquent à leur parole : ni la France, ni l'Angleterre, ni l'Amérique ne laisseront protester leurs engagements solennels. Puisse bientôt se lever le jour où, victorieuses, il leur sera possible de les tenir!

Gabriel MOUREY
Paris, 19 Déc. 1917

Mgr Touchet, Օրլէանի եպիսկոպոսը, որ Մալէնի եկեղեցւոյն մէջ այնքան պերճախօս ու յուզիչ քարոզ մը արտասանեց հայկական աղէտին մասին, կը գրէ.

Dieu fit à l'Arménie plusieurs dons incomparables ; elle garde le plus ancien Haut Lieu que connaisse par son nom l'Humanité ; ses fleuves portent de l'antique histoire sur leurs eaux ; son peuple honore la terre par sa ténacité à vouloir vivre; la pourpre sacrée d'un long et cruel martyre l'enveloppe. Ses poètes lui posent sur le front une couronne de palmes. Ce serait une honte et un malheur si les diplomates qui remanieront la carte du monde, après la sanglante tourmente, oubliaient que le petit et cher pays a mille foit mérité et acheté son autonomie.

+ STANISLAS, évêque d'Orléans
20 Décembre 1917

Կիւթայ Շէօնպէրժէ, ֆրանսական Institutի անդամ, մեծանուն բիւզանդագէտ և որ պատմութեան մէջ հայ ցեղին կատարած փառաւոր դերը այնքան անգամներ ի վեր հանած է իր գրքերուն և յօդուածներուն մէջ, կը գրէ.

Cher Monsieur Tchobanian,

Vous voulez bien me demander une parole de sympathie pour l'admirable et si malheureuse nation arménienne qui inspire à la France une si universelle et tendre sympathie. Certes, ceux surtout de vos compa-

Fonds A.R.A.M

triotes, demeurés dans l'antique patrie de votre race, ceux qui n'ont pas succombé aux massacres turcs et à tant d'autres calamités, traversent à nouveau, par le fait de l'odieuse catastrophe russe, de trop sombres jours ! mais je les supplie de ne point perdre courage ! Il est une vérité que je ne cesse de redire à tous ceux de vos compatriotes que j'ai l'occasion de rencontrer : quelle que soit l'issue de la guerre mondiale, même si notre victoire ne devait pas être aussi écrasante que nous le voudrions, une chose demeure certaine. Les horreurs turques ont été telles, leur retentissement a été tellement universel, qu'aucun traité signé par des puissances d'Europe et d'Amérique ne pourra remettre l'Arménie sous le joug ottoman ! Le scandale serait trop affreux ! Les atrocités commises ont atteint un développement si monstrueux, une somme tellement épouvantable, elles sont à tel point connues de toutes les nations du monde, *même des Allemands* qu'il n'est pas un gouvernement au monde, malgré ce qu'on peut écrire chez nos adversaires, qui oserait prêter la main à un tel forfait : replacer la nation arménienne sous l'autorité de pareils bourreaux. Quoi qu'il arrive donc, l'autonomie pour moi est certaine. M. Pichon l'a encore affirmé hier à la Chambre dans son beau discours. Alors, on verra refleurir rapidement votre race si vivante, si belle, si laborieuse et si féconde. Tant d'indescritibles souffrances seront enfin sinon vengées, du moins effacées. Permettez-moi, en terminant, de rappeler un vieux souvenir. Il y a vingt ans et plus, comme j'allais visiter la cité illustre d'Ani, la capitale jadis splendide de l'antique race royale arménienne des Pagratides, et comme j'y suivais la route qui nous y conduisait à travers un paysage superbe, par un automne splendide, la belle population de tous les nombreux villages que nous traversions était partout occupée au dépiquage des blés. De rustiques attelages conduits par de jeunes hommes d'un port superbe galopaient en tous sens sur la couche de grain étendu, aux cris joyeux de leurs conducteurs, des femmes et des enfants. C'était le plus beau spectacle, le plus saissisant. Cette vie agricole intense faisait mon admiration et celle de mes compagnons de route ! Cher Monsieur Tchobanian, un jour prochain, la paix bienfaisante reviendra dans ces campagnes affreusement désertées. Les mêmes spectacles, si beaux, s'y reverront. L'Arménie, enfin délivrée de ce sanglant cauchemar, reprendra parmi les nations chrétiennes la place magnifique qu'elle a tenue au moyen âge avant l'ère des grandes catastrophes.

Veuillez me croire votre bien affectueusement

Gustave SCHLUMBERGER

Paris, 28 Déc. 1917

Մեր ազնիւ ու սրտացաւ բարեկամը, Հանրածանօթ Հնագէտ, պատմաբան ու գրագէտ Ժ. տը Մօրկան, կը գրէ.

Parmi les peuples de la Russie impériale, depuis que la Tsarisme a

Fonds A.R.A.M

été renversé, l'un des plus sages, des plus pondérés, a été certainement le peuple arménien. Loin de prendre part aux folies qui ont amené l'effondrement matériel et moral de nos alliés de l'Orient, les Arméniens se sont tenus sur une réserve prudente, accueillant avec joie les déclarations russes sur la liberté des nations, mais conservant l'ordre chez eux et la foi jurée par le Tsar dans les alliances contre l'ennemi. Les Arméniens sont demeurés nos alliés fidèles et la tourmente russe passée, ce qui ne saurait tarder, ils recueilleront la récompense de leur loyauté. Certes l'horizon est encore bien chargé de nuages pour les fils de Haïk comme pour nous-mêmes; mais la justice triomphera de la brutalité, l'Arménie toute entière s'affranchira du joug des Turcs, se joindra a ses provinces caucasiennes pour former un ensemble digne du grand caractère dont, au milieu des malheurs, fait preuve la population martyre. Le destin le doit à sa vaillance, à sa sagesse.

Je souhaite de grand cœur que l'aurore de ce beau jour se lève au cours de l'année qui commence. Je l'espère même. Mais cette année sera bien pénible encore, des flots de sang couleront sur les champs de batalle. Courage, belle Arménie ! Tes amis sont puissants, ton peuple est brave et sans tache.

J. DE MORGAN

31 Décembre 1917

Հայ փախստականներու օգնութեան գործին պահապանը հրեշտակը, անգլիացի հայասիրութեան ամենէն անձնուէր և անխոնջ գէմքերէն մին, Օրխորդ Էմիլի Ճ. Բօպինսըն կը գրէ.

NEW YEARS GREETING TO THE ARMENIAN PEOPLE

Dear Friends,

A request has reached me that I should send you a little message for the New Year.

What with deepest sorrow for the past, anxiety and fears for the present and hope for the future of your nation, it is not easy to express my thoughts in words today. Yet the prevailing thought is the remembrance that your compatriots have, through all the centuries of their tragic history, shown such marvellous Faith — such power to rise above their troubles — such splendid courage and patriotism, and I feel convinced if you can only endure unitedly a little longer, the reward for which christendom is praying must come and your country be for ever delivered from the hand of the oppressor to fulfil her role of civiliser of the Near East. Your heritage is one to be proud of: like the Chevalier Bayard it is « sans peur et sans reproche ».

It is in this assurance, with my prayers for a happy, prosperous future for your country which shall compensate you and make you in time to come forget the sad past, that I wish you all, wherever you

Fonds A.R.A.M

may be, from my heart every blessing in the New Year and in the years to come.

EMILY J. ROBINSON

London, 8 Décembre 1917

Սիրելի բարեկամնե՛ր,

Ինձմէ խնդրուեցաւ որ ես ձեզի նոր տարւոյ առթիւ քանի մը խօսք ուղղեմ։ Թէ ինչքան խոր է ցաւս ձեր ազգին անցեալին համար, անձկութիւնս ու վախերս ներկային և յոյս ապագային համար, դիւրին չէ բառերով արտայայտել այսօր։ Սակայն իմ մէջս գերիշխող մտածումը չիշատակն է այն հրաշալի Հաւատքին, աղէտներէն վերականգնելու տարօրինակ ուժին, այն հոյակապ քաջասրտութեան և հայրենասիրութեան զոր ձեր ազգակիցները ցոյց տուած են իրենց ողբերգական պատմութեան բոլոր դարերուն. և ես համոզուած եմ որ եթէ դուք քիչ մը առեն ալ ղիմանաք, այն վարձատրութիւնը՝ որուն համար քրիստոնեայ աշխարհը կ'աղօթէ՝ պիտի գայ, և ձեր երկիրը ընդմիշտ պիտի ազատի կեղեքիչներուն ձեռքէն՝ Մերձաւոր Արեւելքի քաղաքակրթիչի իր դերը կատարելու համար։ Ձեր ժառանգութիւնը մին է անոնցմէ որոնցմով ազգ մը կրնայ հպարտանալ. Պայար ասպետին պէս՝ ան «աներկիւղ է և անբասիր»։

Այս վստահութեամբ է որ, մաղթելով ձեր հայրենիքին երջանիկ, բարեբաստիկ ապագայ մը որ ձեզի արդարահատոյց ըլլայ և տխուր անցեալը մոռցնէ ձեզի, սրտիս խորէն կը բաղձամ՝ ձեզի համար՝ ուր որ ալ գտնուիք՝ ամէն տեսակ բարիքներ այս Նոր Տարին և բոլոր գալիք տարիներուն մէջ։

ԷՄԻԼԻ Ճ. ՐՕԲԻՆՍՐՆ

Փարիզի Ամերիկեան Քլիւպին նախագահ Պ. Լաուրէնս Վ. Պէնէթ, որ մեկէ աւելի առիթներով իր ջերմ հայասիրութիւնը ապացուցած է՝ կը գրէ.

Paris, 4 Décembre 1917

C'est un grand privilège que m'offre **Véradzenount** en me donnant l'occasion d'exprimer ma sympathie profonde, ainsi que la sympathie américaine, pour le noble peuple arménien. Depuis l'origine de l'histoire séculaire il n'y a pas peuple qui ait tant gagné l'admiration et la sympathie du monde par son héroïque résistance dans l'oppression, et qui ait si bien su, en dépit de tous efforts, garder intacts son idéal, sa religion et sa force morale. Dans les circonstances actuelles, alors que le monde libéral est appelé à faire de si lourds sacrifices pour combattre l'agression barbare des puissances centrales, le grand dévouement de la nation arménienne a été une inspiration et un exemple. C'est pour cette raison que nous saluons la nation arménienne, en lui témoignant la plus sincère sympathie et nos hommages.

Le président
de *the American Club of Paris*
LAURENCE V. BENÈT

Ամերիկացի նշանաւոր գրագէտ և իմաստասէր, Փարիզի Ամերիկեան Ligue Maritimeին նախագահ, ֆրանսական Institutին թղթակից և Société des gens de Lettresի անդամ, փրոֆ. Ճ. Մարք Պոլտուին, որ ամերիկեան ազգը Դաշնակիցներու կողքին պատերազմի մասնակցիլ մղելու

Fonds A.R.A.M

մեծապէս նպաստեց իր կրակոտ և ազդեցիկ փրօփականտով, կը գրէ.

A WORD TO ARMENIANS

Let the destressed Armenians take courage! The arms of the Allied Nations are closing in upon their historical oppressors.

The fall of Bagdad has been followed by the conquest of Syria, where the Holy Places of the Jews have been so long soiled by blood-thirsty Turk. Soon Jerusalem will be in the hands of the British, and the Hebrew race, so long exiled from their « Zion », will foresee the days when their ancient heritage will come to them again. But after what generations of tribulation! — what centuries of anguish and hope deferred!

Let this be a sign to-day to stricken Armenia. The days of the oppressive rule of the Turk are numbered. The victory of the Allies — made sure by the coming of the Americans, though less rapid through the defection of the Russians — will reveal to Armenia, as to Palestine, the dawn of a day of National Liberty and the beginning of an era of peaceful racial development.

The sympathies of the American people are with the Armenians and the redemption of Armenia is recorded in the vow with which my countrymen enter the war. There can be no peace until this vow be accomplished.

J. MARK BALDWIN
Corresp. Institut de France
Paris, 6 Décembre 1917

Անձկութեան մէջ եղող Հայերը թող սիրտ առնեն։ Դաշնակից ազգերու զէնքերը իրենց պատմական թշնամիները չորս կողմէ պաշարած են։ Պաղտատի անկումին յաջորդեց Սուրիոյ տիրացումը, ուր Հրէաներու նուիրական վայրերը այնքան երկար ատենէ ի վեր արիւնածարաւ Թուրքէն կ'ազատուէին։ Քիչ օրէն, Երուսաղէմ Անգլիացւոց ձեռքը պիտի իյնայ, և եբրայական ցեղը, այնքան ժամանակէ ի վեր իր Սիոնէն վտարուած, պիտի տեսնէ օրը ուր իր հին ժառանգութիւնը իրեն պիտի դարձուի. բայց որքան սերունդներու տառապանքէ, որքան դարաւոր անձկութիւններէ և յուսախաբութիւններէ յետոյ։

Թող ասիկա այսօր նշան մը ըլլայ հարուածեալ Հայաստանին համար։ Թուրքերու հարստահարիչ լուծին օրերը համրուած են։ Դաշնակիցներու յաղթանակը, — ապահովուած Ամերիկացւոց մանակցութեամբը, թէպէտ նուազ արագ՝ Ռուսաց դասալքման պատճառով, — Հայաստանին՝ ինչպէս Պաղեստինին՝ պիտի երեւցնէ ազգային ազատութեան օրուան մը այգը և ցեղային խաղաղ զարգացման շրջանի մը սկզբնաւորութիւնը։

Ամերիկեան ժողովրդին համակրութիւնները Հայոց հետ են, և Հայութեան փրկագործումը արձանագրուած է այն հանդիսաւոր խոստումին մէջ, զոր իմ հայրենակիցներս ըրին՝ պատերազմին մէջ մտած ատենին։ Հաշտութիւն չի կրնար կնքուիլ՝ ցորքան այդ խոստումը կատարուած չէ։

Փրօֆ. Ճ. ՄԱՐՔ ՊՈԼԶՈՒԻՆ

Fonds A.R.A.M

Գրաւուած Հայ գիւղերուն մէջ՝ սովալուկ մանուկներ:

Photo Barby.

Ա.ԶԳ. ՀԱՄԱԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
Թիֆլիսի մէջ

Թիֆլիսի մէջ գումարուեցաւ Ազգ. Համախորհրդակցութիւնը, որուն բացումը կատարուեցաւ Սեպտ. 29ին:

Անոր մասնակցած են ռուսահայ բոլոր ուսակցութեանց, հատուածներու և հոսանքներու ներկայացուցիչները, ինչպէս և Արեւմտահայ Խորհուրդէն պատուիրակներ:

Այդ Համախորհրդակցութեան արդիւնքը Հաւաքաւաքեր կ'ամփոփէ հետեւեալ տողերով, զոր կ'արտատպենք.

«Թիֆլիսում գումարուած Ազգ. Համախորհրդակցութիւնը վերջացաւ և նպաստաւոր հետեւանք ունեցաւ:

«Հայ ժողովրդի ապրած ներկայ բացառիկ ծանր վայրկեանները, նրա կրած զրկանքներն ու դժնդակ հարուածները, մեր ներքին ազգային քայքայուած կեանքը և ժամանակակից Ռուսաստանի հետ կապ ունեցող հրատապ խնդիրները խոշոր պահանջ էին դարձել ազգային միութեան և համերաշխութեան:

«Բոլոր հայ կուսակցութիւնների, հաստատութիւնների և հասարակական կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչները, թուով մօտաւորապէս 180 հոգի, ըմբռնեցին ժողովրդի տագնապալից վիճակը և իրենց պարտականութեան խոր գիտակցութեամբ կարողացան շատ սուր վէճերից ու քննագատութիւններից յետոյ համերաշխել և հիմք դնել Ազգային ժամանակաւոր Գերագոյն Խորհրդի:

«Համախորհրդակցութեան մէջ վճռուեցին մի շարք խնդիրներ, որպիսին են՝ վերաբերմունքը դէպ ի ներկայ քաղաքական մոմենտը, կովկասեան դեմոս, պարենաւորման հարցը, ինքնապաշտպանութեան խընդիրը, գաղթականական խնդիրներ, դպրոցների ազգայնացում, նախկին Ազգային Բիւրոյի հաշուետուութիւն և այլն:

«Ի վերջոյ խորհրդակցութեանը մասնակցող բոլոր Ֆրակցիաների համաձայնութեամբ կազմուեց ազգային խորհուրդ հետեւեալ

Fonds A.R.A.M

անձերից. Հ. Ժ. Կուսակցութիւնից՝ Ս. Յարութիւնեան և բժ. Այվազեան, Դաշնակցութիւնից՝ Ա. Ահարոնեան, Ա. Գիւլխանդանեան, Ռ. Տէր-Մինասեան, Խ. Կարճիկեան, Ն. Աղբալեան, Սոց.-Դեմոկրատներից՝ Ա. Երզնկեան և Ղ. Տէր-Ղազարեան, Էսէրներից՝ Լ. Աթաբէգեան, Յ. Տէր-Օհանեան:

«Խորհրդի առաջին նիստում նախագահ ընտրուեց Ա. Ահարոնեան: Բաց ի Ազգային Խորհրդից, ընտրուելու է և Ազգային Ժողով՝ 35 անդամից բաղկացած։»

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ԱԶԱՏՈՒԱԾ

Երուսաղէմի ազատման առթիւ Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութիւնը ղրկեց հետեւեալ նամակը Պ. Ժօրժ Քլեմանսօին.

Առ Պ. Ժօրժ Քլեմանսօ, նախարարապետ և պատերազմական նախարար,

Պարոն Նախարարապետ,

Երուսաղէմի ազատումը Դաշնակից զօրքերուն ձեռքով՝ մասնաւոր հրճուանքով մը պիտի ողջունուի Հայոց կողմէ: Նազովրեցւոյն գաղափարապաշտ ու մարդկային ազնիւ վարդապետութեան ամրապէս յարած Ցնալուն համար է որ հայ ժողովուրդը դարերէ ի վեր ահռելի մարտիրոսութիւն մը կը կրէ բիրտ ուժի երկրպագուներու հարուածներուն տակ: Թուրքը, որ բարբարոսութիւնն ու գազանութիւնը կը մարմնացնէ՝ ընդմի՜շտ վտարուած այն վեհաշուք վայրերէն ուր քարոզուեցաւ խօսքը որուն վրայ հիմնուած է մերօրեայ աշխարհը, ասիկա մեծ ու խորհրդանշանական յաղթանակ մըն է տիեզերքի մէջ արդարութիւնը տիրական դարձնելու նպատակաւ պայքարող ազատական մարդկութեան համար:

Մարնի և Վերտէօնի անմահ յաղթանակներէն յետոյ, ուր արդարութեան և մարդկայնութեան այդ խոէալը՝ ֆրանսական դիւցազնութեան շնորհիւ՝ բարբարոսութեան ու անարդարութեան ոգին պարտութեան մատնեց, ասիկա կարեւոր հանգրուան մըն է դէպ ի վերջնական յաղթութիւնը այն մեծ դատին զոր կը պաշտպանեն Ֆրանսա և իր դաշնակիցները, և որուն մեր ժողովուրդը առաջին ժամէն ընծայեց իր համեստ բայց խանդավառ անձնուիրութիւնը: Ներկայ պահուն աղջամուղջներուն մէջ, հակառակ թոնձր ամպերուն, որ կը կուտակուին մեր հինաւուրց հայրենիքին արդէն իսկ ա՛յնքան մութ երկինքին մէջ, մեր ժողովուրդը ինքզինքը կազդուրուած պիտի զգայ այս մեծադղորդ յաջողութեամբ և իր անվկանդ հաւատքը իրաւունքի դատին յաղթանակին վրայ պիտի աւելի եւս ամրանայ ատով:

Կը խնդրենք, պարոն Նախարարապետ, որ հաճիք ընդունիլ մեր շնորհաւորութիւնները և մեր խորին յարգանքին հաւաստիքը:

Պ. Քլեմանսօ, իր քարտուղարին միջոցով յայտնած է « իր սրտագին շնորհակալութիւնները այս սիրուն շնորհաւորութեան համար», հաստատելով թէ «ինքն ալ հաստատապէս համոզուած է որ այս յաղթանակը նոր հանգրուան մը կը կազմէ դէպ ի վերջնական յաղթանակը իրաւունքի դատին:»

Միութիւնը ուղղեց նաեւ Պ. Լօյտ Ճօրճին նոյն ոգւով նամակ մը։

Պ. Լօյտ Ճօրճ իր քարտուղարին միջոցով պատասխանած է Միութեան նամակին յայտնելով իր շնորհակալութիւնները « անոր պարունակած խրախուսիչ խօսքերուն եւ ազնիւ բարեմաղթութեանց համար »:

Պրիթիշ Արմինիա Քօմիթիի նախագահ երեսփոխան Ա. Ուիլեըմս, որուն Միութիւնը շնորհաւորութեան նամակ մը ուղ-

Fonds A.R.A.M

ղած էր նոյնպէս այս առթիւ, պատասխանած է նամակով մը, որմէ կը թարգմանենք հետեւեալ հատուածը. « *Պրիթիշ Արմինիա* քոմիթեի կողմէն ջերմ շնորհակալութիւններ կը յայտնեմ Երուսաղէմի ազատման առթիւ ձեր շնորհաւորական նամակին համար: Արդարեւ ատիկա մեծ դէպք մըն է ապագային համար յոյսով լեցուն, և շատ հաճելի է մտածել թէ բրիտանական բանակը եղաւ գործիքը որ պատիւը ունեցաւ այդ ազատումը կատարելու .... Համեցէք ընդունիլ մեր խորին շնորհակալութիւնները և մեր լիալիր համակրութիւնը ձեր Միութեան համար »:

* * *

Կը հրատարակենք թարգմանութիւնը այն գեղեցիկ Յայտարարութեան զոր մեր աշխատակից ճանօթ բանաստեղծ Կոստան Զարեան խմբագրած է Փլօրանի քաղաքապետութեան հրաւէրով և որ քաղաքին պատերուն վրայ երեւցած է Երուսաղէմի առման լուրը առնուելէն քիչ յետոյ.

« Հրէաստանի հինաւուրց մայրաքաղաքը, միաթիքական ոստանը, որուն ծոցէն Քրիստոսի չարչարանքը աշխարհս լուսաւորեց և խիղճերուն տիրեց, այլեւս բարբարոսներէն կոխոտուած չէ, այլ եւս անհաւատներէն պղծուած, անարգուած չէ: Երուսաղէմ ազատ է: Գերմանիոյ կայսրը և Աւստրիոյ յոյժ առաքելական թագաւորը, ճշմարիտ Յուդաներու պէս, նորէն ծախած էին Քրիստոսը, խաչը մարդասպաններուն մահիկին առջեւ խոնարհեցնելով: Անոնք Հայաստանի և Սուրիոյ քրիստոնեաները, և Պաղեստինի Հրէաները, Թուրքերու արիւնարբու կատաղութեանը ձգեցին. անոնք թոյլ տուին քահանաներու կոտորածը, բովանդակ ժողովուրդներու տեղահանումը, մայր եկեղեցիները լցնել ու քանդեցին և վայրենիները բերին մոցուցին մինչեւ մեր արշաւակոխ նուիրական հայրենիքին տաճարներուն մէջ:

« Այսօր, Քրիստոս մեզի հետ է: Դաշնակիցներու սուրը Խաչակրութիւնը, յանուն արդարութեան ձեռնարկուած՝ տկարներու և կեղեքեալներու ազատագրման համար, ահա տարաւ ուրիշ մեծ յաղթանակ մը՝ բարոյական և ընկերային:

« Մարտիրոսներու արիւնը ի զուր թափած չեղաւ: Երուսաղէմ ազատուած է: Երուսաղէմ մեր սուրբ դաշին խորհրդանշան քաղաքն է, Իրաւունքի և Արդարութեան թագաւորութիւնն է, վերջն է այն գինեալ ու կանխորոշ ոճիրին որ աշխարհս կ'աւերէ և մարդկութիւնը արիւնաքամ կ'ընէ, մահն է բռնապետութեան և գերմանական գինամոլութեան:

« Երուսաղէմ ազատագրուեցաւ: Մինչդեռ Խաչակիրներու թնդանօթները կ'որոտան Փիաւէի վրայ, Ֆրանսայի մէջ, Ֆլանտրիա և մինչեւ Հայաստան, տեսլական Ոստանին գալստեանը համար, մինչդեռ մեր մեր լաւագոյն արիւնը գետի պէս կը հոսի քրիստոնէական ճշմարիտ Երազը շօշափելի իրականութեան փոխարկելու համար, պէտք է որ զանգակները հնչեն իրենց արոյրէ մեծ ձայնով քրիստոնէութեան տաճարներուն մէջ Յաղթանակը ըսելու և հռչակելու համար, պէտք է որ աղօթքները մեր սրտերէն բըղխին, պէտք է որ պատարագը մատուցուի ամենամաքուր ձայնով և ամենամաքուր խղճով: Քրիստոս մեզի հետ է. կարելի՞ է որ իր փոխանորդները զայն լքեն: Քրիստոս մեր մէջն է. կարելի՞ է որ անոր սպասաւորները զայն մատնեն:

« Ահա չորս տարի է որ Ջիթենեայ լերան վրայ Փրկչին պատկերը, կոշկոճուած և անարգուած, իր արիւնահոս աղօթքը կը հեծէր: Մեր մեռելները Անոր հետ էին: Այսօր Կեդրոնական պետութեանց ժողովուրդները և իրենց բոլոր բարեկամները կ'ողբան ազատագրումը Գերեզմանին Անոր զոր իրենք մատնեցին:

« Մեզի համար այս օրը լիակատար Յաղթանակին Աւետման մեծ օրն է: Աղօթեցէք Յաղթանակին համար:

« Հրեշը կը գալարուի ու կը տքայ: *Երուսաղէմ ազատուած է:* »

ՀԱՅԱՍՏԱՆ եւ ԻՏԱԼԻԱ

Այն մեծ աղէտին հանդէպ որուն ենթարկուեցաւ Իտալիա, Փարիզի Հայ Ուսանողական Միութիւնը ուղղեց հանրածանօթ պատմաբան և Ֆլօրանսի իտալական հայասէր քոմիթէի նախագահ փրոֆ. Կուլիէլմօ Ֆերրերօին հետեւեալ նամակը.

Փարիզ, 6 Նոյ. 1917

Պարոն Նախագահ,

Զախորդութեան այս օրերուն մէջ որոնցմէ կ՚անցնի ազնուագեղ Իտալիան, մենք կրկնապատկուած կը զգանք մեր մէջ խորին սէրը զոր կը տածենք ատոր հանդէպ. կը մտաբերենք ամէն ինչ որ պարտական ենք՝ իբր մարդ՝ անոր հանճարին, և իբր Հայ՝ անոր վերանձնութեան, և մեզի պարտք կը համարինք յայտնել ձեզի, իտալական մտաւորականութեան բարձրագոյն ներկայացուցիչներէն մէկուն և «Փրօ Արմենիա» քոմիթէի նախագահին՝ ինչպէս և ձեր բոլոր ընկերակիցներուն, մեր սրտագին համակրութեան զգացումները և մեր ամենաջերմ մաղթանքները։ Մենք վստահ ենք որ իտալական ընտանիքի ազգը իր հայրենիքին սրբազան հողին վրայ խուժող բարբարոսներու հեղեղին պիտի գիտնայ դիմադրել, պիտի ետ մղէ Ազատութեան այդ թշնամիները, և այս մռայլ օրերը, որ կը տրտմեցնեն ու կը սգաւորեն Գեղեցկութիւնն ու Արդարութիւնը սիրող բոլոր սրտերը, պիտի յանգին Իտալիոյ և Ազատութեան մեծափայլ յաղթանակին։

Փրոֆ. Ֆերրերօ ուղարկած է հետեւեալ պատասխանը՝ Միութեան Նախագահին.

Սիրելի պարոն,

Շատ շնորհակալ եմ ձեր նամակին համար որ ղիս խորապէս յուզեց։ Մենք անցուցինք շատ մութ օրեր, բայց տառապանքները զոր կրեցինք և զոր դեռ կը կրենք՝ շատ քիչ բան է բաղդատմամբ այն տառապանքներուն զոր Հայաստան կը կրէ ո՜րքան տարիներէ ի վեր։ Այս ցաւագին ճգնաժամը գոնէ այն լաւ հետեւանքը պիտի ունենայ, որ մեր ամբողջ ազգը մեծ ջանք մը պիտի ընէ աշխարհիս մէջ ստեղծելու համար իրաց վիճակ մը, ուր այլ ևս կեղեքեալ ժողովուրդներ չգտնուին։ Հայաստանը, կը յուսամ, պիտի օգտուի մեր արդի տառապանքներէն։

Ընդունեցէք, սիրելի պարոն, հաւաստիքը իմ երախտագիտութեանս և հաճեցէք զայն հաղորդել Փարիզի Հայ Ուսանողական Միութեան բոլոր անդամներուն։

Ձերդ

Կ. ՖԵՐՐԵՐՕ

Ֆիրենցէ, Նոյ. 1917

Փարիզի Հ. Ս. Միութիւնը ուղղեց նաև Կապրիէլէ տ՚Աննունցիօին հետեւեալ նամակը.

Փարիզ, 27 Նոյ. 1917

Սիրելի վարպետ,

Այս դիւցազնական պայքարի օրերուն զոր ձեր լուսաշող հայրենիքը կը մղէ Բռնութեան մռայլ հրոսներուն դէմ, մենք մեզի պարտք կը համարինք ձեզի ուղղել երկիւղած հիացման ողջոյն մը՝ ձեր փառաւոր երկրին ու ձեզի համար որ անոր առաքեալն ու նուիրական երգիչն էք։ Բարբարոսներու արշաւը Իտալիոյ դիւցական հողին վրայ՝ մեզի պատճառեց ցաւ մը այնքան սուր ինչքան զգացինք երբ իմացանք մեր ժողովուրդին բզքտումը, այնտեղ, Թուրք գազաններուն ձեռքով։ Ո՜րքան կապեր մեր հոգիները կը կապեն ձեր ազնիւ ազգին. ո՜րքան խոր երախտագիտութիւն մը պարտական ենք անոր՝ գեղեցկութեան և դիւցազնութեան դասերուն համար զոր ան մեզի տուած է։ Մեր սիրտը համակ

Fonds A.R.A.M

ուրախութեամբ, հպարտութեամբ կը խայտայ՝ ի լուր քաջութեան հրաշքներուն զոր ձեր զինուորները կը գործեն թշնամին ետ մղելու համար։ Մեր բոլոր մաղթանքները, մեր բոլոր աղօթքները անոնց կ'ընկերանան այդ կռիւներուն մէջ, զոր անոնք կը մղեն Իտալիոյ փրկութեան և աշխարհի մէջ Ազատութեան յաղթանակին համար։

Հաճեցեք ընդունիլ, սիրելի վարպետ, յուզեալ յարգանքի այս արտայայտութիւնը խումբ մը հայ մտաւորականներու որ այս քանի մը բառերուն մէջ կը կարծէ մեր ժողովրդեան զգացումը թարգմանել։ Տանթէի, Միքէլ–Անճելօի, Լէօփարտիի և Կաւրիպալտիի Իտալիան, իր պատմութեան այս ամենածանր րոպէին, ձեր մէջ, սիրելի վարպետ, գտաւ իր ամբողջ հոյաշուք մեծութեանը արժանի բանաստեղծ–հերոսը, և ձեր ազգը, այս գերագոյն ճգնաժամին մէջ իր ցոյց տուած վեհ քաջութեամբ, շքեղօրէն կ'իրականացնէ, մարդկութեան ընտրեալ գոյն մասին փառքին համար, այն վսեմ երազը, զոր դուք անկէց պահանջեցիք մարմնացնել և ապրիլ։

Միութեան նախագահը ուղղեց նաև նմանօրինակ նամակներ փրօֆ. Կալեթթիին, փրօֆ. Քօրրատինօին և փրօֆ. Տոմենիքօ Զամփօլիին, որ հայկական դատը կը պաշտպանեն Իտալիոյ մէջ իրենց բոլոր տաղանդով և հեղինակութեամբ։

ԿԱՊՐԻԷԼԷ Տ'ԱՆՈՒՆՑԻՕԻ ՆՈՐ ԿՈՉԸ

Corriere della Sera թերթին մէջ, Կապրիէլէ տ'Անունցիօ նոր զինուորագրուող ամենէն ղեռատի Իտալացիներուն ուղղած է զմայլելի կոչ մը, որմէ կը թարգմանենք հետեւեալ հատուածը.

« Վերջին կանչուած զօրագունդեր, արիւնաթաթաւ Մօրը վերջին ծնունդներ, ձեզի համար է որ այսօր, պատերազմի ակօսին մէջ դափնին կը ցցուի։

« Երիտասարդներ, այսօր է միայն որ Իտալիա երիտասարդ է, որ Իտալիա նոր է։ Անիկա ձեր աչքերուն ու ձեր երակներուն ուժն ունի։ Ու ճակատագրին առջեւ, ան կը մերկանայ, ինչպէս առենով, երբ դուրս կ'ելլէր ծովերէն որ զինքը կը գրկեն։ Ո՞վ կ'ըսէ ձեզի թէ ան իր ամբողջ քաղաքակրթութիւնը պէտք է պաշտպանէ։ Ամբողջ իր քաղաքակրթութիւնը իր ճշմարիտ հոգին չ'արժեր։ Ան իր հոգին պէտք է պաշտպանէ։

« ... Մենք կ'ողջունենք դաշնակիցներուն գալուստը, անոնց եղբայրական փութկոտութիւնը. թափուած արիւններու այս միախառնումէն ամենէն բարձր ապագան կը սպասենք... Անոնք կը ծծեն Եւգանեան լեռներէն փչողհովը կապուտակ, Մաչերաթայի պարտէզներուն կանանչութեամբը տոգորուած հովը, ինչպէս մարդ թովիչ գեղուհույն խորին բուրումը կ'ըմպէ։ Անոնք պիտի մարտնչին, և սքանչելի կերպով, Իտալիոյ մարմնոյն աստուածային գեղեցկութեան համար։ Մենք պիտի մարտնչինք անոր հոգիին համար։ »

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

Ֆրանսացի հանրածանօթ գրագիտուհի Տիկին Aurel ի սալօնին մէջ ամէն Հինգշաբթի գրական ցերեկոյթ մը տեղի կ'ունենայ՝ պատերազմի դաշտին վրայ իննկած, վիրաւորուած կամ դեռ կռուող բանաստեղծի մը գործին նուիրուած։

Տիկին „Օրել“ և իր ամուսինը՝ Ա. Մորթիէ գրագետը, սիրուն գաղափարն ունեցած էին Դեկտ. 6ի Հինգշաբթին նուիրել հայ ազգին և իր բանաստեղծութեան։ Պ. Ալֆրէտ Մորթիէ արտասանեց հակիրճ՝ բայց ջերմ համակրութեամբ լեցուն ճառ մը Հայոց դատին և հայ քնարերգութեան մասին (մասնաւորապէս մեր հին աշուղներուն)։ Պ. Զօպանեան, որ հրաւիրուած էր բանախօսել, պարզեց Ֆրանսայի և Հայութեան միջեւ եղած կապերը, ի վեր հանեց հայկական ողբեր-

Fonds A.R.A.M

գութեան նշանակութիւնը, յիշատակեց արդարութեան դատին համար նահատակուած հայ մեծ բանաստեղծներէն մէկ քանիին անունները և կարդաց Ռուբէն Զարդարեանի գեղեցկագոյն էջերէն մէկուն գլխաւոր հատուածներուն թարգմանութիւնը: Օր. Մէթիվիէ՝ Օտէոն թատրոնէն, քնքոյշ ու գողտրիկ կերպով արտասանեց Քուչակի էն աղուոր տաղիկներէն տասնի չափ: Օր. Քահիւզաք, Թէաթր Անթուանէն, խորազգած և ուժգին շեշտերով արտասանեց Եարճանեանի հոյակապ քերթուածներէն մին, *Արիւնը*, թարգմանուած Պ. Զօպանեանէ: Իսկ Տիկին Սըկոն-Վէպէր, որ նոյն օրը Քոմէտի Ֆրանսէզի մէջ *Սիննայի* ներկայացման մէջ խաղալէ յետոյ ուզած էր գալ մասնակցիլ այս հայասիրական ցոյցին, բոլոր սիրտերը թունդ հանեց արտասանելով «Օրօր Մայր-Հայաստանին»: Ներկայ էր խուռն բազմութիւն մը, ուր կը նշմարուէին ֆրանսական արուեստի, գրականութեան, հմտութեան և բարձր ընկերութեան ներկայացուցիչներ: Մեր յաջորդ թիւերէն մէկուն մէջ պիտի հրատարակենք թարգմանութիւնը Պ. Ալֆրէտ Մորթիէի և Պ. Զօպանեանի ճառերուն, որոնց բնագիրը լոյս կը տեսնէ L'Orient Illustré ամսաթերթին մէջ:

— Դեկտ. 9ին, Կիրակի կէսօրէն վերջ Սալ Ղըմուանի մէջ տեղի ունեցաւ Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութեան սարքած գրական և ազգային բանախօսութեանց շարքին բացումը: Այս առաջին հաւաքոյթը նուիրուած էր Գրիգոր Զօհրապին: Պ. Զօպանեան ժամէն աւելի տեւող բանախօսութեամբ մը պատկերացուց ողբացեալ մեծ հայուն գրական և ազգային գործունէութիւնը: Մասնաւորապէս ծանրացաւ անոր գրականութեան մէջ տիրապետող բանաստեղծական ոգիին վրայ, ի վեր հանեց և դրուատեց դիտողի, հոգեբանի, քնարերգակի և ընկերական անարդարութեանց դէմ մաքառող ըմբոստ մտքի յատկանիշները, որ այդ գործին հիմունքը կը կազմեն: Ծաղկազարդեց իր բանախօսութիւնը վարպետին հատընտիր էջերէն քանի մը հատուածներ կարդալով և անձնական կարգ մը յիշատակներով ոգեց իր մեծ եղբայրակցին դէմքը:

Պ. Հրաչ Զարդարեան կարդաց Զօհրապի *Ճիտին Պարտքը* յուզիչ նորավէպը, և Պ. Վահան Թէքէեան՝ *Մեղայ Տէ՛ր* հզօր նորավէպը:

Մուշեղ Արքեպիսկոպոս, յարգանքի քանի մը խօսք արտասանելէ յետոյ Զօհրապի յիշատակին, սրտայոյզ ատենաբանութեամբ մը պարզեց հայ ազգի ներկայ եղերական կացութիւնը, պանծացուց անոր ցոյց տուած արութիւնն ու հաւատքը, և յուսալիր խօսքերով աւարտեց իր ճառը: Ներկաները մեկնեցան գոհ ու ոգեւորեալ:

— Դեկտ.22ի Շաբաթ օրը Salle Hocheի մէջ տեղի ունեցաւ Փարիզի Հայ Տիկնանց Միութեան սարքած տօնավաճառը ի նպաստ Կովկասի և Հայաստանի հայ որբանոցներուն, պատուոյ նախագահութեամբ Ն. Վ. Պօղոս Նուպար փաշայի:

Միութեան ղեկավար տիկինները ջանք չէին խնայած փայլուն և յաջող ընելու համար այս տօնավաճառը: Եւ արդարեւ անիկա ունեցաւ շատ մեծ յաջողութիւն և տուաւ նիւթական կարեւոր արդիւնք մը:

Տիկինները՝ վաճառելու համար գնած կամ հաւաքած էին այլ և այլ եւրոպական նիւթեր և առարկաներ ինչպէս և հայկական իրեղէններ (հայ զգեստով պէպէքներ, հայկ. ձեռագործներ ևն.) կազմակերպած էին նաև թօմպօլա մը որուն համար փարիզաբնակ քանի մը Հայեր և Հայուհիներ ինչպէս և կազմակերպիչ տիկինները նուիրած էին զանազան շահեկան առարկաներ և գեղարուեստական գործեր: Տօնավաճառի միջոցին խումբ մը երիտասարդներ հայկական դրօշը բեմին վրայ բարձրացուցին որոտընդոստ ծափերու մէջ և մինչ Հայուհի մը զայն ձեռքով բարձրացուցած կը բռնէր, Մուշեղ Արք. հայկական դրօշին նշանակութիւնը բացատրող կրակոտ խօսքերով հակիրճ և յուզիչ բանախօսութիւն մը ըրաւ որ յաճախ ընդմիջուեցաւ ջերմ ծափերով:

Ներկաներէն ոմանք գաղափարը յղացան այդ դրօշը աճուրդի դնելու, օրուան նպատակին համար. Պ. Սէֆէրեան 1000 ֆրանքի գնեց զայն:

Ցերեկոյթը ամենամեծ ոգեւորութեամբ տեւեց մինչեւ ժամը 7ը: Զուտ շահը կը կարծուի 7000 ֆր.էն աւելի:

Fonds A.R.A.M

— Փարիզի Հայոց Եկեղեցւոյ հոգաբարձութեան ընտրութիւնը կատարուեցաւ Դեկ. 8ի Շաբաթ օրը։ Ընտրուեցան Պ. Պ. Սեբոբէ Սվաճեան, Խաչատուր Ներսէսեան, Արամ Ճէվահիրճեան, Աթոկոսս Կէվրէկ եւ Լեւոն Կիւմիւշկէրտան։ Յաջողութիւն կը մաղթենք նորընտիր հոգաբարձութեան եւ կը յուսանք որ բոլէին պահանջած ամբողջ եռանդն ու ձեռներեցութիւնը ցոյց պիտի տան։

— Դեկտ. 16 կիւր. օր Գեր. Մուշեղ Արքեպ. պատարագեց տեղւոյս եկեղեցւոյն մէջ եւ արտասանեց յուզիչ ու պերճախօս քարոզ մը, կոչ ընելով ժողովուրդին լիովին կատարել իր պարտքը հանդէպ ազգային դատին։ Քարոզէն վերջ գոհաբանական պաշտամունք կատարուեցաւ Երուսաղէմի ազատագրման առթիւ։ Ներկայ էր խուռն բազմութիւն, պատարագը եռաձայն երգուեցաւ Երաժշտասիրաց խումբին կողմէ։

— *Ալխազեանի ցուցահանդէսը.* Ծանօթ նկարիչ Ալխազեան իր գործերէն 40ի չափ (հարաւ. Ֆրանսայի եւ Ֆինլանտայի տեսարաններ ներկայացնող նկարներ), պիտի ցուցադրէ յունվ. 15էն մինչեւ փետր. 10, Maison d'Art St-Augustin, 53. Boul. Malesherbes։ Ալխազեան ինքնատիպ, նուրբ ու մեծարժէք տաղանդով արուեստագէտ մըն է. իր գործերը գնահատուած են եւրոպայի դժուարահաճ արուեստագէտներէ։ Վստահ ենք որ իր ցուցահանդէսը մեծ յաջողութիւն պիտի ունենայ. մեր հայրենակիցները անշուշտ պիտի փութան իրենց այցելութեամբ խրախուսել հայ տաղանդի այդ փայլուն արտայայտութիւնը։

— Պոլսահայ ծանօթ դաշնակահար Էքսէրճեան քոյրերը որոնք Վէրսայլի քօնսէրվաթուարը աւարտեցին, մինչեւ իրենց Պոլիս վերադառնալը պատրաստ են դիւրամատչելի պայմաններով դաշնակի դասեր աւանդել ընտանիքներու մէջ։ Դիմել խմբագրութեանս։

— Ֆրանսա կորսնցուց վերջերս իր ամենէն մեծ եւ անգին արուեստագէտներէն մին, մեծահանճար արձանագործ Օկիւսթ Ռոտէնը։ Թաղումը կատարուեցաւ Մէօտոնի իր գեղադիր բնակարանին պարտէզին մէջ, ի ներկայութեան սգակիր հիացողներու խուռն բազմութեան մը։ Դամբանականներ արտասանեցին կառավարութեան կողմէ Պ. Լաֆեռ, մտերիմներուն կողմէ՝ Պ. Քլեմանթէլ, Ֆրանսական երեք մեծ Սալօններուն կողմէ՝ Ալպէր Պէնար նկարիչը, Պարթոլոմէ արձանագործը եւ Ֆրանց Ժուրտէն գեղարուեստական քննադատը. իսկ յանուն կանանց, որոնց գեղեցկութիւնը պանծացուց Ռոտէն իր գործին մէջ, տիկին Սեվրին արտասանեց յուզիչ ու գեղեցիկ ճառ մը։ Թաղման ներկայ էր Փարիզի Հ. Մ. Միութեան կողմէ պատուիրակութիւն մը։ Մեր յաջորդ թիւերէն մէկուն մէջ պիտի հրատարակենք մեր աշխատակից Պ. Հրանդ Ալեքսանի մէկ յօդուածը Ռոտէնի մասին։

ՀԻՒՐԱՍԻՐԵՆՔ ՄԵՐ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐԸ

Ֆրանսացիք եւ Ֆրանսաբնակ օտարներ շատոնց ի վեր կազմած են զանազան միութիւններ, նպատակ ունենալով հիւրասիրել ճակատէն քանի մը օրուան արձակուրդի եկած Ֆրանսացի զինուորները կամ օտար կամաւորները։ Մենք դեռ այս պարտականութիւնը չկատարեցինք։ Կը խնդրենք փարիզաբնակ այն ընտանիքներէն, որ պիտի ուզէին ճակատէն դարձող եւ ընտանիք չունեցող մեր հայ կամաւորներուն գոնէ քանի մը ժամ ընտանեկան կեանքի քաղցրութիւնը զգացնել, հաճին մեզի իմացնել եւ իրենց հասցէն տալ։ Կը խնդրենք նաեւ մեր կամաւորներէն որ երբ հասնին Փարիզ արձակուրդով, հաճին դիմել մեր Խմբագրատունը, որպէս զի զիրենք յարաբերութեան մէջ դնենք հիւրընկալ հայ ընտանիքներուն հետ։ «Վերածնունդ»ի տնօրէնը որոշած է իր մասին այդ կամաւորներէն մէկ քանին հիւրասիրել եւ մենք լիայոյս ենք որ պիտի գտնուին շատ ընտանիքներ որ այս պարտքը պիտի ուզեն սիրով կատարել Հայութեան պատիւը բարձրացնող այս կտրիճներուն հանդէպ եւ թոյլ չպիտի տան, որ անոնք օտարներու մօտ միայն հիւրընկալութիւն գտնեն։

ՄԵՐ ՈՐԲԵՐՈՒՆ ԿԱՂԱՆԴՉԷՔ

Բ. Ցուցակ

Մնացական Տահրիկեան	50
Սիմոն Գէորգեան	50
Տարաեան	25
Տիկին Պարկիրճեան	20
Ս. Մասքնճեան	50
Հայուհի մը	10
Մարտիկ Մկրեան	10
Գ. Զօլաքեան	5
Տէր Յակոբեան	5
	225
Գումար Ա. ցանկին	655
	880

Այս հանգանակութեան առաջին մէկ մասը յանձնուած է արդէն Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպարի ղրկուելու համար Ս. Կաթողիկոսին։

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

Ազգ. Պատուիրակութեան նախաձեռնութեամբ Ֆրանսայի գաւառական մեծ քաղաքներու մէջ հայոց հարցի մասին դասախօսութեանց շարք մը սկսուած է: Քանի մը ամիս առաջ Ligue des Droits de l'Hommeի դեր - նախագահ՝ Ֆերտինան Հերոլտ բանաստեղծը խօսած էր Պորտոյի և Նանթի մէջ, մեծ ոգեւորութիւն յառաջ բերելով: Դեկտ. 9ի Կիրակի օրը Էմիլ Բինեօ խօսած է Լիոնի մէջ նախագահութեամբ Ligue des Droit de l'Hommeի ներկայացուցիչ Ռօժէ Բիլլէլի, խումն բազմութեան մը ներկայութեամբ և ունեցած է մեծ յաջողութիւն:

— Այլեւայլ կուսակցութեանց պատկանող կարող և ձեռնհաս ազգային գործիչներու խումբ մը գեղեցիկ գաղափարն ունեցած է Ժընեվի մէջ հիմնել մամուլի հայկական գործակալութիւն մը (Agence arménienne de la Presse en Suisse), նպատակ ունենալով մեր ազգի արդի կացութեան ճշդրիտ պատկերը Եւրոպայի հանրային կարծիքին ծանօթացնել և ընթացիկ ու թարմ տեղեկութիւններով Եւրոպացւոց հետաքրքրութիւնը արծարծել մեր ազգի ճակատագրին վրայ: Իր նպատակին հասնելու համար, ինչպէս կ'ըսեն վարչութեան անդամները իրենց շրջաբերականին մէջ, այս մամուլի վարչատեսակը որոշած է ի միջի այլոց դիմել հետեւեալ միջոցներուն. — Ա. Հրատարակել «Մամուլի Ջեկուցագիր» (Communiqué de la Presse) մը հանրային կարծիքը իրազեկ պահելու համար հայկական կեանքին, առհասարակ. Բ. Հայկական հարցը լուսաբանող յօդուածներ լոյս ընծայել թերթերուն մէջ. Գ. Պատեհ լոպէներուն կազմակերպել բանախօսութիւններ և միթինկներ՝ ծանօթացնելու հայ ազգին բաղձանքներն ու իր խնդրոյն դրութիւնը. Դ. Հրատարակել հայ դատին պաշտպան թերթ մը Ժընեվրոյ մէջ:

Կը շնորհաւորենք մեր հայրենակիցները իրենց այս ազգօգուտ և կարեւոր նախաձեռնութեանը համար և կը խնդրենք որ ամէն անոնք որ կարող էն Հայաստանի մէջ գործուած եղեռնին՝ ինչպէս և հայ ազգային արդի կեանքին և եւրոպական ու ամերիկեան հայասիրական շարժման ուշագրաւ երեւոյթներու մասին տեղեկութիւններ ունենալ, հաճին հաղորդել այս գործակալութեան հասցէին՝

Agence Arménienne de la Presse en Suisse, 9, Rue Bovy-Lysberg
Genève

— Լոնտոնէն մեզի կը հաղորդեն թէ՝ Անգլիական Կառավարութեան Բրոբականի Դիւանը պատուիրած է տպել Պ. Ա. Յակոբեանի «Հայաստան և Պատերազմը» անուն գործը, գրուելու համար 50,000 օրինակ Ամերիկայի և 10,000 ալ Անգլիոյ մէջ:

— Մեծ ցաւով իմացանք մահը Գեր. Հ. Գրիգորիս վ. Գալէմքեարեանի, որ Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան ծանօթ բազմահմուտ ու բազմարդիւն անդամներէն մին էր:

— Պ. Արամ Թիւրապեան Ֆրանսական բանակի հայ կամաւորներուն նուիրած իր գեղեցիկ Ֆրանսերէն հրատարակութեան առթիւ շնորհաւորական խրախուսիչ նամակ մը ստացած է մեծանուն հայրենասէր Անրանիկէ:

— Կիւթալ Հերվէ իր թերթի Յունվար 1ի թիւով հրատարակած «Կաղանդի Մաղթանքներ»ուն մէջ կը յիշատակէ Հայաստանը. «Թող Դաշնակից Կառավարութիւնները (այս նոր տարւոյն մէջ) բացէիբաց յայտարարեն թէ տարաբախտ Հայաստանը, Թուրք ջարդարարներու դանակէն կորզուած, պիտի դառնայ վերստին ազատ և անկախ ազգ մը, Ազգերու Ընկերութեան երաշխաւորութեան տակ:»

Fonds A.R.A.M

— Արտաքին Գործոց Նախարար Պ. Փիշոն, Խորհրդարանին մէջ Դեկտ. 27ի օրը արտասանած իր շատ գեղեցիկ ճառին մէջ, յիշած է նաեւ Հայոց հարցը. «...Ազգայնութեանց իրաւունքն ու պաշտպանութիւնը մեր պատմութեան պատիւն է։ Ան կը վերաբերի նաև հայկական, սուրիական, լիբանանեան ազգաբնակութեանց. տանք պէտք է որ կարող ըլլան իրենց բաղդը վճռելու։»

Նոյն պահուն, Լօյտ Ճորճ, նոր ճառի մը մէջ, կը կրկնէր իր յայտարարութիւնը թէ Հայաստան և Միջագետք այլեւս Թուրք լուծի տակ չպիտի դրուին նորէն։

— Պասրայի պելճիքական հիւպատոսը՝ ծանօթ հայրենասէր Պ. Երուանդ Տէրվիշեան սրտառուչ նամակ մը գրած էր Միացեալ Նահանգաց Նախագահ Պ. Ուիլսընին, անոր աջակցութիւնը խնդրելու համար ի նպաստ հայ դատին։ «Արեւ» կը հրատարակէ ամփոփումը Նախագահի պատասխանին՝ ծանուցանող թէ՝ *«ինչպէս անկէ առաջ, նոյնպէս եւ անկէ վերջ, Ամերիկա ձեռքն եկածը պիտի ընէ վերապրող դժբախտ Հայութեան օժանդակելու համար։»*

— Աղեքսանդրիոյ Հայուհեաց Կարմիր Խաչը ֆրանսական բանակի հայ կամաւորներուն կաղանդչէքներ ղրկելու համար նուէրներ կը հաւաքէ. այս առթիւ այդ մարմինը եգիպտահայ թերթերուն մէջ հրատարակած է սրտառուչ կոչ մը։

— Եգիպտոսի «Արեւ» թերթին մէջ հանգանակութիւն մը բացուած է ի յիշատակ ֆրանսացի նշանաւոր օդաչու Կիյնըմէրի։

— Ստացանք փրօֆ. Ֆ. Մաքլէրի նոր մէկ գործը La France et l'Arménie à travers l'art et l'histoire, բազմաթիւ նկարներով ու շքեղ տպագրութեամբ։ — Աղեքսանդրիոյ Ցառաջդիմասիրաց Ընկերութեան օրկան «Ցառաջդիմասէր»ի Դեկտ.ի թիւը, որ կը պարունակէ ի մէջ այլոց դասախօսութիւնները Սուրէն Պարթեւեանի, Հապէշեանի եւն.։

– Երուսաղէմէն Գիւտ եպիսկ. հետեւեալ հեռագիրը ուղղած է Փարիզի Հայոց Հոգեւոր Հովիւին. «Հանեցէք Նորին Սրբութեան ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին հաղորդել թէ Սահակ Կաթողիկոսը, որ 1916 Յուլիսին հրովարտակուած օրէնքով Թուրքիոյ Հայոց Կաթողիկոս-Պատրիարք անուանուած էր, Երուսաղէմի գրաւումէն առաջ ստիպուեցաւ Սինոդի անդամներուն հետ մեկնիլ Դամասկոս։ Ինձ յանձնելով փոխանորդութիւնը. վանքին հին վիճակը գիտէք, հիմայ պարտքը բարձրացած է 80,000 ոսկիի. վանքը, միաբանութիւնը եւ գաղթականները լաւ վիճակի մէջ են։»

L'Orient Illustré

Տնօրէն Comte de Hochepied

Հոկտեմբերէն սկսած *l'Orient Illustré* անուն ֆրանսերէն պատկերազարդ թերթ մը կը հրատարակուի, որ նուիրուած է Մերձակայ Արեւելքի ժողովուրդներու շահերուն։

*L'Orient Illustré*ի շքեղ հրատարակութիւնը մասնաւոր տեղ յատկացուցած է հայկական հարցին, որուն բաժնի խմբագիրն է Պ. Գուրգէն Թահմազեան։

Մասնաւոր գնահատութեան արժանի է ֆրանսացիներու այս ձեռնարկը։ Վստահ ենք որ հայ գաղութս չպիտի թերանայ քաջալերելու այս օգտաշատ թերթը, որ բուռն պայքար կը մղէ մեր դատին ի նպաստ։

Տարեկան բաժնեգինն է 20 ֆ. վեցամսեայ 11, զինուորներու համար 10, վեցամսեայ 5։ Տարեկան բաժանորդագրուողներուն միջոց կը տրուի երեք ամսուն անգամ մը 5 ֆր. վճարել bulletin de souscriptionներու սիսթէմով։

Բաժանորդագրուելու համար դիմել՝ Պ. Գուրգէն Թահմազեանին՝ 31, rue de la Pompe, կամ ուղղակի Խմբագրութեան՝ 111, rue Caulaincourt (նախկին 7, Nouvelle)։

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Խմբագրապետ՝ Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ
Gérante : Mlle SARAH LACROIX
Imp. NERCÈS, 272 rue St-Jacques Paris

Fonds A.R.A.M

Cabinet Médico-Chirurgical
du Dr. SÉTHIAN

38, Avenue de Saint-Ouen
et 20, rue Fauvet — PARIS

Service permanent et urgent de visites et consultations, par des Docteurs-Spécialistes de la Faculté de Médecine de Paris

Médecine générale, tous les jours

VOIE URINAIRES, PEAU, SYPHILIS
Matin : 9 à 11 h.
Soir : Mardi, Jeudi, Samedi } 5 h. à 8 h.

BRONCHES, POUMONS, CŒUR **(Traitement spécial).**
Lundi, Mercredi, Vendredi } 3 à 5 h.

NEZ, GORGE, OREILLES, YEUX
Lundi, Mercredi, Vendredi } 5 à 8 h.

CHIRURGIE OPERATOIRE
Lundi, Jeudi } 10 h. à midi

ELECTROTHÉRAPIE
Tous les jours.

CABINET DENTAIRE
Consultatisns tous les jours.

des chambres spéciales sont reservées aux accouchées et opérées.

SI VOUS VOULEZ SAVOIR...???
Consultez **Madame MARTINY**
120, Boulevard Magenta
(Métro : Gare du Nord
Célèbre Chiromancienne
qui interprète scientifiquement les lignes de la main, en une seule consultation, elle vous révélera votre distin d'une manière exacte et précise
Prix modérés

MADAME **PAULINE CONIN**
Masseuse Diplomée
SOINS GÉNÉRAUX
Plaies, Foulures, Rhumatismes, Ulcères Variqueux, Douleurs, pose de ventouses, piqures, etc.
12, Bd. Bonne-Nouvelle.
se rend à domicile

Հայկական Ճաշարան
Ամէն անանք որ ատիթը կ'ունենան Rive Gauche — Quartier Latin *անցնելու, կը ճաշեն* ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՇԱՐԱՆԻՆ *մէջ,* No 8, rue de la Sorbonne, *ուր կրնան գտնել արեւելեան և ֆրանսական ճաշակով պատրաստուած համեղ կերակուրներ։*
Գիները խիստ չափաւոր

Գիտական Նորութիւն
BRILLGLACE
Pour néttoyer rapidement et d'une facon irréprochable carreaux, glaces, vitres et tout ce qui est verre. Prix de la vase pour faire un demi litre de Brillglace 0 fr. 95.
Se trouve chez tous les marchands de couleurs, bazars, grands magasins, articles de ménage etc. Usine Noisy-le-Sec (Seine).

Maison ISRAËL BOUTCHAKDJIAN
Ebenisterie et Tapisserie
installation d'appartement, travail à façon.
8, rue Ernest-Cresson, (14e)
Mètro: Denfer-Rochereau

PORTRAITS D'ART
en noir et en couleur
dans les meilleurs conditions
Z. ANANIAN
Ex-chef des grands ateliers de Paris
Médaille d'Argent
21 — rue d'Avron — 21
Travaux photo en tous genres

ՀԱՑ ԴԵՐՁԱԿ
M. Balassanian
Tailleur pour dames et hommes
14, rue Mazagran, 14. (métro St-Denis
Երկար տարիներէ ի վեր հաստատուած ըլլալով փարիզեան հրապարակի վրայ, խնամք դոհ ձգած եմ ֆրանսայի և հայ յաճախորդներու։ Այս անգամ հայրենակիցներուս մօտ ըլլալու համար, վերձակատունս փոխադրած եմ 14, rue Mazagran. *Ինձի վիճակները պիտի գտնեն կերպասեղինաց ճոխ մթերք մը, ամէն ճաշակի յարմար։ Խնամուած աշխատութիւն, չափաւոր գին եւ ձշդապահութիւն։*

TIMBRES POSTE
Pour collection
A. ARABIAN & FILS
15, rue des Halles
Bois-Colombes (Seine).

Fonds A.R.A.M

Վ. ՃԱՆԻԿԵԱՆ

ԿԱԶՄԱՐԱՐ

V. DJANIQUIAN

(Reliure d'art)

8, rue de la Sorbonne, PARIS

Կազմերու բոլոր տեսակները, պարզ, շքեղ ու գեղարուեստական։ Կէս կամ ամբողջ կաշի, մագաղաթ եւն։ Ամբողջ մարօքէն կաշի՝ կաշենկարով (mosaïque) և հայերէն վերտառութեամբ, ոսկւով. Ներքին նրբաթերթեամբ և անձնական ճաշակով։

ՄՈՒՇՏԱԿԻ ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

B. Coumrouyan

11, Rue Pierre Picard — Paris.

(Métro: Barbès et Anvers)

Երկար տարիներէ ի վեր օտար տուներու մէջ աշխատած ու ստացած փորձառութիւնէս քաջալերուած՝ այս չորրորդ տարին է որ Փարիզի հրապարակին վրայ իմ սեփական տունս հաստատած եմ։

Վաճառատունս իր բոլոր նրբաճաշակ յաճախորդներուն լիովին գոհացում տալու չափ ի վաճառ դրած է մուշտակի և փետուրներու հարուստ և վերջին նորաձեւութեան համեմատ տեսակ հաւաքածոյ մը։

Կը ստանձնենք նաեւ շատ դիւրամատչելի գներով չափի վրայ ամէն տեսակ պատուէրներ ու կ'ընենք նորոգութիւններ և փոփոխութիւններ։

Ամառուան եղանակին մասնաւոր խնամքով կը պահենք մուշտակները։

Gros — Detail

ECOLE PRATIQUE DE PROTHESE DENTAIRE

preparations pour leséeolee dentaires

cours spéciaux d'aprentissage

conditions speciaux

pour les compatriotes.

professeur : **L. A. ARABIAN**

142, Faub. St-Denis, Paris

Cours du Violon et du Solfège

(d'après la méthode du Conservatoire)

depuis **10** frs. par mois

Leçons à domicile

T. OHNIGHIAN

professeur aux cours Polymathique

10, rue Tournefort, PARIS (5e)

K. ABRO

6, Rue Bleue, 6

Réparation de tapis en tout genres.

lavages artistique

par produits persane

Achat et vente

livraison rapide

ԴՐՈՇՄԱԹՂԹԻ ՍԻՐԱՀԱՐՆԵՐՈՒՆ

TIMBRES-POSTE

Հաւաքածոյներու մէջ պակասները լրացնելու և հազուագիւտ դրոշմաթուղթերը ամէն տեղէ աժան ստանալու համար քարդով մը դիմել հետեւեալ հասցէին.

M. KEULEYAN — 18, rue Racine

Grand-Montrouge

որ նոյն անձամբ կը ներկայանայ տեսնելու համար յանձնարարութիւններ և զանոնք կատարելու խղճի մտօք։

CHAMBRES MEUBLEES

confortables

dans très bonne famille

6, rue de Mazagran

(Grands Boulevards.

Vous pouvez trouver chez D. ARAM

8, rue de la Sorbonne

le délicieux *Yogourt-Aram*

Préparé par le procédé du Docteur Metchnikoff. C'est un aliment très recommandé par MM. les Médecins, rafraîchissant, hygiénique et très nutritif. *On livre à domicile.*

Installations Electrique

Lumière — Force — Sonnerie

H. MERGUER

16, Rue de Hanovre, Paris, II

Réparation et entretien

Exécution rapide et travail soigé

Prix modéré

Impr. G. H. NERCÈS 272, rue S-Jtacques-Pais.

Fonds A.R.A.M

«VERADZENOUNT» (La Renaissance)

REVUE ARMÉNIENNE — BI-MENSUELLE

Rédaction et administration : 16, Bd.Saint-Denis. PARIS —Téléphone: NORD. 69-51.

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Բ. ՏԱՐԻ, — ՓԱՐԻԶ, 15 ՄԱՐՏ-1 ԱՊՐԻԼ 1918 — ԹԻՒ 6,7

— ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին —

Բոլոր յաղագիրն կ՚առնի երկրի հասցեր. Տարեկան 20 ֆրանք, ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼԻ Վեցամսեայ, 12 ֆրանք: Մէկ թիւը 1 ֆրանք:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ճակատագրին ժամը, **Ա. Զօպանեան** — Երկ յարութեան, **Վեոպէր** — Վարդանեերու տօնը, Տօքթ. **Լ. Համբարձումեան** — Ձմերայնի, **Կոստան Զարեան** — Հայաստանը Հայերուն, **Տ. Ս** — Մարդիկ, մարդիկ, մարդիկ, **Հրաչ Զարդարեան** — Ճամբաները, **Սրսէն Երկաթ** — Պարտիզակցի մը նամակը, **Պ.** — Նամակներ, **Isidoro del Lungho**ի եւ Prof. **Alfredo Gallettii** — Հայոց պիրքը՝ Երուսաղէմ, **Հ. Մանկասունցի** — Քրիստոսի գերեզմանը, Աստուածածնայ գերեզմանը, **Լ. Հ.** — Մուշեղ Արքեպիսկոպոսի մեկնումը, **Ս. Զ.** — Լուրեր Կովկասի մասին, **Հաճրի Պարպի** — բողոք մը, **Ն. Վ. Պօղոս Նուպար փաշայէ** — Սրտագնդիչ յայտարարութիւնները — Ալխազեանի յուշահանդէսը, յօդուած Լէօ Քլարթիի — Փարիզի նախատամաւոյց Մանհաժողովը — Նոր հրատարակութիւններ, **Ս. Զ.** Հայ կեանք — Զանազան լուրեր — Քրոնիկ, **Ա. Զօպանեան**:

Նկարներ. — Քրիստոսի գերեզմանը, Աստուածածնայ գերեզմանը, Մուշեղ Արքեպիսկոպոս, Առաջին ձիւն (Ֆինլանտա), նկար Ս. Ալխազեանի:

Fonds A.R.A.M

Մեր Բաժանորդներուն

Իրենց բաժանորդագինը դեռ չի վճարած մեր Ֆրանսայի և Ալժերիի բաժանորդներուն դիւրութիւն մը ըլլալու համար դիմած ենք Ֆրանսական փոսթի վարչութեան որ յանձն առած է գանձումները կատարել։ Իսկ օտար երկիրներու բաժանորդներէն անոնք որ չեն վճարած, կը խնդրենք որ փութացնեն իրենց բաժնեգինը։ Այն բաժանորդները որ անցեալ տարուան Յուլիս 14ի թիւէն ի վեր չեն վճարած, պէտք է 25 ֆրանք վճարեն ստանալու համար մինչեւ այս տարուան վերջին թիւը։ Անոնք որ 15 ֆր. արդէն վճարած են, 10 ֆր. եւս պիտի վճարեն։ Իսկ նոր ընդանին բաժանորդ գրուողները պէտք է վճարեն 20 ֆրանք։

Օտար երկիրներու մեր բաժանորդներէն կը խնդրենք բաժնեգինը դրկել թերթիս տնօրէնի անունին և ոչ թէ Վէրածնունդի անունին, մանաւանդ թոմով և կամ Փարիզի մէջ գանձելի չեքով։

Դրամ, նամակ եւ գրութիւններ դրկել Տնօրէնի հասցէին՝
Dr Léon HAMPARTZOUMIAN, D. D. S.
16, Boulevard St-Denis. PARIS.

Գահիրէի մէջ « Վէրածնունդ » կը ծախուի *Houng*ի գրավաճառատան մէջ, Place de l'Opéra, ուր կ'արձանագրուին նաեւ նոր բաժանորդներ և կը գանձուին բաժնեգինները։

Ազեքսանդրիոյ մեր գործակալն է պ. Ներսէս Ղազիկեան։

« Վէրածնունդ » ի Լոնտոնի գործակալութիւնը սիրայօժար ստանձնած է Տիար ՄԿՐՏԻՉ ԳԱԲԱՄՃԵԱՆ։ Կը խնդրենք մեր Լոնտոնի բաժանորդներէն իրենց բաժնեգինը փութացնել մեր յարգելի բարեկամին հասցէին՝ 16–17, Devonshire Square, Bishopsgate
LONDON, E. C. 2

Լոնտոնի մէջ Վէրածնունդ կը ծախուի պ. Սմբատ Քէսէճեանի արեւելեան ճաշարանին մէջ։

Մանչէսթրի մեր գործակալութիւնը սիրայօժար ստանձնած է՝ տեղւոյն հոգեւոր հովիւը, Արժ. Տ. Ներսէս քահանայ Սվաճեան, որուն կարելի է դիմել բաժնորդ արձանագրուելու կամ բաժնեգին վճարելու համար։

Ժընեւի մեր գործակալն է պարոն M. L. Nevrouse 37, Bd. de la Cluse, «Վէրածնունդ»ի մասին բոլոր գործառնութեանց համար դիմել մեր բարեկամին։

Mesdames !
Pour vous habiller avec plus de chic et plus d'élégance, adressez-vous à la
MAISON MADELEINE
15, Boulevard des Batignolles, 15 (Métro : Clichy
où d'après la dernière mode on éxécuterait vos **Robes, Manteaux, Costumes Tailleurs, Fourrures** et **Corsets sur mesure.**
DERNIÈRES CRÉATIONS POUR LA MODE NOUVELLE

Դիմեցեք միայն մեծ հռչակաւոր միակ հայ լուսանկարչին

PHOTOGRAPHE D'ART.
Abel
5. BOULEVARD MONTMARTRE . PARIS.
ASCENSEUR

Fonds A.R.A.M

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Կը հրատարակուի ամէն ամսու 1 ին եւ 14 ին

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 6-7, — 14 ՄԱՐՏ - 1 ԱՊՐԻԼ 1918

ՃԱԿԱՏԱԳՐԻՆ ԺԱՄԸ

Այս պատերազմին բախտը, այո՛, արեւմտեան ճակատին վրայ պիտի վճռուի, բայց աւելի քան երբեք դէպքերը կու գան ապացուցանել թէ պատերազմին գլխաւոր պատճառը, Նպատակակէտը, կռուածաղիկը՝ Արեւելքն է, համաշխարհային տիրապետութեան մեծ արահետը: Գերմանիա երբ յանկարծ յարձակեցաւ Ֆրանսայի եւ Ռուսիոյ վրայ, ֆրանսական կամ ռուսական հողեր գրաւել չէր այնքան իր միտքը, որքան՝ ջախջախելով ֆրանսական եւ ռուսական ուժը, Անգլիան անզօր ու մինակ ձգել, եւ բացարձակապէս ապահովել իր Համպուրկ-Պարսից Ծոց գիծը, որ իրեն պիտի հպատակեցնէր Արեւելքը ամբողջ, յետոյ բովանդակ Ասիան, յետոյ բովանդակ աշխարհը: Ֆրանսական բանակին կորիճ դիմադրութիւնը որ՝ անգլիական ուժերուն օգնութեամբ՝ չորս տարիէ ի վեր գերման զօրքերուն ստուարագոյն մասը բռնած, գրաւած, զբաղած կը պահէ, անգլիական եւ ռուսական բանակներուն յառաջխաղացութիւնը Թուրքիոյ մէջ, Պաղտատի առումը, օդը հանեցին Գերմանիոյ ծրագիրը. այն ատեն Գերմանիա դիւային գաղափարը ունեցաւ Ֆրանսան, Իտալիան եւ Ռուսիան ներսէն քայքայել. ֆրանսական եւ իտալական ազգերը փշրեցին այդ դաւը, բայց Ռուսիոյ մէջ դաւը յաջողեցաւ, շնորհիւ մաքսիմալիստներուն: Ենթադրելով միշտ որ վարձկան գործիքներ չըլլան, ատոնց պետերը պիտի մնան պատմութեան առջեւ իբր չարագործներ, ազատութեան յաղթանակը վտանգող, գէթ յապաղեցնող, տկարամիտ ու վատոգի ցուապարներ: Այսօր ո՛չ ռուսական բանակ կայ եւ ո՛չ Ռուսիա կայ. Պրեսթ-Լիթովսքի մէջ, Լենին եւ Թրոցքի, — ընդունելով դարձեալ թէ անկեղծ էին ու կ'ուզէին իրենց թաքթիքով Գերմանիոյ մէջ յեղափոխութիւն յարուցանել— որ կը կարծէին խաղ խաղալ Գերմանիոյ, եղան ինչպէս մուկեր զոր կատուն կը ձգէ քիչ մը ատեն ցատքռտել վազվզել՝ մինչեւ որ յարձակելու րոպէն եկած համարի: Այսպիսի տիեզերական փոթորիկի մը մէջ ուր իւրաքանչիւր ազգ իր գոյութեան համար կը կռուի, ելլել ազգերու պայքարին տեղ դա-

Fonds A.R.A.M

սակարգերու պայքարը դնել ուզել, այնքան կարճատես որքան միլեռանոց ծանծաղամիտ արարածներու գործ էր։ Մեր սխալը, այս թերթին մէջ, չէ թէ մարդկութեան անէծքին արժանի այդ ժխտական էակներու մասին մեր հակակրութիւնը յայտնելն էր, ինչ որ կ'երեւայ թէ ոմանք կը մեղադրեն մեզի, այլ արդար ըլլալու ծայրայեղ տենչով մերթ մոռնալն էր ատոնց յայտնապէս վնասակար ընդհանուր գործունէութեան մէջ անկեղծութեան և իտէալականութեան բաժինին գոյութիւնը գնահատել, և կարծելն ալ պահ մը՝ մեր Հայու նախագուշակ և այնքան արդարացի անձկութիւնները մեղմացնելու համար՝ որ այդ մաքսիմալիստներուն գործունէութեան հետեւանքներով Ռուսիա իրօք ընդհանուր գործադուլի մը նախօրեակին կը գտնուէր և թէ Գերմանիոյ մէջ լուրջ յեղափոխութիւն մը մօտալուտ էր։ Հիմա կը տեսնուի որ Գերմանիա պարզապէս գործածեց մաքսիմալիստները ռուս բանակին Ֆրոնտը բոլորովին ջնջելու փոշիացնելու, վատոկեցաւ Ֆինլանտան և Ուքրայնիան զոր իր ճորտերը դարձուց, յետոյ ժայռի գիծը մէկդի նետելով, իր խուժու դէմքը վերստացած՝ «կոյրք» պոռաց մաքսիմալիստ խամաճիկներուն, որ հոգւոյ ամենազազիր ակարութեամբ ստորագրեցին ամէն ինչ որ իրենցմէ ուզուեցաւ ստորագրել, շատնալով ետքէն քանի մը տարտամ բողոքի խօսքեր արձակել, իրենց հայրենիքին վրայ խուժող գերման աշխարհակալ բանակներուն գրոհին դէմ ո և է դիմադրական լուրջ ուժ յարուցանելու անկարող, իրենց ընկերվարական երազին ենթադրեալ իրականացման համար ընդունելով ամէն ստորնացում (1)։ Օգտուելով իր ճարտարութեամբը և մաքսիմալիստներուն աներեւակայելի ապուշութեամբը ստեղծուած այս քաոսային կացութենէն, Գերմանիա զօրքը մղեց մէկ կողմէն մինչեւ Փեթրոկրատի ոտքը (ուր վաղը հաւանօրէն պիտի մանէ՝ իր ուզած ձեւով և իր շահերուն համաձայն միապետութիւն մը վերահաստատելու համար), միւս կողմէն մինչեւ Քիէվ, ու խեղճ Ռումանիոյ վզին՝ Ուքրայնացւոց պժգալի մեղսակցութեամբ հանգոյց անցընելով, խեղդեց զայն և դիմադրելու անկարող անոր մարմնոյն վրայէն անցուց իր բանակը ու հասցուց զայն մինչեւ Օտեսա. նոյն ատեն՝ մաքսիմալիստներէն կորզելէ յետոյ Թրքական Հայաստանի գրաւեալ նահանգներու, ինչպէս և Կարսի, Արտահանի և Պաթումի երկրամասերուն Թուրքիոյ դարձուելուն (կամ՝ ինչ որ նոյնն է՝ ռուս զօրքերէ պարպուելուն) յանձնառութիւնը, մղեց իր Թուրք դաշնակից իր բոլոր ուժերով (գերման սպաներէ ղեկավարուած) նետուիլ հայկական նահանգներուն վրայ, գրաւել զանոնք և յառաջանալ մինչև Կովկաս, — որովհետեւ տեսնելով որ Պաղտատի ճամբան այլեւս փակուած է իրեն համար, հիմա Գերմանիա վճռած է Ռումանիա-Ուքրայնա-Պեսարապիա-Կովկաս-Հայաստան-Պարսկաստան գծով ապահովել ճամբան Արեւելքի մէջ դէպ ի Պարսից ծոց, դէպ ի աշխարհի տիրապետութիւնը։

Այս ամէնը ըլլալ լմննալէն ետքն է որ Դաշնակիցները կը նշմարեն թէ ամէն կողմէ շրջապատեալ, կաշկանդեալ կարծուած սախը զինքը պաշարող մեծ բոլորակ շղթային մէկ անհագին կտորը փշրեր է և բացուած

---

(1) Եւ ի՞նչ ցաւ ու ամօթ մեզի համար՝ Ֆրանսական թերթերէն իմանալ թէ ատոնց պարագլուխներէն մին, Պրեսթ-Լիթովսքի մաքսիմալիսթ ռուս պատուիրակութեան քարտուղարն իսկ, Խարախան, Հայ մըն է եղեր…

ճեղքէն առանց բոլէ կորսնցնելու կը խոյանայ դէպ ի իր ցանկալի բուն նպատակակէտը... Ու ծերունի փոքրիկ հայ տղը, իր բախտէն, այս տխուր կուրին ճամբուն ճիշդ մէջտեղն է հաստատեր իր հինաւուրց տունը (որ դարերէ ի վեր արդէն, ճիշդ այդպիսի մէկ ճամբու վրայ գտնուելուն համար՝ նմանօրինակ հսկայ մրցումներու կռուադաշտ է դարձած)։ Եւ որովհետեւ անգամ մը եւս Հայը իր ազգային իտէալին հաւատարիմ մնալ ուզեց, որովհետեւ Ֆրանսայէն և Անգլիայէն ղեկավարուած ազատական գաղափարին իր համակրութիւնը ցոյց տուաւ, որովհետեւ չուզեց գործիք ըլլալ գերմանո-թուրք միլիթարիզմին, կոխոտուեցաւ երէկ և կը կոխոտուի դեռ իր հայրենիքին թրքական բաժնին մէջ, և այսօր վտանգի մէջ է իր ռուսական բաժնին մէջ թշնամւոյն այս նորահնար ուղղութեամբ խոյանքին տակ՝ բզքտուելու... Իր դարաւոր գոյութեան ամենէն ահաւոր օրերն են տանք, այլ և ամենէն փառաւոր։ Ի՞նչքան աւելի պատուաւոր բան մըն է այս միջոցիս Հայ ըլլալ քան մաքսիմալիստ կամ Ուքրայնացի։ Մինչեւ անդունդին եզերքը՝ Հայը կը մնայ Հայ, իր տանը, իր հոգիին, իր աւանդութեանց, իր բարեկամներուն հաւատարիմ։ Երզնկան առնուեր է՝ Հայերու «դիմադրութիւնը» փշրուելէ յետոյ (ի՞նչքան կը ցաւիմ որ մեր պատուական բարեկամը Ռընէ Փինոն, La Voix de l'Arménieի իր վերջին գեղեցիկ յօդուածին մէջ՝ գրած ըլլայ որ «Թուրքերը առանց դիմադրութիւն գտնելու մտած ըլլան Երզնկա և Տրապիզոն». Թուրք պաշտօնական զեկոյցն իսկ կ'ըսէ՝ «հայկական չէթաներու դիմադրութիւնը, Քուրտի, Փառասթիքլի, Ագրակի և Եանլըզպակի մէջ՝ Երզնկայի արեւմտեան կողմը դիւրաւ փշրուեցաւ․ Փետր. 14ին, Երզնկայ քաղաքը; և Երզնկա-Արտասա ճանապարհը որ դէպ ի հիւսիս կը տանի, ինչպէս և այդ ճանապարհին արեւմտեան կողմը գտնուող երկրամասը և Սեռելի սահմանագլուխ շրջանը՝ ամբողջապէս մաքրուեցան հայկական չէթաներէն»։ Եւ այն պահուն, որ այս տողերը կը գրեմ, հեռագիրը կը գուժէ, աւա՜ղ, Էրզրումի ալ անկումը, ու դարձեալ թուրք զինուորական զեկոյցը կը խոստովանի հայկական դիմադրութիւնը, յայտնապէս աւելի ուժեղ. «Էրզրումի մէջ մենք ձեռք անցուցինք մեծաքանակ թնդանօթ և ռազմամթերք։ Գործողութեանց մանրամասնութիւնը դեռ ծանօթ չէ։ Հայերը կորսնցուցին մօտաւորապէս 2000 հոգի։ Հայկական չէթաները ապաստանեցան Հասան-Գալէի և Թորթումի կողմերը. ծովեզերեայ շրջանին երկայնքը, մեր զօրագունդերը կը մօտենան մեր նախկին սահմանագլխուն։» Թող Թուրքը չէթա (bande) անուանէ մեր հայ զօրքերը, թող ըսէ թէ այդ դիմադրութիւնը «դիւրաւ» փշրուեցաւ, էականը այն է որ հայկական դիմադրութիւն գտեր է իր առջեւ(1), և ատ է որ հայ անունին փառքը կը կազմէ, (և ատ է որ վերջ ի վերջոյ՝ այս պատերազմի փոխճանին՝ հիմքը պիտի կազմէ մեր ազգային իտէալին իրականացման)։ Գերման սպաներէ ղեկավարուած թուրք զինուորները ահաւոր խժդժութիւններ գործեր են փախչիլ չկրցող Հայոց և այլ քրիստոնէից վրայ՝ ինչպէս իմացանք հեռագիրներէն, և անշուշտ միւնոյն խժդժութիւնները գործուած են Երզնկայի, Էրզրումի շուրջն ու մէջը, բոլոր այն խեղճերուն վրայ որ ատեն չեն ունեցած փախչիլ... Ուրիշ հեռագիրներ կը ծանուցանեն թէ

(1) Էրզրումի մէջ բուռն եղած ըլլալու է այդ դիմադրութիւնը․ “մանրամասնութիւնները դեռ ծանօթ չեն„ կը նշանակէ թէ Թուրքերը շատ մարդ կորսնցուցած են։

Fonds A.R.A.M

Թրքաց ձեռքէն երբեք չելած քաղաքներուն մէջն ալ, ինչպէս Սամսոն և այլուր, Թուրք կառավարութիւնը վերսկսեր է պայթիլ հայ ցեղին մնացորդներուն վրայ... Ի՞նչ պիտի ըլլայ Վանայ կացութիւնը Երզրումի առումէն յետոյ... Այնտեղ վերադարձած և հայ կեանքը վերծաղկեցնել սկսած բազմաթիւ Հայութիւնը պիտի կարողանա՞յ անխորտակելի դիմադրութիւն մը ընծայել Թուրք յառաջխաղացութեան, ու Վանայ վերագրաւման քամինելի պարագային՝ պիտի կարենա՞յ ապահովապէս փախչիլ դէպ ի Կովկաս՝ հազարաւոր զինեալ Քիւրտերով լեցուն ճամբաներու մէջէն... Ու ի՞նչ դիրք բռնած են այս պահուս Կովկասի Մահմետականները... Որոշ բան մը չենք գիտեր, տեղեկութիւնները հակասական են։ Վրացիք կը թուին ըլլալ միշտ Հայոց հետ ձեռք ձեռքի։ Անկումէն յետոյ Տրապիզոնի՝ որուն աչք ունէին, որոշ տեսնելով Պաթումի, Կարսի և Արտահանի Թրքաց ձեռքը անցնելուն հետեւանօք ամբողջ քրիստոնեայ Կովկասին և իրենց ալ սպառնացող վտանգը, թերեւս աւելի սերտ կերպով մօտենալ մղուին Հայերուն։ Հեռագիր մը կ'ըսէ թէ Կովկասի կառավարութիւնը բողոքեր է Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրին դէմ և որոշեր է դիմադրել Թուրք զօրքին յառաջխաղացութեան. այս որոշման նախաձեռնութիւնը կ'ենթադրենք որ Հայք ու Վրացիք միասին են առած, Կովկասի ազգասէր ոչ–մաքսիմալիստ Ռուսերուն հետ, իրենց հետեւիլ մղելով Մահմետականներն ալ. բայց ուրիշ հեռագիր մըն ալ, 13 Մարտ թուականով, կ'ըսէ թէ Կովկասի Սովիէթին նախագահը Չխէիձէ, Կովկասի կառավարութեան նախագահը Կոչէքօրի, պաշտօն յանձներ են Կովկասի բանակներու ընդհանուր հրամանատար Օտիշելիձէ զօրավարին Թրքական բանակի հրամանատար Վեհիբ փաշային հաղորդել նամակ մը՝ Պոլիս ղրկուելու համար, և որուն մէջ կ'ըսուի թէ Կովկասի կառավարութիւնը Մարտ 12ին հեռագիր ուղարկած է Պոլիս և այլուր յայտնելու համար թէ ինքը պոլշեվիկ կառավարութիւնը երբեք ճանչցած չըլլալով, Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրին մէջ Կովկասի վերաբերեալ որոշումները միջազգային նշանակութենէ զուրկ կը նկատէ, և ատկից զատ՝ պատասխանելով Թուրք հրամանատարի առաջարկին, Կովկասի կառավարութիւնը Տրապիզոն ուղարկած է պատուիրակութիւն մը բանակցութեան մտնելու համար Թուրքիոյ հետ, բայց թէ այժմ ստանալով Վեհիբ փաշայէն հեռագիր մը ուր կ'առաջարկուի Պաթումի, Կարսի և Արտահանի շրջանները ձգել Թուրքիոյ, կը հարցնէ թէ այդ պարպումի պահանջէն պէտք է հետեւցնել որ Թուրքիան ցանկալի չի՞ նկատեր այլեւս Կովկասի կառավարութեան հետ հաշտութեան բանակցութիւններու մտնել։ Ասոնք կը թուին ցոյց տալ որ Կովկասի կառավարութիւնը՝ Վրացիներ ունենալով ի գլուխ՝ Պրեսթ–Լիթովսքի դաշնագրին կնքումէն առաջ զինքը ստիպուած տեսեր է Թուրքերու հետ բանակցութեան առաջարկը չմերժել, և ըստ Պոլսէն ղըրկուած ուրիշ հեռագրի մը օսմանեան պատուիրակութիւնը Պոլսէն մեկներ է Տրապիզոն բանակցելու համար. բայց Պաթումի, Կարսի և Արտահանի պարպումի պայմանը անհնար դարձուցեր է ամէն համաձայնութիւն և կռիւը վերսկսեր է՝ մասնաւորապէս Հայոց ու Թրքաց միջեւ։ Միւս կողմէ Պոլսէն հեռագիր մը, նկարագրելէ յետոյ Պրեսթ Լիթովսքի դաշնագրին հետեւանքով Թուրքերու ուրախութիւնը, կ'ըսէ թէ Օսմ. Խորհրդարանին մէջ երեսփոխանի մը քննադատած ըլլալով կառավարութիւնը թէ չէ կարողացած Պրեսթ-Լիթովսքի մէջ Ռուսիոյ Թրքացեղ ազգաբնակութեանց ինքնավարութիւնը ապահովել, Էնվէր փաշա պատասխաներ է. — «Պոլշեվիկները ըն-

Fonds A.R.A.M

գունած ըլլալով ժողովուրդներու ինքնորոշման իրաւունքը, Թուրք կառավարութիւնը զանց չըլլար առնէ ճանչնալ և եթէ պէտք ըլլայ պաշտպանել ինքնավար կառավարութիւնները որ արդէն հաստատուած են Կովկասի մէջ, ինչպէս և Թուրքիոյ մօտերը։» Այս ինքնավարութիւնները որո՞նք են արդեօք, վրացակա՞նը (Le Journal թերթի մէջ Սէն-Պրիս կը կարծէ թէ Գերմանօ-Թուրքերը մտադիր են նոր Ուքրայնա մը ստեղծել վրացական նորահաստատ հանրապետութեան մէջ), թաթարական ինքնավարութի՞ւն մըն ալ պիտի ծլի արդեօք, արդեօք մինչև իսկ հայկական պզտիկ ինքնավարութի՞ւն մըն ալ նկատի առնուած է՝ վարպետութեան համար (Le Journal des Débatsի քաղաքական խմբագիր Կովէն արդէն իսկ այդպիսի ենթադրութիւն մը կ'ընէ Մարտ 6ի թիւին մէջ). — «Կարելի է մենք մեզի հարցնել թէ Գերմանիա արդեօք մտադի՞ր է ինքնավար Հայաստան մը ստեղծել, այն պարագային ուր Հայեր մնան»։ Ո՛չ մէկ որոշ բան չենք գիտեր այս պահուս այս ամենուն վրայ։ Որոշը այն է, աւա՜ղ, առ այժմ, որ ո՛չ միայն Տրապիզոնը, Բաբերդը, Երզնկան ու Էրզրումը առնուած են այլ և Թուրքերը ըստ նորագոյն հեռագրի մը Պաթումի շրջանին ալ գրաւեր են, ու միւս կողմէ Պարսկաստանի մէջ Թրքասէր տարրերը կազմեր են կառավարութիւն մը Թրքօ-Գերմաններուն որոշապէս համակիր և որ անոնց գործակցելու տրամադիր կը թուի ըստ զանազան հեռագրաց։

Այս ահեղօրէն թնճուկ ու մութ կացութեան մէջ, Պարսկաստանը ունի էական դեր մը կատարելու, կամ աւելի ճիշդ էական դեր մը կայ Պարսկաստանի մէջ ու Պարսկաստանի միջոցով կատարելու։ Գերմանօ-Թուրք ծրագիրը ի դերև հանելու, Թուրք յառաջխաղացութիւնը խափանելու համար անհրաժեշտ է որ Միջագետքի անգլիական բանակէն կարևոր զօրաբաժին մը անցնի Պարսկաստանէն ու գայ Կովկաս, և տակաւին կայ դիւրաւ կրնայ ըլլալ եթէ Պարսկաստանը յարի Դաշնակիցներուն. Լորտ Ռոպէրթ Սէսիլ վերջերս հրապարակաւ յայտնեց թէ Միջագետքի բանակէն զինուորական «միսիոն» մը որ ճամբայ ելած էր երթալու համար Կովկաս հայ զօրքերուն օգնելու, Ռէշտի մէջ Թուրքերն ու Գերմանները և ... ռուս մաքսիմալիստները կեցուցեր են զայն և՝ ետ դառնալու ստիպեր են. եթէ այդ քայլը առնուելէ առաջ Դաշնակիցները յաջողած ըլլային Պարսկաստանը շահիլ (ինչպէս պատերազմին սկիզբը Գերմանիա յաջողեցաւ Պուլկարիան շահիլ), փոխանակ փոքրիկ «միսիոն»ի մը՝ կարևոր զօրաբաժին մը անցած կ'ըլլար Պարսկաստանէն, կը հասնէր Կովկաս, և Թուրքերու յառաջխաղացութեան դէմ հայկական դիմադրութիւնը յաղթական կրնար դառնալ. Պարսկաստանի մէջ՝ թուրանական եկամուտ տարրերու հետ որ Թուրք-Գերմաններուն բնազդօրէն համակիր են, կայ բուն պարսիկ արիական ազնիւ տարրը զոր անհնար չէ թերևս ցնցել, լուսաւորել ու շահիլ. այժմ իսկ տակաւ դեռ թերևս անկարելի չէ և մեծապէս ցանկալի է որ Անգլիա յաջողի Դաշնակիցներուն համակիր կառավարութիւն մը հաստատել Պարսկաստանի մէջ, ու Պարսկաստանը բարեկամ ու զինակից դարձնելով Միջագետքի բանակին ու Կովկասի միջև զինուորական ճամբան բաց ու ապահով կացուցանել, զօրք հասցնել Կովկաս, ո՛չ միայն հայ ազգը ազատելու մարդասիրական նպատակով, այլ իր իսկ և բոլոր Դաշնակիցներուն կենսական շահերը ապահովելու, իրենց յաղթանակը փութացնելու համար. Իսկ եթէ արդի Թրքասէր կառավարութիւնը

Fonds A.R.A.M

տեւէ այնտեղ և գործնականապէս Թրքօ-Գերմաններուն իբր դաշնակից վարուի, այնատեն Միջագետքի բանակը ստիպուած պիտի ըլլայ — եթէ երբեք կարելիութիւն ճնայ,— աւելի մեծ զոհողութիւն յանձն առնելով ընել այն ինչ որ համոզիչ միջոցներով աւելի դիւրաւ և աւելի կանուխէն կրնար կատարուած ըլլալ:

Շահեկան ու նշանակալից լուր մը՝ այն է զոր նորագոյն հեռագիր մը կը բերէ Թուրքերու և Պուլկարներու միջև երեւան ելլող խնդրոյ մը մասին. Թուրք կառավարութիւնը լսած այդ հեռագրին՝ կը պահանջէ Պուլկարներէն Սոսրին Մարիցայի վրայ սահմանագծի ուղղում մը և Էմիրնէէն Տէմէաղաճ երկաթուղւոյ գծին վերստացումը, և կեղը. Պետութիւնները ալ (որ արդէն Տոպրուճան ուղղակի Պուլկարիոյ չձգեցին, այլ իրենց ամբողջութեան վերապահեցին) Թուրքերուն պահանջը կը պաշտպանեն եղեր... Արդեօք թուրք-պուլկար բարեկամութեան և դաշնակցութեան վերջալոյսն է սա... և Պուլկարները արդեօք առիթէն պիտի օգտուին իրենց բարեբար Անգլիոյ և Ֆրանսայի հանդէպ իրենց մեղքը քաւելու համար... Թերեւս ալ այս ամենքը ծուղակ մըն են՝ Դաշնակիցները խաբելու սահմանուած:

Անդին Ճափոնը (վերջապէս) կը շարժի, կ'որոշէ միջամտել, համաձայնութեամբ Ամերիկացւոց և բոլոր Դաշնակիցներուն, իր հետ ունենալով նաև չինական զօրքը և ռուս առողջ տարրերը ներկայացնող զինուորական ուժ մը. աշխարհակալական խոյանք մը պիտի ըլլայ սոսկա, հակառուս արշաւանք մը պիտի ըլլայ, այլ՝ ինչպէս կը փափաքէինք, կը մաղթէինք, կը յուսայինք ամիսներէ ի վեր՝ պիտի նպատակ ունենայ նոյն ինքն Ռուսիան գերմանդաւերուն և իր ներքին ցեցերուն դէմ պաշտպանել, զայն մահուընէ փրկելու օգնել, և թոյլ չտալ որ գերմանդօրութիւնը՝ անդամալոյծ դարձած Ռուսիոյ մէջէն՝ հասնի, տարածուի, հաստատուի ոչ միայն Սեւ-Ծովու ափանց վրայ, այլ և մինչեւ Խաղաղական ու Կասպից ծով ու Պարսից ծոց, մինչ որ ընել կարենալու շատ մօտ է՝ եթէ Դաշնակիցները չաճապարեն: Սիպերիոյ մէջ, Մանչուրիոյ մէջ, պիտի տեսնենք քիչ առ-նէն ճափոն-չին-ռուս բանակը, որ՝ հաւանօրէն իր հովանւոյն տակ հաստատուած ռուս չափաւոր ազատական կառավարութիւն մը հետն ունենալով՝ պիտի քալէ, ձեւացնելով յառաջխաղաց պատուարը՝ Գերմանատյաց դէմ՝ զոր երէկ ռուս պետութիւնը կը ձեւացնէր: Այդ պատուարը որ կազմուելու վրայ է այժմ, հեռվհեռէ յառաջ ընթանալով պիտի ձգտի հասնիլ Փեթրոկրատ, պիտի հաստատէ Ճորմալ Ռուսիա մը: Ի՜նչքան պիտի ուզէի տեսնել այդ բանակէն ալ բաժին մը դէպ ի Կովկաս ուղղուած...

Պատերազմը, այսպէս հեռվհեռէ աւելի լայն, ընդարձակ, հսկայական կը դառնայ, հեռվհեռէ կը թաւալի իր բուն նպատակակէտին շուրջ, Արեւելքի տիրապետութեան: Արեւմտեան ճակատը կը կատարէ միշտ իր էական դերը, քանի որ կռուող երկու խումբերուն ամենէն հզօր, առոյգ ու ստուար ուժերը — սպասելով գերմանի մեծ յարձակման՝ — հոն է որ կուրծք կուրծքի կը կռուին, իրար կրծելով, իրար մաշեցնելով, ու հոն էն ուշ յոգնողն ու մնաշողն է որ անշուշտ վերջնական յաղթանակը պիտի տանի. բայց և Արեւելքի մէջ էն ճարպիկ և էն շուտ շարժողն է որ աւելի ուշ պիտի մաշի արեւմտեան ճակատին վրայ, վասն զի Արեւելքը անհուն շրջանարան մըն է ուժերու և ամէն կարգի հարստութեանց ու ռազմական դիրքերու,

Fonds A.R.A.M

որոնցմէ կուռող երկու խումբերը կարող են յանձնուիլ օգտուիլ:

Ե՞րբ պիտի վերջ գտնէ այս վիթխարի պայքարը, ո՞րքան տեւնէն, դեռ ինչ ձեւերէ անցնելէ յետոյ, կուռող խումբերուն մեծագոյն ղեկավարներն իսկ գժուար թէ կարենան ատիկայ գուշակել: Արդեօք թնդանօթն է միայն որ պիտի վճռէ վերջ ի վերջոյ կռիւին բախտը, թէ երկու խումբերուն միջեւ համաձայնութիւն մը, երկուքի բաժանումը աշխարհիս ղեկավարութեան, ու երկու ճամբայ դէպ ի Արեւելք, զուգահեռական, և իրար հակակշռող: Քանի մը շաբաթ առաջ թերթերը հրատարակեցին Ժընէվէն ու Ամսթերտամէն սապէս հեռագիրներ. — «Քաջատեղեակ գերման միջավայրերու մէջ հետզհետէ Թուրքիոյ մասին քիչ շահագրգռութիւն ցոյց տալու ձգտում մը կը տեսնուի: Այդ երկրին մէջ տիրող տնտեսական անձկութիւնը այնքան մեծ է որ այն եւրոպական ազգերը որ Օսմանեան Պետութեան վրայ հսկելու պաշտօնը պիտի ստանձնեն պատերազմէն յետոյ, աւելի զոհողութիւն պիտի ստիպուին ընել քան օգուտ պիտի ունենան քաղելու: Կեդրոնական Պետութիւնները կը մտածեն թէ Ուքրայնայի մէջ գտած են շատ աւելի հալուստ շրջան մը շահագործուելիք, *ինչպէս եւ աւելի ուղղակի ճամբայ մը դէպ ի Ասիոյ բազմաբեր երկիրները: Թերեւս պիտի յաջողին ժամանակաւորապէս ուրիշ տէրութիւններու հետ Թուրքիոյ արժեւորման գործը ձեռներնին բաժնելու համար*»: Ասիկա անկասկած գերման հրաւէր մը կը թուէր Դաշնակիցներուն ուղղեալ՝ Թուրքիոյ կռնակին վրայ համաձայնելով արիւնհեղութիւնը վերջացնելու, բայց այդ յանկարծ երեւան ելած երգին մտող ըսող, արձագանգ տուող չեղաւ, — և ինչպէս համաձայնիլ կինեի ու երեխաներ սպաննող, խաղաղ քաղաքներ ռմբակոծող, եկեղեցիներ, գեղարուեստական յիշատակարաններ քանդող, ստորագրութիւններին չյարգող և ամբողջ աշխարհի վրայ իրենց տիրապետութիւնը ծանրացնել ցանկացող մարդոց հետ, — բայց ատիկա նշանակալից բան մը կը պարունակէր, այն է թէ Գերմանիա յոյսը կտրած է Համպուրկ-Պաղտատ գիծէն, ուրեմն և Թուրքիոյ ամբողջ արեւմտեան բաժինէն, նաև թէ նոյն իսկ Գերմանացւոց աչքին Օսմանեան Պետութեան իբր Թուրք տէրութիւն ապագան հեռու է փայլուն ըլլալէ:

Կռիւը կը շարունակուի, ու հաւանօրէն պիտի շարունակուի մինչեւ որ գերման միլիթարիզմը բռնադատուի գլուխ ծռել: Բոպէն զարհուրելի է մեր հինաւուրց հայրենիքի եղբայրներուն ու քոյրերուն համար. անոնք հիմայ հոն փոթորկեալ ովկիանի մը լեռնանման կոհակներուն խաղալիք դարձած փոքրիկ նաւի մը պէս են... Անոնք, ինչպէս իրենց ոտքին տակ եղած սուրբ հողը և անոր վրայ դարերէ ի վեր դեռ կենդանի մնացած մեր այնքան թանկագին յիշատակարանները, մտաւոր ու գեղարուեստական գանձերը, ամէն կողմէ վտանգով պաշարուած են... Այդ ամենուն մէջ՝ ինչքան ազնիւ, սիրուն ու սրտաշարժ կեանք մը, ուժ ուժ մը, լոյս մը կայ... Տէր Աստուած, ընդունելի չէ, ըմբռնելի չէ որ ատիկա ջնջուի... Ու կարելի չէ... Գերմանն ալ չի կրնար ատիկա ընել, ինչքան ալ զօրեղ ըլլայ ու դիւահանճար... Թող բոլոր իմաստութիւնն ու կորովը մեր մեծարոյ նախահայրերուն՝ որ դարաւոր փոթորիկներուն մէջէն մեր ազգային կեանքի փոքրիկ զաղփաղփուն բայց մշտանորոգ և անքանդելի նաւը մինչեւ մեզի հասուցին՝ իջնէ անոնց վրայ, և կարենան ցեղը պահպանել...

Fonds A.R.A.M

Ցեղը պահպանել, ուրիշ բան պէտք չէ՝ առ այժմ, միայն այդ: Տեւել մինչեւ այս տիզերական տուամին վերջը: Ու ասիկա պէտք է նշանաբան ունենան ոչ միայն հայրենիքի մեր եղբայրները, որ բուն պայքարը, բազմավտանգ ահաւոր պայքարը ունին մղելու, այլ և աշխարհիս ամէն կողմ գոնուած բոլոր Հայերը, որ նոյն պայքարը ունին մղելիք ուրիշ ձեւերով, ամէն տեղ, ամէն րոպէ, և որ պայքար մըն ալ ունին մղելիք իրենց անտարբերութեան, գաղջութեան, դանդաղութեան ու թերահաւատութեան դէմ: Մեր ազգը իր հասակէն և իր պարագէն իսկ շատ վեր այնպիսի հերոսութիւն ցոյց տուաւ, այնպիսի անձնազոհութիւն, հաւատարմութիւն, շիտակութիւն, որ երբ պայքարը վերջանայ, ոչ միայն մեր պաշտպան Դաշնակիցներու հոյլը, այլ ամբողջ մարդկութիւնը պիտի ապտակէ որ արդարութիւն ընելու է անոր:

Պահպանել ցեղը, և պահպանել հաւատքը ապագային վրայ, այն է մեր ամենուս պարտքը, *զոր պիտի ի կատարեմք ինչ ձեռով որ կրնանք, բայց մեր կարողութեան բոլոր չափով:* Ապագան վարձահատոյց պիտի ըլլայ ձեր փոքր ազգի մը այսքան երիտասարդ ու արի սրտով յանձն առած հսկայ զոհաբերութեան, այդ մասին տարակուսիլ հոգեկան անկարելիութիւն մըն է ինձի համար: Թերեւս մինչեւ Անգլիացիին, Ճափոնցիին Կովկաս հասնիլը՝ ճարտարութեան ու կորովի հրաշքով մը՝ մերինները յաջողին ցեղին հզօր մէկ կորիզը պահպանել. թերեւս ալ անոնք Հայութեան բեկորները միայն գտնեն այնտեղ... Բայց անոնք պիտի հասնին հոն վերջ ի վերջոյ, և պատուարը հոն ալ պիտի քաշեն Գերմանին առջեւ, ինչպէս այստեղ ալ արեւմտեան ճակատին վրայ՝ անոնց բարձրացուցած պատուարը՝ հեռվհետէ աւելի թանձր ու հզօր՝ պիտի մնայ անխորտակելի: Ամէն կողմէ նորէն պաշարուած, խեղդուած, գերման միլիթարիզմը պիտի փլչի: Իր ուժը կորնչուցած՝ պիտի փլչի անիկա, և գերման ժողովուրդը այն ատեն է որ, իր բռնաւորներուն պարտութեանը փրկարար շունչին ուակ՝ պիտի ազատագրուի, իր յեղափոխութիւնը ու վերանորոգումը պիտի կատարէ լրջօրէն Այն ատեն, Ազատութեան ոգին պիտի յաղթանակէ աշխարհիս մէջ: Այն ատեն Ազգերու Ընկերութիւնը պիտի կարենայ հիմնուիլ, գէթ համերաշխ ու խաղաղական գործակցութիւնը իրապէս ազատական ու քաղաքակիրթ ազգերու, իրենց բախտին ու ճակատագրին տէր դարձած ազգերու, միլիթարիզմի և բռնապետութեան լուծէն ազատած ազգերու: Առանք ամենքը պիտի յիշեն ինչ որ մեր ազգը՝ յաղթական դարձող Ազատութեան դասին համար տառապեցաւ, և անոր բեկորները ժողվելով մեր հին հայրենիքի գոնէ մէկ կտորին վրայ՝ զանոնք պիտի ամփոփեն վերականգնուած հայ տունին մէջ, որ՝ մեծ թէ փոքր՝ մերը պիտի ըլլայ, — որպէս զի մարդիկ կարենան այնուհետեւ արդարութիւն ու քաղաքակրթութիւն բառերը բերաննին առնել:

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 13 *Մարտ* 1918

Fonds A.R.A.M

ԵՐԳ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ

(ՏԵՍԻԼ ՎԱՂՈՒԱՆ ՀԱՄԱՐ)

Սէրէն հօրեղբայր Յ. Մխիթարեանի

Նորէ՛ն Այգը կը յորդի, կը կաթկթռի չորս բոլոր
Հրպարտ Ափյոր կը կանչէ՝ երէկուան պէս ուժգնօրէն,
Նորէն արեւ-Արեգակ կ՚իջնէ երկնուց դուռներէն.
Նորէն ծօղանջ զանգակին կ՚ալեկոծէ սար ու ձոր,
Ու մոմերը կը վառին պատկերին հով Տիրամօր:

Նորէ՛ն ծուխ ու ծխրտում ծրխանճներէն կ՚ոյորի,
Ձայն ու ծիծաղ, ցնծութիւն, տունը բոլոր զարթեր են
Նորէն խրմո՛ր են շաղեր նոր հարսներ լուսնդէն.
Մամիկը հաց պիտ՚ թրխէ ինչպէս լօտերն երեմնի.
Այնման ներմա՛կ՝նոր լոյսը ածուց առջեւ նուագի՛..

Նորէն ճամբան են բռներ, նորէն ադբի՛ւրն են բռներ
Աղջիկները չինարի, վարսերուն տակ վիժանուս. —
Թրռա՛ն, բրռա՛ն թուչնիկներն, — սրլպուլ, սա-
րւկն ու արտոյտ.
Անոնք՝ որոնք սարսափէն դարձեր էին բրնաւեր՝
Այսօր դարձե՛ր են նորէն, մեր Աշխարհը զարդարե՛ր:

Նորէն ջուրերը կ՚իջնեն ձիւնհալէն վերջ գարունի՝
Ջրելու խոս ու խոտոտ, պարտէզներ բարմագեղ.
Կանաչեր է աւետարկն, սարալանջը, ամէ՛ն տեղ.
Ծաղկեր են վարդն ու շուշան, կակաչներ արիւնի,
Ծաղկեր են ճար ու ճամբան, լեռակնե՛րը գետզրի:

Նորէ՛ն կ՚անցնին կբտրիճներն յաղթանասակ՝ մեր
գեղին. —
Կ՚երթայ ճոխիւն ճօտաւոր՝ արօտներ դալարուն,
Կ՚երթայ սարակր բանւոր՝ փորելու նորը բեղուն.
Կ՚երթայ գութանը փայտուն՝ պատռելու սիրտը նորին.
Կ՚երթայ հողուորը ժրպտուն՝ այրերն յառած Ան-
հունի՛ն...

Կ՚երթան եզներ մարալ, գոմէշներ յաղթահայլ,
Զանգակներ վիզերնէն զրնգալէն կը զրնգա՛ն.
Ուլուճներ կը շողա՛ն ցոլերու տակ դիւթական.
Բանջրուորներն ալ կ՚անցնին մէզարներով ծալի ծալ,
Լան մը անա սեւաչուի՝ դարվեր հանեց երգաց սայլ:

Նորէ՛ն ձներուկ մ՚է երեսեր հարիւն վրայ ջաղացի.
Ալ կարին տուփն է բացեր... — սեւ մասնաւոր փն
ալիւրոս,
Գամփռը փարթամ կայներ է, կը դիտէ մէն մի
անցորդ,
Մերթ կ՚առնէ ձա՛յնը սրինգին՝ որ հետզհետէ կը
հասնի,
Մերթ հոտն անոյշ կ՚լսնին՝ որ ջաղացէն կը փրթի:

Աշխատասիրի դիտումին՝ երանական օրինակով
Կ՚անցնի՛ ամէն վայրէրէն Աշխատասիրի սրբանուէր.
Իր աչքերէն կապտանոյշ՝ կ՚իյնան մարգրիտ կայ-
լակներ՝
Ուրախութեան նշանակ, ու բերկրանքէն դէմ գինով՝
Դոնկերէն նե՛րս կը նայի կախարդական ժպիտով...

Երեւան ՎԷՍՊԷՐ

ՎԱՐԴԱՆԵՐՈՒ ՏՕՆԸ

Վերիվայրումներու այս դաժան ժամանակին, ուր Թրքահայութիւնը գրեթէ բնաջնջուեցաւ, ուր Վանի, Էրզրումի, Երզնկայի պարբերական ու ալ խոպալիք դարձած գրաւումներն ու նահանջները կան անգթօրէն ու անխափ ժահ սփռելու ճողոպրած գաղթական ուխտեան մէջ, ահա աւելի խօլ, աւելի սարսռեցուցիչ, կովկասէն սեւ լուրեր կը տարածուին...

Երբ աւարներու վրայ ու ամայի գետակերքները անլուր ոճիրը կը թաւալէր, մեկ՝ վերապրողներուս համար Վանը իրրեւ լուսաւոր կէտ, իր խիտ բնակչութեամբ մեր ապագայ վերածնութեան յոյսերը կը վառէր. բայց այսօր ահա, հետու չէ այն վայրկեանը, երբ փաստ դառնայ բոլոմաթիւ բանդոզ անգամներէ յետոյ, վերջին, ու սեւ վերջին անգամի մը գաղթը, երբ արդէն սովը հոն իր կոյր հունձքը կը գործէր... Բայց ասոնցմէ զերիվեր, անեւեւակայելին ու սոսկալի

Fonds A.R.A.M

կեցուցիչը այնվսանգներու շրուկներն են որ մահասփիւռօրէն կովկասի վրայ՝ Ռուսահայութեան վրայ կը սաւառնին...

Ահա հեղձուցիչ պահուն, Վարդանանց ոճնը կը բոլորուի, ու միտքս ինքնաբերաբար անոր պայծառ խորհուրդին կ'ուղղուի, հոն կը խորանայ կարծես յուսահատ կառչումի մը համար:

Ու կը պատմ՝ կենդանի, ատրուշաններուն ատրապատման ու ընդվզեցնող տաքսութիւնը ցնդէս ճնացած՝ ազատասանիչ ապդէս ասանդ՝ երակներուս մէջ. ապդիս ձուլման անձկութիւնը կը պատէ աւելի ահաւոր, ու աչքերս կը բոցավառուին, միացած կ'ապամ ինքզինքս Ալարայրի դաշտին վրայ ծովացած նախնիքներուս բախմութեանը, ու կը տեսնեմ Վարդանը իր գօրութեամբն ու կորովովը, անդիւս, թաջաքաջաբար ու փրկագործ, կը տեսնեմ որոշ հաստատակուռ ձեռքին մէջ սեղմած երկսայրի սուրը ու իր խօսքերը կը լսեմ, որոնք կուգան փոխադրելու ծաւալուն նախնիքս ու բոլորէն ստեղծելու մէկ անհատ, Մեծ Անհատը գերահզօր ու գերահրաշ...

Ապա, լուսեղէն վայրը կը պատնայ Տղմուտի ափերը ալ նահատակուած նախահայրերս գիտցան ոգի ի բուին անօրինակ պայքարը մղել ի խնդիր ազգութեան պահպանման, անհաւասար կռուին մէջ:

Անկէ յետոյ դարեր շարունակ, միշտ մեծ նպատակին ի խնդիր, նահատակուողներու շարքը բոլորուած է, ու քարբատոններու սահմաններէն ներս ալ գետնաժայռ չկայ որ հետքը չի կրէ կաթիլի մը որ անդադրում վկան եղած չըլլայ հերոսական մարտնչումին:

Ա՛լ յաւիտեան նուիրական պիտի ըլլան, ինչպէս Տղմուտն ու Ալարայրը, Միջագետքն ու ամբողջ Մեծ Հայքը՝ կարմինէն մինչեւ Փայտակարան և վերջապէս Այաշը, Զանգրին, Տէյր-էլ-Զօրը ուր անէացան մեր քաղաքակրթութեան ջահակիրները, մեր ազգութեան ռահատորդները, բոլորն ալ միշտ ի հաշիւ Մեծ Դատին:

Ու գացին անոնք, բոլոր զոհերը յաւետ կենսունակութեան մը, կացուցանելով միայն իրենց մահուան բարձր խորհուրդը, խորհուրդը ապատատանիչ հոգիներուս պոռթկումին, խորհուրդը պահպանման պայքարին և մանաւանդ խորհուրդը մէկ Մեծ Անհատ ըլլալու:

Ու ես հիմայ կը խորհիմ, որ փորձութեան անձկութիւնը աւելի քան երբեք լիակատար է ու ճակատագրական. ու հաւատքի լոյսերը յուսահատօրէն առկայծուն:

Բայց անբիշատակելի ժամանակներէն մինչեւ ամենամօտաւոր անցեալին անխորտակ ու անվհատ ճիգերը կը գոտեպնդեն, անոր փառաւոր աշխատանքի ու մարտնչումի դէպքերը հաւատքը կ'ամրապնդեն, որ այդ ապգին Վարդաններն ու Ղեւոնդները չեն կրնար հատնիլ ոչքան ալ որ հատուըլլան ու բարբարոս սուրերը անոր գանիճներուն. և վերապրող ամենավերջի հայ մայրը պիտի ծնի արդի Վարդանը, արդի Ղեւոնդը, աւելի ահարկու և աւելի կենսալից, որոնք պիտի բոցավառուին մեծ ոռնվիրաներու կերտողներէն ու պիտի վերջացնեն մեծ ու արիւնալից գործը՝ աւանդական անկախութիւնը:

Այն ժամանակ նուիրական վեհավայրերուն վրայ երախտապարտ Հայաստանը պիտի բարձրացնէ կոթողներն ու արձանները բոլոր իր անցեալ ջահակիրներուն, որպէս զի անոնց պայծառ խոր-

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԱՅԵՐՈՒՆ[1]

Բազրատունեաց փառաւոր Տէրութեան ջախջախումի օրերէն ակիղը կ'առնէ հայկական հարցը իբր հայ ազգային հարց: Անոր ծնունդ տուող պատմական դժբաղդութիւնն իսկ, Հայաստանի անկախութեան կորուստը, կը գծէ անոր նկարագիրը և նպատակը: Ինչ որ ըսել է՝ թէ հայ ազգային հարցին վճիռ նշանակութիւնը, հակառակ ամէն աղաւաղումի, եղած է և է՝ վերահաստատում Հայաստանի անկախութեան: Այս ճշմարտութեան առաջին և անմիջական ապացոյցը Անիի անկումէն քիչ վերջ Ռուբինեանց Տէրութեան կազմուիլն է, հին Հայաստանի սահմաններէն դուրս: Կիլիկեան շքեղ փոքրիկ Տէրութիւնը պիտի ծառայէր Հայերը հաւաքելու նոր հայրենիքի մը մէջ, ուր անոնք պիտի վերակազմուէին յարմար օրին արշաւելու համար դէպի հիւսիս՝ մայր

---

[1] Այս յօդուածը ՎԷՊԱՆԴԻ համար գրած է Թօրինօի *Armenia*ին տաղանդաւոր ու կրակոտ խմբագրապետը: Շարադրուած՝ մօտ երկու ամիս առաջ, ան նոյն իսկ այս ճգնաժամային օրերուն իր բոլոր նշանակութիւնն ու այժմէութիւնը կը պահէ: Ան կը յարուցանէ էական հրատապ հարցեր՝ մեր դատին հոգին իսկ կազմող, և որոնք չպիտի հիննան մինչեւ որ չլուծուին: Յօդուածին ընդհանուր ոգւոյն լիովին համամիտ ըլլալով հանդերձ, անոր մէկ քանի մասերուն մէջ վերլուծումի ու դատումի տարբեր եղանակ մը պիտի գործածէինք մենք թերեւս: Եթէ մեր դատը երկար ատեն սխալ հասկցուած է, Եւրոպայինները չեն այնքան յանցաւոր, որքան մենք, ու նհաւորապէս աննպաստ և ճնշիչ ընդհանուր կացութիւնն ալ որ կը պաշարէր մեր ազգն ու դատը: Այս բոլորին, ինչպէս և « ինքնավարութիւն թէ անկախութիւն » կարեւոր խնդրոյն վրայ, պիտի յայտնենք իւ մօտոյ մեր տեսութիւնները: Առ այժմ սակայն ըսենք թէ այսօր,

Հուրդովը լուսաւորուին գալոց օրերը և ամէն տարի Վարդաններու օրերուն անօրինակ ատն կատարուի, արցունքի ու ժպիտի, իսկ ամէն օր, ամէն վայրկեան մարդիկ կլսեաբաց անցնին անոնց առջեւէն:

Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ՁՄԵՌՍՑԻՆ

Սաւանացած դաշտերում՝
փետրաթափում:
Ճերմակ
նւագ,
հոյլ-հոյլ ծլւէններ,
թաւ զանգակներ՝
արծաթ ձայնի
արձագանքներ —
անապատում՝ ամայի:

Վեհ և ահեղ մինակութիւն,
բոյր լռութիւն,
բարկ մտածում
եւ սպասում՝...

Մի ագռաւ
թռաւ:

Մեծ անտառից
երբ պիտի գայ
նա
մեծ անտառից:

Ձիւնի վրայ
ոչ մի քայլ կայ:

Լուռ ու ցուրտ,
օդն է մուղտ
եւ անարատ
անապատ:

Ե՞րբ պիտի գայ
նա...

Մի ագռաւ
թռաւ...

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

հայրենիքին ազատագրման սուրբ պայքարը մղելու։ Տարաբաղդաբար, հայ ցեղին հանճարեղ կենսունակութեան ու յամառութեան բիւրեղացումն եղող այդ փոքր Տէրութիւնն ալ պիտի անխուսափելիօրէն խորտակուէր թիւով յար աճող Թշնամիներու բարբարոս վոհմակներուն հարուածին տակ։

Այդ հարուածը սակայն, որ վերջ դրաւ ամէն հայ անկախութեան, եթէ սպաննեց Հայութեան մարմինը, չկարողացաւ թափանցել անոր հոգիին։ Հայ հոգիին մէջ կրկին անգամ ծնաւ, մեծցաւ ու ձեւ առաւ ազգային հարցը, որուն նպատակն էր, լաւ է կրկնել, Հայաստանի անկախութեան վերահաստատումը։

Ստրկութեան ցայսօր տեւող շրջանը, որքան ալ ճնշիչ ու խաւար դարերու յաջորդութիւն, հոս հոն ճեղքուած է լոյսի ճառագայթումներէ՝ որոնք հայ հարցին մոխիրներու տակ անշէջ մնալուն հաւաստիքներն են։

Այդ ինքնին սուրբ, հայ ազգին դարաւոր մարտիրոսագրութենէն կրկին սրբացած հարցը իր սկզբնական բիւրեղային յստակութիւնը պահած էր ճիշդ հինգ դար, երբ, 1878ին, Պերլինի մէջ, քաղաքակիրթ Եւրոպայի քաղաքականութեան ձեռքերուն մէջ պղծուեցաւ։ Հին, նուիրական ազգային հարցը այդ օրը կը ստանար նոր, չարաբաստ խմորում մը՝ վերածուելով միջազգային քաղաքական հարցի, հիմնուելով Պերլինի դաշնագրին մէկ անիծեալ ու անիմաստ, անբարեկամ ու երկդիմի յօդուածին վրայ։ Մեր պատմական հարցը, առանցքուած հայ անկախութեան վերահաստատման գաղափարականով, Պերլինի վեհաժողովին բովէն անցնելով, կաղապարուեցաւ իբր խեղճ Հայերու կեանքին, պատիւին և ինչքին ապահովութեան հարցը։

Հայ ազգային հարցին այդ պերլինեան աղաւաղումը մեզ առաջնորդեց 1895–97ի, 1909ի և 1915ի Գողգոթաներուն։ Ան մեզի արժեց շատ աւելի քան մէկ միլիոն թանկագին քոյրերու և եղբայրներու կեանքը. ոչ միայն այդ, այլ բարոյական մեծ անիրաւութիւն մը գործեց աշխարհի հնագոյն ցեղերէն մէկուն, հայ ցեղին դէմ, զայն ներկայացնելով ոչ թէ իբր ազգ մը այլ իբր ո և է տարբերկրօն հասարակութիւն մը։ Ատիկա մեծագոյն ոճիրն եղաւ քաղաքական Եւրոպային։ Եւ ինչ որ ծանրագոյն է, այդ ոճիրին գործակցեցաւ նոյն ինքն մտաւորական Եւրոպան մեծ մասամբ, չըմբռնելով որ Հայկական հարցը իր կեանքին և ինչքին դէմ սպառնանք կրող հասարակութեան մը հարցը չէր, այլ հին մեծ ազգի մը ըլլալու կամ չըլլալու հարցը։ Պատմական ու ընկերական մանրակրկիտ խոյզերուն վարժ մտաւորականներ իսկ չուզեցին կամ չկարողացան ըմբռնել՝ որ հայ ազգը, պատմութեան մէջ անօրինակ եղող ճնշումներու և ջարդերու կուրծք տալէն իր հայրենի հողին կառչած մնալով, կեանքի և ինչքի ապահովութեան սկզբունքէն առաջ և վեր՝ կը պաշտպանէր հայ ազգին անկախ գոյութեան

մեծագոյն վտանգին դիմացը գտնուելով այդ վտանգին հանդէպ արիագոյն դիրքը բռնելուն, հայ ազգը աւելի քան երբեք, ինչքան ալ տարագրուած ըլլայ կամ դեռ տարագրուի, արժանի կը հանդիսանայ անկախութեան, ազատ ինքնուրոյն ազգային կեանքի։ Բայց աղօթենք որ յաղթեն Դաշնակիցները՝ վճռական պայքարին մէջ. մեր բոլոր ըրած ու ընելիք փրոփականտը, Դաշնակիցներու ղեկավարներուն արտասանած բանաձեւերը իրենց մեծ նշանակութիւնը ունին անշուշտ, բայց հայ ազգին ազատումը այդ յաղթանակէն կախում ունի. հայկական անկախութիւնը Ֆրանսայի նուիրական ռազմադաշտին վրայ է որ պիտի վճռուի։

Մ. Խ.

Fonds A.R.A.M

սկզբունքը։ Այս մարդիկը չըմբռնեցին որ, եթէ Հայերը հայ ազգին իբր Հայաստանի տէր գոյութեան սրբազան սկզբունքէն հրաժարուած չըլլային, փոխանակ շարունակելու Եւրոպայէն կեանքի և ինչքի ապահովութիւն մուրալ, կրնային գաղթականի ցուպը ձեռք առնել և հաւաքօրէն գաղթել հոն՝ ուր կեանքի և ինչքի ապահովութիւնը հարց մ'ըլլալէ շատոնց դադրած էր։ Հայկական ծաղկեալ գաղութներու գոյութիւնը աշխարհի ամէն կողմ՝ պէտք էր խթանէր Հայերը լքելու իրենց երկիրը։

Բայց Հայերը, իրենց պապենի երկրին կառչած, կեանքի և ինչքի ապահովութիւն պահանջելով իրենց հայրենիքին՝ կեանքին ու ինչքին իսկ ապահովութիւնը կը հայցէին։

Եւրոպական այս մտայնութեան շրջապատին մէջ է որ, 1915ին, բացուեցաւ հայ հարցին ամենէն եղերական և ծանր շրջանը։ Գաղաններու ջոկը, արժանիօրէն վարձատրելով Անգլիայի և Ֆրանսայի կէս դարեան ողբալի թրքասիրութիւնը, աճապարեց դիրք բռնելու պատերազմին մէջ, և այդ իսկ առիթէն օգտուելով գործադրեց իր տասնեակ տարիներէ ի վեր որոճացած հրէշային ծրագիրը՝ Հայերը արմատախիլ ընելով իրենց հայրենիքէն։ Շլմորած մեզ հարուածող աղէտին ահագնութենէն, խորտակուած մեր ցաւին ուժգնութեան տակ, ի զո՜ւր աղաղակեցինք։ Պերլինի 61րդ յօդուածը իր յիսուն տարուան արիւնարբու երկունքը կը պսակէր իր նպատակին արմատապէս հակընդդէմ նպատակի մը յաղթութեամբ. հայ կեանքերուն և ինչքերուն ապահովութեան համար իբր թէ յղացուած տխեղծ յօդուածը Հայաստանը կը թողուր առանց Հայի…։

Բայց, Դաշնակիցները սկսած էին որոշել իրենց պատերազմական նպատակները և յամառօրէն յայտարարել՝ թէ կը պայքարէին ճնշուած մեծ ու փոքր ազգերու անկախութեան համար։ Ու մենք, միշտ մեծ տղաներ, մեր ցաւը լուսաւորեցինք այն յոյսով թէ, վերջապէս, յանուն հանդիսաւորապէս հռչակուած այդ սկզբունքին, հայ ազգը, աշխարհի ամենէն աւելի ճնշուած ազգը, պիտի վերականգնէր ստանալով իր անկախութիւնը — աւելի երկդիմի բառով իր ինքնավարութիւնը։ Իրականին մէջ, դաշնակիցները անկախութեան իրաւունք ունեցող ճնշուած ազգերու մասին խօսելով զմեզ անոնց կարգին չէին դասաւորեր։ Պերլինի յօդուածը բարոյական անդունդ մը բացած էր Եւրոպայի և Հայերուն միջև հայկական դատը ըմբռնելու կերպին մէջ։ Եւրոպայի համար մեր հարցն եղած է միշտ հասարակութեան մը կեանքի և ինչքի ապահովութեան հարցը։ Ու մենք կրնանք վստահ ըլլալ որ դաշնակից պետական մարդիկ, իրենց յայտարարութիւններուն ու ճառերուն ընթացքին Հայերու ազատագրման մասին խօսելով, այդ ազատագրումը գործնապէս հոմանիշ նկատած են Պերլինի յօդուածին իմաստին։ Տալ Հայերուն կեանքի և ինչքի ապահովութեան խոստո՜ւմ, երբ Հայաստանէն արմատախիլ եղած էր ամէն հայ կեանք և ինչք…։ Թերևս դաշնակիցները մեզի այս գերագոյն ծաղրանքը խնայէին եթէ վերջին տարիներու հայ մարտիրոսագրութիւնը բանակռուի հուժկու նիւթ մը, բարոյական հսկայ ոյժ մը չըլլար Գերմաններու դէմ։ Ու ահա թէ ինչո՛ւ՝ համաշխարհային ցասումը մեր ցեղին սպանման առթիւ, կ'ուղղուի շատ աւելի Գերմանիոյ՝ քան թէ մեր դարաւոր դահիճներուն, Թուրքերուն դէմ։ Ասոնց ոճիրը մեղմացնող նոր պատրուակ մը շինուեցաւ. անոնք նկատուեցան պարզ գործիքներ Գերմանիոյ ձեռքին մէջ. առանց այս վերջինին խորհրդին 1915ի հայ եղեռնագործութիւնը տեղի պիտի չունենա՞ր, գէթ իր այժմեան չափով։ Կրնա՞յ յղացուիլ աւելի մեծ հայհոյանք պատմութեան դէմ…։ Ու

Fonds A.R.A.M

Մեր հարցին դրութիւնը, մերկացուած ամէն պատրուակէ և ամէն ունայն յոյսէ, այս էր մինչեւ երէկ, աւելի ճշդօրէն՝ մինչեւ Միաց. Նահանգներու միջամտութիւն ու ճարակատարութեան տապալումը: Անկէ ի վեր այդ դրութիւնը քաղաքական տեսակէտէն թեթեւօրէն բարւոքուած կարելի է նկատել: Ապահովաբար լքող է իրականութիւնը տեսնել ինչպէս որ է: Բայց մենք պարտքն ունինք այդ դառն իրականութիւնը տեսնելու ինչպէս որ է՝ որպէսզի կարենանք զայն քաջօրէն դիմագրաւել ու ջանալ զայն մեզի ի նպաստ փոխել, փոխանակ անոր անտեսումէն սին յոյսերով և պատրանքներով տարուելու:

Արդ, մեզի կը մնայ շարունակել պայքարիլ որպէսզի դաշնակիցներու պատերազմական նպատակներուն ճշդումը մեր դատին ի նպաստ ալ կատարուի: Այս արդիւնքին հասնելու համար մենք պէտք է ամէն ճիգ թափենք Պերլինի յօդուածին մեր ազգային բաղձանքներուն շուրջ ստեղծած շատ ծանր ու թանձր թիւրիմացութիւնները փարատելու: Մենք պէտք է հայ ազգային հարցը վերածենք իր ճշդրիտ եզրերուն, և հասկցնենք մեր բարեկամներուն ինչպէս մեր թշնամիներուն, որ մենք կեանքի ու ինչքի ապահովութիւն չէ որ կը մուրանք յանուն պերլինեան յօդուածին, այլ՝ կը պահանջենք՝ յանուն մեր դարաւոր սրբազան իրաւունքներուն, որոնք կը ծագին Անիներու ու Սիսերու լուսաճաճանչ աւերակներէն, որ վերականգնուի Հայաստանը իբրեւ հայրենիք Հայերուն:

Բայց մինչ անլուր ճիգեր կ'ընենք ու մանաւանդ պիտի ընենք մեր դատը ազատագրելու համար պերլինեան սրբապղծումէն, չմոռնանք չստեղծել նոր թիւրիմացութիւններ՝ որոնք ոչ նուազ մահացու կրնան ըլլալ մեր ազգին համար:

Եւրոպայի մէջ մեր մղած փրոփականտը մեր եւրոպայի բարեկամները, միշտ հաւատրիմ պերլինեան բովէն տխեղծ դուրս եկած հայ դատին, ելան հայ հարիւր հազարաւոր հերոսներու մարտիրոսագրութեան ամենավսեմ նշանակութիւնը եղծանել, չմոռնալով ապացուցանել որ Հայերը ուէ աւելի չէին տուած անլուր չարչարուն ու տեղահանութեան: Այս նոյնն է, ինչպէս ըսել՝ թէ հարիւր հազարաւոր կիներու, մանուկներու և ծերերու մահացումը մասամբ իսկ արդարացնելու կարող ո և է աւելի կրնայ ըլլալ: Եւրոպացիները, և յաճախ անոնք իսկ՝ որոնք մեզի բարեկամ են, երկու չափ ու երկու կշիռ կը գործածեն դատելու համար. մին՝ եւրոպական բարձր ազգերու վերապահուած, միւսը՝ Հայերու պէս ստորին հատարակութիւններու համար: Այո, Հայերը չարչարուն ու տեղահանութիւններուն ո և է աւելի (հնթադրելով թէ այդպիսի մեծ անհուն ոճիրի մը համար աւելի կարելիութիւնը ընդունուի) չեն տուած. բայց այդ Եւրոպացիները, եթէ արհամարհոտ գութէն քիչ մ'աւելի արդար զգացում մը անուցանէին մեր ցեղին հանդէպ, ատոր ապացոյցը տալէ առաջ պարտ էին յայտարարել ի լուր աշխարհի՝ թէ ոչ մէկ աւելի, չէր կրնար ո և է կերպով կամ չափով արդարացնել Թուրքերուն կատարած գազանութիւնները: Աւելի: Միթէ ո և է աւելի մղուեցան Թուրքերը դարերէ ի վեր անդադարօրէն չարդելու ու կողոպտելու համար Հայերը, Յոյները, Սերպերը, Բուլղարացիները, Պուլկարները ու դարձեալ Հայերը: Այս պարոնները չկարողացան հասկնալ թէ թուրք խուժանը չարդելով ու բանդելով պարզապէս հաւատարիմ կը մնայ իր պատմական միակ առաքելութեան:

Բայց անցնինք. այս նիւթը չափազանց այրող է ամէն հայ սրտի համար, որպէսզի կարելի ըլլայ աւելի երկարօրէն անոր վրայ կանգ առնել:

Fonds A.R.A.M

ճշդրիտ թարգմանը կրնայ ըլլալ միայն երբ ան ամբողջացուի «Հայաստանը՝ Հայերուն»՝ նշանաբանով:

Իսկ այդ նշանաբանին իրագործումին համար անհրաժեշտ է որ, եթէ ինքնավար կամ անկախ Հայաստան կազմուի, Թուրքերն ու բուն Քիւրտերը հեռացուին Հայաստանէն դէպ իրենց իսկական հայրենիքները: Ասի միակ արմատականօրէն արդար լուծումն է մէկ քաղաքակիրթ և աղնիւ ու երկու բարբարոս ու ոճրագործ ցեղերու հարցին. Թուրքերը և Քիւրտերը վեց պատերէ ի վեր մեզ կ'ուտեն ու ատկէ վերջն ալ պիտի ուտեն. մենք պիրենք ատած ենք, կ'ատենք ու մեր ազգային բարոյական առողջութեան համար իսկ պէտք է ապագային աւելի քան երբեք ատենք. մեր և մեր պահ[illegible]ման միջեւ խաղաղութիւն հաստատելու միակ միջոցն ուրեմն բաժանումն է: Վերջին հարիւր տարուան մէջ Թուրք կառավարութիւնը ապանուած և գաղթած Հայերուն տեղհատուցման վրայ բռնիօրէն հաստատեց Թուրք մուհաճիրներու վոհմակներ, Հայաստանի մէջ Թուրք բնակչութեան համար արուեստական մեծամասնութիւն մը ստեղծելու նպատակով. մենք կը պահանջենք որ դաշնակիցները, յանուն արդարութեան, վտարուան Հայաստանէն արմատախիլ ընեն գողերու և մարդասպաններու վոհմակները՝ որոնք մեր արիւնը դարերէ ի վեր ծծեցին: Իսկ եթէ դաշնակիցները չուզեն՝ ամենամեղմ միջոցներով՝ ապել Թուրքերը և բուն Քիւրտերը հաստատելու մեզի ինչ որ գազանային միջոցներով մեզմէ խլեցին, մենք պէտք է պահանջենք որ գէթ, եթէ Թուրքերը և բուն Քիւրտերը պիտի ձնան մեր երկրին մէջ, անոնք հոն ապրին իբր օտարներ, հետեւաբար ազատ ամէն ճնշումէ, բայց զրկուած ամէն քաղաքական ու քուէի իրաւունքէ: Հայաստանի կառավարութիւնը, երեսփոխա-

մեր ազգային բաղձանքները կը բանաձեւէ այսպէս. Հայաստանի ինքնավարութիւնը դաշնակիցներու հովանաւորութեան ներքեւ: Այս բանաձեւը անբաւական է ճշդրիտ ներկայացնելու մեր բաղձանքները և, մանաւանդ, Հայաստանի ապագայ վերականգնման անհրաժեշտ պայմանները: Մեզի համար «Հայաստան» բառը աշխարհագրական բացատրութիւն մ'ըլլալէ առաջ կը նշանակէ «Հայերու երկիր»: Արդ, մենք ապահո՛վ ենք որ վաղուան ինքնավար կամ անկախ Հայաստանը անպատճառ կը պառնայ Հայերու երկիր: Այս ապահովութիւնը մենք չենք կրնար ունենալ քանի պարզ գաղափար չունենանք թէ ինչ կերպով պիտի լուծուի ազատ Հայաստանի մէջ մեր դարաւոր վէճը մեր դարաւոր դահիճներուն հետ:

Պատերազմէն անմիջապէս վերջ, բոլոր ամէն հաւանականութեան, Հայաստանի մէջ աւելի մեծ թիւով Թուրք ու բուն Քիւրտեր պիտի գտնուին՝ քան Հայեր, ու եթէ Հայաստանի ինքնավարութիւնը կամ անկախութիւնը յայտարարուի այն պայմանով — պայման՝ որ կարգ մը Հայեր ըմբոստացուցիչ անգիտակցութեամբ կ'ընդունին կամ կ'առաջարկեն — որ Հայաստան պատերազմէն առաջ հոն բնակող ամբողջ ցեղերուն հայրենիքը նկատուի, ատիկա մեր դատին վերջնական պարտութիւնը պիտի նշանակէ, քանի որ Թուրք կառավարութիւնը ո և է ջանք պիտի չխնայէ Հայաստանի մէջ կեղրոնացնելու Թուրքերու և բուն Քիւրտերու այնպիսի թիւ մը որ ճնշող մեծամասնութիւն կազմելով Հայերու թիւին դէմ, նոր երկրին տայ անոնց նկարագիրը, դարձնելով զայն, իրականին մէջ, ոչ թէ անկախ Հայաստան, այլ՝ անկախ Թուրքիա–Քիւրտիստան:

Բաւ է մտածել այս կարելիութեան, հասկընալու համար՝ թէ մեր ազգային ծրագիրը, ինքնավար կամ անկախ Հայաստանի ստեղծման ծրագիրը, մեր բաղձանքներուն

Fonds A.R.A.M

նական, քաղաքային և այլ ժողովները տարա. մերժօրէն Հայերէ պէտք է կազմուած ըլլան:

Աւելորդ է հայ ընթերցողներու բացատրել հայկեթուրք խնդրոյն Հայաստանի մէջ այս ձեւով, (որ դարերը կ'ապացուցանեն ըլլալ միակ կարելի ձեւը) լուծում՝ին անվիճելի արդարութիւնը: Բաւ է նկատի ունենալ որ առանց աւելի հեռուն երթալու, պերլինեան վեհաժողովէն ցայսօր, Թուրքերու գաղա-նութիւնները մեր ցեղին դէմ առնուազն երկու միլիոն Հայու ջնջման պատճառ եղած են (ջարդելով գրեթէ մէկ ու կէս միլիոն Հայ և այդպէս անկարելի դարձնելով առ-նուազն կէս միլիոն Նոր Հայերու ծնունդը): Արդ, որքան ալ մեծ ըլլայ Թուրքերու եւ բուն Քիւրտերու թիւը Հայաստանի մէջ պատերազմէն անմիջապէս վերջ, քիչ աւելի կրնայ ըլլալ քան մէկ միլիոն: Ոչ մէկ ար-դարութիւն, որ հայհոյանքն իսկ չըլլայ արդարութեան դէմ, կրնայ ներել որ երկու միլիոն քաղաքակիրթ և ազնիւ անհատներու այդ մէկ միլիոն դահիճները ունէ իրաւունք ունենան իրենց զոհերուն ամենէն սրբազան ստացուածքին, անոնց քառանդարեան հայ-րենիքին վրայ:

Ամբողջ կէս դար է որ պերլինեան չարաբաստ յօդուածը հանդիսաւորապէս ստորագրող ու հետեւաբար ոչ միայն բա-րոյապէս այլ և նիւթապէս պատասխանա-տու Եւրոպայի աչքին տակ մեր ցեղը կը բարձրանայ Գողգոթայ մը՝ աւելի աչուելի քան Քրիստոսի Գողգոթան: Հայերս, աշ-խարհի առաջին քրիստոնեայ ազգը, չենք պահանջեր որ մեր ամբողջ կրածին արդար հատուցումը տրուի Թուրքերուն. վերջին Թուրքին գլխատումն իսկ անհամապատասխան պիտի ըլլար մեր վրէժին մեծութեան: Բայց մենք կը պահանջենք, իբր միակ հատուցում, որ մեզի վերադարձուի մեր պատմական հայ-րենիքը, առանց իր դարաւոր դահիճներուն:

Հայաստանը՝ Հայերուն:

Տ. Ա.

ՄԱՐԴԻ՜Կ, ՄԱՐԴԻ՜Կ...

Փոմրիկ ԷՏՈՒԱՐԻՆ

Ես չկրցայ համբերել քու փոքրիկ չարութիւններուդ, ու նեղսրտած ու բարկացած, մտովս զարկի քեզի։

Ինչպէս յանկարծական յուսահատու-թիւնը, որ զարնանամուտին մէջ, արե-ւին վրայ թափառող ամպերուն հան-դիպական խուժումէն, ցուրտ ստուերին հետ կը պատէ՝ ցաւը վշտացնեց քեզ յե-ղակարծ, ժպիտդ ու խնդուքդ, կարմիր լեցուն այտերէդ դաշունանման կտրուեցան ու սե՜ւ, մե՜ծ, խաղողի հատի նման աչքերէդ արցունքները պոռթկացին։

Միտքը՝ որ առանձին ես, ոչ հայրիկդ կայ, ոչ մայրիկդ՝ տկար փոքրիկութիւնդ հպարտ հեղինակութեամբ զինեց ու զայրացած հեկեկանքներուդ անաւարտ հնչիւնները եկան զիս անձկագինօրէն խռովելու։ Դուն ի՞նչ գիտէիր, որ ար-ցունքներդ քեզի չհարցուած դուրս բխեան։ Բնազդի ըմբոստանքին ուժգնու-թեամբը զգայիր, որ անպաշտպան ես, ինծմէ հեռու կանգնեցար, դրութիւնդ ծանրացաւ, շուարուն եւ վշտահոծ, ինչպէս ճնճղուկը սաւառնանքին տակ անզգին։

Այն ժամանակ, խղճահար ցաւի մը բոլոր նոպաները սեղմեցին զիս, եւ աչքերս վար առի քու կոպիկներէդ, որոնց տակ մէկ մէկ նետուած, զարմացած կաթիլներ կանգ էին առեր։

Երբ ուզեցի լալ, վազեցի քովդ, գրկեցի փոքրիկ մարմինդ ու համբու-րեցի քեզ. համբուրեցի՜.. Գիրգ թեւե-

Fonds A.R.A.M

ռովդ վիզս օղակեցիր, թոյլ տուր որ զոյգ արցունքով, որպէս անլուր բողոքներ գլուխս օծեն ու ականջիս՝ մոռցած ամէն ինչ, ըսիր. « Դիտե՞ս. դուն ցաւցուցիր ինծի »։

Դուն ոչ իմ չարչարուած արցունքներս տեսար, ոչ աղաղակած հեծեծանքներս լսեցիր…

Մարդի՛կ, մարդի՛կ, ինչպէ՛ս կը դիմանաք ձեր պատճառած վշտերուն տակ։

ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Փարիզ.

ՃԱՄԲԱՆԵՐԸ

Ե՞րբ, արդեօք երբ պիտի բացուին մեր առջեւ
Հայրենիքին այդ ճամբաները բոլոր…
Ո՞ր Արշալոյսն իր բոցերովը կարմիր՝
Բըզըքտելով թանձր գիշերը խաւար՝
Մեր անդոհին, մեր սարսափին, մեր ցաւին,
Մեր աղեկեզ բողոքումին ընդմէջէն,
Ո՛վ կարօտի ճամբաներ,
Ձեր գեղեցիկ հեռապատկերը դարձեալ
Պիտ' արեւէ մեր հոգւոյն մէջ տարագիր…
Այն օրէն վերջ, երբ դուք այսպէս գոցուեցաք
Դագաղներու ծանրակուռ
Խորհուրդին մէջ դաժանօրէն մահացող,
Մեր սիրտն եղաւ գերեզմաննոցը լքուած
Որուն վերեւը թեւերով արիւնոտ
Սեւ ագռաւներն անվերջօրէն կը փախչին…
Ու նոճիները բոլոր
Խարազանուած են հովերուն վրայ ջարդփշուր.
Ու շիրիմները, դամբանները շըրջած՝
Իրենց ծոցին ամբողջ գանձերը ոսկրէ
Արիւնով թաց՝ մեր կուրծքին վրայ կը նետեն…
Այն օրէն վերջ, աւա՜ղ, այլեւս չունեցանք
Վերադարձին քաղցրութիւնն իսկ հայրենի,
Ո՛չ ալ ոտքերն յոգնատըխուր պանդուխտին
Դուք ըզգացիք ձեր փոշիէն ծածկըւած՝
Սըրտի մը վրայ տրոփող սըրտի մը նըման…
Բայց ինչ եղաք, ո՛ր ծանր գիշերն անէծքին
Արհաւրակոծ, արիւնաղանգ ոճիրով՝
Թանձրածաւալ պատանքի պէս ծանրացաւ
Ձեր լուսեղէն ճերմակութեանը վըրայ…
Ոչ իսկ ծիծառ մ'ունեցաք
Պատգամաւոր ձեր ահաւոր տանջանքէն
Դէպ ի երկինքն օտարութեան՝ մեզ համար,
Ոչ ալ կըռունկ մը դարձաւ
Ձեր վերջին ձայնը կանչելով դառնօրէն
Լըռութեան մէջ մեր հոգիին սահմռկած…
Ոճիրին ձեռքն այս անգամ
Կարծես երկինքն ալ ծանրափակ իջեցուց՝
Դագաղներու կափարիչի մը նըման՝
Մեր հողին վրայ հոգեվարքով զահանդած…
Խըլեց աստղերը գիշերուան կամարէն,
Ու բըզըքտեց ամէն թըռիչք որ կ'ուզէր
Մըջոցին մէջ բարձրանա՜լ
Արեւին դէմ պարզելով
Գաղափարին թեւաբախումը հըպարտ…
Եւ աքսորի տառապանքին մէջ նետեց
Բոլոր սիրտերը կարօտով անձկայրեաց…
Ու վանդակեց Մըտածումները նըման
Արեւագեղ արծիւներու փառաւոր…
Եւ ամէնքդ ալ անհետացաք, անանուն,
Ձեր զարհուրանքը Մահուան
Եղերական կիրճերուն մէջ խեղդելով…
Կամ լեռներու բանտին մէջ
Ուր լոկ արծիւը կըրնայ՝
Իր մեծ թեւերն արեւին մէջ զարնելով՝
Դարանակալ՝ իջնել օձի մը գըլխուն,
Դուք վերջացաք դառնակըսկիծ եւ երկար
Գալարումով մ'աղեխարշ…
Եւ ամէնքդ ալ եղաք ճամբա՜ն միեւնոյն
Դէպ ի կարմիր Գողգոթան…
Ու ձեր փոշին թանձրացաւ
Ճապաղիքով արիւնոտ…
Ու ձեր քարերը մաշեցան ամէն օր

Fonds A.R.A.M

Ճակատներու և կողերու, կուրծքերու
Կոտըրտըւող ոսկորներու բաղխումէն...
Ձեր տատասկներն ու մացառներն իրենց վրայ
Ձոհի միսեր և գանգուրներ ունեցան.
Ծաղիկներու պէս կառչած...
Դո՛ւք՝ ըսպանդներ ամենքդ ալ
Ձորս գիշախանձ կ'ապշոպէին իրարմէ
Անգըղն և շունն անօթի...
Ինչե՜ր տեսաք, ինչե՜ր, ինչե՜ր լըսեցիք,
Եւ այս ձայներն ու տեսիլքները բոլոր
Արձագանգով մը փոթորկած և անհուն,
Ու մըթագին ցոլացումով մը դըժնէ,
Մեր սըրտին մէջ,մեր սըրտին վրայ նետեցիք,
Ո՜վ դուք, հիւսկէնն այրեցաւեր հողերուն,
Օձապըտոյտ և ահռելի ճամբաներ,
Քանի՛, քանի՛ կարաւաններ խեղդուեցան
Ձեր անծանօթ սահմաններուն մէջ ինկած...
Դաւածաննե՜ր եղաք ամենքդ ալ, ափսո՜ս...
Երէկ Սիհունն էիք, Սիհունը լեցուած
Դիակներո՜վ, դիակներո՜վ անհամար...
Այսօր Եփրատը կը մռնչէ քերելով
Կողերը ձեր ալիքներով ահաբեկ,
Ու նեղ կուգայ միջոցն անոր Անդոհին
Որ մայրական ողբերգութիւն մը կարծես
Կը հեծկըլտայ մինչեւ անդունդը ծովին...
Պըղտո՜ր, պըղտո՜ր Իրխան աչա՜ կը տանի
Գերեզմաննոց մը դեռատի զոհերու...
Ալխան իր ծոցը պատռելով կը հեծէ՝
Մօր մը նըման ծընընդաբեր արգանդով՝
Ձեր եղեռնոտ եզերքին վրայ մեռելներ
Ու ծաղիկներ մահաբոյր..
Դուք միեւնոյն գերեզմանն էք ամէն տեղ,
Որովհետեւ գերեզմաննո՜ց է միայն
Մեր հայրենիքը դարնըւած իր սըրտէն
Որուն աչա՜ դուք երակները թափուր,
Ո՞ր ատղերէն, ո՞ր արեւէն լեցուելով՝
Դեռ կը ջամբէք մեր հոգւոյն
Հրածորան կաթը վրէժին...
Ուխտի կարմի՜ր ճամբաներ,
Օր մը սակայն պիտի դըրդի վերըստին
Մեռելական ձեր հորիզոնն ամայի
Վերադարձի թափօրներով յորձանուտ...
Պիտ' արթըննան որոտընդոստ յառնումով
Մեռելներու խաժամուժներ սըրուային,
Եւ դուք ամե՜նքդ ալ ծածկըւած պիտ'ըլլաք
Անոնց խաւար ահաբեկիչ ըստուերով...
Ո՛չ մէկ ամբոխ պիտ'անցնի,
Ո՛չ մէկ հայու կարաւան...
Դուք պիտ' ըլլաք լաբիւրինթոսներ որոնց մէջ
Պիտի մեռնի յաւերժօրէն անիծուած
Վերջին զաւակը Ցեղին.
Երբ ան չուզէ՝ ծանր դագաղի մը նըման
Մեռելի կուրծք մը կըրել
Իր կուրծքին վրայ գիշերին մէջ դէպ ի լո՜յս...
Ա՜հ, ճամբաներ չի կա՜ն, միակ ճամբա՜ն է
Արիւնին մէջ ու մոխիրին ու մահուան...
Միակ ճամբա՜ն մեր Վրէժին
Դուք ամէ՛նքդ ալ, առաջնորդնե՜ր հայրենի,
Որ մեր քայլերը պարտատած և դողդոջ
Պիտի տանիք Ազատութեան խորանին...
Ո՜վ բարձունքի ճամբաներ.
Մասին ի վեր լայնաթռիչ
Կ'աշտանակեն ձեր կողերուն վրայ բոսոր,
Ամեհօրէն սանձակոտոր, քառատրոփ
Արշալոյսին երիվարները հրաբաշ՝
Որոնց փրփրոտ երախներէն կը ժայթքեն
Երասաններն իրենց ատղերը ոսկի...
Եւ Դիւցազունը կրակին մէջ արեւին
Դեռ եօթն անգամ՝ անդառնալի Երդումով՝
Կը դարբնէ Սուրն արդարութեամբ վրիժավառ։

ԱՐՍԷՆ–ԵՐԿԱԹ

«Արիւնի Ղողանջներ»

Վրիպակ

Վերածնունդի վերջին թիւին մէջ՝ էջ Բ. սիւնակ առաջին՝ փոխանակ հազար տե-սակներով կարդալ հազար տեսակէտներով։

Fonds A.R.A.M

Փարիզի «Պարտիզակցիներու Միութիւնը» ստացած է Երուսաղէմէն հետեւեալ աղերսաւոր նամակը որմէ կը տեսնենք աւա՜ղ, թէ Պարտիզակի եւ հաւանօրէն նաեւ շրջակայ գիւղերու եւ գիւղաքաղաքներու այնքան համակրելի, առողջ, առոյգ Հայութիւնը գրեթէ ամբողջապէս փճացած է տարագրութեան ահաւոր ճամբաներուն վրայ։ Տեղահանուածներէն քանի՛ հոգի ողջ պիտի գտնենք այս հայակեր պատերազմի վախճանին...

Երուսաղէմ, 25 Յուն. 1918

Հայրենակցական Միութիւն Պարտիզակցիներու, Փարիզ.

Սիրելի հայրենակիցներ

Փարիզաբնակ պարտիզակցիներուդ կազմած Հայրենակցական Միութեան անուշ տեղեկութիւնը հրճուանքով կարդացի „Վերածնունդ“ի թիւերէն մէկուն մէջ։

Այդ մեծ ոստանը բնակող քանի մը գիտակից համշիրակներու կազմակերպած միութիւնը՝ ոեւէ ժամանակ, ամէն պարտիզակցիի, ճշմարիտ ուրախութիւն պիտի պատճառէր. իսկ ներկայիս, երբ բովանդակ Պարտիզակը և բոլոր պարտիզակցիները տարտղնուած են, աննկարագրելի տպաւորութիւն մը կը գործէ տարագիր վտարեալիս հոգիին վրայ...

Ցաւ է ինձ իբրեւ գուժկան ներկայանալ ձեզ և տեղեկութիւններու դառնագոյնը տալ ձեր սիրական ծննդավայրի մասին։

Ա՛լ Պարտիզակ չունինք։ Զօպանեանի, պրօֆ. Տ. Յակոբեանի նման անձնաւորութեանց զմայլանք պատճառող Պարտիզակը մեռած է։ Բնական գեղեցկութիւններով այնքան հարուստ, Ըղոկ անտառով և Ս. Մինասի սարերով հմայիչ, լոյս ու ջինջ աղբիւրներով գրաւիչ Պարտիզակի մէջ ալ չի մնար ձեր հայրենական տուներու օճախը... Ո՛չ մէր-տէրերը, ոչ նոլերը և ոչ ցանկան ջուրի ծմակները կ'ոգեւորուին ձեր երկսեռ հայրենակիցներուն շէնութիւններով։ Ձեր կրթական հսկայ շէնքը և Ս. Յակոբայ ամուր եկեղեցին օտարներու կը ծառայեն։ Ռումէլիի գաղթականներ և անարժան այլազգիներ չեն բաւականանար պարապ տուները և պատրաստ կարասիները գործածելով՝ կը կտրեն պտղատու ծառերը և արմատէն կը խլեն թթենիները տաքնալու համար... Պարտիզակ Ս. Մինասի ստորոտը երկար մը փռուած, ձեռքը գլխին յենարան ըրած ամիսներէ ի վեր կուլայ իր զաւակները, կ'ողբայ իր կորուստները և կ'անիծէ իր սեւ բաղդը։ 1915ի ծնունդէն վերջ ա՛լ ուրախ օրեր չտեսաւ ձեր հայրենիքը։

Մինչեւ 45 տարեկաններու զինուորագրուիլը, բռնի գրաւումները, ձերբակալութիւնները, անհատական աքսորները որոնք սարսափեցուցած էին ժողովուրդը, կարեւորութիւն չունէին Պարտիզակի համար երբ դեռ չէին սկսած Իպրահիմեան (1) խոշտանգումները զէնքերու հաւաքման առիթով։

1915ի Վարդավառին, ձեր կրթական ու կրօնական հաստատութիւնները ֆալախայի համար կը գործածուէին. դադրած էր դասը և եկեղեցիի ժամասացութիւնը։ Ուսուցիչներ, քահանաներ, թաղականներ, առեւտրականներ և կուսակցականներ կը մարէին ծեծին տակ երբ բեռներով դալար փայտեր Իպրահիմի հրամանով հարիւրաւոր հարուածներու կը գործածուէին, ջախջախուած և սեւցած մասներու վրայ։ Կուլար Պարտիզակ Փալախային տակ ծեծուող իր անմեղներուն կանչերը լսելով։ Արգիլուած զէն-

---

(1) Պոլսոյ բանտերու ընդհ. տնօրէն և չէթաներու պետ։

Fonds A.R.A.M

քեր կը պահանջէր Իպրահիմ, և Ս. Թագաւոր կը լեցուէր եղած մեծ ու փոքր արգիլուած և ոչ արգիլուած վէնքերով։ Բայց վերջի պահուած էր է՛ն դառն բաժակը։

Յուլիսի վերջերը Արսլանպէկ, Օվաձըգ, Ատաբազար և Իզմիտ կը պարպուէին, Պարտիզակի տեղահանը կ՛ուշացնէր չան ծնունդ միւտիւրը և այնպէս կը հաւատացնէր գիւղացիներուն թէ՝ եթէ կարմիր մահիկի մեծկակ նպաստ մը ըլլայ, պիտի չշարժի Պարտիզակ... Խեղճերու բերնէն կտուած հարիւրաւոր ոսկիներն ալ օգուտ մը չեն ունենար և օգոստոսի վերջերը մարդ չի մնար գիւղը։ Երկու ընտանիք իսլամնալով կը շահին, (Տէրտէրիկ Յովհաննէս և Չախըր Յակոբի Օննիկ)։

Շուրջ 10.000 բնակչութիւն ունեցող ձեր ծննդավայրը հիմակ Տօքթ. Խաչերեանի ընտանիքը միայն կը պահէ։

Քիչ մը հեռու, Մէսուտիէի մէջ Տօքթ. Սօմունճեանի պարագաները և Հասար գիւղի քովերը Անանիա վարդապետի ընտանիքի անդամները կը բնակին իբրեւ պինուորականի ա՛իլէ։

Ո՞ւր են մնացածները։ Հետեւեցէք աշխարհացոյց քարտէսին որ ըսեմ։

Քսան երեսուն տուն Իզմիտի մօտերը թուրք գիւղերու մէջ կը մնան ողորմելի վիճակով։ Քանի մը հարիւր ընտանիք բախտն ունեցան Էսկի–Շէհիր, Գարահիսար, Գոնիա և Էրեյլի հաստատուելու իբրեւ արհեստաւորներ։ Մնացեալները քշուեցան նախիրի պէս և անպահ՝ ոստիկաններու հսկողութեան տակ ամենագէշ պայմաններու մէջ կտրեցին Պրուսայի և Գոնիայի ընդարձակ հողամասերը, անցան Տաւրոսի կատարները, կիլիկեան կիրճերը, խաշեցան Ատանայի Զոփոզ Օվայի մէջ, անօթի, ծարաւ մարեցան Ամանոսի գագաթները և Հալէպի կուսակալութեան սահմանները կոխած առենին տեսնելով Հայաստանի փափկասուն տիկնանց սրտակեղէք վիճակը, համոզուեցան թէ Միջագետք կ՛երթան ինչքով, կեանքով և պատիւով իսպառ անհետանալու...

Խե՛ղճ պարտիզակցիներ, չկրցին հասնիլ մինչեւ Մուսուլ և քէլքիւք, ուր քշուեցան Հայաստանի այրուզուրկ կիներու կարաւանները, յետին թշուառութեան մէջ. չկրցին դիւրութիւն ունենալ երթալու Հիճազի գծին վրայ գտնուազ կայանները՝ մինչեւ քէլէք և Մաան, ուր կիլիկեցիներ գացին անուանափոխ ըլլալու համար։

Պարտիզակցիները սպառեցան, հատան Եփրատի երկայնքը գտնուած աւազներուն մէջ. աւելն հարուստները և է՛ն երիտասարդները անապատի խորշակէն կը պարուէին. պարտէզներու և սարերու մէջ ապրող ձեր հայրենակիցները անտանելի տառապանքներով փակեցին աչքերնին անջրդի և արեւակէզ անապատներու մէջ։ Առատ ջուրեր ունեցող պարտիզակցին պղտոր և նեխած ջուրերուն կարօտը քաշեց շաբաթներով։

Եգիպտացորենին չհաւնող ձեր ազգականներն ու բարեկամները մարախ, խոտ ուտելէ վերջ, սատկած կենդանիներու մնրթուած տաւարներու արիւնը լափեցին ամիսներով և շատ տեղ ձիերուն թրիքը խառնեցին գարիի հատիկ մը գտնելու և ծամելու հաշիւով... Անոնց աւելն ալ անճանաչելի պարձած էին, շաաանց գողցուցած իրենց կօշիկն ու վերարկուները, աժան աժան ծախած էին շապիկնին, բոկոտն ու մերկանդամ կը քաշկռտէին իրենց գոյութիւնը, աղտոտութիւնը և ոջիլը շատ սովորական դարձած՝ կը փութացնէին Ինֆլուենզա հիւանդութեան հանիլը որ հազարներու մահուան պատճառ կ՛ըլլար օրը օրին։

Fonds A.R.A.M

Խուռչացած ականողիքը, ցցուած այտերը, գալկացած շրթունքները և կծոտ քայլերը ձեր սիրելիներուն՝ բացայայտ նշաններ էին անոնց Աննօթութեան... Իսլահիյէ, Գագմա, Ախտէրին, Պապ, Մէսրէնէ, Համամ, Բագգա և Տէր Զօր, ձեր սիրականներուն տուայտանքը տեսան և ձեր հայրենակիցներուն գերեզմանները գարձան։ Եփրատի ալ կողմի անապատները չէին կշտանար պարտիզակցիներու մեռելներով, և Հայաստանի այդ պատմական գետը յորդած ատեն չէր լռնայեր անթիւ մանուկներու... Շատերու հետ ձեր վարժապետներէն Պ. Մելքոնն ալ կը յանձնէր ինքզինքը պղտոր Եփրատի յորձանքներուն և սակայն չէր կրնար ողջել անոր ցասումը։

Ձեր քահանաները(1) բայաթձակապէս անօթի մեռան և ձեր հարսերը ծախեցին ինքզինքնին մէկ շիւմպիւլ ցորենով (75 օխա)։

Եօթը բիւր ժողովուրդ ունեցող ձեր ծերունի առաջնորդը, ի զուր կը պաղատեր իր Աստուծոյն՝ այդ անապատները հետի կտրած ատեն, գոցուած էին երկինքի գթութեան դռները և Յովակիմեան սրբազան կը խելայեղէր ի տես իր հօտին արագ արագ սպառումին, մինչեւ որ խեղճ ծերունին բախտին մէկ բերումով միսմինակ Երուսաղէմ՝ իյնար։

Այո՛, բարեկամներս, ալ Պարտիզակ չունինք։ Ամենքդ հաւատացէք որ քոյրեր ունիք առեւանգուած, եղբայրներ ունիք խոշտանգուած, ծնողքներ ունիք անասուալ մահացած և անչափահասներ՝ որոնք այլազգիներու մօտ կը մոռնան իրենց մայրն ու մայրենի լեզուն։

Սիլիկիան անցնող պարտիզակցիներու

---

(1) Քահանաներէն Տ. Ներսէս կը ճնայ Դամասկոս և Տ. Բարթող՝ Համամ, անձանաչելի վիճակով։

% 80ը մեռած է. իսկ Միջագետքի ճամբան բռնող մեր հայրենակիցներուն % 1ը միայն կենդանի էր մինչեւ տարի մը առաջ։

Երկու հոգի Տէր Զօր, 50 հոգի՝ Բագգա Համամ, 20 հոգի՝ Հալէպ, 60 հոգի Դամասկոս, 30 հոգի՝ Սիւրիոյ անկիւնները հազիւ կը գտնուէին, երբ ես անցած տեղերէս կը հետաքրքրուէի և կը նշանակէի ողջ մնացող հայրենակիցներս. իսկ Երուսաղէմի ազատագրուէն օգտուեցան՝ պարտիզակցի ըլլալով, Աղաւնունի եպիսկոպոս, երկու կին, և երեք որբ՝ ինէ գատ։ Ձեզ համար անհաւատալի պիտի թուին այս թիւերը, վասնզի ինծի նման գժբաղդութիւն չունեցաք ձեր մորթին վրայ գգալու իթթիհատական իժերու գուլումը։

– Ձեզ սահմռկեցնող պարտիզական արագ մահերու նմուշ մը կրնայի յառաջ բերել, բայց ի՞նչ շահ։

Ցետ այսու, հայրենակիցներ փնտռեցէք Եւրոպա, Եգիպտոս, Ամերիկա. իսկ շիլիմներ՝ Սիւրիա, Միջագետք և Եփրատացւոց աշխարհը։

Նամակս շատ երկարեցաւ, պիտի էր կրնամ աւելի գրել և տեղեկութիւններ տալ մասնաւորներու և անձերու վրայ։ Ես անցայ հուրն ու ջուրը, բայց չեմ գիտեր ինչպէս. անգղիական բանակին շնորհիւ ազատ կը շնչեմ։

Բոլոր իմիններէս հեռի, հոս կը կազմենք ընտանիք մը, որուն անդամները որբ, որբեւայրի, ծեր ու անչափահաս՝ ունին իրենց ոդիսականները, վիպական կեանքի պատմութիւնները։

Եթէ Մուշեղ սրբազան դեռ հոս կը գտնուի, հաճեցէք ըսել թէ մեր ընտանիքին մէջ կը գտնուի կարապետ Նզբօրը միակ աղջիկը Արմենուհի. 8-10 հոգիէն միայն այս ճնացած։

Սիրալիր բարեւներս բոլոր հայրենակիցներուս։

Պ.

Fonds A.R.A.M

Իզիտորօ Տէլ Լունկօ, Իտալիոյ այժմեան ամենամեծ գրագէտներէն մէկը, ծերունազարդ նախագահը Accademia della Cruscaի, կը գրէ մեզի.

La Polonia, in una solenne ora sulla quale sono oltrepassati due secoli, salvò l'Europa dalla barbaria turca. L'Armenia può dirsi che alla Turchia sia stata, di secolo in secolo, un perseverante impedimento, a prezzo di martirio e di sangue: impedimento di cui l'Europa ha goduto, più che riconosciuto, il beneficio; come affatto disconosciuto, anzi pagato d'obbrobriosa ingratitudine, fu l'eroismo della Polonia salvatrice. Verso l'une e l'altra dalle due nobili nazioni cristiane la nuova Europa, che si viene tragicamente elaborando nell' odierno conflitto mondiale, è forza adempia il debito che strettamente le incombe. A ciò è da credere si dischiudano vie provvidenziali, quando vediamo le due nefaste potenze, contro le quali l'Europa civile combatte, essere le turpi alleate della midiciale Turchia; ed esse due medesime aver sulla coscienza, fra le tante altre scelleraggini, lo smembramento della Polonia. Armenia e Polonia restitnite a sè medesime, è destino che suggellino il trionfo della giustizia e della civiltà.

ISIDORO DEL LUNGO

Լեհաստանը, հանդիսաւոր րոպէի մը՝ որուն վրայէն երկու դարեր արդէն անցած են, Եւրոպան ազատեց Թուրք բարբարոսութենէն։ Հայաստանը՝ կարելի է ըսել՝ դարերէ ի վեր յարատեւ խոչընդոտ մը եղաւ Թուրքաց՝ ի գին մարտիրոսութեան և արեան, խոչընդոտ որուն Եւրոպա աւելի օգուտը վայելեց քան բարիքը ճանչցաւ, ինչպէս որ Լեհաստանի ազատարար հերոսութիւնը խապառ անգիտուեցաւ և ընդհակառակը ամօթալի ապերախտութեամբ փոխարինուեցաւ։ Այս երկու ազնիւ քրիստոնեայ ազգերէն թէ մէկուն և թէ միւսին հանդէպ, նոր Եւրոպան որ ներկայ համաշխարհային պայքարին մէջ եղերականօրէն երկնուելու վրայ է՝ պէտք է կատարէ այն պարտականութիւնը որ ուղղակի կը ծանրանայ իր վրայ։ Կրնանք հաւատալ որ այս բանին համար նախախնամական ճամբաներ կը բացուին, երբ կը տեսնենք որ նոյն երկու չարաղէտ պետութիւնները որոնց դէմ քաղաքակիրթ Եւրոպան կը մարտնչի, անզգամ դաշնակիցներն են մարդախողող Թուրքիոյ. և նոյն ատեն իրենց խղճին վրայ ունին՝ այնքան ուրիշ ապերախտութիւններու հետ՝ Լեհաստանի անդամահատութիւնն ալ։ Ճակատագրական է որ Հայաստան և Լեհաստան՝ իրենք իրենց վերադարձուած՝ կնքեն յաղթանակը արդարութեան և քաղաքակրթութեան։

Պոլոնիայի Համալսարանին մէջ Քարտուչչիի յաջորդ՝ գրականութեան մեծանուն ուսուցչապետ և հանրածանօթ քննադատ ու գրագէտ Ալֆրետօ Կալլէթթի կը գրէ.

Povera e cara Armenia, che pochi cuori generosi soltanto ricordarono e compiansero nei giorni che i popoli civili, ebbri d'orgoglio, celebravano — immemori di doveri e di promesse — il loro convito di Baldassarre in cospetto della barbarie armata, che ne meditava nell'ombra la ruina; ora che la guerra ingombra di cadaveri tutti i campi d'Europa e di fughe disperate le sue vie ; ora che l'incendio arde le sue chiese e la strage arrossa il marmo delle sue piazze, ora molte anime dolenti e frementi si volgono col pensiero a te,

Fonds A.R.A.M

o testimone prima della nostra civiltà in Oriente; prima al dolore e al martirio, prima alla riscossa e alla resistenza tenace. E tu, che hai tanto patito, sollevi la faccia lacrimosa e mormori agli altri popoli una parola di augurio e di fede. Possano essi ricordarsi di te quel giorno in cui tu hai sempre creduto, e che verrà certamente ad illuminare l'ombra che ci avvolge, quando il buon diritto prevarrà sulla forza e alle speranze dello spirito umano si apriranno nuovamente le porta dell'avvenire.

Bologna A. GALLETTI

Տարաբա՛խտ և սիրելի Հայաստան, զոր քանի մը ամիս առաջ միայն յիշեցին և կարեկցաբար լացին այն օրերուն՝ երբ քաղաքակիրթ ժողովուրդները, գոռոզութեամբ արբշիռ, մոռացօնքի մատնած իրենց պարտքերն ու խոստումները, կը տօնէին իրենց պաղտասարեան խնջոյքը՝ ի հեճուկս սպառազէն բարբարոսութեան՝ որ իրենց կործանումը կը նիւթէր. այժմ՝ երբ պատերազմը դիակներով կը խճողէ Եւրոպայի բոլոր դաշտերը և յուսահատ փախստականներու ջոլիրներով՝ իր ճամբաները, այժմ՝ երբ հրդեհը կը բոցավառէ իր եկեղեցիները և ջարդը կարմիր կը ներկէ իր հրապարակներուն մարմարները, այժմ շատ մը ցաւատանջ և դողասարսուռ հոգիներ իրենց մտածումով քեզի կը դառնան, ո՛վ առաջին վկայ՝ Արեւելքի մէջ՝ մեր քաղաքակրթութեան. առաջին՝ ցաւի ու մարտիրոսութեան մէջ, առաջին՝ ընդվզումի և յամառ դիմադրութեան մէջ։ Ու դո՛ւն, որ այնքան տառապեցար, բարձրացո՛ւր արտասուաթոր դէմքդ և մրմնջէ՛ միւս ժողովուրդներուն կազդուրիչ և հաւատքի խօսք մը։ Իցի՜ւ թէ անոնք մտաբերեն քեզ այն օրը՝ որուն դուն միշտ հաւատացիր և որ պիտի գայ ապահովապէս լուսաւորելու ստուերը որ մեզ կը պատէ, երբ արդար իրաւունքը ուժին պիտի յաղթանակէ և մարդկային հոգիին յոյսերուն նորէն պիտի բացուին ապագային դուները։

Պոլոնիա ԱԼՖՐԷՏՕ ԿԱԼԼԷԹԹԻ

ՀԱՅՈՑ ԴԻՐՔԸ՝ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Առաջարկ մը.

Երուսաղէմ՝ Թուրք տիրապետութենէ ազատուա՜ծ... մեծ շունչ մ'առաւ Հայութիւնը բոլոր քրիստոնեայ մեծ ազգերուն հետ, ի բաց առեալ մեր թշնամի ազգերէն որոնց համար կրօնքը, Աստուած և քրիստոնէական ոգին կարեւորութիւն չունին՝ քանի որ Թուրքերու նման բարբարոս ժողովրդի մը մեղսակից կ'ըլլան, անոնց արիւնոտ ձեռքերը կը զինեն անմեղ Հայերը ջարդելու համար։

Կարդացիք անշուշտ Վերածնունդի նախորդ մէկ թիւին մէջ Փարիզի Հայոց հոգ. Հովուին ուղղուած մէկ հեռագիրը, ուր Երուսաղէմէն մեզ կ'իմացնէին թէ ազգին պարտքը 80,000 *ոսկիի բարձրացած է... Աւա՜ղ։ Ազգային պարտք մը որ հազիւ* 30,000 *ոսկի էր* 8-9 *տարի առաջ, երբ Պոլսոյ Ազգ. Ժողովը քննիչ պատուիրակներ ղրկեց Երուսաղէմ, հիմա կրկինէ աւելի գումարի բարձրացած է։ Հոս չեմ ուզեր Երուսաղէմի հարցը երեւան բերել, իբր քար գայթակղութեան ազգ. անմիաբանութեան։ Հին վէճեր արծարծելու ատենը անցած է։ Յօդուածիս նպատակն է ուսումնասիրել միջոցները հայ ազգը սոյն պարտքէն ազատելու, մանաւանդ մեր նախահայրերէն մեզ աւանդ ձգուած Սուրբ Տեղեաց մէջ Հայոց դիրքն ու իրաւունքները անվթար, անեղծ պահելու։ Միջազգային քաղաքականութեան տեսակէտով Հայոց կարեւոր դիրքը քրիստոնէութեան օրրան Երուսաղէմի մէջ՝ կապ ունի նոյն իսկ մեր ազգային անկախութեան խնդրին հետ։ Կարդացէք Լամարթինի. Ճա-*

Fonds A.R.A.M

Թօպրիանի և այլ նման հանճարներու գործերը, ուր Երուսաղէմի Հայոց դիրքին մասին ո՛րքան համակրական ձեով կը խօսին։ Կարդացէք բոլոր պատմաբան, ճամբորդ, գրագէտ Եւրոպացիներու գործերը Երուսաղէմի մասին, պիտի տեսնէք թէ հայ ազգը քրիստոնեայ մեծ պետութեանց համահաւասար փառք և պատիւ կը վայելէ Ս. Տեղեաց մէջ։ Մեր դիրքը հոն միլիոններ կ'արժէ, և մանաւանդ երբ Հայաստան իր ազատութիւնը գտնէ, այն ատեն ա՛լ աւելի պիտի գգանք Երուսաղէմի կարեւորութիւնը, ուր տիեզերքի հինգ մասերէն ամենազգի ուխտաւորներ ուխտի կ'երթան, որով Հայք աւրիթը ունին իրենց ազգային կենսունակութեան մէկ փառաւոր ապացոյցը տալու քրիստոնեայ աշխարհին առջեւ։

Արդ, Երուսաղէմի հայ միաբանութիւնը պարտքի տակ կքած է և սնանկութեան ճամբան կը բռնէ։ Վանքին գլխուն պատմական սուրը կախուած է և փոխանակ օր ըստ օրէ աւելի պայծառ, փայլուն դառնալու Հայոց դիրքը, օտարներու առջեւ կը տկարանայ։ Ամէն Հայու պարտքն է գտնել միջոց մը այս հարցը լուծելու։ Համեստաբար կ'առաջարկեմ հետեւեալը. — Հայկ. Բարեգ. Ընկերութեան փարիզի մասնաճիւղը ժողով գումարէ Վսեմ. Պօղոս Նուպար փաշայի նախագահութեամբ և առաջարկէ Երուսաղէմ ղրկել երկու քննիչ Եգիպտոսի կեդրոնէն։

Եթէ Հայոց պարտքը մեզ թշնամի ազգերու հանդէպ է, զայն վճարել ոչ թէ միայն տղայութիւն է (քանի որ Թուրք և գերման պլօքն է որ մեզ միլիոններ պարտական է և հաշտութեան կնքման պարագային պիտի որոշուի գումարը) այլ անկարելի, օրէնքը կ'արգիլէ։ Եթէ մեր առնելիքները բարեկամ ապգեր են, որոշել ճիշդ գումարը և պայն վճարել Հայկ. Բարեգործականի անտուկէն։ Ո՞վ պիտի ինչ կարծանարար պայմաններով և տոկոսի ծանր, սուղ տոկոսով կնքուած են այդ պարտքերը. այնպէս որ եթէ հիմայ չվճարենք, ապագային ա՛լ աւելի սուղի պիտի նստի մեզի։ Արդ՝ Երուսաղէմի հայ կալուածները իրենց եկամուտներով կրնան մաս առ մաս վճարել Հայկական Բարեգործականին վճարած արդի գումարը։ Ապին համար շատ անհրաժեշտ պիտի ըլլայ տրամադրելի դրամ ունենալ որ 4-5 % տոկոս կը բերէ թերեւս և անդին պարտք մը ունենալ 12 % և թերեւս աւելի տոկոսի։ Կամ եթէ արտասահմանի Հայութեան մէջ կայ մեծ ազգասէր մը որ Հայոց պատիւին շահախնդիր ըլլալով՝ ապգին մեծ բարերարութիւն մը ընել ցանկայ, եթէ կայ հայ մը որ իր անունը ազգային պատմութեան մէջ անմահ գրաձրնել կ'ուզէ, թող իր հարստութենէն մաս մը դնէ Հայկ. Բարեգործ. տրամադրութեան տակ Երուսաղէմի օգնելու մասնաւոր պայմանաւ։

Բայց դրամական խնդիրը չէ որ միայն կենսական է։ Բարոյական հարցը ուրիշ է։ Վանքը ունի՞ այս միջոցիս բաւական միաբան վարդապետներ կառավարութեան համար։ Միթէ կարելի չէ՞ Եգիպտոսի հայ որբերէն կրօնական կոչում ունեցող պատանիներ Թառանգաւորաց վարժարանը ղրկել և վարդապետ կամ քահանայ պատրաստել, որոնց շատ պէտք ունինք։ Եթէ Հ. Բ. Միութիւնը ձեռք առնէ հիմակուց Երուսաղէմի մատակարարութեան հարցը՝ կրնայ շահագործել ազգային հողերը և մանաւանդ հարիւրի չափ առնուազն որբեր ապրեցնել վանքին եկամուտներով։ Չեմ ըսեր որ յաւիտենապէս

Fonds A.R.A.M

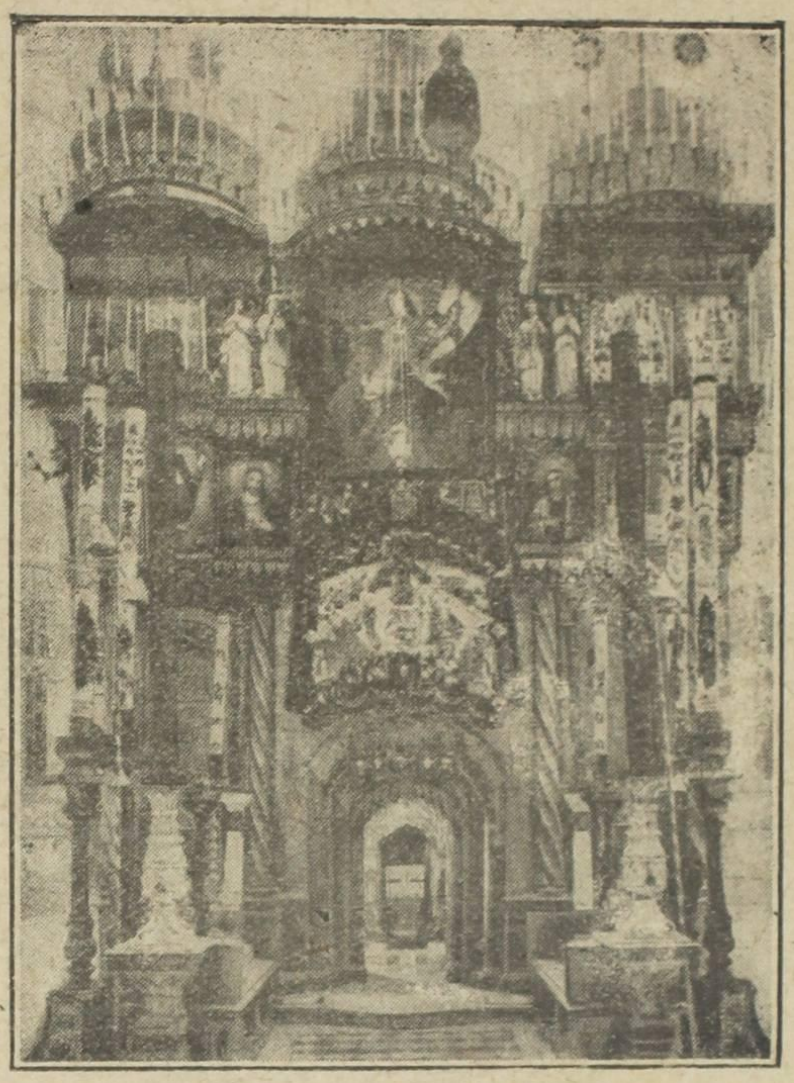

Քրիստոսի Գերեզմանը

Երուսաղէմի Ս. Յարութեան տաճարի կեդրոնը կը գտնուի այս հոյակապ խորանը, զարդարուած երեք ազգայ (Հայոց, Յունաց և Լատինաց) կողմէ. ամէն պիշեր իւրաքանչիւր ազգ իր կարգին պատարագ կը մատուցանէ հոն: Տաճարը շինուած է բիւզանդական կայսրերու ծախքով. մեծ մասամբ զարդարուած է կաթոլիկ թագաւորներու նուէրներով: Օրթոտոքս վեհապետները լայն չափով աջակցած են զարդարանքի: Հայերը անոնց հաւասար իրաւունք կը վայելեն:

Հայկ. Բարեգործական Միութիւնը մատակարարէ Երուսաղէմի միաբանութիւնը, այլ աւժամանակս՝ մինչեւ որ Ազատ Հայաստանի կառավարութիւնը կարող ըլլայ իր կազմակերպութեամբ և օրէնքներով պէտք եղածը անօրինել: — Երուսաղէմ իր հասոյթներով և ապագայի մեծ յոյսերով կրնայ օր մը ապաւիլ իր պարտքէն, պէտք չէ որ պայն ձգնաժամային վիճակի մէջ ձգենք: Հոն կրնանք հիմնակուց պատրաստել մեզ պէտք ըլլալիք ուսուցիչներ, կուսակրօն ներ, քահանաներ: Հայը առանց կրօնքի պէտք չէ ապրի:

Եթէ մեծահարուստ հայ մը չնուիրէ պէտք եղած գումարը, Բարեգործականը իր ամէն մէկ անդամէն կրնայ փոքր յատկուժ մը պահանջել Երուսաղէմի պարտքին տակիւ: Մէկ՝ կողմէն կործանարար պարտքէ մը կ'ազատի ազգը, միւս կողմէն հայ ուրիներ կըսատնան բարձր ուսում, նոյն իսկ կրնան հոգեպետութեան հետեւիլ Երուսաղէմի հողերը շահագործելով մանաւանդ հսկողութեան տակ:

Երբ յաղթական հաշտութիւնը կնքուի և աշխարհ խաղաղի, հարկաւ շատ Հայեր պիտի այցելեն Ս. Տեղիքը: Անձնապէս ո՛րքան հպարտ պիտի ըլլայ Հայ ըլլալնուն՝ երբ մօտէն տեսնան դարերէ ի վեր անեղծ պահուած Հայոց եկեղեցիները, վանքը և փառաւոր յիշատակարանները: Ու ո՛րքան օրհնելի պիտի ըլլայ անունը այն Հայուն, որ ազգային ձգնաժամին առիթ պիտի ազատէ Երուսաղէմի հայ միաբանութիւնը կործանումէն: Պէտք է գործել ու չքնանալ: Արտասահմանի Հայեր, ցոյց տուէք թէ կը սիրէք ազգերնի դ[1]:

Հ. ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ

---

(1) Այս rոպէին ուր այս յօդուածը կը հրատարակուի, հայ ազգին առջեւ կը ցցուի իր ըլլալ չըլլալու ճարը, որուն մով Երուսաղէմի խնդիրը երկրորդական կը դառնայ: Բայց Երուսաղէմի մեր վանքին ճարը ունի իրական կարեւորութիւն՝ նոյն իսկ ազգային տեսակետէն, ինչ որ մեր աշխատակիցը շատ լաւ բացատրած է: Մտածելով հանգերձ է'նք առաջ ազգին գոյութիւնը փրկելու, մենք ամենէս անտես չենք կրնար առնել նաեւ Երուսաղէմի մէջ մեր դիրքը պահպանելու խնդիրը: Եգիպտոսի հայ գաղութը արդէն նշանակած է ննջեցեր որ պիտի մեկնին Երուսաղէմ, ասոնց պիտի երթայ միանալ նաեւ իբր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ներկայացուցիչ՝ ծանօթ բանաստեղծ եւ ազգային գործիչ Պ. Վահան Թէքէեան. այդ յարգելի ազգայիններր կը յուսանք որ պիտի յաջողին լուծում մը տալ Երուսաղէմի նին գաւոս խնդրոյն. մեր աշխատակցին առաջարկը՝ ուղղուած Հ. Ընդհ. Բ. Միութեամբ, խելքի [illegible] կը թուի եւ կ'արժէ ներառնել առնուիլ:

Մ. Խ.

Fonds A.R.A.M

Այս տաճարը՝ որ շինուած է Գեթսեմա-նիի պարտէզին մէջ, 40 տարիճաններէ բաղկացած տանդուխով մը կ՚առաջնորդէ Աստուածածնայ գերեզմանը: Հայոց և Յու-նաց կը պատկանի անիկա. հոն ամէն զարդ, ամէն կանթեղ և ամէն պատկեր պոյգ է, մէկին վրայ հայերէն և միւսին վրայ յու-նարէն արձանագրուած: Գերեզմանին վրայ ամէն առաւօտ Ս. Պատարագ կը մատուց-ուի նախ Յունաց յետոյ Հայոց կողմէ: Հա-յերը իրենց սեփական խորանները տրա-մադրած են Ասորւոց և Ղպտիներու, որոնք շաբաթը երկու օր պաշտամունք կը կատա-րեն հոն. բայց որպէսզի Յոյները չբողոքեն այս օրինազանցութեան դէմ, այնպէս մը կարգադրուած է որ այս երկու ազգերու արարողութիւնները կատարուին մեր պա-տարագին հետ միաժամանակ և աւարտեն մեր պատարագէն առաջ, իբր թէ մաս կազմէին մեր արարողութիւններուն, և կըր-նաք երեւակայել իրարմէ երեքական քայլ հեռու երեք այլազան ազգերու երգերը իրար խառնուելով ինչ տարօրինակ ներ-դաշնակ խառնուրդ մը կը ձեւացնեն:

Լ. Հ.

ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ ԳԵՐԵԶՄԱՆԸ

ՄՈՒՇԵՂ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԵԿՆՈՒՄԸ

Մուշեղ արքեպիսկոպոս Սերոբեան, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետին կողմէ Պաղ-տատի առաջնորդ անուանուած է, ստացած ըլլալով անգլիական կառավարութեան ար-տօնութիւնը՝ քիչ օրէն կը մեկնի Մարսէյլէն դէպ ի իր նոր պաշտօնատեղին:

Հայ գաղութը Պաղտատի մէջ ստուարա-ցած է հիմա անգլիական բանակին շնորհիւ ազատուած տարագիրներով, որոնց թիւը հետզհետէ կրնայ շատնալ. ազգասէր, գոր-ծունեայ, զարգացած ու անձնուէր եկեղե-ցականի մը համար հոն կարեւոր ու նուի-րական գործ մը կայ կատարելու: Մուշեղ արքեպիսկոպոս այդ բոլոր յատկութիւններն ունի և իր գործունէութիւնը այնտեղ օգտա-կար պիտի ըլլայ թէ մեր տարագիրներուն և թէ մեր դատին:

Այս վերջին քանի մը ամիսներուն դոր անցուց Փարիզ ու Մարսէյլ, իր յուզիչ և ցնցող կոչերը՝ թէ հրաշունչ քարոզներուն, թէ անձնական տեսակցութեանց մէջ, մեր տարագիրներուն օգնելու գործին նոր զարկ մը տուին. իր ներշնչմամբն իսկ կազմուեցաւ Միջազգեաքի տարագիրներուն ի նպաստ հանգանակիչ մարմին մը, որ կեդրո՝ մեր առա-ջարկով՝ Փարիզի Օժանդ. Հանգանակիչ Մաս-նախմբին հետ ձուլուելով, ճնունդ տուաւ մեծապէս արդիւնաւէտ գործունէութիւն մը ունենալու կոչուած Նպաստամատոյցին: Մար-սէյլի մէջ, իր խօսքին ազդեցութեան տակ կատարուեցաւ նոյն նպատակով հանգանա-կութիւն մը, որ 20,000ի մօտեցաւ, — մե-

ծագոյն գումարը կարծեմ որուն հանգանակութիւն մը Մարսէյլի մէջ հասած ըլլայ։

Հ-ղէն Զ-ն ը. Կ-ր-ղ Ա-յ-ե-ա-ե-ը իր գրական հզօր տաղանդին ազնիւ մէկ յիշատակը եղան, իր Յրանսայէն այս անցքի միջոցին արտառաչմանի Հայութեան նուիրուած։

Յաւալի է որ ապրին օգտակար ըլլալու համար աշխատիմ մէկ ծայրէն միւսը երթալ յանձն առնող եկեղեցականի մը այս նոր պաշտօնին առթիւ՝ աւելորդ վէճեր ու անճահ բանակռիւներ ծագեցան լրագրոց մէջ։ Այդ բոլոր վէճերու մասին — որոնց մէջ թիւրիմացութիւնները մեծ տեղ կը բռնեն — ունէ խորհրդածութիւն ընել՝ զանոնք արծարծել պիտի ըլլար, և փափաքելին ու անհրաժեշտը՝ անոնց վերջ դնելն է, նկատի առնելով միայն գործը որ կարեւոր է, և գործիչը որ անվիճելի կերպով կարող է և անձնուէր։ Միայն բառ մը կ'ուզեմ ըսել Մարսէյլի գաղութին մեծարգոյ հոգեւոր Հովուին և Թաղական Խորհրդին կողմէ այս էջերուն մէջ հրատարակուած Կ-ր Ա-ո-ո-ա-ծ-ը քերթուածին պատճառով Մինղեան ծովին Մուշեղ արքեպիսկոպոսը հակառակ գաղութին փափաքին պատասխանելու չհրաւիրելու անըմբռնելի և արտառոց որոշման մասին. Կ-ր Ա-ո-ո-ա-ծ-ը աստուածաբանական գրականութեան էջ մը չէր, գրողը հոս իբր եկեղեցական իր գաղափարները չէր որ կը յայտնէր, իբր բանաստեղծ՝ հայ ազգին դէմ ճակատագրին կողմէ եղած ահաւոր անարդարութենէն խեղթեցած կատղած ծերունի Հայու մը զգացումները կ'արտայայտէր, ուր ցաւը, յուսահատութիւնը, զայրոյթը մերթ ծայրայեղ շեշտերու կը հասնէին. եթէ հաշուէի նշանաւոր եկեղեցականները, որ իբր բանաստեղծ, թէ Հայոց և թէ մանաւանդ Եւրոպացւոց մէջ մոքի շատ աւելի մեծ ազատութիւններ թոյլ տուած են ինքզինք-

ՄՈՒՇԵՂ Ա.ՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

նուն, շարքը կրնար երկար ըլլալ։ Այդպիսի գրուածքի մը համար, ուր տիրող զգացումը խորապէս ու ազնուօրէն ազգասիրական էր, ուր յղացումն ու արտայայտութիւնը գեղարուեստական էր և ոչ թէ զուտ եկեղեցական, ըմբռնելի և ներելի չէ որ, երբ խնդիրը մանաւանդ այսքան տարուան բազմարդիւն գործիչի մը և կարող գրագէտի մը վրայ է, պատասխանելու արգելք դնելու միջնադարեան գաղափարը ունենան։ Հաճոյքով կ'իմանամ որ Մարսէյլի գաղութին ընդհանուր ժողովը, իր անդամներու մեծամասնութեան պահանջին վրայ դումարուելով, որոշեր է իր ժողովութիւնը յայտնել Թաղական Խորհրդին և Հոգ. Հովուին՝ այդ անարդար վարմունքին համար, և իր ցաւը՝ Մուշեղ արքեպիսկոպոսին։ Աւելի մեծ պիտի ըլլար հաճոյքս եթէ Թաղ. Խորհուրդն ու մեծարգոյ Աբել

Fonds A.R.A.M

աքեղան իրենք իսկ զգային իրենց սխալը և յայտնէին իրենց ցաւը, և այդ անհամ պատմութիւնը վերջանար եղբայրական հաշտութեամբ մը՝ մեր ազատագրուած Հայրենիքին մեկնման առթիւ: Սուգի ու սարսափի օրեր են մեզի համար, աւելի քան երբեք պարտականութիւն ունինք անխնամ վէճերէ ու պառակտումներէ հրաժարիլ:

Ողջերթ մաղթե՛նք մեր յարգելի Հայրենակցին և բարի յաջողութիւն իր առաքելութեանը մէջ, և վերջակէտը դնելով այդ առթիւ եղած բոլոր վէճերուն, մտածենք միայն ու միայն մեր աղէտեալներուն ալ աւելի օգնելու, մտածենք մեծ Աղէտեալին՝ մեր Ազգին կեանքը փրկելու:

Փարիզ, 26 Մարտ 1918 Ա. Չ.

Հանրի Պարայիի տուած լուրերը Կովկասի մասին

Թերթիս խմբագրապետը ստացած է նամակ մը Պ. Հանրի Պարայիէն, որ 7-8 ամսէ ի վեր Կովկաս կը գտնուի, Բագուի մէջ. օգնութեամբ տիկին Զապէլ Եսայեանի, ան պատրաստեր է արդէն ֆրանսերէն խմբագրութիւնը հետեւեալ գործերուն որ հատորի ձեւով պիտի հրատարակուին ապագային. 1. Բժիշկ Թօրօյեանի ականատեսի պատմուածքը Միջագետքի տեղահանեալներու մասին. 2. Շարք մը վկայութիւններ պզտիկ աղջ. 3. Թուրք սպայի մը գրպանի տետրը. 4. Օսմանցի (հայազգի) սպայի մը յիշողութիւնները. 5. Վանայ դիմադրութեան մանրամասն պատմութիւնը.

Պ. Պարայի գրած է նաև շարք մը գրութիւններ Կովկասի կացութեան վրայ, որոնք հատորի մը մէջ պիտի ամփոփուին. ատոնց մէկ քանի հատուածներու թարգմանութիւնը կը հրատարակենք մեր այս և յաջորդ թիւով. Չորս ամիս առաջ գրուած են այդ տողերը, և կը տեսնենք հոն թէ նոյն իսկ այն ատեն՝ ի՛նչքան ծանր էր կացութիւնը, շատ աւելի ծանր քան ինչ որ կ'երեւար Կովկասի հայ լրագիրներէն, որոնք կ'երեւայ խոհեմութեան համար, կամ ցեղերու "համերաշխութիւնը" պահպանելու համար ամէն բան չէին ըսեր կամ շատ տըժգոյն կերպով կ'ըսէին:

—

... Շատ լաւ զինուած ու կազմակերպուած, քիւրտ ասպատակախումբերը կանոնաւոր զօրագունդերու պէս կը գործեն, աւելի լաւ կարգապահութիւն ցոյց տալով քան այժմեան ռուս բանակը, ունենալով հեծելագունդ, հետեւակազօր, խորհրդական նշաններ և դրօշներ: Թուրք պէկեր ու սպաներ, որ անոնց մօտ ապաստանած էին՝ Հալիլ պէյի օսմանեան բանակի նահանջի ատեն, կը ղեկավարեն զիրենք: Եւ անոնց յարձակումները մերթ ճշմարիտ պատերազմական գործողութեանց կարեւորութիւնն ունին: Օրինակի համար՝ անոնց յարձակումը Դաշբուրան մեծ գիւղին վրայ, որուն վրայ խուժեց 1000 հոգիէ աւելի Քիւրտերէ կազմուած ասպատակախումբ մը: Այս գիւղին բնակիչները, յուսալով որ իշխանութիւնները իրենց օգնութեան պիտի գային բաւականաչափ ուժերով, յուսահատ դիմադրութիւն մը ցոյց տուին յարձակողներուն. բայց երեք օր այդ պաշարման դիմանալէ և շատ մարդ կորսցնելէ յետոյ՝ անձնատուր ըլլալու վիճակի մէջ էին, երբ վրայ հասաւ հայ կամաւորներու խումբ մը, որ իրենց սեփական որոշմամբ ճակատէն հե-

Fonds A.R.A.M

ուացած էին իրենց հայրենակիցները պաշտպանելու համար և որոնք յաջողեցան, բայց մղեցին կռիւէ մը յետոյ միայն, Քիւրտերը ետ մղել:

Այդ աւազակները վերջերս ձեռնարկեցին արշաւանք մը Նախիջեւանի երկաթուղւոյ գծին դէմ, միակ ճամբան որ՝ Իկտիրի խճուղւոյն հետ՝ կարելի կ՚ընէ ռուս բանակի պարենաւորումը: Անոնք անապահով կը դարձնեն բոլոր ճանապարհները որ սահմանագլուխ կը տանին:

Այն ճանապարհը որ սահմանագլխէն Վան կը տանի, նոյնպէս իրենց մշտական սպառնալիքին տակ կը գտնուի և զինուորական պաշարակիր խումբերը չեն կրնար երթեւեկել առանց ստուարաթիւ զօրքի ընկերակցութեան: Անոնք հրացանի կը բռնեն անջատ զօրախմբիկները, վերաւորեալները կը լմնցնեն, և կը կտորեն արձակուրդով ճակատէն եկող կամ արձակուրդէն հոն դարձող զինուորները: Մերթ նոյն իսկ աւելի յանդուգն յարձակումներ կը ձեռնարկեն յանկարծակի՝ զօրագունդերու կարեւոր հատուածներու վրայ:

—

... Թաթարներու թշնամական դիրքը, Քիւրտերու ասպատակութիւնները և բոլոր մահմետականներու անընդհատ սպառնալինումը Կովկասի ազգաբնակութեան մէջ սարսափ կը տարածեն և մտահոգութիւն ճակատի զինուորներուն մէջ, որ իրենց ընտանիքներուն կը միանան կորովի միջոցներու ձեռք առնուիլը պահանջելու համար:

... Պէտք է գիտնալ որ այս մահմետական ազգաբնակութիւնը, ընդհանրապէս շատ աղքատ, չի կրնար իր սեփական միջոցներով ձեռք ձգել այն զէնքերը զոր կը գնէ: Թուրք ու Թաթար գործակալներ ու լրտեսներ են որ Պարսկաստանի ճամբով անոնց կը հայթայթեն դրամ, զէնք ու ռազմամթերք, յարմար րոպէին Կովկասի մէջ մահմետականներու ընդհանուր ապստամբութիւն մը յարուցանելու յոյսով:

«Արտահանի և Օլթիի շրջանին մէջ քննութիւն կատարելով, կ՚ըսէ Զինեգելի երեսփոխանը հեռագրի մը մէջ, իմացանք որ երկրին օտար եղող անձեր ս և է գնով ծախու կ՚առնեն զէնքեր զոր յետոյ մահմետականներուն կը բաժնեն: Այդ կողմերու բոլոր ազգաբնակութիւնը երկիւղի մէջ է: Թուրքեր ձերբակալուած են այն միջոցին ուր կը գնէին տասնըմէկ հրացան և 4000 փամփուշտ:»

Հ. ՓԱՐՓԻ

ԲՈՂՈՔ ՄԸ

Le Matin լրագիրը իր Մարտ 6ի թիւին մէջ կը հրատարակէ «Անձկութեան Աղաղակ» խորագրին տակ յուզիչ յայտարարութիւնները Ազգային Պատուիրակութեան Նախագահ Ն. Վ. Պօղոս Նուպար փաշայի, որուն դիմած է լրագրին խմբագրութիւնը Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրին 4րդ յօդուածի մասին իր կարծիքը հարցնելու համար: Ցոյց տալէ յետոյ այն հակասական վարմունքը որով պոլշեվիք կառավարութիւնը՝ Թրքահայաստանի ինքնավարութեան, նոյն իսկ անկախութեան իրաւունքը ճանչնալէ յետոյ Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրով զայն կը յանձնէ Թուրքին և անկից զատ Կարսը, Արտահանն ու Պաթումն ալ անոր դարձնել կը խոստանայ, և պարզելէ յետոյ այն աղետաւոր հետեւանքները զոր դաշնագրին այդ յօդուածը պիտի ունենայ և սկսած է արդէն ունենալ, կը վերջացնէ այսպէս. — «Հայոց կացութիւնը տագնապեցուցիչ է այսօր: Երբեք այդ ազգը, իր դարաւոր գոյութեան ընթացքին՝ որ սակայն հարուստ է աղէտներով, այդքան մօտ չէ եղած անդունդին և բնաջնջման: Թուրքիոյ

Fonds A.R.A.M

Հայերը մինչեւ հիմա միշտ ապաստանարան մը գտած են Կովկասի իրենց եղբայրներուն մօտ՝ ամէն անգամ՝ որ իրենց գոյութիւնը լրջօրէն վտանգի մէջ եղած է, հիմա այդ ապաստանն ու հուսկ ապաւէնն է որ ապառնալիքի տակ է, թէ արտաքուստ՝ Թշնամիէն է որ կը յառաջանայ, և թէ ներքուստ՝ Քիւրտերէն ու Թաթարներէն, որ իրենց կրօնակիցներուն յառաջանալը խանդավառութեամբ կը տեսնեն:

« Ո՞վ պիտի ազատէ Հայաստանը: Տեղիք կայ վախնալու որ Հայերը, իրենք իրենց ձգուած և Դաշնակիցներու կողմէն օգնութիւն հասցնել կարելի չըլլալով, թիւի գերակշռութեան տակ ջախջախուին և Թուրքերը վերստին գրաւեն բոլոր այն հողերը որ երեք տարուան պատերազմով ազատագրուեցան: Բայց եթէ իրենց յառաջխաղացութիւնը կասեցնող բաւականաչափ դիմադրութիւն մը չգտնեն, Թուրքերը Պրեսթ–Լիթովսքի դաշնագրով իրենց ձգուած նահանգներէն անդին պիտի անցնին, և օգուտ քաղելով այն աջակցութենէն զոր իրենց պիտի տան մահմեդական աղգաբնակութիւնները, ճամբայ պիտի հարթեն իրենց՝ Կովկասի մէջէն՝ դէպ ի Թուրքեստան: Ասպարէզը բաց պիտի ըլլայ այն ատեն Գերմանօ–Թուրանեաններուն, որպէս զի իրենց գործունէութիւնը յառաջ մղեն մինչեւ Չինաստանի սահմանները: Համիսլամականութեան և համթուրանեանութեան կրակը՝ Թուրքեստանի միջոցով պիտի փոխանցուէր Պարսկաստանին և Աֆղանիստանին:

« Անտարակուսելի է ուրեմն որ Հայերը, ինքզինքնին պաշտպանելով, կը պաշտպանեն նաեւ Դաշնակիցներու դասը: Շատոնց ի վեր է որ ամենէն իրազեկ հրապարակագիրները ցոյց կուտան թէ հայկական հարցը տեղական շահու խնդիր մը չէ այլ եւս և թէ՝ Հայաստանի աշխարհագրական դիրքին պատճառով՝ անիկա հանգոյցն իսկ դարձած է Ասիական Թուրքիոյ խնդրոյն: Ամենէն հեղինակաւոր և ազդեցիկ համագերմանականներու գրութիւնները՝ պատերազմէն առաջ և պատերազմի միջոցին՝ առոր աներկբայելի ապացոյց մըն են: Այդ խնդրոյն լուծումէն կախեալ պիտի ըլլայ ապագային մէջ՝ Մերձաւոր Արեւելքի, հետեւաբար և Եւրոպայի խաղաղութիւնը:

« Հայաստանի բախտը կախեալ է ուրեմն, ինչպէս ըսի արդէն, Դաշնակիցներու յաղթանակէն: Հայերը անվհատ կը ճնան և այդ յաղթանակին կը սպասեն վստահութեամբ: »

Ursապնդիչ Յայտարարութիւններ

Գնդապետ Տ'Անունձիօ, մեծանուն բանաստեղծին որդին, հետեւեալ յայտարարութիւնները ըրած է՝ Մարտ 16 թուականով. — « Համոզուած եմ որ ունենալով հարիւրաւոր **ակրօփլաններ** իտալական և ֆրանսական ճակատներուն վրայ, Դաշնակիցները կրնան 3–4 ամսուան մէջ վերջնական յաղթանակը տանիլ: Կարելի է դիւրաւ ջնջել Գերմանիոյ ջիղերը, այսինքն իր զէնքի ու ռազմամթերքի գործարանները: Հայրս, վերջերս, կրցաւ 9 ժամ շարունակ թշնամի հողուն վերեւ թռչիլ: Մենք օդային պատերազմ մը պէտք է ընենք այնպիսի ձեւով որ վերջ դնէ պատերազմին: Պէտք է զգայնամոլութիւնը ի բաց վանենք ու պատերազմը Գերմանիոյ հողին վրայ տանինք: Գերմանացիները չունին այնպիսի գործիքներ, որ Քափրոնիի մը հետ կարենան մրցիլ: » Տ'Անունձիօ գնդապետը հետեւեալը աւելցուցած է. — « Իտալիա լաւ կը դիմանայ. պիտի շարունակէ մինչեւ վերջը: Ամբողջ ժողովուրդը միաձայնօրէն կամք ցոյց կուտայ պատերազմը յառաջ տանելու. յաղթանակը

Fonds A.R.A.M

ապահով է: Ամերիկայի աջակցութիւնը բոլոր ճակատներուն վրայ պիտի չուշանայ զգալի ըլլալու »:

— Ֆրանսական բանակի մեծագոյն պետերէն մին զօրավար Ֆոշ, հետեւեալ յայտարարութիւնները ըրած է մօտ ամիս մը առաջ ամերիկեան *New York Times* թերթին տնօրէններէն մէկուն. — « Գերմանացիք չպիտի յաջողին ճեղքել մեր ճակատը...

Առաւելութիւնները հիմա ամբողջ մեր կողմն են: Մենք աւելի լաւ կազմակերպուած ենք. մեր բոլոր ճեռք առած միջոցները լաւագոյն են: Մեր պահեստի գունդերը աւելի քան երբեք արդիւնաւոր կերպով կրնան գործածուիլ և աւելի քան երբեք բազմաթիւ են: Ամենալայն առատութեամբ ունինք թնդանօթ, ռազմամթերք, սաւառնակ: Մեր հրեաանիի գերազանցութիւնը թշնամիին վրայ անվիճելի է: Վերջապէս մեր հոգեկան պատրաստութիւնը լաւագոյն է քան երբեք: Միւս կողմէ՝ գերման զօրագունդերը շատ այլասերած են 1914էն ի վեր:

« ... Մենք գիտենք ամէն ինչ որ անոնք կ'ընեն. յիշեցէք որ 1915ին դեռ դիմակներ չունէինք և սակայն իրենց կազերը չյաջողեցան մեզի եւս մղել: Եթէ նոր կազեր հնարած են հիմա, նորէն չպիտի յաջողին:

« ...Թանգեր ունին անոնք անշուշտ, բայց այդ զէնքին գործածութեան մէջ մենք անոնց վրայ ունինք գիտութեան և փորձառութեան առաւելութիւնը: »

Հոս *New York Times*ի տնօրէնը կը հարցնէ թէ կարելի չէ՞ որ թշնամին նախ Սեպտեմբերի դէմ յարձակումը սկսի, յետոյ Իտալիոյ դէմ դառնայ և այդ այլ և այլ ճակատներուն վրայ Դաշնակիցներու դիմադրութիւնը փշրելէ յետոյ՝ տրամադրելի դարձած իր բոլոր զօրագունդերը ֆրանսական ճակատին վրայ բերէ: Զօր. Ֆոշ պատասխանած է. — « Կարելի է որ թշնամին այդ երազը տեսած ըլլայ, բայց թիւը չէ որ գերազանցութիւնը կուտայ: Գերմանացիք երբեք չպիտի ըլլան այնքան բազմաթիւ որքան էին 1914ին, կամ՝ որքան էին Իպերի վրայ, ուր մէկի դէմ 3–4 կը կռուէին, և ուր մենք գրեթէ առանց հրեաանիի և առանց ռազմամթերքի էինք:

« ... Իտալական ճակատը ամուր է. վտանգը այդ կողմէն անցած է: Մեր Դաշնակիցները կրնայ զիմանալ: Եթէ պէտք ունին մեր օգնութեան, Ֆրանսացիք և Անգլիացիք պատրաստ են տալ զայն անոնց: Բայց հաւանական է որ Իտալացիք միայնակ կարող պիտի ըլլան ամէն պատահականութեանց դիմագրաւել: Ո՛չ միայն իրենց բանակը ուժով է, այլ իրենց հոգեկան պատրաստութիւնը լաւ է:

« ... Պատերազմը շահելու համար մենք պէտք է ունենանք ամերիկեան մեծ բանակ մը՝ այս բառով ենթադրուած բոլոր ծովային փոխադրութիւններով, զօրակոչով, զինուալարժումով, սաւառնակներով և ռազմամթերքով: Շուտ ըրէք, շո՛ւտ, շո՛ւտ: Կէս վայրկեան մի՛ կորսնցնէք: Եթէ ձեր մեծագոյն ճիգը ընէք, ընդհանուր յաղթանակը պիտի ապահովէք և պատերազմին տեւողութիւնը քանի մը ամիսով պիտի կարճեցնէք:

« Պատերազմի մէջ մեծագոյն յաւակութիւններէն մէկը նախատեսութիւնն է: Եթէ Ամերիկա կ'ուզէ նախատեսութիւն ցոյց տալ, վստահ եմ որ պիտի գտնէ գործունէութեան ուրիշ դաշտ մը որուն մէջ ահագին ծառայութիւններ կրնայ մատուցանել առանց Ֆրանսայի մէջ իր ճիգերը նուազեցնելու: Ան իր ուշադրութիւնը պէտք է դարձընէ Արեւելքի վրայ: Գերմանիա Ռուսիոյ մէջ կը յառաջանայ այս ու այն կողմ: Ամերիկա և Ճափոն որ կրնան այդ բանը ընել, պէտք է որ անոր ընդառաջ երթան Սիպերիոյ մէջ: Պատերազմի միջոցին ու եթէ ալ, Ամերիկա և Ճափոն պէտք է որ զինուորական ու տնտեսական դիմադրութիւն մը ցոյց տան

Fonds A.R.A.M

Ծայրագոյն Արեւելքի մէջ գերմանական թափանցումի։ Մի արթնանք երբ արդէն չափազանց ուշ պիտի ըլլայ։ Մի սպասէք որ Թշնամին չափազանց յառաջ գացած ըլլայ։ Մեր մեծագոյն սխալներէն մին այն եղաւ որ Գերմանացւոց թոյլ տուինք դէպքերուն նախաձեռնութիւնը իրենք իսկ առնել։ Նոր և ուժեղ երկիր մը, ինչպէս Ամերիկան, պէտք է այս դասէն օգտուի և պատրաստ ըլլայ յանկարծակիի բերել Գերմանացիները՝ երբ անոնք փորձեն գործադրել իրենց ծրագիրները։»

Այս սրտապնդիչ յայտարարութիւններուն վրայ կարելի է աւելցնել նաեւ այն հաւատաւոր խօսքերը, զոր Վերապայլի Միջդաշնակցական համաժողովէն յետոյ արտասանեց զօրավար Քաւօրնա՝ Դաշնակիցներու յաղթանակին վրայ իր համոզումը յայտնելով, ինչպէս և ամերիկեան բանակի ընդհ. հրամանատար զօրավար Փերչինկի խօսքը՝ ֆրանքօ-անգլիական ճակատին վրայ քննական պահուն մը յետոյ՝ «Պարապ խօսք է որ Գերմանացիք անպարտելի են, շատ լաւ կարելի է անոնց յաղթել»։

ԱԼԽԱԶԵԱՆԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍԸ

Առաջին ձիւն (Ֆինլանտա). — Նկար Օ. ԱԼԽԱԶԵԱՆԻ

Fonds A.R.A.M

L'Evénement թերթի գեղարուեստական քննադատը, Լէօ Քլարթի, հետեւեալը գրած է Ալխազեանի յուցահանդէսի մասին. « Պ. Ալխազեան կը ցուցադրէ չիսուն նկար Մէզոն ա'Ար Սէնթ-Օկիւսթէնի մէջ. մեծ մասամբ Ֆինլանտայի, Մօրվանի, Փրովանսի եւ Փարիզի տեսարաններ են: Այս արուեստագէտը իւղով կը նկարէ՝ որմնանկարի ձեւով. ներկին դրուագքը պզպահով է եւ արագ, եւ գոյնը հարուստ նիւթ մը կը ցոյտնէ· վրձինը կ'աշխատի նոյն իսկ ներկի դեռ թաց զանգուածին մէջ, առանց սպասելու որ նախորդ խաւը չորնայ: Ներկը հաղիւ թէ լուծուած է իւղով, զանգուածն իսկ է որ կտաւին վրայ կը փուսի, եւ անոր կուտայ փայլուն կիսուածի մը երեւոյթը: Այս չօրինման եղանակը ակնահաճոյ նկարչական արդիւնքներ կուտայ շէնքերու, պատերու, եկեղեցւոյ ներքնամասի քանդակներու, գեղջկական կամուրջներու պատկերացման մէջ. այս ամենքը ամուր կերպով կառուցուած է: Մեծնոյն ատեն, նկարիչը զգալի հոգածութիւն մը ցոյց կուտայ ներզաշնակել իր երանգները, զոր կը տարածէ լայն քօղաւորումներով եւ ջերմութեամբ լեցուն համաձակութեամբ մը: Այսպէսով կը ստանայ մթնոլորտի շատ այլազան երեւոյթներ, եւ որ մեզ մասնաւորապէս կը շահագրգռեն երբ նիւթը լուսաւորուած է Ֆինլանտայի երկինքէն, որ միանգամայն լուսաւոր է ու աքօղուած, ինչպէս Փաֆոխ Եկեղեցին, Զհեռուան վերջալոյս, Զիւղին փոկ ջաղացք, եւն: Մօրվանի տեսարանները՝ Նօթր-Տամ-փը Սէն Փէռ, Աֆթրակէ բոկ, եւն. տանիքներուն կտաւը ալող սիրուն լուսաւորումով մը, շահեկան են: Մասնաւոր հրապոյր մը կայ Վենետիկի տեսարաններուն մէջ (մանաւանդ Ա֊ֆթռոպանո֊երը), կամ Փրովանսի, Մարթիկի, Պարմի կամ Ֆլանտրայի, ուր ժպտուն արեւ մը կը փայփայէ հրաւառ տանիքներ, Պրիւժի, Մօրէի, ու նոյն իսկ Փարիզի, ուր Նօթր-Տամը քիչ անգամ ունի այն ոսկեզօծ փայլը որով նկարիչը զայն կը հագուեցնէ: Վերսայլի անկիւն մը, աւազանին մէկ կտորը՝ մամռապատ արձանով մը, ոսկեզօծ երկինք մը կտրտող տերեւակոյտով, գողտրիկ բանաստեղծութիւն մը ի յայտ կը բերէ:

Պէտք է այս ամենուն մէջ գնահատել նիւթերու բանիմաց ու յաջող ընտրութիւն մը, ճարտար չօրինուածք մը, հակապատկերներու եւ արժէքներու հնարամիտ զգացում մը: Ֆինլանտայի տեսարանները մասնաւորապէս ուշադրութեան արժանի են »:

Այս յուցահանդէսին քանի մը տող նուիրած են նաեւ *Le Temps* եւ *Le Pays* օրաթերթերու գեղարուեստական քննադատները:

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՊԱՍՏԱՄԱՏՈՅՑ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ

Ինչպէս յայտնի է, երկու տարիներէ ի վեր Փարիզի մէջ կը գտնուի Հանգանակիչ Մասնախումբ մը որ Հայաստանի աղէտեալներուն օգնելու համար հանգանակութիւն կը կատարէ ամենական տուրքի ձեւով: Այժմ այդ Մասնախումբը ընդարձակուած, պիտի գործէ նոյն նպատակով և աւելի լայն ձեւով „Փարիզի Հայկական Նպաստամատոյց“ անունին տակ: Փարիզի մէջ նպաստահաւաք գործին այս ընդարձակման դրդիչ ու գրգիռ եղան Մուշեղ արքեպիսկոպոսի Փարիզէն անցքը ինչպէս և Կովկասի փախստականներուն սպառնացող սովի լուրերուն յառաջ բերած յուզումը: Մուշեղ արքեպիսկոպոսի սրտայոյզ կոչին պատասխանելով՝ խումբ մը փարիզաբնակ ծանօթ ազգայիններ կազմած էին Մասնախումբ մը պաշտօնի

Fonds A.R.A.M

...թէ՛ ազգասէր Հայեր և թէ՛ օտար հայասէրներ իրենց նպաստներով օգնեցին ցարդ այդ թշուառ տարագիրները մահէն ազատելու նուիրական գործին։ Բայց ստուար է տարագիրներուն թիւը, օգնութեան պէտքը ահագին է, և ցարդ ղրկուած նպաստները հեռու են այդ պէտքին բաւելէ։ Միջագետքի և Սուրիոյ անգլիական բանակներուն յաղթական յառաջխաղացութիւնը՝ տարագիրներու օգնելու գործին մեծ դիւրութիւն կ'ընծայէ։ Պաղտատ և Երուսաղէմ, այժմ ապատ կեդրոններ են, ուր կը գտնուին բաւական տարագիրներ, որոնց թիւը հետզհետէ կրնայ ստուարանալ։ Իսկ Կովկաս գտնուող հայ փախստականներուն վիճակը, Ռուսիոյ արդի կացութեան հետեւանքով, ղարհուրելի է, և կը պահանջէ շուտափոյթ ու մեծ օգնութիւն։

Այս նպատակով՝ կազմուեցաւ Հանգանակիչ մեծ Մասնախումբ մը, որ „Օժանդակ Մասնախումբն" ալ իրեն միացնելով, այժմ՝ կոչ կ'ընէ Փարիզի բոլոր Հայերուն, անխտիր մասնակցիլ այս հանգանակութեան և ստուարացնել ամնական վճարողներու թիւը։

...կը խնդրենք, սիրելի Հայրենակից, որ հաճիք կատարել ձեր պարտքը այս սուրբ ու էական գործին հանդէպ, փութացնել ձեր նուէրը և որոշել ձեր ամսավճարի քանակութիւնը։ Մասնախումբս պարբերաբար իր քով գոյացած գումարները պիտի յանձնէ Ն. Վ. Պօղոս Նուպար փաշային, ազգապահպան գործին՝ ըստ րոպէի պահանջներուն՝ յատկացուելու համար։ Վեց ամիսն անգամ մը՝ Մասնախումբս յատուկ շրջաբերականով հաշիւ պիտի տայ նուիրատուներուն։ Ամնական տուրքերու վճարումը պիտի շարունակուի մինչեւ այս մեծ ձգնաժամին վերջը։

Լիայոյս ենք որ Փարիզի՝ ինչպէս և Ֆրանսայի այլ քաղաքներու՝ բոլոր Հայերը սիրայօժար պիտի մասնակցին այս հանգանակութեան, ամենալայն չափով բերելով իրենց նուիրատուութիւնները այս ազգասիրական ամենակարեւոր գործին"։

Մարտ 2ի շաբաթ օրը Ingénieurs Civilsի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ հա-

մէջ գտնուող հայ տարագիրներուն ինչպէս և Միջագետքի բանակին շնորհիւ հետզհետէ ազատուելիք Հայերուն օգնութիւն հասցնելու համար։ Մենք առաջարկեցինք միացնել այս նորակազմ Մասնախումբը Հանգանակիչ Օժանդակ Յանձնախումբին հետ և կազմել նպաստահաւաք մեծ մարմին մը ընդհանուր հայ աղէտեալներուն (Կովկաս, Երուսաղէմ, Պաղտատ, և այլն) օգնելու գործը ուժեղ թափով մը յառաջ տանելու համար։

Մասնաժողովը կազմուած է հետեւեալ անձերէն.

Նախագահ՝ Վռամշապուհ Աւագ–Քահ.

Առենապետ, Ա. Էգնայեան, Դեր-Առենապետ՝ Ռ. Մարկոսեան, Տիգրան խան Քելեկեան, Ընդհ. Առենադպիր՝ Պօղոս Էմմէրեան, Առենադպիր՝ Վ. Թագուրեան, Գանձապահ՝ Կոպերնիկ Կեվրեկ, Անդամներ՝ Մ. Զերազ, Ա. Զօպանեան, Ց. Իսքենտէր, Խ. Ներսէսեան, Մ. Փրիդոնեան, Ց. Ինճուճեան, Ֆ. Սվաճեան, Ա. Կեվրեկ, Ս. Բուլճեան, Ց. Տարայեան, Թ. Համբարձումեան։

Մասնաժողովը գաղութին ուղղեց շրջաբերական մը, որուն գլխաւոր հատուածները կ'արտատպենք.

Սիրելի Հայրենակից,

Թէ ինչպիսի ահաւոր աղէտ մը հարուածեց մեր ազգը այս պատերազմի ընթացքին, ծանօթ է ամէն Հայու։ Թուրք կառավարութիւնը, ուզելով բնաջինջ ընել հայկական նահանգներուն բովանդակ Հայութիւնը, ամենէն անգութ ձեւերով հազարաւորներ կոտորել տուաւ և հարիւր հազարաւորներ աքսորեց Սուրիոյ և Միջագետքի անապատներուն խորը։ Այդ դժբաղդ տարագրեալներուն կրած տառապանքները ահռելի եղան։ Անոնց մէկ մասը մեռան անօթութենէ, խուժդուժ վարմունքներէ և մաս մըն ալ նոյն իսկ անապատին մէջ կոտորուեցան։ Մնացեալները, սովամահ կորչելու մշտական վտանգին մէջ, կը քաշկրտեն ողորմելի կեանք մը։

ւաքում մը Մասնաժողովի նախաձեռնութեամբ սարքուած։ Պ. Զօպանեան ժամէն աւելի տեւող բանախօսութեան մը մէջ այս պատերազմի ընթացքին հայ ժողովրդի հերոսական ու ողբերգական տառամին գլխաւոր գիծերը յիշեցուց ու մեկնեց, հայ աղէտեալներու անսահման թշուառութեան պատկերը պարզեց, թուեց ինչ որ ցարդ արտասահմանի Հայք և օտար ազգեր ըրած են օգնելու համար մեր աղէտեալներուն, ցոյց տուաւ թէ ինչքան փոքր ու չնչին է արտասահմանի մեր գաղութներուն ըրածը հսկայական պէտքին հանդէպ, և հրաւէր կարդաց Փարիզի Հայութեան լիովին կատարել իր պարտքը՝ փութկոտութեամբ ու ճշմարիտ զոհաբերութեան ոգիով պատասխանելով Նպաստամատոյց Յանձնաժողովի կոչին։ Բանախօսութեան ընթացքին՝ մոգական լապտերով ցոյց տուաւ հայ հին փառքերու յիշատակարանները, հայ գեղարուեստի հրաշակերտներ, աղէտէն առաջ հայ կեանքի տեսարաններ, և աղէտին քանի մը դրուագները ներկայացնող պատկերներ։

Պ. Զօպանեանի բանախօսութենէն յետոյ խօսք առաւ գաղութիս Հոգեւոր Հովիւը, կարդաց նամակը զոր Ամենայն Հայոց Հայրապետի դիւանապետ Տիրայր եպիսկ. ուղղած է դեկտ. ամսու թուականով Եւրոպայի Հայոց ընդհ. Առաջնորդին և որուն մէջ ուշադրութիւն հրաւիրելով սովի ահաւոր վտանգին վրայ որ կը սպառնայ կովկաս ապաստանած հայ փախստականներուն, կը հրաւիրէ արտասահմանի գաղութները օգնութիւն փութացնել էջմիածին։ Տէր Հայրը իր կողմէն աւելցուց քանի մը սրտայոյզ խօսքեր, հրաւէր կարդալով Փարիզի գաղութին արժանաւոր պատասխան տալ Էջմիածնէ եկած կոչին և Նպաստամատոյցի դիմումին։

Ներկայ էին Ազգային Պատուիրակութեան նախագահ Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպար, Մասնաժողովի Ատենապետը, Պ. Ա. Էգնայեան, ինչպէս և բոլոր անդամները, գաղութիս ծանօթ դէմքերէն մէկ քանին և քանի մը ընտանիքներ։ Հաստարակութիւնը փոքրաթիւ էր, հազիւ 100 հոգի։ Չեկողները պատրուակ բռնած էին օրուան ցուրտ ու ձիւնոտ օդը և հաւաքումը շաբթուան մէջ օր մը կէս օրէ ետքը տեղի ունենալը։ Մասնաժողովի անդամները կը կարծէին թէ այսպիսի կենսական խնդրոյ մը համար փարիզի հայ գաղութը կրնար ու պարտէր հետեւիլ Պօղոս փաշայի և Պ. Էգնեանի պէս բազմազբաղ ու ծերունազարդ անձնաւորութեանց օրինակին և գալ իրենց ներկայութեամբ ցոյց տալ իրենց սրտակցութիւնը և աջակցութիւնը այս նուիրական գործին։ Այսու հանդերձ, հաւաքումը ապարդիւն չանցաւ։ Ներկաներէն ոմանք որ Օժանդակ Մասնախմբի հանգանակութեան դեռ չէին մասնակցած, արձանագրուեցան այդ օրն իսկ և որոշեցին իրենց նուիրատուութեան և ամսական տուրքի գումարը, ու բոլոր ներկաները, խորապէս յուզուած, խոստացան ամէն մէկը իր շրջանակին մէջ ջերմ՝փրոփականտ մղել՝Նպաստամատոյցի հանգանակութեան շուրջ փարիզի բոլոր Հայերը բոլորելու համար։ Այդ հաւաքումէն իվեր ալ նամակներով և անձամբ բաւական թուով Հայեր (այր և կին) յայտնած են իրենց նուիրատուութեան և ամսատուրքի գումարը։ Ի մօտոյ պիտի հրատարակենք անունները ցարդ արձանագրուած ազգայիններուն։

Նպաստամատոյց Մասնաժողովի ատենապետի հասցէն է՝ A. Eknayan, 36 Rue Lafayette, գանձապետի հասցէն՝ G. Guevrek, 49 rue de Trévise.

Fonds A.R.A.M

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Contre les Barbares de l'Orient.

Par **J. de Morgan**

Նոր լոյս տեսաւ այս ստուար ու գեղեցիկ հատորը, որ կը պարունակէ մեծանուն գիտնականին և հայասէրին բազմաթիւ յօդուածները 1915–1917ի ընթացքին Մոնփելիէի *l'Eclair* լրագրին և Փարիզի *Revue de Paris* ամսագրին մէջ հրատարակուած և որոնք ամենքն ալ նուիրուած են Արեւելեան խնդրոյն, Թուրքիոյ դէմ Դաշնակիցներու մղած պատերազմին այլ և այլ փուլերուն, Թուրքիոյ լուծին տակ գտնուող զանազան ազգայնութեանց դատին. հեղինակը իր Արեւելքի գործերու խորին հմտութիւնը և իր առողջ ու հզօր քրքատեցութիւնը լիովին ի հանդէս կը բերէ այս կարեւոր յօդուածներու շարքին մէջ, զոր՝ գրքի ձեւով հրատարակման առթիւ՝ դասաւորած և իրարու կցած է շահեկան մեկնութիւններով: Հայոց հարցը գրքին ամենէն կարեւոր տեղերէն մէկը կը բռնէ: Հեղինակը այդ յօդուածներուն մէջ մանրամասնօրէն ներկայացուցած է Հայութեան անցեալն ու ներկան, տառապանքները, ազատասիրական պայքարը և ապագայի ցանկութիւնները: Գրքին եզրակացութիւնն է Թուրք պետութեան կործանումն ու անդամատումը, հայկական հզօր, ազատ տէրութեան մը կազմաւորումը: Այս պատուական գիրքը պէտք է գտնուի ամէն ազգասէր Հայու գրասեղանին վրայ: Գինն է 5 ֆրանք, հրատարակիչ Librairie Berger-Levraut, 5-7 rue des Beaux-Arts.

— *Madame Helen Davenport Gibbons* «**Les Turcs ont passé par là**». Ֆրանսերէն թարգմանութիւնն է՝ որ վերջերս լոյս տեսած է՝ այն նամակներուն զոր Տիկին Կիպլընս գրած է իր մօրը, երբ ամուսնանալէն անմիջապէս յետոյ իր երկան հետ գացած է Կիլիկիա: Փրօֆ. Կիպլընս և իր կինը իբր ուսուցիչ զործած են Տարսոնի Ամերիկեան գոլէճին մէջ, Առաջին կատաբածէն քիչ առաջ և անոր միջոցին, մնալէն ճանչցած ու գնահատած են մեր ցեղը, և անոր փարած են անկեղծ բարեկամութեամբ: Այդ բարեկամութիւնը անոնք ամենէն անձնուէր ու զեղեցիկ կերպով ապացուցած են Առաջին աղէտի միջոցին և անկից ի վեր: Ծանօթ են այն թանկագին ծառայութիւնները զոր մեր դատին մատուցած է փրօֆ. Կիպլընս. Տիկին Կիպլընս, որ այդ հայասիրական բոլոր գործունէութեան սրտակից և աջակից է եղած, այս գոլտրիկ հատորին մէջ ամենապարզ, բնական ու սիրուն ձեւով կ'արտայայտէ զգացումները զոր կիլիկեան ողբերգութեան միջոցին իրեն ներշնչած են այդ դժբաղդ երկրին տիպարները, բարքերը և երկու գլխաւոր դերակատարները, —Հայն ու Թուրքը: Առանց պ. ը Մօրկանի քրքքատեցութեան կատարի շեշտը ունենալու, միևնոյն զգացումն է որով տոգորուած է Տիկին Կիպլընս, զգացում՝ խորին զղուանքի դէպ ի աղտոտ, ագէտ ու քանդիչ Թուրքը: Բայց ի Հայոց վերաբերեալ գլուխներէն, հատորը կը պարունակէ նաեւ ճամբորդութեան տպաւորութիւններ, կիլիկեան միջավայրին պատկերացումներ, ներքին կեանքի արտայայտութիւններ՝ շնորհալի զգայնութեամբ մը և պարզ ու սիրուն արտայայտութեամբ մը լեցուն: Գին՝ 3 ֆր. հրատարակութիւն Librairie Berger-Levraut.

Ա. Զ.

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ ՈՒ ՔԱՂՈՒԱԾՔՆԵՐ

Հայկական Թափօրը „Հերոսներու Աշխարհ"ին մէջ

Նիւ-Եորք

Դեկտ. 10, Երկուշաբթի իրիկունը, որ Նիւ-Եորքի «Հերոսներու Աշխարհ»ին, այսինքն «Դաշնակիցներու Պազար»ին մէջ Հայերու և Սուրիացիներու անուան յատկացուած էր՝ տեղի ունեցաւ հայկական Թափօր մը։ Թափօրին առաջնորդն էր օտարազգի օրիորդ մը, Սկովտիացի լեռնական զինուորի տարազով, որ սրասրինգը հնչեցնելով բազմութեան ուշադրութիւնը կը հրաւիրէր։ Անոր կը հետեւէր հայ օրիորդ մը՝ արեւելեան տարազով, ձեռքը բարձր բռնած՝ խաւաքարտի վրայ անգլերէն խոշոր վերտառութիւն մը, — «Հայաստան անցեալին մէջ»։ Անոր կը յաջորդէին մեր պատմութենէն հետեւեալ դէմքերը, իրենց ժամանակի տարազներով, — Արամ, Տիգրան Բ. (Մեծն), Տիգրանի Թագուհին, Կղէոպատրա, երկու պատուակալ օրիորդներ, Ս. Մեսրովպ, Վարդան Մամիկոնեան, Շուշան Վարդենի, Լեւոն Մեծագործ, Զապել Հեթումեան, Հայ Խաչակիր և Հերոսուհին Զարման։ Այս անձնաւորութեանց իւրաքանչիւրին անունը կը տեսնուէր խաւաքարտէ խոշոր վերտառութեանց վրայ, զորս կը կրէին հայ զինուորականներ։

Այս շարքէն վերջ կուգային տասը հայ աղջիկներ, ամենքը միօրինակ խորհրդաւոր տարազով մը, ձեռքերնին շղթայակապ, և ատոնց քայլերուն կը հետեւէր մայր մը, մանկիկը գրկած և ուրիշ փոքրիկներէ շրջապատուած։ Երկու Թուրք զինուորականներ, և երկու զինեալ Քիւրտեր առաջ կը քշէին այդ զոհերը։

Թափօրը ճամբայ ելաւ Պազարի հսկայ շէնքին չորրորդ յարկէն, իջաւ հասաւ մինչեւ գետնայարկը, և հոն բարձրացաւ կեդրոնական բեմին վրայ, հիացումի բացագանչութիւններ ու ծափեր խլելով հանդիսականներէն։

Այդ առթիւ ատենախօսեցին Մր. Օսքար Սթրաուս, Մր. Հենրի Մորկընթաու և Ամերիկեան Յանձնախումբին Քարտուղարը Մր. Վիքրի։ Միեւնոյն իրիկունը հասած էր Երուսաղէմի գրաւման լուրը, և ատենախօսները խանդավառ յոյսերով խօսեցան Հայաստանի մասին։ (Կոչնակ)

—

— Պոսթընի Ազգէն կ'իմանանք թէ Նիւ-Եորքի ծանօթ ազգայիններէն ոմանք, նկատելով որ այս վերջին աղէտներուն մէջ հայ ազգը կորսնցուց շատ մը կարող եկեղեցականներ և թէ վաղուան վերաշինութեան գործին մէջ անհրաժեշտ պէտք կայ զարգացեալ ու գիտակից հայ եկեղեցականներու թիւը բազմապատկելու, կազմած են խնամակալութիւն մը և կարգադրութիւններ ըրած են Նիւ-Եորքի աստուածաբանական բարձրագոյն հաստատութեանց հետ սա կերպով.

Ա. Այդ հաստատութիւններէ մէկին մէջ պիտի հաստատուի կանոնաւոր հայերէն դասաւանդութիւն, ամէն օր ժամ մը, այն նպատակաւ՝ որ հայ ուսանողները կարող ըլլան իրենց ուսածը անգլերէնով՝ հայացնել, և ստանալ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ յատուկ ու անհրաժեշտ ծանօթութիւնն ու հմտութիւնը։

Բ. Այս հայերէն դասերէն ոմանք այդ հաստատութեան դասերուն հաւասար crédit պիտի ունենան։

Գ. Հայ ուսանողներ, ըստ Հայց. Եկեղեցւոյ ժամակարգութեան պաշտամունքներ պիտի կատարեն որոշեալ ժամերու մէջ և

Fonds A.R.A.M

այս կերպով գործնական վարժութիւն և հմտութիւն պիտի ունենան մեր եկեղեցւոյ կարգ ու սարքին:

Հայ ուսանողները իրենց դպրոցական շրջաններուն պիտի ըլլան գիշերօթիկ և դպրոցական շրջանին իրենց բոլոր ծախքերը պիտի հոգայ խնամակալութիւնը, որ կարգադրութիւններ պիտի ընէ որպէս զի անոնք թէ դպրոցական շրջանին և թէ արձակուրդի միջոցին կարող ըլլան երթալ Ամերիկայի հայ գաղութներուն մէջ քարոզելու և հոգեւոր պաշտամունքի մասնակցելու համար: «Այսպէս կազմուած հայ ուսանողութիւնը և պատրաստուած եկեղեցականութիւնը, ինչպէս կը գրէ խնամակալութեան ատենապետը՝ Բաբգէն եպիսկ. Կիւլէսէրեան, իր կոչին մէջ՝ որմէ կը քաղենք այս տեղեկութիւնները, պիտի ընծայուին Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի՝ «Սահակ-Մեսրոպեան աշակերտք» անունով, որպէս զի գոտեպնդուին ու խանդավառուին մեր երջանկայիշատակ ու բազմերախտ Հայերու ոգիով և աշխատութեամբ, ներշնչուին անոնց օրինակով, ուժաւորուին և ծառայութեան նոր թռիչք մը բանան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վերածնեալ կեանքին մէջ:

— Կովկասեան թերթերը լեցուն են ահռելի տեղեկութիւններով փախստականներու թշուառութեան մասին: Կ'արտատպենք հետեւեալ քանի մը յօդուածները: Ահա հեռագիր մը Երեւանէն ուղղուած Պ. Պապաջանեանին. —

Ուղղուած Մ. Պապաջանեանին

Երեւան 15 Նոյեմբեր

Փախստականների դրութիւնը կրիտիքական է. Ցրտ ամիսը գտարկ են և փակուած են Կ. Հայոց Բարեգ. Ընկ. պարենաւորման պահեստները. ընկերութիւնը, չը նայելով իր աշխատանքի ամբողջ եռանդին, հնարաւորութիւն չունի սատնել գոնէ միայն ալիւր: Փախստականները բաւայի քաղցած են, սովամահ լինելու դէպքերը շատանում են. հարկաւոր է եռանդուն միջոցներ ձեռք առնել փրկելու համար արիւնաներկ եղած Հայաստանի բեկորները. ամեն կողմից միայն լսում են լաց, կոծ և աղաղակ՝ « Տուէք մեզ հաց ». այժմ բաժանում է փայը յուլիս և օգոստոսի համար 50 %-ի: Ստացուած գրօշներով չեն կարող գնել նոյն իսկ մի պուդ ալիւր, գիւղացիներից ով ունի ցորեն՝ չէ ծախում: Շուկայի գինը 50 րուբ. է ցորենի պուդը. խնդրեցի նահանգական պարենաւորման կոմիտէին օգնութեան գալ, տալ հացի բաժիններ և փախստականներին մինչև օգնութեան գոքծի կանոնաւորումը Բարեգործական Ընկ. կողմից: Այդպիսի յայտարարութիւն տուել է նահանգական պարենաւորման կոմիտէին և հայկական փախստականական կազմակերպութիւնների գլխաւոր խորհուրդը: Միակ փրկութիւնը թշուառ փախստականների այդ ճանապարհով տալ հաց, խուսափելու համար դժբաղդ դէպքերից մինչեւ կողմը էկսցեսները: Խնդրում եմ ձեզ իբրեւ ներկայացուցչին հայ ժողովրդի և պաշտպանին հայ փախստականների՝ ձեռք առնել հարկաւոր միջոցները:

Երեւանի թեմի առաջնորդ
ԽՈՐԷՆ Եպիսկ.

Կարաքիլիսէ, 13 Նոյմ.

Ցայտնում ենք, որ փախստականների դրութիւնը սարսափելի է. եղել են սովածութիւնից մեռնելու դէպքեր. խնդրում ենք որքան կարելի է շուտով օգնութիւն հասցնել:

Գարնիզոնի պետ Գնդ. Մէլլա
Էտապային կոմենդատ Նովիչ
Ուչաստկովի նախագահ Մ. Ալահվերդեան

Ահա ուրիշ հեռագիր մը Հորիզոնի մէջ հրատարակուած. —

Տիֆլիս, 21 Հոկտեմբեր
(Բաղաֆներէ Մխոյր. Օհանջանեանին)

Քաղցած և մերկ փախստականները, խու-

սափելով Կովկասից, ամէն օր հարիւրներով գալիս են Դիադին, Ղարաքիլիսէ և Մանազկերտի շրջանը: Չկայ մթերքների և ալիւրի ոչ մի պաշար: Մօտ 25,000 բնակիչներ դատապարտուած են սովամահի, եթէ կանոնաւորապէս ալիւր չուղարկուի: Անհրաժեշտ է շուտափոյթ օգնութիւն կազմակերպել, ուղարկելով հագուստ և ճոթեղէն: Սկսել են ցրտերը, ղրկեցէք կազմակերպութիւններին: ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

Հորիզոն խմբագրականին մէջ կը գրէ.

«Ամէն օր առանց ընդհատելու Տաճկահայաստանի, Անդրկովկասի զանազան կողմերից տեղում են նամակներ ու հեռագիրներ, որոնք յուսահատական գոյներով են նկարագրում տեղահանուած ժողովրդի վիճակը: Հաց չկայ: Հագուստ ու վառելիք չկայ: Չկան և ուրիշ կենսական մթերքներ, իսկ վերահաս ձմեռը աւելի և աւելի անտանելի է դարձնում ապրուստի պայմանները:

«... Կովկասահայ գիւղացիութիւնը, որ զուլումի օրերին լայնօրէն բաց արաւ տաճկահայ եղբօր առջեւ իր սիրտն ու բնակարանի դուռը, այսօր ինքն էլ մուրացկանի աստիճանի է հասել և կարիք ունի դրսի օգնութեան: Նա այլեւս փաստօրէն անկարող է գաղթականին աջակցել, որով վերջինիս կացութիւնը աւելի եւս սոսկալի է դառնում:

«Այդ կացութիւնը ծանրանում է նաև երկրի ընդհանուր անտէրութեամբ ու անիշխանութեամբ և պարենաւորման գործի աննախընթաց քայքայումով: Դիադինի ու Երզնկայի բնաւեր գեղջուկը սպասում է, որ Կովկասից նրան հաց ու հագուստ կ'ուղարկւի, մինչդեռ կովկասցի ժողովուրդը ինքը շատ վայրերում քաղցած ու մերկ է ման գալիս»:

Մշակ խմբագրականին մէջ կը գրէ.—

«Ամէն կողմից հեռագիրներով աղերսում են. — Փրկեցէք ժողովուրդը, փրկեցէք արիւնաքամ եղած Հայաստանի թշուառ բեկորները՝ սովամահ լինելու վտանգից, որ դամոկլեան սուրի պէս կախված է փախստական ժողովրդի գլխին:

«Տնտեսական քայքայումը, երկրում տիրող կատարեալ անիշխանութիւնը, ուտեստի, պարենաւորման բացակայութիւնը, նոյն իսկ ամենաթանգ գներով ուտեստ ձեռք բերելու անհնարաւորութիւնը ստեղծել են այնպիսի մի դժոխային դրութիւն, երբ մարդիկ՝ դրամը ձեռքին՝ հաց, հաց են աղաղակում, բայց նրանց տալիս են քար:

«Եթէ հասարակ, աշխատաւոր ժողովրդի դրութիւնը վատ է, սոսկալի է փախստական ժողովրդի դրութիւնը:

«... Հասել է մի այնպիսի ժամանակ, երբ ամէն մի հայ պարտական է մոռանալ ամէն բան, կուսակցական ոգի, և օգնել ժողովրդին:»

— Պաղտատէն կը գրեն Աղեքսանդրիոյ Արեւին. —

... Պաղտատի Հայերը զիրար կանխող փութկոտութեամբ մը, իրենց զաւակները Հնդկաստան ղրկելու վրայ են, անգլերէն լեզուն կարելի եղածին չափ շուտ և լաւ սորվեցնելու և փոխադարձաբար գիտցած քիչ մը հայերէննին ալ մոռցնել տալու համար անոնց: Մինչեւ այսօր 25է աւելի պատանիներ, 13–16 տարեկան, արդէն անցած են ասկէ Պոմպէյ, Կալկաթա և կամ Քարաչի երթալու համար: Գոնէ այս ղըրկուածներուն համար որոշ կեդրոն կամ հաստատութիւն մը ընտրուէր. — Այդ ալ չկայ:

... Վերջերս Մուսուլէն փախչելով Պաղտատ հասած հայ տարագրեալի մը պատմածին նայելով, Մուսուլի և շրջականերու Հայութիւնը թէև նիւթապէս թշուառ վիճակ մը ունի, սակայն իսլամ ազգաբնակութեան վերաբերումները դէպ ի այս խեղճերը համեմատապէս բարւոքած են:

Fonds A.R.A.M

Անգլ. արշաւող բանակի ընդհանուր հրամանատար զօր. Մօտի կողմէ վերջերս հրամանագիր մը ստորագրուած է, որով կ'ազդարարուի, մինչեւ որոշ թուական մը, կառավարութեան յանձնել այն ամէն Հայերը, որոնք իսլամ տուներու մէջ փակուած կը մնան տակաւին։ Պայմանաժամի լրանալէն վերջ՝ այս հրամանին անսաստողները պատերազմական ատեանին պիտի յանձնուին։

— Ամերիկայի Հայ Ազգային Միութիւնը իր եռամսեայ գործունէութեան տեղեկագիրը հրատարակած է որմէ կ'իմանանք թէ ցարդ յատկացուած է 76,415 տոլար հայ աղէտեալներու օգնութեան գործին, այս գումարէն 20,000 տոլար յանձնած է Նիւ-Եորքի Ամերիկեան Հայանպաստ Յանձնախումբին հայ տարագրեալներուն համար. այս վերջերը նոյնպէս 20,000 տոլար փոխադրած է Թիֆլիսի ամերիկեան հիւպատոսին հայ փախստականներուն համար. նոյնպէս 10,000 տոլար Զուիցերիական Հայանպաստ Յանձնախումբին Նախագահ Լէոփոլտ Ֆավրին՝ ուղարկուելու համար Ուրֆայի, Հալէպի, Սեբաստիոյ, Մեզրէի հայ կարօտեալներուն։ Կազանի աւթիւնէր ղրկած է 8000 տոլար. Գերմանիոյ մէջ ռոմանհութեան վտանգին ենթարկուած հայ գերի զինուորներուն օգնող փարիզահայ մասնախումբին ուղարկած է Ազգ. Պատուիրակութեան միջոցով 1500 տոլար։ Տիկին Տիանա Աբգարէն իմանալով որ Ճափոնի մէջ 60–70 Հայեր վերջին ծայր թշուառութեան մէջ են, 1000 տոլար ղրկած է անոնց իբր օգնութիւն. փրոփականտի գործին համար Ազգ. Պատուիրակութեան ղրկած է 10,000 տոլար։ Ասոնցմէ զատ, Ամերիկայի մէջ իր ներկայացուցիչներու միջոցով ջանադիր եղած է Հայոց իղձերն ու պահանջները արտայայտել թէ պաշտօնական շրջանակներու և թէ քաղաքական կարեւոր հաւաքոյթներու մէջ. հանրային կարծիքը պատրաստելու համար՝ Քոնկրէսի անդամներուն, նահանգներու կառավարիչներուն, կառավարական ուրիշ կարեւոր պաշտօնեաներուն, համալսարաններու նախագահներուն և կարեւոր թերթերու խմբագրութիւններուն ղրկած է մէյմէկ օրինակ հայկական խժդժութեանց վերաբերեալ անգլիական կապոյտ գրքէն (The Treatment of the Armenians) և Թօյնպիի The Murderus Tyranny of the Turk գրքոյկէն, գրականութեամբ շահագրգռուող յայտնի մարդոց ղրկած է նաև մէյմէկ օրինակ օր. Ալիս Պլաքուէլի Armenian Poems գրքէն. վերջապէս՝ հիմնած է իր անգլերէն պաշտօնական օրկանը The Armenian Herald ամսօրեայ հանդէսը։

— Ազգայնութեանց միջեւ համաձայնութեան Ընկերական Միջազգային Յանձնախումբը վերջերս ունեցաւ հաւաքոյթ մը նախագահութեամբ ֆրանսական ընկերվարականութեան պարագլուխներէն Պ. Ալպէր Թոմայի և որուն մէջ խօսեցան, ուրիշ, չէխ և այլ ներկայացուցիչներու հետ խօսք առած է նաև հայ ընկերվարականութեան կողմէ ծանօթ հայ գործիչ Պ. Արտաւազդ Հանըրմեան։

— Պուլոնեի զինուորական կառավարիչ զօրավար Տիւպուա որուն Պ. Չօպանեան՝ Փարիզ վերադառնալէ յետոյ՝ իր «Offrande poétique à la France» գրքոյկէն օրինակ մը նուէր ղրկած էր, ուղղած է հետեւեալ նամակը.—

Պուլոնեը, 4 Մարտ 1918

Պարոն,

Պուլոնեի Մարիստ Գոլէճի վերատեսուչը ինծի հասցուց ձեր «Offrande poétique à la France» գործը զոր կարդացի խորին շահագրգռութեամբ եւ անհամեմատ հաճոյքով.

Կը փութամ շնորհակալութիւններս

յայտնել ձեզի ձեր փափուկ ուշադրութեան համար որմէ մեծապէս զգածուած եմ։

Անգամ մը եւս ձեզ շնորհակալելով այն պատուական յիշատակի մասին զոր կը պահեմ Պուլոնեի մէջ արտասանած ձեր գեղեցիկ բանախօսութեանն, կը խնդրեմ որ հաւատաք իմ լաւագոյն եւ ամենաանձնուէր զգացումներուս։

Զօրավար ՏԻՒՊՈՒԻՍ.
Կառավարիչ Պուլոնեի

— Հաճոյքով կ'իմանանք թէ Հանրի Պարպիի սրտայոյզ գիրքը Au Pays de l'Epouvante, L'Arménie Martyre, որ տպուած էր 6000 օրինակ, սպառած է ամբողջովին և հրատարակիչը երկրորդ տպագրութեան ձեռնարկած է։

— *Տէյլի Քրոնիքլի* մէջ երեւցած «Գերմանօ-Թուրանեան Ծրագիրը» յօդուածին առթիւ, որու թարգմանութիւնը հրատարակեցինք մեր նախորդ թիւով, Աթէնքէն՝ «Ազատագրելի Յոյներու» Կեդրոնական Մասնախումբի Նախագահ Պ. Քիրեաքիտէս երախտագիտութիւն յայտներ է յօդուածագրին, հեռագրով մը զոր *Թայմզ* հրատարակած է, և որ կը վերջանայ այսպէս՝ «Շատ անմարդկային և ազգերու իրաւանց հակառակ բան մը պիտի ըլլար եթէ այս պատերազմէն յետոյ Թրակիոյ և Փոքր Ասիոյ մեր կեղեքեալ եղբայրները մնային նորէն Թուրք բռնապետութեան ներքեւ»։ Եթէ մենէ շատ նուազ չարչարուած Յոյները այսպէս խօսին, ա՛լ Հայերը Թուրք լուծի տակ դնել ո՞վ ներելի պիտի նկատէ։

— Վերջերս ձերբակալուեցաւ Թրքահպատակ մը Ֆարքուհ անունով՝ Եգիպտոսի նախկին խտիւ Աբպաս Հիլմիի հակաֆրանսական դաւադրութեանց իբր մեղսակից ամբաստանութեամբ։ Թերթերէն մեծ մասը զինքը ցոյց տուած էին իբր Թրքահպատակ առանց ցեղը յայտնելու. ինչ ցեղէ ըլլալը մենք ալ որոշ չենք գիտեր, բայց յայտնի է որ Հայ չէ. քանի մը թերթեր զինքը իբր Հայ ցոյց տուած ըլլալով, մեր Պարէյլ և Փինէօ բարեկամները այդ անճշդութիւնը ի վեր հանեցին քանի մը կարեւոր թերթերու մէջ։

— Օտար լրագրաց մէջ երեւցած լուրի մը համաձայն, Ռոստովի մէջ գտնուած գերման զինուորական գերիները՝ 3000ի չափ, զինուելով ու կազմակերպուելով՝ որպէս թէ քաղաքին տիրացեր են։

— Տրապիզոնի առումէն քիչ առաջ, Մարսէյլի լրագիրները հրատարակեցին համառօտութիւնը Եւքսինեան Պոնտոսի Յոյներու համաժողովի մը որ տեղի ունեցած է Մարսէյլ, և որուն մէջ որոշուած է ուղղել Պ. Թրոցքիին հեռագիր մը յայտնելով թէ կը պահանջեն անկախ հանրապետութեան մը հաստատումը ռուսական սահմանէն մինչեւ Սինոպ, շրջան որուն ազգաբնակութեան ստուարագոյն մասը ըստ իրենց յունացեղ է։ Այս նոր երեւան ելած պահանջումը Տրապիզոնի և շրջակայից մասին, հազիւ հրապարակուած, դեռ « և է մեկնաբանութեան իսկ չենթարկուած, Տրապիզոնի Թրքաց ձեռքը իյնալուն գոյժին քստմնելի ազդեցութեան տակ մարեցաւ. բայց իրողութիւնը կ'արժէ արձանագրել։

— Լուրջ աղբիւրէ կը հաղորդուի թէ Ռուսաստանէն եկած է լուր մը, որու համեմատ Թաթարներն ու Վրացիք որպէս թէ համաձայնած ըլլան՝ Հայերուն ականջ չդնելով՝ Թուրքերու հետ բանակցութիւնը շարունակելու և հաշտութիւն կնքելու. այս լուրը սակայն դեռ չէ հաստատուած, և կը մտածենք որ չհաստատուի։

— *Կազէթ տը Լոզան* կը հրատարակէ Էրզրումի առման մասին Թուրք աղբիւրէ տեղեկութիւններ, ուր կ'ըսուի որոշապէս թէ «Հայերը հոն յամառ դիմադրութիւն ցոյց տուած են և վարպետութեամբ մը

Fonds A.R.A.M

գանոնք յանկարծակիի բերելով է որ Թուրքերը յաջողած են մտնել քաղաքը։

— Հռոմի *Մեսաճճեռօ* թերթը Փեթրոկրատէն կ'իմանայ թէ Կովկասի նոր տէրութեան կառավարութիւնը վճռած է Կեդրոնական Պետութեանց հետ կնքուած հաշտութիւնը չճանչնալ և թէ որոշած է նաև Թուրք զօրքերուն Հայաստան մտնելուն դիմադրել։

— *Թան* կը հրատարակէ իր Մարտ 28ի թիւով հետեւեալ երկու հեռագիրները. —

«Ծանր տագնապալի վիճակ մը կը տիրէ Կովկասի մէջ, ուր կը պահանջեն պատերազմ յայտարարել Թուրքիոյ դէմ։ Կովկասի Հանրապետութեան անդամներէն ոմանց կարծիքով, ազգայնականները երբեք պիտի չհանդուրժեն որ կովկասեան հողամասը Թրքաց ձեռքն իյնայ։»

«Թիֆլիսէն կը հաղորդեն թէ Պաքուի ամբողջ նաւթաբեր շրջանը լեցուած է պարսիկ անկանոն զօրքերու խումբերով, նոր հրացաններով ու միթրայեէօզներով զինուած, և որոնք ազգաբնակութեան վրայ ամենէն գարշելի բռնութիւններն ի գործ կը դնեն։ Տեղական իշխանութիւնները անկարող են անոնց ամենափոքր դիմադրութիւն ցոյց տալ։»

— Վաշինկթոնէն կը հեռագրեն Մարտ 23ի թուականով Լոնտոնի թերթերուն. — *Քանսաս Սիթիի Սթար* թերթին մէջ Պ. Ռուզվէլթ կ'ըսէ թէ Ամերիկայի պարտականութիւնն է Թուրքիոյ դէմ պատերազմ յայտարարել, իրենց անկախութիւնը վերադարձնելու համար Ասորիքի, Հայ և այլ ազգաբնակութեանց ու Պաղեստինի հրէայ ազգաբնակութեան։ Կ'երեւայ թէ Պ. Ռուզվէլդ կ'ակնարկէ Կիլիկիոյ, Սուրիոյ և Պաղեստինի ազատագրման։

— Լրագիրները կը հրատարակեն կորովի բողոք մը զոր վրացի գործիչ մը Պ. Ճաւիշվիլի ուղղած է Նիսէն յանուն խումբ մը քաղաքական տարագրեալներու՝ Լենին ու Թրոցքիին. — «Դաւաճաննե՛ր, դուք ձեր կուսակիցներով, Ռուսաստանը կործանեցիք և յեղափոխութեան երկիրը մատնեցիք։ Ձեր անփծեալ անունները սոսկում պիտի ազդեն ապագայ սերունդներուն. ձեր կառավարելու եղանակները Կովկասի մէկ մասը Թուրքիոյ յանձնեցին։ Կովկասեան արիւնը վրէ՛ժ կ'աղաղակէ։ Դուք ամենքդ անարգութեան սիւնին գամուած էք և խայտառակութեամբ ու ամօթով ծածկուած։ Անձնասպան եղէ՛ք։»

— *Էքօ տը Փարի* մէջ, քաղաքական խմբագիրը Փերթինաքս կը գրէ. — «*Կրեօց-ցայթունկ* գերմանական թերթին 1914 Դեկտ. 30ի թիւին մէջ Տոքթ. Ա. Կոթլիպ ընդգծած էր կուտար Հոհենցոլլերններու զեկուցման անհրաժեշտ եղած սահմանները. «Հիւսիսային հրուանդանէն մինչեւ հնդկական ովկիանոսը, նայուածքը կ'ըզգրկէ պետութիւն մը որ մեր առջեւ կը բանայ գրեթէ անսահման հորիզոն մը»։ Իր *Հիւսիսային Հրուանդան-Պաղտաս* գործին մէջ Տոքթ. Ալպէրթ Րիթթէր աւելի կը ճշդէր՝ «Ռուսիոյ դէմ մեր ինքնապաշտպան թումբը պէտք է տարածուի Հիւսիսային հրուանդանէն մինչեւ Սեւ-Ծով ու երկարաձգուի մինչեւ Կովկաս ու Պարսից ծոց։ Սքանտինաւեան երկիրները, Գերմանիա, Աւստրո-Հունգարիա, Ռումանիա, Պուլկարիա, յետոյ Թուրքիա կը կազմեն տէրութեանց բնական միաբանութիւն մը։ Այս յայտագիրը կրնար երազատեսի մը ստեղծումը նկատուիլ։ Քիչ քիչ սակայն, մեր աչքին տակ ռուսական անհաւատալի փլուզման հետեւանքով, կը տեսնենք անոր իրականացումը, և աւելի ծանրակշիռ զարձած ձեւով մը։ Գերմանական ձգտումները այլ եւս Թուրքիոյ վրայ կանգ չեն առներ։ Անոնք կը յառաջանան կովկասեան և անդրկասպեան շրջանը, մինչեւ Պարսկաստան ու Աֆղանիստան։ Իրողութեանց մանրամասնութիւնները հետա-

Fonds A.R.A.M

գիրներէն կ'իմանանք ամէն օր։ Աւստրօ-Գերմաններուն մուտքը Օտեսա (13 Մարտ), Ռումանիոյ լիակատար հպատակեցումը, Խրիմի թաթար ազգաբնակութեանց մէջ մղուած փրոփականտը (Մարտ 3ի Դաշնագրին հետեւանքով) Սեւ-Ծովը գերման լիճ մը դարձնել կը ձգտին։ Որպէս զի անոր ափանց շրջանակին ամբողջապէս տիրացած ըլլան, այլ եւս ուրիշ բան չի մնար բայց եթէ տապալել Կոչէքօիի կովկասեան կառավարութիւնը (որ այնքան խախուտ է որքան Քերենսքիինը) և զինաթափ ընել վրացական ու հայկական զօրագունդերը որոնց մէջ պոլշեվիքեան խմորումը սկսած է արդէն իր ազդեցութիւնը գործել։ Արդէն իսկ մաքսիմալիսթ քանդիչները Գերմանիոյ համար կ'աշխատին Պարսկաստանի ու մինչեւ իսկ Թուրքեստանի մէջ։»

— Մեծանուն ռուս գրագէտ Մաքսիմ Կորքի, որ սկիզբները Պոլշեվիքներուն բաւական երես տուաւ, հիմա ինքն իսկ անոնցմէ զզուած՝ կը գրէ հետեւեալը, զոր կը թարգմանենք *Էնֆօրմասիօն* թերթէն.—

«Յայտնի է որ մեր մէկ հատիկ յեղափոխութեան ամենէն որոշ ու ամենէն ժողովրդական նկարագիրներէն մին գողութիւնն է։ Մերինները կը կողոպտեն սքանչելի կերպով։ Անտարակուսելի է որ Ռուսաստանի թալանումը ինքն իր ձեռքով՝ պատմութեան մէջ անզուգական պիտի մնայ։ Եկեղեցիներուն ու թանգարաններուն մէջ՝ ամէն ինչ որ կարելի է կը գողնան ծախելու համար։ Չկարենալով դրամ գոյացնել թնդանօթներով ու հրացաններով, ռազմամթերքներուն վրայ է որ ձեռք կը դնեն. կը կողոպտեն նախկին մեծ-դուքսերու պալատները և կ'առնեն կը տանին ինչ որ կարելի է տանիլ։ Թէօտոսիոյ մէջ, զինուորները այս վարմունքը կը կիրարկեն նոյն իսկ մարդկային էակներուն նկատմամբ։ Թրքական Հայաստանէն բերած են հայ ու քուրդ կիներ զոր կը ծախեն 25 ռուպլիի(1)։ Ասիկա անօրինակ բան մըն է։ Կրնանք հպարտանալ։ Ֆրանսական յեղափոխութեան ամբողջ տեւողութեան միջոցին այսպիսի բան տեղի չէ ունեցած։ Եւ այն ժողովուրդը որ ասիկա կը կատարէ, տկար, տգէտ, կազմուածքով իսկ անիշխանութեան տրամադիր, դեռ կ'ուզէ աշխարհիս հոգեկան պարագլուխը ու Եւրոպայի Մեսիան դառնալ։ Ռուս ժողովրդի առաջնորդները չեն ծածկեր իրենց դիտաւորութիւնը՝ տարածել այս սկզբունքները արեւմտեան աշխարհին մէջ, ուր ընկերական գաղափարները աւելի ու լաւագոյն կերպով զարգացած են քան Ռուսիոյ մէջ։ Անոնք այժմ կը քաշկռտեն այս դժբախտ երկիրը, որ աղտի, գինովութեան և անգթութեան հոտ մը կ'արձըկէ, դէպ ի Գողգոթան, որպէս զի խաչը հանեն զայն աշխարհիս փրկութեան համար։ Մեր յեղափոխութիւնը սանձարձակեց այն բոլոր անասնական ահուելի բնազդները որ կազմուած էին բռնաւորներու լուծին տակ։ Այսօր գործաւոր դասակարգը՝ կազմալուծուած ներքին պայքարով, ինքզինքը բնաջինջ կ'ընէ, ու երկիրը՝ ճարտարարուեստական տեսակէտով կործանած է։»

— Փեթրոկրատէն 14 Մարտ թուականով հեռագրի մը համեմատ Խարախան պոլշեւիք պարագլուխը յայտարարեր է թերթի մը լրագրին թէ Թուրքերը Պաթումը գրաւելով՝ բռնաբարած են հաշտութեան դաշնագիրը որ կը պահանջէր միայն ռուս զօրքերու այնտեղէն հեռացումը։ Այդ ցաւագարը կ'երեւայ թէ համկնալու անգամ անկարող է թէ՝ իրաց արդի պայմաններուն

(1) Հայկական մարտիրոսութեան մէջ՝ ռուս յեղափոխականներու ձեռքով գործ դրուած այս խայտառակութիւնը միայն կը կը պակսէր։

Fonds A.R.A.M

մէջ մանաւանդ՝ ռուս զօրքերուն քաշուիլը իրեն մեքենական հետեւանք պիտի ունենար Թուրք զօրքերուն ներս մտնելը։

— Ուրախութեամբ կ'իմանանք թէ Ժընեւի բոլոր հայկական խմբակցութիւնները միացեր են և կեդրոնական մասնախումբ մը կազմեր են, որուն նախագահ-անուանուեր է Տր. Շէրիմճեան, անդամներ՝ Պ. Պ. Գասպարեան, Մելիք-Էլղինեան, Նազարբէկ և Նեվրուզ։

— Նոյնպէս, Միլանի մէջ տեղի ունեցեր է՝ նախաձեռնութեամբ Պ. Կոստան Զարեանի, հաւաքում՝ մը Իտալիոյ մէջ ազգային փրոփականտի համար աշխատող բոլոր հայ գործիչներու և խմբակցութեանց, և կազմուեր է համախումբ ուժերով միակ մարմին մը։

— Խորին ցաւով կ'իմանանք մահը Տքթ. Անդրանիկ Այվազեանի, ամերիկահայ գաղութին ամենէն հին, ամենէն բազմարդիւն ու յարգուած անձնաւորութիւններէն մէկուն. ազնիւ և բանիմաց ազգային պատկառելի դէմք մըն է որ կ'անհետանայ. կարեւոր կորուստ մը մեր ազգին համար։

— Մոնթէ–Քարլոյի լրագիրներէն հաճոյքով կ'իմանանք մեծ յաջողութիւնը զոր ունեցած է մեր մեծատաղանդ և հանրածանօթ արուեստագէտ Վարդան Մախոխեանի այնտեղ սարքած նկարահանդէսը. մեր յաջորդ թիւով պիտի հրատարակենք թարգմանութիւնը մեր հայրենակցին գործերուն նուիրուած հիացական յօդուածներու գլխաւոր մասերուն։

— Ստացանք առաջին թիւերը **Ազատ** անունով կիսամսեայ հանդէսի մը, որ սկսած է լոյս տեսնել Նիւ-Եորքի մէջ խմբագրապետութեամբ Պ. Արշակ Մահտեսեանի։ Այդ թիւերուն մէջ կը գտնուին յօդուածներ Պ. Պ. Մահտեսեանի, Հր. Նազարեանցի, Ռափայէլ Զարդարեանի, Յ. Թ. Գայաեանի, թարգմանութիւններ Պեռնարտ Շոյի եւայլն։ Տարեկան բաժնեգինն է 2 տոլար. օտար երկիրներու համար 2.50. հասցէ Manager of AZAD. P. O. Box 8, Madison Square Station, New-York, N. Y.

— Մարսէյլի մէջ տեղւոյն «Քամառ-Քաթիպա» ընթերցարանի վարչութեան նախաձեռնութեամբ տեղի ունեցած է ազգասիրական ցերեկոյթ մը Վարդանանց տօնի օրով. «Մարսէյեէզ»ի և «Բամբ Որոտան»ի յոտնկայս ունկնդրութենէն յետոյ, հանդէսին նախագահը Տ. Աբէլ Աբեղայ Աբրահամեան, Վարդանանց դիւցազներգութեան մասին հակիրճ տեսութիւն մը ըրած է. յետոյ Օր. Գայթանճեան երգած է ֆրանսերէն և հայերէն քանի մը երգեր, Օր. Մարի Եփրեմեան արտասանած է Սիամանթոյի Կոչկաւը և Օր. Մարի Փորթուգալեան՝ Ժան Էքարի La Plainte Arménienne-ը. յետոյ ներկայացուած է Պ. Թ. Եղիշէի մէկ խաղը՝ «Անանուն Դիւցազներ»։

— Իտալական Nuova Antologia ամսագրին վերջին թիւերէն մէկուն մէջ կը գտնենք յօդուած մը Օրէսթէ Ճօրտանօ ստորագրութեամբ Հայոց ազգի և հարցի նուիրեալ և ջերմ համակրութեամբ լեցուն։ Հայոց պատմութեան ամփոփումը և հայ բանաստեղծութեան համառօտ վերլուծումը և յիշատակուած հայ ժողովրդական երգերը ամբողջութեամբ քաղուած են Պ. Զօպանեանի Le Peuple Arménien գրքոյկէն առանց հեղինակին անունը յիշելու. այս յիշատակման զանցառութիւնը ինքնին քիչ կարեւորութիւն ունի, որովհետեւ այդ գրքերը եղած են ամենէն օգտագործուելու համար, բայց ինչ որ աւելի կարեւոր է նկատել, այն է թէ՝ գրողը որ յայտնապէս ներշնչուած է Պ. Հրանտ Նազարեանցէն՝ ժամանակակից բովանդակ հայ բանաստեղծութեան մէջէն իբր մեծ անուններ միայն կը յիշատակէ Պետրոս Դուրեան և Հր. Նազարեանցը, իսկ Դ. Վարուժանի

Fonds A.R.A.M

Թրքաց ձեռքը անցած չէ և թէ կառավ կռիւներ կը մղուին հոն հայ ու թուրք բանակներուն միջեւ։ Անգլիական լրագիրները, խօսելով Հայաստանի մէջ տեղի ունեցող պայքարներու մասին, մանաւանդ պէս յիշատակած են Էրզրումի մէջ Հայոց ցոյց տուած քաջ դիմադրութիւնը։

— *Թրխպիւն տը Ժընեվի Մարտ 6ի թիւին մէջ կը կարդանք.* — Զուիցերիոյ հայ գաղութի մասնախումբը հեռագրեր ուղղած է Ս. Պապին և Սպանիոյ թագաւորին՝ խնդրելով որ իրենց ազդեցութիւնը դնեն ի նպաստ հայ ժողովուրդին որ Թուրքերու վերադարձով բնաջինջ ըլլալու սպառնալիքի տակ է։ Մասնախումբին նախագահը Տոքթ. Շէրիմճեան տուացած է Սպանիոյ թագաւորին քարտուղարէն հետեւեալ պատասխանը.

« Նորին Վեհափառութիւնը յօժարութեամբ պիտի զբաղի հայ ազգաբնակութիւններու կացութեամբ ու վերտին պիտի յանձնարարէ իր կառավարութեան անոնց ի նպաստ միջամտել»։

Տոքթ. Շէրիմճեան հեռագրով մը զուիցերահայ գաղութին շնորհակալութիւնը յայտնած է Նորին Վեհափառութեան։

— Վատիկանի շրջանակներուն մէջ մեծապէս վրդովուած կ'երեւան Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրին 4րդ յօդուածին համար՝ որ Ռուսիան կը ստիպէ պարպել ասիական Թուրքիոյ գրաւեալ հողերը, ինչ որ կը նշանակէ Հայաստանի նորէն թուրք լուծի տակ ղրկիլը։ Կը հաւատան թէ Վատիկանը Պալոյ Առաքելական Պատուիրակին պաշտօն յանձնած է դիմումներ ընել Բ. Դրան մօտ ստանալու համար որոշ ապահովութիւններ թուրք տիրապետութեան տակ նորէն ղրուած քրիստոնեայ ազգաբնակութեանց կացութեան նկատմամբ։

— Գերման Ռայխսթակի Մարտ 23ի նստին, ուր Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագիրը

անունը այնտեղ կը տրուի միայն իբր մեծ քննադատ(!) և իբր սքանչացող Հր. Նազարեանցի (?)։ Ասիկա մեզի տարօրինակ կ'երեւայ։

— *Պ. Մէտա, եւեմանից նախարար, և որ կաթոլիկ կուսակցութիւնը կը ներկայացնէ իտալական այժմեան դահլիճին մէջ, հետեւեալ յայտարարութիւնները ըրած է «Քորրիէրէ ա'Իթալիայ»ի մեկ աշխատակցին.* — «Պէտք է հաւատալ թէ քաղաքակիրթ աշխարհը երբեք չպիտի ներէ ռուսական դաւաճանութիւնը, ոչ ալ զղուելի դերը Գերմանիոյ և Աւստրիոյ որ բոլոր մարդասիրական սկզբունքները ոտնակոխ կ'ընեն և Հայերը կը մատնեն թուրք դահիճին։ Թրքական յայտագիրը որ «Հայաստան առանց Հայու» բանաձեւին մէջ կը համառօտուի, իրագործուելու վրայ է. մեկ կողմէն օսմանեան զօրագունդերուն և միւս կողմէն Կովկասի քիւրտ ու թաթար ապստամբութիւններուն միջտեղը ճնշուած, Հայերը դատապարտուած են անհետանալու որպէս ղի աղատ ճնայ ճամբան, որմէ գերմանի տիրամոլութիւնը կը ջանայ Արեւելքի մէջ ազդեցութեան նոր շրջան մը ստեղծել իրեն»։

— *Նորագոյն հեռագրի մը համեմատ, Կովկասեան հանրապետութեան նախագահը Պ. Ջհեյհէ, ու Կովկասեան կառավարութիւնը լինքն իսկ ուժգնապէս բողոքած են Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրին դէմ, վճռած են ուժեղ դիմադրութիւն մը ցոյց տալ թուրք յառաջխաղացման և թոյլ չտալ Արտահանի, Կարսի և Պաթումի գրաւումը Թուրքերու կողմէն։* Այդ հեռագրին համաձայն Սեւ-Ծովու ռուս նաւատորմիղն ալ միացած է Կովկասեան կառավարութեան Կովկասը պաշտպանելու համար թուրք յարձակմանց դէմ։ Պաթումի գրաւումը ուրեմն հաւանօրէն վաղաժամ լուր մըն է։ Կարծողներ կան թէ Էրզրումն ալ դեռ ամբողջովին

վաւերացուած է, կառավարութեան ներկայացուցիչ տեղեկաբերը սակէս լսուած է Հայոց վրայ գործուած խժդժութեանց խընդրոյն մասին. «Թուրք կառավարութիւնը խոստացաւ գերման կառավարութեան՝ Հայոց հետ մեղմութեամբ վարուիլ, իր զօրագունդերը սակիլել կառարեալ կարգապահութեամբ շարժելու, և ամբողջ (հայ) ազգաբնակութիւնը պատսախանատու չնկատել քանի մը անհատներու կատարած բուռն արարքներուն համար»։

— Ֆրանսական ճակատի հայ կամաւորներու օգնելու գործին գալ տալու համար, խումբ մը փարիզաբնակ Հայերու կողմէ շրջաբերական մը ուղղուած էր վերջերս Փարիզի Հայոց և հաւաքում մը տեղի ունեցած էր Եկեղեցւոյ Խորհրդարանին մէջ, ուր ընտրուած էր առժամեայ յանձնախումբ մը կազմուած հետեւեալ անձերէն . — Օր. Երէցեան, Մ. Տամատեան, Տոքթ. Ղազարոսեան, Մ. Ս. Դաւիթ բէկ և Յ. Տարայեան։ Այս յանձնախումբը վերատին հրաւէր ուղղած ըլլալով Փարիզի Հայոց, 35ի չափ աղգայիններ ներկայ գտնուեցան այդ հաւաքման, որ տեղի ունեցաւ Մարտ 17ի Կիրակի օրը, նախագահութեամբ Պ. Վահան Թէքէեանի. Վերածնունդի կողմէ ներկայ էր Տոքթ. Լեւոն Համբարձումեան. Պ. Զօպանեան չէր կրցած գալ՝ սախսուած ըլլալով ներկայ գտնուիլ Société des Gens de Lettresին տարեկան ընդհ. ժողովին։ Պ. Տամատեան Յանձնախումբի անունով կարդայ կարգ մը առաջարկութիւններ և ներկաներէն խնդրեց շնորհակալութեան քուէ տալ Պ. Սվաճեանին՝ որ երեքուկէս տարիէ ի վեր իր աջակիցներով մեկտեղ անձնուիրաբար կարելին ըրած է մեր կամաւորներուն օգնելու համար. միաձայնութեամբ քուէարկուեցաւ շնորհակալութիւնը ։ Պ. Սվաճեան մեկ քանի խօսքով պատմականը ըրաւ կամաւորական գործին և ներկայացուց ամիսի համարատուութիւնը իր գործունէութեան։ Պ. Թէքէեան խնդրեց ներկաներէն անձնական խնդիրները մեկդի դնել՝ այս սուգի օրերուն մանաւանդ, և նկատի ունենալ միայն գործը։ Քուէարկութիւնով ընտրուեցաւ կամաւորներուն նպաստող քոմիթէ մը որուն անդամներն են՝ Ս. Սվաճեան, Տոքթ. Ղազարոսեան, Մ. Տամատեան, Օր. Երէցեան, Յ. Տարայեան, Մ. Տէր-Միքայէլեան, Գ. Թահմազեան։ Որոշուեցաւ որ քոմիթէն իսկոյն սկսի դիմել գաղութին և ամսական նուիրատուութիւններ ընդող անդամներու թիւը բազմապատկէ։ Տոքթ. Ղազարոսեան յայտնեց թէ իր մեկ ֆրանսայի բարեկամէն յաջողած էր 4,000 ֆր.ի նուէր մը բերել ի նպաստ կամաւորական գործին։ Ներկայք ծափերով իրենց շնորհաւորութիւնները յայտնեցին յարգելի տոքթորին և իրենց շնորհակալութիւնները վեհանձն նուիրատուին։

Մասնախումբը արդէն ընտրած է իր դիւանը հետեւեալ կերպով. — Պ. Ս. Սվաճեան Առենապետ, Պ. Մ. Տամատեան Առենադպիր, Պ. Յ. Տարայեան Գանձապահ։

Իսկ Գերմանիոյ մէջ պատերազմական գերի հայազգի զինուորներուն օգնող մասնախումբը , որու դեկավար տիկիններէն ոմանք տրամադրութիւն յայտնած էին մասնախումբին գործունէութիւնը այսուհետեւ յատկացնել կամաւորական գործին, որոշած է դեռ պահպանել իր գոյութիւնը, նկատելով թէ Ռուսիոյ հետ կնքուած հաշտութիւնը դեռ վերջնական ըլլայ թերեւս ու հետեւաբար դեռ պէտք ու կարելիութիւն ըլլայ շարունակել իրենց նախկին գործունէութիւնը։

Մենք փափաքելի կը գտնենք սակայն որ Գերմանիոյ հայ գերիներուն օգնող տիկիններն և օրիորդները, ինչպէս և մեր գա-

Fonds A.R.A.M

ղութին բոլոր ազգասեր Հայուհիները հետաքրքրուին նաև կամաւորական գործով որուն հանդէպ մինչեւ ցարդ ամենամեծ մասամբ բացարձակապէս անտարբեր գտնուած են. մեր կամաւորները ղրամական օգնութեան միայն չէ որ կը սպասեն, այլ և ընտանեկան գուրգուրանքի ցոյցերու. պէտք է անոնց ամէն մէկը marraine մը ունենայ. այս մասին քոմիթէն պէտք ունի անշուշտ մեր տիկնանց և օրիորդներու աջակցութեան. դժբախտաբար, հակառակ որ առժամեայ յանձնախումբը իր ընդհանրական մէջ շեշտած էր թէ տիկիններէն և օրիորդներէն մասնաւորապէս կը խնդրուի ներկայ գտնուիլ, երկու հայուհիներ միայն մասնակցած են Մարտ 17ի հաւաքման, Օր. Երէցեան, որ արդէն իսկ ընդհանրականը ստորագրողներէն մէկն էր և Օր. Մ. Պապայեան... Կը յուսանք որ մեր իգական տարրին այս անտարբերութիւնը տեւական չպիտի ըլլայ:

— Հրագիրները կը հաւաստեն՝ պաշտօնական աղբիւրէ՝ թէ արեւմտեան ճակտին վրայ՝ գերման բանակին մէջ կան, Ալբանիացիք և Պուլկարներ ալ, անշուշտ նաև Թուրքեր:

ՔՐՈՆԻԿ

Ճափոնը դեռ չսկսաւ իր որոշումը գործադրել. բանակցութիւնները կը շարունակուին: Անգլիա, գերման զօրքերը մէկ կողմէ դէպ ի Խարքօֆ կը յառաջանան, ու կը կարծուի թէ միւս կողմէ Մոսկուայի վրայ յարձակելու մտադիր են: Կովկասի վերաբերեալ նորագոյն հեռագիրներու համեմատ՝ երկրին նորահաստատ Հանրապետութիւնը մերժեր է բանակցութիւնները շարունակել Թըրքաց հետ, այս վերջիններուն պայմանները անընդունելի գտնելով, — ինչ որ ցոյց կուտայ թէ նորէն բանակցութիւններ սկսեր են ուրեմն: Լոնտոնի մէջ պաշնակից պետերու դեկավարները կարեւոր համախորհրդակցութիւն մը ունեցան, ու հրատարակեցին Պրեսթ-Լիթովսքի պաշնագրին դէմ կօրովի բողոք մը, ուր դիւանագիտաբար Հայաստանը յիշատակուած չէ բնաւ, մինչ Պրեսթ-Լիթովսքի պաշնագրին ամենէն վատագոյն որոշումը Հայաստանի վերաբերեալ յօդուածն է: Այս մոռացումը ցաւով կ'արձանագրենք, առանց մտածելու որ այդ մոռացումը ժխտական տրամադրութիւններ կ'ենթադրէ Հայոց հարցի մասին, որուն դրական կարեւորութիւնը այժմ դէպքերուն իսկ բերմամբ աւելի քան երբեք գծայի դարձած և ըմբռնուած է:

Մեծագոյն դէպքը այս վերջին օրերուն՝ ամիսներէ ի վեր ծանուցուած գերման մեծ յարձակման սկսուիլն է: Քաղաքական ու զինուորական խմբագիրներէն ոմանք կը կարծէին թէ այդ յարձակման սպառնալիքը վարպետութիւն մըն է Գերմանիոյ կողմէն՝ այստեղ դաշնակիցները տապնապի մէջ պահելով՝ Արեւելքի մէջ իր գործը վերջացնելու համար: Իրողութիւնը կ'ապացուցանէ որ սպառնալիքը լուրջ էր: Գերմանիա կ'ուզէ վճռական հարուած մը տալով դաշնակիցներուն՝ այս գլխաւոր ճակատին վրայ՝ պատերազմը վերջացնել, ամերիկեան ուժերուն Ֆրանսայի մէջ ստուարացումէն առաջ, և որովհետեւ հակառակ իր արեւելեան յաջողութեանց՝ թերեւս իր ներքին կացութիւնը դեռ երկար դիմանալու կարող չի կացուցաներ զինքը: Անգլիական քաջարի զօրքերը և իրենց փառաւոր Ֆրանսացի

Fonds A.R.A.M

դինակիցները հոյակապօրէն կը դիմագրաւեն հակայական յարձակման առաջին ամեհի բաղխումին: Պատերազմին ամենէն մեծ պայքարն է որ կը սկսի, և վերջնականը հաւանօրէն: Ինքնավստահ խրոխտութիւնը, դիմադրելու կամքն ու ապահովութիւնը լիակատար են դաշնակիցներու բանակին մէջ: Ազատասէր աշխարհը ամբողջ՝ անձկագին, աչքն ու հոգին սեւեռած դէպ ի ֆրանսական ռազմադաշտը, կը բաղձայ, կը մաղթէ, կը յուսայ տեսնել նոր ու վիթխարի վերտէօնի մը փառապանծ ու փրկարար ճառագայթումը... Պատմութեան ամենէն հանդիսաւոր, ահաւոր ու վճռական րոպէներուն մէջ ենք: Հայ մայրեր, աշխարհիս ամէն կողմը, աղօթեցէ՛ք Ազատութեան դինուորներուն յաղթանակին համար:

25 Mars 1918 Ա. ՀՕՊԱՆԵԱՆ

— Վերջին պահուն, *Էfo տը Փարի* լրագրին մէջ կը կարդանք սա հեռագիրը.— «Փեթրոկրատ, 29 Մարտ. — Կովկասի կառավարութիւնը, երկրին անկախութիւնը հռչակելէ յետոյ, հաւանութիւն տուած է Թուրքիոյ հետ առանձին հաշտութեան մը հիմունքներուն, որ կը նախատեսեն 1914ի սահմանագծին վերահաստատումը և Հայաստանի ինքնավարութիւնը:» Այնքան հակասական լուրեր եկան վերջերս Կովկասի մասին, որ կարելի չէ այս լուրը հաստատապէս ճիշդ նկատել և մեկնել: Զայն ճիշդ ընդունելու համար, պէտք է ենթադրել որ կովկասեան կառավարութեան ոչ-հայ տարրերը որոշած են՝ Կովկասէն ոևէ մաս մը Թուրքին չտալու պայմանով առանձին հաշտութիւն կնքել, թրքական Հայաստանը դարձընել Թուրքին և հոն հայկական ինքնավարութիւն մը հաստատել՝ Թուրքին համաձայնութեամբ: Այսպիսի ցաւալի և խախուտ լուծում մը Հայերս ոչ կրնանք ցանկալ և ոչ ընդունիլ. Հայաստանի բախտին որոշումը պիտի կատարուի Հաշտութեան վեհաժողովին մէջ, մեր պաշտպան պզգերուն հովանաւորութեամբ:

Ուրիշ հեռագիր մը, զոր կը հրատարակէ Լա Լիպէրթէ, բոլորովին տարբեր ցոյց կուտայ կացութիւնը. — „Արիւնոտ պայքար մը պայթեցաւ Պաթումի, Կարսի և Արտահանի շրջաններուն մէջ, ուր Հայերն ու Վրացիները ստուարաթիւ բանակ մը կազմած են կռուելու համար թուրքերուն դէմ, որոնք Պրէսթ-Լիթովսքի դաշնագրին համաձայն՝ սկսած են գրաւել կովկասը: Վրացական զօրքերը ձեռք անցուցին մեծ մասը Պաթումի նաւահանգստին նաւերուն, որոնք ջանացեր էին բացերը երթալ: Վրաստանի ազգաբնակութիւնը դէնքի կոչուեր է: Թուրն կռիւներ արդէն տեղի կ'ունենան Պաթումի շրջանին մէջ:"

Անհնար չէ որ Թուրքերը՝ հաշտութեան առերեւոյթ պայմաններ առաջարկելով, նախ քնացնել ջանացած ըլլան Կովկասի կառավարութիւնը, և յետոյ յանկարծ յարձակիլ սկսած Կովկասի վրայ: Հայ-վրացական միութիւնը հիմա ապահով կարելի է նկատել. Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրին միակ օգտակար հետեւանքն է այդ: Բայց Թրքահայաստան արդէն մեծ մասամբ բաց ի Վանայ շրջանէն՝ Թրքաց ձեռքն ըլլալու է:

ՄԵՐ ՈՐԲԵՐՈՒՆ ԿԱՂԱՆԴԱԲԵՔԸ

Փոքրիկն Հայկուհի Ժամկոչեան կը նուիրէ 50 ֆրանք, զոր յանձնեցինք հանգանակիչ մարմնոյն:

Տպարանական ներկայ անկանոնութեանց պատճառով **Վերածնունդի** թիւերը ուշացան, ինչպէս նաեւ ստիպուեցանք ներկայ երկու թիւերը միասին հրատարակել:

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ Խմբագրապետ՝ Ա. ՀՕՊԱՆԵԱՆ

Gérante : Mlle SARAH LACROIX Impr. NERCÈS, 272 rue St-Jacques. Paris

Fonds A.R.A.M

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑ

1918ի

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Շքեղատիպ հրատարակութիւն մը 160 մեծադիր էջերէ բաղկացած, կը բովանդակէ հայերէն, ֆրանսերէն ճոխ եւ հիմնալից գրուածքներ, որոնց ազնուաբար մասնակցած են հայ դատին պաշտպան ֆրանսացի անձնաւորութիւններ եւ հայ ծանօթ դէմքերէ շատեր: Զարդարուած է 100ի մօտ նկարներով:

Կարմիր տարեգիրքն է ան, իր ցասումի եւ վրէժի անձազանգներով, հայկ. սարսափի տեսարաններով:

Այս հրատարակութեան արդիւնքին կարեւոր մասը յատկացուած է Միջագետքի հայ տարագրեալներուն:

Գին՝ 3 եւ 4 ֆր. Մասնաւոր տպագր. թանկագին թղթի վրայ՝ 7 ֆրանք: Դիմել հրատարակչին G. H. NERCÈS

272, Rue St-Jacques — Paris (5.

Կը խնդրուի Տարեցոյց յանձնարարող պատ. Ազգայիններէն, որ հաճին 25 սանթիմ եւս ուղարկել փոստի համար:

Si vous voulez savoir...???
Consultez Madame MARTINY
120, Boulevard Magenta
(Métro : Gare du Nord
célèbre chiromancienne
qui interprète scientifiquement les lignes de la main, en une seule consultation, elle vous revélera votre distin d'une manière exacte et precise
Prix modérés

TIMBRES POSTE
Pour collection
A. ARABIAN & FILS
15, rue des Halles
Bois-Colombes (Seine).

COURS DU VIOLON ET DU SOLFÈGE
(d'après la méthode du Conservatoire)
depuis **10** frs. par mois
Leçons à domicile
T. OHNIGHIAN
professeur aux cours Polymathique
10, rue Tournefort, PRIS (5e)

Հայկական ճաշարան

Ամէն անոնք որ առիթը կ'ունենան Rive Gauche — Quartier Latin անցնելու, կը ճաշեն ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՇԱՐԱՆին մէջ, No 8, rue de la Sorbonne, ուր կրնան գտնել արեւելեան և ֆրանսական ճաշակով պատրաստուած համեղ կերակուրներ:
Գիները խիստ չափաւոր

ԴԵՐՁԱԿ ՏԱՐԱՅԵԱՆ

պատիւ ունի ծանուցանել յարգոյ հասարակութեան, որ վերադառնալով Փարիզ սկսած է շարունակել իր նախկին արհեստը՝ Rue Lafayette 44, իր աշխատանոցին մէջ:

Maison ISRAËL BOUTCHAKDJIAN
Ebenisterie et Tapisserie
installation d'appartement, travail à façon.
8, rue Ernest-Cresson, 14e)
Métro: Denfer-Rochereau

PORTRAITS D'ART
en noir et en couleur
dans les meilleurs conditions
Z. ANANIAN
Ex-chef des grands ateliers de Paris
Médaille d'Argent
21 — rue d'Avron — 21
Travaux photo en tous genres

ՀԱՅ ԴԵՐՁԱԿ

M. Balassanian

Tailleur pour dames et hommes
14, rue Mazagran, 14. (métro St-Denis

Երկար տարիներէ ի վեր հաստատուած ըլլալով փարիզեան հրապարակի վրայ, խիստ գոհ ձգած եմ ֆրանսացի և հայ յաճախորդները: Այս անգամ հայրենակիցներուս մօտ ըլլալու համար, դերձակատունս փոխադրած եմ 14, rue Mazagran. Ինծի դիմողները պիտի գտնեն կերպասեղինաց ճոխ մթերք մը, ամէն ճաշակի յարմար: **Խնամուած աշխատութիւն, չափաւոր գին եւ ճշդապահութիւն.**

JEUNE PARISIENNE donne leçons de *Français, Anglais, Piano* et *Steno-dactylo*.
Prix modérés
S'adresser au bureau du journal
16, Bd. St-Denis

Fonds A.R.A.M

Zareh Basmadjian

34 — Rue Rodier, Paris (9e).

Réparation de Tapis d'Orient
en tous genres
pour la restauration des couleurs de tapis persans

Battage, Lavage, etc.

— prix très modérés —

Նորոգում, Գնում և Վաճառում արեւելեան ամէն տեսակ գորգերու, լաւագոյն պայմաններով: Խնամուած աշխատանք և ճշդապահութիւն: Մեր յաճախորդներուն լիակատար գոհացում կը տրուի:

ՄՈՒՇՏԱԿԻ ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

ԹԱՐՈՒՆԱԿ ՂՈՒՄՐՈՒԵԱՆ

11, Rue Pierre Picard — Paris.
(Métro: Barbès et Anvers)

Երկար տարիներէ ի վեր օտար տուներու մէջ աշխատած ու ստացած փորձառութենէս քաջալերուած՝ այս չորրորդ տարին է որ Փարիզի հրապարակին վրայ իմ սեփական տունս հաստատած եմ:

Վաճառատունս իր բոլոր նրբաճաշակ յաճախորդներուն լիովին գոհացում տալու չափ ի վաճառ դրած է մուշտակի և փետուրներու հարուստ և վերջին նորաձեւութեան համեմատ ստուար հաւաքածոյ մը:

Կը ստանձնենք նաեւ շատ դիւրամատչելի գներով չափի վրայ ամէն տեսակ ապսպրանքներ ու կ'ընենք նորոգութիւններ և փոփոխութիւններ:

Ամառուան եղանակին մասնաւոր խնամքով կը պահենք մուշտակները:

Gros — Détail

ECOLE PRATIQUE DE PROTHESE DENTAIRE

préparations pour les écoles dentaires
cours spéciaux d'aprentissage
conditions speciaux
pour les compatriotes.
professeur: **L. A. ARABIAN**
142, Faub. St-Denis. Paris

Mme P. CONIN

Infirmière, Masseuse diplômée
18, rue d'Hauteville — Paris (10)
Obésité, Rhumatisme, Ulcères
pose de ventouses, piqures

Pédicure

**si vous souffrez des pieds, venez à moi
vous serez soulagé**

Salle de Gymnastique très aérée pour petits-enfants chétifs, Culture Physique, Gymnastique Suédoise, soins spéciaux aux enfants arriérés etc.

éléctricité médicale

Reçois tous les jours de **2 à 5** heures
Va à domicile tous les matins

K. ABRO

6, Rue Bleue, 6

Réparation de tapis en tout genres.
lavages artistique
par produits persane
Achat et vente livraison rapide

ԴՐՈՇՄԱԹՂԹԻ ՍԻՐԱՀԱՐՆԵՐՈՒՆ

TIMBRES-POSTE

Հաւաքածոյներու մէջ պակասները լրացնելու և հաւաքածոյի դրոշմաթուղթերը ամէն տեղէ աժան ստանալու համար քարտով մը դիմել հետեւեալ հասցէին.

M. KEULEYAN — 18, rue Racine
Grand-Montrouge

որ իսկոյն անձամբ կը ներկայանայ ստանալու համար յանձնարարութիւններ և զանոնք կատարելու խղճի մտօք:

Vous pouvez trouver chez D. ARAM
8, rue de la Sorbonne
le délicieux *Yogourt-Aram*
Préparé par le procédé du Docteur Metchnikoff. C'est un aliment très recommandé par MM. les Médecins, rafraîchissant, hygiénique et très nutritif. *On livre à domicile.*

Installations Electrique

Lumière — Force — Sonnerie

H. MERGUER

16, Rue de Hanovre, Paris, II
Réparation et entretien
Exécution rapide et travail soigné
Prix modéré

Impr. G. H. NERCÈS 272, rue St-Jacques-Paris

Fonds A.R.A.M

« VERADZENOUNT » (La Renaissance)

REVUE ARMÉNIENNE — BI-MENSUELLE

Rédaction et administration 16, Bd.Saint-Denis. PARIS —Téléphone : NORD. 69-51.

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Բ. ՏԱՐԻ, — ՓԱՐԻԶ, 1 ՅՈՒՆԻՍ 1918 — ԹԻՒ 11.

— **ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ** կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին —

Բաժանորդագինն է ամէն երկրի համար. Տարեկան **20** *ֆրանք,* **ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼԻ**

Վեցամսեայ, **12** *ֆրանք։ Մէկ թիւը* **1** *ֆրանք։*

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Քրոնիկ, **Ա. Չօպանեան**. — *Եաղուպ Աղա և Սեզըրա Ամիրա,* **Մինաս Չերազ**. — *Հայրիկ,* **Ռուբէն Զարդարեան**. — *Պատիւ Ֆրանսահայ կամաւորներուն, Տօքթ.* **Լ. Համբարձումեան**.—*Հայաստանը Հայերուն, Տօքթ.* **Պապարեան**.— *Հայաստան և Ֆրանս,* **Ալպէր Մորքիէ, Ա. Չօպանեան**. — *Կարօտի Երգ,* **Վաղինակ Պէշեարեան**. — *Կոստան Զարեանի բանախօսութիւնը,* **Ն. Զարեան**. — *Հայ Երկունքն ու Ֆրանս-Զուիցերական Մամուլը. —Զանազան լուրեր. ևլն.*

Fonds A.R.A.M

Դրամ, նամակ եւ գրութիւններ ղրկել Տնօրէնի հասցէին՝

Dr Léon HAMPARTZOUMIAN, D. D. S.

16, Boulevard St-Denis. PARIS.

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

որոնց կարելի է դիմել բաժանորդ արձանագրուելու և բաժնեգին վճարելու համար

Աղեքսանդրիա . . .	Պ. Ներսէս Ղազիկեան, գրավաճառ
Գահիրէ	Houngի գրավաճառատունը։
Երուսաղէմ	Պ. Գալուստ Ոսկերիչեան։
Ժընէվ	Պ. Մ. Լ. Նէվրուզ։
Լոնտոն	Մ. Գարամանճեան, (ձեռքէ կը ծախուի նաև Պ. Սմբատ Քէսէճեանի ճաշարանը։
Կիպրոս	Պ. Հայկ Արմաղանեան։
Մարսէյլ	Պ. Յովսէփ Ուլուհոճեան։
Մանչեսթր	Արժ. Տ. Ներսէս Քահ. Սվաճեան։
Ֆրէզնօ	Dr V. Tashjian

Mesdames !

Pour vous habiller avec plus de chic et plus d'élégance, adressez-vous à la

MAISON MADELEINE

15, Boulevard des Batignolles, 15 (Métro : Clichy

où d'après la dernière mode on éxécuterait vos **Robes, Manteaux, Costumes Tailleurs, Fourrures** et **Corsets sur mesure.**

DERNIÈRES CRÉATIONS POUR LA MODE NOUVELLE

Դիմեցէք փարիզեան մեծ հրապարակին միակ հայ լուսանկարչին։

PHOTOGRAPHE D'ART.

Abel

5. BOULEVARD MONTMARTRE . PARIS.

ASCENSEUR

Ա Զ Դ

Ֆրանսական ճակատին վրայ ինկած հայ կամաւոր՝ Jean Doursounian (Jean Dorsini), ազգականներէն կը խնդրուի դիմել Հայ կամաւորներու Քոմիթէին, անհրաժեշտ տեղեկութիւններ ստանալու համար հանգուցեալի մասին։ Քոմիթէի նախագահն է Պ. Ս. Սվաճեան, 56, Rue Lafayette.

ԱԶԴ ԿԷԼԻՊՕԼՈՒՑԻՆԵՐՈՒՆ. — Պատերազմէն ի վեր Կէլիպօլուէն հեռացած Հայերէն կը խնդրուի իրենց անունը, հասցէն և տեղւոյն Հայութեան մասին ծանօթութիւններ ղրկել խմբագրութեանս հասցէին։

Fonds A.R.A.M

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 11, — 1 ՅՈՒՆԻՍ, 1918

ՓՐՈՆԻԿ

Փարիզի Հայկական Նպաստամատոյց Յանձնաժողովին կոչը հեռու է սպասուած արդիւնքը տուած ըլլալէ։ Երեք ամիսէն աւելի է որ Յանձնաժողովը այդ կոչն արձակեց, և հակառակ եղած բոլոր դիմումներուն, հանգանակութիւնը — ինչպէս լինձի կը հաղորդեն՝ Փարիզէն՝ սոսյդ ալբիւրէ,— ցարդ հասեր է՝ ոչ թէ 20,000 ֆրանքի՝ ինչպէս կը գրէ «Արձագանգ Փարիզի»ն, այլ 31,570 ֆրանքի, իսկ ամսական տուրքերու գումարը՝ 2800 ֆրանքի... Ողբալի արդիւնք։ Եւ սակայն ամենէն կարճ սըրտերը կակղեցնելու համար ոչինչ պակսեցաւ. էջմիածնէն՝ ամենայն Հայոց Հայրապետէն կողմէն՝ դիւանապետ Տ֊Իրայր եպիսկոպոսի թախանձագին հրաւէրը, Մուշեղ սրբազանի յուզիչ քարոզները, հայկական աղէտքին արհաւիրքը պարզող լուսանկար տեսարաններու աղեխարշ ցուցադրումը, ու նոյն իսկ մեր հայրենիքին մէջ 3–4 ամիսէ ի վեր տիրող ահաւոր կացութեան գիտակցութիւնը, այս ամենքը չկրցան ցնցել մեր Փարիզի գաղութին անտարբերութիւնը՝ Ստուար մաս մը և ոչ մէկ մասնակցութիւն ունեցած է, մասնակցողներն ալ, — և նոյն իսկ Յանձնաժողովին ունեւոր անդամները — կացութեան ու րոպէին անհամապատասխան գումարներ է որ նուիրած են։ Այստեղ՝ Մարսէյլ, յունական Կարմիր Խաչին ի նպաստ հանգանակութիւն մը բացուած ըլլալով, առաջին յուցակը որ քանի մը օր առաջ հրատարակուեցաւ լրագրաց մէջ, արդէն բարձրացած է 280,000 ֆրանքի. և առաջին անգամը չէ որ Յոյները հոս հանգանակութիւն կ'ընեն. պատերազմին սկիզբէն մինչեւ այսօր, քանիերորդն է թերեւս. այս մարդիկը քանի քանի անգամ տուած են թէ՛ ֆրանսական, թէ՛ յունական գործերուն, և միշտ լայնօրէն, առատօրէն. ու այս վերջին հանգանակութիւնը, որուն իւրաքանչիւր յոյն հարուստ 50,000ով, 30,000ով, 20,000ով մասնակցած է. գումարներ նուիրած են նաև ֆրանսական մեծ տուներ և ընկերութիւններ, որովհետեւ Յունաց վարկը մեծ է հոս և Յոյները իրենք ալ չատ կը մասնակցին ֆրանսական հանգանակութեանց։ Իսկ յոյն գաղութին համեստ դիրքով անդամներն ալ խոհեմաբոխ փութացած են մասնակցիլ։

Փարիզի Հայկական Նպաստամատոյց Յանձնաժողովին կոչը հեռու է սպասուած արդիւնքը տուած ըլլալէ։ Երեք ամիսէն աւելի է որ Յանձնաժողովը այդ կոչն արձակեց, և հակառակ եղած բոլոր դիմումներուն, հանգանակութիւնը — ինչպէս լինձի կը հաղորդեն՝ Փարիզէն՝ սոսյդ ալբիւրէ,— ցարդ հասեր է՝ ոչ թէ 20,000 ֆրանքի՝ ինչպէս կը գրէ «Արձագանգ Փարիզի»ն, այլ 31,570 ֆրանքի, իսկ ամսական տուրքերու գումարը՝ 2800 ֆրանքի... Ողբալի արդիւնք։ Եւ սակայն ամենէն կարճ սըրտերը կակղեցնելու համար ոչինչ պակսեցաւ. էջմիածնէն՝ ամենայն Հայոց Հայրապետէն կողմէն՝ դիւանապետ Տ֊Իրայր եպիսկոպոսի թախանձագին հրաւէրը, Մուշեղ սրբազանի յուզիչ քարոզները, հայկական աղէտքին արհաւիրքը պարզող լուսանկար տեսարաններու աղեխարշ ցուցադրումը, ու նոյն իսկ մեր հայրենիքին մէջ 3–4 ամիսէ ի վեր տիրող ահաւոր կացութեան գիտակցութիւնը, այս ամենքը չկրցան ցնցել մեր Փարիզի գաղութին անտարբերութիւնը՝ Ստուար մաս մը և ոչ մէկ մասնակցութիւն ունեցած է, մասնակցողներն ալ, — և նոյն իսկ Յանձնաժողովին ունեւոր անդամները — կացութեան ու րոպէին անհամապատասխան գումարներ է որ նուիրած են։ Այստեղ՝ Մարսէյլ, յունական Կարմիր Խաչին ի նպաստ հանգանակութիւն մը բացուած ըլլալով, առաջին յուցակը որ քանի մը օր առաջ հրատարակուեցաւ լրագրաց մէջ, արդէն բարձրացած է 280,000 ֆրանքի. և առաջին անգամը չէ որ Յոյները հոս հանգանակութիւն կ'ընեն. պատերազմին սկիզբէն մինչեւ այսօր, քանիերորդն է թերեւս. այս մարդիկը քանի քանի անգամ տուած են թէ՛ ֆրանսական, թէ՛ յունական գործերուն, և միշտ լայնօրէն, առատօրէն. ու այս վերջին հանգանակութիւնը, որուն իւրաքանչիւր յոյն հարուստ 50,000ով, 30,000ով, 20,000ով մասնակցած է. գումարներ նուիրած են նաև ֆրանսական մեծ տուներ և ընկերութիւններ, որովհետեւ Յունաց վարկը մեծ է հոս և Յոյները իրենք ալ չատ կը մասնակցին ֆրանսական հանգանակութեանց։ Իսկ յոյն գաղութին համեստ դիրքով անդամներն ալ խոհեմաբոխ փութացած են մասնակցիլ։

Fonds A.R.A.M

Ամերիկայի Հայկական Միութիւնը երեք ամսուան մէջ հայ գաղութէն հանգանակելով հինգ միլիոն ֆրանք գոյացնել կը վճռէ, և Փարիզի պէս կարեւոր գաղութի մը մէջ երեք ամսուան մէջ 100,000 ֆրանք, իսկ չի գոյանար... Ծաւալի՛ բան: Ո՞վ պիտի ըլլայ՝ Փարիզի մէջ՝ մեր հին մեծասիրտ ամիրաներուն արժանաւոր յաջորդ ըլլալ ցանկացող այն հարուստը, որ այս վճռական րոպէին պահանջած գոհաբերութիւնը յանձն առնէ և օրինակ հանդիսանայ միւսներուն: Եւ հին ամիրաները խոշոր նուիրատուութիւններ կ'ընէին այնպիսի օրերու մէջ որ արդի րոպէին անօրինակ ահաւորութիւնը և բաղդորոշութիւնը չունէին... Եթէ մեր մեծատուն ազգակիցները հիմա չընեն իրենց մեծագոյն գոհաբերութիւնները, ե՞րբ պիտի ընեն:

*
* *

Հուրերը որ հասան մեզի այս վերջին քանի մը շաբաթներուն միջոցին՝ մեր հայրենիքին մէջ անցնող կամ անոր բաղդին հետ կապ ունեցող դէպքերու մասին, աւելի քան երբեք հակասական են: Լոնտոնէն Մայիս 15 թուականով Րէօյթեր գործակալութեան հեռագիր մը հետեւեալ սրատպնդիչ տեղեկութիւնները կուտայ. "Կովկասի մէջ ամէն տեղ Հայերը կը կազմակերպուին դէպ ի Արեւելք Թուրքերու յառաջխաղացման փորձին դիմադրելու համար: Հեռագրական տեղեկութիւններ՝ հայ թէ թուրք աղբիւրէ՝ մերթ ընդ մերթ յայտնեցին թէ կռիւներ տեղի ունեցած են Հայոց և օսմանեան զօրքերու միջեւ, և ապահով կը թուի որ Թուրքերու յառաջխաղացութիւնը դէպ ի Արեւելք մեծապէս խափանուած է: Հակառակ թշնամւոյն կատարած փրօփականտին, և թէպէտ Թաթարներէն դաւաճանուած, Հայերը որոշած են մինչեւ ցմահ մաքառիլ ազգային դատին ու երկրին պաշտպանութեան համար: Թիֆլիս կայացած կարեւոր ու խանդավառ հաւաքման մը մէջ, Հայկական Ազգային Խորհուրդին նախագահն ըսած է՝ "Եթէ պիտի կորչինք, պատիւով կորչինք„ Հետեւեալ օրը, հայ բանուորական սենեակները որոշում մը քուէարկած են բոլոր առոյգ էրիկ մարդիկը հրաւիրելով զինուորագրուիլ, մինչդեռ ուսանողներն ու դպրոցական պատանիներն ալ ժողով կը գումարէին և կը յայտարարէին թէ պատերազմի դաշտը այն դպրոցն էր ուր իրենց ուսմունքը պիտի շարունակէին: Այս խրոխտ մանրամասնութիւնները կը թուին սակայն մէկ նոր արձագանգն ըլլալ չորս հինգ ամիս առաջ՝ թուրք յարձակողականին սկսման նախօրեակին Կովկաս երեւան եկած դիւցազնական շքեղ խանդավառութեան: Բայց անոնց հրատարակումը, չեղչելումը եւրոպական թերթերու մէջ մեծապէս օգտակար է մեր դատին: Վերջին ամիսներուն մէջ "Հայութիւնը կը մեռնի կոր, Հայութիւնը մեռա՛ւ„ աղաղակողներ շատ եղան եւրոպական մամուլին մէջ (թէպէտ շատ ալնիւ բարեկամական զգացումով, դառն ցաւով ու բուռն պայրոյթով). բայց քիչեր են որ, դէպքերուն մօտէն իրազեկ, ինչպէս ըր Մորկան՝ իր Մանչեսթրի "Լ'Էքլեր„ին սքանչելի յօդուածաշարքին մէջ, կամ Մարսէյլի "Լը Սոլէյլ տիւ Միտի„ի խմբագիր Օտիս Ռիշման՝ իր մեկ կրակոտ էջին մէջ, կամ Ըրնէ Փինոն և Հանրի Քուրն "Լա Վուա ըլ'Արմենի„ի Մայիս 15ի թիւով երեւցած իրենց զեղեցիկ յօդուածներով ահաւոր վտանգին դէմ Հայութեան ցոյց տուած արի դիրքն ու հերոսական դիմադրութիւնը փառաբանեցին: Այսպիսի գրուածքներ թանկագին ծառայութիւն կը մատուցանեն մեր դատին: Նոյն իսկ եթէ չար բախտը վճռած է որ հայկական դիմադրութիւնը ընկճուի թշնամիներուն նիւթական բազմատարբ առաւելութեան զանգուածին տակ, պէտք է գոնէ աշխարհ ամբողջ գիտնայ թէ Հայը առիւծի պէս կռուեցաւ մինչեւ վերջին րոպէն:

Ի՞նչ կ'անցնի որոշապէս այնտեղ այժմ, շատ շփոթ են լուրերը այդ մասին: "Թան„ը

կը հրատարակէ հետեւեալը իր Մայիս 15ի թիւին մէջ. “Ըստ Պոլսէն "Պերլինըր Թակըպլաթ„ին ուղղեալ հեռագրի մը, Թուրք կառավարութիւնը կը պատրաստէ ընդհանուր ներում մը կռուող Հայերուն համար։ Տեղահանեալ Հայերու իրենց տունը վերադարձը տեղի պիտի ունենայ կարելի եղածին չափ շուտ։ Կառավարութիւնը միջոց չունեցող Հայերուն պիտի օգնէ՝ հարկ եղած գումարներ տալով՝ որպէս զի նոր կեանք մը ստեղծեն իրենք իրենց համար„։ “Թան„ պիտել կու տայ որ ասիկա կրնայ ծուղակ մը ըլլալ՝ իրենց տեղը դարձընելու պատըրուակին տակ տեղահանեալներու մնացորդները ճամբան բոլորովին բնաջնջելու համար։ Կամ թերեւս պարզ զրոյց մըն է՝ Կովկասեան Հանրապետութեան կառավարութիւնը դէպ ի առանձին հաշտութիւն գրաւելու համար. հայ-վրացական ուժերը ետ մղուած են, բայց չեն ջախջախուած, վաղը՝ եթէ Միջագետքի անգլիական բանակէն մաս մը յաջողի հասնիլ մինչեւ Կովկաս կամ Հայաստան, այդ ուժերը կրնան զօրանալ եւ վերգրաւել կորուսած վայրերը· ջանք մը՝ ուրեմն՝ խորամանկ միջոցներով լրացնել զէնքով կատարուած գործը բոլորովին փճացնել հայ վրացական դիմադրութիւնը։ Թերեւս ալ գերման փորձ մը իրագործելու այն ծրագիրը զոր "Քէօլնիշէ Զայթունկ„ի յօդուածը կը թելադրէր, ծրագիր որ կը ձգտէր հայ-թուրք մերձեցման մը քատինելի գաղափարը (գերման հովանաւորութեան տակ) առաջարկել Հայոց իբր լուծում իրենց դատին։ Ոչ մէկ որոշ կարծիք կարելի չէ յայտնել, քանի որ իրողութիւնները մեծ մասամբ մեզի անծանօթ կամ շատ կցկտուր ու կիսկատար կերպով ծանօթ են։

Միւս կողմէ, "Ժուրնալ տը Ժընէվ„ կը հրատարակէ պոլշեվիք կառավարութեան արտաքին գործոց քոմիսէր Չիչերինի գերման արտաքին գործոց նախարարին Մայիս 15 թուականով ուղղեալ հեռագիրը, որուն վերջին տողերը կովկասեան եւ թրքո-գերման կառավարութեանց միջեւ սկսուելիք բանակցութեանց կ'ակնարկեն. "Տրուած ըլլալով որ պատերազմական գործողութեանց դադարման մասին համաձայնութիւնը Կովկասի համար ալ պէտք էր կիրարկուէր, ռուս կառավարութիւնը կ'ընդունի գերման դիւանագիտական ներկայացուցիչ Միրպախի առաջարկը՝ Սովիէթներու կառավարութեան եւ անդրկովկասի ինքնակոչ կառավարութեան միջեւ, եւ դիւրութեամբ կ'ընդունի զայն՝ քանի որ կ'երեւայ թէ Գերմանիա եւ Թուրքիա կը մասնակցին Կովկասի մէջ պարզուող քաղաքական դէպքերուն„։ Մայիս 17 թուականով ուրիշ հեռագիր մը կը յայտնէ թէ նոյն Չիչերինը բողոքած է գերման կառավարութեան մօտ՝ հիւսիսային Կովկասի մահմետական ցեղերու հիմնած անկախ տէրութեան դէմ, որ Թուրքիոյ հետ կ'ուզէ դաշնակցիլ... Դարձեալ, Մայիս 17ին Սթոքհոլմէն հեռագիր մը կու տայ հետեւեալ տեղեկութիւնները. "Պ. Չիչերին կ'իմացնէ Գերմանիոյ ռուսական դեսպան Պ. Եօֆին թէ Պ. Միրպախի ըրած առաջարկութեան համեմատ, անհրաժեշտ կը նկատէ ռուս լիազօր մը ղրկել Պաթում՝ ներկայ գտնուելու համար բանակցութեանց որ տեղի պիտի ունենան այդ քաղաքին մէջ մէկ կողմէ գերման եւ Թուրք կառավարութեանց եւ միւս կողմէ ինքզինքը "անդրկովկասեան կառավարութիւն„ կոչող կառավարութեան միջեւ„։ Պ. Չիչերին կ'աւելցնէ թէ իր ներկայացուցչին մասնակցութիւնը այդ անդրկովկասեան կառավարութիւնը ճանչնալ չպիտի նշանակէ, որովհետեւ Կովկասի շատ տեղուանքը այդ կառավարութեան հեղինակութիւնը չէ ճանչցուած եղեր եւ շատ տեղ ազգաբնակութիւնը անոր հակառակ արտայայտուեր է եղեր։

Մոսկուայէն 12 Մայիս թուականով հեռագիր մը այդ բանակցութիւնները խզուած ցոյց կու տայ եւ Վանը Թուրքերէն վերագրաւուած՝ “Թիֆլիսէն հեռագիր մը կ'ըսէ թէ կովկասեան Տիէթին եւ Թուրք կառա-

Fonds A.R.A.M

վարութեան միջեւ բանակցութիւնները խըզուած են այս վերջնոյն հրեշայլին պահանջներուն հետեւանքով։ Թուրքերը անվիջապէս վերսկսած են ուժեղ յարձակում մը բուվանդակ ճակատին վրայ. գրաւած են Վանը, ուր կոտորած են հայ ազգաբնակութիւնը«։ Այս հեռագիրն ալ արդեօք արձագանգ մըն է հին դէպքերուն, թէ իրապէս նոր խզում մըն է անգամ մը եւս սկսած բանակցութեանց։ Ու Վանը դեռ նո՞ր է ուրեմն որ վերագրաւուած է Թրքաց կողմէ։

Ուրիշ հեռագիր մը կ'իմացնէ թէ պոլշեվիք զօրքերը Պաքուն ետ առեր են, հակառակ թուրք զօրքերու և անոնց օգնութեան ղրկուած զօրագունդերուն դիմադրութեան»։ Այս թուրք զօրքերը Թաթարներն են արդեօք (ինչ որ աւելի հաւանական է) թէ օսմանեան զօրագունդեր որ մինչեւ Պաքու հասեր են։ Վերջապէս Մայիս 21ի "Թան„ը կը հրատարակէ հեռագիր մը, որ կը յայտնէ թէ "Ապրիլ 23ին, թուրք զօրքերը յարձակում գործեցին Կարսի ամրութեանց դէմ։ Անդրկովկասի բոլոր ազատ պահեստի զինուորները և զօրագունդերը կեդրոնացան քաղաքին պաշտպանութեան համար։ Բուռն կռիւներ տեղի ունեցան շրջակայքը, և վերջացան ի նպաստ Սովիէթներու կուսակիցներուն։ Թրքօ-գերման զինուորները քաշուեցան Արտահանի ճամբուն վրայ, խաղալ ազգաբնակութեան վրայ բազմաթիւ խժդժութիւններ գործելով։ Պաքուէն կը հաղորդեն թէ կռիւը կը շարունակուի՝ կատաղի՝ մահմետական զօրքերուն և Սովիէթներու կուսակիցներուն միջեւ։ Ըստ լրագրաց, երեք հազար սպաննուած և երեք հազար վիրաւորեալ կայ։ Քաղաքին այլ և այլ մասերը բռնելու ճարակ են եղած։„ Կարսը պաշտպանողները հոս "Սովիէթ„ կը կոչուին, հաւանօրէն որովհետեւ հեռագրողը պոլշեվիք մըն է, և նաև որովհետեւ Հայոց միացած են թերեւս Վրացիք ու Ռուսներն ալ։ "Թան„ իր Մայիս 20ի թիւին մէջ, կը հրատարակէ հեռագիր մը Թիֆլիսէն, որու համեմատ թուրք ու քիւրտ զօրախումբեր, Պարսկաստանի մէջ յառաջանալով, գրաւեր են Սաուճպուլաքն և Ուշնուն՝ Ուրմիոյ լճին հարաւակողմը։ Դաւրէժէն եկած հեռագրի մը համաձայն, կ'աւելցնէ "Թան„, թուրքերը կը ձգտին հասնիլ Էնզելի, զոր Կեղր. Պետութիւնները կ'ուզեն ունենալ Կասպից ծովուն վրայ իբր յենակէտ՝ անգլիական կալուածներուն ապահովելու համար։ "Էա Վուա որ լ'Արմենի„ իր Մայիս 15ի թիւին մէջ կը հրատարակէ Դաւրէժէն Ապրիլ 24 թուականով հեռագիր մը՝ լուրջ աղբիւրէ, որ կ'ըսէ. "Թուրք զօրաբաժին մը, 37րդը, այժմ կը կռուի Սեւ Ծովու շրջանին մէջ. այդ զօրաբաժինը նպատակ ունի գրաւել Պաթումի նաւահանգիստը, զոր կը պաշտպանեն Վրացի զօրքերը և որուն անկումը ժամանակուս կը նկատուէր Ապրիլ 23ին։ 42րդը Տրապիզոն ուղղ ղրաւ։ 36րդ և 9րդ զօրաբաժինները երեսուն քիլոմեթր հեռու են Կարսէն, ուր կը գտնուին հայ զօրքերը։ 8րդը վանէն անցաւ և կը շարունակէ իր գնացքը դէպ ի Պայազիտ։ Ինչ ինչ տեղեկութեանց համեմատ, Խոյի շրջանէն մեկնած թուրք տարրեր կ'ուղղուին Ջուղայի ճամբով դէպ ի Թիֆլիս, Թիֆլիսի մէջ կացութիւնը զգալապէս ծանրացած կը թուի՝ Թաթարներուն ընթացքին պատճառով, որոնք հետզհետէ Թուրքերուն հանդէպ իրենց համակրութիւնը յոյց կու տան բացէ ի բաց։ Թիֆլիսէն Պաքու երկաթուղիի գիծը անոնց ասպատակախումբերուն ձեռքն է կ'ըսուի։ Միջագետքի բանակէն անջատուած անգլիական զօրքեր, ունենալով թնդանօթաձիգ խումբեր, հեծելազօրք և սպառազէն օթոմոպիլներ, պարսիկ հողը մտան։ Այդ զօրքերը արդէն գրաւեցին Քիրմանշահն ու Համատանը, և կը յառաջանան Էնզելիի և Պաքուի ճամբուն վրայ«։

Մինչեւ 24 Ապրիլ՝ ըստ այս հեռագրին՝ Կարսը ուրեմն Հայոց ձեռքն էր։ Թուրքերու զեկոյցը որ Կարսի առումը կը գուժէ՝ Ապրիլ 26 թուականով է։ Կը մաղթենք որ սուտ ըլլայ այդ զեկոյցը, կամ հայկական վերկրաւում մը հասատատուի։ Բայց առ այժմ այս երկու հեռագիրները իրենց

Fonds A.R.A.M

Թուականներով կանխագոյն ըլլալով քան Թուրք զեկոյցը՝ զայն հերքելու չեն բաւեր: Դաւրէժեան այս հեռագրին մէջ կան մանրամասնութիւններ որ շատ մութ են, քանի որ ցոյց կու տան թէ Թուրքերը Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրին նշանակած վայրերէն անդին կ'անցնին և նոյն իսկ Թիֆլիսի վրայ կը քալեն... Միակ մխիթարական կէտը հոն վերջին տողերուն մէջ շողացող լոյսն է. Անգլիացիք, վերջապէս սթափած, կ'արտօրան, օգնութեան կը փութան Կովկասին, կ'ընեն ինչ որ վեց ամիս առաջ պէտք էր ընէին: Աստուած տայ որ շատ ուշ չհասնին: Հրաշք մը դեռ կարելի է: Հայկական վսեմ ճիգը կրնայ դեռ յաղթական հանդիսանալ՝ հակառակ ահաւոր կորուստներուն՝ եթէ բրիտանական օգնութիւնը, լուրջ ու ստուար, կարենայ ժամանակ ն հասնիլ: Շէքսփիրի մը քնարն իսկ սակայն անկարող պիտի ըլլար արտայայտել մեր բոլոր անասելի ցաւը՝ որ այդ օգնութիւնը աւելի կանուխ եկած չըլլայ: Ի՛նչքան անհուելի կորուստներ խնայուած կ'ըլլային մեր խեղճ ազգին: Եւ ի՜նչ դրական հոյակապ գործ կը կատարէր մեր նորածին կարիճ ու անբախտ "բանակը":

Ամէն պարագայի մէջ, վերջին բառը՝ մեր ազգին բախտին նկատմամբ ինչպէս ամէն խնդիրներու մասին, արեւմտեան ճակատի վճռամարտն է որ պիտի ըսէ, — այս յանկերգը չմոռնանք: Կտոր կտոր եղած հայոց ազգը կրնայ վերականգնիլ, եթէ Դաշնակիցները յաղթեն, և եթէ ուզեն որ ան վերականգնի, եթէ մենք ալ այնպէս շարժինք ու գործենք որ այդ կամքը զօրեղ ու խորունկ ըլլայ անոնց մէջ: Հաւատքնիս չկորսնցնենք: Ու կատարենք ամէնքս մեր պարտքը: 30 40,000 ֆ. տալով մեր պարտքը կատարած չենք ըլլար: Իրարու հետ սին կռիւներով մեր ուժերը վատնելով ալ չէ որ մեր պարտքը կատարած պիտի ըլլանք: Այնպէս վարուինք որ վաղը կարող ըլլանք հայրենիքի մեր դիւցազն ժողովրդին արիւնլուայ Թիացորդներուն երեսը նայելու:

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Մարսէյլ, 22 Մայիս 1918

Մեր մեծանուն աշխատակիցը Մինաս Չերազ Վերածնունդի համար պիտի թարգմանէ ամենէն շահեկան էջերէն մէկ քանին իր l'Orient Inédit թանկարժէք ֆրանսերէն գրքին, որուն մէջ ծերունիներու բերնէն քաղելով, իրեն յատուկ հակիրճ ու համեղ վիպումի ձեւով սեւեռած ու պահպանած է հին օրերու հետաքրքրական հայ դէմքեր ու բարքեր: Այդ էջերուն առաջինը կը հրատարակենք մեր այս թիւով: Ծ. Խ.

ԵԱՂՈՒՊ ԱՂԱ ԵՒ ՍԵՂԲՈՍ ԱՄԻՐԱ

Սեղբոս Ամիրան, այն Հայ սեղանաւորը որ շինել տուած է կալաթայի Սեղբոս-Խան կոչուող իջեւանը և որ կրեսոսի մը համբաւը թողած է իր հայրենակիցներուն մէջ, Կոստանդնուպոլիս կ'ապրէր Գամպուր Սուլթան Մահմուտի թագաւորութեան օրով: Իր գըլխաւոր գործակատարն էր շատ ճարպիկ Հայ մը, Եաղուպ Աղա: Այս բարեկամութիւնը շահեցաւ Թուրք բաշայի մը, որոյ սեղանաւորն էր իր տէրը, Սեղբոս Ամիրան: Բաշան, Էրզրումի կուսակալ կարգուելով, հոն գնաց, իր հետ տանելով Եաղուպ աղան, զոր իր «ռօքաֆն ըրաւ, այլ որ իրօք իր փոխանորդը պիտի ըլլար՝ արդարութիւնն աւելի գին տուողին ծախելու համար: Պաշտօնէի դրութեան շնորհիւ, բաշան շուտով հարստացաւ, նոյնպէս և Եաղուպ Աղան:

Այս վերջինը, Կոստանդնուպոլիս վերադառնալով, գրասենեակ մը բացաւ Վէզիր-Խանի մէջ, և քիչ ատենէն բարեկամական կապեր հաստատեց կայսերական Թիկնապահ Սիւլէյման Պէյի հետ, որ Սուլթանին մտքին վրայ անսահման ազդեցութիւն մը կը բանեցունէր: Եաղուպ Աղա չքնաղ գեղեցկութեամբ օժտուած վրացի քրիստոնեայ գերուհի մը գնած և անոր հետ օրինաւորապէս ամուսնացած էր (Դրան քրիստոնեայ

Fonds A.R.A.M

կը փախցուներին իր աջողութիւնները։ Ամիրան մէկ ժամ ուշ եկած ըլլալով, եաղուպ Աղան ըսաւ անոր բարկութեամբ. „Ինչո՞ւ մեզ սպասցուցիր այսքան։ Ի՞նչ պիտի շահէիր գրասենեակիդ մէջ ուշանալով։ Գուցէ հապար ղրուշի ոսկեմելի գումար մը։ Ապուշ, տես ի՛նչ շահեցայ ես, այժմ իսկ։“ Եւ անոր ցոյց կուտայ մի քանի տոպրակ ոսկի, զոր նոր ստացած էր իր պաճէչէ, սեղանի վրայ գրած ըլլալով իր Սիւլէյման պէյ գովզին թէ Վալաքիայի և Մօլտավիայի իշխանները պաշտօնանկ կ'ընէր և անոնց տեղ իշխան կը կարգէր այսինչ և այնինչ ֆէնէրցին։ Առտու վրայ ապտակ մը կը զարնէ Սեղբոս Ամիրային և գետինը կը նետէ անոր +ալֆ+ը, ինչ որ հիւրերուն ծոպերին առարկայ կ'ընէ անոր ճաղատ գլուխը։ Սեղբոս Ամիրա խնճոյքին սրահէն դուրս կ'ելլէ, երդում ընելով որ իր հակառակորդին արեանը մէջ լուայ այս նախատինքը։

Ժամանակ մը յետոյ, ենիչէրիները ապստամբեցան Սուլթանին դէմ։ Բարձրագոչ աղաղակներով իրմէ խնդրեցին իր սիրականին՝ Սիւլէյման պէյի՝ գլուխը։ Խռովութիւնը խաղաղելու համար, Սուլթանը բանտել տուաւ պայն Գըզ-Գուլէսիի մէջ (Լէանդրի աշտարակ)։ Ենիչէրիները պաշարեցին պալատը և մէկ շաբաթէն աւելի պահանջեցին Սիւլէյման պէյի գլխատումը, Սուլթանը գահընկէց ընել սպառնալով եթէ փորձէր անոր կեանքն ապատել։ Սուլթանը, նեղը մնալով, վերջապէս գլխատել տուաւ Եաղուպ Աղայի պաշտպանը։

Այս վերջինը բոլորովին անտեղեակ էր կոստանդնուպոլսի անցքերուն, քանի որ այդ միջոցին Երուսաղէմի փողոցներուն մէջ կը գտնուէր, ուր ուխտի գացած էր յատուկ առաքաստանաւով մը, զոր հպատակներուն մէջ այն ատեն բաւական տարածուած սովորութիւն մ'էր այս)։ Գերուհին, նրբաւարտ հասակով, սպիտակափայլ մորթով և սեւ խոշոր աչքերով, միակ քոյրն էր Սիւլէյման պէյի, որ վրացի ուրացող մ'էր։ Եաղուպ Աղան իր տանը մէջ շքեղ խնճոյք մը տուաւ Սիւլէյման պէյին. սա հոն ճանաչեց իր քոյրը, զոր յաւիտեան կորուսած ըլլալ կը կարծէր, և անբակտելի կերպով կապուեցաւ իր քեռայրին հետ։ Եաղուպ Աղան այնպիսի ապշեցութիւն մը շահեցաւ անոր վրայ որ, անոր բառ մը միայն գրելով, կրնար պաշտօնանկ ընել մեծ-եպարքոսը և անոր տեղ կարգել այս կամ այն բաշան։ Նամակն ստանալուն պէս, Սիւլէյման պէյ դիմում կ'ընէր Սուլթանին, որ կը ճամբէր իր նախարարապետը և անոր յաջորդ կը նշանակէր Եաղուպ Աղային ընտրելին։

Առտուան սեղանատունը Էսկի-Սարայ կ'երթար ստէպ, Սիւլէյման պէյին հետ տեսակցելու համար, և առատ պարգեւ կը ձգէր ծառաներուն, ինչ որ չափազանց ժողովրդական ըրած էր զայն։ Ամեն անգամ՝ որ պալատին պարտէզէն կ'անցնէր, Պօսթանճի-Պաշին իր զօրքը կը շարէր, վինուորական ողջոյն տալու համար անոր։ Եաղուպ Աղա կայսերական պարտիզպաններուն ահաւոր պետին ուսը կը ծեծէր, և կ'ըսէր անոր, ժպտելով· „Նա՞ղլը ըն, +օճ-քէղէվընէ“ (ի՞նչպէս ես, մեծ կաւատ)։ Պօսթանճի-Պաշին կը մնրէր խնդալով, մինչ Եաղուպ Աղան անոր ափին մէջ կը սահեցուներ ոսկեղից քսակ մը, իրեն և իր վինուորներուն համար։

Եաղուպ Աղան օր մը մեծ կոչունք մը տուաւ կայսրութեան բարձրաստիճան պաշտօնատարներուն։ Հրաւիրեց իր հին տէրն ալ, Սեղբոս Ամիրան, որոյ քունը

Fonds A.R.A.M

Դարդանելի մէջ թընդանօթի 19 հարուածներով ողջունուած էր (Սուլթանին նաւը 21 հարուածներով կ'ողջունուէր)։ Բարեպաշտ սեղանաւորը իր քսակէն վճարած էր Երուսաղէմի հայ վանքին բոլոր պարտքերը, և անոր նուիրած էր բազմաթիւ թանկագին իրեղէններ, որոնց մէջ կը գտնուէր արծաթէ ճիւղերով ջահ մը, ահագին ծանրութեամբ։ Իր գթասրտութիւնը ոսկիէ անձրեւ մը տեղացուցած էր քաղաքին աղքատներուն վրայ, առանց ցեղի և կրօնի խտրութեան։ Իր մեկնած օրը, քրիստոնեայ, մահմետական եւ հրեայ երկար ատեն հետեւեցան իր կառուանին, երախտագիտական արցունքներ թափելով և իրենց բարերարին առատաձեռնութիւնը օրհնելով։

Կոստանդնուպոլիս վերադարձին, Եաղուպ Աղան իմացաւ իր աներձագին վախճանը, և դառնապէս լացաւ անոր վրայ։ Նոր մեծ-եպարքոսը յայտնեց Սեղբոս Ամիրային թէ պիտի ջանար Սուլթանէն ներում ստանալ իր նախկին գործակատարին համար։ Այլ անգութ ամիրան պատասխանեց թէ Եաղուպ Աղան դաւաճան մ'էր, կայսերական գըթութեան անարժան։ Թուրքերը գլխատեցին դժբախտ սեղանաւորը և գրաւեցին անոր ինչքերը։ Քիչ ատենէն, Սեղբոս Ամիրան ալ կողոպտեցին և անոր գլուխը կտրեցին։ Սուլթանները այսպէս կը լցնէին իրենց գանձարանին դատարկութիւնը, Եւրոպայէն փոխառութիւն ընելը սորվելէ առաջ։

ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶ

ՀԱՅՐԻԿ

Ահա եկայ ես։

Եկայ քու դէմքդ տեսնելու նորէն. եկայ, որ պատմեմ իմ վիշտերս ու յանցանքները, իմ կարօտս ու տառապանքս…

Եկայ ըսելու որ, ալ անփոյթ ու երջանիկ չէ իր փոքրիկ աշխարհին մէջ քու պատանի զաւակդ. թէ, զաւակիդ փափաքով մը արդէն ազատութիւն կուտան՝ իր գործերն ալ ինքնիրեն կարգադրելու. թէ՝ աշխարհը շատ մեծ է ու այլանդակ ու սարսափով լի…

Դուն չէիր վշտանար հայրիկ, երբ մարդերուն մէջ պահ մը կը մոռնամ քեզի. չեմ մոռնար գիտես, այնպէս, բոպէ մը կը տարուիմ միայն. ու անմիջապէս դուն կուգաս ինծի հանդարտ ու վսեմ, կը բռնես ձեռքէս ու կը տանիս…

Եւ ինչպէ՞ս մոռնալ քեզ սիրելի՛ հայրիկ. քու մելամաղձիկ աչքերուդ գուրգուրանքը ինչպէ՞ս մոռնալ… Յանկարծ, երբ պատկերդ կը կանգնի աչքերուս առջեւ, կամ երբ բան մը հարցնելու համար ոտքի կ'ելլեմ քեզի գալու…, կը մնամ քարացած. սուր ցաւ մը ամօթին խառնուած կը սեղմէ՛ սիրտս ու կարօտը կը բարձրանայ յանկարծ հոգիէս բո՛ւռն, խորո՛ւնկ, եւ մօտդ ըլլալու, ձայնդ լսելու, գուրգուրանքդ վայելելու պահանջը կ'ունենամ. պահանջը կ'ունենամ, ծնրադրելու ծունկերուդ առաջ, դէմքս թաղելու գրկիդ մէջ ու հեկեկալո՜ւ… խնդրելո՜ւ որ ներես ինծի հայրիկ. ես քեզի ալ երբեք, երբե՛ք չեմ մոռնար…

Ու հիմա անտառակին մէջ, թառուտներուն խորը պահուըտած, նստած եմ քովդ գլուխս ծունկերուդ դրած…

Հայրի՛կ ինչո՞ւ այդքան տժգոյն ես դուն, ու աչքերդ ինչո՞ւ արցունքով լեցուն են… կը վշտանա՞ս երբ այս բոլորը պատմեմ քեզի.

Fonds A.R.A.M

բայց ես որո՞ւ պատմեմ. քու մասիդ, քեզմէ զատ ես որո՞ւ պատմեմ հայրիկ...

Ա՛, ես յիշեցի այն օրը՝ այն վերջին օրը երբ անծանօթ մարդեր չար դէմքերով եկան ու տարին քեզի... Այն օրերն ալ այսպէս աչքերդ լեցուն էին արցունքով. գլուխդ կը հակէիր բազուկիդ ու ալ չէիր բարձրացներ: Այն օրերը ես հիմա մոռցեր եմ քիչ մը. կը յիշեմ միայն որ կանգնած քու հակած գլուխիդ վերեւ, իմ պատանիի ուղեղս կը չարչարէի՝ թէ ինչո՞ւ տխուր է հայրիկը ու այսքա՜ն տխուր...

Բայց դուն ժպտեցար. ժպտեցար վերջին անգամ, երբ կը զգայիր որ պիտի բաժնուիս մեզմէ երկար ժամանակով եւ թերեւս... կեանքի ոչնչութիւնը պատմող այդ ժպիտը, քու այդ հպարտ ու ժժգոյն այտերուդ վրայ, ես երբէք չեմ մոռնար. այդ պատկերը երբէք չհեռանար իմ աչքերէս ու կը տանջէ ու կը տառապեցնէ զիս...

Ես գիշերին կը սպասեմ. գիշերը դուն կուգաս երազիս մէջ տրտում ու խաղաղ. կը մօտենամ կամաց, վախ ձեռքերդ ձեռքերուս մէջ առնելու... Երբ արթննամ՝ ուժով մը կը գոցեմ նորէն աչքերս, խոհուն աչքերուդ երազանքը անգամ մըն ալ տեսնելու: Սակայն դուն կուգաս յաճախ շատ նիհար, դալուկ ու ցնորուն, այտերուդ վրայ արեան բիծեր կը նշմարեմ հեռուէն ու խելայեղ ու ճչագին կը վազեմ, կը փաթթուիմ ոտքերուդ — «հայրիկ, հայրիկ» աղաղակելէն... կ'արթննամ իմ ձայնէս ու լուռ գիշերին մէջ կը թաղուի, խորհի՛ն, յուսահատ հեկեկանքս...

Յետոյ, գլուխս ձեռքերուս մէջ առած, կը խորհիմ երկար, թէ ինչո՞ւ մարդերը այսպէս չար են մարդերուն նկատմամբ...

Հայրիկ ես չեմ կրնար ըմբռնել. այսքան վսեմ բնութեան մէջ, այսքան անդորր ու բարի բնութեան մէջ, երբ գիւղերը կ'անցնին բարձրերէն ու անտառակին ճայրի ծառերը այսքան նազանքով կը խոնարհին իրարու համբոյրներ տալով, երկինքին կապոյտ տարածութիւնը երբ այսքան քաղցր, ու վեհօրէն կը կամարանայ մեր վերեւ, երբ այսպէս կարելի է ընկղմանիլ թաւուտներուն խորը ու զգալ ու զմայլիլ այս բոլորով...

Ինչո՞ւ մարդերը այսքան չա՜ր են:

Բայց ո՛վ խլեց քեզ. ինչո՞ւ խլեցին քեզ մեզմէ. չէ՞ որ մենք կ'ապրէինք երջանիկ ու խաղաղ. առաւօտուն՝ խորհելով թէ հայրիկը դեռ կը քնանայ քովի սենեակը, իրիկունը՝ դպրոցէ վերադարձին, մտածելով որ քիչ վերջը հայրիկը տուն պիտի գայ... Մեր անդորը կեանքը ինչո՞ւ խորտակեցին. յանցանք էր որ մենք կը սիրէինք զիրար. յանցանք էր որ դուն կը սիրէիր քու դժբաղդ հայրենիքդ, յանցանք էր որ խո՛րը, խորը կը սիրէիր. եւ չեմոյ ո՛վ կրնայ դաւել մեզ, պատիժ սահմանել, բաժնել մեզ իրարմէ, տանջել այսպէս...

...Ես կ'ուզեմ նորէն գտնել քեզ, կ'ուզեմ նորէն բազուկներուդ մէջ զգալ ինքզինքս... Օ՛ արիւնս կը զգամ որ կը փոթորկուի. կը զգամ որ քու արիւնը իմ երակներուս մէջ կը խեղդուի դարձեալ... Ես կը բարձրանամ, խելառ աչքերով, զզզուած մազերով, ու եղունգներս ափերուս մէջ սեղմելով կը սուրամ, կը յարձակիմ դէպի հովիտներն ու դաշտերը, դէպի քաղաքներն ու գիւղերը ու կը խնդրեմ մարդերէն, այս այլանդակ մարդերէն, կ'աղաղակեմ, կը ճչամ, կը սպառնամ — «ես իմ հայրիկս կ'ուզեմ. ես իմ հարիկս կ'ուզեմ...»

Մի վշտանար հայրիկ. ես ոչինչ չունիմ, ոչինչ չունիմ ես... Դո՛ւն էիր միայն որ մանկութենէս ճանչցայ. սիրեցի եւ որուն հաւատացի. քեզի եմ ձգտեր միշտ, քեզի հասնիլ տենչացեր. տենչացեր եմ քու ձեւերդ, քու ժպիտդ, քու խօսելու կերպդ. դո՛ւն եղած ես միայն չենակէտը իմ կեանքիս, իմ խեթալը, իմ ապրելու իմաստը ու... շատ անգամ, անկողնիս մէջ, խանդաղատանքէս՝

Fonds A.R.A.M

քեզի պէս հայրիկ ունենալուս համար՝ լացեր եմ…

Իմ հայրիկ, կարծես երազ մըն ես դուն հիմա. ու նորէն զաւակդ ըլլալու համար, ես ալ երազ մը պէտք է ըլլամ, չէ՞…

Բայց անկէ առաջ ու ամենէն առաջ, քու վրէժդ… կը բարձրանամ, կ'անցնիմ անապատներէն ու աւերակ աւաններէն, կը փնտռեմ քեզ անշունչ ու ամայի տարածութիւններուն, անդալար ու արիւնոտ ճամբաներուն վրայ… Ու եթէ չգտայ, եթէ չկրցայ իմ կարօտէս թռչող հոգիս սեղմել քու մեծ ու տառապած հոգիիդ… Այն ատեն ես աւերիչ մրրիկ կը դառնամ, կը սուրամ եւ ցուրտ շունչովս կը խեղդեմ շնչող բոլոր էակները. ես հրեղէն հեղեղ կը դառնամ, կը հոսիմ հրացայտ, կ'ողողեմ ողջ երկրագունդը ու տիեզերքէն այս պիղծ աստղը իր պիղծ բնակիչներով սպառսպուռ կը ջնջեմ…

Չեմ կրնա՜ր… ես կրնամ հայրիկ: Ես կը մեռնիմ ու ինծի համար յաւերժապէս կը ջնջուի տիեզերքը. —

Բայց ինչպէս լուծել քու վրէժը…

Ինչո՞վ փոխարինել քեզ… Տիեզերքը շա՜տ փոքր է:

… Արտասուաթոր աչքերդ մի՜ խոնարհեր ու մի՛ վշտանար հա՛յր. չէ՞ որ այլեւս ապրիլը տառապանք է միայն ու անիմաստ. ես կուգամ քեզի. գլուխս նորէն ծունկերուդ դնելու…

Ես կուգամ դէպի քու հեռաւոր ու բարի աստղդ…

Ձեռքդ ինձ երկարէ ու շրթունքներդ ճակատիս մօտեցուր, հայրիկ…

ՌԱՖԱԷԼ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Թիֆլիս, (Աշուն).

ՊԱՏԻ՛Վ ՖՐԱՆՍԱՀԱՅ ԿԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒՆ

Ճիշդ է որ Հայը՝ ամենէն փոքրիկ ազգերէն մէկը այս հսկայական պատերազմին մասնակցող պետութիւններէն, ամէն տեղ և ամենէն դաւն կերպով իր արիւնը հոսեցուց. բայց Ֆրանսական մեծ բանակին մէջ հայ երիտասարդներուն երեւան բերած զոհաբերութիւնը մասնաւորապէս սրտի կը դպչի և մասնաւոր բարձրութիւն մը ունի:

Ճիշդ է, այն բոլոր երկիրները ուր Հայեր կը գտնուէին, խումբ առ խումբ դիմեցին դէպի Կովկասեան լեռները իբրեւ կամաւոր, բայց իրենց այդ գաղափարական քայլը առնել տուողը որքան ալ որ ըլլար ազգային գիտակցութիւնը, հայրենիքին սէրը, բայց անմիջականը և հրամայականը իրենց արիւնատենչ պահանջն էր հանդէպ դարաւոր թշնամիի մը որ չէր յոգնած ամէն ատեն և ամէն կերպով ու ամէն ձեւի տակ՝ ոեւէ հայ հոգիի մը մէկ սրտահատորը դաժանօրէն ոչնչացնելու, խոցոտ և անհաշտ հետքեր ձգելով անոնց սրտին խորքը:

Բայց ֆրանսահայ կամաւորութիւնը, ծնունդը ու փաստը այն մեծ առնչութեան և սիրոյն, զոր Հայերը կը տածեն Ֆրանսացիներուն հանդէպ, համոզումն է Ֆրանսական դատի արդարութեանը և արտայայտութիւններէն մէկն է հայկական անձնուիրութեան և կորովին: Իրենք հարկադրական միջոցներով ստիպուած չէին անպատճառ Ֆրանսական ճակատը դիմելու, բայց իրենց գիտակցութիւնը Ֆրանսական դատին արդա-

Fonds A.R.A.M

րութեանը, Ֆրանսայի մեզ ցոյց տուած հին պաշտպանութիւնն ու սէրը, աւելի ուժեղ և աւելի խանդավառ աղդակներ դարձան որ Հարիւրաւոր հայ կտրիճներ հաճութեամբ, ցոյցերով և ուրախութեամբ ուղղուին դէպի Էնվալիտ իրենց որոշման հաւատիքը կնքելու։

Ու գացին անոնք և միշտ նոյն ուժեղ պատրաստակամութեամբ, առաջին գծերուն վրայ նպաստեցին Ֆրանսացի եղայրներուն յաղթանակներու գործին։

Եւ պատերազմի սկիզբէն մինչեւ հիմա իրենց դրօշակը ծանրաբեռնուեցաւ. այժմ անիկա կը ծածանի պատերազմական խաչի, պինուորական շքանշանի, պատուոյ լեգէոնի և Ֆրանսական ազգային գոյներու ժապաւէններով։

Ուրեմն յարգանք և պատիւ ձեզ, արդէն գացած կամ ճնացած Ֆրանսահայ մարտիկներ, որ ձեր ցեղին լաւագոյն յատկութիւններուն արտայայտիչը եղաք և համակրութեան պատճառը՝ որով Ֆրանսան այժմ մեզ կը սիրէ։

Ճիշդ է նաև որ թշնամիին ուժեղ հարուածները, առաջին գծին վրայ ուր դուք ալ միշտ եղած էք, անպարմանելի վէրքեր բերին մեզի և ձեր հարիւրաւոր խումբերէն այժմ հիմա հազիւ երեսնեակ մը թողուցին, բայց ձեր հոսեցուցած արիւնին բոլոր գառնութիւնն ալ ունենալով, չենք ափսոսար զայն, որովհետեւ դուք մեր ազգային պատիւն ու հպարտութիւնը արժանաւոր բարձրութեան վրայ դրիք և քօղարկեցիք բոլոր այն յղփացած անտարբերներու և մեզի ինքնասէրներու անմտանակցութիւնը։

Դուք՝ բանւորները մեր ազգային արժանիքներուն որ հիմա չկաք և որ ձեր քաջութեան և հերոսութեան ժէսթերուն միայն Սուասօնի, Շամբանեի, Մառնի և Բի.քարտիի դաշտերը ականատես եղան և վեհանձն Ֆրանսան երախտամնատոյց եղաւ, երբե՛ք մի գիտնաք որ ձեր իսկ ապագիցներէն մնարդիկ ուսերնին թօթուեցին ձեզի համար և ձեր կարճատեւ հանգստի միջոցներուն իսկ չուզեցին հիւրընկալութեան կամ գուրգուրանքի փոքրիկ բաժին մը բերել և որոնք սակայն այս առիմանութեան մէջ իրենց գոյութեան հանդիսան իսկ ձեզի պարտական են։

Ձեր մեծամտանութիւնը գնաց, ճնացողները պիտի վերջացնեն ձեր չարունակած գործը. իսկ վերջի եկողները, շա՛տ վերջը եկողները պիտի հիանան ձեզմով, պիտի ոգեւորուին ձեզմով ու անոնց կազացումները գնահատութեան անմեռ պսակ մը պիտի կապմեն ձեզի և բոլոր ձեր ընկերներուն համար։

Եւ այդ յիշատակի ու պատուի հանդէսը, որուն անմիջական ձեռնարկումը շատ պատշաճ է և տեղին, որ Ֆրանսահայ կամաւորներու օգնող կոմիտէն շուտով կատարէ, միայն փոքրիկ մէկ նշանը պիտի ըլլայ այժմէն իսկ ձեր ծառայութիւնն ու ձեր նշանակութիւնը գնահատող ազգակիցներուն կողմէ, մինչեւ որ խաղաղ ժամանակներու մէջ մնարամանանալու դուք ծանօթացուիք ազգին ձեր բոլոր վսեմութեամբը։

Ցարգա՛նք և պատիւ ձեզ հայ մարտիկներ, որ Ֆրանսական բանակին ձեր ծառայութեանը ճամբուն մէջ ինկաք։

Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԱՅԵՐՈՒՆ

Վերածնունդի 15 Մարտ - 1 Ապրիլ թիւին մէջ Հայաստանը Հայերուն խորագրով կարդացի Պր. Տ. Մ.ի մէկ նշանակալից յօդուածը: Այդ գրութիւնը կը թելադրէ ինծ քանի մը խորհրդածութիւններ։ Պերլինի դաշնագրէն բղխող 61րդ յօդուածին կիրարկումը մեր այն ատենուան բաղձանքներուն և պէտքերուն լիովին գոհացում կուտար: Բարենորոգմանց ծրագիրը կը ձգտէր վերջ մը դնել գազանային կառավարութեան մը կողմէ գործուած զեղծումներուն, տալով հայ ժողովուրդին կարելիութիւն աճելու, զօրանալու և տիրելու իր աւանդական հայրենիքին՝ առանց մեծ ցնցումներու և արիւնհեղութեանց։ Կոտորածներու և ընդվզեցուցիչ անարդարութեանց դադրումը հիմնաքարը կը զետեղէր ապագայ հայկական անկախութեան: Բաժանուած և բզքտուած երեք բռնապետութեանց մէջ, անկարելի էր քաղաքականօրէն որ Հայերը աւելի պահանջէին, մանաւանդ յուսային ստանալ: Պէտք էր յիշել որ յաղթական Ռուսիայէն ջերմօրէն պաշտպանուած հայկ. բարենորոգմանց համեստ ծրագիրը(1) վերածուեցաւ Պէրլինի մէջ աւելի համեստ համեմատութեանց, ինչպէս որ Ռուսիոյ գծած Մեծ Պուլկարիան վերածուեցաւ Փոքր-Պուլկարիոյ մը: Եւ Մակեդոնիան, ունենալով հանդերձ իր կողքին համացեղ պետութիւններ, մինչեւ երէկ Թրքական գազանութեանց թատր եղաւ: Նոյն ինքն Ռուսիան պիտի հակառակէր ուժգնօրէն հայկ. անկախութեան ծրագրին, քանի որ այս անջատման խմորը պիտի սրսկէր Ռուսեկեան Հայութեան մէջ:

Պ. Տ. Մ., սրամիտ և հայրենասէր գրող, սրտի կսկիծով Պէրլինի 61-րդ յօդուածին կը վերագրէ, եթէ մենք այսօր փոխանակ անկախ Հայաստանի մը ցանկացող և նկրտող երեւնալու, Եւրոպայէն կեանքի և ինչքի ապահովութիւն մուրացող խեղճ և կոտորուող ժողովուրդի մը դիրքին մէջ ինկած ենք։ Խեղճ և կոտորուող ժողովուրդ երեւցանք մենք հանուր աշխարհի առջեւ 95-96 հայկական սարսափներէն վերջ, երբ Թրքական գազանութիւններէն ճըղակոտոր եղած, վատ և պոռնկացած Եւրոպայէն միջազգային դաշնագրով ապահովուած մեր իրաւունքները պահանջելու ատեն, չունենալով ուրիշ ուժ և զէնք՝ մեր ձայնը լսելի ընելու համար, մեր անհուն աղէտքը փռեցինք մարդկութեան խղճին առջեւ: Արդէն Վերածնունդի խմբագրութիւնը իր ծանօթագրութեան մէջ այդ կէտը ճշգիւ նշանակած է:

Քառորդ դարէ մը ի վեր Զօպանեան, պաշտպանած և քարոզած է Եւրոպայի ինչպէս Հայութեան, թէ՝ հայ ժողովուրդը միայն կոտորուող ազգ մը չէ. իր ամբողջ ուժերը լարած է Հայուն վեհ ոգին և արի նկարագիրը ի յայտ բերելու: Եթէ Եւրոպացիք՝ մեծ մասամբ՝ կը շարունակեն համարել մեզ իբրեւ խեղճ և կոտորուող ժողովուրդ, վերագրելի է այդ իրենց խոր տգիտութեան և բարոյական անզգայութեան:

Կէս դարու հայկ. մշտատեւ ապստամբութիւնները՝ հակառակ ահեղ կոտո-

(1) Հայկական պատուիրակութիւնը 1878ին, անկախութիւն չէր կրնար պահանջել. բայց իր ուզածը պարզ բարենորոգումներէ աւելին էր. վարչական ինքնավարութիւն մըն էր, վեհաժողովը 1 րդ յօդուածը միայն տուաւ Հայոց:

Fonds A.R.A.M

րածնելու, պանք Օթոմանի գրաւումը, Սուլթանի դէմ մահափորձը, Հայ–Թաթարական ընդհարումը, ուր Հայոց պինուորական ոգին փայլուն ապացոյցներ տուաւ, կը բաւեն կոյրերուն աչքերն իսկ բանալու թէ՝ Հայերը միայն կեանքի և ինչքի ապահովութիւն խնդրող ազգ մը չեն: Եթէ մեզ խոշտանգող գազաններն իսկ 1908ին հայկ. հերոսական ոգւոյն առջեւ խոնարհեցան, խոստովանելով հայ ցեղին արի և աննկուն ոգին, ինչո՞ւ բեռցնել Պէռլինի 61րդ յօդուածին յարող մեր մարտիրոսացեալ ժողովրդին վրին վրայ բարոյական անարդարութեան մը ամօթը, քաղաքակիրթ աշխարհի պժգալի և շահամոլ քաղաքականութիւնն է որ դեռ շահագործել կ'ուզէ այդ յօդուածին ոգին, ինչպէս որ մինչեւ այսօր ըրած է: Լհհաստանը, գրեթէ տասն անգամ աւելի բազմաթիւ Հայերէն, շատ աւելի հզօրէն տարած է բռնապետութեան իր եռապատիկ լուծը քան մենք: Ալպանական արուեստական Տէրութիւն մը ստեղծելով, միթէ Եւրոպան այդ տգէտ խուժդուժ և հպիւ մէկ միլիոն ժողովուրդին արժանիքի՞ն, բալճանքներո՞ւն և պէտքերու՞ն համաձայն շարժուեցաւ: Եթէ այսօր ազատական քառեակ Դաշնակցութեանց կառավարութիւնները հայկական հարցը իրենց բերնին մէջ կը ծամծմեն, այդ բանը կ'ընեն ո՛չ թէ Հայոց արժանիքը ուրանալով, այլ իրենց շահերուն մտածելով կառչելով: Մեր ազգային գոյութիւնը ապահովելու համար ի՞նչ ըրաւ այն Զինակցութիւնը, որուն շահերուն համար Հայաստան իր գարաւոր կեանքը վտանգի դրաւ այս պատերազմին առթիւ: Արեւմտեան Հայութիւնը բարենորոգմանց պահանջումով կը ձգտէր ու կը ցանկար թօթափել պարզապէս թրքական անարգ լուծը, անջատուիլ այդ գազանային էակներէն, զոր կ'ատէր իր բոլոր հոգիով: Արեւմտեան Հայութեան մէջ անկախութեան հոգին միայն կ'ապրէր և կ'ոգեւորէր: Հիմա ալ, հակառակ մեր անանուն ազէաին, Արեւմտեան Հայերս, ինքնավար կամ անկախ Հայաստան պահանջելով, ո՛չ միայն թրքական լուծէն, այլ թուրք տարրէն, բոլորովին անջատում և բաժանում կը պահանջենք: Այլապէս, անկախ Հայաստան ստեղծելով, բնականաբար, մեզ կոտորող և մեր թիւը նուազեցնող վոհմակներուն նպաստաւոր պայմաններ կը պատրաստենք:

Ապագային, միահամուռ պնդելու ենք Հայաստանը Հայերո՜ւն՝ պահանջելով մեր երկրէն վտարումը թուրքերուն: Ազատական Դաշնակցութիւնը թուրքիոյ այս պատերազմին մասնակցելու ատեն հանդիսաւորապէս խրոխտ սպառնալիքը ըրաւ թէ Հայկական խժդժութեանց հեղինակները խստիւ պիտի պատժուին: Այդ սպառնալիքը սաստիկ կատղեցուց գազանները: Արդ, Ազատական Դաշնակցութեան յաղթութեան պարագային, իրաւունք ունինք պահանջելու որ գազանները, որոնք զանգուածօրէն մասնակցեցան Հայ ցեղին բնաջնջման, զանգուածօրէն պատժուին: Տարրական արդարութիւնը կը պահանջէ որ գէթ հեռացուին, այն վայրերէն զորս Հայ արիւնով ներկեցին: Ապագային, միահամուռ մեր հարցին վրայ և արդարացի այս լուծումը պահանջելու ենք. ապա թէ ոչ, այն ատեն խեղճ ժողովուրդ պիտի և տիտղոսին արժանի կը դառնանք: Ազատութեան կռիւը վերսկսելու և շարունակելու համար ակէ վերջ կաթիլ մը արիւն իսկ թափելու ուժը չունինք: Այս պատերազմը մեր բոլոր երակները բացաւ

Fonds A.R.A.M

արիւնաքամ ըլլալով մեզ։ Այս պատճառաւ և տարրական արդարութեան պահանջումով, մենք ազգովին մերժելու ենք հայկական հարցին ուրիշ ո և է լուծում, եթէ չենք վճռած իբր ազգ, այնքան անողորմ մարտիրոսութիւններէ յետոյ, աշխարհէս անհետանալ։

Գալով պր. Տ. Ս.ի այն դիտողութեան թէ՝ ազատական դաշնակցութեան մամուլը կը շահագործէ հայ մարտիրոսագրութիւնը՝ իբր բանակռուի նիւթ Գերմանիոյ վրայ յարձակելու համար, համարելով Գերմանիան իբր թելադրիչ Թրքական խժդժութեանց՝ պիտի ըսենք թէ՝ այդ դիտումնաւոր գերմանատեցութիւնը մեր դատին վնասելու բնոյթ չունի։ Գերմանիա, իբր ժողովուրդ և իբր կառավարութիւն ոչ կամք ցցուցած, ոչ փորձ ըրած է այդ ահաւոր դատապարտութենէն անմեղ երեւնալու։ Հայաստանի մէջ ինչպէս և այլուր Գերմանացին Թուրքին չափ խուժդուժ եղաւ։ Եթէ ազատական քառեակ դաշնակցութիւնը Թուրքին արժանաւոր պատիժը — անոր ջնջումը և մահացումը — տնօրինելու կամք ունի, այս գազանին նոր և հին ոճիրները, տասն անգամ այդպիսի պատիժ մը կ'արդարացնեն և պարտադիր կ'ընեն։ Առանց Գերմանիոյ հաւանութեան, դրդումին և մեղսակցութեան, Թուրքիա չպիտի համարձակէր իր հայաջինջ ծրագիրը իրականացնելու։ Ստոյգ է թէ կոտորածները Թուրք արարածին միակ գործունէութիւնը եղած են միշտ։ Բայց քառորդ դարէ մը ի վեր, մանաւանդ այս վայրկեանիս, այդ իր չարաշուք նպատակին համար յայտնօրէն Գերմանիոյ աջակցութիւնը վայելած է Թուրք տարրը։ Այսօր, մինչդեռ տիեզերական ցասումն ու զզուանքը Գերմանիոյ դէմ կ'ուղղուին, մենք ո և է շահ չունինք մեղմացնելու Գերմանիոյ ոճրագործ դերը հայկական բնաջնջման գործին մ է։ Ընդհակառակը բաղձալու ենք որ այդ ցասման և զզուանքի յորդումը թափանցէ մինչեւ գերման ժողովուրդին սրտին խորը, խղճի կիզիչ խայթի մը պէս, որպէս զի, եթէ վաղը Եւրոպայի սրտին մէջ ցցուող և իր անհուն վայրենութեամբ Թուրքին հաւասարող այդ ազգը ինքնագիտակցութեան գայ, զղջման, ամօթի և ինքնարհամարհանքի զգացումով, հայ ժողովուրդին ի նպաստ իր պժգալի դերը մոռցնող քայլ մը ընէ։ Բաղձալի է որ, ամէն Հայ, ուր որ կարելի է, այժմէն, Հայերուն հանդէպ Գերմանիոյ բռնած ոճրագործ դերը ցուցնող և փաստող գրութիւններ մտցնէ գերման տարրին մէջ։

Հայերս, ազգովին, միահամուռ և բարձրաձայն պահանջելու ենք, Հայաստանը Հայերուն։

Տօքթ. ՊԱԶԱՐՃԵԱՆ

29 Ապրիլ 1918

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՖՐԱՆՍԱ[1]

Տիկիններ, Պարոններ,

Տիեզերական աղէտին մէջ որ մեր վրայ կը ծանրանայ, մեր հաւաքումներու ծրագրին մէջ Հայաստանը արձանագրել, այդ խրոխտ ու դժբախտ ազգին մեծարանքի հարկ մը մատուցանել, մեր նիւթէն ու մարզէն դուրս ելլել չի նշանակեր բնաւ։

Այն անսահման չարչարանքները զոր մենք

1) Կը հրատարակենք Տիկին Օուէլի հայկական ցերեկոյթին արտասանուած երկու ճառերուն թարգմանութիւնը։

Fonds A.R.A.M

կը կրենք, զոր մասնաւորապէս կրեցին Պել-ճիքան, մեր գրաւուած նահանգները, կամ Սերպիան, այդ անանուանելի կոտորածներն ու տառապանքները որոնց այդ երկիրները այս պատերազմին առթիւ միայն ենթարկուեցան, Հայաստան դուրէրէ է չէր մըշտակ նէրդօվ նը նրէ շանա՜+: Անիկա լաւ հասկցէք: Յիշեցէք այն սոսկումի սարսուռը զոր մենք զգացինք 1914ին գերման ոճիրներուն նկարագրութիւնը կարդալով, և պիտի կարենաք ըմբռնել Հայաստանին վիճակը Թուրքերուն լուծին տակ՝ դարերական ու մշտանորոգ տանջանքի հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր: Արդէն առոլ միայն, և որովհետեւ ճիշդ անիկա հալածուած է Գերմանացւոց դաշնակիցներէն, Հայաստանը մեր քոյրն է ցաւի և սուգի ու նեղութեանց:

Եւ ան մեր քոյրն է դարձեալ որովհետև քրիստոնեայ ազգ մըն է, և, պիտի ըսեմ քրիստոնէութեան յառաջապահը Ասիոյ սեմին վրայ, ուր զոր անիկա իր արեամբը շատ սուղ վճարած է աններող և մոլեռանդ իսլամութեան: Հայաստանը Ասիոյ մէջ տարածողն է արիական քաղաքակրթութեան, և Կոստանդիանոսի համեմական պետութեան օրով հայ Թագաւոր մըն է որ այդ առեննուան բոլոր ժողովուրդներուն մէջ՝ առաջինը եղած է նորածին քրիստոնէութիւնն ընդունելու:

Բայց չեմ ուզեր սահմանակից ըլլալ այն հեղինակաւոր տեսութեան որով Պ. Արշակ Չօպանեան քիչ յետոյ ձեզի պիտի պարզէ կապերը որ Հայաստանը կը միացնեն Եւրոպային ու մանաւանդ Ֆրանսային: Իմ դերս կատարած պիտի նկատեմ եթէ կըրցայ ձեզի ներշնչել այն գաղափարը թէ հայ բանաստեղծները տօնելով այսօր՝ մեր տան աւանդութեանէն չենք շեղիր:

Հայ բանաստեղծները, ինչպէս բովանդակ արեւելեան սքանչելի գրականութիւնը, խորապէս հրապուրիչ են: Կը տարբերին սակայն պարսիկ և արաբ բանաստեղծութենէն՝ անով որ ինծի կը թուին աւելի ոգեկանացեալ ու նաև աւելի մելամաղձիկ, ինչ որ զարմացում չի կրնար պատճառել երբ մարդ կը մտածէ այդ ազգին եղերական ու տարաբախտ ճակատագրին:

Արեւելեան ազդեցութիւնը, քերթողական տեսակէտով, Եւրոպայի մէջ միշտ խորունկ եղած է, մանաւանդ ռոմանթիզմը շատ բան պարտական է անոր. Հիւկօ Արբէ-էլ-ֆան-ը գրած է. գերման ռոմանթիկներն ալ նոյնպէս անով ազդուած են: Եւ նոյն իսկ Թէօֆիլ Կոթիէ (?) Թոպասոյի և Չօպանեանի սիրային ծաղկաքաղները զոր «Մերքիւր տը Ֆրանս» հրատարակած է, անզիմադրելիօրէն խորհիլ կու տան խորհրդանշանական դպրոցին ազատ ոտանաւոր գրողներուն և նոյն իսկ ընդհանրապէս այդ խորհրդանշական գրականութեան:

Մանաւանդ սիրոյ պատկերացման, տարփային տաղիկներու և ժողովրդական ձեւով փոքրիկ բանաստեղծութեանց մէջ է որ հայ աշուղները կը փայլին: Անոնց երգերը միանգամայն շնորհալի, պարզ ու նրբարուեստ են, հեշտագին կամ հրայրքոտ, բայց միշտ տարօրինապէս քնարական. և մարդ ապաւորութիւնը կ'ունենայ Հայնէի, արեւելեան Խնքնակա-յի մը:

Այսօր պիտի խմանք հին ու նոր քանի մը գեղեցիկ քերթուածներ: Հին հայ բանաստեղծները պիտի ներկայացուին Քուչակով (15րդ դար), նորերը Աոամ Եարճանեան մեծ քերթողով և նոյն ինքն Չօպանեանով . . . .

Եւ երբ մարդ կը մտածէ թէ քաղաքական նկատումներով, դիւանագիտութեան համար, այդ անզգամ ու քաղաքակրթութեան դէմ դաւաճան Թուրքերուն ձեռքը չկտրելու համար, ոչ մէկ ազատական տէրութիւն չհամարձակեցաւ ժեստ մը ընել

Fonds A.R.A.M

այդպիսի ոճիրներու առաջքն առնելու, ո՛չ իսկ զանոնք խարանելու համար… Ամէն բանի հատուցման ժամը կու գայ սակայն… Այս պատերազմը, կ'ուզեմ հաւատալ, Հայաստանի բախտն ալ պիտի վճռէ: Պէտք է յուսալ որ այս անգամ Դաշնակիցները, որ կեղեքեալ ազգերու ազատութեան համար կը պայքարին, պիտի չմոռնան մնաւոր ու բարոյական հզօրագլուխ մշակոյթ մը ունեցող այս փոքրիկ ժողովուրդը որ այնքան զարերէ ի վեր արիւնլուայ ուսերուն վրայ իր խաչը կը կրէ:

ԱԼՖՐԷՏ ՄՈՐԹԻԷ

—

Տիկիններ և Պարոններ,

Շնորհակալ եմ Տիկին Օրէլին որ հաճեցաւ Հայաստանին նուիրել մին իր Հինգշաբթիներէն՝ ուր կը տօնուի, այս սալոնին մէջ որ դիւցազնութեան պաշտամունքին ձօնուած տաճար մը դարձած է, բանակին մէջ ինկած, վիրաւորուած կամ դեռ կռուող բանաստեղծ մը:

Հայաստանը՝ արդարեւ՝ դարերէ ի վեր իր արիւնովը կը գրէ պատմութիւն մը որ միայն ու դիւցազներգական մեծութեամբ քերթուած մըն է իսկապէս, և ներկայ պատերազմին մէջ՝ անիկա ազատութեան համար մղուած այս պայքարին հերոսներէն մին եղաւ որ ամենէն բազմաթիւ, ամենէն խորունկ և ամենէն ահռելի վէրքերը ստացաւ: Իրաւունքի այս հինաւուրց մարտիկը, որ իր նախկին այնքա՜ն վէրքերուն վրայ աւելցող այս նոր ծանր վէրքերուն հակառակ, կենդանի կը մնայ ու կը շարունակէ սուրբ պայքարին մասնակցիլ, անարժան չէր ընդունիլ մեծարանք մը զոր այստեղ կը մատուցանեն այն ազնիւ բանաստեղծներուն որ զոհուեցան կամ տակաւին կը կռուին Ֆրանսան ու քաղաքակրթութիւնը պաշտպանելու համար. ան ասոր արժանի էր նաև այն մեծ սիրոյն համար որ զինքը այնքա՜ն երկար ատենէ ի վեր կը կապէ Ֆրանսային և անոր մշակոյթին: Անիկա արդարութեան ու փափկազգած բարեկամութեան ժեստ մըն է, որմէ իմ հայրենակիցներս խորապէս պիտի զգածուին:

Հազար պատճառներ կան որ կը բացատրեն այդ անհուն սէրը զոր հայ ժողովուրդը կը զգայ Ֆրանսային համար: Պատմական վաղեմի յիշատակներ որ Միջին դարէն կը սկսին, մեր ժողովուրդը կը միացնեն այս վեհոգի երկրին: Մեր նախահայրերը ատենօք, ա՜յնտեղ, ձեր Խաչակիրներուն հետ ձեռք ձեռքի, կռուած են Սարակինոսներուն դէմ. ֆրանսական Լուսինեան տունէն քանի մը իշխաններ մեր ժողովուրդին կողմէ հրաւիրուած են Կիլիկիոյ մեր թագաւորութեան գահուն վրայ գալ բազմիլ. Սէն-Տընիի մէջ է որ կը հանգչի մեր վերջին թագաւորը, Ֆրանսայի հողն է որ կը պահէ այդ նուիրական աճիւնը, մեր ազգային անկախութեան այդ խորհրդանշանը: Իսկ նոր ժամանակներուն, ֆրանսական գեղեցիկ մշակոյթին մէջ է որ մեր ժողովուրդը գտաւ գլխաւոր առաջնորդ ու ժը մտաւոր վերականգնման և ազգային վերածնութեան ջանքերուն զոր Թուրքին իր վրայ բեռցուցած զզուելի ստրկութիւնը թօթվելու համար թափեց, և քսան տարիէ ի վեր որ օսմանեան բռնապետութեան արիւնոտ լուծին տակ մեր ժողովուրդը ամենէն վայրագ մարտիրոսութեամբ կը չարչարուի, մեր դատը ջերմեռանդ պաշտպաններ գտաւ այս ասպետական երկրին ամենէն ազնիւ մտքերուն մէջ՝ առանց կուսակցական խտրութեան: Մենք սէր ու սքանչացում ունինք անգլիական ու իտալական հոյակապ գրականութեանց համար. անգլօ ամերիկեան մշակոյթը զոր ամերիկեան միսիոնարները մեր մէջ տարածած են և իտալական մշակոյթը զոր մեր Վենետիկի Մխիթարեանները

Fonds A.R.A.M

մեզի ծանօթացուցած են, ունեցած են անշուշտ մեծ ազդեցութիւն մը մեր մտաւոր զարգացման վրայ. Շեքսփիր և Տանթէ, Պայրըն, Լէոփարտի և Էմկար Փօ մեր գրական աստուածներուն շարքին մէջն են. բայց ֆրանսերէնը երկար ատենէ ի վեր մեր պլրոյներուն մէջ կ՛աւանդուի իբրեւ երկրորդ մայրենի լեզու մը, իբրեւ քաղաքակրթութեան լեզուն. ֆրանսացի մեծ գրագէտները մեր մէջ կը սիրուին ինչպէս մեր դասականները, անոնք օտարներ չեն մեզի համար, մենք զանոնք մերիններէն չենք զանազներ:

Ինչ որ սակայն ամէն բանէ աւելի կը բացատրէ այս բնազդական համակրութիւնը ֆրանսական ազգին համար, խառնուածքի հանգամանութիւն մըն է. մեր ժողովուրդը, ինչպէս ձերը, ջղային է, կրքոտ, ըմբոստ ոգւով, միանգամայն շատ անհատապաշտ և շատ ազգասէր, յառաջդիմութեան բոլոր շարժուձեւերուն հակամէտ և նոյն ատեն իր աւանդութեանց սերտ փարած, ու դարերէ ի վեր գինքը հարուածող ահաւոր բազմապիսի աղէտներուն հակառակ՝ միշտ կեանքով, աշխոյժով ու նոյն իսկ զուարթութեամբ լեցուն: Այս մտաւոր խնամութիւնը կը նկատուի մեր գրականութեան շատ մը էջերուն մէջ, ոչ միայն մեր նոր ժամանակներու գրականութեան, ուր անիկա յաճախ արդիւնքն է այն ազդեցութեան զոր ֆրանսական գրականութեան վարպետները գործած են անոր վրայ, այլ նոյն իսկ մեր հին արձակագիրներէն ոմանց մէջ, ինչպէս Եղնիկ, Ղազար Փարպեցի, Մովսէս Խորենացի, Եղիշէ, Ներսէս Լամբրոնացի, յատակ մտածումով, հակիրճ, վայելուչ ու կատարեալ ձեւով, և որոնց ամենքն ալ արդէն՝ ձեր մեծ դասականներուն պէս՝ յոյն մշակոյթը իրենց առաջնորդ առած են. ան մանաւորապէս կը յայտնուի մեր Միջին դարու աշուղներուն մէջ, որ մեր ցեղին յատուկ զգայնութեան ու գեղեցկագիտութեան հպարտ թարգմաններն են. շատ ինքնատիպ է այդ բանաստեղծութիւնը, զոր Ալֆրէտ Մորթիէ բարեկամս, այն վեհանձն խօսքերուն մէջ զոր ի պատիւ մեր ազգին արտասանեց քիչ առաջ, այնքան սիրուն բացատրութիւններով գնահատեց. ըստ հայկական է այդ բանաստեղծութիւնը, ինչպէս և միջնադարեան մեր մեծ միստիքականները, բայց այդ քնարերգութեան մէջ կան շեշտեր, մտքի դարձուածքներ, զգայման երանգներ որ Միջին դարու ձեր բանաստեղծները կը յիշեցնեն, կամ 16րդ դարու Հոյլին քերթողները, և նոյն իսկ մերթ Վերլէնի ինչ ինչ էջերը. ատոնց մէջ ոչինչ տարօրինակ կամ հետաւոր պիտի երեւար Ֆրանսացիի մը. քիչ յետոյ պիտի լսեք քանի մը տալիկներ Քուչակի, 15րդ դարու մեր մեծ աշուղին, որ մեր բանաստեղծութեան շնորհալի նօթը երեւան կը բերէ, անոր ժպիտը խաղաղութեան օրերուն, երազուն և երիտասարդ երեւոյթը իր ղէմքին որ ընդհանրապէս ծանօթ է անձկութեան մութ ամպի մը կամ արիւնաթաթախ դիմակի մը տակ. ինծի կը թուի որ սրտին խանդակաթ լոյսովը լուսաւորուած այդ տաղերուն մէջ իրական արեւակցութիւն մը պիտի գտնէք ձեր աստուածային Ռոնսարին սիրերգներուն հետ:

Անգութ ճակատագրէ մը հալածուած մեր ժողովրդին և ձեր մեծ ու փառաւոր ազգին միջեւ գոյութիւն ունեցող այս հոգեկան խնամութիւնն է որ ամէն բանէ առաջ՝ կը կրկնեմ՝ Ֆրանսային համար մեր զգացած սէրը կը բացատրէ, և ան է դարձեալ որ կը բացատրէ այն մեծ դիւրութիւնը, որով հայ մը կ՛ըմբռնէ ու կ՛իւրացնէ ֆրանսական մշակոյթը: Եւ այն օրը ուր Ֆրանսա պիտի ծանօթանայ մեր գրականութեան գոնէ գլխաւոր էջերուն, ուրիշ ո և է ապացոյցէ աւելի առով է որ պիտի հաստատէ որ

Fonds A.R.A.M

Հայաստանը իրեն համար բարեկամ աւելի բան մը, քոյր մըն է:

Այդ գրականութենէն ոչինչ, և նոյն ինքն այդ ազգէն գրեթէ ոչինչ ծանօթ էր Ֆրանսացոյ՝ և բովանդակ քաղաքակիրթ աշխարհին ատուար մեծամասնութեան, երբ աւելի 20 տարիներ առաջ պայթեցան առաջին մեծ կատորածները որ, Սուլթան Ապտիւլ Համիտի հրամանով, Հայաստանը աւերշակեցին և արիւնով ողողեցին արեւելեան երկինքը համակ: Փոքրաթիւ անձեր խումբէ մը դուրս, ոչ մէկը այդ միջոցին ըմբռնեց այդ ողբերգութեան իմաստը. ոմանք, Թուրք կառավարիչները բացատրելու և արդարացնելու համար, մինչեւ իսկ մեր ժողովուրդը ամէն տեսակ յանցանքներով, ոճիրներով բեռնաւորելու ելան: Հայկական տուամին ճշմարիտ բացատրութիւնը այդ ազգին ստեղծած բանաստեղծութեան, անոր ապրած պատմութեան մէջն է որ պիտի գտնէին: Կազմուած զանազան տարրերէ, որոնց գլխաւորը արեւմտեան ծագում ունի՝ Քրիստոսէն 12 դար առաջ Թրակիացէն մեկնած, այդ ազգը միշտ ձգտած է դէպ ի արեւմուտք ազատ ոգին, հելլենական աշխարհի ոգին: Ան առաջինը եղաւ որ պաշտօնապէս ընդդրկեց քրիստոնէութիւնը, արդի աշխարհին կրօնքը, պղատոնական ոգւով տոգորուած ազնիւ վարդապետութիւնը, ու դարերով հայկական տէրութիւնը Ասիոյ մէջ յոյն–լատին միջակայքին ներկայացուցիչը եղաւ, արեւելքի բարբարոսներուն դէմ կռուող Եւրոպայի յառաջապահը: Իր գրականութիւնը, իր արուեստը կը յոլացնեն հոգին ժողովուրդի մը զոր ճակատագիրը մատնանիշ ըրաւ այս վհռ ու տաժանելի դերը կատարելու համար: Ցեղ մը որ ունի հին պատմութիւն ու նուրբ միջակայք, ցեղ մը որ ստեղծած է աշխարհիս ամենէն ճոխ ու գեղեցիկ լեզուներէն մին, ու ամէն ձեւերուն տակ իր արուեստագիտական հանճարին ապացոյցները տուած է, ցեղ մը որ ազատութեան խորին ըմբռնումը ունէր և պաշտամունքը, որ միշտ կը յիշէր անցեալը և իր ազգային հոգւոյն ու կեանքին բոլոր յատկանիշները անեղծ պահած էր, չէր կրնար մինչեւ հաքը համակերպիլ Թուրք բռնապետութեան ծանր ու ստորնացուցիչ լուծը կրելու, չէր կրնար ընդունիլ որ ինքը Թուրքին համար լրացուցիչ տարր մը միայ յաւերժապէս, անոր ծառայելու և անկից շահագործուելու համար իր ուժերը սպառէր, և հալածանքէն ու նախատինքէն ուրիշ վարձատրութիւն չունենար: Այն օրէն իսկ ուր սկսաւ բողոքել, կեղեքմանց դիմադրելու փորձ ընել և իր իրաւունքները ուժով պաշտպանել, Թուրքը որոշեց զայն կատորածով զսպել:

Հայկական տուամը ուրիշ բան չէ եղած ուրեմն իսկապէս բայց եթէ նախերգանք մը այժմեան մեծ պայքարին, զոր ազատասէր ազգեր կը մղեն իրաւունքը բռնապետութեան դէմ՝ յաղթական կացուցանելու համար: Հայը արդէն, քանի տարի առաջ կը պայքարէր ոչ միայն իր դատը, այլ և մարդկային ազատութեան սկզբունքն իսկ պաշտպանելու համար: Եւրոպական դիւանագիտութիւնը, ուր կը սիրապետէր փրուսիական եսամոլ ոգին, թոյլ տուաւ, աւաղ, անանուանելի ոճիրներու կատարումը. 300,000 անպաշտպան մարդկային արարածներ սիստեմականօրէն կոտորուեցան բացարձակ խաղաղութեան շրջանի մը, հրամանովը Թուրք կառավարութեան զոր Գերմանիա կը խրախուսէր: Զարի ոգւոյն յաղթանակը եղաւ աժիկա: Այսօր, բովանդակ ազատական աշխարհը նիզակակցած է զգեանելու համար մնայլ ու չարաղետ այդ ոգին, զոր երեկուան անտարբերութիւնն ու ներողամտութիւնը զօրացուցին:

Բնական էր ուրեմն որ, երբ Գերմանիա պատերազմը շղթայազերծեց, Թուրքը իր բոլոր ուժով օգնէր անոր, և Հայը իր անձնուիրութեան համեստ բայց խանդավառ աջակցութիւնը փութար բերել Ֆրանսային և անոր դաշնակիցներուն: Աշխարհիս ամէն

Fonds A.R.A.M

կողմերէն Հայեր վազեցին ծկան առաջին օրէն իսկ ֆրանսական բանակին մէջ կամաւոր գրուելու, և անոնց թիւը օրէ օր կ'աճի: Ուրիշներ երեք տարիէ ի վեր կը կռուին Կովկասի բանակին մէջ՝ մեր հինաւուրց հայրենիքին ազատագրմանը գործակցելու համար: Տարտանէլի յարձակման ձախողումէն յետոյ, Թուրքը, յաղթանակը ապահովեալ կարծելով, բոլէն պատեհ նկատեց հայկական հարցէն ընդմիշտ խալըսելու՝ օսմանեան պետութեան մէջ հայ տարրը գրեթէ ամբողջապէս ջնջելով: Քանի մը հարիւր հազար Հայեր ջարդել տուաւ, և ահագին թիւ մը, մէկ միլիոնէն աւելի, աքսորել տուաւ Միջագետքի և Սուրիոյ անապատները, ուր այդ խեղճերէն ստուար մաս մը մեռան անօթութենէ, զրկանքներէ և խուժդուժ վարմունքներէ:

Մեր պատմութեան ամենէն ցաւագին էջն եղաւ ատիկա, այլ և ամենէն փառաւորը: Մօտ չորս միլիոն Հայոցմէն որ գոյութիւն ունէին աշխարհի մէջ այս պատերազմէն առաջ, 3 միլիոն միայն կը մնայ: Բայց այս անսահման զոհողութիւնը ազատութեան դատին համար է որ կրեցինք, և երբեք հայ անունը չէ լուսապսակուած աւելի մաքուր ճառագայթումով մը պատիւի:

Ազատութիւնը, մենք ատոր համոզուած կը մնանք, պիտի յաղթանակէ վերջ ի վերջոյ: Ֆրանսան, որ այս վիթխարի պայքարի ընթացքին՝ դիւցազնութեան մէջ ինքզինքը գերազանցելու հրաշքը գործեց, պիտի տեսնէ յաղթանակը իր դատին, յաղթանակը իր մտածման, և այս տիեզերական տագնապէն դուրս պիտի ելլէ աւելի մեծ, աւելի ազնիւ, աւելի ուժեղ և աւելի բարերար քան երբեք: Ու մեր հին ազգին, զոր Թուրքերը անկարող են ջնջելու (անոնց ոճիրը, այնքան անխնա որքան հրէշային, ուրիշ արդիւնք չունեցաւ բայց եթէ մահավճիռը հրատարակել օսմանեան պետութիւն ըսուած բարբարոս շէնքին վրայ), մեր հին ազգը, մենք հաստատօրէն կը յուսանք, պիտի ստանայ ինչ որ դարերէ ի վեր կ'երազէր, պիտի ըլլայ դարձեալ ինչ որ էր, պիտի վերստին գտնէ իր ազատութիւնը, լիապէս, հզօրապէս, անարգել շարունակելու համար Թուրք բռնապետութեան ներքեւ այլասերած Արեւելքին մէջ քաղաքակրթութեան ռահվիրայի իր դերը:

Այն տարապայման աղէտին մէջ որ մեր ժողովուրդը հարուածեց, մենք բազմաթիւ մտաւորականներ կորսնցուցինք, ուսուցիչներ, հրապարակագիրներ, կուսակցութեան պետեր, եկեղեցական քարոզիչներ ու գրագէտներ: Անոնց մէջ կը գտնուէին ժամանակակից Հայութեան լաւագոյն գրագէտներէն և ամենէն հոյակապ բանաստեղծներէն մէկ քանին: Անոնցմէ ոմանք ոչ միայն Քանի մեծ արուեստագէտներ էին, այլ և գործօն ազգասէրներ, ազգային վերականգնման առաքեալներ, որ ներշնչած, օժանդակած կամ ղեկավարած էին Ապտիւլ Համիտի զզուելի բռնապետութեան դէմ մղուած ընդվզման շարժումը: Անոնցմէ մին, Ռուբէն Զարդարեան, մեծ բանաստեղծ մը արձակի մէջ, որ հրավառ ու երփնածոփ քնարերգութեամբ մը Հայաստան աշխարհը և անոր գեղեցկութիւնները, անոր աւանդավէպները, երազներն ու տառապանքները երգած էր, իր էջերէն մէկուն մէջ ինքն իսկ պանծացուցած է ջահակիրի դերը զոր Հայաստանի մարտիրոսութիւնը և իրենց հոգեկան արութիւնը պարտադրած էին այդ բանաստեղծ հերոսներուն.

Ահա վառեցինք խարոյկը, որպէս զի խաւար աշխարհին մէջ անոր բոցերը ճառագայթելով լոյս տան բոլոր անոնց՝ որ անմխիթար են եւ մոլորա՛ծ գերութեան ճամբաներուն վրայ:

Մենք վառեցինք Բագինը՝ որպէս զի հայրենի գեղերն ու խաղաղները անոր ճային, որպէս զի տանջուողները իրենց բռունցները սեղմելով՝ դէպ ի հոն բարձրանան: Մենք վառեցինք կրակը՝ որպէս զի ազատութեան ճամբան լուսաւորենք:

Բուրմն ենք ու օրհնեալ Պահապանը՝ օրհնեալ

Fonds A.R.A.M

Բազինին, զոհած ենք նուիրական կրակին՝ կեանքի բոլոր ցնծութիւններն ու գինովութիւնը, երիտասարդութի՛ւն, վայե՛լք, զրա՛նք, ու արեւին բոլոր հանոյքները. բոլո՛ր սէրը:

Ինչ որ ունինք ու արիւնը պղծեց, պէտ է որ կրա՛կը մաքրէ զայն:

Բարձրացուխ ու անյողդողդ՝ կանգնած ենք մահուան դէմ՝ մեր անուոր ցաւին հետ՝ որ մեր փառքն է միանգամայն, եւ հպարտութիւնն ունինք պատմութեան աւանդելու դիւցազնութեանց ամէնէն սխրալիճ, հպարտութիւնն ունինք յետագայ դեռ տառապող մարդկութեան փոխանցելու ազատութեան ամէնէն նզօր սարսուռները:

Ուրիշ մը, Դանիէլ Վարուժան, բարձր թռիչքով և հզօր շունչով բանաստեղծ, իր ուժեղ ու հնչական քնարին վրայ երգած էր հայ ոդբերգութեան բոլոր երեւոյթները և կը սկսէր, իր գործը ընդարձակելով, սիեզերական կեանքի մեծ խնդիրները թարգմանել:

Օր. Քահիւզաք քիչ յետոյ պիտի արտասանէ քերթուած մը Աստմ Եարճանեանի. Եարճանեան եղաւ սքանչելի այէտը հայ մարտիրոսութեան և հայ պայքարին. անիկա ձեւի արտասովոր ուժգնութեամբ և զգացման հազուագիւտ խորութեամբ արտայայտեց հայկական դժոխքին անասելի արհաւիրքը:

Չեմ կրնար դժբախտաբար կանգ առնել, ինչպէս որ պիտի փափաքէի, բոլոր այդ ազնիւ ղեմքերուն վրայ բանաստեղծներու և գրագէտներու, որ այս ճիւաղային աղէտին մէջ կորան: Այսօր, արդէն, հայ ժողովուրդը ինքն իսկ է որ ինծի մեծ պատիւն ընծի հրաւիրել որ ձեզի ներկայացնեմ իր հոգիով, բանաստեղծութիւնով, տառապանքներով ու դառով: Պիտի ըսեմ միայն թէ այդ բոլոր բանաստեղծներն ու գրագէտները որ փոթորիկի մէջ ինկան, ամենքն ալ սըրտով այնքան հարազատ Ֆրանսացի էին, որքան հարազատ Հայ: Իւրաքանչիւրը, ուենալով հանդերձ իր անձնական նօթը, իր զուտ հայկական կնիքը, անոնք ամենքն ալ խանդավառ հիացողներ էին ֆրանսական գրականութեան, և այս կամ այն ֆրանսացի վարպետը ունէին իրենց առաջնորդ:

Թուրքը և Գերմանը զանոնք հարուածեցին՝ ոչ միայն որովհետեւ չափազանց լաւ Հայեր էին, այլ և որովհետեւ անոնք շատ խորունկ սէր մը կը տածէին Ֆրանսային հանդէպ:

Այդ սէրը Ֆրանսային համար՝ աւելի եւս ազատ և աւելի ներքին հանգամանք մը ստացած է այս պատերազմէն ի վեր բոլոր հայ արտերուն մէջ: Մենք տեսանք թէ ինչպիսի արութեամբ ու զոհաբերութեամբ՝ որ աշխարհ զմայլեցուցին, այս երկիրը երեք տարիէ ի վեր պատերազմի կբեռին ամենէն ծանր մասը իր ուսերուն վրայ կը կրէ. Ֆրանսան մեծ ազգերուն մէջէն հզաւ այն որ զոհողութեան և տառապանքի ամենէն մեծ բաժինը ունեցաւ, ինչպէս Հայաստանը փոքր ազգերու մէջէն. իր հողին մէկ տասնալ մասը աւերեցաւ, իր մեծարոյ յիշատակարաններէն ոմանք քանդուեցան կամ հաշմուեցան, իր ազգաբնակութիւններէն մաս մը մարտիրոսութեան ենթարկուեցաւ, ինչպէս մերինները. այս ամէնը Ֆրանսան մեզի աւելի սիրելի դարձուց. այս ամէնը մեր սիրտերուն մէջ աւելի տեղ կերպով իրարու խառնեց մեր իրական հայրենիքը և մեր մտաւոր հայրենիքը:

Ա. ՅՈՊԱՆԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

ԿԱՐՕՏԻ ԵՐԳ

Այս իրիկուն սա երկրին վրայ հեռակայ,
Աչքերուս մէջ արցունքն ամբողջ իմ սրտիս,
Քեզի համար կ'ուզեմ որ քնարս հեկեկայ,
Ո՛վ Հայրենիք, տրտում երգը կարօտիս:

Տրտմաթախիծ հոգիիս դուն կը ժպտիս,
Աւերներուդ մոխիրներուդ ընդմէջէն,
Արեգակէն ճաճանչի մը ցոլքն ունիս
Ճակտիդ վրայ եւ թախիծ մը գիշերէն:

Պայքարներու օրօրան սո՛ւրբ Հայրենիք,
Ո՛վ տրտմութեան խորհրդանիշ եւ փառքի...
Լոյսին համար կռուեցան միշտ քու որդիք
Բայց ծոցիդ մէջ աւեր, մոխիր կը պառկի:

Ծով արիւնիդ կարմիր խորքէն կը ժպտիս,
Ո՛վ Մայր, թախիծն իմ հոգիիս մարմնացեալ..
Մահովդ իսկ մեծ պիտի ըլլաս ու ապրիս
Հեւքերուդ մէջ եւ փառքերուդ լուսածալ:

Ո՞ր վհուկին մատներն ժանտ են հիւսեր,
Մեր կեանքին թելն այսպէս դժբաղդ հիւսուածքով...
Սակայն, ո՛վ Մայր, մեր սրտերէն կարեվէր
Պիտի ժայթքի Արշալոյս մը հոգեքով:

Ահա ճաճանչ մը երկընքին կապոյտէն
Կը տեսնեմ որ ճակատիդ վրայ կը շողայ,
Որուն պայծառ ակնախըտիդ ցոլքերէն
Խորշոմներըդ կը փայլին զերդ շափիւղայ:

Ո՛վ Հայրենիք, ծաղիկն անթօշ մեր հոգւոյն,
Սրբամաքուր խորան եւ մեր Սէրն անմեռ,
Ո՛ տայր ինձ օր մը գարունի եւ անհուն
Ցնծութեան, հիր ծաղիկներով ակնայեռ

Պըսակուած, գալ նստիլ վտակի մը եզերք,
Քնարը ձեռքիս եւ աչուըներս կապոյտին
Հայրենական երկնքի եւ ուրախ երգ
Մը նուագել, ձօնուած յառնող քու փառքին:

Ու հոն, նուաղուն լոյսերուդ մէջ իրիկուան,
Դըլուխս յոգնած, դրած քարի մը կոթին,
Մեռնիլ՝ գինով ցընծութեամբ մը անսահման,
Փառքիդ համար — Ցեղին վըսեմ Երազին:

ՎԱՂԻՆԱԿ ՊԷՔԵԱՐԵԱՆ

Երուսաղէմ, 22 Մարտ 1918

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԻ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ

Փարիզի Les Nations Latines *ամսաթերթը իր վերջին թիւերէն մէկուն մէջ հրատարակած է ֆրանսերէն թարգմանութիւնը այն գեղեցիկ բանախօսութեան զոր Պ. Կոստան Զարեան արտասանած է 1917 Յունիս 10ին հայասիրական մեծ ցոյցին որ տեղի ունեցաւ Ֆլորանսի Փալացցովեքիոյի հին հանդիսական սրահին մէջ։ Ահաւասիկ անոր քանի մը կարեւոր հատուածները. —*

Ահագին, յայտնութենական կրակ մը աշխարհս կ'այրէ։ Արեւելքէն Արեւմուտք. սարսափի շունչ մը կ'անցնի ոռնալով, իր հետ տանելով վէրքերու և մահուան արիւնը։

Երկիրը կ'աղաղակէ ու կուլայ. աւերումը սուգով կը պատէ բնավայրերը, ուր ծառերը, ուրուականներու պէս, իրենց ջարդուփշուր կմախքները ցոյց կուտան, ուր ժայռերը կը փլչին հեծելով։

Որովհետեւ այդպէս կամեցաւ ոճրագործ մը, անասնական անյագութենէ մը մղուած՝ արիւնով և աշխարհակալութեամբ յղփանալու համար ի վնաս խաղաղասէր ժողովուրդներուն, որովհետեւ աղէտաբեր տիրապետող դասակարգ մը գինամոլութեամբ ու բռնութեամբ գինով, ուզեց ստրկութիւնն ու կեղեքումը պատրաստել աշխարհիս, ահա՛ մենք ընկղմած ենք ամենէն զարհուրելի պայքարին և ամենէն ծանր արկածին մէջ զոր երբեք աշխարհս ապրած ըլլայ։

Կը հաստատեմ բացէ ի բաց և հպարտութեամբ որ այս վճռական պայքարին մէջ, հայ ժողովուրդը րոպէ մը չվարանեցաւ զէնք առնելու։ Եւ սակայն անիկա, դարաւոր անասելի տառապանքներէ յետոյ՝ բարբարոսներու լուծին տակ ու

Fonds A.R.A.M

Եւրոպային մեղապարտ լռութեան հանդէպ, շատ լաւ իրաւունք ունէր ինքնիրենը հարցնելու թէ կ'արժէ՞ր անգամ մը եւս կեանքը վտանգի դնել։ Անիկա չէ իսկ ուզած այդ հարցումը ուղղել ինքզինքին. մարտիրոսի և մարտիկի իր սքանչելի բնազդէն առաջնորդուած, պայքարին մէջ նետուեցաւ յանուն այն սկզբունքներուն զոր միշտ պաշտպանած է։

Հայաստան տառապած է ինչպէս ո՛չ մէկ ժողովուրդ չէ տառապած աշխարհիս վրայ։ Կը բաւէ, ասոր համոզուելու համար, հակիրճ ակնարկ մը նետել իր անցեալին վրայ։

Պ. Զարեան կ'ամփոփէ ու կը մեկնաբանէ Հայոց հին ու նոր պատմութեան գլխաւոր գծերը, կը պարզէ ներկայ պատերազմի միջոցին հայ ցեղի ցոյց տուած հերոսութիւնը, գաղափարականութիւնը, և կրած ահաւոր տառապանքներն ու զոհողութիւնները, կ'աւարտէ իր բանախօսութիւնը հետեւեալ ազդեցիկ և ուժեղ վերջաբանով.—

Եւ տեսէք մինչեւ ո՞ւր գնաց այս ժողովուրդին ուղղամտութիւնը, անձնազոհութեան ու հաստատակամութեան ոգին։

Քանի մը ամիս առաջ, երբ ամենքս վստահ էինք Թուրքո-բուլղարական հրէշը քիչ ատենէն զգետնուած տեսնելու, մեծադղորդ դէպք մը, որուն ատենը չէ բարդ պատճառները փնտռելու, եկաւ ժամանակուան մը համար յապաղեցնել արդիւնքը զոր այնքան բուռն կերպով կը ցանկան, ու այնքան յամառօրէն կը հետապնդեն Համաձայնութեան բոլոր ազգերը։ Ռուս յեղափոխութեան է որ կ'ակնարկեմ։ Գիտէք թէ ինչ խառնաշփոթութիւն և ինչ կազմալուծում ստեղծեց այդ դէպքը ամբողջ երկրին մէջ։

Ու մինչդեռ ես կը խօսիմ ձեզի, Հայաստանի ճակատին վրայ զոր լրագիրները դեռ կը յամառին „Կովկասեան ճակատ“ անուանել, խուլ ու սոսկալի ողբերգութիւն մը, ու փառաւոր դիւցազներգութիւն մը, կը պարզուին լռութեան մէջ։

Մինչդեռ Միջագետքի անապատներէն հազարաւո՛ր ու հազարաւոր այրեր, կիներ ու տղաքներ, որոնց մէջ ամենանուրբ դաստիարակութիւն ստացած ընտանիքներ, երեք տարիէ ի վեր հոն նետուած, կը թափառին բոկոտն ու գրգլազգեաց, բազմախոց մարմնով և անօթութենէ ու ծարաւէ չարչարուած, խելացնոր անասուններու պէս կը թափառին տարօրինակ ու ահռելի դժոխքի մը մէջ, ամէն վայրկեան սպասելով Անգլիացւոց և Ռուսներուն հասնելուն, սահմանին միւս կողմը իրենց եղբայրները մէկ բան միայն կ'ուզեն, զինուորել ու կռուիլ։ Կրնամ ձեզի հաւաստել թէ մինչեւ այսօր ո՛չ մէկ Հայ ձայն չբարձրացուց ըսելու համար՝ „Ալ հերի՛ք է, ծայրայեղ են այս տառապանքները, ազատե՛նք ինչ որ ժողովուրդէն կը մնայ, և թող հաշտութիւն ըլլուի“։

Կը լսէ՞ք ոչ մէկ Հայ չըսաւ ասիկա։

Միակ մտածումը զոր ունեցանք՝ մեր ուժերը հաւաքել ու մեր պատերազմը մինակնիս շարունակելը եղաւ։

Միակ բանը զոր Հայերը թախանձագին ուզեցին ռուս յեղափոխութենէն կարենալն է ռուս բանակին մէջ գտնուող բոլոր հայ զինուորներն ու սպաները համախմբել Հայաստանի ճակատին վրայ դարաւոր թշնամւոյն դէմ կռուելու համար։ Քերենսքիի կառավարութիւնը գոհացում տուաւ մեր խնդրանքին։ Առաջին զօրաբաժինը արդէն կազմուած է, և քիչ ատենէն մենք պիտի ունենանք հայկական բանակ մը 200.000 հոգիով,

Fonds A.R.A.M

լոնք՝ Դաշնակիցներու օգնութեամբ՝ պիտի յաջողին անկախութեան արիւնոտ դրօշը տնկել Հայաստանի սրտին վրայ։

Հերոս ու մարտիրոս հայ ժողովուրդը կատարեց ու դեռ կը կատարէ իր պարտքը։ Ան կ'ուզէ որ Եւրոպան ալ կատարէ իր պարտքը։

Այս պատերազմը զոր ժողովուրդները կամեցան, զոր անոնք կը ղեկավարեն ու կը մղեն, ժողովուրդներ իրենք իսկ են որ անոր լուծումը պիտի տան։ Անցաւ այն ժամանակը ուր ապգերու ճակատագիրը դիւանագիտութեան եսական հաշիւներուն ձգուած էր։ Եւրոպա կը վերանորոգուի։ Աշխարհ կը կազմակերպուի, պէտք չէ որ այլ եւս ոևէ արատ ճնայ ժողովուրդներու խղճին վրայ։ Մենք արգահատանք չենք ուզեր, հայ ժողովուրդը արգահատանքի պէտք չունի, մենք կ'ուզենք որ հաշուի դրուին այն իրական ու դրական ծառայութիւնները զոր մատուցինք, այն անլուր զոհողութիւնները զոր կատարեցինք։

Եթէ արդարութիւն ու իրաւունք իմաստէ դուրկ բառեր չեն, եթէ սուտ չեն խօսած անոնք որ բարձրաձայն հըռչակած են թէ այս պատերազմը ազգութեանց ազատագրման համար կը մղուի, Հայաստանը պէտք է որ անկախ դառնայ։ Մեր ամբողջ պատմութիւնը վկայ է որ մենք ոևէ խնամակալութեան պէտք չունինք, որ մենք կազմակերպիչ միակ տարրն ենք մակարոյծներու և հրեշներու ժողովուրդ մը եղող Թուրքերու կողմէ ոտնակոխ եղած այդ Արեւելքին մէջ։

Դարերէ ի վեր մենք կը պաշտպանենք ձեր գաղափարները, ձեր մշակոյթը, և այն բոլոր սուրբ իտէալները՝ որոնց անունով դուք կը կռուիք այսօր։ Կարելի՞ բան է որ երբ վաղը դուք Եւրոպայի բարբարոսներուն վրայ տարած ձեր յաղթանակը տօնէք, Արեւելքի բարբարոսները տօնեն իրենց յաղթանակը մեր վրայ։

Ո՛չ, ո՛չ· վաղը, արդարութեան մեծ օրը, երբ գան ձեզի խօսքը ընել քաղաքական չեմգիտեր ինչ եսականութեան մը գձուձ շահերու, դուք պիտի ըսէք՝ „ո՛չ, մենք չենք ուզեր շահագործել մարտիրոս ժողովուրդի մը արիւնն ու անասելի տառապանքները“, ու պիտի գոչէք մեկի հետ՝ „կեցցէ՛ անկախ Հայաստանը։“

Ան ատեն, իր լեռներուն կատարէն և իր դաշտերուն խորէն յարութիւն առած Հայաստանին ձայնը պիտի պատասխանէ՝ „կեցցէ՛ Իտալիա“։

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

ՀԱՅ ԵՐԿՈՒՆՔՆ ԵՒ ՖՐԱՆՍ-ՋՈՒԻՑԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

Ռասիխալ եւ Ռասիխալ-Սոցիալիսթ կուսակցութեան պաշտօնական թերթը «Ռասիխալ» Mars 8ի թիւով կը հրատարակէ յօդուած մը որմէ կը քաղենք հետեւեալ մասերը. —

Պաթումի շրջանին բնական հարստութիւններուն կարեւորութիւնը թուելէ յետոյ յօդուածագիրը կ'ըսէ. —

Պաթումը ուրեմն ունի տնտեսական մեծ կարեւորութիւն, ինչ որ կը բացատրէ գերմանի պահանջքները։ Բայց անոր կցումը օսմանեան պետութեան՝ քաղաքական տեսակէտով ալ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի։ Թուրքիա ուժասպառ է, զրուած պատերազմէն՝ որ այլեւս զինքը չի շահադրդռեր որեւէ յետոյ Ռուսիա հրաժարեցաւ Պոլսոյ տիրանալու իր ձգտումներէն։ Օսմանեան բանակը դասալքութիւններով տասանորդուած է (200,000 դասալիք՝ 1914էն ի վեր), կը պտուի կատարեալ հիւծման վիճակի մէջ, պատերազմը շարունակելու անկարող։ Այս րոպէն է որ գերմանի կառավարութիւնը կ'ընտրէ ոչ միայն Հայաստանը Թրքերուն դարձնելու, այլ և Անդրկովկասի մեկ մասը անոնց ընծայելու համար։ Քայզերը այդպէսով իսլամութեան իբր բարերարը պիտի երեւայ։ Եւ մահմետական աշխարհը պիտի տօնէ արշալոյսը ծաւալման նոր շրջանի մը։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ ատոր

Fonds A.R.A.M

արդիւնքը։ Մէկ կողմէ՝ Գերմանացւոց հաւատարիմ մնալու նոր եռանդ մը Թուրքերուն մէջ, որոնք պիտի ուզեն յարած մնալ Կեդրոնական Պետութեանց որ իրենց դիւրին աշխարհակալութիւններ կը հայթայթեն. միւս կողմէ՝ Իսլամութեան վերազարթնում մը։ Յայտնի է որ պատերազմին սկիզբէն ի վեր Վիլհելմ Բ. Մահմետականութեան պաշտպանի դիրքը առած է, և կը ջանայ հազար միջոցներով ապստամբութիւն մը յարուցանել Հնդկաստանի և Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ։ Ֆրանսայի մահմետական զինուորները, որ գերի կ'իյնան Գերմանացւոց ձեռքը, կը տարուին Գերմանիա, ուր ղանոնք կը պատրաստեն ապստամբութեան գործակալներ ըլլալու, ու յետոյ կը խըրկուին արեւելքի այս ինչ երկիրը՝ Անգլիոյ ու Ֆրանսայի դէմ ըմբոստացման մեծ շարժումը պատրաստելու համար։ Նոյն ձեւով ալ ամէն ոք գիտէ, մեր թշնամիները իրենց ձեռքը գերի ինկած ռուս բանտարկեալներուն մէջէն հազարաւոր յեղափոխական գործակալներ կազմեցին, զոր յետոյ՝ պէտք եղած ժամանակը՝ ձարերու նախկին պետութեան մէջ ցրուեցին։

Այսպիսի քաղաքականութեան մը համար, Անդրկովկասը գործողութեանց սքանչելի կեդրոն մըն է, մօտիկ Պարսկաստանին ուրկէ մոլեռանդ ասպատակախումբեր կրնան Միջագետքի անգլիական բանակին վրայ կըռնակէն յանկարծ յարձակիլ, մօտիկ Աֆղանիստանին որ Հնդկաստանի բանալին կու տայ... Գերմանիա արդէն հոգ տարած է Պրեսթ - Լիթովսքի դաշնագրին մէջ այդ երկիրներուն հետ առեւտրական յարաբերութեանց բացարձակ իրաւունք մը ինքզինքին վերապահելու։ Այսպէս Պաթում կ'երեւայ իբրև խայծը գերման տիրամոլութեան հսկայական ծրագրին։

Մինչդեռ ռամկավարական ոգւով ղեկավարուած Դաշնակիցները յոյսերնին իրենց բանակներուն վրայ միայն կը դնեն, պատերազմի լուծումը պատերազմի դաշտերուն վրայ միայն կը փնտռեն, փրուսիական միլիթարիզմը կը պայքարի թէ դիւանագիտական գործունէութեամբ, թէ տնտեսական գործունէութեամբ ու գիտէ նաև յաղթել իր յեղափոխական փրոփականտով։ Տարօրինակ հակապատկեր։

Գերմանիա ահա անակնկալ յաջողութիւններ ձեռք բերաւ՝ սլաւական աշխարհին մէջ պառակտում ձգելով. աւելի մեծ յաջողութիւններու յոյսը ունի՝ իսլամութիւնը ոտքի հանելով։

Դաշնակիցները հաւանական է որ ֆրանսական ճակատին վրայ ստիպուին դիմադրել ծայրայեղօրէն զօրեղ յարձակողականի մը։ Թող սակայն անոնք իրենց բովանդակ ուշադրութիւնը մի միայն այդ սպառնալիքին վրայ չկեդրոնացնեն։ Թող նային նաև Պաթումի կողմը. հոն պիտի նկատեն նշանները ուրիշ վտանգի մը որ նուազ մօտալուտ թուելով հանդերձ՝ նուազ ահաւոր չէ։

ՋԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Բառոյական կոտորած

Լոնտոնի Globe թերթը կը գրէ իր Ապրիլ 11ի թիւին մէջ.

Այժմ որ Երուսաղէմը Անգլիացւոց ձեռքն է, Հայոց բարձրաստիճան կղերին մէկ մասը կը յաջողի գալ և ապաստանիլ այդ քաղաքը և կարող կ'ըլլայ ստոյգ տեղեկութիւններ տալ այն խըժդժութեանց վրայ որոնց զոհ եղան Հայերը Թուրքիոյ մէջ։

Թուրքերը Հայոց ձեռքէն առած են Սիսի վանքը, Կիլիկիոյ կաթողիկոսներու աթոռը։ Վանքը Թուրք որբանոցի փոխած են. զայն կը գործածեն նաեւ իբր խոհանոց և ճաշարան։ Կաթողիկոսին մարմարիոնէ գահը կտոր կտոր ըրած են։
Հայոց հին թագաւորներու դամբարանին մէջ, շիրիմները բացած ու հոն գտնուող թանկագին առարկաները կողոպտած են։ Մահարձաններու մարմարը զարդարող արձանագրութիւններն ու գեղեցիկ քանդակները ջնջած են։

*
* *

Հակասական լուրեր. — Թ-ն-ի մայիս 23ի թիւին մէջ կը կարդանք. « Մոսկուայէն կը հաղորդեն թէ շատ ծանր խռովութիւններ ծագած են Կովկասի մէջ, Թուրքերուն դէմ կռիւը բոլորովին դադրեցնելու որոշման հե-

Fonds A.R.A.M

տեւանքով՝ զոր տուեր է անգլոկովկասեան նոր կառավարութիւնը։

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը կը ջանայ իշխանութիւնը իր ձեռքն անցընել. և առկից յառաջ եկած են խրարանցումներ և կռիւներ երկրին զանազան կէտերուն վրայ։ »

⁂ Մարսէյլի *Le Soleil du Midi*ն կը հրատարակէ Մոսկուայէն 26 մայիս թուականով հետեւեալ հեռագիրը.

«Նօվօե Ժիզն» թերթին համեմատ, Պաթումի մէջ Թուրք կառավարութեան և կովկասեան Տիէթին միջեւ սկսած բանակցութիւնները ի մօտոյ պիտի ընդհատուին, այն պատճառով որ Թուրքիա՝ Գերմանիոյ ազդեցութեան, իր պահանջներուն մէջ անզիջող պիտի հանդիսանայ։ Արդ, Տիէթը տրամադիր չէ ․․ և է զիջողութիւն ընելու. հետեւաբար պիտի մերժէ Թուրքիոյ պահանջները։»

Սպասելով որ որոշ ու ստոյգ տեղեկութիւններ այս լուրերուն որը ճիշդ որը սխալ ըլլալը ցոյց տան, կ'արձանագրենք սա հաճելի լուրը զոր կուտայ Թ-ն.

« Աթէնքէն հեռագիր մը կը հաղորդէ թէ Այտընի ապստամբական շարժումը հիմա կը տարածուի Մաղնիսայի մէջ։ Երկու հազար Թուրք զօրքեր, որ հոն ղրկուած էին, դասալիք են եղած։ Ծովափնեայ հողամասերու պահակազօրքերուն մէջ բազմաթիւ դասալքութիւններ նկատուած են։ Այս շարժման զսպումը յանձնուած է Եանեայի Էսատ փաշային։ »

⁂ Սուրիոյ Հայերն ալ զինուորագրուած. — Սալթէն ապաստագրուած տարագրեալները կը հաւաստեն որ Սուրիոյ Հայութիւնը թէեւ ներկայ տարուան մինչեւ 1 մարտ, զանազան հրամաններով զինուորագրութենէ զերծ մնացած էր, բայց այդ թուականէն սկսեալ 18-50 տարեկան հայերը սկսած են զինուորագրել և անոնցմէ «ամէլէ թապուրի»-ներ կազմել։ Ականատես երիտասարդ մը կը պատմէ որ Թուրք ժանտարմաներ Դամասկոսի Հայերը, այր թէ կին, տղայ թէ ծեր, ժողված են խան մը, ինչ որ ընդհանուր սարսափ պատճառած է, բայց յետոյ տղամարդիկը միայն վար դրուած են՝ զինուորագրութեան համար։ Աւելորդ է ըսել թէ այս որոշման հետեւանքը եղած է ծայր աստիճան թշուառութիւն մնացեալ ծեր, տղայ և կին գաղթականութեան շարքերուն մէջ։

⁂ Նոր ազատուածներ. — Շաբաթ օրը՝ ապրիլ 27ին Բօր-Սայիտ Հայկ. քէմբ հասան 150ի մօտ, մեծամասնութեամբ Մարտինցի, Կիւրիւնցի, Հաճընցի և այլ գաղթականներ, վերին աստիճանի խղճալի արգահատելի դրութեան մէջ, շատերը կիսամերկ։

Մարտինցիները բոլորն ալ արաբախօս են. իսկ միւս գաղթականները բաւական մաքուր հայերէն կը խօսին։ (Արեւ)

⁂ Վարդանանց տօնը այս տարի մեծ հանդիսաւորութեամբ կատարուած է Կիպրոսի մէջ, հայ կամաւորները եկեղեցական արարողութիւններէ վերջ զինուորական ցոյցեր կատարած են ի ներկայութեան Ֆրանսացի հրամանատարին, որ գեղեցիկ ճառով մը խրախուսած է զանոնք։

Հայ սպայ մը կրած է ֆրանսական դրօշը, որուն վրայ հայերէն լեզուով նշանակուած է **Տէր կեցո զՀայս**։

⁂ Ամերիկեան Կարմիր Խաչի պատերազմական խորհուրդը մինչեւ 1 յուլիս 1,200,000 տօլար յանձնելու համար Հայկական և Սիրիական Նպաստից յանձնախումբին, հարկ եղած կարգադրութիւնները տեսեր է։

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ

ARCHAG TCHOBANIAN

La Femme Arménienne

Conférence faite à Paris

le 18 Janvier 1918

Suivie

de poèmes de Mlle SRPOUHI VAHANIAN, Mme ZABEL ESSAÏAN, Mme CH. KOURGHINIAN

de Maximes et Conseils des vieilles mères d'Arménie, du récit de l'épisode de Djébel Moussa.

par une des rescapées, et du cri d'une Arménienne.

Գնել ուզողները պէտք է դիմեն հրատարակչին, Bernard Grasset, éditeur. 61, Rue des Saints-Pères

Գին՝ 3 ֆրանք։

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ — Խմբագրապետ՝ Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Gérante : Mlle SARAH LACROIX — **Impr. NERCÈS, 272 rue St-Jacques Paris**

Fonds A.R.A.M

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑ

1918ի

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Շքեղատիպ հրատարակութիւն մը 160 մեծադիր էջերէ բաղկացած, կը բովանդակէ հայերէն, ֆրանսերէն նոր եւ հիւթալից գրուածքներ, որոնց ազնուաբար մասնակցած են հայ դատին պաշտպան ֆրանսացի անձնաւորութիւններ եւ հայ ծանօթ դէմքերէ շատեր: Զարդարուած է 100ի մօտ նկարներով:

Կարմիր տարեգիրքն է ան, իր գասումի եւ վրէժի անձնազանցներով, հայկ. սարսափի տեսարաններով:

Այս հրատարակութեան արդիւնքին կարեւոր մասը յատկացուած է Միջագետքի հայ տարագրեալներուն:

Գին՝ 4 ֆր. Մասնաւոր տպագր. թանկագին թղթի վրայ՝ 7 ֆրանք: Դիմել հրատարակչին G. H. NERCÈS

272, Rue St-Jacques — Paris (5.

Կը խնդրուի Տարեցոյցը յանձնարարող պատ. Ազգայիններէն, որ հաճին 25 սանթիմ եւս ուղարկել փոսթի համար:

ԱՐՄԷՆԻԱ 33րդ ՏԱՐԻ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ և ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Բաժնեգին է տարեկան 20 *ֆրանք:* *Հասցէ՝* M. PORTOUKALIAN, Directeur du journal *Arménia.* Marseille.

TIMBRES POSTE
Pour collection
A. ARABIAN & FILS
15, rue des Halles
Bois-Colombes (Seine).

COURS DU VIOLON ET DU SOLFÈGE

(d'après la méthode du Conservatoire)
depuis **10** frs. par mois
Leçons à domicile
T. OHNIGHIAN
professeur aux cours Polymathique
10, rue Tournefort, PRIS (5e)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՇԱՐԱՆ

Ամէն անոնք որ առիթը կ'ունենան Rive Gauche — Quartier Latin *անցնելու, կը ճաշեն ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՇԱՐԱՆԻՆ մէջ,* No 8, rue de la Sorbonne, *ուր կրնան գտնել արեւելեան եւ ֆրանսական ճաշակով պատրաստուած համեղ կերակուրներ: Գիները խիստ չափաւոր:*

Նոյն ճաշարանին մէջ կը գտնուի նաեւ հանրածանօթ Yogourt-Aramը:

ԴԵՐՁԱԿ ՏԱՐԱՅԵԱՆ

պատիւ ունի ծանուցանել յարգոյ հասարակութեան, որ վերադառնալով Փարիզ սկսած է շարունակել իր նախկին արհեստը՝ Rue Lafayette 44, իր աշխատանոցին մէջ:

PORTRAITS D'ART

en noir et en couleur
dans les meilleurs conditions
Z. ANANIAN
Ex-chef des grands ateliers de Paris
Médaille d'Argent
21 — rue d'Avron — 21
Travaux photo en tous genres

ՀԱՅ ԴԵՐՁԱԿ

M. Balassanian

Tailleur pour dames et hommes
14, rue Mazagran, 14. (métro St-Denis

Երկար տարիներէ ի վեր հաստատուած ըլլալով փարիզեան հրապարակի վրայ, խիստ գոհ մնացած եմ ֆրանսացի և հայ յաճախորդներէս: Այս անգամ հայրենակիցներուս մօտ ըլլալու համար, դերձակատունս փոխադրած եմ 14, rue Mazagran. Ինծի դիմողները պիտի գտնեն կերպասեղէնաց նոր մթերք մը, ամէն ճաշակի յարմար: **Խնամուած աշխատութիւն, չափաւոր գին եւ ճշդապահութիւն.**

JEUNE PARISIENNE donne leçons de *Français, Anglais, Piano* et *Steno-dactylo.*
Prix modérés
S'adresser au bureau du journal
16, Bd. St-Denis

Fonds A.R.A.M

Zareh Basmadjian
34 — Rue Rodier, Paris (9e).
Réparation de Tapis d'Orient
en tous genres
pour la restauration des couleurs de tapis persans
Battage, Lavage, etc.
— prix très modérés —

Նորոգում, Գնում և Վաճառում արեւելեան ամէն տեսակ գորգերու, լաւագոյն պայմաններով։ Խնամուած աշխատանք և ճշդապահութիւն։ Մեր յաճախորդներուն լիակատար գոհացում կը տրուի։

ՄՈՒՇՏԱԿԻ ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ
ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՂՈՒՄՐՈՒԵԱՆ
11, Rue Pierre Picard — Paris.
(Métro: Barbès et Anvers)

Երկար տարիներէ ի վեր օտար աուներու մէջ աշխատած ու ստացած փորձառութենէս քաջալերուած՝ այս չորրորդ տարին է որ Փարիզի հրապարակին վրայ իմ սեփական տունս հաստատած եմ։

Վաճառատունս իր բոլոր նրբաճաշակ յաճախորդներուն լիակատար գոհացում տալու չափ ի վաճառ պրած է մուշտակի և փեռուրներու հարուստ և վերջին նորաձեւութեան համեմատ ստուար հաւաքածոյ մը։

Կը ստանձնենք նաեւ շատ դիւրամատչելի գներով չափի վրայ ամէն տեսակ ապսպրանքներ ու կ'ընենք նորոգութիւններ և փոփոխութիւններ։

Ամառուան եղանակին մանաւանդ խնամքով կը պահենք մուշտակները։

Gros — Détail

ECOLE PRATIQUE DE PROTHESE DENTAIRE
préparations pour les écoles dentaires
cours spéciaux d'aprentissage
conditions speciaux
pour les compatriotes.
professeur: **L. A. ARABIAN**
142, Faub. St-Denis. Paris

Mme P. CONIN
Infirmière, Masseuse diplômée
18, rue d'Hauteville — Paris (10)
Obésité, Rhumatisme, Ulcères
pose de ventouses, piqures
Pédicure
si vous souffrez des pieds, venez à moi vous serez soulagé
Salle de Gymnastique très aérée pour petits-enfants chétifs, Culture Physique, Gymnastique Suédoise, soins spéciaux aux enfants arriérés etc.
électricité médicale
Reçois tous les jours de **2** à **5** heures
Va à domicile tous les matins

K. ABRO
6, Rue Bleue, 6
Réparation de tapis en tout genres.
lavages artistique
par produits persane
Achat et vente livraison rapide

ԴՐՕՇՄԱԹՂԹԻ ՍՊԱՍԱՒՈՐՆԵՐՈՒՆ
TIMBRES-POSTE
Հաւաքածոյներու մէջ պակասները լրացնելու և հազուագիւտ դրոշմաթուղթերը ամէն տեղէ ժամն առանալու համար քարտով մը դիմել հետեւեալ հասցէին.
M. KEULEYAN — 18, rue Racine
Grand-Montrouge
որ իսկոյն անձամբ կը ներկայանայ առանալու համար յանձնարարութիւններ և զանոնք կատարելու խղճի մօտ։

Maison ISRAËL BOUTCHAKDJIAN
Ebenisterie et Tapisserie
installation d'appartement, travail à façon.
8, rue Ernest-Cresson, 14e)
Métro: Denfer-Rochereau

Installations Electrique
Lumière — Force — Sonnerie
H. MERGUER
16, Rue de Hanovre, Paris, II
Réparation et entretien
Exécution rapide et travail soigné
Prix modéré

Impr. G. H. NERCÈS 272, rue St-Jacques-Paris

Fonds A.R.A.M

« VERADZENOUNT » (La Renaissance)
REVUE ARMÉNIENNE — BI-MENSUELLE
Rédaction et administration 16, Bd. Saint-Denis. PARIS — Téléphone : NORD. 69-51.

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Բ. ՏԱՐԻ, — ՓԱՐԻԶ, 14 ՅՈՒՆԻՍ 1 ՅՈՒԼԻՍ, 1918 — ԹԻՒ 12, 13

— ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին —
Բաժանորդագինն է ամէն երկրի համար, Տարեկան 20 ֆրանք, ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼԻ Վեցամսեայ, 12 ֆրանք: Մէկ թիւը 1 ֆրանք,

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գերազոյն պայքարը, **Ս. Զօպանեան** — Յակոբ Ասատուածատրեան, **Միհրան Զերազ** — Հայ Երկունքն և Ֆրանս-Ջուիցերական Մամուլը, Յօդուածներ՝ Էմիլ Փիներոյէ, Պրուվիլէ, Հալէվըին Թաղնուէէ, Լէոնին Լը Ֆոռայէէ, Լա Տեթէ տը Թուլուզ թերթէ, Ժ. տը Մօրկանէ, Պընճամէն Վալլօրնէ, արաբ գրագէտ Ալի-էլ Ղահայիէ, եւն. եւն. — Հասնող սերունդին ճիչը, **Տօքթ. Լ. Համբարձումեան** — Հրանդ Ազատաքի մեկ յօդուածը Բռնախօսութիւններ գաւառական քաղաքներու մէջ — Կովկասի մէջ՝ Հայ դիւցազներգութեան նախօրեակին՝ **Ս.Գրաճիկի** վհատ կոչը, — Նամակ Անգրանիկէն՝ Բահասա. **Ծովհ. Թումանեանէ** — Բաց Նամակ Ծովհ. Թումանեանին՝ **Ս.Գրաճիկ** — Բաց Նամակ Հայ Կանանց՝ **Սօֆիա Դանիէլ-Բէկ** — Հայկական զօրաբաժնի հրամանատար զօրավար Նազարբէկովի առաջին հրամանը — Քրոնիկ **Ս. Զ.**

Fonds A.R.A.M

Դրամ, նամակ եւ գրութիւններ ղրկել Տճօրէնի նասցէին՝

Dr Léon HAMPARTZOUMIAN, D. D. S.

16, Boulevard St-Denis. PARIS.

Թերթիս խմբագրապետին հասցէն է՝ Mr **A. Tchobanian**

17, Rue La Bruyère, Paris.

ՄԵՐ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

Մեր բաժանորդներուն մէկ ստուար մասը տակաւին չէ վճարած իր բաժնեգինը. այս թիւէն յետոյ թերթը պիտի ղրկուի միմիայն այն բաժանորդներուն որ վճարած են: Իսկ մեր այն բաժանորդները որ թերթին սկիզբէն բաժանորդագրուած ըլլալով 15 ֆրանք վճարած են, կը խնդրենք անգամ մը եւս որ հաճին 10 ֆրանք եւս ղրկել՝ ինչպէս արդէն ծանուցած էինք, այս նոր շրջանի երկրորդ վեցամսեայի թիւերն եւս ստանալու համար:

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

որոնց կարելի է դիմել բաժանորդ պրձանագրուելու և բաժնեգին վճարելու համար

Աղեքսանդրիա . . .	Պ. Ներսէս Ղափիկեան, գրավաճառ
Գահիրէ	Houngի գրավաճառատունն
Երուսաղէմ . . .	Պ. Գալուստ Ոսկերիչեան:
Ժընեվ	Պ. Մ. Է. Նէվրուզ:
Լոնտոն	Մ. Գաբամաճեան, (ձեռքէ կը ծախուի նաեւ Պ. Սմբատ Քէսկճեանի ճաշարանը:
Կիպրոս	Պ. Հայկ Ալմաղանեան:
Մարսէյլ	Պ. Յովսէփ Ուլոհոճեան:
Մանչէսթր	Արժն. Տ. Ներսէս քհյ. Սիմճեան:
Ֆրէզնօ	Dr V. Tashjian

Fonds A.R.A.M

ԿԻՍԱՄՄԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 12-13։ 14 Յունիս – 1 Յուլիս 1918

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՊԱՅՔԱՐԸ

Արեւով ու զուարթութեամբ լեցուն Մարսէյլէն յետոյ՝ Փարիզը, դիւցազներգութեանց մեծագոյնին լոյսովը շողազարդ, իր վեհ ու արի խոհունութեան մէջ՝ աւելի քան երբեք գեղեցիկ կ'երեւայ ինծի։ Վճռական պայքարը կը մոլեգնի, կը փըրփրայ մարդկութեան Մայրաքաղաքին մօտիկ. թշնամւոյն նպատակն է տիրանալ անոր. Ատտիղատն է որ անգամ մը եւս կը խուժէ դէպ ի նուիրական պարիսպները մոգական Ռատանին։ Այս հերոսական հոյակապ ժողովուրդին սրտին մէջ կենդանի է սակայն միշտ սրբուհի ժըռնըվիէվի հոգին։ Ռազմաբեմին վրայ ինչպէս և թիկունքը, այս ազգը լեցուն կը մնայ յաղթելու կամքով։ Ամէն ոք համոզուած է որ թշնամին ոտքը չպիտի դնէ լոյս-քաղաքին նուիրական հողուն վրայ։ Միակ վախը որ կար, այն է որ ան թերեւս մօտենայ դեռ քիչ մըն ալ քաղաքին, և ռումբերու անձրեւի մը տակ աւերշտրկէ զայն, ինչպէս ըրաւ Ռէյնը։ Բայց այդ վախն ալ կ'անհետանայ այժմ՝ ֆըրանսական և դաշնակից զօրքերու աքանչելի դիմադրութեան շնորհիւ որ կը կասեցնէ բարբարոս յարձակողին գրոհը։ Այս ճակատամարտը — մեծագոյնը մարդկային պատմութեան — հաւանօրէն գերեզմանը պիտի ըլլայ փրուսիական դինամոլութեան։

Մենք Հայերս՝ եթէ մեր ամբողջ հոգիով, մեր ամբողջ մտքով գրաւուած ենք այս գերագոյն պայքարէն, մեր սիրտը կը մնայ սեւեռած հեռուն, մութ ու արիւնոտ մառախուղի մը մէջ անցնող ուրիշ պայքարի մը, շատ աւելի փոքր, խոնարհ, անշուք՝ նիւթապէս, բայց մեր հայ ջիղերուն համար՝ գերազանցօրէն էական, բռնակալօրէն տիրական։ Մութ, հետզհետէ աւելի

խօսին Թուրքաց և կովկասեան կառավարութեան միջեւ ինչպէս և այս վերջնոյն և Սօվիէթներու փէթրոգրատեան կեդրոնական կառավարութեան միջեւ բանակցութեանց մասին։ Մոսկուայէն 26 մայիս թուականով հեռագրի մը համեմատ, Թուրք կառավարութիւնը բանակցութեանց մէջ պահանջեր է որ «Թրքական Կովկասը» առանց վերապահութեան կցուի Թուրքիոյ, և Կովկասի Տիէթին ալ ընդուներ է այդ պայմանը։ Ուրիշ հեռագրի մը համեմատ, Ճէմալ փաշա, Խալիլ պէյ և ուրիշ Թուրք անձնաւորութիւններ գացեր են Պաթում, Պրէսթ-Լիթովսքի դաշնագրին Թուրքիոյ վերագրած շրջանները կազմակերպելու համար, և միանգամայն կովկասեան անկախ Տէրութիւն մը ձեւացնելու համար՝ որ Ռուսիոյ և Թուրքիոյ միջեւ էթա-թամփօն կազմէ։ Միւս կողմէ, այլ հեռագրի մը համեմատ, պոլշեվիք զօրքերը կը կոուին Թուրքերուն դէմ (արդեօք հայ գունդերը չե՞ն որ «պոլշեվիք» կը յորջորջուին հոդ, ու թերեւս կովկասեան ռուս պոլշեվիքներէն մէկ մասին ալ օգնութիւնը կը վայելեն), և կարսը ետ առեր են անոնց ձեռքէն։ Յետոյ, Տօնի Հանրապետութեան կողմէ պատուիրակութիւն մըն է որ կուգայ Քիէֆ, ռուս-ուքրայնական խորհրդաժողովին մասնակցելու, և յայտնելու թէ Տօնի, Քուպանի, Աստրախանի և Կովկասի հողամասերու և դեռ Հարաւային Ռուսիոյ ուրիշ շրջաններու ալ բնակիչները որոշած են Ռուսիայէն անջատ անկախ Տէրութիւն մը կազմել։ Մայիս 28 թուականով, Զիչերին բողոք կ'արձակէ Թուրք զօրքերուն յառաջխաղացութեան դէմ, և կ'ըսէ՝ «Թուրքերը կը քալեն Պաթումի վրայ։ (Պոլշեվիքները որ իրենք իսկ Պրէսթ

մուխ է ժառախուղը որ կը պատէ այդ պայքարը, կցկտուր լուրեր որ կուգան հոնկէց՝ պատահական ու յաճախ անստոյգ աղբիւրներէ՝ հասկասական են աւելի քան երբեք. և այդ հակասականութիւնը տեսակ մը ամոքում է մեր անձկութեան։ Կրնանք անոր շնորհիւ՝ մոայլ լուրերուն ճըշդութեանը վրայ՝ գէթ ամբողջական ճշդութեանը՝ տարակուսիլ, ապագայ ճշգրտագոյն լուրերու կազդուրիչ ուղղումներուն վրայ յոյս դնել։ Ամփոփենք, առ այժմ, գլխաւոր տեղեկութիւնները զոր հեռագիրները տուին այս վերջերս։ Թանը, որուն (ու մանաւորապէս իր աշխատակից ու մեր ազնիւ բարեկամ սուրիացի գործիչ Խայրալլահին) երախտագէտ պէտք է ըլլանք Կովկասի ու Հայաստանի դէպքերուն վերաբերեալ բոլոր լուրերը հրատարակելուն և ուշիմ մեկնաբանութիւններով ու Հայոց համար արդար գնահատումներով զանոնք յաճախ ընկերացնելուն համար, տուաւ այն զարմանալի լուրը, որուն համեմատ անդրկովկասեան կառավարութիւնը որոշած է Թուրքին դէմ պայքարը դադրեցնել, բայց ատոր հետեւանքով ծանր խորովութիւններ ծագած են Կովկասի մէջ, Դաշնակցութիւն հայ կուսակցութիւնը փորձած է իշխանութիւնը ձեռք անցնել, ինչ որ նոր կռիւներու և խռովութեանց տեղի տուած է։ Դժուար է ընդունիլ որ Հայոց մէկ կուսակցութիւնը միայնակ այդպիսի քայլ առած ըլլայ, հաւանօրէն՝ տեսնելով որ միւս ցեղերը, Պաթումի, Կարսի և Արտահանի Թրքաց ձեռքն անցնելէն վերջ, կը դիմէին առանձին հաշտութեան Թրքական հրաւէրին պատասխանել, Հայ տարրը ուզած է դիմադրութիւնը շարունակել։ Ու յետոյ, մէկէ աւելի հեռագիրներ կը

Fonds A.R.A.M

Լիթովոքի դաշնագրով հաւանեցան Պաթումը Թուրքին յանձնել, ինչո՞ւ կը բողոքեն հիմա. և Թուրքերը ինչո՞ւ նորէն կը քալեն Պաթումի վրայ, որ ըստ իրենց զեկոյցին՝ արդէն առնուած էր...)։ Յունիս 2 թուականով հեռագիր մը կը ծանուցանէ թէ Վըրաստանը՝ պարունակելով Պաթումի և Թիֆլիսի գաւառները՝ անկախ Տէրութիւն հռչակած է ինքզինքը, և կ'աւելցնէ թէ ատի եղած է Թուրք նուիրակներու թելադրութեամբը։ Յետոյ, Յունիս 3 ի հեռագիր մը Աթէնքէն կը յայտնէ թէ դաշնակից գաղութները հեռացեր են Դաւրէժէն, որուն կը սպառնան Թուրքերը և թէ քիւրտ խումբեր կ'աւրշտկեն Կովկասը։ Ուրիշ հեռագիր մը՝ Սելանիկէն՝ կը ծանուցանէ պարսիկ կառավարութեան հրաժարումը Թուրքերէ ղեկավարուած քիւրտ ասպատակախմբերու Ատրպատական արշաւելուն հետեւանքով։ Յետոյ կարդացինք հեռագիրներ, որոնց համեմատ Թուրք բանակի հրամանատարը Կովկասեան «նոր» կառավարութենէն ուզած է արտօնութիւն իր զօրքերը Ալեքսանդրօպոլ-Երեւան-Ջուղայ երկաթուղիի գծով անցընել Ատրպատական, և կառավարութեան հայ անդամները միայն ընդդիմացած են, բայց Թուրքերը որպէս թէ բռնի ուժով մտած են Ալեքսանդրօպոլ և Երեւան, խորտակելով Հայոց դիմադրութիւնը, և կը յառաջանան դէպ ի Ատրպատական։ Լոնտոնէն հեռագիր մը կ'իմացնէ թէ պարսիկ կառավարութիւնը բողոքեր է Կովկասի նոր կառավարութեան կողմէ Ջուղայի գիծը Թրքաց զօրքերուն տրամադրութեան տակ դրուած ըլլալուն դէմ։ Յունիս 8 ի հեռագիր մը կ'ըսէ որ «Կովկասեան նոր զօրախմբեր կեդրոնացած են Թիֆլիսի գաւառին մէջ։ Քիչ ետքէն հեռագիր մըն ալ կ'իմացնէ թէ Սքօրօփացքիի ուքրայնական կառավարութիւնը կը պնդէ որ Ռօստովի, Նովօչերքասքի և Հիւս. Կովկասի շրջանները Ուքրայնային կցուին (1)։ Թանը կը հրատարակէ հեռագիրներ որոնց համեմատ պարսիկ կառավարութիւնը տապալեր է՝ Ատրպատականի մէջ Թրքաց արշաւանքին հետեւանքով, և նոր մը յայտնուեր է, որուն գլուխը կը գտնուի անձնաւորութիւն մը, որ Թրքասէր կուսակցութեան կը պատկանի սակայն... իսկ Թէհրանէն հեռագիր մը կ'ըսէ թէ Կասպից Ծովուն մօտակայ պարսկական շրջաններուն կացութիւնը շփոթ կը մնայ. Մազանդերանի արեւելեան կողմը, Թիւրքմէնները կ'երեւան, ճահկհլինները նոյնպէս կը խլրտին այդ կողմերը։ Ատրպատականի մէջ՝ աւստրօ-հունգար պատերազմական գերիները կը շարժին։ Էնզէլի, Ղիլանի նաւահանգիստը, յեղափոխականներուն ձեռքն է որ Պաքուին ալ տէր են (Հայե՞ր են արդեօք այս «յեղափոխականները»)։ Եւ ահա ուրիշ եղանակ մը կը հնչէ, գերման թերթերէն ոմանք դժգոհութիւն կը յայտնեն Թուրքերու Կովկասի մէջ շատ յառաջ երթալուն

---

(1) Ռուսաստանէն նոր դարձած ժրանսացի հրապարակագիր մը, զոր առիթ ունեցայ տեսնել, Ուքրայնացւոց վրայ տուաւ տեղեկութիւններ որ յաւգաց սովորաբար լսածէն շատ տարբեր են։ Ըստ իրեն, Ուքրայնացիք մեծ մասամբ Գերմանացւոց հակառակ են, եւ կը կռուին անոնց դէմ, (եւ ասոր համար է որ Գերմանացիք Ուքրայնայի մէջ 300,000 զինուոր կը պահեն դեռ) նոյնպէս եւ ճիշդ չէ՝ ըստ իրեն՝ թէ անոնց յարաբերութիւնները լաւ են Թուրքին հետ. անոնք կ'ուզեն Ուքրայնային կցել Խրիմը, զոր Թուրքերը կ'ուզեն իւրացնել. Ուքրայնացիք այլ ունին եղեր նաեւ նոյն իսկ Պոլսոյ...

Fonds A.R.A.M

դէմ, ըստ այդ թերթերուն, Թուրքե-
րը իրենց կորսնցուցած հողամասերը
(Արաբիա, Միջագետք, Պաղեստին,
Թրքական Հայաստան) ետ առնել
և Պրէսթ-Լիթովսքի նշանակած կով-
կասեան շրջանները գրաւել չկրնալու
էին, և Կովկասին տիրելու, հայ
քաղաքներ գրաւելու, Թիֆլիսին իսկ
սպառնալու պէտք չէր մտածէին...
Թուրքերը դժուար թէ ըրածնին
կ'ընեն Գերմանիոյ կամքին հակա-
ռակ, և այս եղանակը թերեւս չէզոք
ազգերու մօտ՝ Կովկաս գործուած
խժդժութիւններէն Գերմանիան չըք-
մեղելու համար է... Թակվիշէ Ռուն
շաու թերթը կը յայտարարէ որ
դաշնակից պլօք մը կազմելու է՝
Պարսկաստանը, Թուրքիան և Աֆ-
ղանիստանը միացնելով. այդպէսով,
կ'ըսէ, Գերմանիան այդ երկիրներէն
ահագին հարստութիւններ կրնայ
քաղել, և նոյն ատեն Հնդկաստանին
սպառնալ: Երեք երկիրներուն հետ՝
այս հատուածին մէջ՝ Կովկասը չէ
յիշուած: Գերման մամուլին մէկ
ստուար մասը սակայն Կովկասի
մէջ Թուրքերուն թափած շատ մեծ
ճիգին դէմ կը բողոքէ. ատոր մէջ
անկեղծութեան բաժին մը ըլլալու է.
հաւանօրէն, Գերմանիա Թուրքիա–
Կովկաս-Պարսկաստան գծով Հնդ-
կաստանին սպառնալ և Արեւելքի
ճամբան իրեն բանալ ձգտելով հան-
դերձ, չէ հրաժարած Պաղտատի
գծին ամբողջութեան իր տիրացումը
նորէն ձեռք ձգելու երազէն, ու կը
սրտնեղի տեսնելով որ Թուրքերը՝
Միջագետքի անգլիական բանակին
դէմ լուրջ դիմադրութիւն մը ցոյց
տալու տեղ՝ իրենց ուժերուն մեծ
մասը Կովկասի վրայ կը կեդրոնա-
ցընեն, որով՝ կերպով մը՝ Անգլիացւոց
Միջագետքի տիրացման գործը կը
դիւրացնեն (անհնար չէ որ Թուրք
օձամիտ քաղաքականութիւնը Մի-
ջագետքը արդէն կորած համարելով՝
Կովկասը ամբողջ գրաւելու մէջ
փոխարինութիւն մը տեսնէ իր այդ
կորուստին, և նոյն իսկ երազէ օր
մը Անգլիոյ հետ այդ մասին համա-
ձայնութեան մը գալու. Թրքական
այդպիսի տրամադրութեանց մէկ
արձագանքը հասած էր Լոնտոն հինգ
վեց ամիս առաջ և Թայմզ արձանա-
գրած էր զայն հեգնելով): Յետոյ,
Գերմանիա կ'ուզէ որ Թուրքը միայն
դէպ ի Աֆղանիստան տանող ճամբան
բացող տեղուանքը գրաւէ (Պրէսթ-
Լիթովսքի նշանակած վայրերը մի-
այն), և Կովկասի մնացեալ մասերը
հանգիստ ձգէ, որպէս զի հոն գըտ-
նուած քրիստոնեայ ցեղերը անդար-
մանելիօրէն թշնամի չդառնան Գեր-
մանիոյ: Վօսիշէ Զայթունկը կը ծա-
նուցանէ թէ ռուս կառավարութեան
նշանակած պատուիրակութիւնը՝
Պրէսթ-Լիթովսքի դաշնագիրը լրա-
ցընելու պաշտօնով՝ հասած է Պեր-
լին, անոր գործը պիտի ըլլայ գերման
կառավարութեան հետ համաձայնու-
թեամբ՝ ճշդել Կովկասի, Ղրիմի,
Էսթոնիոյ կացութիւնը»: Իսկ յու-
նիս 7 թուականով Վօլֆ գործակա-
լութեան կը հեռագրեն Թիֆլիսէն՝
«Մայիս 26 ին, անդրկովկասեան
խորհուրդը որ անդրկովկասեան Հան-
րապետութեան վեհապետութիւնը կը
ներկայացնէ, լուծուեցաւ, ինչպէս և
անդրկովկասեան կառավարութիւնը:
Նոյն օրը, կէս օրէն յետոյ ժամը 4ին
Վրաստանի Տիէթը գումարուեցաւ
Պ. Ժօրտանայի նախագահութեան
տակ և Վրաստանի Հանրապետու-
թեան հաստատումը հռչակեց, կա-
ռավարութիւնը կազմուեցաւ նախա-
գահութեամբ Պ. Ռամիշվիլիի, ևն»:
Միւնիխի թերթ մը կը հաստատէ
Անդրկովկասեան պատուիրակու-

Fonds A.R.A.M

այլ երեք « քաղաքներուն », և այդ ֆրազը կ'ուզէ կարծես նաեւ ըսել թէ Գերմանիա այդ երեք քաղաքէն ուրիշ ո և է տեղ գրաւելու իրաւունք չի ճանչնար Թուրքիոյ։ Բայց եթէ Թուրքերը գրաւած են Պաթումը, ի՞նչպէս հաշտութիւն կը կնքեն Թիֆլիսի և Պաթումի շրջաններէն կազմուած վրացական Հանրապետութեան հետ. Վրացիները իրենց կողմը վաստկելու համար Պաթումը արդեօք անո՞նց դարձուցած են։ Թան, մեկնելով այս հաշտութիւնը ծանուցանող հեռագիրը, կը տարակուսի այդ լուրին լրջութեան վրայ. « ... Այդ հաշտութիւնը, կ'ըսէ, որ այժմ կը ծանուցուի Պոլսէն, արդէն քանի մը անգամ ծանուցուեցաւ, և սակայն ատոր հակառակ՝ պայքարը շարունակուեցաւ հետզհետէ աւելի մոլեգին՝ այդ խրոխտ Կովկասցիներուն կողմէն որ կը մերժեն Թուրք հովանաւորութեան գլուխնին ծռել»։ Ճիշդ է, բայց այս անգամ հաշտութիւնը ոչ թէ Կովկասի Դաշնակցական Հանրապետութեան, այլ զուտ վրացական Հանրապետութեան մը հետ կնքուած կը յայտարարուի։

Ակներեւ է որ շատ ծանր ու վճռական բաներ կ'անցնին Կովկասի ու Պարսկաստանի մէջ։ Փարիզաբնակ վրացիք կազմեր են այս վերջերս « Վրացի Հանրապետականներու Միութիւն » մը, որուն կանոնագրութեան առաջին յօդուածը և յայտարարութեան մէկ քանի հատուածները կը հրատարակէ *La Voix de l'Arménie*։ Ատոնց համեմատ վրացական հանրապետութիւնը մաս պիտի կազմէ Կովկասեան երեք հանրապետութեանց դաշնակցութեան, և Համա-

թեան մը Պերլին հասնիլը, գերման գինուորական գործակատար Ֆօն Լոսօվ զօրավարին առաջնորդութեամբ։ Ֆրանկֆուրթր Զայթունկ կը գրէ՝ « Վրաստանի Հանրապետութեան արտաքին գործոց նախարար Պ. Զխենկելի, այս միջոցիս Պերլին է՝ նորահաստատ Տէրութեան կազմակերպութեան պաշտօնապէս գերման կառավարութեան ծանուցանելու համար, և առաջարկելու որ խորհրդաժողով մը գումարուի կեդր. պետութեանց և Վրաստանի միջեւ, բոլոր առկախ խնդիրները քննելու համար։ Գերման կառավարութիւնը ինքզինքը սկզբամբ տրամադիր ցոյց տուած է խորհրդաժողովին մասնակցելու և իր դաշնակիցներուն մասնակցութիւնն ալ պատրաստելու։ Կը մտածուի Պոլիս գումարել խորհրդաժողովը։ » Վերջապէս, յունիս 12 թուականով հեռագիր մը Կ. Պոլսէն, կ'ըսէ՝ « Լրագիրներուն տուած լուրերուն նայելով, արդարութեան նախարար խարար Խալիլ պէյ, հարաւային Կովկասի հետ հաշտութեան բանակցութեանց համար առաջին պատուիրակ, իմացուցած է թէ Թուրքիոյ և հարաւային Կովկասի միջեւ հաշտութեան դաշնագիրը ստորագրուած է։» Բայց նոյն ատեն Թանի մէջ կը կարդանք Փրուսիոյ պատերազմական գործոց նախարարին քանի մը օր առաջ արտառանած ճառը, ուր ռազմական ընդհանուր կացութիւնը պարզելով, կ'ըսէ՝ « Մեր Թուրք դաշնակիցները գրաւեցին Պրէսթ-Լիթովսքի իրենց վերագրած հողամասերը, Արտահան, Կարս և Պաթումի քաղաքները »։ Նկատելի է որ երեք « շրջաններուն » խօսքը չկայ հոդ,

նին մէջ. ան վերջացաւ յօգուտ Հայոց: Գերմանօ-Թուրք զօրամասերը ետ կը քաշուին Արտահանի ճամբուն վրայ»: Ուրեմն կարսը նորէն Հայոց ձե՞ռքն անցած է: (Ի՞նչպէս այն ատեն փրուսիական նախարարը կը յայտարարէր՝ քիչ օր առաջ արտասանած իր ճառին մէջ), «Թուրքերը կարսը գրաւեցին»: Ու եթէ Ալեքսանդրապոլի արեւմտեան և արեւելեան կողմը ստուար հայ զօրագունդեր կան որ կը յարձակին Թրքաց վրայ, ուրեմն Երեւանայ առումը անճի՞շդ է: Ոչինչ գիտենք որոշ,— բաց ի սա իրողութենէն որ հայ բանակը կենդանի է միշտ, և կը գործէ, ուժեղ ու ստուար կ'անուանուի նոյն իսկ Թուրքէն: Արիւնի ու խաւարի մէջ՝ իրապէս անկախ Հայաստան մըն է որ կը դարբնուի կոր, իր ձեռքով իր անկախութիւնը վաստկող Հայաստան մը: Ո՛չ Թուրքը, ո՛չ Գերմանը կը սպասէր Հայէն այդպիսի քաջութիւն և հաստատամտութիւն. անոնց իսկ աչքին Հայը հիմա աւելի մեծ է քան երբեք: Անոր կորուստը ահագին է, բայց դատը շահուած է վերջնապէս: Մեր խորին անձկութիւնը յուսահատութեան փոխուելու չէ երբեք: Մեր ցեղը իր պատմութեան է՛ն ահաւոր ու է՛ն փառաւոր վայրկեանը կ'ապրի: Ատենն է միայն որ այդ անօրինակ դիւցազնութիւնը արժեցնող, զայն պտղաբեր դարձնող իմաստութիւնն ու ճարտարութիւնը ցոյց տայ մեր ազգը: Ո՞վ գիտէ որ հոն, արտակարգ դէպքերու մուրճին տակ, հայ ուղեղը չպիտի հանդիսանայ այնքան հզօր որքան հայ սիրտը հանդիսացաւ մեծ:

Մոայլ կամ շփոթ լուրերուն հետ

ձայնութեան պետութեանց յարած պիտի ճնայ: Կովկասի մէջ սակայն, ըստ լրագրաց, Վրաստանը ինքզինք կը հռչակէ անկախ և իր անկախութիւնը ճանչցնել կուտայ նախ Գերմանին և Թուրքին: Ճի՞շդ է արդեօք այդ լուրը: Եթէ ան ճիշդ է, առժամեայ ճարպիկութի՞ւն մըն է միայն արդեօք Վրացւոց բռնած ընթացքը: Ի՞նչ է այժմ Վրացւոց իսկական դիրքը դէպ ի Հայերը: Արդեօք Թուրքերը յաջողա՞ծ են զանոնք անջատել Հայոցմէ՝ այս վերջիններուը կղզիացնելով անոնց դիմադրութիւնը աւելի դիւրաւ ջախջախելու համար: Հայոց մասին մինչեւ մեզի հասած լուրերը մէկ բան միայն ցոյց կուտան, այն թէ անոնք կռիւը կը շարունակեն, հաւանօրէն այլ եւս բոլորովին մինակ: Եւ սակայն, անոնց դիմադրութիւնը դեռ չէ խորտակուած. Մայիս 28 Թուականով Թուրք զեկոյցը կ'ըսէ. «Մեր զօրքերը՝ Ալեքսանդրապոլի արեւելեան և արեւմտեան կողմը յարձակումի կրեցին հայկական ստուար զօրագունդերէն, բայց այդ յարձակումները ետ մղուեցան թշնամւոյն համար ծանր կորուստներով»: Մայիս 30 Թուականով Ռատիօ գործակալութեան մէկ հեռագիրն ալ կ'ըսէ՝ «Կովկասի ազգային զօրախումբերը (որ հայկական ըլլալու են) գերմանօ-Թուրք զօրքերը ետ մղեցին կարսէն երեսուն վերստ անդին»: Մոսկուայէն՝ ուրիշ հեռագրի մը համեմատ, «Կովկասեան (այսինքն հայկական) բանակները այժմ կեդրոնացած են Կովկասեան ճակտին վրայ՝ կարսը պաշտպանելու համար: Մեծ ճակատամարտ մը տեղի ունեցաւ մայիս 24ին՝ այդ շրջա-

Fonds A.R.A.M

արդէն կան նաև՝ ասդիէն անդիէն՝ բերկրարիթ լուրեր ալ, ասոնցմէ ոմանք, չափազանց հրճուեցուցիչ են նոյն իսկ, բայց դժբախտաբար ստոյգ ըլլալուն վստահ չենք. այդ լուրերուն համեմատ, որպէս թէ Միջագետքի անգլիական զօրքերէն մաս մը արդէն մինչեւ Պաքուի մօտ՝ Ապշերոնի թերակղզին հասած է, յառաջապահ գունդը Քօրնիլօֆի զօրքերուն միանալ կը ջանայ, և կը ձգտի յառաջանալ Թիֆլիս-Ալեքսանդրօպոլ-Կարս-Էրզրում ուղղութեամբ: Եթէ ասիկա այս րոպէիս համար դեռ բոլորովին ճիշդ իսկ չէ, վաղն արդեօք չպիտի՞ իրականանայ վերջապէս. մինչ անհնար է հակայ Անգլիոյ համար այդ ճիգն ընել: Ու արտասահմանի Հայերս մինչ ըրի՞նք, մինչ կը շարունակենք կոր ընել, ամեն ինչ որ կարելի է՝ ցնցելու համար անգլիական կառավարութիւնը, մղելու համար զայն փութացնել իր օգնութիւնը...: 1916ին՝ Սերպիոյ օգնութեան փութացող ֆրանսական զօրքին ուղարկումը, որ սերպ բանակը ազատեց, ֆրանսական ազգի ազնուութեամբ կը բացատրուի, բայց և սերպ դեսպան գործունեայ, պերճախօս, ձեռներէց, ազդեցիկ վէսնիչի փարիզ գոյութեամբ: Ուրիշ լաւ լուր մը, որ ստոյգ կը թուի, Այտրնի նահանգին մէջ թուրք զօրքերու ըմբոստացումն է. հազարաւոր զինուորներ ապստամբած են. զանոնք զսպելու ղրկուած 2000 զինուորներ անոնց կը միանան: Քօնիայի մէջ՝ Պաղեստինի ճակատը մեկնելու հրաման ստացած զօրագունդ մը կը մերժէ հնազանդիլ. անոր դէմ ղրկուած զօրքերը մեծ կորուստներ տալով ետ կը մղուին: Թուրքիոյ ներքին կացութեան անտանելի ըլլալուն, թուրք բանակին արմատական քայքայման առաջին նշաններն են ասոնք թերեւս: Լաւ լուր մը եւս, Միջագետքի և Պաղեստինի անգլիական բանակներու նորանոր բազմաթիւ հայ տարագիրներ ազատած ըլլալն է: Հայաստանի Հայութեան այդ բեկորներուն ազատումը զովացուցիչ աւետիս մըն է. իւրաքանչիւր հայ կեանք, հայ ուղեղ, հայ սիրտ, որ կը փրկուի, յոյսի նոր նշոյլ մը կը վառէ մութ հորիզոնին վրայ, ուժ մը կ'աւելցնէ մեր ուժաքամ ազգային մարմնոյն: Ուրիշ բերկրարիթ իրողութիւն մը՝ Ամերիկեան Խորհրդարանին մէջ Քանսասի երես. փոխան Պ. Էտուըրտ Լիթլի վերջերս արտասանած ընդարձակ ու հոյակապ ճառն է Հայոց ազգի և հարցի մասին, առաջինը որ այդքան մանրամասն, հիւթալից և համակրական բովանդակութեամբ՝ լսելի կ'ըլլայ Ամերիկեան Քօնկրէսին մէջ, արդիւնք հայ գործիչի մը ուշիմ և ժիր ջանքերուն: Կայ նաեւ զրոյց մը, որ մեծապէս ուրախարիթ պիտի ըլլար՝ եթէ ստուգուէր վերջնապէս, այն է Պուլկարիոյ և Թուրքիոյ միջեւ, ու այժմ նոյն իսկ Պուլկարիոյ և Գերմանիոյ միջեւ անհամաձայնութեանց գոյութիւնը Տօպրուճայի և Մարիցայի հարցերուն առթիւ, անհամաձայնութիւն որ իբր թէ հարթուած էր, բայց որուն խօսքը նորէն մէջտեղ կ'ելլէ այս օրերս: Թուրքը իր արժանաւոր պատիժը Պոլսէն զբրկուելով միայն կրնայ կրել. և Պուլկարիոյ «դարձը» մեծապէս պիտի դիւրացնէր զայդ: Ուրիշ բարի լուր

Fonds A.R.A.M

մը վերջապէս, Պապին նոր միջամտութիւնն է ի նպաստ Հայոց. հեռագրաց համեմատ, Պապը Հայոց մասին ինքնագիր նամակ մը ղրկեր է Պոլսոյ առաքելական նուիրակ Մօնսինեօր Տօլչիին՝ Սուլթանին յանձնուելու համար։ Պապը կը ներկայացընէ բարոյական ու քաղաքական մեծ զօրութիւն մը, և անոնք որ — Հայ կամ Եւրոպացի — իր միջամտութիւնը քանի քանի անգամ հրաւիրեցին ի նպաստ Հայոց, մեր դատին կարեւոր ծառայութիւն մատուցած եղան. այդ միջամտութիւնը վճռական լուծմանց րոպէին ալ ցանկալի է որ կրկնուի և իր մեծ նշանակութիւնը կրնայ ունենալ։ Ուրիշ լաւ իրողութիւն մը՝ Իտալիոյ մեր ազգասէր գործիչներուն փայլուն մասնակցութիւնն է Հռոմի մէջ կեղեքեալ ազգերուն ի պատիւ կազմուած շքեղ ցոյցին. Հայ Ազգը, կ'ըսեն լրագիրները, հոն ներկայացուած է իր դրօշակով։ Ափ մը Հայերը որ Իտալիա կը գտնուին, մեր դատին համար կ'աշխատին՝ պէտք է ըսել՝ գեղեցիկ եռանդով և ճշդագոյն ուղղութեամբ. պատուական հայ ուսեալներ հոն 30 հազար ֆրանք դրած են հայկական փրօփականտի գործին մղում տալու համար, և այդ գործը վարող մարմին մը կազմուած է Միլանի մէջ։ Նոյն ատեն, Լոնտոնի, Ժընէվի և Լահէի հայկական փրօփականտի նորահաստատ մարմինները կը շարունակեն իրենց օգտաւէտ գործունէութիւնը՝ մամուլին հաղորդելով հայկական իրաղարձութեանց մասին տեղեկութիւններ և բացատրութիւններ։ Իսկ Ամերիկայի Հայկ. Միութիւնը կը շարունակէ կորովի թափով յառաջ տանիլ 1,000,000 տոլարի հանգանակութիւնը, և մօտ է արդէն — սրտապնդի՛չ երեւոյթ — այդ գումարը գոյացնելու։

Այս քանի մը բերկրաւէթ իրողութիւնները չեն կրնար սակայն այն համոզումը գոյացնել տալ մեզի թէ արտասահմանի Հայութիւնը կը կատարէ իր ամբողջ պարտքը։ Ո՛չ, շատ հեռու ենք ատկից. ճշմարտութիւնը պէտք է խոստովանինք։ Արտասահմանի Հայութեան ընելիքը շատ աւելի դիւրին ըլլալով հանդերձ քան այն ահաւոր գործը զոր իր ուսերուն վրայ առած է Հայրենիքի Հայութիւնը, ազատ երկիրներու Հայոց կատարածը շատ վար կը մնայ դժոխքին մէջ մաքառող Հայութեան իրականացուցածէն, և շատ վար իր կրցածէն, շատ վար պէտք եղածէն։ Որովհետեւ չկայ կեդրոնական հզօր բազմատարր կազմակերպութիւն մը որ լիակատար բաւարարութիւն տայ ազգային գործունէութեան բոլոր պահանջներուն, որ Փարիզի, Լոնտոնի, Հռոմի, Ուօշինկթընի մէջ ընէ կամ ընել տայ ամեն ինչ որ անհրաժեշտ է, որ հաւաքէ իր շուրջ բոլոր իրական ու կարեւոր ուժերը, խրախուսէ զանոնք, մղէ գանոնք, անոնցմէ հանէ բոլոր օգուտը որ կարելի է ի սպաս մեր դատին, և միութեան գիծ ու ղեկավար հանդիսանայ արտասահմանի բոլոր կարեւոր գաղութներու մէջ գտնուող հայ կազմակերպութեանց և գործօն մարմիններու։ Ազգային Պատուիրակութիւնը, որ կրնար ու պարտէր այդ դերը կատարել, չկատարեց զայն՝ բոլոր լայն ու հզօր ձեւովը որ անհրաժեշտ է։ Ազգային Պատուիրա-

Fonds A.R.A.M

նագիտական պայքարը՝ Եւրոպայի ու Ամերիկայի մէջ՝ շատ անբաւարար ու թերի կերպով կը կատարուի, հարկ ու կարելի եղածէն շատ աւելի թոյլ ու անկազմակերպ, իրարու հետ կապ չունեցող քանի մը ձեռներէց խումբերու և անձերու ճիգովը միայն: Հետեւանքը մէջտեղն է: Երբեք հայկական դատը այնքան կենդանի չէր եղած, այնքան աժմէական, այնքան փառաւոր ու կարեւոր՝ շնորհիւ հայրենիքի մեր եղբայրներուն դիւցազնութեան, որքան այս վերջին չորս-հինգ ամիսներուն մէջ, և սակայն՝ եթէ փրօփականտի նուիրուած մարմիններուն ու անձերուն ճիգով, որուն մէջ անշուշտ պատուիրակութիւնն ալ իր բաժինն ունեցաւ, եւրոպական ու ամերիկեան ժողովուրդներու մէջ հայասիրական շարժումը, մամուլի մէջ Հայոց համար համակրական արտայայտութիւնները քիչ շատ ծաւալ կը գտնեն, պաշտօնական շրջանակներու մէջ կսկծեցուցիչ լռութիւն մը կը տիրէ Հայոց հարցի մասին: Պրէսթ-Լիթովսքի զրգռելի դաշնագրին պարունակած ամենէն զզուելի յօդուածը Հայաստանին վերաբերեալն էր. Լոնտոնի մէջ Դաշնակից տէրութեանց ներկայացուցիչները հաւաքուեցան, անոր դէմ բողոք մը բանաձեւեցին, և այդ բողոքին մէջ ո՛ և է յիշատակութիւն չկար Հայաստանին: Ահա 4-5 ամիս է որ հայ նորակազմ բանակը քաջութեան հրաշքներ կը գործէ՝ զարհուրելի կերպով աննպաստ պայմաններու մէջ, Դաշնակիցներու կենսական շահերուն իսկ տեսակէտէն՝ ամենակարեւոր դեր կը կատարէ, և սակայն Դաշնակից կառավարութեանց պե-

կութեան նախագահին անխոնջ աշխատասիրութիւնը, տարիներէ ի վեր մեր դատին ի սպաս դրած եռանդն ու ջանքերը, անվիճելի են և մեծապէս գովելի. բայց այն հակաժողովրդական, հակասահմանադրական ձեւը որով Ամենայն Հայոց Հայրապետը անոր տուաւ բացարձակ իրաւունք իր միակ լիազօր ներկայացուցիչը, հայկական դատին Եւրոպայի մէջ տեսակ մը ինճնակալ վարիչը ըլլալու, ուրիշ կերպ չէր կրնար ընել բայց եթէ վնասել դատին և նոյն ատեն ամենադժուար դրութեան մէջ դնել այդ անձնաւորութիւնը, որուն վրայ այդ կերպով կը ծանրանար ոչ միայն մէկ մարդու ուժերէն շատ բարձր գործ մը, այլ և ամենաահաւոր պատասխանատուութիւնը որ երբեք անձի մը վրայ դրուած ըլլայ: «Ազգային Պատուիրակութիւն»ը իսկապէս գոյութիւն չունի. կայ նախագահ մը, որ ինքն իսկ է ամբողջ Պատուիրակութիւնը. ան ունեցած է և ունի իր աջակիցները, բայց ատոնք, շատ քիչ թիւով, պարզ խորհրդականներ և օժանդակներ են. ամէն էական գործի մէջ վճիռ ու որոշում նախագահին ձեռքն են: Այս տարօրինակ կացութիւնը աւելի ևս կնճռոտ հանգամանք մը կըստանայ անով որ Ազգ. Պատուիրակութեան յարգելի նախագահը հայերէն շատ քիչ գիտէ և մեր ազգային անցեալ ու ներկայ կեանքի շատ մը մանրամասնութեանց տեղեակ չէ: Հայ ռազմական պայքարը չորս-հինգ ամսէ ի վեր կը մղուի հայ հողին վրայ՝ ամենաբուռն կորովով, իսկ անոր զուգահեռական և նոյնքան անհրաժեշտ փրօփականտի և դիւա-

Fonds A.R.A.M

տերէն ոչ մէկը՝ իր ճառերուն, յայտարարութեանց մէջ խօսքն իսկ ըրաւ ատոր. այս օրերս, Վէրսայլի մէջ Դաշնակից տէրութեանց ներկայացուցիչները, հաւաքում մը ունենալով, հանդիսաւոր յայտարարութիւն մը ըրին «կեղեքեալ ժողովուրդներու ազատագրման մասին», և իբր կեղեքուող ու ազատագրելի ժողովուրդ յիշատակած են միայն Լէհերը, Չէխօ-Սլօվաքներն ու Եուկօ-Սլաւները... ինչո՞ւ. որովհետեւ Լէհերն ու Չէխօ-Սլօվաքները և Եուկօ-Սլաւները ունին Դաշնակից տէրութեանց մայրաքաղաքներուն մէջ հզօր կազմակերպութիւններ, զոր կը ղեկավարէ «ազգային կեդրոնական քօմիթէ» մը, կազմուած բազմաթիւ անդամներէ, Դաշնակից տէրութիւններէն ընդունուած իբր այդ ազատագրելի ազգերուն «կառավարութիւնը»; և որ կը գործէ կանոնաւորապէս, ինչպէս կը գործեն սահմանադրական ոգի ունեցող ժողովուրդներու ղեկավար մարմինները (¹):

Մենք և ոչ իսկ փրօփականտի կեդրոնական հզօր մարմին մը ունինք, որ ղեկավարէ, սնուցանէ, կանոնաւորէ մեր ընդհանուր փրօփականտի գործը. ի՛նչքան լրագիրներ կան որ սիրով պիտի հրատարակէին Հայոց մասին տեղեկութիւններ, լուրեր, յօդուածներ, եթէ հաղորդող, ներշնչող մարմին մը ըլլար. ի՛նչքան մեզի սրտանց բարեկամ հրապարակագիրներ, գրագէտներ, քաղաքական անձնաւորութիւններ կան, որ բան մը ըրած չունին, որովհետեւ գացող խօսող, դրդող, թելադրող չկայ: *France-Arménie* մը հիմնուեցաւ, բայց անունով միայն գոյութիւն ունի: Առանց «Արձագանգ Փարիզի»ի նախաձեռնութեան՝ *La Voix de l'Arménie*ն գոյութիւն չպիտի ունենար: Այսօր Ֆրանսայի գլուխը կը գտնուի հոյակապ Քլէմանսօն, Հայոց հին

(¹) Լեհական ազգային քոմիթէն, որուն կեդրոնատեղին Փարիզ է եւ ճիւղերը Դաշնակից միւս մայրաքաղաքներուն մէջ, իր քաղաքական, զինուորական ու փրոփականտի գործունէութենէն զատ, վերջերս հիմնած է նաեւ Փարիզի մէջ «քաղաքային գործերու համար պաշտօնատուն մը», նպատակ ունենալով Ֆրանսայի մէջ գտնուող Լեհերուն իրաւական ու նիւթական օգնութիւն ընծայել, անցագիր ու ինքնութեան վկայական տալ, պաշտօնագրեր ու ստորագրութիւններ վաւերացնել, պատերազմական գերիներուն օգնել, եւն.

Իսկ Չեխօ-Սլովաքներուն ազգային խորհուրդը, որ արդէն ճանչցուած է ֆրանսական եւ իտալական կառավարութիւններէն, այս օրերս ահա պաշտօնապէս կը ճանչցուի նաեւ անգլիական կառավարութենէն, որուն արտաքին գործոց նախարարը անոր կ'ուղղէ նամակ մը՝ ընդունելով զայն իբր Դաշնակից երկիրներու մէջ չեխօ-սլովաք շարժման գերագոյն օրկանը, եւ ընդունելով նաեւ չեխօ-սլովաք բանակը իբր կազմակերպեալ միութիւն մը Դաշնակիցներու դատին համար գործող, եւ պատրաստակամութիւն յայտնելով այդ խորհուրդին շնորհել քաղաքական իրաւունքներ՝ Դաշնակից երկիրներու մէջ գտնուող իրենց ցեղակիցներուն գործերը վարելու համար:

Մեր Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահն ալ ճանչցուած է Դաշնակից կառավարութիւններէն, բայց իբր Հայոց Կաթողիկոսին դեսպանը միայն: Իսկ մեր բանակը, ո՞վ է որ ճանչցուցած է զայն: Հոն՝ հայրենիքին մէջ՝ ամբողջ ժողովուրդ մը բանակի փոխուեր՝ կը կռուի ամիսներէ ի վեր, ասդին՝ հազարաւոր կամաւորներ կը սպասեն դէպ ի կռուի դաշտ. զանոնք հրապարակաւ հանդիսաւորապէս ողջունող, անոնց «ապրիս» մը լսող չկայ, մինչ նորակազմ լեհական բանակին ֆրանսական Հանրապետութեան նախագահն ինքն իսկ ազգային դրօշակը կը մատուցանէ փառաւոր հանդիսութեանց մէջ:

Fonds A.R.A.M

բարեկամը, և սակայն անոր կառավարութեան պետ դառնալէն ի վեր՝ հետը տեսակցող մէկ Հայ չէ գտնուած. քանի մը տարիէ ի վեր՝ Լոյտ Ճօրճի պէս ազնիւ ու հզօր անձնաւորութիւն մը անգլիական պետութեան նախարարապետն է. ոչ մէկ Հայ գէթ մէկ անգամ հետը տեսակցութիւն չէ ունեցած. Պ. Փիշոն և Պ. Պալֆուր արտաքին գործոց նախարարներն են Ֆրանսայի և Անգլիոյ, ոչ մէկ Հայ անոնց հետ տեսակցութիւն մը չէ ունեցած: Մեր պաշտօնական ներկայացուցիչը չորս տարիէ ի վեր ո՛չ Հռոմ, ո՛չ Ուաշինկթըն կրցաւ երթալ, ո՛չ ալ՝ երբ պէտք էր, Փէթրօկրատ. Լոնտոն գնաց մէկ անգամ միայն: Թող չառարկուի թէ այսպիսի փոթորկալից օրերու մէջ կարելի չէ երթալ նեղել կառավարութեանց պետերը, ծիծաղելի պիտի ըլլար այդ առարկութիւնը և հայկական դատին հանդէպ անարգական: Հայոց հարցը Դաշնակիցներու գործին մէկ մասն է, բարոյապէս՝ եւ նոյն իսկ քաղաքականապէս՝ է'ն կարեւոր մասերէն մին. Դաշնակից տէրութեանց պետերը սիրով պիտի լսէին Հայութեան պաշտօնական ներկայացուցիչը: Եւ եթէ լսած ըլլային զայն, Լոնտոնի ու Վէրսայլի յայտարարութեանց մէջ՝ Հայոց հարցը բացարձակ լռութեան մատնուած չէր ըլլար: Մամուլի մէջ՝ մերթ սխալ տեղեկութիւններ, անճիշդ տօքիւմաններ կ'երեւան մեր մասին, երբեմն այս կամ այն անհատը ջանք մը կ'ընէ այդ սխալները ուղղելու. չկայ կազմակերպեալ մեծ մարմին մը որուն հասցէն յայտնի ըլլայ ամենուն, որուն դիմեն միշտ տեղեկութիւններ քաղելու համար. *Les Annales politique et littéraires* թերթին վերջին թիւերէն մէկուն մէջ, հրատարակուած էր Հ. Սիմոն Երեմեանի մէկ արձակ եղերերգը հայկական մարտիրոսութեան վրայ, ուղղեալ Ժան Էքար բանաստեղծին, եւ այս վերջնոյն մէկ ոտանաւոր պատասխանը, որ ատ Հայատեաց քերթուածին սրտագին շեշտը կը հնչէր նորէն: Հայասիրական այս նոր ցոյցին շարժառիթ եղած ըլլալուն համար Հ. Երեմեան շնորհաւորելի է: Բայց ի՜նչքան ցաւով նկատեցինք որ թերթին խմբագրութեւնը, այդ քերթուածներուն հետ հրատարակեր էր իբր հայկական տիպարներու լուսանկար, արաբ տէրվիշի մը, քիւրտ ցեղապետի մը և սուրիացի աղջկան մը դէմքեր... Խմբագրութիւնը իր տրամադրութեան տակ չունենալով հայկական տօքիւմաններ, դրած է ինչ որ գտած է: Պէտք չէ՞ր հայկական փրօփականտի պիւրօ մը՝ Փարիզի մէջ՝ որ հայթայթէր բոլոր կարեւոր թերթերուն տօքիւմաններ ու տեղեկութիւններ: *L'Orient Illustré* թերթին տնօրէնը իր ապրիլ 15ի թիւին մէջ յոյն և հայ ազգերու մերձեցման, համերաշխ գործակցութեան կարեւորութիւնը կը բացատրէր, յայտնելով նաեւ, շահեկան մանրամասնութիւն, թէ վէնիզելոս այդ մերձեցման ու գործակցութեան փափաքը արտայայտած է յոյն գործիչներու,—և արդէն իսկ այդ մերձեցումը և գործակցութիւնը իբր կատարուած իրողութիւն կը փութար ցոյց տալ՝ սիրուն խանդավառութեամբ մը, որովհետեւ Մարսէյլի մէջ Պ. Արամ Թիւրապեան Պ. Քօնսթանթինիտէսի հետ սիրալիր

կանոնաւորապէս կազմուած պաշտօնական մարմինը պէտք է ունենանք: Ատոր պէտք է մտածենք էն առաջ:

Այս պահուս, Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահը հեռացած է Փարիզէն, ստիպուած ըլլալով երթալ Ճնալ մօտը իր հիւանդ ամուսնոյն որ ծովափ կը գտնուի: Իր գլխաւոր աջակիցն ալ կը հեռանայ երկու–երեք օրէն: Ն. Վսեմութեան անձնուիրութիւնը իր ամուսնոյն հանդէպ ամենէն հասկանալի և յարգելի բանն է, բայց այն քանի մը երկար ամիսներուն միջոցին ուր այդ բացակայութիւնը պիտի տեւէ, ո՞վ պիտի կատարէ այսպիսի տարօրինակ բաղդորոշ օրերու մէջ՝ Հայութեան պաշտօնական ներկայացուցչի դերը. այդ դերը նամակներով կատարել կարելի չէ միշտ, և մանաւանդ այսպիսի շրջանի մը մէջ: Ինչո՞ւ Պատուիրակութիւնը Փարիզի մէջ, որ իր կեդրոնատեղին է, չըլլար կազմուած գոնէ 5-6 անձերէ, որպէս զի նախագահին բացակայութեան միջոցին՝ միւս անդամները, նոյնքան լիազօր իրաւունքով, շարունակէին այդ դերը կատարել: Անգլիացիք իրենց կառավարական «պատերազմի քօմիթէն»բաւական չհամարելով,երկրորդ մըն ալ կը կազմեն՝ աշխատութիւնը բաժնելու համար. մենք ունինք Պատուիրակութիւն մը մէկ նախագահի մէջ խտացած. ի՞նչպէս կ'ուզէք որ այդ միակ անձը, հրսկայ մը կամ հանճար մըն ալ եթէ ըլլայ, իր բոլոր բարի կամեցողութեամբն և աշխատասիրութեամբը, կարենայ վարել մեր թէ՛ դիւանագիտական և թէ՛ փրօփականտի գործը:

տեսակցութիւն մը ունեցեր է. յոյն և հայ ցեղերու միջեւ բարեկամական կապեր ու գործակցութիւն հաստատելու պէտքը շատոնց զգացուած է և ատոր աշխատած են այլ և այլ ժամանակներ նշանաւոր Հայեր, մեր անմոռանալի Տիգրան Երկաթին պէս. հիմնական ու տեւական բան մը չէ կատարուած, որովհետեւ պաշտօնական կազմակերպութիւնները իրարու հետ յարաբերութեան չեն մտած, և այդ է որ պէտք է տեղի ունենայ վերջապէս: Հայկական պաշտօնական կազմակերպութիւնները պէտք է մշտական կանոնաւոր բարեկամ յարաբերութեանց մէջ ըլլան ոչ միայն յոյն կազմակերպութեանց, այլ սուրիացի, արաբ, սիօնական կազմակերպութեանց հետ (այդ կարեւոր հարցին վրայ պիտի գրեմ ի մօտոյ՝ մասնաւոր յօդուած մը՝ վաղուց ծրագրուած), այլ և լեհական, չէխոսլօվաք, եուկօ–սլաւ կազմակերպութիւններուն հետ, որոնք ա՛յնքան ազդեցիկ են, և կրնան օգնել մեզի: Պ. Գ. Թահմազեան *L'Orient Illustré*ի Մայիս 15ի թիւին մէջ լաւ մտածուած ու յստակօրէն արտայայտուած յօդուածով մը կ'առաջարկէր որ օսմանեան պետութեան բոլոր կեղեքեալ ազգերու համաժողով մը գումարուի: Պատուական գաղափար, բայց այդ համաժողովէն առաջ չէ՞ որ Հայերս մեր համաժողովը պէտք էր ունեցած ըլլայինք, ազատ երկրի մէջ գումարուող լիակատար համաժողով մը, զոր չունեցանք դեռ. չէ՞ որ միւս ազգերու կազմակերպութեանց հետ բանակցելու, և յետոյ անոնց հետ գործակցելու համար, նախ մենք մեր հզօր ու բազմատարր

Fonds A.R.A.M

նախագահ մը որ ամէն յարգանքի արժանի է, բայց չունինք Պատուիրակութիւն մը, և պէտք է ունենանք։ Կաթողիկոսը՝ ձարական բեժիմի տակ՝ միապետական մտայնութեամբ՝ կարգադրութիւն մը ըրած էր, հայ ժողովրդի աւանդութեանց և ոգւոյն բոլորովին հակառակ... ատեն է սրբագրելու այդ սխալը։ Անգլիոյ մէջ գործերու ղեկավարութիւնը շատ աւելի հզօր թափ մը ստացաւ՝ այն օրէն՝ ուր գուտ ազատական դահլիճի մը յաջորդեց ազատական և պահպանողական տարրերու միացումով կազմուած դահլիճ մը. այդ մեծ քայլը առնուեցաւ՝ շնորհիւ մամուլին կորովի քննադատութեանց. և այդ բարեփոխութեան պատուական արդիւնքը շուտով տեսնուեցաւ։ Ատեն է որ մեր մէջ ալ մամուլը իր պարտքը կատարէ, քանի որ այսքան երկար ժամանակ գործիչները որ կովկասէն եկան գացին, ճանչնալով հանդերձ եղած սխալը, ոչինչ ըրին զայն ուղղելու համար, երբ կովկասի հետ յարաբերութիւնները բաց ըլլալով, աւելի դիւրին էր այդ։ Այսօր մէկ միջոց կը մնայ այս կացութեան դարմանը տանելու։ Գումարել Ամերիկայի, Եգիպտոսի Հայկական Միութեանց և Եւրոպայի գաղութներու ներկայացուցիչներէ կազմուած համաժողով մը, Լոնտոնի, Փարիզի, Հռոմի կամ Մարսէյլի մէջ՝ ուր որ յարմար դատուի, թէ՛ այս հարցին և թէ՛ մեր ազգին ներկային և ապագային հետ կապ ունեցող այնքան էական գործերու վրայ լրջօրէն խորհրդակցելու համար։ Ամերիկա ու Եգիպտոս, հայ ժողովրդի պատկառելի հատուած մը կայ որ ներկայացուած է երկու

Իրեն ու մեր դատին ճշմարիտ ծառայութիւն պիտի մատուցանեն անոնք որ, փոխանակ շողոքորթական խօսքերով իրականութիւնը սքօղելու, դարմանն պիտի տանին այս անօրմալ իրաց վիճակին՝ զայն վերածելով կանոնաւոր կացութեան մը։ Այս առթիւն վրայ տարիներէ ի վեր մտածելու եղանակս յայտնած եմ թէ՛ Կովկասէն և թէ՛ այլ տեղերէ եկած կարեւոր գործիչներու. գրեթէ ամենքն ալ համաձայն էին որ բան մը պէտք է ընել, և սակայն ոչինչ ըրին։ Այսօր, բարոյական պարտք կը զգամ հրապարակ դնել հարցը։ Ապուշները միայն պիտի տեսնեն այս տողերուն մէջ Ազգ. պատուիրակութեան նախագահին դէմ յարձակում կամ պատուիրակութեան մէջ աթոռ մը ունենալու փափաք։ Պատուիրակութեան նախագահին նկարագրին ու գործունէութեան դրական կողմերը իր խնկարկուներէն շատ աւելի կարդդ եմ գնահատել և գնահատած եմ միշտ. իսկ իմ մասիս՝ պաշտօնական ո և է հանգամանք ունենալը երբեք անհրաժեշտ չեմ նկատած՝ ազգային դատին ծառայութիւն մատուցանելու համար։ Ոչ-պաշտօնական գործիչներ ազգի մը մէջ իրենց ամենակարեւոր դերը ունին, և այդ դերը՝ զոր ատենով Տիգրան Երկաթ մը հոյակապօրէն կատարեց՝ կը սիրեմ ես։ Ազգային կենսական շահերուն պոռացող պահանջն է որ կը մղէ զիս այս խորհրդածութիւնները ամբողջ ազգին առջեւ դնել։ Միշտ կը պահեմ իմ համոզումս թէ « ամէն բան հրապարակաւ ըսելու ատենը չէ », բայց ասիկա քօղարկուելիք բաներէն չէ։ Մենք ունինք Պատուիրակութեան

Fonds A.R.A.M

ներկայացուցիչ Պ. Սվազլեանին, որուն ցանկալի է որ միանան ուրիշ քանի մը գործիչներ, իբր պաշտօնական ներկայացուցիչ, որովհետեւ չափազանց խոշոր գործ կայ կատարելու Ամերիկայի մէջ: Իսկ Փարիզի հին ու նոր ազգասէր գործիչները ինչո՞ւ չխմբուին իսկոյն՝ կազմելու համար փրօփականտի քօմիթէ մը: Ամիսներ առաջ, Միջկուսակցական մարմինը ժողովի հրաւիրեց Փարիզի բոլոր կազմակերպութեանց և մասնախումբերու ներկայացուցիչները, հոն մեծամասնութիւնը որոշեց, ընդունելով իմ առաջարկս, որ այդ բոլոր կազմակերպութեանց կողմէ ընտրուած անձեր միանալով կազմեն փրօփականտի քօմիթէ մը, որ Ազգային պատուիրակութեան հովանաւորութեան տակ և անոր հետ համերաշխ՝ գործէ յօգուտ մեր դատին, հաստատէ տեղեկատու պիւրօ, յօդուածներ թելադրէ, դիմումներ ընէ. ինչո՞ւ անկէց ի վեր անշարժ մնաց Միջկուսակցական մարմինը և անհետեւանք թողուց այդ որոշումը: Սպասելով որ արտասահմանի Հայոց Համաժողովը գումարուի և հզօր ու լայն միջոցներով փրօփականտի կեդրոնական կազմակերպութիւն մը ստեղծէ Փարիզի մէջ, այժմ իսկոյն Փարիզի Հայութեան մնացուր ուժերը կրնան խմբուիլ և ընել ինչ որ կարելի է: Ահագին գործ կայ կատարելու, և անշարժ կենալով՝ ամէն բան մէկ անձէ սպասելը՝ խելացի ազգի ընթացք չէ: Ամէն ոք պէտք է աշխատի: Զորս կողմերնիս նայինք, և օրինակ առնենք այս մեծ ազգերէն: Կառավարութեան շուրջ, անոր աջակից և լրացուցիչ՝ հարիւրաւոր կազմակերպութիւններ կան, պաշտօնա-

Միութիւններով. այդ երկու Միութիւնները՝ իրարու հետ համաձայնելով կրնան իրենք իսկ նախաձեռնութիւնն առնել, տեղն ու ժամանակը որոշել և գումարել համաժողովը: Մինչեւ համաժողովին գումարուիլը, կը սպասուի Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահին աչալուրջ եւ խղճամիտ հայրենասիրութենէն՝ Ֆրանսական կառավարութեան մօտ նշանակել փոխանորդ մը, որ իրեն հետ համաձայնութեամբ՝ հարկը ներկայացած պարագային անձամբ կատարէ ինչ դիմում որ պէտք է. օրինակի համար (ասիկա իմ անձնական գաղափարս է) Պ. Տամատեան կամ Պ. Չանըմեան, փորձ ու լեզուագէտ գործիչներ և երկու կարեւոր կուսակցութեանց ներկայացուցիչներ. շատ լաւ պիտի կարենային այդ դերը կատարել. նոյն ատեն՝ փափաքելի է որ վսեմ. նախագահը լիազօր իրաւունք տայ Լոնտոնի մէջ Ազգ. պատուիրակութեան ներկայացուցիչներուն, որոնք այնքան փորձ, հմուտ ու կարող գործիչներ են և շատ բան ըրած են ցարդ, որպէս զի կարենան աւելի լայն նախաձեռնութեամբ գործել, խօսիլ, ընել ամէն ինչ որ պէտք է՝ առանց րոպէ կորսնցնելու (և Աստուած գիտէ ի՛նչքան բան կայ ընելու Լոնտոնի մէջ այս միջոցիս). փափաքելի է նոյնպէս որ վսեմ. նախագահը հաճի նշանակել հայկական դատի պաշտօնական ներկայացուցիչ մը Հռոմ. Պ.Պազարճեանը կամ *Armenia*ի տնօրէնը կամ Պ. Զարեանը, օրինակի համար, շատ լաւ պիտի կարենային կատարել այդ դերը, կը սպասուի նոյնպէս որ գործելու աւելի լայն իրաւունքներ տրուին Ամերիկայի մէջ պատուիրակութեան

Fonds A.R.A.M

կան կամ անպաշտօն, որոնք ամէնքն ալ իրենց դերը կը կատարեն։

Գալով համաժողովին, եթէ Նախաձեռնութիւնն առնող մարմին մը գտնուի, 3-4 ամիսէն ան կարող է տեղի ունենալ։ Աւելի լաւ է ուշ քան երբեք։ Այս պատերազմին վախճանէն առաջ, այդ համաժողովը պէտք է գումարուած ըլլայ։ Ժընէվ և այլուր կը գտնուին Կովկասէն եկած կարեւոր անձնաւորութիւններ, որ կրնան մասնակցիլ և Արեւելեան Հայութիւնը ներկայացնել։ Մէկը պէտք է վերջապէս ձեռք առնէ այս ամէնուն փափաքած և սակայն դեռ չիրականացած Համաժողովին իրականացման գործը։ Ինչո՞ւ Եգիպտոսի Հայկական Միութիւնը չառնէ այդ քայլը։ Այդ Համաժողովը ընելիք շատ բան պիտի ունենայ, որոնց է՛ն կարեւորներէն մին՝ Ազգ. պատուիրակութեան Նախագահին շուրջ, որ անվիճելի է թէ պէտք է միայ Նախագահ, կազմելն է իրական պատուիրակութիւն մը․ դիւանագիտական գործին ու փրօփականտի գործին յատուկ բաժիններով, և իր քարտուղարութեամբ։ Այս բանը երբ իրականանայ, ես վստահ եմ որ է՛ն առաջ զոհ միացողը (երբ տեսնէ արդիւնքը) Ազգ. Պատուիրակութեան Նախագահը ինքն իսկ պիտի ըլլայ, իսկ հայրենիքի Հայութիւնը, երբ Կովկասի ու աշխարհիս մնացեալ մասին միջեւ հաղորդակցութիւնները վերսկսին ու իմանայ այս իրողութիւնը, տարակոյս չկայ որ մեծապէս պիտի ուրախանայ և պիտի վաւերացնէ՝ ու լրացնէ՝ եղած կարգադրութիւնը։

Ա. ՋՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 14 Յունիս 1918

ՅԱԿՈԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ

Յակոբ Աստուածաբան, որ Կոստանդնուպոլսի պատրիարք էր ԺԸ· դարու միջին տարիներուն մէջ, և իր ժամանակակիցը Րաքուպ (Րաղիպ) բաշա, որ մեծ-եպարքոս էր, խոր հմտութիւն ունէին կախարդական գիտութիւններու։ Վեցհաշարէթայ կը կարդային, այն խորհրդաւոր գիրքը որ այդ գիտութիւններով կը զբաղի, և սաէպ կը փոխարանէին կրօնական և իմաստասիրական խնդիրներու վրայ։ Մեծ-եպարքոսը կը ջանար իսլամական կրօնին դարձունել այս բարեպաշտ հայրապետը, որ միշտ կը պատասխանէր սա Թրքերէն բառերով․ "Աշըղ ալչաղ" (հարազատը չը կատղիր), ըսել ուզելով թէ հարազատ քրիստոնեան հաւատափոխութեան կատաղութենէն չը բռնուիր։ Արդարեւ կը պնդէր թէ, եթէ մարդ ուրացողներուն ծագումը լրջօրէն քննելու նեղութիւնը յանձն առնու, անպատճառ մահմետականի արեան հետքեր կը գտնէ անոնց մէջ։

Րաքուպ բաշան օր մը Գում-Գափուի մայր-եկեղեցիին դուռը ղրկեց ահիպարանոց աշխէտ ձի մը, անոր վրայ բեռցունել տալով ձոխ խիլայ մը, կանաչ փաթթոց մը, գեղին հողաթափներ և ոսկի երախակալով թուր մը, և անոր ընկերացունելով թուղթ սպասաւոր մը, որ անցորդներուն կ'աղաղակէր թէ ձին և իր բեռը պիտի նուիրէին այն առաջին քրիստոնեային որ իսլամութիւն ընդունէր։ Կիրակի օր մ'էր։ Խուռն բազմութիւն լցուած էր տաճարին մէջ։ Պատարագը վերջանալուն, հաւատացեալները դուռնէն դուրս ելան և իրենց տուները վերադարձան հանդարտօրէն,

Fonds A.R.A.M

արհամարհելով իրենց եղած առաջարկը: Պատարագիչը, Տէր Սարգիս, իր քահանայական զգեստները հանելու վրայ էր երբ ժամկոչը եկաւ պատմեց իրեն թէ ինչ կը կատարուէր եկեղեցիին առջեւ: "Հուն մը եկեր է, ըսաւ անոր զզուանքով, և իր Բ[illegible]ճէ հաւատքը կ'առաջարկէ քրիստոնեաներուն:„ Քահանան կ'ընդմիջէ զայն, գոչելով. "Ես կ'ընդունիմ: Մահմետակա՛ն կ'ըլլամ:„ Կը հագնի Թուրքին բերած զգեստները, ձին կը հեծնայ և կ'երթայ իր մեծարանքը մատուցանել մեծ-եպարքոսին.

Ռաքուպ բաշան, իր հնարքին աջողութենէն սաստիկ ուրախացած, բերել կուտայ պատրիարքը: "Այսօր ձեզ կը ներկայացունեմ, կ'ըսէ անոր յաղթական ձայնով, ճշմարիտ քրիստոնեայ մը, ձեր կաթողիկէին մէկ հարազատ քահանան, որ այժմ իսկ մահմետական կրօնն ընդունեցաւ սիրայօժար: Ասոր ի՞նչ պիտի ըսէք: — Իմ պատասխանս միևնոյնն է միշտ, կը պատասխանէ ծերունի հայրապետը. Աճըզ օլմազ: Եւ յանձն կ'առնում ապացուցանել զայս, կարողութեամբն Աստուծոյ:„

Յակոբ Աստուածաբան, ուրացողէն ստուգելով որ իր մայրը Բերայի հայ գերեզմանատան մէջ թաղուած էր, հոն կ'երթայ իր եպիսկոպոսներով և վարդապետներով, միանգամայն հոն հրաւիրելով ուրացողը և մեծ-եպարքոսին մահմետական պաշտօնեաները: Հայ կղերը հանգուցեալ կնոջ գերեզմանը կը շրջապատէ և գլխաբաց կ'արտասանէ ննջեցեալներուն աղօթքը: Գերեզմանը հրաշքով կը ճեղքուի, աղօթքը վերջանալուն, և պատանքին մէջ կը նշմարուի քանևհինգ տարի առաջ մեռած և թաղուած կինը: Մահմետականներուն առջեւ, պատրիարքը երեք անգամ կ'աղաղակէ անոր թրքերէն. "Ո՛վ կին, վայրկեան մը յարութիւն առ, յանուն Յիսուսի Քրիստոսի:„ Կինը կ'ելլէ դժուարաւ և գերեզմանին աջակողմը կը նստի: Պատրիարքը երեք անգամ կը գոչէ անոր. "Ո՛վ կին, տապանիդ մէջ շան պէս պիտի ոռնաս մինչեւ Քրիստոսի գալուստը, եթէ չ'ըսես ճշմարտութիւնը: Կը ճանչնե՞ս սա մարդը:" — „Այո, կը պատասխանէ կինը թրքերէն, ուրացողին վրայ իր նայուածքը սեւեռելէ յետոյ: Իմ որդիս է, որ քահանայ եղաւ:„ Պատրիարքը նորէն կ'աղաղակէ անոր. "Ո՛վ կին, Յուդայի պատիժը պիտի կրես, եթէ չխօսիս ճշմարտութիւնը: Ո՞վ է եղած իր բուն հայրը:" — „Ա՛հ, Տէր Սարգիս քրիստոնեայ ամուսինէս չ'է ծնած, այլ Ռաքուպ բաշայի մէկ մահմետական ծառայէն: Այս Զ[illegible]ը Ալթըփարմաք կը կոչուէր: Իր դաշոյնովը սպառնաց ինձ և բռնաբարեց զիս, օր մը որ լաթ կը լուայի տանս մէջ, ի Բերա: Անիծեա՛լ ըլլայ:" Ըսաւ, և նորէն մտաւ գերեզմանին մէջ, որ փակուեցաւ իսկոյն: Մահմետականները, այս հրաշքէն զարհուրած, կծիկը կը դնեն և կ'երթան իրենց տեսածը կը պատմեն մեծ-եպարքոսին: Սա բերել կուտայ Ալթըփարմաքը. կը հրաւիրէ պատկառելի եկեղեցականն ալ, որոյ ձեռքը և ոտքը կը համբուրէ: Ալթըփարմաք կը խոստովանի իր ոճիրը. և պատրիարքը ուրացողին կը հրամայէ որ պագնէ իր ճշմարիտ հօր ձեռքը: Ռաքուպ բաշա ներում կը խնդրէ հայրապետէն, անոր այնքան ստէպ ընդդիմախօսած ըլլալուն համար, և սուրբը պատրիարքարանի ճամբան կը բռնէ, կրկնելով սա բառերը. „Աճըզ օլմազ:"

ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶ

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅ ԵՐԿՈՒՆՔՆ
ԵՒ ՖՐԱՆՍ-ԶՈՒԻՑԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

«Ռաշիֆալ» թերթի մէջ Էմիլ Փինեօ կը հրատարակէ սրտայոյզ յօդուած մը, ուր Տրապիզոնի ու Երզնկայի առման միջոցին Թուրքերու կատարած խժդժութիւնները նկարագրելէն յետոյ՝ կ'աղաղակէ. —

Ֆրանսայի քաղքենիներ, գիտցէք որ ամբողջ ժողովուրդ մը մահամերձ է, ժողովուրդ մը զոր կը սպաննեն իր կենսական տարրերուն, իր ազգային սերմերուն, իր ընտանիքներուն, իր տուներուն, իր մտաւոր դաստիարակին, իր աշխատասիրութեան, իր ծերունիներուն ու երախաներուն, իր ամբողջ ինքնութեանը մէջ: Եւ ես կ'արձըկեմ իմ հաւարի ճիչս անգամ մը եւս, աւա՜ղ, կոչում կ'ընեմ կառավարութեանն իմ երկրիս որուն մարմինը կը ցաւակրի երբ կը ցաւի մարմինը կեղեքեալ ժողովուրդի մը: Չկա՞ն միթէ միջոցներ անոր օգնութեան հասնելու:

Այո, Հայաստանը յարութիւն պիտի առնէ, բայց ինչ տեսակ յարութիւն պիտի ըլլայ՝ եթէ հայ չի մնայ:

Պէտք է որ Ֆրանսական Հանրապետութիւնը, պէտք է որ բոլոր Դաշնակիցները ձեռք առնեն բոլոր հարկաւոր միջոցները, ինչ տեսակ ալ որ ըլլան անոնք, կասեցնելու համար արիւնի հեղեղը որ հայ հողը նորէն կը ծածկէ:

«Ռաշիֆալ» թերթին գլխաւոր խմբագիրներէն մին, Պրուվիլ, նուիրելով յօդուած մը Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագրին՝ կ'եզրակացնէ սապէս. —

... Գալով մեզի, մեր դիրքը որոշ է: Պըրեսթ-Լիթովսքի դաշնագիրը գոյութիւն չունի մեզի համար: Մենք անոր և ոչ մէկ յօդուածը կ'ընդունինք: Մենք չենք ընդունիր որ Լեհաստանը նորէն անդամատուի, ոչ ալ Հայաստանը Էնվէր «Պօշ»ին և Մէհմէտ Ե.ին լուծին տակ դրուի:

«Լ'Օմ Լիպր» թերթի Մարտ 10ի թիւին մէջ Հալփերին Քամինսքի խօսելով Ճափոնի միջամտութեան խնդրոյն մասին, կ'ըսէ հետեւեալը. —

... Անգլիա մասնաւոր պատճառներ ունի մասնակցելու Ճափոնի և Ամերիկայի միջամտութեամբ Ռուսիոյ վերականգնման. հասարակաց թշնամին յաղթելու կամքէն զատ, անիկա յանկարծ Հնդկաստանի ամենակարճ ճամբուն վրայ իր դէմ վտանգ կը տեսնէ Պաթումի և Կարսի Թուրքիոյ, այսինքն Գերմանիոյ, ձգուելովը: Թէ Միջագետքէն ուր անգլիական զօրագունդերը մօտիկ կը գտնուին, յետոյ՝ Հայաստանէն ուր ազգաբնակութիւնը մշտական ապստամբութեան մէջ է Թուրք դըժուելի լուծին դէմ, Պրացւոց երկրէն, ուր կը գտնուին ուրիշ ապահով օժանդակներ թէ Պարսից ծոցի և Պարսկաստանի աւելի մատչելի Թուող ճամբէն, ուր անգլիական ու ռուսական մաս մը զօրքեր դեռ կը գտնուին, յետոյ Կասպից ծովուն երկայնքէն, Հնդկաստանի ճամբուն պաշտպանները կրնան գալ հասնիլ Խազախներու շրջանը՝ Ռուսիոյ հարաւակողմը, շատ աւելի քիչ ժամանակի մէջ քան ինչ որ պէտք է Ճափոնցւոց և Ամերիկացւոց անդրսիբերիական գծով և Տոնի ճամբաներով ռազմանիւթ ու զօրք փոխադրելու համար հիւսիսակողմը: ... Խազախներու այդ շրջանին մէջ, դէպ ի որ կ'ուղղուին հարաւի, արեւելքի և հիւսիսի այդ բոլոր ճամբաները որ Անգլիացւոց, Ճափոնցւոց և Ամերիկացւոց մատչելի են, կը գտնուի ռուս բոլոր հայրենասէրներու համախմբման և նոր բանակի կազմակերպութեան կեդրոնը: Առանց ռուս բանակի վերակազմութեան, Դաշնակիցներու ամէն միջամտութիւն ապարդիւն պիտի ըլլայ, և առանց անոնց օգնութեան վերակազմութիւնը անկարելի պիտի ըլլար: Մին միւսին պայման է, և երկուքն ալ զուգահեռականօրէն պէտք է ձեռնարկուին...

Պիտի եզրակացնեմ յիշատակելով Պ. Փիշոնի մէկ խօսքը զոր ըսած է «Նիւ-Եօրք Հերալտ»ի խմբագրին. — «Ռուսաստան

Fonds A.R.A.M

դեռ կը պարունակէ, հակառակ իր այժմեան տարրալուծման, առողջ տարրեր, ուժեր, հրաշալի արժէքներ, զոր պէտք չէ թշնամիին ձգել։ Դաշնակիցներու դերը պէտք է ըլլայ օգնել Ռուսիոյ որ գանուք իրարու մօտեցնէ և կարգաւորէ։ Այդ մասին մտածելու վրայ ենք. և մեր դաշնակից Ճափոնին բաժինը էական պիտի ըլլայ այդ գործին մէջ։» Ճափոնի ժամը էն առաջ հնչած ըլլալով, միւս Դաշնակիցներու ժամը պէտք է շուտ հնչէ։

«Լա Վէրիթէ» թերթին մէջ Լիւսիէն լը Ֆուայէի մէկ յօդուածէն (11 Մարտ). —

"... Թուրքիան պիտի՞ շարունակէ՞ մնալ "հիւանդ մարդը"։ Անիկա գտաւ դըրացիներ որ անոր վրայ հովանաւորութիւններ տարածելով, անոր պարտքը կարգի դնելով, քափիթիւլասիոններու պահպանումը պահանջելով չեն բաւականանար, այլ իբր բարեկամ կը ներկայանան։ Անոնք զայն ճարտարարուեստական երկրի մը պիտի վերածեն։ Եւ Թուրքերը պիտի սկսին աշխատիլ, թերեւս իրենց ուզածէն աւելի։

Ո՞ւր Ռումանիա։ Ի՞նչ կրնար ըլլալ լատիններու այդ փոքրիկ խումբը, Գերմաններով և Սլաւներով պաշարուած։ Ո՞ւր Հայաստան, ահա անիկա հարաւէն ու արեւմուտքէն Թուրք խժդժութիւններով շրջապատուած է, իսկ հիւսիսէն գերմանական ազդեցութեամբ։

«Լա Տէփէշ տը Թուլուզ» գաւառական կարեւոր թերթը իր Մարտ 8ի թիւին կը գրէ. —

Դժուար է երեւակայել աւելի եղերական բախտ մը քան այն որուն տակ տարաբախտ Հայաստանը կ'ընկճուի։ Մարտիրոսութեան երկար տարիներէ ի վեր, որոնց ցուցակին արձագանգները Եւրոպա դեռ չէ մոռցած, ան կարծած էր թէ ազատման ժամը վերջապէս եկած էր։ Ան մոռցած էր թիւրիմացութիւնները, անհամաձայնութիւնները, բռնութիւնները որ տանիւ Ռուսիոյ և իր միջեւ բաւական դժուարընցանելի պատուար մը կը կազմէին. ան ընդգրկած էր դաշը Համաձայնութեան, որուն մէջ կը գտնուէր այն ատեն Ռուսիան ալ, Դաշնակիցներու օգնութեամբ իր ազգային անկախութիւնը վերստանալու համար։ Պահ մը անոր թուեցաւ թէ իր երազին իրականացումը շատ մօտ է, երբ ռուս բանակները յաջորդաբար գրաւեցին Արեւելեան Անատոլուի գլխաւոր քաղաքները, և երբ Համաձայնութեան կառավարութիւնները տրամադիր կ'երեւային նպաստաւորապէս ընդունելու անկախ կամ գէթ բաւական մեծ քաղաքական ինքնավարութեամբ օժտուած Հայաստանի մը գաղափարը։ Բայց ռուսական ճգնաժամը այդ երազը տակնուվրայ ըրաւ, ինչպէս ուրիշ այնքան երազներ։ Կովկասեան Հանրապետութիւնը, որ կազմուելու վրայ է, Թուրքիոյ հետ հաշտութեան ու բարեկամութեան դաշինք մը կնքելու փափաք մը յայտնած է արդէն։ Անտարակուսելի է որ Հայաստանը պիտի ըլլայ այս դիւանագիտական կարգադրութենէն տուժողը, և յառաջխաղացութիւնը օսմանեան բանակներուն, որ արդէն գրաւեցին Տրապիզոնը, այս վախը կ'արդարացնէ։ Կովկասեան հանրապետութիւնը հաւանօրէն միշտ համաձայն պիտի ըլլայ Թուրքիոյ հետ, ինքնավար Հայաստանի մը գաղափարը մերժելու, որովհետեւ հակառակ պարագային ինքզինքը զրկուած պիտի տեսնէր ռուսական ժառանգութեան ամենէն հարուստ ու մարդաշատ շրջաններէն մէկէն ։

... Այսպէս, այս պատերազմը, որ կեղեքեալ ազգերու ազատմանը համար պիտի կատարուէր, կարծես թէ սահմանուած է յանգելու, գոնէ Հայաստանի վերաբերմամբ, նոր չփոթութեան մը և ողնլիսի կացութեան մը որ իրաց հին վիճակին վրայ յառաջդիմութիւն մը չպիտի ըլլայ"։

Ժ. տը Մորկան, որ «Լա Վուա տը լ'Արմենի»ի

Fonds A.R.A.M

վերջին թիւերէն մէկուն մէջ ռուս յեղափոխութեան եւ հայկական խնդրոյն վրայ հիմնալից ու խորաթափանց յօդուած մը հրատարակած է, անկից առաջ Մոնփելիէի «Էքլէր» թերթին տուած էր մաքսիմալեան խաղաղութեան եւ Պրեսթ Լիթովսքի մէջ Հայաստանի դէմ գործուած ոճիրի մասին երկու ուժեղ յօդուածներ, որոնցմէ կը թարգմանենք հետեւեալ հատուածները.

Հրատարակելէ ու հեգնօրէն մեկնաբանելէ յետոյ Լենինի ու Թրոցքիի Հայաստանին անկախութեան իրաւունքը ճանչցող համբաւաւոր թուղթի կտորը, Պ. տը Մորկան կը գրէ.

Որ կողմն ալ որ դառնաս, Փետրոկրատի մէջ ուրիշ բան չես տեսներ բայց եթէ խենդութիւն ու անզգամութիւն, և խելակորոյս այդ մարդիկը, ցոփութեան մէջ ինքզինքնին բարոյապէս սպաննելով չեն բաւականանար, այլ կ'ուզեն իրենց աղէտին մէջ քաշել, կործանել այն բոլոր ժողովուրդները որոնց վրայ կրնան ո և է ազդեցութիւն մը ունենալ։ Իրենց աւազակութիւնը ամէն պարագաներու մէջ կը զգենու անամօթ ու անհաշտ բռնապետութեան մը ձեւը։ Աւելի լաւ է կորչին ազգերը, մեռնին ժողովուրդները, քան թէ պէտք ըլլայ հրաժարիլ գողնալէ, կողոպտելէ, թալանելէ այդ ռուս տէրութիւնը որ դեռ երէկ այնքան բարգաւաճ էր։

Ի՞նչ պիտի ընեն Հայերը, Կովկասցիները։ Ի՞նչպէս պիտի յաջողին իրենց ազգութիւնը ազատել երբ Ռուսիոյ նեցուկէն զրկուած՝ պիտի տեսնեն Թուրք զանգուածներուն ու լեռներէն իջնող Քիւրտերուն իրենց երկրին մէջ յառաջացումը։ Անշուշտ անոնք քաջ են, պիտի մաքառին մինչեւ վերջը, մինչդեռ Եւրոպա անկարող է անոնց օգնութեան հասնելու, և եթէ զէնքերու բախտը յաղթութիւնը շուտով չբերէ արեւմտեան ճակատին վրայ, եթէ ռուսական անիշխանութիւնը դեռ շարունակուի, ահռելի բաներ պիտի անցնին Հայաստանի ու Անդրկովկասի մէջ։ Ի՜նչքան դժբախտութիւններու դեռ պատճառ պիտի ըլլան խենդութիւնները Ռուսիոյ այդ անբաններուն զոր ցարական ռեժիմը միայն կրնար զսպել ("Լ'Էքլէր", 16 Փետրուար)։

Ասիոյ խորութիւններէն քանի մը շաբաթէ ի վեր կը բարձրանան ցաւի, կատաղութեան, անզօրութեան աղաղակներ, թնդանօթի ժխորին ու պահիճներու վայրագ ծամածռութեանը միացած։ Զանգակները կը ղօղանջեն ամբողջ Հայաստանի մէջ, քրիստոնեաները կանչելով գերագոյն աղօթքին, անոր որ վաղորդայն չունի այս աշխարհին մէջ. Հայաստանի մահազանգն է, որ կը հնչէ...

Այս չափազանց տողերէն յետոյ, որոնց ծայրայեղ յոռետեսութեանը մենք չենք կրնար համաձայն ըլլալ, Պ. Ժաք տը Մորկան ամփոփ գծերով կը պատկերացնէ մաքսիմալեան ռեժիմէն ի վեր Հայաստանի կացութեան ահաւոր չարափոխումը, ներբողալից տողերով ցոյց կու տայ այն ճիգերը զոր Հայութիւնը ըրաւ զինուելու եւ վտանգին դէմ ինքզինքը պաշտպանելու համար. յիշատակելէ յետոյ Երզնկայի հայկական դժբախտ բայց կտրիճ դիմադրութիւնը, Պ. տը Մորկան կը վերջացնէ իր յօդուածը սապէս.

... Արդէն Հայաստանի լքումը Ռուսներէն՝ միայն Թուրքերու կողմէ յարձակողական մը չէ որ ունեցաւ իբր արդիւնք, Քիւրտերը արթնցած են, Թաթարները ոտք կ'ելլեն, և Արեւելքի քրիստոնեաներուն վտանգ կը սպառնայ ամէն կողմէ։ Կարելի՞ է մտածել որ Քիւրտերն ու Թաթարները իրենք ալ ռուսական քայքայումէն օգտուած չըլլան, իրենց զէնքի ու ռազմամթերքի պաշար հաւաքելու համար։ Կարելի՞ է րոպէ մը ենթադրել որ Քիւրտիստանի, Անդրկասպեան երկիրներու և հարաւային Ռուսաստանի մահմետականները, Ղուրանին միապետական օրէնքներուն հնազանդ, պիտի լսեն անիշխանականութեան խրատները զոր խելակորոյս Ռուսաստանը իրենց կը շռայլէ... Երբե՛ք. և եթէ կարենան այս կամ այն ձեւով կցուիլ Թուրքիոյ, պիտի

Fonds A.R.A.M

ընեն զայն, և նոյն ատեն Պոլսոյ մէջ ապրող սկզբունքները պիտի ընդգրկեն։

Ահա Ռումանիոյ և Հայաստանի կացութիւնը իր ճշմարիտ գոյնովը կը լուսաւորէ ռուս յեղափոխութիւնը։ Երկու մեծ ոճիրներ են որ գործուեցան. բայց անոնք վերջինները պիտի չըլլան, աւա՜ղ։ Ամբողջ Արեւելքը հուրի ու սուրի է մատնուած թալանի ու ոճիրը՛ հոն կը տիրապետեն։ Ամէն միջոցներով, զգուշանանք այդ ախտէն վարակուելէ, և մտքերնուս չհեռացնենք թէ աշխարհի ճշմարիտ ազատութեանց բախտը մեր ճակատէն և մեր թիկունքի ցոյց տուած հոգեկան տրամադրութենէն կախում ունի։ Ատենին պիտի հասնի՞նք ազատելու համար մահամերձ ժողովուրդները․․ Յուսա՛նք… ("Լ'Էքլէր„ 8 Մարտ)։

Զուիցերիացի ծանօթ գրող Պենժամէն Վալլոթօն, որ արդէն քանիցս սքանչելի յօդուածներ նուիրած է Հայոց հարցին, «Թրիպիւն տը Ժընէվ»ի մէջ հրատարակած է Մարտ 15 թուականով յօդուած մը «Հայկական Հոգեվարք» տիտղոսով, որուն կը թարգմանենք վերջաբանը. —

… Իրօք, Թուրքերն ու գերման զօրավարները, Պերլինի ու Պոլսոյ պոլիտիքոսները կրնան ձեռք տալ իրարու. այդ մեղսակիցներուն առջեւ աշխարհ զզուանքով երեսը անդին կը դարձնէ։

Եղաւ րոպէ մը սակայն ուր կիրճերու խորը կամ անտառներու ներսերը պահուըտելով ողջ մնացած Հայերը, նոր օրուան մը արշալոյսին ծագումը կարծեցին տեսնալ։ Ռուսները կը յառաջանային, արիւնով ոռոգուած հողը կ'ազատագրէին, մարդասպան հրոսները ետ կը մղէին։ Արդէն կը սկսէին վերադառնալ հրդեհուած գիւղերուն մէջ։ Գերեզմաններուն վրայ արտասուելէ յետոյ անգամ մը եւս աշխատանքի կը վերսկսէին… Մաքսիմալեան դաւաճանութիւնը, որ իրապէս ամենէն զզուելի բանն է որ կարելի է երեւակայել և որ պոլշեվիքներու անունը արհամարհանքի առարկայ պիտի դարձնէ որքան ատեն որ մարդիկ ապրին, ահա Հայութեան բեկորները մատնեց իր մշտական դահիճներուն։ Այդ գազանները կը վազեն նորէն, հազիւ չորցած արիւնի շեղջերը կը հոտուըտան, դիակ մը հողէն դուրս հանող բորենիին աղաղակը կ'արձակեն, կը հալածեն փախչողները որ յուսահատ կորով մը ինքզինքնին կը պաշտպանեն։ Մեռնի՜լ, այո՛, բայց ոչ քանի մը մարդադէմ հրէշներ գետինը զարնելէ առաջ։

Լենին ու Թրոցքի, մարդկութեան այս փրկիչները, լաւ գործ տեսան։ Մարդկային ցեղի այս վերանորոգիչները կրնան գոհունակօրէն ձեռքերնին շփել։ Բայց ի՜նչքան արիւն այդ ձեռքերուն վրայ։

Այս անգամ անշուշտ դահիճները մօտ են իրենց նպատակին հասնելու. րոպէն հեռու չէ ուր վերջին Հայը բիրի հարուածին տակ պիտի իյնայ.

Միայն թէ՝ պատրուակ մը պէտք է այս հուսկ կոտորածները արդարացնելու համար։ Դիւրի՜ն գործ։ Աղ ըլլալէն ետքը "հին սատուածը„ գոհացած նշանով մը իր հաւանութիւնը պիտի տայ։ "Միլլի„ գործակալութիւնը Պոլսէն կը հեռագրէ ուրեմն իր [illegible]ներուն թէ Հայերը անպաշտպան մահմետականները կը հալածեն, կիները կը բռնաբարեն, երախաները տուներու մէջ ողջ ողջ կ'այրեն, աչքերը կը փորեն, կոկորդները կը ճեղքեն։ Անոնց գործած անգթութեանց ցուցակը այնքան խոշոր է, որ Պեռնի մէջ հաստատուած Թուրք մամուլի Գրասենեակը ամօթխածօրէն կը հրաժարի զայն ամբողջապէս հրատարակելէ։ Մէկ խօսքով հայ նապաստակը Թուրք գազանը խաչը կը հանէ։ Այս լեզուն կը հասկնանք։ Զայն լսած ենք ամէն կոտորածներէ առաջ։ Գիտենք թէ ան ի՞նչ կը պատրաստէ, ի՞նչ կը ծանուցանէ։

Fonds A.R.A.M

Այն պարոնը որ Պեռնի մէջ իր մասերին առջեւ հանդարտիկ զեռեղուած հազարաւոր սպաննուած Հայեր կը նախատէ՝ որպէս զի ողջ մնացողներուն սպանումը կարելի դարձընէ, ակնոց է երբեմն կուրծքը շօշափէ՝ սրտին տեղը փնտուելու համար։ Կը խընդրենք իրմէ որ գտնէ այստեղ մեր կատարեալ արհամարհանքին արտայայտութիւնը։

«Թրիպիւն տը Ժընէվ»ի Mars 17ի թիւին մէջ արաբ գրագէտ մը Ալի-էլ-Ղաեաթի կը հրատարակէ «Թուրեռուն Թուրխան» տիտղոսով ողջամիտ յօդուած մը, որուն կը թարգմանենք առաջին մասը.—

Թրքական խնդիրը քաղաքական հարցերուն մէջէն այն է անվիճելի կերպով որ ամենէն աւելի խորապէս կը յուզէ Մերձաւոր Արեւելքը և ամենէն մտահոգ կերպով կը մտահոգէ Համաձայնութեան մահմեդական պիւանագիտութիւնը։ Ուստի կ'ուզենք մեր արեւելեան քրոնիկներու շարքը սկսիլ քանի մը հակիրճ խօսքերով այս կարեւոր հարցին նուիրուած և անոր ապագայ լուծմանը՝ ըստ Դաշնակիցներու հայեցողութեան և լուսամիտ արեւելեան միջավայրերու ձգտումներուն։ Այդ լուծումը՝ այնքան արմատական որքան բանաւոր, նպաստաւոր է միանգամայն ոչ-Թուրք — քրիստոնեայ կամ մահմեդական — ազգութեանց որքան նոյն ինքն Թուրքիոյ՝ իբր անկախ տէրութիւն։ Անիկա կը կայանայ այդ մեծապէս ընտուած ազգութիւնները օսմանեան պետութենէն ազատագրելուն մէջ և միայն բուն իսկ Թուրքիան Թուրքերուն ձգուելուն։ Արդարև, եթէ Թուրքիոյ տկարութեան և բարոյական ու նիւթական քայքայման գլխաւոր պատճառը պէտք է փնտռել անոր յարձակողական կամքին մէջ և այն անբուժելի մոլութեանը որով կ'ուզէ տիրապետել հակառակ անոնց կամքին՝ այնպիսի ժողովուրդներու որոնց պատմութիւնը, մշակոյթը ու մտայնութիւնը տարբեր են և այլապէս գերազանց, ոչ-Թուրք տարրերուն՝ անմիջական ազատագրումը Բարձրագոյն Դրան համար ամենայանկալի թեթեւացում մը պիտի ըլլար, որովհետեւ անիկա պիտի կրնար այնուհետեւ ինքզինքը նուիրել իր սեփական ազգակիցներուն բարձրացմանն ու զարգացմանը, իր նախկին հպատակներուն հետ բարեկամական յարաբերութիւններ պահպանելով հանդերձ։

... Ջուտ Թուրք Թուրքիա մը կրնայ նորմալ և օգտակար ազդ մը դառնալ՝ ազատագրեալ Հայաստանի, Սուրիոյ, Միջագետքի և Արաբիոյ կողքին։ Վատնան այդ Թուրքիային մէջ, հին ու նոր ռեժիմին անարդար ու ոճրագործ վարմունքները՝ Հայոց, Արաբներուն և Յունաց հանդէպ, ի հարկէ վերջ պիտի գտնեն այդ օտար մասերուն անջատուելովը Թուրք տէրութենէն, որուն սահմանները պիտի ըլլային Եւրոպայի մէջ Էնոս-Միտիա գիծը, և Ասիոյ մէջ՝ Անատոլուն՝ մինչեւ Հայաստանի սահմանագիծը։ Գալով նեղուցներուն, անոնք ազատօրէն բաց պիտի մնային բոլոր դրօշներուն։

Գաւառական թերթերու ամենէն կարեւորներէն մին «Լա Փրթիթ Ժիրոնտ» Mars 18ի թիւին մէջ կը գրէ. —

... Հայերը, Դաշնակիցներու դաշին յաբերելնուն համար Ռուսիոյ մօտենալէ յետոյ, կարծեցին թէ մօտ են իրենց ազգային անկախութիւնը ձեռք ձգելու։ Երազ մըն էր սակայն զոր կը փայփայէին անարդար ըղձբախտութենէ երկար տարիներէ յետոյ։ ... Հայութիւնը որ քանի մը օժանդակ վաշտեր կազմած էր ռուս բանակին օգնելու համար, տեսաւ ռուս զինուորներուն յանկարծ ճակատէն հեռանալը, և զգայ որ նորէն իր նախկին կեղեքիչներուն լուծին տակ պիտի իյնար։ Ի՞նչ կրնային ընել իր քանի մը վաշտերը, իրենց դիւրին յաջողութիւններով զինուցած և վրէժի ծարաւ Թուրք ուժերուն դէմ։ Իր ազատագրման և ինքնավարութեան երազն է որ օդը կը

միջոցն է գերման հրեշային ընդարձակ մանյ ծրագիրը վիժեցնելու և տարաբախտ Հայերը Թուրքին լուծին տակ նորէն լլնալէն ազատելու համար:

Մոնփելիէի «լ'Էվէր»ին մէջ (Mars 30), Պ. տը Մորկաճ, կը հրատարակէ դարձեալ նոր յօդուած մը, որմէ կը թարգմանենք հետեւեալ մասերը.

... Մինչեւ այն օրը ուր Ռուսիա խեղդուելենէ բռնուեցաւ, ես լաւատես էի Արեւելեան Խնդիրներու կարգադրութեանը մասին: Ցարին ու մեր բրիտանական դաշնակիցներուն բանակներուն քաջութեան շնորհիւ, արդէն իսկ կ'ընդհշմարէի արշալոյսը Արեւելքի մը որ համաձայն պիտի ըլլար արդարութեան ժողովուրդներու օրինաւոր յանկութեանց, համաշխարհային խաղաղութեան պահանջներուն: Նպատակը որուն կ'ուզէինք հասնիլ հետու չէր այն առեն. քանի մը ամիս եւս, տարի մը թերեւս, պիտի բաւէին անոր հասնելու համար: Բայց Ռուսներուն դասալքումէն ի վեր, յորմէ հետէ անզգամ խառնակիչներ եկան ոտնակոխ ընել ձարութեան աւանդութիւնները, յանձնառութիւնները և դաշնակցութիւնները, յորմէհետէ կեղեքեալ ժողովուրդներու լինքնակոչ պաշտպաններ մարդկութեան իրաւունքները կուսակցամոլական գձուձ շահերուն զոհեցին, իրերը մեծապէս փոխուեցան Արեւելքի մէջ: Այսօր Անգլիա միայնակ կը կռուի Ասիոյ մէջ, և Հայերը՝ դաւաճանուած անոնց կողմէ որոնց վրայ իրենց վստահութիւնը դրած էին՝ իրենց ազգին պահիճներուն դէմ գերագոյն ու անհաւասար պայքարը կը մղեն: Պոլշեվիքները այդ վեհոգի հայ ժողովուրդին մահավճիռն է որ ստորագրած են:

Այսեղ Պ. տը Մորկաճ մանրամասնօրէն կը խօսի համբաւաւոր 4րդ յօդուածին վրայ զոր կ'անուանէ «այդ զգուելի դաւճագրին ամենէն անզգամ յօդուածը», ցոյց կու տայ անոր աղետաւոր հետեւանքները զոր այդ յօդուածը պիտի ունենայ թէ՛ Դաշնակիցներու շահերուն համար եւ

ցնորի... Նորէն Հայերը լինքզինքնին դատապարտուած կը տեսնեն կամ իրենց երկրէն փախչելու կամ հոն ճնալով չարչարուելու: Այսպէս որոշեցին համագերմանականները ու գերման սպայակոյտը, Լենինի դաւաճանութեան քաղին տակ: Գերման *ռա-լ-ռա-ը*ին շատ լաւ գործին կու գայ հայ տարրէն մաքրուած Անատոլուն: Տիրապետութիւն այդ թերակղզւոյն, որ Սեւ-Ծովուն, Մարմարայի և Միջերկրականի միջեւ կը տարածուի, աքանչելի կերպով կը համապատասխանէ տիեզերական ակրապետութեան գերման ծրագրին: Այդ ծրագիրն է պետութեան սահմանները Ասիոյ մէջ տարածել՝ Ռուսիոյ տեղը: Հայաստանի քրիստոնեաները վստահելի չեն: Պիտի ձգեն որ Թուրքերը իրենց պահնձի գործը կատարեն: Արդէն իսկ Թուրք շահերուն նուիրուած գործակալութիւնները հետապրեցին թէ "ռուս գործերը Հայաստանէն քաշուած ըլլալով, Հայերը սկսած են հալածել Թուրքերը„: Այս պատմութեան այն առեն միայն պիտի հաւատանք երբ իմանանք թէ գառնուկը գայլը կերած է: Այդ գործակալութիւններուն միջոցաւ տարածուած լուրը հաւանօրէն նախերգանքն է նոր հայկական կոտրածներուն զոր պիտի արդարացնեն լինչպէս միշտ՝ զանոնք ներկայացնելով իբր փախուրէժ: Գերման *ռա-լ-ռա-*ը պիտի ձգէ որ Հայերը կոտորուին, քանի որ ատիկա իրեն համար շահաւէտ է: Այդ գործը կատարուելէն յետոյ ազատ հաղորդակցութիւն մը պիտի բացուի գերման թեւարկութեան տակ դրուած Թուրք Անատոլուին և Պարսկաստանին, Կեդրոնական Ասիոյ ու Հնդկաստանին միջեւ: Ահա՛ ծրագիրը: Համաձայնութեան կառավարութիւնները, և է՛ն առաջ Անգլիա, շահ ունին որ Ճափոնի միջամտութիւնը կարելի եղածին չափ շուտ օգնութեան հասնի Ռուսիոյ՝ այն ճգնաժամին մէջ զոր ան կ'անցընէ: Ասիկա միակ

թէ՛ մասնաւորապէս Հայերուն, ու կ'եզրակացնէ սապէս. —

Բայց փաստը զոր մենք պիտի կրենք, ոչինչ է բաղդատմամբ այն տառապանքներուն զոր պիտի կրեն Հայերը, Վրացիները, Մինկրելացիները։ Այդ խեղճերը Թուրքին կամ Պարսիկին բռնեալները, ստրուկները պիտի դառնան, եւ Թուրքերը ոչ միայն պիտի կոտորեն սակաւաթիւ Հայերը որ կը մնան գրաւուած կուսակալութիւններուն մէջ, այլ եւ իրենց անգթութիւնները պիտի տարածեն ռուսական Հայաստանին, Վրաստանին, Անդրկովկասի ամբողջ քրիստոնէութեան վրայ։ Լենկթիմուրի օրերուն ամենէն մութ ժամերը պիտի վերադառնան՝ եթէ բովանդակ Հայաստանը ոտքի չելլէ, եթէ Վրաստանն ու Մինկրելիան իրենց զաւակները զէնքի չկոչեն։ Քանի մը ամսուան միջոցին, Կովկասցիք ստիպուած պիտի ըլլան միայնակ պաշտպանել իրենց հայրենի հողը։ Պէտք է որ դիմանան մինչեւ որ մեր արեւմտեան ճակատին վրայ Մեծ փոթորիկը փրթի։ Այն ատեն, կամ Անդրկովկասը պիտի ազատի, կամ պիտի կորչի՝ համաշխարհային ազատութեանց նուաբեկութեան մէջ։

Հայե՛ր, Վրացինե՛ր, ձեր հողուն ամէն մէկ թիզը պաշտպանեցէք, ռուս զօրքերուն տեղը բռնեցէք ամէն ուր որ անոնք ձգեն հեռանան, Կարսի մէջ ու ձեր բոլոր լեռներուն վրայ պահակազօրք դրէք, Պաթումը ձեր թնդանօթներուն տակ պահեցէք, ու եթէ ստիպուիք զայն յանձնել՝ նախամեծար համարեցէք քանդել զայն։ Ճորոխի երկայնքը շարեցէք զինուորները եւ արգիլեցէք արշաւողին անցքը այդ լեռներուն մէջ որ ձեզի այնքան նպաստաւոր են։ Թող ձեր այրերը, կիներն ու երախաները ռազմաբեմը մեկնին։ Ո՛չ միայն ձեր ազգային գոյութիւնը, այլ ձեր ամէնուդ կեանքն իսկ վտանգի մէջ է. դուք այնքան խրոխտ էք, գիտե՛մ, որ չէք կրնար ընդունիլ, ինչպէս ձեր նախկին տէրերը ըրին, ստրկութեան ամօթը, յուսացէք մեր զէնքերուն բախտին, եւ քանի մը ամսէն ձեր գիւղերուն մէջ նորէն պիտի լսուին գինարբուքի կովկասեան երգերը, ու նորէն պիտի պարզուին Լեզկինքայի պարերը։

«Թան» լրագրին խմբագրապետը իր Մարտ 25ի առաջնորդող յօդուածին մէջ հետեւեալը կը գրէ.—

Կաթոլիկ Կեդրոնը, որ նախարարապետին կուսակցութիւնն է եւ Ռայխսթակին իրաւարարը, խղճի խնդիր մը ունէր լուծելու։ Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագիրը Հայաստանի քրիստոնեաները Ժէօն-Թիւրքերու վրէժխնդրութեան կը մատնէ, Ասիկա կրկնապէս գայթակղեցուցիչ պայմանագրութիւն մըն է. Ժէօն-Թիւրքերը անարժան են տիրելու այն ազգաբնակութեանց զոր վայրագօրէն հալածեցին, եւ Պոլշեւիկները պէտք չէ որ որոշեն բախտը այնպիսի հողամասերու ուր ո եւ է իշխանութիւն չեն ունեցած։ Կաթոլիկ Կեդրոնը կրնար ուրեմն գոնէ պահանջել կընքումը նոր համաձայնութեան մը որ Հայոց որոշ չափով երաշխաւորութիւններ բերէր։ Զէ՞ որ Կեդրոնական Պետութեանց Ուքրայնայի հետ ստորագրած դաշնագիրը սրբագրեցին՝ Լեհացւոց քանի մը զիջողութիւններ յուսալի դարձնելու համար։ Զենք գիտեր թէ Կեդրոնի երեսփոխանները այս հարցը ներկայացուցա՞ծ են նախարարապետին, բայց տեսանք թէ ինչ ողորմելի ճարպիկութեամբ մը Գերմանիա փորձած է պատասխանատուութիւնը իր վրայէն նետել։ Օսմանեան կառավարութիւնը, ըսած է Ռայխստակի տեղեկաբերը, գերման կառավարութեան հանդէպ յանձնառու եղած է մեղմութեամբ վարուիլ Հայոց հետ եւ խստութեան ընդհանուր միջոցներ ձեռք չառնել։ Միթէ Թուրք կառավարութիւնն է որ Հայոցմէ հաշիւ ունի ուզելիք։ Եւ գերման կառավարութիւնը

Fonds A.R.A.M

մինչեւ հիմա կարող եղաւ Ժէօն-Թիւրքերը ստիպել որ մեղմութեամբ վարուին ... Գերման կեդրոնի պարագլուխները անշուշտ կարդացած են Տօքթ. Շթուրմէրի գիրքը որ անցեալ տարի հրատարակուեցաւ գերմաներէն լեզուով։ Գիտեն, ուրիշ շատ մը փաստաթուղթերով ալ, թէ Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագիրը ի՞նչպիսի մարտիրոսութեան մը կ'ենթարկէ Հայաստանի քրիստոնեաները։ Ի՞նչ կը կորսնցնէին՝ մարդասիրական քանի մը երաշխաւորութիւններ պահանջելով։ Բայց իրենց աչքի կարեւոր թուածը Ժէօն-Թիւրքերու դիւրագրգռութեանը չդպչիլն է եւ ոչ թէ քրիստոնէական մարդասիրութեան զգացում մը յարգել, և գիտնալով թէ անմեղ արիւն մը պիտի հոսի՝ ձեռքերնին լուացած են։

Ըստ «Կազէթ տը Լօզան»ի, Զուիցերական այդ թերթին մէջ՝ Կեդրոնի ներկայացուցիչէն զատ խօսք առած են նաեւ ընկերվարական կուսակցութեան ներկայացուցիչներ, Լէտպուր եւ Շայտման։

Մոնփելիէի «Լ'Էկլէր» թերթի Ապրիլ 12 թիւին մէջ Պ. տը Մորկան, հրատարակած է «Պաշտպան Հայոց» տիտղոսով հետեւեալ յօդուածը. —

Հայերը Թրքաց ձեռքէն նորէն առեր են Էրզրում քաղաքը։ Ասիկա անլուր, անակնկալ քաջագործութիւն մըն է, որ կը պատռէ այն քօղը որ ամիսներէ ի վեր մեր աչքերէն կը ծածկէր Հայոց ու Վրացւոց կացութիւնը։ Անշուշտ՝ ես երբեք չէի տարակուսեր այդ քաջերու արութեան մասին, անշուշտ կը սպասէի որ անոնք իրենց արեան մինչեւ վերջին կաթիլը թափէին իրենց հայրենիքը պաշտպանելու համար. բայց չէի կարծեր, որ ի վիճակի ըլլան պաշտպանողականէն յարձակողականի անցնիլ եւ գերման սպաներէ ղեկավարուած օսմանցի զօրագունդերուն վրայ այսպիսի յաջողութիւն մը ձեռք ձգեն։

Այս յաղթանակը շատ բան կ'ըսէ այն արտակարգ ճիգին վրայ զոր ըրած են Հայերը՝ ռուս զօրագունդերու տեղը բռնելու եւ իրենց սեփական միջոցներով կռիւը շարունակելու համար։ Անշուշտ ռազմանիւթը իրենց չէր պակսեր, որովհետեւ ռուս զինուորները մեկնած ատեննին ամէն բան հոն ձգած գացած էին, զէնք, ռազմամթերք ու պաշար ամէն տեսակի. բայց պէտք էր վերջապէս զօրախումբեր հաւաքել, մարզել, իրենց տրամադրութեան տակ եղած միջոցները կարգաւորել, և ասիկա շատ դժուար գործ մըն էր, որովհետեւ պէտք էր շուտ ընել և աղէկ։ Էրզրումի առումը ցոյց կու տայ որ այդպէս ալ եղած է։

Արդէն՝ Հայոց մէջ կը գտնուէին շատեր որ ռուս բանակին մէջ կռուած էին, թէ Ասիոյ թէ Եւրոպայի մէջ, և անոնցմէ բաւական մէկ մասը սպայ էին, նոր բանակը կը գտնէր ուրեմն վարժ ղեկավարներ։ Վըրացւոց մէջ՝ միեւնոյն բանն էր։ Սակայն, հակառակ այս նպաստաւոր պայմաններուն յարձակողականին վերսկսումը տարօրինապէս նշանաւոր բան մըն է նորէն և մեծ պատիւ կը բերէ այդ ժողովուրդներուն որ գիտցած են քանի մը ամսուան մէջ այնքան կատարեալ կերպով կազմակերպուիլ։

Ի՜նչ աչքառու հակապատկեր անսահման հոգեվարք Ռուսիոյ միջեւ՝ որ միջազգայնութեան մահացու հարուածին տակ խայտառակութեան մէջ կը փլչի, և այս փոքրիկ ժողովուրդներուն զոր Փեթրոկրատ կ'արհամարհէր և որոնք փառաւոր են իրենց ազգայնականութեամբ, իրենց հայրենասիրութեամբ, որ կարծես թէ անծանօթ բան մըն է կովկասեան լեռներէն անդին։

Ամիսներէ ի վեր Ռուսիոյ մէջ խայտառակութիւնները կը յաջորդեն խայտառակութեանց, և այդ անսահման երկրին մէջ ոչ մէկ բազուկ բարձրացաւ պատժելու համար երկու ոճրագործ օտարականներ որ իրենց յիմարութիւններով դարերու գործը փճացուցին։

Ճարպիկ դիւանագէտներ, Հայերը, անզգամ տէրերու դէմ համբերութեան ու խորամանկութեան վարժուած, գուշացան Սովիէթներու տարօրինակ յղացումները բացէ ի բաց մերժելէ։ Գայլերուն հետ ոռնացին, որքան ատեն որ իրենց շահը պահանջեց պոլշեւիքները չդժգոհացնել, բայց այն օրն իսկ ուր իրենց ազգային կեանքը վտանգի

Fonds A.R.A.M

մէջ զգային, ուրացան այդ դաւաճաններու կառավարութիւնը, մերժեցին զայն ճանչնալ, և ինքզինքնին անկախ հռչակեցին:

Անշուշտ՝ մեծ քաջասրտութիւն պէտք էր այդ ժողովուրդին՝ կուռի առպարէզին մէջ մեայնակ նետուելու համար, մեծ իմաստութիւն պէտք էր թէր ու դէմը կշռելու համար այդ դերապոյն որոշման մէջ, ազգին ապագան ու պատիւը քանի մը հազար պաշտպաններու յանձնելու համար: Այն ատեն է որ սկսան զինուորական կազմակերպութեան այդ հրաշալի աշխատանքը: Հայաստանի ինչպէս վրաստանի մէջ, հրացան մը բռնելու կարող ամէն մարդ զինուոր դարձաւ: Ի՜նչ օրինակ: Ինչ վեհ՝ անձնուիրութիւն ազգային պատին: Ի՜նչ խարանում՝ արեւմուտքի մեր խաղաղամոլներուն համար:

1917 Դեկտեմբեր 22ին, «Պարսկաստանի պարպումը Ռուսներէն և ատոր հետեւանքները» տիտղոսով յօդուածի մը մէջ, այս թերթի ընթերցողներուն ուշադրութիւնը կը հրաւիրեի Արեւելքի մէջ տիրող կացութեան ծանրութեան վրայ, և կը պահանջէի որ Պարսկաստանի մէջէն առնուազն հարիւր հազար մարդ Հայաստան ղրկուէր, բայց նոյն ատեն, միևնոյն խնդրանքը կ՚ուղղէի որ ոչ մէկ օգնութիւն հասաւ Անդրկովկաս: Եթէ որոշում մը տուած ըլլային այդ միջոցին (երեք ամիս առաջ) այդ հարիւր հազար զինուորները հիմա Հայաստանի ու Կովկասի ճակատին վրայ կ՚ըլլային, Էրզրումն ու Պաթումը Թրքաց ձեռքը իյնած չէին ըլլար, մեծ դուքս Նիքոլայի պատերազմական գիծը զրեթէ նոյնութեամբ պահած կ՚ըլլայինք: Բայց ինչի՞ կը ծառայէ ծանրանալ հոս այն արդիւնքներուն վրայ որ ստացուած պիտի ըլլային եթէ պէտք եղածը կատարուած ըլլար:

Սխալը դեռ մանամբ զարմանելի է, քանի որ Հայերը Էրզրումը վերստին գրաւեր են ու Վրացիք Պաթումը կը պաշտպանեն:

Պէտք չէ սակայն ապահովութեան մէջ քնանալ՝ Կովկասցիներուն յարձակողականի վերսկսած ըլլալուն համար: Հակառակ իրենց ծայրայեղ քաջութեան, այդ մարդիկը կրնան թշնամւոյն թուական գերակշռութեան տակ ընկճուիլ, ջախջախուիլ: Անոնք միայնակ խոչընդոտ կը կանգնին Կեդրոնական Ասիոյ վրայ գերմանօ-թուրք ծրագիրներուն և Թրքայ ու կեդրոնական պետութեանց ի նպաստ մահմետական դաշնակցութեան մը կազմաւորումին: Կարող պիտի ըլլան դեռ երկայն ատեն մաքառիլ. Քիւրտերու, Թաթարներու ու Պարսիկներու մէջ երեւան չպիտի գան այնպիսի դէպքեր, որ անոնց պզտիկ բանակը ամէն կողմէ միանգամայն յարձակում կրէ:

Մէկ միջոց մը կայ միայն այս մասին տարակոյսները ջնջելու և այդ միջոցը գոյութիւն Դեկտեմբեր 22ին: Թող ամէն գնով զօրք ղրկեն օգնութեան, որովհետեւ խնդիրը երկու քաջասիրտ ժողովուրդ ազատելու վրայ չէ միայն, անհրաժեշտ է Թրքօ-Գերմաններու թոյլ չտալ որ իրագործեն իրենց ծրագիրները, Հնդկաստանի վրայ յարձակելու համար Ասիոյ կեդրոնը միջնաբերդ մը ստեղծեն: Թող յիշեն այն յիմար ծրագիրը, զոր թշնամիները 1916ի սկիզբը ունեցան Պարսկաստանի մէջէն Հնդկաստանի վրայ քալելու: Այն ատենուան ծրագիրը անմիտ էր. այսօրուանը, աւելի մտածուած, շատ աւելի վտանգաւոր է:

Fonds A.R.A.M

ՀԱՍՆՈՂ ՍԵՐՈՒՆԴԻՆ ՃԻԳԸ

Հետաքրքիր է և մանաւանդ ուշադրութեան արժանի այն մասնակցութիւնը հայրենիքի օգնութեան և դերի ըմբռնումը որ ցոյց տուաւ հասնող սերունդը՝ միջնակարգ վարժարաններու աշակերտութիւնը ու համալսարանական ուսանողութիւնը Կովկասի մէջ, Ամերիկա, Եգիպտոս և այլուր:

Թրքահայ աշակերտութեան և ուսանողութեան կեանքը, աւա՜ղ, ամենաողբերգական է. դժբախտ պարագաներ խուժեցին կապտելու, խոշտանգելու և մեռցնելու համար, և թոյլ չտուին որ այդ կենսունակ տարրը ընթանայ դէպի իր փառաւոր կոչումը, դէպի քաղաքակրթական վերածնունդը, որուն առաջին ցոլքերը շատեր նշմարեցին և անոր ներբողը շատեր թմբկահարեցին:

Այժմ՝ որ այնտեղ, տարաբախտ Թրքահայաստանի վրայ մահը կը տիրէ և կապարեայ լռութիւնը, ո՞վ է սահմանէն անդին, Երևանի մէջ Աշխատանք թերթին շուրջը բոլորուած երիտասարդութիւնը. ովքե՞ր են Թիֆլիսի մէջ գաղթականութեան գաւին, վշտերուն ու անոր շահերուն պաշտպանութեանը նուիրուած օրկանին Հայաստան թերթին խմբագրողներն ու հրատարակիչները. ովքե՞ր են այն բոլոր երիտասարդները որ, որբանոցներու, փոքրիկ վարժարաններու մէջ առաջին գիտելիքները կը սորվեցնեն իրենց շուրջ հաւաքուած փախստական անուս որբուկներուն. վերջապէս ովքե՞ր են այն կենսաբուխ երիտասարդները որ տարիներէ ի վեր Կովկասի զանազան քաղաքները հաստատուած բնիկ Թրքահայերը իրարու քով բերին, խօսեցան, ճառեցին անոնց, արիւնակցական սէրը արծարծեցին, և այդպէսով կազմեցին գրեթէ բոլոր Թրքահայ քաղաքներու „Հայրենակցական միութիւնները, որոնք իրենց հայրենակիցներուն անմիջական նիւթական և զանազան օգնութիւններու մէջ նկատառելի դեր խաղացին:

Այս բոլոր գործունէութիւններուն և կազմակերպութիւններուն ոգին, ահա՛, այս կամ այն ձևով դժոխքէն ազատուած Թրքահայ ուսանողութիւնն է վաղահաս գգաստութեամբ մը և հայրենասէր խանդավառութեամբ մը տոգորուն:

Այստեղ մենք չենք ծանրանար այդ բոլոր կազմակերպութիւններուն վրայ, ուրիշ առթիւ առանձինն պիտի անդրադառնանք անոնց, այլ կ'ուզենք ուրուագրել միայն գործունէութիւնը ռուսահայ և զարթնումը ամերիկահայ ուսանողութեան, ապա նկատել տալու համար ձմեռնային թմրութիւնը արտասահմանի զանազան հայաշատ կեդրոններու ուսանողութեան, միանգամայն պարզաբանելով հայրենիքին բերելիք օգնութեան և աշխատութեան տարբեր տեսակներն ու եղանակները, մեծ փորձութեան այս ժամուն:

Իսկ ի՞նչ ըրաւ կովկասահայ կամ աւելի ճիշդը ռուսահայ ուսանողութիւնը պատերազմէն ի վեր:

Պատերազմէն ի վեր ռուսահայութեան միակ ուշադրութեան և զբաղման առարկան կամաւորական մեծ գործն էր. բոլոր գոյութիւն ունեցող և նոր ձևաւորուող կազմակերպութիւնները անով կ'զբաղէին, անոր լաւագոյն կազմակերպմանը կ'աշխատէին նպաստել:

Ի՞նչ կրնար ընել այստեղ ուսանողութիւնը: Հորիզոնի հին թիւերը յստակ գաղափար կուտան մեզի: Ա. Ջամալեան, ուսուցիչ Ներսէսեան վարժարանի, անդամ Թիֆլիսի քաղաքային տումային և պատգամաւորներէն մէկը վրացական և հայկական վերջին բանակցութիւններուն, կոչով մը զէնքի կը հրաւիրէր բոլոր չափահաս ուսանողութիւնը և շատ

Fonds A.R.A.M

չանցած կոչը իր լայնածաւալ արձագանքը կուտար Թիֆլիսէն մինչև Բեսարապիա ու Մոսկուա, որտեղերէն հաւաքուած ուսանող կամաւորներու խումբը իր գլուխն ունենալով նոյն ինքն Ա. Ջամալեանը կը դիմէ դէպի արդէն իսկ կազմուած կամաւորական գունդերը։

Ի՞նչ եղանակով կը մասնակցէին այս հսկայական օգնութեան գործին աշակերտութիւնն ու աղջիկները։ Այս բոլորին մասին նորէն կովկասահայ թերթերը՝ Մշակը, Հուրիէնը և ուրիշներ շատ բան կ'ըսեն։

Աղջիկները ունէին իրենց յատուկ կոմիտէն, Հայ Օրիորդաց Կոմիտէ անունով, որ իր շատ արդիւնաւոր և երկարատեւ գործունէութիւնը ունեցած է և որուն հիմնադիրները եղած են Թումանեանի, Ահարոնեանի, Լէօի և ուրիշ յայտնի հայերու աղջիկները, բոլորն ալ չափահաս օրիորդներ, ոմանք ուսանողուհիներ, ոմանք դեռ նոր աւարտած միջնակարգ վարժարանը, կը հիմնեն այս կոմիտէն, որ կարճ ժամանակի մէջ իր նկատառելի դրամագլուխը կը գոյացնէ և կը սկսի իր աշխատութիւնները։ Մենք չենք ուզեր ծանրանալ իրենց բազմաբեղուն գործունէութեան վրայ, կը բաւէ յիշել միայն որ ի միջի այլոց Հայ Օրիորդաց Կոմիտէն ունի իր յատուկ որբանոցը, ուր տասնեակներով մանկիկներ կը խնամուին ու կը կրթուին օրինակելի մաքրութեամբ և գուրգուրանքով և ուր աշխատողները նոյն ինքն օրիորդաց կոմիտէի անդամուհիներն են, որոնք փոխն ի փոխն իրենց որոշ օրերուն կ'երթան իրենց պարտականութիւնը կատարելու (1)։

Բացի այս ի հարկէ իրենցմէ մեծամասնութիւնը աշխատած է իբրև գիտութեան քոյր, ամենածանր հիւանդութիւններով վարակուած գաղթականութեան մէջ, տալով բազմաթիւ զոհեր, որոնցմէ Սաթենիկ Օհանջանեանինը ամենէն սրտաճմլիկն է։

Գալով փոքրիկ աշակերտուհիներուն, անոնք անօրինակ խանդավառութեամբ, խումբ առ խումբ, դատարկ կառքերով, տունէ տուն կը պտըտին և հայ ընտանիքներէն կը ժողովեն հագուստներ, ձերմակեղէններ, կօշիկներ, կը լեցնեն կառքերը և կը տանին հագուեցնելու, խնամելու բազմահազար հայ գաղթականներու մերկ մնաւմինները։ Հանդէսներ, ցերեկոյթներ, երեկոյթներ կը կազմակերպեն, իրենց ձեռքովը տոմսակներ տուներըը կը պտըտցնեն, եռապատիկը վճարել կուտան և մեծ հաւոյթներ կը յատկացնեն իրենց սիրելի Թրքահայ եղբայրներուն պատսպարմանը։

Ընդհանուր հանգանակութեան օրեր կը հաստատեն, „անկարելի է մերժել — կը պատմէր Կովկասէն հասած մէկ բարեկամն,—այդ հայ ժպտադէմ դպրոցականները որ Թիֆլիսի բոլոր փողոցները թափուած իրենց մխիթարգոյն համպգեստներովը, կուգան ժապաւէնը անցնելու լամբակիդ և կամովին դուն եռապատիկը կուտաս իրենց պահանջին“։

Ասոնք անմիջական անգնահատելի օգնութիւններն են գաղթականութեան, չեմ ուզեր միւս կողմէ մանրամասն յիշատակել իրենց գործունէութեան միւս երեսը, մտաւոր և բարոյական կողմը, այլ կը բաւականանամ ըսելու որ այդ կազմակերպուած աշակերտական ընդհանուր միութիւնը հաստատած էր նաեւ դասախօսութիւններու շարք մը, որ տեղի կ'ունենար այս կամ այն անդամին տունը, ուր խումբ խումբ կուգային ծանօթանալու համար իրենց

(1) Այս տեղեկութիւնները քաղած եմ «Հայաստան» թերթին ուղարկած ճշգիչին զեկուցումէն եւ «Հորիզոն»ի մէջ տպուած Ռաֆայէլ Զարդարեանի այդ կոմիտէի որբանոցին վրայ գրած տպաւորական գրութենէն։

Fonds A.R.A.M

գրականութեանը — մանաւանդ թրքահայ գրականութեան՝ որուն շատ քիչ ծանօթ են — իրենց լեզուին ու արուեստին: Վերին աստիճանի լուրջ և արդիւնաւոր եղանակով տեղի կ'ունենար, կը հաւաստիացնէ Կովկասէն եկած բարեկամս, որով կարելի եղած է ռուսահայ և թրքահայ հասնող մտաւորականութեան շփումը, որմէ շատ բարիքներ կրնայ դուրս գալ:

Իսկ արձակուրդներուն՝ տասնըչորս տարեկանէն սկսեալ աշակերտներու բազմաթիւ խումբեր, կը թափուէին դաշտները, հայաշատ գիւղեր, իրենց փափուկ ձեռքերովը ձարտարօրէն շարժելու հողին գործիքները, գաղափարական զոհողութեամբ, ի շահ խեղճ գիւղացիներուն, որոնք կամաւորական գունդերը լեցուած են, կամ՝ ռուսական բանակը:

Յաջորդ անգամով պիտի աշխատիմ, ինչպէս ըսի, ցոյց տալ ամերիկահայ ուսանողութեան գարթնումը, եգիպտահայ աշակերտութեան նախնական քայլերը և բոլորէն պիտի աշխատիմ նախագծելու բերուելիք օգնութեան եղանակը — այնքան անհրաժեշտ, հրամայական և օրհասական այս ժամուն — արտասահմանեան կանոնաւոր հայաշատ կեդրոններու ուսանողութեան, օրինակ Բարիզին, որ ունեցած է անցեալին՝ այնքան փայլուն շրջաններ:

Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Պ. ՀՐԱՆԴ ԱԼԵԱՆԱՓԻ ՄԷԿ ՅՕԴՈՒԱԾԸ

Վերջերս, օտար թերթերու թղթակիցները հիմնեցին Փարիզի մէջ ընկերակցութիւն մը «Association des correspondants de guerre de la presse étrangère» անունով, որուն պատուոյ նախագահն է Փ. Տեշանել, նախագահը՝ Կոմէդ Քարիլլօ. պատուոյ անդամներուն շարքին մէջ կը գտնուի թերթիս խմբագրապետը: Այս ընկերակցութեան կ'անդամակցի Պ. Հրանտ Ալեանաք, որ անոր ամսական պաշտօնաթերթին մէջ (ուր օտար թղթակիցները ճակատին ու թիկունքին Ֆրանսական դիւցազնութիւնը, համբերատարութիւնը, անբնկճելի հաւատքը իրենց ականատեսի վկայութեամբ կը փառաբանեն, կամ՝ իւրաքանչիւրը իր ազգին Ֆրանսայի համար համակրութիւնը և Դաշնակիցներու գործին բերած աջակցութիւնները կը պարզէ) հրատարակած է արդէն երկու յօդուած. այս յօդուածներէն առաջինը կը վերաբերէր Լիոնի ռօնալճառին. երկրորդին մէջ Պ. Ալեանաք հայկական դիմադրութեան կարեւորութիւնը կը բացատրէ Դաշնակիցներու շահերուն տեսակէտով. ահա թարգմանութիւնը այդ գեղեցիկ յօդուածին.

Հայկական տեղեկատու պիւրօն լուրջ կրիւներու ճագած ըլլալը կը յայտնէ Թաթարներու և Հայոց միջեւ Արարատեան շրջանին մէջ ինչպէս և մահմետականներու կողմէ յարձակումներ Պաքուի դէմ, զոր կը պաշտպանեն Հայերը, ու բուռն պայքարներ վանի մէջ որուն առումը՝ ինչպէս և Էրզրումինը՝ կը զեկուցուին ուրիշ կողմէ:

Ամբողջ Հայաստանն է, թրքականը ինչպէս ռուսականը, որ այսօր կը ցցուի պատուր Թշնամւոյն դէմ, բանք ճիշդ բառը՝ համիսլամականութեան դէմ, որ կը շղթայազերծուի, այնտեղ, Հաճի Վիլհելմի բարձր հովանաւորութեան տակ:

Ճակատէն ու կողքէն Թուրքերու և Թաթարներու յարձակմանց ենթարկուած, մեր հայ քաջարի գինուորները կը կռուին

Fonds A.R.A.M

ոչ միայն սոսկ ազգային ոգւով մը, այլ և իրենց մեծ Դաշնակիցներուն շահուն համար, Հնդկաստանի ճամբան պաշտպանելով, թումբ կազմելով աշխարհակալութեան մեծ ծրագրին դէմ:

Հայկական հարցը լոկ ազգային հարց մը չէ, ու չէ եղած երբեք:

Յանդգնութիւն չէ յայտարարել թէ Արեւելքի գործերը, հետեւաբար և պատերազմին ընթացքը, բոլորովին ուրիշ ձեւ առած կ'ըլլային, եթէ Հայոց արդար պահանջները լսելի եղած ըլլային՝ պատեհ ժամանակին ու կանխատես ոգւով մը՝ Դաշնակից կառավարութեանց կողմէ:

Այսօր վայրկեանը ճգնաժամային է: Մեր Ֆրանսայի և անգլիացի բարեկամները պէտք է որ կացութիւնը նկատեն արագ վճռականութեան և գործադրութեան ոգւովմը:

Ամէն մը քաջերը չեն կրնար անվերջ կըռուիլ — նոյն իսկ Վրացւոց եղբայրական գործակցութեան օգնութեամբը հանդերձ — թշնամիներու դէմ՝ որ յարձակման բոլոր միջոցները ունին, մինչդեռ երկիրը պաշտպանողները պէտք է ամէն բան յանպատրաստից սարքեն աներեւակայելի կերպով դժուար պայմաններու մէջ:

Դաշնակից կառավարութեան գլուխը կը գտնուին մարդիկ որոնց զգայումները Հայաստանի հանդէպ յայտնի են շատոնց:

Անոնց է որ կ'աղաղակենք՝ «օգնութիւն». կը խնդրենք անոնցմէ Միջագետքի մէջ յառաջխաղացութիւն մը, կորովի ձիգ մը, որուն անմիջական, լուրջ ապառնալիքը իրենց դրութիւնը պիտի փոխէր Հայաստանի և Կովկասի մէջ և պիտի ապատէր Արեւելքի մեծ ճամբաներուն վրայ Դաշնակից շահերու վերջին պաշտպանները:

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Պ. Զօպանեան, հրաւիրուած ըլլալով Մարսէյլի Հայկական Միութեան կողմէն՝ տեղւոյն մէջ Հայոց Հարցին մասին Ֆրանսերէն բանախօսութիւն մը ընել, Մայիս 11ի օրը Մասիլիա սրահին մէջ կրկնեց այն բանախօսութիւնը զոր արդէն արտասանած էր Պուլոնը և Պէրք: Հաւաքումը կազմակերպուած էր Մարսէյլի Աշխարհագրական Ընկերութեան կողմէ և դրուած էր L'Effort de la France et de ses Alliés պաշտօնական կազմակերպութեան հովանաւորութեան տակ: Կը նախագահէր Աշխարհագրական Ընկերութեան ատենապետը Պր. Էսթրին, բեմին վրայ իր շուրջ ունենալով Ֆրանսացի և հայ քանի մը անձնաւորութիւններ: Ներկայ էր Ֆրանսայիներու խառն բազմութիւն մը և հայ գաղութին կարեւոր մէկ մասը. կը գանուէին հոն շրջանին զինուորական հրամանատարին ներկայացուցիչ սպայ մը, Մարսէյլի Ֆրանսայի բողոքական եկեղեցւոյ պաշտօնեան, ուսուցիչներ, հրապարակագիրներ, Մարսէյլի սուրիական քոմիթէին նախագահ Պ. Տահէր, յոյն գաղութի ծանօթ դէմքերէն՝ Եւքսինեան Պանտոսի հանրապետութեան քոնկրէի նախագահ Պ. Քոնսթանթինիէս, և այլն, և այլն: Պ. Էսթրին քանի մը հայատիրական չերմ խօսքերով բացաւ հաւաքումը: Աւելորդ կը նկատենք ամփոփումը տալ Պ. Զօպանեանի բանախօսութեան, քանի որ ան արդէն հրատարակուած է այժմ (իր սկզբնական ձեւով՝ ինչպէս արտասանուած է Փարիզ). վերջին մասին մէջ բանախօսը մանրամասնօրէն պարզեց Գերմանօ-Թուրք համաթուրանական ծրագրին դէմ հինգ-վեց ամսէ ի վեր հայ ժողովրդին ցոյց տուած հերոսական դիմադրութիւնը, և նկատել տուաւ որ Թուրանական բարբարոսութեան երեւման առաջին օրէն, միջնադարեան շրջանէն իսկ, առաջին դիմադրողը արդէն հայ ցեղն եղած է. խօսելով Ժէօն-Թուրքերու այս պատերազմի ընթացքին հայաջինջ ոճիրներուն վրայ, բանախօսը աւելցուց. « Տարտանէլի յարձակման ձախողումէն յետոյ, Ժէօն-Թիւրքերը լոպէն յարմար դատեցին իրենց թաքուն ամենասիրելի ծրագիրներէն մին իրականացնել, այն է Թուրքիան պարպել բոլոր ոչ-Թուրք տարրերէն. Հայոցմէ սկսան. յետոյ կարգը եկաւ Սուրիացիներուն: Լիբանանի տարաբախտ ազգաբնակութենէն քանի մը հարիւր հոգի կախուեցան և քանի մը հարիւր հազար հոգի կազմակերպուած վայրագ սովի մը զոհ գացին. յետոյ Պաղեստինի սիոնական Հրէաներն են որ կոտորածի ու տեղահանութեան ենթարկուեցան. հիմա կարգը Յոյներունն է, որոնց դէմ բնաջնջումի մեթոդիկ ձիգ մը կ'ըլլայ. կարդացիք այս օրերս իսկ լրագրաց մէջ Յոյներու տեղահանման մասին ահաւոր մանրամասնութիւններ. կ'ուզեմ այստեղ, մեր յոյն,

Fonds A.R.A.M

սուրիայի ու սիօնական եղբայրներուն, Թուրք բարբարոսութեան զոհ եղող բոլոր ցեղերուն, հայկական խորունկ համակրութեան արտայայտութիւնը: Կը յուսանք ամենքս ալ որ այս հրէշութիւնները, իրենց չափազանցութեամբն իսկ, պիտի յանգին, ոչ թէ զուտ Թուրք մեծ պետութեան մը իրականացումին, այլ Թուրքին անիմաստ ու նուաստացուցիչ տիրապետութենէն մաքրուած Արեւելքի մը»: Այս խօսքերը ստորագծուեցան հասարակութեան կողմէ որոտընդոստ երկարատեւ ծափահարութիւններով:

Բանախօսին առենաբանութենէն յետոյ, երիտասարդ դերասանուհի մը Օր. Էսփինոս արտասանեց Եարճանեանի Արի—Նը, Հ. Կ. Տէր-Սահակեանի Յաղթանակին Առաւօտը, և *Ode à la France* Յետոյ Պ. Յ. Սահաթճեան հակիրճ ու սրտայոյզ խօսքերով Մարսէյլի հայ գաղութին շնորհակալութիւնները յայտնեց Աշխարհագրական Ընկերութեան և պարզելով հայ ժողովուրդին Ֆրանսայի հանդէպ տածած սիրոյ զգացումները և ազատութեան դատին համար ըրած զոհաբերութիւնը, յիշեց Աւետարանի այրիին լուման և ըսաւ «Հայոց ազգն ալ այդ այրիին նման տուաւ, ոչ թէ իր ունեցածին մէկ մասը, այլ ամբողջը»:

Պ. Զօպանեան դարձեալ Մայիս 19ի կիրակի օրը նոյն սրահին մէջ արտասանեց հայերէն բանախօսութիւն մը՝ Հայոց ազգի և դատի այժմեան կացութեան մասին. բեմին վրայ կը գտնուէին գաղութին հոգեւոր հովիւը Տ. Աբէլ Աբեղայ Աբրահամեան, Պ. Յ. Սահաթճեան որ կը նախագահէր, Մարսէյլի մասրան ընդհ. ժողովի նախագահ Պ. Սէլեան, և Հոգաբարձութեան նախագահ Պ. Քայթանճեան: Ներկայ էր Մարսէյլի հայ գաղութը գրեթէ ամբողջութեամբ: Բանախօսը այս պատերազմի ընթացքին Հայութիւնը հարուածող բազմադիմի աղէտներուն վերլուծումը ընելէ յետոյ, ի վեր հանեց հայ ժողովրդի ցոյց տուած հոյակապ արութիւնն ու հաւատարմութիւնը, ցոյց տուաւ այն բոլոր պատճառները որ մեր դատին յաղթանակին վրայ յուսալից ըլլալու կարող են մղել մեզ, և հրաւէր կարդաց արտասահմանի Հայոց աւելի քան երբեք համերաշխութիւն պահպանել և զոհաբերութիւն ստանձնել:

Մայիս 28ի օրը Պ. Զօպանեան կրկնեց Էքս-ան-Փրովանս քաղաքին մէջ, որ համալսարանական կարեւոր կեդրոն մըն է, իր ֆրանսերէն բանախօսութիւնը: Էքսի այդ հաւաքումը կազմակերպած էր այնտեղ հրատարակուող «Լը Ֆէօ» գրական ամսագրին խմբագրութիւնը, որուն գլուխը կը գտնուին Էմիլ Սիքար և Ժօզէֆ տ'Արպօ տաղանդաւոր բանաստեղծները: Հաւաքումը տեղի ունեցաւ Էքսի Դպրութեանց Ճեմարանին մէջ, նախագահութեամբ Էքսի և Մարսէյլի համալսարաններու վերատեսուչ (recteur) պարոն Փայեօյի: Սրահը լեցուն էր հոծ և ընտիր բազմութեամբ, որուն մէջ կը նկատուէին ոչ միայն քաղաքին լաւագոյն ընտանիքները, այլ և բազմաթիւ ուսուցիչներ, կրօնականներ, զինուորականներ, ուսանողներ, և այլն:

Պ. Փայեօ, թրթռուն համակրութեամբ քանի մը խօսքերով ներկայացուց հայկական դատը և բանախօսը, և հայ ազգին ֆրանսասիրական զգացմանց վրայ գաղափար մը տալու համար ինքն իսկ արտասանեց *Ode à la France*ը:

Բանախօսէն յետոյ պարոն տ'Արպօ «Լը Ֆէօ»ի խմբագրութեան և ամբողջ փրօվանսական մտաւորականութեան կողմէն կարդաց ջերմագին զգացումներով լի սիրուն ճառ մը:

Յունիս 3ին Պորտոյի մէջ Պ. Զօպանեան արտասանեց բանախօսութիւն մը, նիւթ ունենալով հայկական մարտիրոսութիւնը և հայկական դիւցազնութիւնը. այդ հաւաքումը կազմակերպած էր Պորտօյի Աշխարհագրական ընկերութիւնը՝ իբր շարունակութիւն նախորդ հաւաքման մը, ուր Պ. Փօթօքի և Պ. Պէնէս հրաւիրուած էին, առաջինը՝ Լեհերուն և երկրորդը՝ Չեխերուն տառապանքներն ու դատը պարզելու. այս անգամ «մարտիրոս ժողովուրդ»ներու նուիրուած այս շարքին համար, հրաւիրուած էր Պ. Զօպանեանի հետ սուրիական քօմիթէի նախագահ Պ. Շէքրի Կանէմ, որ խօսեցաւ Սուրիացւոց կրած տառապանքներուն և տածած յոյսերուն ու ցանկութիւններուն մասին: Ժէնէրալ Մալթէր, պատերազմին առաջին շրջանին մէջ վիրաւորուած և անդամատուած հանրածանօթ զինուորականը, որ Էնվալիտներու Տան դեր-պահապանն է, Société des Gens de Lettresի ինչպէս և Comité d'Orientի անօրէն խորհուրդի անդամ է, պատահմամբ այդ միջոցին Պորտօ գտնուելով, յանձն առաւ՝ երկու բանախօսներուն և Աշխարհագրական Ընկերու-

Fonds A.R.A.M

թեան առենապետին խնդրանքով՝ նախագահել այս հաւաքման, արտասանեց ուժեղ և ցնցիչ ճառ մը: Սրահը լեցուն էր խուռնամբոխ բազմութեամբ որ արտակարգ ոգեւորութեամբ ծափահարեց երեք բանախօսները:

Մարսէյլ, Էքս, Լինչպէս և Պօրտօ, բանախօսութենէն յետոյ Պ. Զօպանեան ցոյց տուաւ մոգական լապտերով բազմաթիւ նմոյշներ հայ արուեստի, տեսարաններ հայ հին ու նոր կեանքի, դրուագներ հայկական աղետին ու հայկական դիւցազներգութեան:

Ստորեւ կը հրատարակենք Պ. Զօպանեանի Պօրտօի մէջ արտասանած բանախօսութեան առաջին և վերջին մասերուն թարգմանութիւնը.

«Խօսելէ առաջ Հայաստանի տառապանքներուն, պայքարներուն ու յոյսերուն վրայ, հրամայողական սուրբ պարտականութիւն մը ունիմ կատարելու, այն է՝ յանուն ազգին զոր պատիւ ունիմ ներկայացնել այստեղ՝ սքանչացման ու երախտագիտութեան ողջոյն մը ուղղել Ֆրանսայի հերոսական զինուորներուն որոնք, բովանդակ մարդկութեան բախտին համար վճռական եղող այս ժամուն, ամենէն շքեղ քաջութիւնը կը պարզեն՝ Բռնապետութեան մութ ուժերուն դէրագոյն գրոհը խորտակելու համար: Մաղթանքները բոլոր հայ սրտերուն, Ֆրանսական սրտերուն հետ միասնաբար, աշխարհի այդ ազատարարներուն կ'ընկերանան իրենց հըպակայ ու նուիրական պայքարին մէջ: Անոնց շնորհիւ է, շնորհիւ յաղթութեանը զոր վերջ ի վերջոյ ապահովապէս պիտի շահին, — յաղթութիւն Ֆրանսական դատին ու Ֆրանսական մուածման — որ խաչուած Հայաստանը և բոլոր կեղեքուած շղթայակապ ու ցաւատանջ ժողովուրդները իրենց վրիժառումը և ազատագրումը պիտի տեսնեն:

. . . . . .

«Այս վերջին չորս–հինգ ամիսներու միջոցին հայկական ողբերգութիւնը իր ամենէն ահաւոր փուլին հասաւ: Պրէսթ–Լիթովսքի զազիր դաշնագրով, ռուս պոլշեվիքները հաւանեցան իրենց ամէն կրցածն ընել դիւրացնելու համար Թուրքիոյ վերադարձը՝ ոչ միայն օսմանեան Հայաստանի հողերուն զոր կովկասեան բանակը հայ կամաւորներու օդնութեամբ թուրք լուծէն խլած էր երէկ այնքան զոհողութեանց գնով, այլ և Պաթումի, Արտահանի ու Կարսի շրջաններուն, որոնց վերջնական տիրացումը Թուրքերուն պիտի բանար բովանդակ Կովկասը և անոնց մահչելի պիտի դարձնէր հայ ցեղին հուսկ ապաստանարանը, մեր ազգային կեանքի միջնաբերդը, ռուսական Հայաստանը: Կովկասեան բանակի ռուս տարրերը, Պրէսթ–Լիթովսքի դաշնագիրը ստորագրուելուն պէս, յանկարծ ձգեցին հեռացան հայկական ճակատէն, առանց իսկ սպասելու որ հայ ու վրացական բանակները ամբողջապէս պատրաստ ըլլային վերահաս թուրք յարձակման դէմ երկիրը պաշտպանելու: Թուրքերը, օգտուելով իրենց համար այնքան նպաստաւոր պայմաններէն, փութացին յարձակողականը վերսկսիլ: Բոլչեն իրենց համար վերջին ծայր պատեհ էր իրականացնելու համար համաթուրանեան ծրագիրը, որուն համեմատ թուրք մեծ պետութիւն մը՝ Միջերկրականէն ու Սեւ Ծովէն մինչեւ Կասպից Ծով ու Պարսից Ծոց տարածուող՝ պէտք է միացնէ բոլոր թրքաբարբառ ցեղերը, օսմանցի Թուրքերը, Կովկասի Թաթարները, Ատրպատականի Թիւրքմէնները, Թուրքեստանի Ջոկերը, հովանաւորութեանը տակ Գերմանիոյ որ այսպէսով իրեն համար պիտի ապահովէր Արեւելքի մեծ ճամբան, Հնդկաստանի ճամբան: Հայ ժողովուրդը, ցեղով արիական, Եւրոպայի ազատական ժողովուրդներու բարեկամ՝ ու դաշնակից, խոչընդոտ մըն էր այդ ծրագրին իրականացման, պէտք էր զայն ջախջախել: Հայերը անգամ՝ մը եւս երկուքէն մէկը պէտք էր ընտրէին, կամ՝ տեղի տալ՝ խուսափելու համար զարհուրելի աղետէ մը ուր այս անգամ իրենց բովանդակ ցեղին գոյութիւնն իսկ կրնար վտանգուիլ, և կամ՝ դիմադրել: Առանց վարանելու՝ որոշեցին դիմադրել: Ամէնքը՝ այր, կին, պատանի՝ դիմադրութիւնը կազմակերպելու համար միանալով, աճապարանքով յանպատրաստից կազմակերպեցին բանակ մը՝ «հայ ազատութեան հերոս» Անդրանիկի գեկավարութեան տակ, մղելով իրենց հին հարեւան Վրացիները հետեւիլ իրենց օրինակին, ու քայլ առ քայլ մաքառելով Թուրքին դէմ: Այդ դիմադրութիւնը որ կը տեւէ աւելի քան չորս ամիս

Fonds A.R.A.M

ի վեր, և որ դեռ չէ դադրած, տեղի կ'ունենար՝ մերիններուն համար՝ ամենէն դժնդակ ահաւոր պայմաններուն մէջ. Թուրքերը կուգային խոշոր ուժերով, քրդական բազմաթիւ խումբերով տուուարացած, գերման սպաներու ղեկավարութեան տակ, ունենալով առատ ռազմամթերք ու պարէն և իրենց օժանդակ գտնելով Կովկասի Թաթարներն ու Քիւրտերը որ կ'ունակէն կը յարձակէին Հայոց վրայ։ Այն քիչ մը զէնքով ու ռազմամթերքով զոր ունէին իրենց տրամադրութեան տակ, ամէն յարաբերութենէ կտրուած իրենց ֆրանսացի և անգլիացի մեծ բարեկամներէն որ չկարողացան դեռ անոնց օգնութիւն հասցնելու միջոցը գտնել, մերինները յամառեցան սակայն պայքարը շարունակել, մինչեւ վերջին սահմանը մարդկային կարելիութեանց, հաւատարիմ մնալով մինչեւ վերջը, մինչեւ անդունդին եզրը, իրենց ազգային իտէալին և իրենց բարեկամութեանց։ Թուրքերը, կատաղած այս դիմադրութենէն, որ նոյն իսկ իրենց պաշտօնական զեկոյցներուն համեմատ՝ շատ բուռն է եղած և իրենց շատ սուղի նստած, իրենց ճամբուն վրայ ամենէն ահռելի խժդժութիւնները գործած են, ամէն տեղ ուր մտած են, կոտորած են բոլոր ոչ-ռազմիկները, անպաշտպան կիները, երախաներն ու ծերերը, որ չեն կրցած փախչիլ։ Հայկական գունդերը շարունակած են՝ հակառակ ամէն բանի՝ պայքարը։ Անոնք յաջողած են նոյն իսկ րոպէ մը վերագրաւել Էրզրումն ու Վանը։ Ո՞րքան ատեն կրցած են պահել այդ քաղաքները։ Մինչեւ երբ պիտի կարողանան շարունակել այս յուսահատ կռիւը։ Վերջերս Թրքական զեկոյցը Կարսի առումը կը ծանուցանէր՝ Հայոց յամառ ու երկարատեւ դիմադրութենէ մը յետոյ։ Քանի մը օր առաջ Թ.ն կը հրատարակէր լուր մը, որուն համեմատ Թուրք բանակի հրամանատարը անդրկովկասեան նոր կառավարութենէն արտօնութիւն ուզած է իր զօրագունդերը Աղեքսանդրապոլի և Երեւանի ճամբով պարսկական սահմանագլուխը տանիլ՝ Ատրպատական մտնելու և Դաւրէժը գրաւելու համար։ Միայն հայ ներկայացուցիչներն են որ ընդդիմացած են, և Թուրք զօրագունդերը ստիպուած են հայկական դիմադրութիւնը խորտակել Ալեքսանդրապոլի և Երեւանի տիրանալու համար։ Մինչեւ ո՞ւր պիտի երթայ Թրքական այս յառաջխաղացութիւնը։ Միջագետքի անգլիական բանակը, որմէ քանի մը զօրախումբեր արդէն իսկ Պարսկաստանի մէջ կը գտնուին, պիտի յաջողի՞ օգնելու վերջապէս զօրք հասցնել Կովկաս, համար Հայոց՝ Թուրքին դէմ իրենց կռուին մէջ, և տրգիլելու համար իրականացումը համաթուրանեան ծրագրին որ այնքան աղէտաբեր է Դաշնակիցներու և քաղաքակրթութեան շահերուն։ Զենք գիտեր։ Բայց կայ բան մը որուն վստահ ենք, այն է որ նոյն իսկ եթէ — ինչ որ դեռ բնաւ ապահով չէ — Հայոց համար անհնար դառնայ Կովկասի մէջ պայքարը շարունակել, հայ ազգը ամբողջութեամբ պիտի պահպանէ ամէն տեղ իր հաւատարմութիւնը Ազատութեան դատին և իր հաւատքը Ֆրանսայի ու Դաշնակիցներու յաղթանակին, և հայկական պայքարը պիտի շարունակուի ամէն ուր որ հնարաւոր ըլլայ։ Չէ՞ որ Ֆրանսայի, Եգիպտոսի, Ամերիկայի և այլ երկիրներու Հայերուն որ արդէն իսկ կը կռուին ֆրանսական դրօշակին թեւերուն տակ, եկան վերջերս միանալ հազարաւոր նոր կամաւորներ, որոնց թիւը հետզհետէ պիտի ստուարանայ։ Կայ ուրիշ բան մըն ալ, որուն վստահ ենք, այն է որ վեհոգի Ֆրանսան և իր ազնիւ դաշնակիցները պիտի չմոռնան ո՛չ տառապանքները, ո՛չ հաւատարմութիւնը մեր ժողովրդին՝ այս համաշխարհային տագնապի ընթացքին, և յաղթանակի ժամուն, որ պիտի հնչէ, անոնք արդարահատոյց պիտի ըլլան մեր ժողովուրդին։

« Այո՛, յաղթանակի ժամը աներկբայօրէն պիտի հնչէ, որովհետեւ այդ յաղթանակը անհրաժեշտութիւն մըն է աշխարհիս առողջութեան և գեղեցկութեան համար։ Այո՛, փրուսիական զինամոլութեան խաւարչոտին վիշապը ու Թուրք բարբարոսութեան չարաշուք օձը՝ հակառակ իրենց անիծեալ ու վաղանցուկ յաջողութիւններուն՝ վերջ ի վերջոյ պիտի ջախջախուին, և այն ժահահոտ աղջամուղջը զոր այդ հրէշները աշխարհիս վրայ կը հեղուն՝ պիտի ընդ միշտ փարատի ազատութեան յաղթապանծ ճառագայթներուն տակ։ Մենք պիտի տեսնենք ատիկա, շնորհիւ զարմանահրաշ հերոսութեանը Ֆրանսային որ Զար Ոգւոյն դէմ այս խաչակրութեան մէջ ազատ ժողովուրդները կ'առաջնորդէ։ Ֆրանսան, ազգերուն ամենէն սիրուածը, իր դարաւոր լուսաշող պատմութեանը մէջ՝ այնքան մեծ, այսօր աւելի քան երբեք

սիրան է աշխարհիս: Աշխարհս, մենք առար ապահով կը ձեռնք, Ֆրանսայի ձեռքով պիտի փրկուի, և Ազատութեան, առաքեալութեան ու մարդասիրութեան այս հայրենիքը՝ ներկայ պատերազմէն դուրս պիտի գայ աւելի քան երբեք մեծ, գեղեցիկ ու նուիրական, և անոր հովանւոյն տակ մարտիրոս ժողովուրդները կեանք ու ազատութիւն պիտի վերադտնեն ու զայն պիտի օրհնեն »:

Մարսէյլի *Le Soleil du Midi* և *Le Sémaphore de Marseille* թերթերը ընդարձակ յօդուածներ նուիրած են հաւաքումէն առաջ ու յետոյ, հայկական ողբերգութեան նուիրուած այդ բանախօսութեան. Էքսի ու Պօրտոյի հաւաքմանց մասին ընդարձակօրէն գրած են *Memorial d'Aix* թերթը, *Le feu* ամսագիրը և Պօրտոյի *La Petite Gironde* ու *La Liberté du Sud-Ouest*ը:

*Le Soleil du Midi*ի երկրորդ յօդուածէն զոր գրած էր Օտիս Ռիշմն, կը թարգմանենք հետեւեալ կտորը.

« Ի՞նչ ահռելի է այդ ողբերգութիւնը, որուն բոլոր արարքներն ու դրուագները պարզեց մեզի բանախօսը. ինչ զարհուրելի Գողգոթա մըն է որմէ վեր է մագլցեր այդ այնքա՜ն գեղեցիկ, այնքա՜ն խրոխտ ու այնքա՜ն ապեռասկան ժողովուրդը ու նաև ինչ արուեստ իր կիներուն մէջ, որ ճշմարտապէս հոգին եղան հայրենիքին, և որոնք բոլոր յատկութիւններով օժտուած, նրբամիտ, աշխատասէր, արուեստագէտ, բանաստեղծ, ինքզինքնին յայտնեցին նաեւ անվախ ռազմիկներ, յաճախ իրենք իսկ կազմակերպելով դիմադրութիւնը, որուն կը մղէին ժողովուրդը: Ամէն ինչ կը շարկապսւի հոն, տեղահանութեանց արհաւիրքը, զոհը Թուրքերու կրկնած ոճիրներուն սոսկումը, և քաջութեան արարքները որով Հայուհիները կուռողներուն մէջ արծարծեցին իրենց պիղծ դահիճներուն վերջ ի վերջոյ յաղթելու յոյսին սուրբ բոցը: Ի՞նչ հոյակապ դէպքեր կարելի է քաղել այդ ամբողջին մէջէն, օրինակի համար ազատակը այդ կնոջ, որ կը տեսնէ թէ իր ամուսնոյն հրացանը դադրած է կրակելէ՝ « Ի՞նչ, ալ փամփուշտ չունի՞ս, Թուրքերը շատ ունին, գնա անոնց ձեռքէն խլէ »: Եւ ճիշդ այդ մանկամարդ աղջկան որ իրեն պէս հաղարաւորներու հետ մահացուելէ առաջ ամենէն զզուելի խժդժութեանց ենթարկուելու սահմանուած է՝ « Ես պիտի մեռնիմ, գիտեմ, բայց Հայաստանը չպիտի մեռնի »:

*La Petite Gironde*ի յօդուածէն, որուն հեղինակն է Պ. Տաւթարաք, որ այդ թերթին մէջ յաճախ հայասիրական յօդուածներ գրած է, կը թարգմանենք հետեւեալ կտորը, ուր կ'ամփոփէ զօրավար Մալթէրի ճառը. —

« Արեւելեան խնդիրներուն մասնագէտ, զօրավար Մալթէրը, յանգստարաստից ճառի մը մէջ կ'ընէ համառօտ մեկնութիւնը Արեւելեան հարցին, հիմնական պատճառը և վերջնական նպատակը այս պատերազմին: Համաձայնութեան պետութեանց համար վճռական յաղթանակ մը դոյութիւն չպիտի ունենայ առանց Արեւելեան խնդրոյն Դաշնակիցներու ձեռքով լուծման: Իր ռազմական հեղինակութեամբ, զօրավար Մալթէր կը զատափետէ Ֆրանսայի և Անգլիոյ 25 տարիէ ի վեր (աւելի ճիշդ երեք քառորդ դարէ ի վեր) բռնած արեւելեան քաղաքականութիւնը. կը տարտագծէ անոր սխալները, անկանխատեսութիւնը, մեթոտի պակասը, Ասիոյ մէջ Գերմանիոյ յամր, հզօր և ապահով թափանցման հանդէպ. սքանչելի վերջաբանի մը մէջ, Ֆրանսական հասարակութեան ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ այդ խնդիրներուն համաշխարհային կարեւորութեան վրայ, ինչպէս և գործուած սխալներուն, սխալներ որոնց եղերական հետեւանքները կը կրենք այս պահուս:

« Գերմանիի ընդունելութիւնը զոր գտան երեք բանախօսները, ապացոյց մըն է թէ մեր հասարակութիւնը անտարբեր չի մնար գերման ոճիրներուն և թէ այսօրինակ յոյժերուն շահեկանութիւնը կ'ըմբռնէ »:

Fonds A.R.A.M

ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

ՀԱՅ ԴԻՒՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽՕՐԵԱԿԻ ԿՈՉԵՐԸ

Թիֆլիսի թերթերը Դեկտեմբեր եւ Յունուար ամիսներուն, որ հասան այս վերջերս, կը պարունակեն յուզիչ ու գեղեցիկ տեղեկութիւններ՝ թրքական յարձակողականի վերսկսումին նախօրեակին հայ ժողովրդի ցոյց տուած դիմադրական անվեհեր կամքին ու զոհաբերութեան սքանչելի հոգիին նկատմամբ. գրագէտ, զինուորական, կղերական, ուսանող, ինչպէս եւ կանայք, ամէնքը միեւնոյն աղաղակը բարձրացուցած են՝ «Պէտք է դիմադրել»: Արտասահմանի գրեթէ բոլոր թերթերը արտատպեցին Ահարոնեանի հոյակապ կոչը «Ահազանգ», հրատարակուած է նոյն օրը «Հայաստան»ի, «Մշակ»ի եւ «Հորիզոն»ի մէջ: Ահա Անդրանիկի վսեմ կոչը.

Անդրանիկի Կոչը

Եւրոպայի Հայ Պատուիրակութիւնը կոչ կ'ընէ ինձ եւ իմ բոլոր զինակիցներուն եւ բոլոր հայ հասարակական կազմակերպութեանց եւ մարմիններուն դիմել դէպի գրաւուած նահանգները եւ պաշտպանել ամէն գնով: Մտի՛կ ըրէք, հա՛յ ժողովուրդ, այդ կոչին:

Ռուսաստանի ներքին քաղաքական վերիվայրումները այնպէս դասաւորուեցան, որ ռուս մեծ բանակի կռուի ճակատը փոխուեցաւ եւ պատահեցաւ այն որ հայ ժողովուրդը բովանդակօրէն կը դիմագրաւէ ճակատագրական մեծ եւ անակնկալներով լեցուն րոպէ: Ռուս բանակը հայ ժողովուրդի օգնութեամբ գրաւեց Թիւրքահայաստանի երեք նահանգները եւ այսօր զինադադարի եւ վաղուան հաւանական հաշտութեան բերումով վտանգի ենթարկուած են այդ նահանգները, ուր կը բնակի հարիւր հազար՝ վերապրող ժողովուրդ, որ դեռ երէկ ականատես եւ ենթակայ օսմանեան կառավարութեան սարքած մեծագոյն եղեռնին, այսօր դարձեալ պիտի ենթարկուի օսմ. բանակի ներխուժման:

Այդ վերապրողները, որոնք կը կազմեն վաղուան Հայաստանի միակ տարրը, պէտք է պաշտպանենք, չթողունք որ օսմ. բանակը, օգտուելով պատեհութենէն, գրոհ տայ մեր վաղուան մեծ շէնքի այսօրուան փոքրիկ ծաղիկներուն վրայ:

Մենք կեցած ենք, Հայ տառապած ժողովուրդ, հայկական պատմութեան այնպիսի փոթորկոտ էջին վրայ ուր մեր ժողովուրդը կ'ապրի կա՛մ իր վերջին օրերը եւ կա՛մ կը գտնուի վաղուան ազատութեան նախօրեակին:

Վայրկեանը, ներկայ օրերը մեզ չեն ցուցներ միջին ճանապարհ: Վաղուան պատասխանը հայ ժողովուրդին պիտի ըլլայ այո՛ կամ ո՛չ:

Դարերէ ի վեր մենք բռնեցինք հաւաքական ազատութեան ճանապարհը որ պսակուեցաւ մեր արիւնով և հայ երիտասարդութեան անասելի ոգորումներով:

Հասած է ժամը վերջին մարտնչումի:

Իմ խօսքս կ'ուղղեմ այն բոլոր մարդոց, որոնք խոր գիտակցութիւնն ունին հայ ժողովուրդի լայնածաւալ

Fonds A.R.A.M

տառապանքին, որոնք ունին մարդասիրական սիրտ, ամէն ազգէ, ըլլան անոնք յոյն, եգիպտի, ասորի, քիւրտ, իսլամ կամ ոչ իսլամ, որոնք ենթակայ եղած են օսմ. բռնակալ կառավարութեան անմարդասէր սարսափներուն:

Գալիք ազատութիւնը կը պատկանի բոլորիս, Թիւրքիայէն գրաւուած երեք նահանգներու ժողովուրդներուն:

Կոչ կ՚ընեմ բոլոր զէնքի ընդունակ տղամարդկանց առանց դասակարգերու խտրութեան, գիւղացիէն, արհեստաւորէն մինչև բարձր դասու մտաւորականութիւնն ու հարուստը:

Ես կոչ կ՚ընեմ բոլոր չափահաս դպրոցականներուն, որոնք կը բաղձան ծաղկուէտ տեսնել վաղուան մշակոյթի դաշտը, թող դիմեն զէնքի, թող վազեն դէպ ի ճակատ:

Ուղղելով իմ խօսքս մեր բոլոր մայրերուն և քոյրերուն՝ կը յորդորեմ որ չընդունին իրենց սրբազան յարկի տակ Յուդաները ու դաւաճանները, թող թքեն անոնց երեսին և դրկեն դէպ ի զօրանոց: Դաւաճան է այն մայրը որ կը քաջալերէ իր զաւակը, ամուսինը կամ եղբայրը մնալու տունը իբրեւ կորովազուրկ և որբացած ազատութեան սէրէն:

Երէկ կռուող ուժը իր կարելին ըրաւ կուրծք տալով թշնամուն, այսօր ալ մեր մտաւորականութիւնը պիտի յայտնաբերէ ինքզինք կռուող դասակարգին արժանի:

Իմ խօսքս կ՚ուղղեմ նաեւ վրացի մեծ ժողովուրդին որուն ազգային շահերը դարերէ ի վեր համընթաց քալած են և համընթաց պիտի քալեն մանաւանդ ասկէ յետոյ իբրեւ տառապած և ազատագրուած ժողովուրդներ: Եթէ այսօր հայ ժողովուրդն է վտանգի տակ և ենթակայ վերջնական բնաջնջման, վաղը կարող է վրացի ժողովուրդը ըլլալ, դարերէ ի վեր ազատութեան և տարրական արդարութեան տենչացող վրացի ժողովուրդը: Պարտական ես յիշելու քու անցեալ պատմութիւնդ, վրացի՛ ժողովուրդ:

Հա՛յ ժողովուրդ, եթէ հաւաքական կերպով չպատասխանես այս կոչիս, եթէ պայծառ գիտակցութիւնը չունենաս հայրենիքի և փախստական ժողովուրդի, բզքտուած մայրերու, թաղուած փոսերէն դուրս գալող տղամարդկանց, բռնաբարուած հայ կոյսերու ներկայ սարսափելի կացութեան, եթէ չգիտակցիս այն մահուան սեւ երազին որ կը սաւառնի մեր բովանդակ հայ ժողովուրդին վրայ, եթէ դուն հասկացողութիւնը չունենաս սանձազերծուած ծանր րոպէին, ես ալ ինձմէ հեռու անունը զոր դուն ես տուած և իրաւունք մի ունենար վերցնելու իմ գտակը, իրաւունք մի ունենար իմ վրայ արտասուելու, թող թաղէ զիս այն կոզակը որ երէկ իմ կողքին կուրծք կուտար մեր թշնամուն և ձորերը և լեռները մնացած հայ որբուկները կը գրկէր և կը գգուէր:

Աւելորդ է ընել քու երեք տարուան պատմութիւնը, հա՛յ հարուստ. այդ պատմութիւնը թող չկրկնուի: Եկած է ժամը որ դուն սրբես քեզի ուղղուած բոլոր անարգանքները՝ կանգնելով Ազգային Խորհուրդներու կողքին, թեթեւացնելով անոնց բեռը: Մեծագոյնն է կախուած քու մարդասիրութենէդ: Թող չկրկնուի

երբէք ձեր երեք տարուան պատմութիւնը յորում կողոպտեցիր պետական գանձարանները և լեցուցիր քու ամէն ինչ կլանող մտաուկները:

Հա՛յ հարուստ, քեզի է խօսքս, արժանի եղիր այս մեծ րոպէին:

Օփիսէրնե՛ր, ռուս, հայ, վրացի, ձեզմէ անոնք որոնք կը բաղձան մտնել Հայաստանի Երկրապահ Զօրամասի սպայակոյտի մէջ, թող դիմեն Յովնանեան փողոց, Թիֆլիս:

Ա.Ն.Դ.Ր.Ա.Ն.Ի.Կ

Մեծանուն բանաստեղծ Յովհ. Թումանեանին հետեւեալ գեղեցիկ նամակը եւ հայ դիմադրութեան հոգին կազմող՝ Անդրանիկի կոչին պատասխանը:

Նամակ Անդրանիկին

Սիրելի Անդրանիկ,

Ահաւոր մօմենտի առջև ամեն մարդ պէտք է ընդհանուրի սեղանին բերի, ինչ որ ունի և կարող է՝ թէ՛ վերահաս վտանգը կանխելու և թէ՛ բաղձալի խաղաղութեանը հասնելու համար:

Ես չորս տղայ ունիմ, չորսն էլ երկրի կառավարութեան, Ազգային Խորհրդի և Քո տրամադրութեան տակ են, իսկ չորս աղջիկս էլ պատրաստակամ գնում են Թիկունքի աշխատանքներին ինչի որ ընդունակ կը լինեն: Ես էլ, անշուշտ, սրանից թանկ ոչինչ չունեմ, հետևաբար ոչինչ չեմ խնայիր, միայն թէ կարողանանք բոլոր ազնիւ ժողովուրդների և ազատասէր հոգիների հետ միասին ետ մղել վերահաս վտանգը և պաշտպանել ամենքիս սրբազան իրաւունքներն ու ազատութիւնը: Ես անսասան հաւատարիմ Քո՝ շատ փոթորիկների մէջ ձեռք բերած փորձառութեանը, վառ հայրենասիրութեանն ու ազատասիրութեանը, այլ և բնական մարդասիրութեանը ու զինուորական բարձր տաղանդին, և պատրաստ գալու, երբ և ուր կը կոչի Քո եղբայրական ձայնը՝ համբուրում եմ հերոսական ճակատդ:

Միշտ Քո ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

Յ. Գ.—*Սրա հետ միասին, որովհետև ես էն կարծիքին եմ, որ ամէն մի Հայ այժմ պէտք է իրեն դնի կամաւոր տուրքի տակ, պարտաւորւում եմ ամսական հարիւր ռուբլի տալ էս նպատակով մեր ընդհանուր գանձարանին:*

Նոյն

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ

Բանաստեղծ ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻՆ

Սիրելի Յովհաննէս,

Ես հրճուանքով կարդացի նամակդ: Հասած է ժամը որ բոլորը նմանին քեզի տրամադրելի ընելու իրենց զաւակները և դրամը հայրենիքի պաշտպանութեան գործին: Պէտք է մոռնանք պահ մը գրիչը՝ փոխարինելով սուրին, ստեղծելու համար հայրենիքը, որուն խաղաղ ծոցին մէջ միայն կը ծաղկի գեղարուեստի կեանքը:

Ես շատ զգածուած եմ քու բարձր տրամադրութենէդ և կը յուսամ որ մեր բովանդակ մտաւորականութիւնը կը հետևի քու օրինակին և այսպէսով կը դարբնենք մեր սրբազան ազատութիւնը:

Քոյդ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ

Տիկին Սօֆիա Դանիէլ-Բէկի զմայլելի Բաց Նամակը հայ կանանց ուղղուած.

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ ՀԱՅ ԿԱՆԱՆՑ

Հայուհինե՜ր, երբէք մեր պատմութեան ընթացքում Հայութիւնը չէ ապրել մի այսպիսի մեծ, պատմական րոպէ. երբէք հայ ժողովրդից չէ պահանջուել ուժերի այսչափ վիթխարի լարումն. երբէք մեր գոյութիւնը վտանգուած չէ եղել այսպէս ահաւոր կերպով:

Քարտէսի վրայ է դրուած՝ հայրենիք, ժողովուրդ, ապագայ:

Ինքնապաշտպանութեան համար ոտքի պիտի կանգնի ամբողջ հայ ժողովուրդը. Նրա բոլոր տարրերի միահամուռ գործակցութիւնից է կախուած մեր ապագան:

Ահա այս ճակատագրական րոպէին հայ կինը ևս մեծ գործ ունի կատարելու. Նրանից եւս պահանջւում է հայրենիքի սեղանի վրայ դնել իր ամբողջ բարոյական կորովը:

Fonds A.R.A.M

Պարտականութիւններից ամենածանրը, ամենավսեմը — զոհել կեանքը հայրենիքի համար — բաժին է ընկել տղամարդկանց. մեր վրայ է մնում աւելի թեթև, բայց նոյնպէս մեծ պարտականութիւն՝ թև ու թիկունք լինել նրանց թէ՛ երկրի ներսում և թէ՛ ճակատում:

Մեզանից եւս ոյժերի արտակարգ լարումն է պահանջւում. մեր առաջ եւս ահագին գործ կայ կատարելու՝ պէտք է կազմել գթութեան քոյրերի խմբեր, պէտք է փոխարինել զէնքի կանչուածներին, պէտք է խնամել նրանց ընտանիքները, սիրտ տալ, ոգեւորել թոյլերին:

Կինը մեծ ոյժ է, իսկ սիրող գաղափարական կինը մի անխորտակելի ոյժ: Մենք հանդէս կը բերենք այդ բարոյական ոյժը և կը ստեղծենք մի այնպիսի տրամադրութիւն, որ ոչ մի հայ անհատ անմաս չը մնայ այս մեծ շարժմանը:

Եթէ մենք չը կարողանանք ստեղծել այդ ոգեւորութիւնը, եթէ հայրենիքի պաշտպանութեան գործին չը զոհաբերենք ամեն բան ինչ որ հնարաւոր է, եթէ անձնուիրութեան սքանչելի օրինակներ չը տանք՝ մենք արժանի չենք կին կոչւելու այդ բառի ամենաբարձր իմաստով:

Հայուհի՛ք, մենք կանգնած ենք մեծ ուխտի հանդէպ. այժմ, կամ երբէ՛ք:

Կատարենք մեր պարտքը մայր երկրի առաջ. մեր եղբայրները գնում են արեան գնով հայրենիքը պաշտպանելու. որբացած երկիրը, նրանց տունն ու տեղը մնում են մեր խնամքին:

Դէպ ի գո՛րծ, հա՛յ քոյրեր:

Սօֆիա Դանիէլ-Բէկ

Հայկական զօրաբաժնի հրամանատար զօրավար Նազարբէկովի առաջին հրամանը.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՈՐՊՈՒՍԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀՐԱՄԱՆԸ

Դեկտեմբերի 14 ին

Երջանիկ եմ այն բարձր պատուով, որ ինձ վիճակուած է լինել հայկական նոր կազմուած առաջին կորպուսի հրամանատարը:

Յայտնում եմ իմ խորին շնորհակալութիւնը Հայոց Ազգային Խորհրդին և Հայ Զինուորական Միութեան, որոնք այդ ընտրութեամբ արժանացրին ինձ այդ բարձր պատւին և տածեցին դէպ ինձ այդպիսի վստահութիւն և բարեհաճ ուշադրութիւն: Բարի ժամին, իմ թանկագին աշխատակիցներ — գործադրենք բոլոր ոյժերը մեր թանկագին հայրենիքի հզօրութեան վերածնութեան համար, յիշելով որ մեզ վրայ է ընկած կրկնակի պարտականութիւն՝ ապահովելու Ռուսաստանի սահմանները թշնամու ներս խուժումից, պաշտպանելու Հայաստանի սիրտը՝ Հայի հարազատ արիւններկ երկիրը, որ հիւծուել է դարեւոր թշնամիներից, իսկ մեր ներքին կեանքում պէտք է նեցուկ լինենք կարգ ու կանոնի և պաշտպան խաղաղ քաղաքացիների:

Արդէն ծագում է դարաւոր նահատակ և բազմատանջ հայ ժողովրդի վաղուց յուսացած և ջերմօրէն սպասած Արշալոյսը:

Աստծուն ապաւինած՝ համարձակ յառա՜ջ դէպ ի մեր արդար և սրբազան գործը:

Կատարենք մինչեւ վերջ մեր պարտքը հայրենիքի և հայ ժողովրդի առաջ և թող պարզօրէն տեսնեն Ռուսաստանը և մեր քաջարի ու հաւատարիմ դաշնակիցները, որ մենք արժանի ենք նրանց վստահութեանը:

Հայկական կորպուսի հրամանատար
գեներալ-մայօր
ՆԱԶԱՐԲԷԳՈՎ

Այս հրամանը կարդալ բոլոր վաշտերում, բատարեաներում, պարկերում և կոմանդաներում:

Այս բանի մը նմոյշները, ասոնց մէջէն ընտրուած, ցոյց կուտան թէ հակառակ պոլշէվիկ միջոցներէ վարակուած տարրերու ցաւալի ու անհամանափակ գոյութեան, ի՛նչպիսի հերոսական շունչ մը անցած է ամէն կողմէ վտանգով պաշարուած մեր ժողովրդի հոգիէն, շունչ որ կարող դարձուցած է զայն իրմէ շատ աւելի զօրեղ եւ կազմակերպուած թշնամւոյն դէմ մինչեւ ցարդ մաքառիլ՝ իր ազգային պատիւը եւ Դատին ապագան փրկելու համար:

Fonds A.R.A.M

ՔՐՈՆԻԿ

Վերջին պահուն, լուրերը՝ Կովկասի մասին՝ կը վհատան, աւելի հակառակ քան երբեք, բայց մեծապէս կարեւոր ու նշանակալից: Նախ՝ հեռագիր մը Կովկասէն Յունիս 10-12ին հասած Ամերիկայի Հայոց, և որ կ'ըսէ՝ « Կովկասի Հայերը վճռած են Թուրքերուն դէմ կռուիլ մինչեւ վերջ, կռնակէն իրենց կը սպառնան Թաթարները: Հաշտութեան ոևէ յոյս չկայ: Կովկասի վրացի և ռուս բնակիչները, մէջն ըլլալով պօլշեվիքները, առայժմ կ'ընդդիմանան Թուրքերուն: Հակառակ Հայերու վրայ պրուած պարտադրիչ տուրքերուն, մեր եկամուտը անբաւական է վինուորական պէտքերուն: Ձեր անմիջական օգնութիւնը կը խնդրենք »: Ուրեմն հաղորդակցութեան միջոց դեռ են հայրենիքի մեր կռուող Հայերը. (անոնք են դեռ, և ոչ մենք՝ ազատ երկրի Հայերս, որ հազար հնարք մտածելու և ընդ առաջ երթալու էինք անոնց հրատապ պէտքերուն...) կարելի է ուրեմն դրամ ղրկել անոնց...: Ամերիկայի պատուական Հայերը, որ հինգ միլիոն ֆրանքի հանգանակութիւնը պուխ հաներու վրայ են, փութացեր են 500,000 ֆր. հեռագրով ղրկել... Փարիզի Հայերը պիտի ղրկեն արդեօք լուրջ գումար մը Ամերիկայի Հայկ. Մխութեան՝ նայն տեղը հասցնելու համար... արտասահմանի բոլոր գաղութները պիտի ցնցուին վերջապէս, այդ սիրտ թունդ հանող կոչին արժանաւորապէս պատասխանելու համար...

Միւս կողմէ, գերման «Ֆօրվերց» թերթը կ'լմացնէ որ Պերլին եկած վրացի պատուիրակութիւնը, Թիֆլիսէն անթել հեռագրով լուր է առացած թէ հաշտութեան դաշնագիր մը կնքուեր է Վրացւոց և Թրքաց միջեւ, թէ այդ դաշնագիրը՝ բռնաբարելով Պրեսթ-Լիթովսքի դաշնագիրը, Թուրքիոյ կը ձգէ Ախալքալաքի շրջանը, թէ Անդրկովկասեան Խորհրդարանը անկենդան բան մը դարձած է, քանի որ բանակցութեանց միջոցին՝ Թուրք զօրքերը գրաւած են ամբողջ ռուսահայաստանը և Հարաւ-արեւմուտքի թաթար հողամասերը, և թէ ատոր հետեւանքն է եղած անկախութեան հռչակումը Վրացւոց կողմէ որոնց երկիրը միայն ճեացած է ատաո»: Այս քաոճնելի հեռագրէն քիչ յետոյ Ջուիցերիոյ թերթերը ծանուցին թէ քաղաքական գրաքննութիւնը ջնջուած է Թուրքիոյ մէջ, և թէ Թուրք թերթերու քաղուածքները, որ հեռագրով հասած են՝ Պոլսոյ և Պերլինի միջեւ անհամաձայնութեանց մասին կը գրեն բացէ ի բաց: Յայտնապէս՝ Գերմանիա հակառակած պէտք է ըլլայ Թուրք բանակին Կովկասի մէջ գծուած սահմանէն անդին յառաջացմանը: Ասոր յստակ ապացոյցներ գտանք ճառին մէջ պերման արտաքին գործոց նախարար Պ. Ֆօն Քիւլմանի, որ ըսելէ յետոյ թէ Վրացւոց, Հայոց և Թաթարներու կողմէ Կովկասի մէջ դաշնակցական Տէրութիւն մը կազմուելու փորձը ձախողած է, կը յայտնէ թէ Գերմանիոյ միջամտութեամբ Թուրքիոյ յառաջխաղացութիւնը կանգ է առած, և թէ բարեկամական յարաբերութիւններ հաստատուած են Գերմանիոյ և վրացական նորահաստատ Տէրութեան միջեւ (որուն մասին նախարարը կը խօսի ամենախոր համակրութեամբ), և թէ Պոլսոյ մէջ պիտի կայանայ խորհրդաժողով մը, որուն պիտի մասնակցին Կովկասի Տէրութիւններու, Թուրքիոյ եւ Գերմանիոյ ներկայացուցիչներ և որ պիտի կարգադրէ Կովկասի գործերը» : 23 Յունիս Թուականով Պալէն հեռագիր մը կ'ամփոփէ Թուրք «Ասթի» թերթին մէկ յօդուածը, ուր կը ներկայացուին Թուրքիոյ հանրային կարծիքին մէջտեղ դրած պահանջները հաշտութեան կնքման համար, և որոնց մէջ կը գտնուի նաեւ հետեւեալը. « Թուրք իշխան մը Լիւիմի, գերման իշխան մը Վրաստանի և աւստրիացի իշխան մը Հայաստանի համար՝ պատուական խնամապետներ (régent) պիտի կացուցանեն», (ուրեմն Թուրք «հանրային կարծիք»ը կ'ընդունի կոր գաղափարը ինքնավար Հայաստանի մը՝ թէպէտ ռուսական Հայաստանի մէկ մասէն միայն կազմուած և անոր վրայ աւստրիացի իշխան մը կ'ուզէ կոր տեսնել իբր վեհապետ: Յետոյ՝ հետեւեալ հեռագիրը՝ աւստրիական փրօփականտի պիւանէն բղխած. « Թաթար ազգային խորհուրդը, Գերմանիոյ և Թուրքիոյ հաւանութեամբ, հռչակեց Պաքուի նահանգի և Էլիզաւեթփոլի նահանգին մէկ մասին անկախութիւնը՝ Պաքուն ըլլալով մայրաքաղաք: Գերմանիա և Թուրքիա պիրենք պատրաստ գոյց տուած են ճանչնալ անկախութիւնը հայկական Հանրապետութեան մը որ պիտի պարունակէ Երեւանի, Էլիզաւեթփոլի և Թիֆլիսի նահանգներուն որոշ մասերը, Երեւանն ըլլալով մայրաքաղաք »:

Միւնիխի թերթերէն մին՝ 26 Յունիս

թուականով կը ծանուցանէ թէ Պոլիս հասած է հայկական պատուիրակութիւն մը, որ կուգայ Թուրքերուն հետ բանակցիլ յանուն Կովկասի հայկական Հանրապետութեան (Նախկին ռուսական Հայաստանի), և թէ այդ պատուիրակութեան նախագահն է Արտաքին գործոց նախարարը Խատիսեան. Իսկ «Թայմզ»ին այս օրերս տուած մէկ հեռագրին համեմատ, Կովկասի կառավարութեանց 32 ներկայացուցիչները հասեր են Պոլիս և հայ պատուիրակութեան գլխաւոր անդամն է եղեր Ահարոնեան: «Թան»ը կը հրատարակէ երեկուան թուով Քիէֆէն հեռագիր մը 28 Յունիս թուականով, «Կովկասեան Հայաստանը քանի մը օր առաջ իր սահմանադրական անկախութիւնը հռչակեց, նախարարապետն է Պ. Քաջազնունի: Հայկական պատուիրակութիւնը Յունիս 19ին հասաւ Պոլիս՝ առկախ խնդիրներու վրայ բանակցելու համար»: Իսկ քանի մը օր առաջ կարդացինք դիւցազներգական հեռագիր մը, զոր ֆրանսական շատ մը թերթեր խոշոր վերնագրերով հրատարակեցին՝ «Թիֆլիսի հայկական կեդրոնական քօմիթէն կ'իմացնէ թէ Վրաստանը որոշած է Թուրքաց դէմ պատերազմը շարունակել: Անդրկովկասեան երկաթուղիները Գերմանացւոց պաշտպանութեան տակ կը գտնուին: Հայկական զօրագունդերը Թուրքերը չարաչար պարտութեան մատնեցին. Իրենց յաջողութիւնները յառաջ տանելով, անոնք թշնամին կը քշեն դէպ ի սահմանագլուխ: Ժողովրդական գունդուածները յեղափոխական բարձր խանդավառութեամբ ոգեւորուած են»: Այս նորագոյն կացութեան համայնապատկերը ամբողջացնելու համար, աւելցնենք նաեւ թէ ոչ միայն Միջագետքի մէջ անգլիական զօրքերու Պաքուի մօտեցած ըլլալը չի հաստատուիր բնաւ, այլ և Միջագետքի մէջ անգլիական բանակին ետ քաշուելուն որոշ լուրը կուգայ մեզի, ու Դաւրէժի Թրքաց կողմէ գրաւումը կը ստուգուի. Իսկ Պուլկարիոյ մէջ՝ գերմանամոլ Ռատօսլավօֆը կը տապալի և անոր կը յաջորդէ Մալինօֆ, ատենով ռուսասէր, որ կը յայտարարէ թէ Գերմանիոյ միշտ հաւատարիմ պիտի մնայ Պուլկարիա, բայց որ աւելի անկախ մտքով մարդ է, իր նախորդին գերմանամոլութիւնը չունի. Ֆրանքօ-բրիտանական ճակատին վրայ գերման նոր յարձակողականը կ'ուշանայ, և Իտալացիք փառաւոր յաղթանակ մը կը տանին Աւստրիացւոց վրայ. Սիպերիոյ մէջ հակապոլշեվիք լրջամիտ ազգասէր ռուս կառավարութիւն մը կը սկսի կազմուիլ, և Ճափոնը մօտ է միջամտելու: Ընդհանուր կացութիւնը ուրեմն շատ տեսակէտներով աւելի լուսաւոր է, գէթ լուսախառն, քան թէ քանի մը շաբաթ առաջ: Կովկասի մէջ անցած դարձածը մեկնել դժուար է, որովհետեւ վճռական ճշդութեամբ չենք գիտեր ինչպէս անցած են դէպքերը, և եկած լուրերէն որը սխալ է որը ճիշդ: Կայ իրողութիւն մը որ ճիշդ պէտք է ըլլայ, այն է Թուրքիոյ և Գերմանիոյ միջեւ Թուրքաց Կովկաս չափազանց յառաջանալուն հետեւանքով լուրջ անհամաձայնութիւնը. այդ յառաջխաղացութիւնը, կ'ըսէ գերման նախարարապետը, Գերմանիոյ միջամտութեամբ կասած է. բայց մինչեւ ո՞ւր հասնելէ յետոյ կասած է, որոշ չենք գիտեր: Կսկծեցուցիչ լուր մըն է հայ պատուիրակներու Պոլիս երթալը. եթէ ճիշդ է Յունիս 2 թուականով հեռագրին տուած աւետիսը, որուն համեմատ Հայերը ջախջախիչ յաղթանակ մը տարած են Թուրքերուն վրայ և զանոնք մինչեւ սահմանագլուխ քշած, ինչպէս ըմբռնել որ անկից յետոյ՝ երբ այդ հեռագրին մէջ կ'ըսուի թէ Վրաստանն ալ որոշած է պայքարը շարունակել, Հայք յանձն առնեն Պոլիս երթալ բանակցիլ. աւելի հաւանական կը թուի որ այդ հայկական յաղթութեան լուրը հին դէպքերու արձագանք մըն է, և Հայոցմէ ոմանք՝ տեսնելով որ Վրացիք վճռած են այլ եւս չկռուիլ և Կեդր. Պետութեանց ու Թուրքին հետ համաձայնիլ, և միւս կողմէ Ռուսահայաստանի ամբողջական գրաւման վտանգը աչքի առջեւ ունենալով, հակառակ իրենց զգացմանց՝ բռնադատուած ըլլան այդ դառն զոհողութիւնն ընել՝ ցեղին գոյութիւնը փրկելու համար: Յայտնի է որ (գերման նախարարը որոշապէս կ'ըսէ զայդ) Վրացիք հռչակեր են իրենց անկախ Հանրապետութիւնը՝ Կեդր. պետութեանց հետ համաձայն ու բարեկամ, հաւանօրէն Վրացւոց դիմումովն է որ Գերմանիա պահանջեր է Թուրքերէն (որ նոյն իսկ Թիֆլիսի վրայ քալել սկսած էին և մտադիր էին գրաւել զայն) կասեցնել իրենց յառաջխաղացութիւնը. տեսնելով իրենց ազգը միս-մինակ մնացած և անգլիական զօրքերուն երեւման ի զուր սպասելէ յուսահատած, քանի մը հայ գործիչներ, թերեւս Վրացւոց թելադրութեամբ և միջամտութեամբ, մղուեր, հարկադրուեր են այդ քայլն առնելու, (աւստրիացի խնամապետի մանրամասնու-

Fonds A.R.A.M

Դաշնակիցներու կողքին՝ ազատութեան համար: Ինչ օգնութիւն որ կրնանք ղրկել հայրենիքի մեր եղբայրներուն, պէտք է շարունակենք ղրկել, որովհետեւ Պոլիս տեղի ունեցող բանակցութեանց պիտի յաջորդէ՝ ապահովապէս՝ հայրենիքին մէջ պայքարին վերսկսումը: Արտասահմանի մէջ, մեր փրօ-փականի և դիւանագիտական գործունէութիւնը մանաւանդ՝ պէտք է յառաջ տարուի այժմ աւելի քան երբեք ուժգնութեամբ: Ֆրանսական հանրապետութեան նախագահը Լեհացւոց կազմած բանակին ի պատիւ սարքուած հանդիսութեան արտասանած իր ճառին մէջ յիշած էր ազատագրելի բոլոր լծակիր ազգերը, և Հայերը մոռցած էր. յաւելի է անշուշտ որ Դաշնակից ազգերու պետերը այսպիսի մոռացումներ ընեն. ինքնաբերաբար անոնք պէտք էր զգային Հայոց հարցը յիշատակելու պէտքը. բայց այդ մոռացմանց մէջ մեր փրօփականի և դիւանագիտական գործունէութեան թուլութիւնը մեծ բաժին ունի (չլացող տղուն կաթ չեն տար). ատեն է վերջ դնել այդ թուլութեան և մեր բոլոր ուժերը միացնելով աշխատիլ այն կողմէն ու յարատեւ ու մեթոտաւոր ձեւով, որով կ'աշխատին Լեհացիք: Դաշնակիցները պիտի յաղթեն. Ազատութիւնը պիտի յաղթէ. Հայոց դատը հակառակ հսկայ կորուստներու և ամենէն տաժանելի հանգամանքներուն՝ պիտի յաղթանակէ. վարուինք այնպէս, որ մեր դատին յաղթանակը լիակատար ըլլայ:

Փարիզ, 29 Յունիս 1918 Ա. Զ.

Յ. Գ. — Յօդուածիս փորձերը սրբագրած պահուս՝ նոր հեռագիրներ արդէն իսկ հայ-թուրք պայքարը վերսկսած ցոյց կուտան. Պոլսոյ բանակցութիւնը, այսինքն դաւը, երկար չէ տեւած. ըստ այդ հեռագրաց, Պաքուի մէջ 10,000 Հայեր 15,000 Ռուսերու հետ՝ կը կռուին Թուրքերու դէմ. Վանայ շրջանին մէջ 3000 Հայեր Թրքաց յառաջխաղացութեան կ'ընդդիմանան յաջողութեամբ. Հայերը որոշեր-են իրենց ուժերը Թէհրան կեդրոնացնել և անկից զանոնք ուղղել Կովկասի վրայ. ու 25000 հայ զօրքեր Երեւանը Թրքաց ձեռքէն եա խլեր են... Փառք Աստուծոյ:

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Gérante : Mlle SARAH LACROIX
Խմբագրապետ՝ Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ
Impr. NERCÈS, 272 rue St-Jacques Paris

Fonds A.R.A.M

ԱՐՄԷՆԻԱ 33րդ ՏԱՐԻ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՑԻՆ և ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Բաժնեգին է տարեկան 20 ֆրանք։

Հասցէ՝ M. PORTOUKALIAN, Directeur du journal *Arménia*. Marseille.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՇԱՐԱՆ

Ամէն անոնք որ առիթը ի՛ւնենան Rive Gauche — Quartier Latin *անցնելու, կը ճաշեն ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՇԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ,* No 8, rue de la Sorbonne, *ուր կրնան գտնել արեւելեան եւ ֆրանսական ճաշակով պատրաստուած համեղ կերակուրներ։ Գիները խիստ չափաւոր։*

Նոյն ճաշարանին մէջ կը գտնուի նաեւ հանրածանօթ Yogourt-Aramը։

TIMBRES POSTE
Pour collection
A. ARABIAN & FILS
15, rue des Halles
Bois-Colombes (Seine).

COURS DU VIOLON ET DU SOLFÈGE
(d'après la méthode du Conservatoire)
depuis **10** frs. par mois
Leçons à domicile
T. OHNIGHIAN
professeur aux cours Polymathique
10, rue Tournefort, PRIS (5e)

ԴԵՐՁԱԿ ՏԱՐԱՑԵԱՆ

պատիւ ունի ծանուցանել յարգոյ հասարակութեան, որ վերադառնալով Փարիզ սկսած է շարունակել իր նախկին արհեստը՝ Rue Lafayette 44, *իր աշխատանոցին մէջ։*

PORTRAITS D'ART
en noir et en couleur
dans les meilleurs conditions
Z. ANANIAN
Ex-chef des grands ateliers de Paris
Médaille d'Argent
21 — rue d'Avron — 21
Travaux photo en tous genres

ՀԱՑ ԴԵՐՁԱԿ
M. Balassanian
Tailleur pour dames et hommes
14, rue Mazagran, 14. (métro St-Denis

Երկար տարիներէ ի վեր հաստատուած ըլլալով փարիզեան հրապարակի վրայ, խիստ գոհ ձգած եմ ֆրանսացի և հայ յաճախորդներու։ Այս անգամ հայրենակիցներուս մօտ ըլլալու համար, դերձակատունս փոխադրած եմ 14, rue Mazagran. *Ինձի դիմողները պիտի գտնեն կերպասեղծաց ձոխ մթերք մը, ամէն ճաշակի յարմար։ Անարմատ աշխատութիւն, չափաւոր գին եւ ճշդապահութիւն։*

JEUNE PARISIENNE donne leçons de *Français, Anglais, Piano* et *Steno-dactylo.*
Prix modérés
S'adresser au bureau du journal
16, Bd. St-Denis

Fonds A.R.A.M

Zareh Basmadjian

34 — Rue Rodier, Paris (9e).

Réparation de Tapis d'Orient

en tous genres

pour la restauration des couleurs de tapis persans

Battage, Lavage, etc.

— prix très modérés —

Նորոգում, Գնում և Վաճառում արեւելեան ամէն տեսակ գորգերու, լաւագոյն պայմաններով։ Խնամուած աշխատանք և ճշդապահութիւն։ Մեր յաճախորդներուն լիակատար գոհացում կը տրուի։

ՄՈՒՇՏԱԿԻ ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՂՈՒՄՐՈՒԵԱՆ

11, Rue Pierre Picard — Paris.

(Métro: Barbès et Anvers)

Երկար տարիներէ ի վեր օտար տուներու մէջ աշխատած ու ստացած փորձառութենէս քաջալերուած՝ այս չորրորդ տարին է որ Փարիզի հրապարակին վրայ իմ սեփական տունս հաստատած եմ։

Վաճառատունս իր բոլոր նրբաճաշակ յաճախորդներուն լիովին գոհացում տալու չափ ի վաճառ դրած է մուշտակի և փետուրներու հարուստ և վերջին նորաձեւութեան համեմատ ստուար հաւաքածոյ մը։

Կը ստանձնենք նաեւ շատ դիւրամատչելի գներով չափի վրայ ամէն տեսակ ապսպրանքներ ու կ'ընենք նորոգութիւններ և փոփոխութիւններ։

Ամառուան եղանակին մասնաւոր խնամքով կը պահենք մուշտակները։

Gros — Détail

ECOLE PRATIQUE DE PROTHESE DENTAIRE

préparations pour les écoles dentaires

cours spéciaux d'aprentissage

conditions speciaux

pour les compatriotes.

professeur : **L. A. ARABIAN**

142, Faub. St-Denis. Paris

Mme P. CONIN

Infirmière, Masseuse diplômée

18, rue d'Hauteville — Paris (10)

Obésité, Rhumatisme, Ulcères

pose de ventouses, piqures

Pédicure

si vous souffrez des pieds, venez à moi

vous serez soulagé

Salle de Gymnastique très aérée pour petits-enfants chétifs, Culture Physique, Gymnastique Suédoise, soins spéciaux aux enfants arriérés etc.

éléctricité médicale

Reçois tous les jours de **2** à **5** heures

Va à domicile tous les matins

K. ABRO

6, Rue Bleue, 6

Réparation de tapis en tout genres.

lavages artistique

par produits persane

Achat et vente livraison rapide

ԴՐՈՇՄԱԹՂԹԻ ՍԻՐԱՀԱՐՆԵՐՈՒՆ

TIMBRES-POSTE

Հաւաքածոյներու մէջ պակասները լրացնելու և հազուագիւտ դրոշմաթուղթերը ամէն տեղէ աժան ստանալու համար քարդով մը դիմել հետեւեալ հասցէին.

M. KEULEYAN — 18, rue Racine

Grand-Montrouge

որ խոյն անձամբ կը ներկայանայ ստանալու համար յանձնարարութիւններ և զանոնք կատարելու խղճի մտօք։

Maison Israël BOUTCHAKDJIAN

Ebenisterie et Tapisserie

installation d'appartement, travail à façon.

8, rue Ernest-Cresson, 14e)

Métro: Denfer-Rochereau

Installations Electrique

Lumière — Force — Sonnerie

H. MERGUER

16, Rue de Hanovre, Paris, II

Réparation et entretien

Exécution rapide et travail soigné

Prix modéré

Impr. G. H. NERCÈS 272, rue St-Jacques-Paris

Fonds A.R.A.M

ԿԻՍԱՄԱՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 14-15: Յուլիս 14-1 Օգոստոս 1918

Ա Ն Շ Է Ջ Լ Ո Յ Ս Ը

Վերածնունդի ներկայ թիւին մէջ կը հրատարակենք երկու զարհուրելի գրութիւն, զոր ամէն Հայ զայրոյթէ ու ցաւէ դողալով պիտի կարդայ: Թուրքերու Հայոց դէմ կատարած սոսկալի խժդժութեանց նկարագրութիւնները շատ կարդացած ենք, բայց սա կեսարիոյ Հայութեան բնաջնջումը պատմող նամակին կտորները, կարծես կը գերազանցեն գազանութեան և ցածութեան մէջ՝ ամէն ինչ որ գիտէինք. ու ի՛նչ լախտի հարուած մեր սրտին, Երուսաղէմէն եկած նամակը... Մենք կը յամառէինք յուսալ որ մեր թանկագին բանաստեղծները դեռ ողջ էին թերեւս: Այս նամակը մեր հուսկ յոյսերը կը թեւատէ ... Աւա՛ղ, Զարդարեան մը, Եարճանեան մը, Վարուժան մը, ամբողջ Հայաստան մըն էին, Հայաստանի հին ու նոր հոգւոյն խտացումն էին...

Ի՛նչպէս կարելի է առոյգ հասակի մէջ, իրենց տաղանդին լիալիր հասունութեան մէջ անոնց կորչելուն, և այդ ահաւոր ձեւով կորչելուն մտածմանը համակերպիլ...

Ի՛նչքան աւելի մորմոքեցուցիչ կը դառնայ, այդ դժոխային գրութիւնները կարդալէ յետոյ, մտածել որ պարագաներու անգթութիւնը ստիպած ըլլայ մեզ մէկ քանին՝ իրենց սրտին վրայ քար դնելով՝ երթալ բանակցիլ այս ոճիրները հրամայող հրէշներուն հետ:

Դառնութեան ո և է ձեւ ու տեսակ մնա՞ց որ ճակատագիրը ցմրուր ըմպել չտար մեր ազգին... Դաշնակիցներու դատին առջի օրէն մեր բոլոր անձնուիրութիւնը ցոյց տուինք, « Արեւելքի քրիստոնէից պաշտպան » « քեռի » Ռուսիային մեր բոլոր կրցածէն չափով օգնեցինք, Ռուսիան մեր երկրին մեծագոյն մասը գրաւելէ յետոյ՝ կցումէ ուրիշ բանի չմտածեց ու Քիւրտերուն երես տուաւ, Դաշնակիցները անոր ձգեցին մեր գործը

Fonds A.R.A.M

ուզածին պէս կարգադրել... յեղափոխական Ռուսիայէն ազատարար ժէսթը սպասեցինք, անիկա Պրէսթ-Լիթովսքի անօրինակ վատութեամբ պատասխանեց. վրացւոց հետ ձեռք ձեռքի կռուելով յուսացինք թուրք հեղեղին կուրծք տալ, անոնք մեզ կէս ճամբան ձգեցին ու պերլին վազեցին. սպասեցինք որ Անգլիա՝ իր իսկ շահուն համար՝ փութար օգնութիւն հասցնել մեզի մեր յուսահատ պայքարին մէջ, Անգլիա անտարբեր չմնաց, բայց չփութաց, չարտորաց. և փոխանակ անգլիական զօրքերուն կովկաս երեւալուն և անոնցմով զօրացած հայկական բանակին յաղթական յառաջխաղացութեան դէպ ի Թրքական Հայաստանի ներսերը, ռուսական Հայաստանի մէկ մասը Թուրքէն գրաւուած տեսանք:

Բայց մեր վրայ խուժող բոլոր դժբաղդութեանց էն մեծը այն չէ՞ արդեօք որ մեր կովկասի գործիչները, ժողովուրդին կեանքը պահպանելու համար, բռնադատուած ըլլան երթալ խօսիլ այդ մարդոց հետ... Չէ՛, չէ՛, վճռական, իրական փրկութիւնը այդ բանակցութիւններէն չէ որ պիտի գայ ապահովապէս: Ան պիտի գայ՝ երբ հնչէ ժամը ուր իրաւունքի զինուորները պիտի յաղթեն, և այդ ժամը պիտի հնչէ: Մինչեւ այն՝ պէտք է մեր սրտերը ամուր բռնենք, պահպանենք մեր հաւատքը ցեղին ապագային վրայ: Ատոր համար կոուանները կան: Ատոնցմէ մէկն ալ ես կը գտնեմ Հայրիկ վերնագրով սքանչելի էջին մէջ Ռաֆաէլ Զարդարեանի, զոր վերածնունդ Պ. Արշակ Մահտեսեանի Ազատէն առնելով արտատպեց, և այն երկու գողտրիկ արձակ քերթուածներուն մէջ զոր Հայաստանէն առնելով մեր այս թիւին մէջ կ՛արտատպենք: ես զայն կը գտնեմ նաեւ այն խորհրդալից ու ազնուական հոգենուագին մէջ զոր Հրաչ Զարդարեան լսելի կ՛ընէ մեր այս թիւով: Հաւատքը՝ մեր ազգին անջնջելի հոգւոյն, անոր վերածնելու մշտական անխորտակելի կորովութեան, եթէ հարիւր փաստեր՝ անցեալէն ու ներկայէն՝ չտային զայն մեզի, ես զայն պիտի գտնէի սա հրաշալի երեւոյթին մէջ երկու նորածիլ սիրուն հայ տաղանդներու որ այս աւերումի ու խաւարի օրերուն մէջ յանկարծ կը շողան և ողբացուած վարպետի մը հոգւոյն վերաճաճանչումը կը թուին... Թուրքին ձեռքը չորցուցեր է, աւա՛ղ, այն կանաչագեղ ծաղկավառ ծառը որ Ռուբէն Զարդարեանն էր, բայց-ահա անոր բունէն երկու նոր բողբոջներ կը բուսնին, Ռաֆաէլն ու Հրաչը, երկու հարազատները քերթողին, անոր մարմնոյն ու մտքին լիակատար զաւակները: Հրաչը իր առաջին քայլերը կ՛առնէ, ինքնատիպ ու զօրեղ գնացքով մը. Ռաֆաէլը վարպետ մըն է արդէն՝ այդ դեռատի հասակին մէջ իր լրութեանը հասած, և երկուքն ալ շարունակութիւնը, յարութիւնն են Սեւ հաւը կաճչեցի և հայկական հեքեաթներու միանգամայն առոյգ ու քնքուշ բանաստեղծին, իւրաքանչիւրը իր ուրոյն ու նոր շեշտը ունենալով հանդերձ: Հայրիկին պէս խոր զգացուած, հզօր ու նոյն ատեն փափուկ կերպով արտայայտուած էջ՝ ես քիչ կարդացած եմ ո և է գրականութեան մէջ: Ահա ուժը մեր ցեղին: Ահա անշէջ լոյսը հայ հոգի-

Fonds A.R.A.M

ին: Ու այդ ուժը, այդ լոյսը, աշխարհիս բոլոր Թուրքերը չեն կրնար ջնջել, չեն կրնար մարել: Բոլոր Թուրք ուղեղները քով քովի գալով Հայրիկին պէս էջ մը չպիտի կարենային արտադրել: Ահա ամուր կռուան մը յոյսի: Ինչքան ալ մեծ ըլլայ աղէտը որ մեզ հարուածեց, ինչ ալ ըլլան՝ վճռական փրկութենէն առաջ՝ դեռ մեզի սպառնացող վտանգներն ու դաւերը, այս ազգը չի կրնար ջնջուիլ, քանի որ ունի այդ ուժը, որ գերագոյն ուժն է, որովհետեւ ազգերը յօրինող, ստեղծող ուժն է, ուրեմն և զանոնք ամէն աղէտի մէջէն պահպանող, ու գերագոյն աղետներու մէջ՝ զանոնք վերստեղծել կրցող ուժն է: Մեր ցեղը այդ խորհրդաւոր ու հզօրագիւտ զօրութիւնը, քաղաքակրթական այդ վերին կրակը պիտի պահպանէ յաւիտեան: Բոլոր հալածանքներն ու չարդերը, բոլոր թնդանօթներն ու եաթաղանները, անզօր են անոր դէմ: Հրէայ ցեղը իր ազատ կեանքը երկու հազար տարի կորնցնելէ յետոյ՝ վերագտնելու վրայ է այժմ. ինչո՞ւ էն առաջ՝ որովհետեւ աւետնով ան արտադրեր է Մովսէս, Եսայի, Դաւիթ, Սողոմոն, այսինքն մեծ մտածողներ ու քերթողներ, որ հրէայ ազգային հոգին յաւերժութեան համար կերտեր են: Ո՛վ գիտէ ո՛րքան Ռաֆայէլներ կան այժմ, հոս ու հոն, որ կը սպասեն արեւի ճաճանչի մը՝ ծաղկելու համար:

Պիտի անցնի այս փոթորիկը, պիտի ծագի ազատութեան արեւը, և անոր լոյսին տակ՝ ամբողջ նոր հայ սերունդ մը հայ հողուն վրայ նորէն պիտի փթթեցնէ հայ հանճարին աւրշտկուած ծաղկաստանը: Պիտի վերականգնի Հայոց ազգը, և իր հանճարը՝ ահեղ տառապանքէն և անսահման մարտիրոսութենէն սուրցած, զօրացած, մեծցած, անհունացած, Արեւելքին ջահը պիտի դառնայ և երկրագունդիս ամենէն լուսաւոր զարդերէն մին:

Ռաֆայէլներու քնարը և Անդրանիկներու սուրը, — ահա մեր յոյսի էն հաստատ կռուանը: Շարունակենք աշխատիլ՝ և սրտերնիս այդ յոյսով լեցուն, սպասենք իրական Այգուն ծագմանը:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 10 Յուլիս 1908.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԺՈՒԽՔԷՆ ՆՈՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ֆրանսացի բարեկամ մը ստացած է Երուսաղէմ գտնուող քանի մը Հայերէ գրուած նամակները, որոնք հետեւեալ տեղեկութիւնները կուտան Կեսարիոյ և Սվապի Հայոց դէմ գործուած խժդժութեանց մասին.

... 1915 Յուլիս 15էն սկսեալ, Կեսարիոյ մէջ սկսան Հայեր կախաղան հանել. կախուեցան մօտ 300 հոգի՝ հարուստ և առաջաւոր դասակարգէն. այդ խեղճ զոհերուն դէմ յայտարարուած միակ ամբաստանութիւնը հետեւեալն էր. «Ատոնք օգնել ուզեցին Համաձայնութեան պետութեանց»: Հայը կախաղան հանելը գլխաւոր մը դարձած էր բարբարոսներուն համար: Աներեւակայելի են այն անարգանքները, որոնց կ'ենթարկէին կախուածներուն մարմինները.

Fonds A.R.A.M

զանոնք կը քաշկռտէին փողոցներուն մէջ, և այլն, և այլն։ Այս կերպով մահացան Տէր Ղեւոնդ Կէմիճեան քահանան, Հաճի Կարապետ Շամճեան, Տօքթ. Նազլըեան, Տօքթ. Սուրէն Նշանեան, Կարապետ Նէվրուզեան, Բարսեղ Մուլթաֆեան, Հաճի Յակոբ, Մինաս Մինասեան՝ Հնչակեան քոմիթէի պարագլուխ, Գէորգ Վիշապեան՝ Դաշնակցականներու պարագլուխ, Վահան Քիւրքճեան՝ Հայոց վարժարանի տնօրէն, Յովհաննէս Պօյաճեան, Աւետիս Ջամպաքճեան, Գառնիկ Գույումճեան, ևն. ևն.

Այդ ահաւոր օրերու միջոցին, ականատես վկաներէ կ'իմանայինք կոտորածներն ու խժդժութիւնները զոր Թուրքերը կը կատարէին ամէն կողմ։ 1915 օգոստ. 4ին, կառավարութիւնը Լուսաւորչական Հայերուն դէմ կ'արձակէր տեղահանութեան Սուրիա ղրկուելու հրամանը. կաթոլիկ և բողոքական Հայերուն համար բացառութիւն կ'ըլլուէր։ Արտօնութիւն տրուած էր Հայերուն իրենց կահկարասիքն ու գոյքերը վաճառել՝ ճամբու ծախք ճարելու համար, բայց ի՜նչ վաճառք, 10 ոսկինոց գործ մը կը ծախուէր 2 մէճիտիյէի. շատ բարեկեցիկ ընտանիք մը իր ամբողջ կահ կարասիներու վաճառումէն 5 ոսկի միայն կրցաւ ձեռք ձգել։

Օգոստոս 28ին սկսաւ տեղահանութիւնը որ վերջացաւ սեպտեմբեր 4ին։ Ամէնքը պէտք էր որ երթային Սուրիա, բայց այր ու կին զատեցին իրարմէ, կիները Նիյտէ-Տարսոն-Հալէպի ճամբան կը բռնէին, այրերը՝ որ Սվազի ճամբէն դուրս կ'ելլէին, պէտք էր հետեւեալ ուղեգծին հետեւէին՝ Թաշ-Գըշլա-Ազիզիէ-Հաճըն-Սիս-Մարաշ-Համիտիէ-Օսմանիէ-Իսլահիէ-Հալէպ։ Հալէպէն զանոնք կը ղրկէին կամ դէպ ի Տէր-էլ-Զօր (Միջագետք), կամ դէպ ի Հաւրան, Դամասկոս և Արաբիա։

Նկարագրել այդ սոսկալի օրերուն յուզմունքները, անկարելի է... Ոստիկանները տուները կը մտնէին. խարազանի և գաւազանի հարուածներով դուրս կը նետէին կին ու երախայ։ Խեղճ կիները խմբովին կը քալէին դէպ ի մահ։ Շատերը յուսահատած կ'աղաղակէին՝ „մեռցուցէք մեզի, կախեցէք մեզի“։ Հարուստ կին մը, որուն մէկ հատիկ զաւակը կախուած էր, տեսնելով որ փողոցին մէջ այսպէս զինքը կը քշէին, կ'ըսէր. „Երանի՜ զաւկիս որ ազատեցաւ։“

Փոխադրութեան ո՛չ մէկ միջոց կար։ Այր, կին, երախայ, ծերունի, ամէնքն ալ պէտք էր որ ոտքով երթային մինչև Սուրիա։ Կառք մը վարձելու համար Նիյտէի ճամբով մինչեւ Տարսոն 30 ոսկի պէտք էր վճարել. կառապանը գումարը առաջուց ստանալէ յետոյ, վճարողները քաղաքէն քիչ մը հեռու կը տանէր, հոն կանգ կ'առնէր, ճամբորդ ու կապոց դուրս կը նետէր ու քաղաք կը դառնար նոր դժբաղդներու հետ այս ձեւով գործը կարգադրելու համար։

Փոխանակ Սվազի ճամբուն՝ Տարսոնի ճամբով մեկնելու արտօնութիւն ստանալու համար Եուսուֆեան ընտանիքը ստիպուեցաւ Բահրի-Բ Դ-տէ-րէին 2,000 ոսկի կաշառք վճարել։

Գալով այրերուն, անոնք որ արդէն բանտ դրուած էին (5000էն աւելի), խումբ խումբ դուրս կը հանէին, և ամէն առտու կարաւան մը կը մեկնէր. իսկ մնացեալները, գիշերը զինուորները անոնց տունը կը մտնէին, դուրս կը հանէին զանոնք ու կը տանէին բանտը, ուրկից ամէն առտու, չորսական հոգի իրարու կապուած, ձեռքերնին շղթայուած, այդ խեղճ զոհերը քաղաքէն դուրս կը տար-

Fonds A.R.A.M

ուէին, և իսկոյն չարչարանքը կը սկսէր... Միշտ երկարատեւ տանջանքով սպանումը, մերթ անգթութեան նորատեղծ ահաւոր ձեւերով ու վերջ ի վերջոյ տապարի հարուածներով կը լմնցնէին... Ա.քսորի ճամբուն վրայ, գրեթէ ամենքն ալ այս կերպով ոչնչացան: Այսպէս քաղաքին մօտիկը կոտորուած կեսարացի երեւելիներէն յիշենք Գալուստ գրավաճառը, Բարսեղ Քիլիմեանը, Տօքթ. Լեւոն, Տօքթ. Սպէնչեան, շատ մը քահանաներ, Մարգար Եազըճեան, Եքմէքճեանները, Եուսուֆեանները, Փրէնկեանները, Լուսարարեանները, Մոստիչեանները, Երուանդ և Արսեն Դասարճեան փաստաբանները, Հայոց վարժարաններու և Սուրբ Կարապետի գպրեվանքին գրեթէ բոլոր ուսուցիչները:

Հատոր մը գրել պէտք պիտի ըլլար ամէն բան մանրամասն պատմելու համար: Անոնք որ մահվեստականութիւնը կ'ընդունէին՝ իրենց տանը մէջ հանգիստ ու տէր կը մնային, բայց լուսաւորչականներուն մէջ շատ քիչեր այդ տկարութիւնն ունեցան: Շատ մը մանկամարդ լուսաւորչական աղջիկներ եկան գտան դիս և ցոյց տալով իրենց գօտիին տակ պահուած թոյնի ծրար մը, հարցուցին ինձի թէ նե՞րելի էր իրենց պատիւը վտանգուելու պարագային թոյն առնել:

Լուսաւորչականներու մեկնելէն ութ օր յետոյ կարգը եկաւ կաթոլիկ Հայերուն: Կառավարութեան հրամանով, անոնք պէտք էր որ շրջակայ թուրք գիւղերուն մէջ ցրուէին, ամէն մէկ գիւղի մէջ հինգ ընտանիք: Արդէն բաժանուած՝ այն սոսկալի տեսարաններէն, որոնց մասին խօսեցայ, կաթոլիկներէն մէկ մասը թուլցան և մահմետականութիւնը ընդգրկեցին: Այդ շարժումը կասեցնելու և սրտերը գօթացնելու համար, ներքնապէս ուժգնօրէն մղուած պզտիկ պիս քարոզութիւնները ընելու ութ օր առաջ իրիկուն քարոզեցի ժողովրդին. շատերը պիս անխոհեմ կը նկատէին. բայց ես շարունակեցի...

... Հոկտեմբերին, կեսարիոյ կուսակալը 200 ներոնի խստացում, կը դառնար Կ. Պոլսէն ուր գացած էր և ուր մեղադրած էին իրեն Հայոց նկատմամբ իր ներողամտութիւնը: Իսկոյն կանչեց հայ կաթոլիկները, և առաջարկեց անոնց իսլամութիւն կամ մահ: Ասա՛ղ, հոս ալ ունեցանք քանի մը տկարացուածներ, բայց մեծագոյն մասը մահը նախընտրեց: Կոտորուեցան ամենավայրագ կերպով, գոչելով "կեցցէ՛ Յիսուս, փրկիչ աշխարհի": Մեզի ալ, յանդգնութիւն ունեցան, քանի քանի անգամ, ուղղակի կամ անուղղակի ուրացում առաջարկելու. շնորհիւն Աստուծոյ, մենք մտածում իսկ չունեցանք տեղի տալ:

1915 Նոյեմբեր 15 ին մեկնեցանք դէպ ի աքսոր. մենք վերջիններն էինք կեսարիոյ սանձագին 100,000 Հայերուն, որ արդէն սպաննուած կամ տեղահանուած էին: Կեսարիոյ մօտ, Անպար գիւղին մէջ, հրաշքով ազատեցանք վեց մարդասպաններու ձեռքէն զոր կառավարութիւնը հոն դրած էր մեր անցնելու միջոցին տապարի հարուածներով մեզ կոտորելու համար. ատիկա՝ մին էր այն բազմաթիւ աւազակախումբերէն զոր բանտերէն հանած էին Հայերը՝ քաղաքներէն դուրս ելլելու միջոցին սպաննելու համար:

1916 փետրուար 5 ին հասանք Երուսաղէմ...

Այստեղ ևամակագիրը տեղեկութիւններ կուտայ տեղահանութեան միջոցին ըսպանուած կամ անհետացած շատ մը Հայերու մասին. ասոնցմէ կը թարգմանենք հետեւեալ ցանկի մը տողերը.

Fonds A.R.A.M

Սարգիս Զուլիկեան, Համա աքսորուած, ուժգնապէս մերժած է ուրացման ամէն առաջարկ, վերջ ի վերջոյ մահացած է մինչեւ վերջին րոպէն հաւատարիմ մնալով իր հաւատքին: Իր քոյրը և քրոջը երեք զաւակները աքսորուած են Տէր-էլ-Զօր, ուր կոտորուած են՝ հոն աքսորուած 160,000 Հայերուն հետ...

Նուրիցա, Սարգիս ղալֆայի կինը, ցաւէն մեռաւ: Գավուքեան, Թշուառութենէ մեռաւ Հաւրանի մէջ...

Մեր մարտիրոսներուն մէջ կը գտնուին՝ Մանուկ Քէչեճեան, Արթին Շահմիրեան, Թուլումպաճեան երեք եղբայրները վեց զաւակներով, Նազար Գասապեան, Վահրամ Քէշիշեան, Նուպար Պօղոսեան, Գէորգ Քամպուրեան, եայլն, եայլն...

ՍԸՎԱԶԷՆ. — Գերապայծառ Քէչէճեան Թշուառութենէ մեռաւ Սվազի մէջ, Իսահակ Մատոյեան Աբբային հետ, Հայր Իսահակ քահանան նահատակուեցաւ: Ամբողջ ազգաբնակութիւնը Բրգընիքի (Սվազէն ութը քիլոմեթր հեռու ամբողջ հայ կաթոլիկներով բնակուած աւան մը) սոսկալի կերպով կոտորուեցաւ, այր, կին ու երախայ: Հ. Միքայէլ Տէր-Աստուածատուրեան, Բրգնիքցի, կը գտնուէր Մալաթիա. գիշեր մը խարազանի երկու հազար հարուածներու ենթարկեցին զինքը, երեք օր շարունակ գայմագամին կղկղանքները կերցուցին անոր, յետոյ աչքերը փորեցին, և որովհետեւ կը յամառէր հաւատուրացութիւնը ընդունիլ, խաչեցին զինքը... Սվազի բոլոր Հայերէն, 235 հոգի միայն կրցած են Հալէպ հասնիլ:

Երուսաղէմէն ուղղուած ուրիշ Նամակէ մը.

Այլեւս ո՛չ մէկ Հայ կը մնայ Կեսարիա. եկեղեցիները մզկիթի փոխուած են. պատկերները, խաչերը, շուրջառները շուներուն վիզը կապած՝ փողոցներուն մէջ քաշկռտած են: Կեսարիոյ Սէօռերու տունը անլուր վանտալութեամբ կողոպտուած է:

ՏԱՌԱՊԱՆՔԻՆ ՓԱՌԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԱՐԴԻԿ այսօր նորէ՛ն տխեղծ կ'երեւան ինծի, խամբեբա՛յ, այսօր նորէ՛ն ոչինչ կը սիրեմ ու ես նորէ՛ն կը թաղուիմ անհա, թունաւորուած կարապի փախուստին պէս, ու բիւրեղ իշխանութեանդ արծաթեայ աւազանը, ուր աներշիւն կը կորսուին ինծմէ նմանենի բոլոր փափաքները, բոլոր հրայրքները, ու բոլոր փառասիրութիւնները բոցակէզ երազի մը մէջ, ինչպէս կը շոգիանան թշուառութեան եւ ձանձրոյթի ժանտատեսիլ ուրուականները հաշիշով արբշիռ տէրվիշին յիշողութենէն:

Տառապա՛նք, կը սիրեմ քեզ՝ ո՛ւրկէ ալ գաս, ի՛նչ ձեւով ալ գաս, ի՛նչպէս ալ գաս:

...Օ՛, Աստուա՛ծ, վսեմութեան ինչ կենսակէզ անդորր է, անընդհատ սուզիլը անպարփակ մթնոլորտին մէջ տառապանքին:

Տառապա՛նք՝ իմ բարեկամս, ես կը սիրեմ քեզ՝ ո՛ւրկէ ալ գաս:

Երբ անտառին բացերը գացի, գարունը մտիկ ընելու եւ յանկարծ ծառուղիին մէկ կողմը կանգնեցայ չճզմուելու համար որսի ելած իշխանուհիներու երիվարներուն տակ՝ սաղարթներու մթապատ ստուերին մէջ, անոնց ծաւի աչքերու պայծառութիւնն եւ խարտեաշ մազերու բոցերը անպատում եւ աննման բղձանքներու ոսկեփոշին շատրուանեցին արեւատենչ հոգիիս կուսական սրտերէն ներս:

Յուսով՝ մնացի ե՛ս միայն, անոնց ամպացուցած փոշիին եւ սիրազուարճ ճիչերուն արձագանգին հետ:

Անծանօթ, անհանգիստ խռովք մը շուրջս կըսկծալիօրէն դողաց համր տրտմութեամբ՝ նման այն ամայութեան պակուցումին, որ կը տիրէ փոթորկի մը որոտումէն յետոյ, դաշտին մէջ ու մնացած ճամբորդին վրայ:

Ինծի անտարբեր՝ հովերը թմբիներու տերեւներուն հետ ծնծղայ կը զարնէին հեշտաբրբիռ ու կը պարէի՛ն ու կը գրկուէի՛ն իրենք իրենց մէջ:

Fonds A.R.A.M

Արդ՝ երբ ծառուղիին եզերքը պշուցեալ՝ կը դալկանայի, ծիրանարփիին ծաւալմանը չափ յուշիկ ու վճիտ, զգացի քու շոյանքներդ, որ անոնք չտուին. մայրօրէն օրօրեցիր ինծի ու տարիր եւ այնտեղէն ա՛լ չլսեցի անոնց երիվարներուն դռոյթը:

Տառապա՛նք, դուն լեռներէն սորսորող զուլալ առուակն ես, որ գռեհիկ սէրերը կը սրբագործէ ու անոնց ակը մինչեւ գագաթները կը տանի.

Դուն արեւակնէ պատուարն ես, ուրկէ երկու սէրերը իրար կը դիտեն բայց երբեք չեն հանդիպիր:

Տառապա՛նք՝ իմ հպարտութիւնս, կը սիրեմ քեզ, ի՛նչ ձեւով ալ գաս:

Մայրամուտներուն՝ մրոտուած, անհամար արարածներու շարաններ տեսայ, ծամածուռ դէմքերով, դիակնացած աչքերով, որ փապուղիներու նման խորշերէն դուրս կ'ելլէին:

Տօնական օր մը, քաղաքի մեծ պողոտային մէջ, վեշտասնամեայ պոռնիկ մը ծաղրեցի՛ն, պոռնիկ մը ծաղրեցին... ես տեսայ թէ ինչպէս իր ակռաները տենդագինօրէն շրթներուն մէջ կը մխրճուէին:

Ինծի կը թուի թէ, պարտէզիս ցանկապատին եզերքը, առտու մը կանուխ, երբ մորենիս մերկապարանոց թուփին վրայ խաւարծիի մը պտկածայրին դուրս ելլելու ճիգին վրայ կը հասնէի՝ սուր ճիչ մը նուաղեցաւ շուրջս:

Վստահ եմ որ, աշնան՝ հսկայ սօսիներուն վերի բարձրութիւններէն երբ ոսկեգոյն տերեւները կոթուններէն կը փրթէին եւ բաժանումի ու չքացման սարսափէն, օդին մէջ երկա՛ր, աղիողո՛րմ օրօրներ կը գծէին, հառաչներու վերջին նուագներ հասած են ինծի:

Տառապա՛նք, դուն գերազօր յուռութքն ես, որ մուրերուն եւ տգեղութիւններուն վրայ մանուշակներ կը բանայ, որ արիւնոտած հպարտութիւններով փողոցաշրջիկները մեղեսիկի փայլով կը սքօղէ.

Դո՛ւն հաշտեցուցիր իմ վայրի այլամերժութիւնս ընկերութեան բոլոր համեստներուն հետ եւ ես՝ քեզմով սիրեցի անոնք:

Դո՛ւն համայնական զօրութիւնն ես, որ բազմամիլիոն այլատարր հոգիներ ի մի կը պախուրցէ եւ այնքան ամուր, որքան քու ստեղծագործ թարդ ուժեղ կը հնչէ անոնց սրտերուն վրայ:

Տառապանք՝ իմ սփոփանքս, ես կը սիրեմ քեզ, ինչպէ՛ս ալ գաս:

Ես սիրեցի քեզ նոյն իսկ այն րոպէին, երբ քու հարուածդ ուժեղ թափով մը ծառացաւ՝ նետելու համար ինծմէ անծանօթ անապատներու անծանօթ անկիւնները անփոխարինելին իմ սիրածներէս. ճիշդ է, այն ժամանակ, իբր առաջին անգամը, հոգիս փոքրկօրէն ճամբայ ելաւ քեզ ուրանալու, քեզ... հայհոյելու, բայց դեռ շրթներուս չհասած՝ ինքնիր մէջ մխրճուեցաւ, ինչպէս մռայլազուռ համակերպումը չպայթած ամպրոպներուն:

Իմ տառապա՛նքս, դուն կարկեհանեայ թակաղակն ես որ տիեզերական հրդեհավառ զանգակին բիւրազան բոցերը հարազատօրէն եւ անխտրօրէն իմ մէջս կը հրածորես:

Դուն անմահներուն ամբրոսեան ես, ու քեզ ճաշակողներուն պատենափակ եսը թեւեր կը բանայ դէպ ի անչափելի ընդհանրացումները:

Տառապա՛նք, դուն յայտարար նշանակն ես գոյացութիւններու ծնունդին կամ չքացմանը. դուն կը յայտնուիս, ինչպէս գիշերէն յետոյ այգը եւ վերջալոյսէն յետոյ գիշերը, երբ անոնք ըլլան կամ դադրին ըլլալէ:

Տառապա՛նք, դուն ի՞նչ ես.

Դո՛ւն իսկ ես էութիւնը էութիւններուն:

Եւ Տառապա՛նք, պիտի սիրեմ քեզ, քու բազմաբարբառ եւ բազմահամար այցերէդ յետոյ՝ երբ արդէն ես՝ տարբաղադրուելու պատրաստ, վերջին անգամի մը համար դուն պիտի գաս, զիս տանելու ընդմիշտ եւ քեզի հետ հիւլէացնելու. ու մեր ճամբան անգամ մը եւս պիտի շողշողայ, քո՛ւ պատճառովդ, քե՛զի համար, քո՛ւ վրադ ծաղկած կենսակէզ երանութեան վերջին ժպիտովս:

ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Բարիզ.

Fonds A.R.A.M

Հանոյքով կը հրատարակենք այս սիրուն ու ջահեկան ուսումնասիրութիւնը զոր «Վերածնունդ»ի համար գրած է վաճեցի բազմավաստակ գործիչ, աչազուրկ բայց մտքի ու սրտի հայեցուածքով հարուստ, Համբարձում Երամեան: Ծ. Խ.

ՀԱՑ-ՓՐԱՆՍԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա.

«Ըստ ազգային աւանդութեան՝ Լուսաւորիչը կ'առնու Տրդատայ «հաւլունի» բսուած թուրը՝ ու խաչաձեւ օծելով՝ օդոյն մէջ կը կախէ ըսելով թէ՝ արեւական ազգին այսինքն Փրանկաց կամ Գաղղիացւոց ելլելուն առեն, այս նշանն ալ երկինքը պիտի երեւի: Եւ այս նշանը զգալի աչքով երեքտասաներորդ դարուն տեսեր է Յովհաննէս Երզնկացին կամ Պլուզ վարդապետը»: (Տես Վարդան պատմիչ, ԺԳ. և ԺԴ. դարերու:)

Բոլոր հին ազգերը, արեւելեան կամ արեւմտեան՝ ունեցած են իրենց ազգային աւանդութիւնները իբր յայտարար իրենց հոգւոյն, հաւատքին և իրենց կոչումի ըմբռնումին: Այսպիսի աւանդութիւններ ճակատագրական դեր մը խաղացած են՝ նոյն իսկ, արտաքին ու ներքին մեծամեծ արհաւիրքներու միջոցին, միշտ վեր բռնելով ժողովուրդներու բարոյականը:

Չէ՞ որ մինչ Հռոմուլոս իր մայրաքաղաքին հիմերը փորել կուտար, հողի շատ խոր ծալքերու մէջ մարդու գլուխ մը գտնուած էր բոլորովին թարմ և անվթար, ուրեմն և Հռովմ պիտի լինէր միշտ կենսունակ և զօրաւոր և աստուածները նախասահմանած կը լինէին իրեն մի հոյակապ ապագայ, այն է՝ լինել յաւիտենական քաղաք և գերիշխող թագուհի ծանօթ աշխարհաց:

Ա՛յս էր հաւատքը հին Հռոմայեցւոց իրենց ճակատագրին նկատմամբ և այս հաւատքով զօտեպնդուած և սպառազէն՝ ներքին և արտաքին այնքան ահաւոր փորձութեանց մէջ կացին ծնացին անսասան և իրապէս Հռովմը երկար դարեր օրէնք պատգամեց ամբողջ ծանօթ աշխարհի և հռովմէական արծուին իր հսկայազօր թեւերը տարածեց Ալպիոնէն մինչեւ Նեղոսի մեծ ջրվէժները և Սահարայի անապատներէն մինչեւ Կովկաս:

Վերոգրեալ հայ ազգ. աւանդութեանը ո՛ր դարէն սկսած լինելը չը գիտենք ստուգապէս: Լուսաւորիչ և Տրդատ՝ ազգին բարոյական և քաղաքական վերանորոգութեան զոյգ անզուգական ամրները՝ Դ. դարու Ա. կիսուն կը հեռանան թէպէտ պատմական թատերաբեմէն, բայց այնքան հզօր հմայք մը կը թողուն իրենց ետեւէն, որ իրենց անունները կ'անմահանան, անմահացնելով նաեւ իրենց գործը, այն է քրիստոնէական կամ արեւմտեան լուսաւորութիւնը Հայերու մէջ, իբրեւ ինքնուրոյն ազգ ապրելու յաւիտենական ձգտումով խաւար և բարբարոս Ասիոյ մէջ:

Ուրեմն Դ. դարէն ի վեր սասանեան, բիւզանդական, արաբական և թուրք–թաթարական սանձարձակ հալածանքներուն ենթարկուած Հայը՝ անտեղիտալի հաւատքի մ' աչքով տեսած է Սեպուհի կատարներուն վրայ Լուսաւորչի կանթեղին անշէջ վառիլն և սէգն Տրդատի յաղթական սուրին լուսաշող ճօճիլը՝ ի նշան հայ ցեղի տեւականութեան: Այդ սրբազան աւանդութեան հետ եկաւ ձուլուեցաւ դարեր յետոյ մի ուրիշ աւանդութիւն, թէ Արեւմուտքէն

Fonds A.R.A.M

Ֆրանկները պիտի գան ազատելու բարբարոս Արեւելքի մէջ՝ լոյս կրօնքի և արեւմտեան լուսաւոր քաղաքակրթութեան աննկուն ախոյեան և անվեհեր յառաջապահ հանդիսացող հայ ցեղը։

Զափելու համար խորութիւնը այս աւանդութեանց ներշնչող ոյժին և ազդեցութեան հայ ժողովրդին վրայ, հարցուցէ՛ք մշտական սարսափներու ներքև ապրող հայ շինականին և նա ձեղ պիտի պատասխանէ՝ Հայ քրիստոնէութիւնը չպիտի մեռնի ցորչափ Լուսաւորչի կանթեղը կը պլպլայ և Տրդատի սուրը կը շողայ սէգ Սեպուհի գագաթին վերեւ։

Առանց այսպիսի խորարմատ հաւատքի մը՝ ի՞նչով և ի՞նչպէս արդեօք կրնանք բացատրել Արեւմուտքի արիական ընտանիքէն հատուածի մը բախտին մէկ խաղովը կարծես Արեւմուտքէն դէպի Արեւելք Զ. դարուն Ն. Ք. հողմավար ասիականութեան գիրկ նետուիլը և իբրեւ օտար տունկ մը անհիւրընկալ հողի մը վայ (քաղաքական և աշխարհագրական իմաստով) արմատ բռնելը, աճիլը, զօրանալը, հռովմէական պետութեան պատուար հանդիսանալը, Յոյն-Հռովմէական քաղաքակրթութեան իբրեւ դրօշակիր ծառայելը՝ իրանեան մոգակրօն և ապա իսլամ արեւելքի դէմ, մինչեւ այսօր մղուած յաղթական պայքարը պահելով անկախ եկեղեցի և ազգ. մտաւոր մշակոյթ, պնդապէս փարած մնալով իւր արիւնով ներկուած հայրենի հողին ի գին անվերջ մարտիրոսացումներու և դիւցազնամարտերու։ Ի մի բան ի՞նչպէս ըմբռնել ներկայ համաշխարհային պատերազմին գրեթէ քառամեայ տեւողութեան շրջանին Թրքօ-գերման դիւահար միջոցներով զինաթափուած՝ ողջակիզուած հեքիօմպներու առընթեր տակաւին ապրելու անսասան կամքը և փառապսակ մարտական ոգին հայ ցեղին։ Այս ամենը՝ զոր ի հանդէս բերաւ Հայը միայնակ և գրեթէ միշտ Արեւմուտքի հաւատակից եղբայրներէն անօգնական լքուած, Մասիսէն մինչեւ Տօրոս և Կասպիականէն մինչեւ Միջերկրական, կը հռչակեն թէ Հայը հաւատացած է թէ ինքը չպիտի մեռնի։ Այս հաւատքով զինուած Հայը տակաւին այսօր ալ միլիոնաւոր քոյրերու և եղբայրներու դեռ թարմ թարմ գոհերու դիակներուն մէջտեղ խրոխտ կանգնած՝ գոյութեան պայքարը կը մղէ Մասիսէն մինչեւ վերտէօն։

Բ.

Ե՞րբ սկսան արդեօք Հայերու յարաբերութիւնները հերոսական Ֆրանսայի հետ։ Ահա խնդիրը՝ զոր Հ. Ղ. Ալիշաններն ու Ֆրէտէրիք Մաքլեր-ներն այնքան եռանդով և համոզմամբ յուզած և արդէն շատ բան ըսած են։ Ուստի մենք փորձ մը պիտի ընենք առ այդ ինչ ինչ ըսելէ զատ նաեւ ցուցնել թէ՝ հանդէպ Ֆրանսայի ի՛նչ խոր, գրեթէ բնազդական համակ մը կը տիրէր Հայաստանի մէջ դեռ 1860-ական թուականներէն իսկ առաջ։

Մեր պապերը, մեր մամերը ի՛նչ որ տեսնէին գեղեցիկ կամ ճարտարահնար, « Ֆրանկի գործ է » կ՛ըսէին։ Պոլսէն ներածուած ամէն վաճառք « Ֆրանկի ապրանք էր » իրենց համար, մինչեւ իսկ արդուզարդով պճնուող երիտասարդներու և օրիորդներու համար կ՛ըսէին « Ֆրանկի շան կը նմանի «։

« Ֆրանկիստանը » զարմանալեաց կախարդական երկիր մըն էր իրենց համար։ Ֆրանկները օդին մէջ կը

թռչէին և երկրագնդի խորերը ու ծովու անյատակ անդունդները կը չափէին: Ցամաքները ծովու և ծովերը ցամաքի կը փոխեն, ջուրէն կրակ և լոյս կը հանեն, հրաշալի բժշկութիւններ կը կատարեն, միայն կեանք ստեղծելը կը մնայ ևն. ևն.: Ամէն գիւտ Ֆրանսայէն կուգար, ամէն եւրոպացի Ֆրանսացի կը համարուէր, Ֆրանսա աշխարհի ամենէն մեծ ազգն էր: Ֆրանսացւոց թագաւորը՝ Լուի Նափօլէօնը կայսեր կայսրն էր. և բոլոր թագաւորները անոր յարգանքի և իր մեծ մայրաքաղաքին հիացումի այցելութիւններ կուտան: Ֆրանսերէն խօսողը՝ ամենէն իմաստուն մարդն էր. վերջապէս իմաստութեան աղբիւրը Փարիզէն կը հոսէր: Մէկի մը գիտնականութիւնը գնահատելու համար Ֆրանկի մը չափ բան գիտէ կ'ըսէին. վերջապէս համոզուած էին մանաւանդ թէ Ֆրանկները բարի են և շատ կը սիրեն նաեւ Հայերը:

Մեր մանկութիւնը կը զուգադիպէր Բ. կայսրութեան քսանամեայ փառայեղ շրջանի վերջի տասնամեակին, երբ Ֆրանսա իրօք Եւրոպիոյ գերիշխող պետութիւնն էր և իր պատգամներուն հետ մեծութեան հոչակն ալ Սեւաստօպոլէն մինչեւ Սուէզ և Փէքինէն մինչեւ Մէքսիկօ կը հնչէր յաղթական:

Խրիմի պատերազմին զանազան ղրուագները մեր պապերն ու մամերը կը պատմէին մեզ գունագեղ, և մենք անոնց շրթունքներէն կախուած՝ կարծես կրօնական երկիւղածութեամբ կը լսէինք զարմանահրաշ դէպքեր Ֆրանկներու աքիլլեան քաջագործութիւններէն և Ողիսական սրամտութիւններէն՝ ի Խրիմ, և ապետական յիշատակներէն ի Պոլիս: Հայկական հին երգերուն չափ հմայիչ էին մեզ համար Խրիմի պատերազմին դէպքերը անմահացնող հրաշազան վէպեր և երգեր:

Կը լսէինք թէ Նիքօլա Պաւլովիչի որդին Ալեքսանդր՝ ռուս մուժիկներուն ազատութիւն շնորհած է Նափօլէօնի խորհրդով, թէ Ֆրանսական հնարագիտութիւնը ծովեր իրարու կը միացնէ ջրանցքներով՝ ինչպէս Սուէզինը, թէ Ֆրանսացիք են որ Շամի, այսինքն Լիբանանի կոտրածին դահիճները թնդանօթի բռնել կամ կախել տուին Սուլթանի ձեռքով, թէ Նափօլէօնն էր որ Զէյթունի հայ լեռնականները պաշտպանեց և կէս ինքնավարութեամբ վարձատրեց. թէ վերջապէս տգէտ ժողովուրդներու համար լոյս, և ստրուկ ժողովուրդներու համար փրկութիւն պիտի գար Ֆրանսայէն, լոյսի և ազատութեան մայր–հայրենիքէն: Եւ մեր սրտերը կ'ուռենային մեր թոնիրներուն շուրջ կամ դպրոցի գրասեղաններուն վրայ՝ ի լուր այսպիսի ջրոյցներու և մեր հոգիները բնազդօրէն կը հպարտանային, կարծես թէ մենք Հայերս Ֆրանկներու արեւելքցի եղբայրները ըլլայինք: Այսպէս այնչափ հմայուած էինք Ֆրանսայով՝ որ դեռ անգիտակից մանուկներ, հաւատացած էինք թէ Օգոստոս կայսրը և Կոստանդիանոսն ու Թէոդոսը՝ Լուի Նափօլէօնի և Պօնափարթի (Մեծն Նափօլէօն) նախորդներն են լոկ, ինչպէս և Հռովմայեցիք Ֆրանկներու նախահայրեր: Ինչ որ մեծ է և վեհ անցեալին կամ ներկային մէջ, Ֆրանսական էր մեզ համար,

Fonds A.R.A.M

մինչեւ 1868 թուական՝ երբ առաջին անգամ ըլլալով պատմութեան դասեր սահմանուեցան Վանի դպրոցներուն մէջ։

Գ.

Մեր պատմական և աշխարհագրական ծանօթութիւնները հետզհետէ կ՚ընդարձակուէին Պոլսէն 1867 ի աշնան վերադարձող վանեցի երիտասարդ Տիգրան Ամիրճանեանի շնորհիւ. որ պատմութեան հետ Ֆրանսերէնի դասեր ալ սկսաւ։ Ի՜նչ անակնկալ բախտաւորութիւն։ Վանեցի 10-11 տարեկան պատանիներս ալ Ֆրանսերէն պիտի սորվինք եղեր։ Որքա՜ն ուրախ և որքա՜ն հպարտ էինք։

Սուէզի ջրանցքին հրաշավէպերէն յետոյ մեր ականջներուն սկսան հնչել նաեւ Բրուսիոյ և Պիզմարքի անունները իբրեւ թշնամի Ֆրանսայի, և վերջապէս երբ Պոլսոյ հայ լրագիրները գուժեցին Ֆրանքօ-գերման պատերազմի հրատարակութեան գրեթէ վաղորդայնին՝ Սրտանի և Մէցի աղէտները և Նափօլէօնի գերութիւնը, բոլոր վանեցի հայեր՝ հեւ ի հեւ կը հետեւէին պատերազմի լուրերուն. տխրութեամբ համակուեցան և շատերը՝ ինչպէս ծերունազարդ հայրս, արտասուելով կ՚ողբային ժողովուրդներու ազատութեան պաշտպան լուսաւոր Ֆրանսայի պարտութիւնը և անդամահատութիւնը Ֆրանքֆօրդի դաշնագրով։ Բոլոր բանգէտ վանցիներու համար Ֆրանսայի աղէտը մարդկութեան աղէտն էր. ստրուկ ժողովուրդներու և Հայութեան դժբախտ ճակատագիրն էր։ Եւ կարծես Ջէյթունէն ճառագայթող ազատութեան աստղն ալ կը նուաղէր, կը խաւարէր՝ քանի որ Ֆրանսական աքլորը բրուսիական արծիւէն կտցահարուած, Ալզաս-Լօռէնի գոհարներէն կողոպտուած՝ վիրաւոր և փետրաթափ՝ կը մեկուսանար իր վէրքերը դարմանելու։

Ի տես Ֆրանսայի պարտութեան՝ ի՞նչ կը խորհէին արդեօք իր երբեմնի դաշնակիցները ի Խրիմ, Անգլիա և Ֆրանսական արիւնով ազատագրուած Իտալիա։ Ֆրանսայի պարտութենէն օգտուելով՝ Փարիզի դաշինքը 1871 ի Լոնտոնի դաշինքով ջնջող Ռուսիան, որ ի վրէժ Խրիմի պարտութեան, Բրուսիայէն չախչախուած Աւստրիան՝ զինեալ բանակնեըրով արգիլած էր Ֆրանսայի օգնելու, կրնա՞ր մտքէ անցունել արդեօք թէ Եւրոպայի սրտին վրայ հզօր Գերմանիա մը օր մ՚ալ իրենց պիտի սպառնար։ Բայց այս ամէնը դեռ 1870-ական թուականներու սկիզբները՝ կը նախազգային ոմանք և մասնաւորապէս յիշեալ Ամիրճանեանը և կը խօսէին դպրոցի գանազան շրջաններու մէջ։ Մանաւանդ շատերը յայտնապէս կը խօսէին թէ ասպետական Ֆրանսայի երկրորդական դերի մը իջնալէն պիտի տուժէին փոքր և լծակիր ժողովուրդները, մանաւանդ Թուրքիոյ քրիստոնեաները, ի մասնաւորի Հայերը։ Բայց կային ոմանք եւս որ կը պընդէին թէ քանի որ Ֆրանսա ունի Վիքթօր Հիւկօ, Կամպէթթա, Թիէռ և այլք. և որ 3 միլիառ ֆրանքի ահագին պատերազմական տուգանքը կրցաւ այնքան կարճ միջոցի մը մէջ վճարել, շատ չանցած պիտի ունենայ իր վերամբարձումը դէպ ի իր նախկին դիրքը և Ալզաս-Լօռէնի վրէժը պիտի լուծէ օր մը փառաւորապէս։

Fonds A.R.A.M

Դ.

Վանի մտաւորականութեան, գրական ընկերութեանց և նոյն իսկ անգրագէտ քաղաքացիներու մէջ յեղյեղուած այս կարգի գուշակութիւնները և համակրական ամենաջերմ արտայայտութիւնները Ֆրանսայի՝ կարծես իբրեւ քոյր ազգի մը հանդէպ, այնչափ կը հետաքրքրէին և կը խանդավառէին դպրոցականները, որ անոնք մեծ եռանդով կը հետեւէին Ֆրանսերէնի դասերուն և Ֆրանսայի վերաբերեալ պատմութիւնները, ինչպէս յեղափոխութեանը, կայսրութեանը և. և Ֆրանսերէնէ հայերէնի թարգմանուած գրքերը ձեռքէ ձեռք կը խլէին: Սոյն Ֆրանսասէր տրամադրութիւնները երթալով կ'աճէին և կ'արմատանային դպրոցական ծրագիրներու աստիճանական բարձրացման զուգընթաց և պոլսահայ թերթերու միջոցաւ կը հետեւէինք Ֆրանսայի և ժամանակակից պատմութեան, և մեր սրտերը ուժգին կը բաբախէին Ֆրանսայի խորհրդարանական անցքերուն, գաղթային ձեռնարկներուն, Պիզմարքի նոր սպառնալիքներուն և այլոց ի լուր: Մեր եկեղեցական քարոզիչներն անգամ աստպետական Ֆրանսայի պատմութենէն կամ կեանքէն զանազան դրուագներ կը յիշատակէին և մեր դպրոցական շարադրութեանց մէջ անվրէպ պիտի յիշուէին Պօսիւէներ, Ֆէնէլօններ, Վօլթէրներ, Լաֆայէթներ, Նափօլէօններ, Լամարթիններ, Հիւկօներ ևն. ևն: Եւ երբ տեսանք որ Պոլսէն եկող հայ կամ օտար մտաւորականներ, բժիշկներ, փաստաբաններ և վերջապէս 1879ին Վան հաստատուող առաջին ռուս և անգլիացի հիւպատոսներ Ֆրանսերէն կը խօսին, և երբ իմացանք որ ամբողջ աշխարհի միջազգային յարաբերութեանց միջոցը և նոյն իսկ Պերլինի վեհաժողովին մէջ խօսուած լեզուն Ֆրանսերէն է եղեր, ալ կրնաք երեւակայել թէ մեր յափշտակութիւնը ի՛նչ աստիճանի կը բարձրանար դէպ ի Ֆրանսա և իր գրականութիւնը:

Ֆրանսերէնը այլեւս Վանի բոլոր վարժարաններու մէջ մայր լեզուի չափ կարեւորութիւն կը ստանար մեծ զարկ ընդունելով (1) և 80-ական թուականէն սկսեալ ամէն տանը Աւետարանի և Եղիշէի քով երկիւղածութեամբ կը տեղաւորուէին Ֆրանսերէն զանազան գրքեր:

Օտար եւրոպացիները տեսնելով Ֆրանսերէնի հանդէպ այնքան խանդավառութիւն հայ շրջանակներու մէջ, և աշակերտներու ցոյց տուած յառաջդիմութիւնը այդ լեզուի մէջ, կը հարցնէին. «Երբ ձեր ուսանողները այսքան ընդունակ են օտար լեզուի, ինչո՞ւ անգլիերէն և գերմաներէն եւս չէք սորվեցներ», (անգլիերէնը կ'աւանդուէր 80ական թուականէն սկսեալ միայն Ամերիկեան միսիօնարաց վարժարանին մէջ և գերմաներէնը՝ 1900էն յետոյ հաստատուած գերմանական որբանոցին մէջ միայն:) Մուսուլի գերման հիւ-

(1) Մանաւանդ հիմնարկութեամբ „Արարատեան" վարժապետանոցին, որ երկու տարի վերջ Մ. Փորթուգալեանի պատասխանատուութեան ներքեւ Միացեալէն անկախ կեդրոնականի վերածուելով ապա 85ին փակուեցաւ Ծ. Ց.

Fonds A.R.A.M

պատոսը Հէօ Հօլշդայն, 1915 ին Երամեան վարժարանին կը խոստանար տարեկան 3000 մարքէ աւելի նպաստ մը, եթէ գերմաներէնի ուսումը եւս աւելնար ֆրանսերէնի և ռուսերէնի վրայ. (ռուսերէնը կ'աւանդուէր Երամեան վարժարանին մէջ 911էն և Նոր վարժապետանոցին մէջ՝ 918էն սկսեալ, և Պիrժևվեալ Վksoմoսթի թերթի թղթակիցը այցելելով Վանի վարժարանները 915 փետրուարին, և «Երամեան»ի մէջ ռուսերէնի դասերը քննելով և ռուսերէնէ ֆրանսերէն ու փոխադարձաձաբար թարգմանութիւններ ընել տալով բարձրագոյն կարգին՝ իր հիացումը կը յայտնէր թերթի նոյն տարուոյ No 13—471ի մէջ։ Ֆրանսական հիւպատոսներն ալ աշակերտաց յառաջդիմութիւնը ֆրանսերէնի մէջ խրախուսելու համար՝ Ալիանս Ֆրանսէզէն գրական մրցանակներ և վարժարանի համար ալ տարեկան նպաստ մը սահմանել կուտային, նոյն բանը ըրին նաեւ 1911ին հիմնուած Նոր վարժապետանոցին համար։)

(Շարունակելի) Հ. ԵՐԱՄԵԱՆ

ՈՒԽՏԱՎԱՅՐ

I.

Արեւ գիւղուհին ոսդարթներուն մէջէն կը ժպտի լճակին. լճափին տարածուած ենք քով քովի, ու կ'արթննան թիթեռները երազաթիռ. անտառն է անհուն, ջուրերն անրջուն, համերգն է հէքիաթ՝ Աստուծոյ աշխարհին...

Այս անծանօթ կուսաթրթիռ ափերուն դուն խոհուն եւ կապուտակ, կապուտակ խորհրդալի անտառներուն ծով աչքերով եղնիկին եւ խարտեաշ. խարտիշագեղ մազերդ փռէր ես կրծքիս, կուրծքիդ կուսական ընկղմանած եմ արբած, յաւերժահարսը ցնորքներուս...

Շուրթերդ քնքուշ, ո՜րքան մօտ հակած, ո՜րքան մեղմօրէն ինծ կը շշնջան... Աշխարհը անհուն, մենք վեհ աստուածներ, վեհագոյնն ալ եւս մեռնիլն է միայն... մեր գերեզմանը անյայտ լճափին, մենք հոն միասին՝ անվերջ հէքիաթ երջանիկ, անմահ երազ աստղական...

II.

Անյայտ ափին լճակին, լեռնալանջին ծաղկաւէտ գերեզման մը կայ, եղրեւենին հրաբոյր տերեւները խոնարհած կ'երազէ այնտեղ...

Թեւերը պարզած հեռուն կը սահին առագաստները կարապներու պէս, հեռու ջուրերուն ծամբորդը օտար յանկարծ կը լռէ, կը տխրի այնտեղ...

Լուսինն անհունէն ցայգանուրջներու ժանեակ կը շարէ շիրիմին սրտին, ալիքներն են հոն ամայութեան մէջ, օրրերգով անդորր, փրփուր գգուանքով...

Անյայտ եղերքէ մեղմ մթնշաղին նաւակ մը սահուն նաւափ կը հասնի, երկու լուռ ստուեր սիրահար քայլով կանգ կ'առնեն խոհուն եղրեւինին տակ...

«Կ'երդնում աստղերուն և լիճերուն և յանուն շիրմին այս նուիրական, յանուն նայուածքիդ աստղերուն կ'երդնում...»

— Ես քո՛ւկդ եմ յաւերժ...

ՌԱՖԱԷԼ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Թիֆլիս

Fonds A.R.A.M

ՀԱՃԻ ՉԷԼԷՊԻ

Յովհաննէս Երկանեան, աւելի հանրածանօթ իր « Հաճի Չէլէպի » մականունով, հարուստ և բարեպաշտ սեղանաւոր մ'էր, որ Կոստանդնուպոլիս կ'ապրէր Մահմուտ Բ.ի թագաւորութեան օրով: Այս Սուլթանը աչք կը տնկէ Տիւզեան հայ-կաթոլիկ գերդաստանին ինչքերուն, և աճուրդի հանել կուտայ անոր կալուածները, որոնց հետ նաեւ հաղորդութեան սկիհ մը (1819): Իսկել անուն լիրբ Հրեայ մը, զոր Սուլթանին սիրականը՝ Հալէթ Էֆէնտի՝ սեղանաւոր ըրած էր իրեն, արհամարհանքով կը ճօճէ նուիրական անօթը և կ'ըսէ քրքջալով. « Ի՛նչ շքեղ բաժակ՝ գինի խմելու համար շուայտութեան խնճոյքի մը մէջ: » Հաճի Չէլէպի, որ ներկայ էր աճուրդին, կը վիրաւորուի քրիստոնէութեան դէմ եղած այս անարգանքէն, և հրապարակաւ կը նախատէ չտես Հրեան: Իսկել դուրս կ'ելլայ սրահէն, գոչելով. « Ես ուղղակի Հալէթ Էֆէնտիին պիտի երթամ: Իմ հզօր պաշտպանս պիտի կարենայ իր ծառային պատիւը վերականգնել, սա նեաուր շունին գլուխը կտրել տալով: »

Հաճի Չէլէպի, տուն վերադառնալով, մերժեց կերակուր ուտել: Անքուն անցուց ամբողջ գիշերը, իր երկար ծխափողը քաշելով և խորհելով թէ ինչ ընելու էր ազատելու համար Իսկելի և Հալէթի վրէժխնդրութենէն, որոնք բազմաթիւ քրիստոնեայ ընտանիքներ կործանած և շատ անմեղ քրիստոնեաներ գլխատել տուած էին: Իր կինը, սեւ աչքերով և կամարակապ յօնքերով թխագեղ Հայուհի մը, զոր կը պաշտէր, չկանաց փարատել իր մտահոգութիւնը, այլ վոնտուեցաւ սենեակէն: Հաճի Չէլէպի, որ շատ զօրաւոր էր Հրեային առջեւ խոնարհելու համար՝ ներսէմ խնդրելով անկէ, հետեւեալ օրը կայսերական պալատը գնաց և արտասանեց իսլամական հաւատամքը. « Աստուածմէ զատ աստուած չկայ, և Մուհամմէտ է Աստուծոյ մարգարէն: » Սուլթանը, այս կրօնափոխութենէն սաստիկ ուրախացած, իր շնորհները շռայլեց անոր, « Հիտայէթ էֆէնտի » դրաւ անունը և մաքսատան տեսչութիւնը անոր յանձնեց: Սեղանաւորին կինը պալատը ղրկեց իր փեսան, Տէլի Պետրոսը (Քիւրքճիխանլեան), տեղեկանալու համար թէ ինչու կ'ուշանար հոն: Պալատականները Տէլի Պետրոսը կ'առաջնորդեն այն սրահը ուր իր անները Հալէթ Էֆէնտիի և ուրիշ մահմետական պաշտօնատարներու շնորհաւորութիւնները կ'ընդունէր: Տէլի Պետրոս, անոր գլխուն փաթթոցը տեսնելով, կը հասկըննայ եղելութիւնը, և կը մարի կ'իյնայ:

Ուրացողը իր ընտանիքին թողուց բոլոր ինչ որ ուներ կրօնափոխութենէն առաջ: Թէև, Սուլթանին հրամանովը, երկու ամենագեղ ճարիճ (գերուհի) ստացած էր իբր կին, իր հայ կողակցին կ'այցէր ամեն ամսու վերջին օրը, և կը վճարէր իր քրիստոնեայ մնացած ընտանիքին ամբողջ ծախքերը: Մահմետականներէն ծածուկ, դրամական նուէրներ կ'ընէր հայ կղերին, և, ամեն անգամ որ ամայի տեղ մը հայ քահանայի մը

Fonds A.R.A.M

պատահէր, կը յայտնէր անոր թէ սրտանց քրիստոնեայ մնացած էր, և ճաշակ կ'առնէր մեծ ջերմեռանդութեամբ և արցունք թափելով։

Հայ քահանայ մը օր մը մաքսատուն կ'երթայ, և կը յայտնէ թէ կ'ուզէ տեսակցիլ տեսուչ Հիտայէթ էֆէնտիին հետ։ Ուրացողին առջեւ կը տանին զայն։ Քահանան կ'ըսէ անոր թէ գաղտնի խօսելիք ունի, և կը խնդրէ որ ճամբէ սենեակին մէջ գտնուող անձերը։ Երբ առանձին կը մնան, կը յայտնէ թէ որոշած է իսլամութիւն ընդունիլ, քանի որ ոչ ոք տուած էր իրեն 30 օսմանեան ոսկի, անշարժ գրաւէ ազատելու համար իր տունը, որ իր կնոջ և զաւակներուն միակ ապաստանն էր։ Քահանան թրքերէն կը խօսէր։ Ուրացողը պատասխանեց հայերէն. «Աւ սա 30 ոսկին, և քրիստոնեայ մնացիր։ Եթէ ես, տագնապալից րոպէի մը մէջ, ստիպուեցայ իսլամութիւն ընդունիլ, Աստուած գիտէ թէ շան պէս կը զղջամ։»

ՄԻՆԱՍ ՁԵՐԱԶ

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀՈՂԻ ՎՐԱՅ

Հայկական ճակատագրի կազմաւորման տարօրինակ վճռական այս օրերուն, փարիզահայ գաղութն ալ կարծեց զգալ այդ գործին մէջ իր ալ օգնութեան բաժինը բերելու պէտքը։

Եւ ահա, այսպիսի ժամու մը՝ ուր օգնութիւններու յապաղումը կրնայ աղէտալի դժբաղդութիւններու պատճառ ըլլալ և շուտափոյթ գործնները ընդհակառակը բաղդօրոշ երջանկութեանց ծնունդ տալ, ահա թէ ինչպէս է գնացքը այն խորհրդակցութիւններուն որ փարիզէն կաթիլ մը ջուր պիտի նետէին հայկական գետի հսկայ հրդեհին վրայ։

Պիտի ուզեմ մատնանշել Մարտ ամսոյն...? և Յուլիսի մէջ տեղի ունեցած նիստերուն գործնական քայլ մը առնելու եղանակը։

Փարիզի Միջկուսակցային մարմինը շատ գեղեցիկ գաղափարը յղացած էր այս կամ այն ուղղութեամբ և պանպան հոսանքներու մէջ աշխատող մարմիններու ուժերուն կեանք տալ և համակեդրոնացնել, մէկ խօսքով Ազգային Միութիւն կազմել։

Այս գաղափարին իրագործմանը համար ժողովները տեղի ունեցան ուր հրաւիրուած էին փարիզի մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր ընկերակցութեանց ներկայացուցիչները։

Ես այդ տեսակ մը Ազգային Միութիւնը հիմնել ուզողներու տեսակէտները կամ անոնց հակառակողներուն առարկութիւնները չէ որ պիտի քննեմ։ Ճշմարտութիւն մը կայ, բոլորէն վեր և պարզ. այն է որ հակառակ փարիզահայ փոքրիկ գաղութին, ահագին թիւ մը կայ խմբաւորութիւններու և ութիւններու և հակառակ ասոր, ինչպէս յիշեցի, այս ամենէն աւելի ճգնաժամային վիճակին մէջ, ուր ազգին ապրելու կարողութեան ամենամեծ ապացոյցները պէտք է երեւան գան, փարիզահայ գաղութը ողորմելի, չքսելու համար յանցապարտ, գործունէութիւն մը ցոյց կուտայ։

Այն բոլոր խորհրդակցութիւնները որ տեղի ունեցան, փրփուրի մը պէս ցնդեցան և անհետեւանք անյայտացան։ Եւ ահա այդ չորս ամիսներու անորակելի դադարէն յետոյ, Պ. Զօպանեան կը խթանէ անգամ մը եւս և կրկին նիստեր կը գումարուին։

Fonds A.R.A.M

Ի՞նչ ըրին այդ նոր նիւթերը, ինչպէս ըսի, եւ սկզբունքներու, տեսակէտներու, համաձայնութեանց կամ հակամարտութեանց մէջ չէ որ կը մտնեմ. այլ մէկ բան կ'ըսեմ, ո՞րն է արդիւնքը այդ բոլոր նիւթերուն. իրապէս՝ այդ բոլոր հաւաքոյթներէն ոչ մէկ գործնական օգնութիւն բերուած է զոհողութեան սեղանին։

Խորհրդակցութիւնները կոչուած էին դարմանելու և զարկ մը տալու գործունէութեանց, և ահա չորս ամսի դադարէ մը վերջ նորէն կը հարցնեմ. ի՞նչ արդիւնքի հասան վերջին նիւթերը։

Այդ նիւթերուն մէջ [illegible] մանրամասնութեամբ — երբ Ահարոնեան կը յիշատակէ Hannibal ad portas — փոքրիկ հաշիւներով քննուեցան նիւթերու արձանագրութիւնները, վարչութիւններու և իրաւունքներու սահմանները ու յարաբերութիւնները։ Այնտեղ կը պակսէր մերկ իրականութեան սոսկալի գիտակցութիւնը, որուն ազդեցութեան ներքեւ պէտք էր որ շատ մը զոհողութիւններ տեղի ունենային ի խնդիր գործնական և անմիջական փոքրիկ օգնութեան մը։ Եւ դեռ ըսել թէ մտածողներ կան, որոնց առաջարկութեան համաձայն պէտք է ամիսներ սպասել որպէս զի Փարիզէն հեռացած հայ ջոջերը իրենց փարթամութիւններէն վերադառնան և բարեհաճին ակնարկ մը նետել — ամենայն հաւանականութեամբ առանց գրպանէն բան մը նետելու — հայ ազգին մահու և կենաց խնդրոյն վրայ։

Եւ դեռ ըսել որ մտածողներ կան որոնց առաջարկութեան համաձայն, պէտք է շաբաթներով պատրաստութիւններ տեսնել, խնդրագիր-հրաւիրագիրներ ղրկել (որուն խմբագրութեան և առաքման համար 7 հոգինոց յանձնախումբ մը ընտրելու համար երկար նիստ մը գումարել պէտք եղաւ) որպէս զի ապազգայնացած անդամները փարիզահայ գաղութին՝ ձանձրոյթը յանձն առնեն գալու և քուէարկելու և որպէս զի ասով կատարուած ըլլայ օրինականութիւններու ? և իրաւունքներու ? բոլոր տրամադրութիւնները։

Երբ և իցէ պիտի անդրադարձուի՞ որ օդային քննութիւններով և օրինականութիւնները յարգելու սին բծախնդրութիւններով ի՞նչ մեծ հարուած է որ կը տրուի ազգին ճգնաժամային հարցին։

Եզրակացնելով կ'առաջարկեմ, որ անմիջապէս շօշափելի հողի վրայ գործի սկսուի առանց սպասելու գաղութի հաւաքմանը. նկատի ունենալով որ Փարիզի միութիւններուն և գործօղ տարրերուն մեծ մասը կարելի եղած էր ի մի բերել։

Հայրենական բոցը համաճարակ կը վառի. պատի՜ւ և երանի՜ անոնց որ պաշտօնապէս կամ անպաշտօնօրէն, ներկայացուցիչ կամ իբր սոսկական անհատ իրենց փրկարար կաթիլները կը նետեն հոն։

Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Երուսաղէմէն Նամակ մը

*Illustration*ը իր Յունիս 8ի թիւին մէջ հրատարակած է Երուսաղէմէն նամակ մը „Ֆրանսա Երուսաղէմի մէջ“ տիտղոսով, որ կը վերջանայ Հայոց վերաբերեալ հետեւեալ շահեկան հատուածով.

„Իրողութիւն մը զոր կ'ուզեմ անցողակի մատնանիշ ընել, այն մասնաւոր համակրութիւնն ու վստահութիւնն է զոր Հայերը ցոյց կուտան Ֆրանսայի

Fonds A.R.A.M

Հայ որբեր Փորթ-Սայիտի Կարմիր-Խաչի խնամքին յանձնուած.

ներկայացուցիչներուն, որոնց վրայ դրած ըլլալ կը թուի իրենց վերջին յոյսը։

„Եթէ նկատի ունենանք որ մեր քաղաքին մէջ համախմբուած են Վանէն, Էրզրումէն, Պիթլիսէն, Մարտինէն և Տիարպէքիրէն գաղթականները, անկարելի է չտեսնել, այն արտայայտութեանց մէջ որոնց ականատես եղայ, ամբողջ Հայաստանի մէկ նոր խոյանքը դէպ ի Ֆրանսան։

„Վստահութեան այս ժէսթը լուռ ցաւի մը երեւոյթը կը պարունակ այն պահուն ուր մաքսիմալեան դաւաճանութիւնը կատարուած իրողութիւն մըն է արդէն, և ուր Պոլսէն կէս-պաշտօնական պեկոյց մը նոր ջարդերու կարելիութիւնը կը պատճառէ։

„Կը բաւէ որ հոս արտագրեմ ճառ մը պոր Երուսաղէմի Հայոց Ազգային վարժարանին աշակերտներէն մին կարդաց Ֆրանսական պահակազօրքին հրամանատարին՝ այս վերջնոյն Ս. Յակոբայ վանքը լրած այցելութեանը միջոցին.

„Պարոն հրամանատար,

„Ձերդ Վսեմութեան և Ձեր պատուարժան պաշտօնակիցներուն այցելութիւնը հրճուանքով ու երանութեամբ կը լեցնէ փոքրիկ ազգի մը զաւակները, որոնց շատերը, թրքական անզգամ հալածանքին հետեւանքով, իրենց հայրենիքէն հեռացած և իրենց սիրելիներէն ընդմիշտ պատուած են։

„Ա՛ր ուսուցիչները մեզի միշտ կը կրկնեն թէ այնտեղ, արեւմուտքի մէջ, կ'ապրի մեծ ու բարեգութ ազգ մը որ հալածեալ փոքրիկ ժողովուրդներուն պաշտպանը և անոնց քաղաքակրթու-

Fonds A.R.A.M

Թևան յոյսը եղած է միշտ. այդ ազգը վեհոգի Ֆրանսան է։

„Թոյլ տուէք մեզի ողջունել ձեր մէջ այդ փառաւոր Ֆրանսան զոր մեր մանկութենէն ի վեր կը սիրենք և որուն յաղթանակին համար ամէն օր նորանոր մաղթանքներ կ'ընենք, յաղթանակ որ Լոյսի ու Պատուէրի գերակշռութիւնը պիտի ըլլայ Խաւարին ու Բռնապետութեան վրայ, և որմէ պիտի ծագին մերինին պէս կեղեքեալ ժողովուրդներուն ազատագրութի՛ւն ու երջանկութիւնը“։

„Հնչուն ու անամէջ „քոմփլիման“ներ չեն ասոնք։ Արարքներ եկան հաստատել այս խօսքերը։ Միայն Երուսաղէմի շրջանին մէջ, քանի մը Հարիւր երիտասարդ Հայեր կամաւոր գրուեցան Արեւելքի Լեգէոնին համար։“

ՆԱՄԱԿ ՄԸ Պ. ՊԱԼՖՈՒՐԻՆ

Փարիզ, 26 Յունիս 1918.

Պարոն նախարար,

Շնորհակալ եմ այն պատուոյն համար զոր ինծի ըրած էք ձեր ձեռքով ասորագրուած բառ մ'ուղղելով ինծի *La Femme Arménienne* գրքէս օրինակի մը ձեզ ուղարկման առթիւ։ Այդ աղնիւ ուշադրութեան նշանը ես կը նկատեմ իբր համակրութեան արտայայտութիւն մը հայ ժողովրդին, որուն մէկ համեստ թարգմանն եմ ես, և առիկա ինձ կը խրախուսէ ձեզի խնդիրք մը ներկայացնելու (ու առանց ո և է պաշտօնական հանգամանք ունենալու, ես համոզուած եմ որ առ իմ հայրենակիցներուս միահաղոյն զգայումը կ'արտայայտեմ)։

Այն վեհագի բարեկամութիւնը զոր Անգլիոյ կառավարութիւնն ու ժողովուրդը, ինչպէս և Ֆրանսայի կառավարութիւնն ու ժողովուրդը, միշտ շնորհած են մեր դատին՝ մեզի յայտնի է, մենք առար մէջ կը գտնենք մեր գերադոյն կազդոյրը այն ահաւոր ճգնաժամին մէջ զոր մեր ժողովուրդը կ'անցընէ այս պատերազմի ընթացքին, վեհանձն յայտարարութիւններ՝ որ մեր ժողովուրդին կ'ապահովեն իր ազատագրումը այս պատերազմի վախճանին, եղան բրիտանական ազգի պաշտօնական ներկայացուցիչներուն կողմէ. ասոնց յիշատակը կը պահենք մենք խորին երախտագիտութեամբ։ Բայց Պրէսթ-Լիթովսքի բանակցութիւններէն և թուրք յարձակողականին Հայաստանի մէջ վերըսկսելէն ի վեր, Հայաստանի անունը երբեք չարտասանուեցաւ անգլիացի նախարարներու ճառերէն ոչ մէկուն մէջ, ոչ ալ Դաշնակիցներու կողմէ եղած հաւաքական յայտարարութեանց մէջ։ Պրէսթ-Լիթովսքի պաշնագրին դէմ Դաշնակիցներու կողմէ Լոնտոն առորագրուած բողոքին մէջ, ոչ մէկ յիշատակութիւն եղած էր Հայաստանին, որ սակայն ամենէն անզթօրէն զոհուած երկիրն եղաւ այդ վատութեան կոթող մը եղող պաշնագրէն։ Վէրսայլի վերջին յայտարարութեան մէջ՝ կեղեքեալ ժողովուրդներու ամենէն կեղեքեալը անտես առնուած էր։ Մենք վստահ ենք որ Անգլիոյ և բոլոր Դաշնակիցներու համակրութիւնները Հայաստանի համար կը մնան այնքան խորին որքան անցելոյն մէջ և թէ նիւթական աւելի մեծ կարեւորութիւն ունեցող և աւելի տիտղոսական հարցերու ընծայուած ուշադրութիւնն է միայն պատճառ այդ մոռացման, բայց ինչ որ կ'անցնի Հայաստանի մէջ, այնքան խորապէս յուզիչ է, Հայոց բռնած արի և ուղղամիտ ընթացքը այնքան պերճեցիկ բարոյական վեճութիւն մը կը պարունակէ, որ Հայաստանը արժանի կը թուի մեզի յիշատակութեան այն բոլոր հանդիսաւոր առիթներուն մէջ ուր Դաշնակից ազգերու ղեկավարները խօսք կ'առնեն իրենց

Fonds A.R.A.M

պատերազմական նպատակները բանաձեւելու համար։ Ատկից զատ, աշխարհիս չորս կողմը ցրուած Հայերը, որոնց սրտերը այնքան մեծ սուգով մը և այնքան խոր անձկութեամբ մը բեռնաւոր են, պիտի սփոփուէին, կազդուրուէին՝ տեսնելով ապահովիչ բառի մը կրկնուիլը այդ պաշտօնական յայտարարութեանց մէջ որ ապագան կ'ուրուագծէին (1)։

Երբ Պրէսթ-Լիթովսքի պաշնադրով մաքսիմալիսթները Հայաստանը մատնեցին գերմանօ-թուրքերուն, Հայ ժողովուրդը, իր զոյութիւնն իսկ վտանգի մէջ տեսնելով հանդերձ, մերժեց ականջ դնել համաձայնութեան առաջարկներուն զոր իրեն կ'ընէին Թուրքերն ու Գերմանները, որոշեց ղէնքով դիմադրել, մինչ Վրացիները մատնակցիլ դիմադրութեան, և ահա հինգ ամսէն աւելի է որ յուսահատ ու հերոսական դիմադրութիւն մը կը հանէ Թուրքերուն դէմ՝ հակառակ ամենաանպատեհ պայմաններուն ուր կը գտնուի։ Թուրքերը, կատղած՝ հայ զօրքերուն այս մնացեալին դիմադրութենէն որ իրենց յառաջխաղացութիւնը դանդաղ ու դժնդակ զարձուցին և զայն անոնց շատ սուղի նստեցին, կոտորեցին այն բոլոր անզէն ու անպաշտպան ոչ-ռազմիկները որ չկրցան փախչիլ, հայ զօրքերը ամիսներէ ի վեր Թուրք բանակի մէկ կարեւոր մասը կը բռնեն կը զբաղեցնեն ուրեմն, հայ ժողովուրդը կը կատարէ ուրեմն մինչեւ վերջը իր «փոքրիկ դաշնակցի» պարտականութիւնը, մեր զօրագունդերը ետ կը մղուին, բայց կը շարունակեն միշտ կռուիլ, սպասելով այն օրհնեալ ժամուն ուր Միջագետքի բրիտանական բանակէն հատուած մը իր երեւումը պիտի ընէ Կովկասի մէջ։ Հայոց այս քաջամարտ ընթացքը միթէ արժանի չէ՞ դէթ մէկ բառով գնահատուելու՝ դաշնակից քաղաքականութեան պարագլուխներուն ճառերէն մէկուն մէջ։

Հայերը երբեք չեն տարակուսած Դաշնակիցներու չաղթանակի մասին, և այժմ աւելի քան երբեք վստահ են անոր։ Հազարաւոր հայ երիտասարդներ այս միջոցիս կամաւոր կը շարունակեն գրուիլ Ամերիկայի մէջ՝ տասնապետելու համար Ֆրանսական բանակի Արեւելքի լեգէոնը։ Հայ ազգը անջնջելի է, Թուրքերն ու Գերմանները, Քիւրտերն ու Թաթարները միացած կրնան սպաննել բազմաթիւ հայեր, չեն կարող մեր «ազգը» ջնջել. մեր ցեղին բեկորները կարող պիտի ըլլան վերակազմել Հայկական Ազգն ու Տէրութիւնը, որ տեսնով, իր ազատութեան օրերուն, այնքան ծառայութիւններ մատոյց քաղաքակրթութեան և քրիստոնէութեան։ Բայց մինչեւ որ հնչէ չաղթանակի ժամը, այդ ալեւոր ժողովուրդը որ Ազատութեան զաղին համար ամենէն վիթխարի զոհաբերութիւնը կրեց, պէտք ունի մերթ խրախուսուելու, սրտապնդուելու՝ այս ազատարար պայքարին գլուխը գտնուողներուն բերնէն ինկող քանի մը խօսքով։

Այն մեծանուն անձնաւորութիւնը, որուն կ'ուղղեմ այս խնդիրքը, և որ՝ նշանաւոր խորհող և բարձրաթռիչ քաղաքագէտ՝ այնքան հոյակապօրէն կը ներկայացնէ բրիտանական մտքին ու նկարագրին մեծութիւնը, լաւվին պիտի զգայ՝ վստահ եմ՝ ինչքան ժողովրդին այս բաղձանքը սրտայոյզ է և արդարացի, և հատատօրէն կը յուսամ որ բարութիւնը պիտի ունենայ անոր գոհացում տալու։

Կը խնդրեմ, պարոն նախարար, որ համբիք ընդունիլ, Անգլիոյ և իր Դաշնակիցներու

---

(1) Նամակագիրը նիcs այս ոգւով հրապարակային կոչ մը բրաւ Ֆրանսական կառավարութեան՝ Cercle des fonctionnairesի իր բանախօսութեան մէջ, որուն այդ մասը պիտի հրատարակենք մեր յաջորդ թիւով։

Fonds A.R.A.M

արագ ու ջախջախիչ յաղթանակին համար բոլոր մաղթանքներուս հետ իմ յարգալից և անձնուէր զգացմանցս հաւատալիքը։

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ
Նախագահ Փարիզի Հ. Մտ. Միութեան

Նամակագիրը ստացաւ հետեւեալ պատասխանը.

Ֆօրին Օֆիս, 5 Յուլիս 1918

Պարոն,

Պետական քարտուղար Պ. Պալֆուր ինծի պաշտօն յանձնեց ձեզ իմացնել թէ ստացած է ձեր 26 Յունիս թուականով իրեն ուղղած նամակը և ապահովել ձեզ թէ Հայաստանի տառապանքներն ու զինուորական ոգին զինքը արժանի կը կացուցանեն բոլոր քաղաքակիրթ պետութեանց օգնութեանն ու համակրութեանը։

Ընդունեցէք, ևն.

Ռ. ԿՐԱՀԱՄ

Պ. ՊԱԼՖՈՒՐԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ֆրանսական լրագիրներէն ոմանք հրատարակեցին հետեւեալ հեռագիրը Լոնտոնէն.

« Յուլիս 10ին, անգլիական խորհրդարանին մէջ, պատասխանելով Պ. Ռամսէ Մաք Տօնալտի մէկ հարցումին, Պ. Պալֆուր հետեւեալ յայտարարութիւնն ըրաւ. « Ամենախորին համակրութեամբ և հիացմամբ կը հետեւինք այն քաջարի դիմադրութեան զոր Հայք Թուրք բանակին դէմ կը հանեն իրենց ազատութեան և իրենց պատուոյն պաշտպանութեան համար։ Մենք մեր բոլոր կրցածը կ՚ընենք անոնց օգնութիւն հասցնելու համար։ Իսկ Հայաստանի ապագային վերաբերմամբ, պիտի յիշեմ միայն այն յայտարարութիւնները զոր Դաշնակից Տէրութեանց գլխաւոր պետական մարդիկը ըրած են արդէն։ Այդ ապագան պիտի որոշուի ըստ ժողովուրդներու ինքնորոշման սկզբունքին։»

Ս. ՊԱՊԸ եւ ՀԱՅԵՐԸ

Հռոմ, Յուլիս. — « Օսսերվաթորէ Ռօմանօ » կը գրէ թէ Ս. Պապը երէկ ընդունեցաւ Մխիթարեան Հայ Միաբանութեան անդամները։ Պատասխանելով անոնց ուղերձին, Պապը ըսաւ. « Պէտք չունինք ըսելու թէ սիրոյ բոցը շատ բուռն է մեր սրտին մէջ արեւելեան բոլոր եկեղեցիներուն համար։ Բայց ինչպէս որ բաղդէն ամենէն քիչ նպաստաւորուած և դժբաղդութենէն ամենէն աւելի հարուածուած զաւակները մասնաւոր գուրգուրանք մը կը պահանջեն, Մենք յատուկ հոգածութիւն մը կը տածենք հայ Եկեղեցւոյն ու նոյն իսկ բովանդակ հայ Ազգին նկատմամբ, որ գիտենք թէ յարատեւ դժբաղդութեամբ մը կը տառապի։ »

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՕՐԸ ԵՒ ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

Յուլիս 4ի մեծ տօնին, զոր Ֆրանսա տօնեց անօրինակ շքով և ոգեւորութեամբ, հայ գաղութը ուզեց մասնակցիլ. առաւօտուն, մեր եկեղեցւոյն մէջ արարողութիւն մը տեղի ունեցաւ և աղօթքներ արտասանուեցան ամերիկեան ու դաշնակից բանակներու յաջողութեան համար. կէս օրէն յետոյ, գաղութիս հոգեւոր Հովիւը Տ. Վռամ-

Fonds A.R.A.M

շապուհ Աւագ-Քահանայ, ընկերակցութեամբ Հոգաբարձութեան ատենապետ Պ. Սվաճեանի և ատենադպիր Պ. Ա. Կէվրէկի, գնաց ամերիկեան դեսպանատուն, ներկայացաւ դեսպանին, և մատոյց յանուն հայ գաղութին Փրանսերէն ուղերձ մը, որուն ահա թարգմանութիւնը.

"Ձերդ Վսեմութիւն,

"Այս հանդիսաւոր օրուան մէջ ուր Միացեալ Նահանգները կը տօնեն բարեբաստիկ տարեդարձը Անկախութեան Օրին, բոլոր հայ սրտերը, խորապէս յուզուած, կը սլանան դէպ ի ձեր մեծ Հայրենիքը, անոր ներկայացնելու համար խանդավառ շնորհաւորութիւնները ու անսահման երախտագիտութիւնը հերոսական մարտիրոս Հայաստանին, որուն ամերիկեան ժողովուրդը ա՛նքան բարիքներ ըրած է, թէ՛ ձեր ազատ երկնքին տակ ապրողներուն և թէ՛ անմարդի երկիրներ աքսորուածներուն:

"Այս առթիւ, մեր եկեղեցւոյն մէջ կրօնական արարողութիւն մը կատարեցինք, յաջողութեան ու վերջնական յաղթանակին համար ամերիկեան ազգին և իր դաշնակիցներուն, որպէս զի շնորհիւ անոր վսեմ ձիգերուն, անբռնաբարելի ազատութիւնը պահպանուի աշխարհիս բոլոր ժողովուրդներուն վրայ՝ ընդդէմ բարբարոսութեան:

"Ֆրանսայի բոլոր հայ գաղութները շնորհաւորած պիտի ըլլան Ձեր Վսեմութեան եթէ բարեհաճիք ամերիկեան մեծ ազգին և իր մեծանուն նախագահին հաղորդել իրենց երախտագիտութեան խորին զգացումները և իրենց սքանչացումը:

"Հաճեցեք ընդունիլ, Ձերդ Վսեմութիւն, մեր խորին յարգանաց հաւաստիքը:"

Փարիզի Հայ Մատուռական Միութիւնը ուղղեց Փարիզի Ամերիկեան Քլիւպի նախագահ Պ. Լօրանս Պենեթին՝ Յուլիս 3ի թուականով հետեւեալ նամակը.

"Պարոն նախագահ,

"Ամենէն բուռն խանդավառութեամբ է որ Միութեան ընկերակիցներս ու ես կը մասնակցինք ամերիկեան Անկախութեան Օրուան հանդիսութեան ողջ վաղը ձեր մեծ ազգը և բոլոր դաշնակիցները պիտի տօնեն: Ազատութեան ոգին խակ է որ վաղը պիտի փառաբանուի: Եթէ ազատութիւնը սիրելի ու նուիրական է մեծ ու ազատ ազգերուն որ զայն իրենց բազմապակ կորովով կը պաշտպանեն Բռնութեան յարձակմանցը դէմ, ան աւելի եւս սիրելի և նուիրական է այն ժողովուրդներուն ողջ ճակատագիրը կապուեց բարոյական այդ վերին լոյսէն, առանց որուն կեանքը դառնութիւն ու ցաւ է միայն: Հայ ժողովուրդը, որ իր ուժերուն բոլոր չափով կը կռուի՝ Իրաւունքի մեծ ախոյեաններուն կողքին՝ իր ազատութիւնը վերագտնելու և աշխարհիս մէջ արդարութեան յաղթանակին նպաստելու պատիւն ունենալու համար, այսօր իր սքանչացմամբ ու երախտագէտ գորովի ողջոյնը կ'ուղղէ ամերիկեան մեծ ազգին, որուն ամբողջ պատմութիւնը ազատութեան դաս մը եղած է, և որուն հզօր աջակցութիւնը վճռական պիտի ըլլայ Ազատութեան յաղթանակը ապահովելու և փութացնելու համար, այդ մարդասէր ու ասպետական ազգին, որ այնքան ձեւերու տակ՝ Հայութեան այնքան ազնիւ, խորունկ ու գործօն համակրութիւն մը շնորհած է:

"Ընդունեցէք, եւն."

Պ. Լօրանս Պենեթ ղրկած է հետեւեալ պատասխանը.

Սիրելիդ իմ նախագահ,

„Մեծապէս զգածուեցայ այն նամակէն զոր հաճեր էիք ինձ ուղղել յուլիս 4ի Ամերիկեան Ազգային Տօնի նախօրեակին, և ջերմ շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ ձեզի:

Fonds A.R.A.M

„Պիտի հաղորդեմ այդ նամակը Ամերիկեան Ակումբին՝ իր յառաջիկայ հաւաքման, և վստահ եմ որ ան պիտի գնահատուի անոր բոլոր անդամներուն կողմէ։

„Աւելորդ է թերեւս անգամ մը եւս շեշտել այն մեծ համակրութեան մասին զոր ամերիկեան ժողովուրդը միշտ ունեցած է ձեր ազնիւ ազգին համար որ գիտցած է՝ դարաւոր տառապանքներէ յետոյ՝ իր մտաւոր իտէալը անեղծ պահել։

”Դուք մեզի պէս ունիք բովանդակ վըստահութիւն Դաշնակիցներու յաղթանակին, յուսանք որ օսմանեան պետութեան կործանումովը, ձեր ժողովուրդին տառապանքները ընդ միշտ պիտի վերջանան։

„Կը խնդրեմ, սիրելիդ իմ նախագահ, որ հաճիք ընդունիլ իմ բարձր համարմանս հաւաստիքը։"

L'Effort de la France et de ses Alliésի վարչութիւնը ազնիւ ու սրտայոյզ գաղափարն ունեցած էր Ամերիկայի ի պատիւ այս մեծարանքի արտայայտութեանց մասնակից ընել կեղեքեալ ազգերը. կազմակերպած էր Յուլիս 4ի օրուան համար Ֆրանսայի հինգ քաղաքներու մէջ (Պարիզ, Թուռ, Ռոշֆոր, Պըզանսօն, Շոմօն), հաւաքումներ որոնց իւրաքանչիւրին մէջ պիտի բանախօսէին ամերիկացի անձնաւորութիւն մը և կեղեքեալ երկու ազգերու ներկայացուցիչներ։ Թուռի մէջ հրաւիրուած էին բանախօսել փրոֆ. Հէրպէրթ Ադամս Կիպընս, Պ. Փոթօքի, Լեհացի, և Վրաթիսլաւ-Թըրքա, Չէխօ-Սլօվաք. Պարիզի մէջ՝ Պ. Միրխութհըր, ամերիկեան դեսպանատան մասնաւոր խորհրդական, և Պ. Լօժէլ՝ Ալզասցի, Պ. Վիլմօթ, Լօրէնցի. Պըզանսօնի մէջ՝ Պ. Չարլզ Փրինս, Պ. Նօվաքօվիչ, Սերպ, Պ. տը Կիլլի, Սերպօ-Խրուաթ. Շոմօնի մէջ, Փրինսթընի համալսարանի ուսուցչապետ Պ. Նիթլթըն, Պ. Մօրիս տէզ Օմպիօ, Պելճիքացի, և Թօմաս Եօնեսքօ, Ռումանացի. Ռոշֆոր Սիւր-Մէրի մէջ, Եւրոպայի մէջ Ամերիկեան համալսարաններու Միութեան ընդհ. քարտուղար և Փրինսթընի համալսարանի ուսուցչապետ Պ. Վան Տայք, Տօքթ. Սամնէ՝ Սուրիացի, ու Պ. Ա. Չօպանեան։

Ռոշֆորի հանդիսութիւնը տեղի ունեցաւ քաղաքին մեծագոյն սրահին մէջ, որ լեցուն էր խուռն բազմութեամբ։ Բեմին վրայ ներկայ էին շրջանին ծովային կառավարիչ ծովակալ Շարլիէ, ամերիկացի ծովային ու ցամաքային բարձր սպաներ, քաղաքապետը ու նախագահը, տեղւոյն Աշխարհագրական Ընկերութեան (որ կազմակերպողն էր) նախագահն ու քարտուղարը, և այլ անձնաւորութիւնք։ Խօսեցան քաղաքապետը, Տօքթ. Սամնէ, Պ. Չօպանեան, Պ. Վան Տայք, ամերիկացի սպայ Կրին, ծովակալ Շարլիէ, Պ. Վան Տայք, որ ճոխ ու բարձր գաղափարներով լեցուն գեղեցիկ ճառ մը արտասանեց, ամենասրտագին ու ջերմ համակրութեամբ խօսեցաւ արեան ու խաւարի մէջ թաղուած Հայաստանի մասին և անոր վերածնութիւնը աներկբայելի հռչակեց։

Ահա վերջաբանը Պ. Չօպանեանի ճառին, ուր բանախօսը պարզեց հին ու նոր բարոյական մեծ կապերը որ ամերիկեան և հայ ազգերուն միջեւ կը գտնուին և ինչ որ կը պարտի Հայաստան Ամերիկային.

“Աջակցութիւնը զոր Ամերիկա կը բերէ այս ազատագրական պատերազմին, մեծ է՝ ոչ միայն նիւթական զօրութեան ստուարացման, այլ մանաւանդ բարոյական զօրութեան բազմացման տեսակէտով։ Ֆրանսական հոգւոյն ազնուութեան, ասպետականութեան, անարատ քաջութեան, այն բարձր ու մարդկային զգացումներուն որ կ'ոգեւորեն Անգլիան, Իտալիան՝ այս խորհրդանշանական պայքարին մէջ, կուգայ աւելնալ ազնուութիւնն ու ասպետականութիւնը ամերիկեան հոգւոյն, փրուսիական զինամոլութեան բըրտութեանը, անգթութեանն ու շնականու-

Fonds A.R.A.M

թեանը և Թուրքին մարդակեր բարբարոսութեանը դէմ մաքառելու համար: Ազատութեան Արձանը, հոգի առած, երկնքին մէջ թռիչքը պարզելով՝ ովկիանոսն անցեր եկեր է՝ այս նուիրական պայքարին վերեւ սաւառնիլ՝ Ռիւտի ստեղծած վսեմ պատկերին քով, որ չորս տարիէ ի վեր անսահման ռազմադաշտին վրայ հոլաթեւ սանալով, իր հոյակապ ժեսթոնին ու ալաղակովը Ֆրանսայի զարմանահրաշ դիւցազնութիւնը կը վարէ:

"Օրհնեա՛լ ըլլան ղէնքերը վեհոգի Ամերիկային, ամենասիրելի Ֆրանսային և իրենց բոլոր արի դաշնակիցներուն: Անոնց յաղթանակը, որ անտարակուսելի է, աշխարհը պիտի մաքրէ բռնութեան հեղձուցիչ խաւարէն և մարդկային արժանապատուութեան դէմ գործուած այնքան հրէշային նախճիրներու ամօթը պիտի լուայ. անիկա վրէժը պիտի լուծէ գերմանիս–Թուրք բարբարոսութեան բոլոր մարտիրոսներուն, և անոնց ամենէն ցաւագինները՝ որ Հայաստանի արիւնթաթաւ հողին մէջ կը քնանան: Բովանդակ հայ ժողովուրդը, այս իրիկուն, իմ խոնարհ բերնովս, իր սիրոյ, երախտագիտութեան և սքանչացման ողջոյնը կ'ուղղէ ամերիկեան մեծանձն ազգին:"

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՖՐԱՆՍԱ

Յուլիս 14ի ժողին առթիւ, որ այս տարի ժողուեցաւ՝ ինչպէս Յուլիս 4ի ժողը՝ արտասովոր հանդիսաւորութեամբ և բոլոր մեծ ու փոքր դաշնակից ազգերու և "ազատագրեալ" ժողովուրդներու մասնակցութեամբ, Փարիզի Հայոց Հոգեւոր Հովիւը, Հոգաբարձութեան առենապետը՝ Պ. Ա. Կէվրէկ և Հայ Մտաւորական Միութեան նախագահը, Պատերազմական նախարարարատունը գացին յանձնել ուղերձ մը Ֆրանսայի նախարարապետ և պատերազմական նախարար Ժ. Քլէմանսոյին ուղղեալ. բարեպատը փութացած էր նայն վայրկեանին իսկ առնել ուղերձը մեծանուն Ֆրանսացւոյն, որ պաշտօնապէս յանձնեց իր քաղաքային գահլիճի պետին՝ Պ. Կօտէնին՝ ընդունիլ իր կողմէ Հայ պատուիրակները և անոնց յայտնել իր շնորհակալութիւնները. "Պ. նախագահը, ըսաւ Պ. Կօտէն, յատկապէս գգացուած է ձեր ուղերձէն, ձեր յայտնած զգացումները իր ազգային ինքնասիրութեան համար մեծապէս հաճելի են և թանկագին, և կը ցաւի որ ծայրայեղօրէն զբաղուած ըլլալով այս րոպէին չի կրնար ձեզ ընդունիլ. իր և բոլոր Ֆրանսայի համակրութիւնը յայտնի են ձեր փոքրիկ բայց քաջարի ժողովուրդին համար":

Ստորեւ կը հրատարակենք թարգմանութիւնը այդ ուղերձին.

Փարիզ, 14 Յուլիս 1918

Պարոն նախագահ,

Ֆրանսայի ազգային տօնի այս օրուան մէջ, ուր մարդկային Ազատութիւնն է որ կը տօնուի, հաճեցէք ընդունիլ Ֆրանսայի հայ գաղութներուն ջերմեռանդ հիացման արտայայտութիւնը՝ այն վեհ ու գերմարդկային դիւցազնութեան համար որով ամպեստականութեան և ազատամտութեան այս հայրենիքը կը վարէ Իրաւունքի խաչակրութիւնը Բռնապետութեան խաւարչային ուժերուն դէմ:

Մեր ժողովուրդը, որ Ֆրանսան կը նկատէ իր մտաւոր հայրենիքը, որ ա՛նքան երկար առենէ ի վեր անոր հանդէպ կը տածէ ա. մենաջերմ սիրոյ և ամենախոր երախտագիտութեան զգացումներ՝ այն դասերուն և բարիքներուն համար զոր անկից ստացած

Fonds A.R.A.M

է, իրեն պատիւ համարեց իր ուժերուն բովանդակ չափով մասնակցիլ այս նուիրական պայքարին զոր Ֆրանսա կը մղէ, իր ազնիւ դաշնակիցներուն հետ, Բռնութեան ոգիին դէմ: Ֆրանսայի դաշտերուն ու Հայաստանի լեռներուն վրայ, մեր զինուորները կը կռուին այնքան մեր սարսափդ հայրենիքին ազատագրումին որքան Ֆրանսական մտածման՝ Արդարութեան ու Ազատութեան ոգւոյն՝ յաղթանակին համար: Մեր բովանդակ ժողովուրդը իր ազատումը Ֆրանսայի և Ֆրանսական զաւին յաղթանակէն կը յուսայ:

Հայ սրտերը, անոնք որ ճնշման տակ են և անոնք որ ազատ երկիրներու մէջ կը թրթռան, այսօր միահաղոյն կը ծանեն՝ Ֆրանսական սրտերուն հետ միանաբար՝ Ֆրանսայի ազգային ծնունդը, մարդկային արժանապատուութեան ծնունդը, և ամենէն հրաշալու մաղթանքները կ'ընեն Ֆրանսայի ազատասէր զէնքերու յաղթանակին համար:

Եւ թող մեզի թոյլ տրուի Ֆրանսայի հանդէպ այս երախտագիտական արտայայտութեան միացնել արտայայտութիւնը մեր խոր հիացման և մեր յարգալից սիրոյն զէպ ի ձեզ, Պարոն Նախագահ, որ ա՛յնքան հոյակապօրէն կը մարմնացնէք Ֆրանսական ազգին լուսաշող քաջութիւնն ու ազնուական կոթովը, այն պահուն ուր անոր զէմքը կը ճառագայթէ ամենաբարձր մեծութեամբը զոր ան երբեք ի յայտ բերած ըլլայ:

Հաճեցէք ընդունիլ, Պարոն Նախագահ, մեր մեծարանքին ու անձնուիրութեան հաւաստիքը:

Ի դիմաց Ֆրանսայի հայ գաղութներուն
ՎՈՒԱՄՇԱՊՈՒՀ Ա.Ի-ՔԱՀ. ՓԻՊՐԵԱՆ
Ի դիմաց Փարիզի Հ. Եկեղ. Հոգաբարձութեան
Նախագահ՝ Ս. ՍՎԱՃԵԱՆ
Ի դիմ. Փ. Հ. Մտաւորական Միութեան
Նախագահ՝ Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Պ. ՔԼԷՄԱՆՍՕԻ ՆԱՄԱԿԸ
Հայոց Հարցի մասին

*Le Temps*ի Յուլիս 25 թիւէն և *Echo de Paris*ի ու *Petit Parisien*ի Յուլիս 24ի թիւերէն կ'իմանանք որ Պօղոս Նուպար փաշա, Հայ Ազգային պատուիրակութեան նախագահը, Հէնինըպօնէն ուղղեր է Պ. Քլէմանսօին նամակ մը՝ Յուլիս 14 թուակիր՝ Հայոց հարցի մասին, և ստացեր է պատասխան մը. վերոյիշեալ թերթերը կը հրատարակեն այդ նամակներուն գլխաւոր հատուածները. ահա թարգմանութիւնը այդ հատուածներուն.

Հէնինըպօն, 14 Յուլիս 1918

"Այս րոպէիս Ֆրանսական լրագրի մը մէջ կը կարդամ թէ Պ. Պալֆուր երէկ անգլիական խորհրդարանին մէջ Հայոց ի նպաստ յայտարարութիւն մը ըրած է և հատուածած է թէ անոնք պիտի ըլլան մին այն ազգերէն որոնց բաղդը Դաշնակիցները պիտի վճռեն ըստ ժողովուրդներու ինքնորոշման իրաւունքին:

"Եթէ հիմա ձեզի կը գրեմ, խնդրելու համար է որ մեզ չլքանէք այս անձկութեան ժամերուն մէջ:

"Պոլշեվիք դաւաճանութեան շնորհիւ Թուրքիոյ հայկական նահանգները Թուրքերու կողմէն վերագրաւուելէ յետոյ, ահա Կովկասի Հայերն ալ — Անգլիացիները անոնց օգնութեան հասնիլ կարենալէ առաջ, — ջախջախուեցան, և ստիպուեցան գլուխ ծռել Պոլիս գումարուած խորհրդաժողովին պարտադրած պայմաններուն և սահմանափակուիլ պզտիկ հանրապետութեան մը մէջ, որպէս թէ անկախ, և որ Գերմանիոյ ճորտը պիտի ըլլայ:

"Հայաստանի կոտորածներէն ափ մը ողջ մնացողներ, (մօտ 25,000) միակն են որ դեռ կը դիմադրեն այդ ճակատին վրայ՝

Fonds A.R.A.M

յուսահատութեան կորովովը և քաջութեամբ մը որ յարգանք կը ներշնչէ։

"900 հայ կամաւորներէն որ պատերազմի սկիզբէն իսկ Ֆրանսայի օտար լեգէոնին մէջ կամաւոր գրուած էին, հազիւ չիսուն կտուող կը մնայ, մնացեալը Ֆրանսական ճակատին վրայ լինկան, ամենէն փառաւոր վկայութիւնները սառնալէ չեռոյ իրենց քաջութեան և իրենց ցոյց տուած պինուռ բանական հաղուագիւտ յատկութեանց համար։

"Եգիպտոսէն ու Ամերիկայէն փութանակի եկող կամաւորներ վաշտեր կազմեցին Արեւելքի լեգէոնին մէջ և այս պահուս իսկ ճամբայ ելած են դէպ ի Պաղեստին, ուր կ'երթան կռուիլ Ֆրանսական զօրաբաժնին մէջ։ Անոնք հոն գացին խանդավառութեամբ, ամէն բան զոհած ըլլալով՝ Դաշնակիցներու կողքին իրենց հայրենիքը վերջապէս ազատագրելու յոյսով։

"Բայց անոնք պէտք ունին, ինչպէս վանի և Էրզրումի նահանգներուն իրենց եղբայրները որ կը կռուին իրենց ընտանի յարկերը պաշտպանելու համար... բոլոր Հայերը պէտք ունին, այս անձկութեան օրերուն մէջ, Ֆրանսայի մէկ կազդուրիչ, խրախուսիչ խօսքին։ Այդ է որ կուգամ պաղատիլ ձեզ որ շնորհէք անոնց։

"Կը խնդրեմ որ ձեր կառավարութիւնը մօտակայ առիթէ մը օգտուի՝ և կամ նոյն իսկ առեղծէ առիթ մը՝ ըսելու համար թէ Ֆրանսա, կեղեքեալ ժողովուրդներու աւանդական պաշտպանը, չվիտի լքանէ Հայերը՝ ինչպէս որ չվիտի լքանէ միւս հպատակ ազգութիւնները, և թէ չմոռնալով Պոլսոյ խորհրդաժողովին պարտաւոր ըրած կարգադրութիւնները՝ ինչպէս որ չմոռնայ Պրէսթ-Լիթովսքի և Պուքրէշի դաշնագրերը, յաղթանակի օրը՝ արդարութեան հաստատում ընել պիտի տայ Հայոց՝ անոնց ազգային ցանկութիւնները իրագործելով։"

Ահա պատասխանը Պ. Քլէմանսօի, զոր կը թարգմանենք *Petit Parisien*էն, որ զայն հրատարակած է ամբողջութեամբ.

Սիրելի պարոն,

Պատիւ ունիմ յայտնել ձեզ թէ ստացած եմ ամսոյս 14ի ձեր նամակը, որով իմ ուշադրութիւնս կը հրաւիրէք Հայոց ի նպաստ յայտարարութեանց զոր Պ. Պալֆուր ըրած է Անգլիական Խորհրդարանին մէջ։

"Ցիշեցնելով ձեր հայրենակիցներուն հերոսական ընթացքը, կ'ուզէք որ մօտակայ առիթէն օգուտ քաղեմ անոնց ճիգերը խրախուսելու համար և անոնց ըսելու թէ Պոլսոյ խորհրդաժողովին պարտադրած պայմանները չպիտի ճանչցուին Ֆրանսական կառավարութեան կողմէ։

"Ֆրանսա, որ զոհ եղաւ ամենէն անարդար յարձակման, իր պահանջներուն մէջ արձանագրած է կեղեքեալ ազգերու ազատագրումը։

"Այդ ժողովուրդներուն աւանդական պաշտպան, ան քանի քանի անգամ արտայայտեց իր խորին համակրութիւնը Հայոց նկատմամբ։ Ան ամէն բան փորձեց անոնց օգնութեան հասնելու համար։

"Հայոց անձնուրաց ոգին, իրենց հաւատարմութիւնը Դաշնակիցներուն հանդէպ՝ օտար լեգէոնին մէջ, կովկասեան ճակատին վրայ և Արեւելքի լեգէոնին մէջ, սեղմեցին կապերը որ զանոնք Ֆրանսային կը կապեն։

"Ուրախ եմ ձեզի հաստատելու թէ Հանրապետութեան կառավարութիւնը՝ ինչպէս անգլիական կառավարութիւնը՝ չէ դադրած հայ ազգը հաշուելէ շարքին մէջ այն ժողովուրդներուն որոնց բաղդը Դաշնակիցները մտադիր են վճռել մարդկայնութեան և արդարութեան բարձրագոյն կանոններուն համեմատ։

"Հաճեցէք հաւատալ, սիրելի պարոն, իմ խորին համակրութեան զգացումներուս։"

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅ ԵՐԿՈՒՆՔՆ ԵՒ ՖՐԱՆՍ-ԶՈՒԻՑԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

Յօդուածները որ երեւցան այս տարուան մարտ ամսու վերջերէն մինչեւ յունիսի վերջերը՝ այնքան բազմաթիւ են, որ ստիպուած ենք անոնցմէ մէկ քանիին թարգմանութիւնը տալ, իսկ միւսներուն յիշատակութիւնը միայն ընել:

*Dépêche de Toulouse*ի ապրիլ 10ի թիւին մէջ, Պ. Փիէր Միլ ունի յօդուած մը «Ռուսիոյ մէջ բան մը կարելի՞ է ընել» տիտղոսով, որուն վերջին մասը կը վերաբերի Կովկասի հայ-թուրք պայքարին. — *L'Evénement* թերթի ապրիլ 13ի թիւին մէջ նախկին նախարար Ալեքսանդր Պերար հրատարակած է յօդուած մը Հայաստանի ողբերգութեան մասին, ոճրագործներու պատուհասումը պահանջելով. — *La Liberté* թերթին ապրիլ 15ի թիւին մէջ Լ. Մարսըլէն ունի յօդուած մը Պրէսթ-Լիթովսքի վատութեան և անոր հետեւանքով Հայաստանի համար ստեղծուած եղերական կացութեան մասին. — Պորտոյի *La Petite Gironde* թերթին ապրիլ 17ի թիւին մէջ Ռընէ Տասթարաք ունի յօդուած մը՝ նոյն նիւթին վրայ, և որ կ'աւարտի Հայաստանի Թուրք ու գերման դահիճներուն պատժուիլը պահանջելով:

Մոնփէլիէի *L'Eclair*ի ապրիլ 20 թիւին մէջ Ժ. տը Մորկանէն ընդարձակ յօդուած մը «Ասիոյ մէջ զինուորական կացութիւնը» տիտղոսով, որուն մէջ հայ վրացական դիմադրութեան և դաշնակիցներու կողմէ օգնութիւն ղրկուելուն վրայ ծանրացած է հեղինակը: Քլերմօն Ֆերրանի *Le Moniteur du Puy de Dame* թերթին ապրիլ 21ի թիւին մէջ Թ. Մուրկ ստորագրութեամբ յօդուած մը «Բարբարոսներու պատերազմը» տիտղոսով, որուն մէջ ազգային Պաշտպանութեան կոչն ունենալով իբր մեկնակէտ՝ յօդուածագիրը կը խօսի հայ ժողովրդի սպառնացող վտանգի մասին, Թան թերթի ապրիլ 24ի թիւին մէջ, յօդուած մը «Կովկասի Դաշնակցական Հանրապետութիւնը» տիտղոսով, որ կը պարունակէ Կովկասի նորակազմ հայ բանակի մասին Մարսէյլի *Le Soleil du Midi*ի ապրիլ 24 թիւին մէջ Օտիս Ռիշմոնի հիանալի յօդուածը «Հայաստանը չէ մեռած», որուն թարգմանութիւնը հրատարակեցին արտասահմանի քանի մը թերթեր: Մոնփէլիէի *L'Eclair*ի ապրիլ 26ի թիւին մէջ տը Մորկանի մէկ յօդուածը «Հայաստանի սպաննումը» տիտղոսով: *Le Journal de Genève*ի ապրիլ 20ի թիւին մէջ յօդուած մը «Հայաստանի մարտիրոսութիւնը» տիտղոսով: Լիօնի *Salut Public*ի ապրիլ 26ի թիւին մէջ «Հայկական ողբերգութիւնը» տիտղոսով յօդուած մը՝ Էմիլ Օպլէի, *Tribune de Genève*ի ապրիլ 26ի թիւին մէջ «Հայաստան և Ազգերու Ընկերութիւնը» տիտղոսով յօդուած մը, որուն ահա վերջաբանը. «Արդարութիւնը վերջ ի վերջոյ իր օրէնքները պարտադիր պիտի ընէ, որդնոտած բռնակալութեան: Անիկա պէտք է մանաւանդ յայտնուի ի նպաստ այն ժողովուրդներուն որ ամենէն աւելի տառապած են: Իր անցեալով, իր երկարատեւ մարտիրոսագրութեամբ, իր բաղձանքներով, հայ ժողովուրդը արժանի է լաւագոյն ապագայի մը. անոր դերը որոշ է ազգերու այդ ընկերութեան մէջ, զոր կերպարանափոխուած Եւրոպան պիտի գիտնայ կազմել:»

*Tribune de Genève*ի ապրիլ 28ի թիւին մէջ «Հայաստան խաչուած» տիտղոսով յօդուած մը, Ժէ Մարիօնէ, ներշնչուած Հանրի Պարպիի գրքէն, *L'Heure* թերթի ապրիլ 30ի թիւին մէջ Ալպէր Թօմա ուժեղ մէկ յօդուածը «Հայաստանի համար» տիտղոսով: *Tribune de Genève*ի մայիս 16ի թիւին մէջ «Բնաջնջուած Հայաստանը» տիտղոսով: Քալէ հրատարակուող *Notre Belgique* թերթին մայիս 16ի թիւին մէջ «Հայերու բնաջնջումը» տիտղոսով յօդուած մը, *Tribune de Genève*ի մայիս 19ի թիւին մէջ, «Հայաստանին յանցաւոր ըլլալը դժուար է ապացուցանել» տիտղոսով յօդուած մը, Էմմանիւէլ Քիւնի ուր կը հերքէ և կը դատափետէ Թուրքերուն շինած զրպարտութիւնները, Նանթի *Phare de la Loire* թերթին մայիս 22ի թիւին մէջ «Թուրք ոճիրը և հայ ճիգը» տիտղոսով յօդուած մը՝ Ժան Բրիւի՝ հայկական քաջարի դիմադրութեան մասին, Էքսի *Le Feu* գրական հանդէսին յունիս 14ի թիւին

Fonds A.R.A.M

մէջ, «Հայկական ողբերգութիւնը» տիտղոսով Ժօզէֆ տ'Արկօ բանաստեղծէն գրուած Փարիզի *Parlementair* թերթի յունիս 15ի թիւին մէջ «Կովկասի Հանրապետութիւնը» տիտղոսով յօդուած մը, Armenius ստորագրութեամբ և որ կոչ մըն է Հայոց, Վրացւոց և Թաթարներուն ուղղուած: *Gazette de Lausanne*ի յունիս 17ի թիւին մէջ «Բան մը չկա՞յ ընելու» Պենժամէն Վօլօթօնի, որ Ազգ. Պատուիրակութեան կոչը յիշատակելով Հայերու բնաջնջման վտանգին առաջն առնելու համար առաջարկներ կ'ընէ կառավարութեանց և հանրային կարծիքին, *Courier de Genève* թերթին յունիս 20ի թիւին մէջ «Նոր կոտորածներ» տիտղոսով յօդուած մը Ժ. Է. Տիսի: *Le Soleil du Midi*ի յունիս 28ի թիւին մէջ հանրածանօթ գրագէտ Քամիլ Մօքլէրի հոյակապ մէկ յօդուածը՝ «Դիւցազնական Հայաստան», նոյն գրողէն հզօր յօդուած մը եւս, նոյն շունչով և ոգւով «Անմահ Մահամերձը» տիտղոսով *Le Petit Niçois*ի յունիս 30ի թիւին մէջ:

Յառաջիկայ անգամ պիտի հրատարակենք թարգմանութիւնը Փիէր Միլի յօդուածին վերջին մասին և Ալպէր Թօմայի ու ու Քամիլ Մօքլէրի յօդուածներուն:

ԴԷՊ Ի ՅԱՂԹԱՆԱԿ

Այս վերջին քանի մը շաբաթներուն մէջ լրագրաց մէջ երեւցան շատ մը հեռագիրներ Կովկասի մէջ անցած դէպքերու և Պաթում ու Պոլիս եղած բանակցութեանց մասին: Այդ ամէնուն վրայ պիտի գրեմ Վերածնունդի յառաջիկայ թիւին մէջ: Սաչափը պիտի ըսեմ առայժմ, թէ ինչ որ ստոյգ կը թուի՝ հակառակ շատ մը լուրերու մէջէն՝ այն է որ թէպէտ Վրացւոց դասալքութեան ստեղծած կացութեան հետեւանքով Կովկասի հայ գործիչները ի հարկէ ստիպուած մասնակցեր են այդ բանակցութեանց, ատոնք ո և է տեւական արդիւնք չեն ունեցած, և հայ-թուրք կռիւը վերսկսած է: Հայ սքանչելի բանակը, որուն Պ. Պալֆուր մատոյց թանկագին մեծարանք մը՝ Հայոց համար ալ յաւէտ անմոռանալի, կենդանի է դեռ, և յաջողութեամբ կը դիմադրէ Թուրքին, զայս որոշապէս կը հաստատէ Պաքուէն ղրկուած և Յուլիս 15ին կարեւոր անձնաւորութենէ մը Փարիզ հասած սա հեռագիրը. «Կացութիւնը հոս յուսահատական չէ. Կովկասի Հայերը կը դիմադրեն երեք ճակատի վրայ, Հաճի-Խալիլի մէջ՝ ուր ջոկատ մը ունին, Երեւանի մէջ ուր 10,000 զօրք ունին Անդրանիկի ղեկավարութեան տակ, Ալեքսանդրապոլի մէջ՝ ուր 6000 զօրք ունին, զօրավար Պիքարաքօֆ կը պատրաստուի օգնութեան հասնիլ Հաճի-Խալիլի (հայ) զօրքերուն. յոյս կայ վերագրաւել Գանձակը և կապ հաստատել երեք զօրախումբերուն միջեւ»:

Եւ այս բարի լուրը կը հասնի մեզի ճիշդ այն միջոցին երբ մեր սրտերը հրճուանքով լեցուած են ի տես այն հոյակապ յաջողութեանց զոր մեծ Ֆօշին հանճարեղ հրամանատարութեան տակ ֆրանսական առիւծասիրտ բանակները՝ իրենց քաջարի դաշնակիցներուն հետ՝ կ'ունենան գերման բանակներուն դէմ: Փարիզի վրայ խոյացող ամբարտաւան գերմանը կորակոր պարտուած՝ խուճապով կը նահանջէ. Հայութիւնը ջնջելու յիմարական գաղափարն ունեցող Թուրքը իր դէմը միշտ կը գտնէ՝ բոլոր լքումներէն ու դաւերէն ետքն ալ հայ բանակ մը կանգուն՝ իրեն կենդանի դրօշակ ունենալով մեր անմահ Անդրանիկը, յաղթանակը հեռու չէ: Կեցցէ՛ Ֆրանսա: Կեցցե՛ն Դաշնակիցները: Կեցցէ՛ Հայաստան:

Ա. Չ.

Fonds A.R.A.M

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԿՈՉԸ
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ

Կովկասի ճակատը վտանգուած է զօրքի մեծագոյն մասի հեռանալու պատճառով։ Վտանգը սպառնում է համայն պետութեան, բովանդակ Կովկասին և Հայաստանի ու Կովկասի Հայութեան։ Այս պատմական օրերին մեզ վիճակուում է մի համազգային, համակովկասեան և համազգային առաքելութիւն։ Ծանր է այս առաքելութիւնը, թերեւս վեր մեր թոյլ ոյժերից, բայց անխուսափելի է։

Ազգային խորհուրդը յենուած Հայութեան բոլոր խաւերի և մեր բոլոր գործօն կուսակցութիւնների վրայ՝ կոչ է անում համայն Հայութեան ուժերին գործի անցնելու։

Կարգադրում ենք, որ հայ դասալիքները անվիջապէս մտնեն հայացած զօրամասերը։

Հրահանգում ենք, որ հայ մտաւորականները իրանց հմտութիւնն ու արւեստը տրամադրեն հայրենիքի պաշտպանութեան գործին։

Պատուիրում ենք ունեւոր դասին դրամական առատ միջոցներ դնել Ազգային խորհրդի տրամադրութեան տակ։

Եւ առհասարակ ամէն Հայի առաջադրում ենք անտրտունջ կատարել Ազգային խորհրդի կարգադրութիւնները։

Այս օրհասական վախճանին ամէն Հայ, որ խուսափում է իր քաղաքացիական և ազգային պարտքը կատարել, դաւաճան է հայրենիքի և իբրեւ դասալիք արժանի է խստագոյն պատժի։

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ՀԱՅ ԿՆՈՋ ԿՈՉԸ
ԴԷՊԻ ՃԱԿԱՏ

Զօրքը թողնում է ճակատը... վերացում է քիւրտ-թիւրքական բանակի հանդէպ կանգնած պատնէշը. վտանգի է ենթարկուում մեր երկիրը, մեր կեանքը, մեր ամբողջ ապագան։

Պէտք է պաշտպանել ճակատը ինչ գնով որ լինի, ոչ մի զոհողութեան առաջ չկանգնել։

«Դէպի ճակա՛տ, դէպի ճակա՛տ, դրամի և ռազմի, մտքի և զգացմունքի բոլոր դասալիքներ»—հնչում է աշխատանքը և արձագանք տալիս մեր սրտերում, բոլոր այն սրտերում, որոնք դեռ ընդունակ են զգալու՝ որոնց համար դատարկ հնչիւն չէ հայրենիքի գոյութեան խնդիրը։

Հասել է վճռական ժամը. վտանգած հայրենիքը կանչում է իր զաւակներին վերջին ճիգն անելու, մայր երկիրը վերջնական կորստից փրկելու։

Եւ հայ ռազմիկը, հայ դրամատէրը, հայ մտաւորականը, կին թէ տղամարդ, ծեր, երիտասարդ, «կռենք, կոփենք սուր ու սիւններ Հայաստանը փրկելու»—գնանք դէպ ճակատ, այնտեղ է մեր պատմական հայրենիքը, մենք չենք զիջել և ոչ մի հատուցման գնով. առանց իդէալի մենք չենք կարող ապրել։

Մենք կը զոհաբերենք ամէն բան ինչ որ հնարաւոր է՝ մեր ֆիզիքական ոյժը, մեր ունեցածը, մեր կեանքը. միայն թէ կենդանի մնայ այն լուսատու աստղը, որ առաջնորդել է մեզ մեր կեանքի ընթացքում։

Առանց հայրենիքի, առանց տերիտորիայի մենք չենք կարող ապրել. և քանի կայ կենդանի Հայութիւնը, նա կը պաշտպանի իր հողն ու ջուրը։

Մեր լինել չլինելու հարցն է մեր առաջ. ահարկու վտանգը նորից սպառնում է իրականացնելու «Հայաստան առանց Հայերի» նախագիծը։ Շատ բան է արւել հայկական ցեղը բնաջինջ անելու համար, բայց Հայի մեջ կայ մի կենսական ոյժ, որ հասցրել է նրան մինչեւ մեր օրերը։

Արեան ծով դարձրին մեր երկիրը, կրակի բոցերով հրդեհեցին մեր աշխարհը, բայց չկարողացան մարել այն կենսական կրակը, որը չէ ենթարկւում և ոչ մի հալածանքի։ Դա այն բարոյական ոյժն է որ կենդանի է պահել Հայութեան գաղափարը։

Ցանուն այդ գաղափարի այսօր մենք կը լարենք մեր բոլոր ոյժերը. մի մարդ, մի հոգի կը դառնանք, մեր հսկայական ջանքերով անհնարինը հնարաւոր կը դարձնենք։ Բարոյական ոյժը արգելքներ չի ճանաչում. դէպի ճակա՛տ, կ'ասի ամբողջ հայ ժողովուրդը։

ՍՕՓԻԱ ԴԱՆԻԷԼ-ԲԷԿ

Fonds A.R.A.M

La Femme Arménienne

Այս գրքոյկին վրայ որ վերջերս լոյս տեսաւ, փարիզեան քանի մը լրագիրներու մէջ երեւցան յօդուածներ. անոնց ամենէն կարեւորներն էին Քամիլ Լը Սէնի յօդուածը La Franceի մէջ և հանրածանօթ պատմագիր և հայասէր Կիւսթավ Շլէօնպերժէի յօդուածը Le Journal des Débatի մէջ. այս վերջնոյն թարգմանութիւնը կը հրատարակենք ստորեւ.

Այս 1918 ողբերգական տարիին մէջ, հայ ազգը, որ պատերազմէն վնասուած բոլոր ազգերուն մէջ անհամեմատ կերպով ամենէն աւելի վնասուածն է, կ'անցընէ նոր ճգնաժամ մը աւելի ահաւոր քան բոլոր այն ճգնաժամերը զոր ճանչցած է անցեալին մէջ։ Ռուսիոյ կազմալուծումէն և կովկասեան բանակի զինարձակումէն օգտուելով Թուրքերը յարձակողականը վերսկսան և վերագրաւեցին մեծ մասն այն հայկական հողամասերուն որ երէկ խլուեցան՝ կը կարծէինք ընդմիշտ՝ իրենց լուծէն։ Կարելի՞ է երեւակայել ցաւը, յուսահատութիւնը ամենէն աւելի կեղեքուած այդ ազգաբնակութեանց, որ գիրենք վերջապէս խալսած կը կարծէին չարչարանքներէն ու ջարդերէն և որոնք նորէն կ'իյնան աննկարագրելիօրէն վայրագ լուծի մը տակ։ Եւ սակայն այդ ազգը, ա՛յնքան արի, և այնքան գէշ ճանչցուած, աւելի միշտ՝ ա՛յնքան անծանօթ մնացած Եւրոպայի մէջ, հոգեվարքի այդքան երկար տարիներէ յետոյ՝ չի յուսահատիր։ Կ'ուզէ դեռ մաքառիլ։ Իր որդիները վճռած են մինչեւ վերջը կռուիլ՝ ինքզինքնին պաշտպանելու համար բարբարոս յարձակողներուն դէմ։ Իր աղջիկները սիրտ կուտան այդ կռուողներուն իրենց սքանչելի քաջութեամբը։

Բարեկամներէս մին, ազնիւ հայ բանաստեղծ մը այդ ազգին հայրենասէրներուն մեծագոյններէն մին, այս օրերս հրատարակած է կարճառօտ բայց ցնցիչ ուսումնասիրութիւն մը զոր նուիրած է այդ հերոսուհիներուն։ Կը պաղատիմ Débatsի ընթերցողներուն որ աչքէ անցընեն այդ քանի մը էջերը՝ է՛ն յուզիչներուն մէջ յուզիչ, ուր հեղինակը ցոյց կուտայ հոյակապ դերը այդ ա՛յնքան կորովի կիներուն, որ անանուանելի տանջանքներուն ու խողխողմանց, գարհուրելի տեղուանք հազարներով աքսորին, սովին, բռնաբարմանց և ջրամոյն խեղդամահութեանց մէջ, իրենց հայրենիքին ապագայէն չեն յուսահատած։ Պիտի կարդան՝ ամենախոր յուզմունքով թէ ինչպէս Հայաստանի աղջիկներ, ամէ՛նքն ալ, բարձր դասու տիկիններ, միջակորեար հայուհիներ, մտաւորական կամ գեղջկուհի, իրենց հայրենասիրական եռանդով, ոմանք գրականութեան և գեղարուեստներու մէջ՝ որոնց համար սքանչելի կերպով օժտուած են, այլք բարեգործական պաշտօններու մէջ, այլք վերջապէս՝ կոտորածներու արհաւիրքին խորը ու նոյն իսկ կռիւներուն մէջ, մարտնչելով իրենց ամուսիններուն, որդիներուն և եղբայրներուն կողքին, շռայլած են իրենց տաղանդը, իրենց անձնուիրութիւնը, իրենց բարոյական ու ֆիզիքական ուժերը՝ իրենց ա՛յնքան հրատապօրէն սիրած հայրենիքին ի նպաստ։

Ես վստահ եմ որ Պ. Զօպանեանի էջերուն ո և է ընթերցող չպիտի կրնայ արցունքներուն վազելը չզգալ՝ ի լուր ա՛յդքան վսեմ անձնուիրութեանց, ի տես զոհաբերութեանց մէջ ցոյց տրուած ա՛յդքան վեհութեան (1)։

(1) *La Femme Arménienne.* — Librairie Bernard Grasset, 61, Rue des Saints-Pères. Paris. Գին 3 ֆր.

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅԱՍԻՐԱԿԱՆ ՀԱՒԱՔՈՒՄ ՄԸ

Փարիզի մէջ.

Ֆրանսական պաշտօնեաներու Ակումբը (Cercle des fonctionnaires de France et des alliés) *որ պարբերական հաւաքոյթներ կը կազմակերպէ իր ժողովատեղւոյն մէջ* (17 Av. de l'Opéra), *Յուլիս 12ի իր նիստը նուիրեց Հայաստանին: Ակումբին նախագահը Պ. Տիւշաթել, հրաւիրած էր Պ. Զօպանեանը և Էմիլ Փլնեօն բանախօսել Հայոց հարցի մասին: Նախագահել խոստացած էր Պ. Փօլ Տումեր, բայց քիչ օր առաջ այս յարգելի և հայասէր անձնաւորութիւնը պատուոյ դաշտին վրայ իր երրորդ որդին կորնցուցած ըլլալով՝ յաւ յայտնած էր չկարենալ գալ նախագահելու. իր տեղ նախագահեց Ֆրանսական նախկին դեսպան Պ. Արսէն Հանրի: Սրահը լեցուն էր: Կային՝ հանրախօսականներուն միջ քանի մը երեսփոխաններ ու հրապարակագիրներ: Պ. Զօպանեան ամփոփ պատկերացուցին ըրաւ Հայկական մարտիրոսութեան, և երկարօրէն ճառեցաւ վեց ամսէ ի վեր Հայաստանի մէջ կատարուող հոյակապ ու արտաշարժ դիւցազներգութեան վրայ: Պ. Էմիլ Փլնեօ Հայկական չարչարանքներու և յուսախաբութեանց ընդհանուր պատկերը գծեց 1878էն մինչեւ ներկայ պատերազմը, և յետոյ հայ ցեղին քաղաքակրթական գործը, պատմական դերը, մտաւոր ու գեղարուեստական ձիրքերը ի վեր հանեց և գնահատեց: Տիկին Տավէն-Շանթի, երիտասարդ արուեստագիտուհի մը, արտասանեց Հ. Կարապետ Տէր Սահակեանի « Յաւերժական Արարատ »ը, Թումանեանի « Լուսաւորչայ կանթեղ »ը և Ode à la France: Հիւսիսային Ֆրանսայի գրաւեալ նահանգներուն պաշտօնեաներու ընկերակցութեան ներկայացուցիչը՝ Պ. Ռըշանթէ, Սէն-Քանթէնի պզտիկ անօրէն, արտաբուխ, աղնիւ ու յուզիչ խօսքերով, արտայայտեց նահատակուած Ֆրանսացիներուն համակրութիւնը մեծ նահատակ Հայաստանին, յայտարարեց որ այդքան անարդարութիւններ և գազանութիւններ պէտք է որ հատուցում գտնեն, և իր հաւատքը յայտնեց որ Դաշնակիցներու յաղթանակը պիտի տայ այդ հատուցումը Հայոց ինչպէս և ոտնակոխ եղած հիւսիսի Ֆրանսայոց: Պ. Հելւան, Քօնսերվաթուարի այս տարուան մրցանակը ստացած էր, թենօրի իր գեղեցիկ քաղցր ձայնով երգեցMaurice Bonroyի *HymneArménien*ը, զոր ներկայք յօրնեկայս ունկնդրեցին և որ վերջացաւ որոտընդոստ ծափահարութեանց մէջ:

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Տօքթ. Պօղոս Քօլօլեան. — *Մեր հանրածանօթ գիտնական ազգակիցը Տօքթ. Պօղոս Քօլօլեան, որուն մեքենաբուժական ախտեղի կատարելագործման և կիրարկումի միջոցներու դիւրացման նպաստող գիւտերուն փայլուն յաջողութիւնը ճանուցած էինք, հրատարակած է այս օրերս երկու հմտալից ուսումնասիրութիւն, որոնց առաջինն ախտղոտն է* La téchnique de l'Héliothérapie, *և երկրորդինը՝ զոր համբագրած է աշխատակցութեամբ փրօֆ. Ռընէ Լըֆօրի,* Les pseudarthroses et pertes de substance de la diaphyse du cubitus et en particulier de sa moitié inférieure, considérations cliniques et thérapeuthiques :

Հակիրճ տեղեկութիւն տալինք արդէն այս էջերուն մէջ մեր տաղանդաւոր աղգակցին այդ գիւտին վրայ, որով վիրաւոր գինուորներու աւելի շուտ և չնչին ծախքով բուժումը կը դիւրացնէ, այս ազատապրական պայքարին մէջ հայ ցեղին առ Ֆրանսա բերած աջակցութեան կարեւոր մէկ ձեւն է որ կը յայտնուի մեր հնարամիտ ու աշխատասէր բարեկամին իր յամառ ջանքերուն այդ յաջող արդիւնքով: Տօքթ. Քօլօլեան որ աւելի քան երեք տարիէ ի վեր բժշկապետան

Fonds A.R.A.M

Վէրսայլի զինուորական հիւանդանոցներէն մէկուն, որ նոյն ատեն բնադարմանութեան (phyothérapie) գիտուն մըն է, իր մեթոտը որ հոն կը կիրարկուէր բուսական ատենէ ի վեր, այժմ Կրինեոնի բնապատմութեան կեդրոնին մէջ եւս սկսած է՝ աւելի լայն ու զարգացած ձեւով կիրարկուիլ։ Այդ մասին *Oui* թերթը կը հրատարակէ ներբողական յօդուած մը, որուն գլխաւոր մասերուն թարգմանութիւնը պիտի հրատարակենք մեր յաջորդ թիւով։

— **Հիճազի թագաւորին նամակը եւ Ազգ. պատուիրակութեան նախագահը.** Հայ տարագիրներու ազատագրման օգնած ըլլալուն համար՝ Հիճազի Թագաւորին որդւոյն Էմիր Ֆեզալին շնորհակալութեան հեւագիր մը ղրկած էր Ն. Վ. Պօղոս Նուպար փաշա, *La Voix de l'Arménie* կը հրատարակէ իր վերջին թիւերէն մէկուն մէջ այն գեղեցիկ պատասխանը զոր Հիճազի Թագաւորը ինքն իսկ Թուրք բռնապետութեան դէմ ցցուող ազնիւ ու ազատասէր մահմետականներու պետը, ուղղած է Ազգ. պատուիրակութեան Նախագահին այդ վեհոգի հեռագրին թարգմանութիւնը.

« Էմիր Ֆէյզալին ուղղեալ ձեր սիրուն հեռագիրը, որուն ծանօթացայ ապացոյց մըն է ձեր բարի զգացմանց ու սիրոյն։ Կ'աղօթենք Աստուծոյ որ մեզ արժանի ընէ այն բարի մտածումներուն զոր արտայայտեր էք Էմիր Ֆէյզալին։ Օգնութեան հասնելով կեղեքեալներուն, մեր կրօնքին և Արաբներու հաւատքին առաջին պարտականութիւններէն մի է որ կատարած է պարզապէս։ Կը յայտարարեմ վստահութեամբ և հպարտութեամբ թէ հայ ցեղը և այն կացութեան մէջ գտնուող միւս ցեղերը յաջողութեան և ձախորդութեան մէջ մեր ընկերակիցներն են։ Կ'աղօթենք Աստուծոյ որ ամէն բանէ առաջ ուժ շնորհէ անոնց օգնութեան կարենալու համար հասնիլ, որպէս զի ցոյց տանք աշխարհին թէ ինչ են ճշմարիտ զգացումներն իսլամութեան, որուն կարգախօսն է Ազատութիւն, Թող Աստուած ձեզ տայ առողջութիւն, կատարէ ձեր իղձերը և ձեզ պարգեւէ յաջողութիւն իր օգնականութեամբ և շնորհներով »։

— **Վարդան Մախօխեանի ցուցահանդէսները.** Վարդան Մախօխեանի Նիսի մէջ սարքած ցուցահանդէսը շատ մեծ յաջողութիւն գտած է. Նիսի թերթերէն մին, *Eclaireur*, գրքոյկի մը մէջ ամփոփած է տեղւոյն մամուլին մէջ երեւցած բազմաթիւ ու մեծապէս գովասանական յօդուածները, որոնց մէջ ամենէն ուշագրաւն ու արժէքաւորն է հանրածանօթ ֆրանսացի գրագէտ քննադատ Քամիլ Մօքլէի յօդուածը, որուն թարգմանութիւնը պիտի հրատարակենք մեր յաջորդ թիւերէն մէկուն մէջ։

— **La Transylvanie.** Ռումանացւոց առանձին հաշտութիւն ընել ստիպուելէն ի վեր, Ֆրանսայի Ռումէնները քանիցս հրապարակաւ հանդիսաւորապէս յայտարարեցին թէ իրենք չեն ընդունիր այդ բռնազբօսիկ համաձայնութիւնը և իրենց ազգային ցանկութեանց իրականացումը Դաշնակիցներու յաղթանակէն կը սպասեն, կը շարունակեն կամաւորներ տալ ֆրանսական բանակին, և ամէն առթիւ զիրենք Դաշնակիցներու դիւանկից ու սրտակից ցոյց տալ։ Ֆէրտինան Թագաւորն իսկ իր վերջին արտասանած գահաճառին մէջ, կ'ըսէր՝ « Զէնքով դիմադրութեան շարունակումը մեր ուժերուն ամբողջական սպառումը յառաջ պիտի բերէր. Ռումանիա ստիպուեցաւ հաշտութիւն կնքել իր գոյութիւնը պահպանելու համար »։ Այժմ, « Թրանսիլվանիոյ և Պուքօվինայի Ռումէններու ազգային քօմիթէն » հիմնած է Փարիզի մէջ ռումաներէն օրկան մը, *La Transilvanie*, որուն առաջին թիւերը խմբագրութիւնը հաճած է մեզ եւս ղրկել։ Այդ օրկանին, որ արտայայտիչը պիտի ըլլայ ազատագրելի ռումէն հողերու դատին և ընդհանրապէս ռումէն ժողովրդին ներքին զգացմանց, իրենց հովանաւորութիւնը շնորհած են Փօլ Տէշանէլ, Քրիւփփի, Ֆրանքլէն Պույեօն, Հերրիօ, Ալպէր Թօմա, Կիւսթավ Հերվէ, Լաքրուա Կայեէ, և այլ կարեւոր անձնաւորութիւններ։

— **Պ. Վարանդեան Լոնտոն.** Պ. Միքայէլ Վարանդեան, Սթօքհօլմ երթալու համար Փարիզէն մեկնած է և որ այժմ Լոնտոն կը գտնուի, մասնակցած է Անգլիական Աշխատաւորական կուսակցութեան Համաժողովին, ուր երեւան ելաւ և խօսք առաւ նաեւ շատոնց ի վեր անյայտ մնացած

Fonds A.R.A.M

Քերէնսքին: Պ. Վարանդեան արտասանած է հոն ճառ մը, պարզելով եղերական կացութիւնը և բողոքելով Թուրք հրոսներու կատարած ջարդերուն և այդ ջարդերը արդարացնելու համար Թուրքերու կողմէն Հայոց վերագրած երեւակայական խժդժութեանց զրպարտութեան դէմ: Պ. Վարանդեան կ'երթայ Սթօքհօլմ՝ Թուրքերու այդ հակահայ փրօփականտին դէմ մաքառելու համար:

— **Ֆրանսական ճակատին վրայ կռուող հայ կամաւորներուն** նպաստող քօմիթէն իր եռամսեայ գործունէութեան մասին տեղեկութիւն մը հաղորդած է մամուլին, ուրկէ հաճոյքով կ'իմանանք որ ցարդ կարելի եղած է այս գործին ապահովել անդամակիցներու թիւը հարիւրէ աւելի ազգայիններու, որոնց վճարած բաժնեգիններու գումարը կը յանգի մօտ 800 ֆրի. առանց հաշուելու պատահական նուիրատուութիւնները: Երեք ամսուան մէջ քօմիթէն կարողացած է 4000 ֆր. յատկացնել ճակատէն արձակուրդով կամ ապաքինումի համար Փարիզ եկող կամաւորներուն: Քօմիթէն կոչ կ'ընէ Փարիզի բոլոր Հայերուն որ դեռ չեն մասնակցած այս գործին, անդամակցիլ, որպէս զի պահեստի գումար մը կազմուի և կարելի ըլլայ օգնել այդ կամաւորներուն՝ երբ իրենց համար զինուորական ծառայութենէ արձակուելու ժամը գայ: Այս կոչին պէտք է պատասխանեն բոլոր ազգասէր Հայերը, որոնց սիրելի են Հայութեան պարծանքը եղող մեր քաջ կամաւորները:

Քօմիթէն ընկերակցութեան կանոնագրութիւնը ներկայացուցած է Préfectureին, որպէս զի ընկերակցութիւնը պաշտօնապէս ճանչցուի իբր œuvre de guerre.

Շրջաբերականը կը հաղորդէ նաեւ թէ վերջին կռիւներու ընթացքին պատւոյ դաշտին վրայ ինկած են հետեւեալ եօթը հայ կամաւորները՝ Գրիգորեան, Հայկ Հայպէշեան, Գարեգին Ղազարեան, Սիմոն Սիմոնեան, Ժան Տուրսունեան, Քէչէճեան:

Յարգանք այս քաջ նահատակներուն յիշատակին:

Հայ կամաւորները Ֆրանսական բանակին մէջ

Ֆրանսական բանակին հայ կամաւորական խումբերը Վարդանանց յիշատակը տօնելու համար հանդէս մը սարքեցին, որուն մէջ ճառ մը խօսեցաւ հայ կամաւորական գունդերու հրամանատարը: Ահա այդ ճառին թարգմանութիւնը:

"Հայ զինուորներ,

"Այսօր մենք կը տօնենք յիշատակը Վարդան Մամիկոնեանի եւ այն քաջերուն, որոնք ինկան պատւոյ դաշտին վրայ փրկելու համար հայ հայրենիքը:

"Դուք, անոնց օրինակին հետեւելու նախանձախնդրութեամբ, ուզեցիք կռուիլ իրաւունքին համար, ընդդէմ հարստահարութեան:

"Հայ զինուորներ:

"Ձեզի կը ներկայացնեմ այն դրօշակը, որ խորհրդանշանն է զինուորական պարտականութեան եւ ձեր յոյսերուն:

"Անոր յարգանք եւ պատիւ մատուցանելով՝ դուք կ'երդնուք կռուի մէջ ըլլալ Վարդանի արժանի յաջորդները:

"Դուք, Ֆրանսայի և Հայաստանի դրօշակներուն նայելով՝ պիտի վերանորոգէք միութեան և վստահութեան դաշինքը ձեր պետերուն և ձեր միջեւ:

"Դուք պիտի անցնիք անոր առջեւէն, ցոյց տալու համար կարգապահական ձեր կամքը, կարգապահութիւն մը՝ որ ձեր ուժն է: Արի եղէ՛ք, հաւատաւոր եղէք, միաբան և կարգապահ եղէ՛ք, ու ազատութիւնը պիտի ծածանի Արեւելքի լեգէօնին դրօշակին վրայ":

(Հայրենիք)

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԷՆ ՆԱՄԱԿ ՄԸ

Մեր հայրենակիցներէն մին, որ տարագրութեան բոլոր սոսկումները կրելէ յետոյ Երուսաղէմ հասած եւ ազատած է, թերթիս խմբագրապետին ուղղած էր նամակ մը, որով նորանոր աղեխարշ մանրամասնութիւններ երեւան հանելով, յայտնած էր նաեւ՝ իր ականատես մէկ ընկերոջ վկայութեան համեմատ՝ թէ Ռուբէն Զարդարեան, Սիամանթօ եւ Վարուժան Տիարպէքիր տարուած են ուրիշներու հետ եւ թէ թուրք զօրք մը ցոյց տալով քաղաքէն դուրս գտնուող ձորակ մը ըսած է. « Տիարպէքիրի բոլոր արու հայ ազգաբնակութիւնը ինչպէս եւ մեր « մեծերը » այդտեղ նահատակուած են »: Այդ նամակը կորսուած է: Կը խնդրենք Երուսաղէմի մեր ազնիւ հայրենակցէն որ հաճի անգամ մը եւս ի գիր առնել իր եղերական յիշատակները, որպէս զի հրատարակենք «Վերածնունդ»ի մէջ:

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ Տոքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ Խմբագրապետ՝ Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ
Gérante : Mlle Sarah LACROIX Impr. NERCÈS, 272 rue St-Jacques Paris

Fonds A.R.A.M

«VERADZENOUNT» (La Renaissance)

REVUE ARMÉNIENNE — BI-MENSUELLE

Rédaction et administration 16, Bd. Saint-Denis. PARIS — Téléphone : NORD. 69-51.

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Բ. ՏԱՐԻ, — ՓԱՐԻԶ, Օգոստոս 14-1 Սեպտեմբեր, 1918 — ԹԻՒ 16, 17

— ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին —

Բաժանորդագինն է ամէն երկրի համար, Տարեկան 20 ֆրանք, ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼԻ

Վեցամսեայ, 12 ֆրանք։ Մէկ թիւը 1 ֆրանք։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Այգը, **Ա. Չօպանեան** — Գաղաղ Արմէն, **Մինաս Չերազ** — Հայ-Ֆրանսական Յարաբերութիւնները, **Հ. Երամեան** — Հասնող Սերունդին ճիգը, **Տոքթ. Լ. Համբարձումեան** — Հայ Երկունքն և Ֆրանս-Զուիցերական մամուլը — Քրոնիկ, **Ա. Չօպանեան** — Զանազան Լուրեր — Հայկական Ինքնապաշտպանութիւնը — Բուն Խնդիրը — **Ա. Չօպանեան** Նոր Հրատարակութիւններ, եւն. եւն.

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

ԿԻՍԱՄՄԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Կը հրատարակուի ամէն ամսու 1 ին եւ 14 ին

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 16-17։ Օգոստոս 14-1 Սեպտ. 1918

Ա Յ Գ Ը

Պատերազմը մտած է ապահովապէս իր վճռական փուլին մէջ։ Դաշնակիցները աւելի քան երբեք լաւ ու զօրեղ պայմաններու մէջ կը գործեն։ Անոնք ճանչցան ու դարմանեցին իրենց բոլոր սխալները, և այժմ իրապէս կը կազմեն մէ՛կ պլօք, մէ՛կ բանակ, ռազմական գործերուն մէջ միակ ղեկավարութեամբ, անմիջական ու անխափան նպատակ ունենալով ջախջախել փրուսիական զինամոլութիւնը։ Իրենց գործերը լաւ կ՛երթան ամէն կողմ։ Արեւմտեան ճակատին վրայ, յաջողութիւն յաջողութեան կը յաջորդէ. գերման վիթխարի յարձակողականը՝ որ Փարիզի սեմը որպէս թէ պիտի հասցնէր բարբարոս հեղեղը, չարաչար պարտութեան կը յանգի. Ամերիկա սպասուածէն իսկ աւելի հսկայ եւ արագ օգնութիւն մը կը բերէ ազատութեան կռիւին. Ճափոն վերջապէս կը վճռէ քալել, և իր զօրքերը ամերիկեան և այլ դաշնակից զօրքերու հետ՝ ոտք կը դնեն Վլատիվոսթոք. Սիպերիան՝ շնորհիւ Չէխօ-Սլօվաքներու հոյակապ նախաձեռնութեան, արդէն գրեթէ ամբողջապէս ազատագրուած է պոլշեվիք-գերման լուծէն. դաշնակից զօրքեր կը գրաւեն Արխանկելը. Ալպանիոյ և Պալքաններու մէջ՝ Դաշնակիցներուն ուժը գերազօր կը յայտնուի քան թշնամւոյնը. Պուլկարիոյ և Թուրքիոյ միջեւ գժտութիւնը կը սաստկանայ։ Հրէշը դեռ շատ ուժեղ է անշուշտ, և պայքարը դեռ կրնայ երկար տեւել, մութ օրեր, վտանգաւոր րոպէներ դեռ կրնան գալ, բայց Դաշնակիցները արդէն հաստատ քայլերով կը դիմեն դէպ ի յաղթանակ. մութին մէջէն՝ Արշալոյսին առաջին իսկական նշոյլները արդէն կը պլպլան։ Աւելի քան երբեք մենք կրնանք վստահ ըլլալ որ Ազատութեան դատը պիտի յաղթանակէ, և անոր հետ, մեր Հայոց դատն ալ՝

Fonds A.R.A.M

որ անոր անբաժանելի մէկ մասնիկն է։

Ուրախութիւնը զոր կը զգանք ընդհանուր կացութեան այս բոլոր բարենպաստ հանգամանքներուն ի տես, չի կրնար անշուշտ ջնջել մեր մէջ անձկութիւնը զոր մեզի կը ներշնչէ այն դառն ու ահաւոր վիճակը որուն մէջ կը գտնուի այժմ մեր հայրենիքին ստուարագոյն մասը։ Մեր դատը պիտի յաղթանակէ վերջ ի վերջոյ, վստահ ենք ատոր, բայց մեր ժողովուրդին գլխուն տեղացող ի՛նչքան զարհուրելի դժբաղդութիւններէ յետոյ։ Ու մեր անձկութիւնը անով աւելի եւս կը սուրնայ, որ որոշ շատ քիչ բան գիտենք այնտեղ անցած դարձածէն։ Այս կամ այն ճամբով հոնկէց եկած լուրերը մեծապէս հակասական են, ոմանք սարսռազդեցիկ, այլք սրտապնդիչ. ո՞ր լուրն է աւելի ստոյգ, որոշ քիչ բան գիտենք։ Վրացիք Գերմանիոյ գիրկն ինկան Թուրքին Թիֆլիզ մտնելն արգիլելու համար, անկախ հանրապետութիւն հիմնեցին Գերմանիոյ հովանաւորութեան տակ, կը կարծէինք ուրեմն թէ գէթ Թիֆլիզը գերծ մնացած էր Թուրք արշաւանքէ. բայց *Illustration*ի Յուլիս 13ի թիւին մէջ հրատարակուած յօդուած մը, Ռ. տը Թօմասօն ստորագրութեամբ, որուն մեզ շահագրգռող հատուածին թարգմանութիւնը կը հրատարակենք մեր այս թիւին մէջ, «Թիֆլիզը Թուրքերուն ձեռքն է հիմա» կը յայտարարէ. ո՞րտեղէն գրուած է այդ յօդուածը, գրողը ի՞նչ փաստերու վրայ կը հիմնուի, չենք գիտեր. (ու մեզի անհաւանական կը թուի այդ լուրը. գերման զօրքեր են որ մտած ըլլալու են Թիֆլիզ՝ Թուրք արշաւանքէ մը զայն գերծ պահելու համար)։ Նոյն յօդուածին մէջ կը գտնենք Հայերուն կողմէ Թաթարներուն տրուած փառաւոր ծեծի մը հաստատումը։ Պոլսոյ Թուրք Թերթերն ալ այդ մասին երկարօրէն գրած են՝ Հայոց վերագրելով ահաւոր խժդժութիւններ, խօսելով Պաքուի շրջանին Թաթար ղեկավար տարրերու կոտորման, բազմաթիւ Թաթար գիւղերու բնաջնջման մասին։ Խժդժութիւնները Թուրքերու երեւակայութեանը ծնունդ են անշուշտ, բայց ատոյգ պէտք է ըլլայ որ Հայք՝ տեսնելով իրենց սպառնացող Թաթար վտանգը, փութացած են կորովի միջոցներով չէզոքացնել զայն։ Միւս կողմէ՝ Հայ պատուիրակութեան մը Պոլիս երթալը ամենատխուր դէպք մըն է և յուսահատական րոպէի մը պարտադրած քայլը միայն կրնայ ըլլալ, ինչպէս արդէն գրեցի. յաջողութեան պահու մը մէջ՝ ո և է Հայ այդպիսի որոշում տալ մտքէն պիտի չանցընէր, — բանակցի՛լ Թալաաթի հետ, և Պոլսո՛յ մէջ... (1)

(1) Եւ ի՛նչ են տուեր Թուրքերը՝ այդ բանակցութիւններով, 10,000 քիլօմէթրով հայ տէրութիւն մը, միակ կարեւոր քաղաք ունենալով Երեւանը. բովանդակ Թրքահայաստանէն գատ՝ նոյն իսկ Ալեքսանդրափոլ ու Կարս դուրս են ձգուած ուրեմն, մինչ Թաթար տէրութիւնը պիտի ունենայ եղեր 80,000 քիլօմէթր տարածութիւն, և վրացականը՝ 40,000։ Ծայրայեղ նեղութեան ու ձախորդութեան հետեւանք միայն կրնայ ըլլալ այդ հայկական համակերպութիւնը, իսկ Թրքաց կողմէ այդքանն ալ ընդունիլը Թերևս ծուղակ մըն է։ Հայ զօրքերը ցրուե-

Fonds A.R.A.M

Ուրիշ հեռագիրներ որ եկան անկէց ի վեր՝ կը խօսէին հայ-թուրք կռիւներու մասին, և ուրիշ կերպ չենք կրնար մեկնել ասիկա բայց եթէ Պոլսոյ բանակցութեանց ձախողմամբը և Հայոց կողմէ պայքարը ամէն գնով շարունակելու անհրաժեշտութեան հոյակապ որոշումով. չափազանցութիւն կար անշուշտ այն լուրին մէջ որուն համեմատ հայ զօրքերը թուրք բանակը քշեր են մինչեւ սահմանագլուխ. բայց նորագոյն ուրիշ հեռագրէ մը, Յուլիս 15ին Փարիզ հասած, և զոր Վերածնունդի մէջ հրատարակեցինք, կ'իմանայինք ուրախութեամբ որ Երեւանի, Ալեքսանդրափոլի և Հաճի-Խալիլի մէջ (Հաճի-Գապուլ պէտք է ըլլայ) Հայք կը կռուին Թուրքերու դէմ («Հայք» կ'ըսէր այս հեռագիրը, 10,000 են Երեւանի մէջ, մինչ նախորդ հեռագիր մը Երեւանը վերագրաւող 25000 Հայերու խօսք կ'ընէր). արդ, օրիորդ Էմէլի Ռոպինսըն, նամակի մը մէջ զոր այս օրերս առի իրմէն, կը գրէ թէ ստացած է հեռագիր մը Պարսկաստանէն Յուլիս 23 թուականով՝ ուր իրեն հաղորդած են թէ Թուրքերը Ալեքսանդրափոլի մէջ են, բայց թէ անգլիական որբանոցին հայ որբերը անվնաս մնացած են: Ասոր աւելցնելու է այն հոգեցունց հեռագիրն ալ, որուն համեմատ Թուրքերը Ալեքսանդրափոլի մէջ հայ քաղաքական գործիչներ հրացանի բռներ են: Ուրեմն յուլիս 15ին հասած հեռագրին «Ալեքսանդրափոլի մէջ Հայերը կը կռուին» խօսքը պէտք է ըմբռնել թերեւս «Ալեքսանդրափոլի շրջանին մէջ»: Թուրքերուն Երեւան մտնելէն յետոյ, ի՞նչ պատահեցաւ արդեօք ... Հայք Երեւանը վերագրաւելէ յետոյ՝ կարողացա՞ն արդեօք զայն պահել մինչեւ ցարդ: Ի՞նչ եղաւ Երեւանի, Ալեքսանդրափոլի Հայութիւնը, ի՞նչ եղաւ ամբողջ Կովկասի Հայութիւնը, ի՞նչ եղան հարիւր հազարաւոր թրքահայ փախստականները...ի՞նչ պիտի գտնենք վաղը՝ երբ այսօրուան մառախուղը փարատի, ի՞նչ պիտի գտնենք մեր ցեղէն, մեր մտաւոր ուժերէն, մեր բոլոր հարստութիւններէն, մեր պատմական ու գեղարուեստական յիշատակարաններէն... Ահաւոր հարցումներ, զոր պէտք է ամէն վայրկեան մենք մեզի ուղղենք, ոչ թէ յուսահատելու համար, այլ գալու համար թէ ի՛նչքան հարիւրապատիկ աշխատելու, ճգնելու, զոհելու պարտական ենք մենք՝ արտասահմանի Հայերս, որպէս զի ամէն ձեւով օգնութիւն հասցընենք Հայ հինաւուրց ծառին վտանգեալ բունին, և որպէս զի այդքան ահագին կորուստի և զոհաբերութեան համարժէք լիայիր լուծում մը

լով Կովկասի մէջ ո՛ևէ դիմադրական ուժի կորիզ չձգելու համար: Իսկ վիեննական թերթի մը Պոլսոյ թղթակցին Խատիճանի վերագրած յայտարարութիւնը թէ՝ "Հայերը հասկցած են անցեալ դժուարութիւնները մոռնալու և Թուրքիոյ հետ բարեկամական յարաբերութեանց ապագայ մը ունենալու հարկը", ճգնաժամային րոպէի մը թելադրած ահաւոր ու կսկծեցուցիչ մէկ երեւոյթը միայն կրնայ ըլլալ, եթէ վիեննական թղթակցին յիրիւրանքը չէ: Բայց Անդրանիկ և իր մոռնալ չգիտցող քաջերը թուրք ծուղակին մէջ չեն ինկած և պահպանած են հայ մարտական ուժը, որմէ միայն կրնայ ծնիլ հայ իրական անկախ ապրութիւնը:

Fonds A.R.A.M

կարենանք ստանալ մեր դատին:

Ամենէն լուսաւոր կէտը այս բոլոր մթութեանց մէջ, Պաքուն կը թուի ըլլալ: Հայերը հոն գիտցեր են թաթար տարրը ճգմել, և Պաքուն կեդրոնավայրն է թաթար վտանգին. ուրեմն գիտցեր են նաեւ Կովկասի Հայոց հարստութեան հիմունքը անխախտ պահպանել, որով և ամբողջ Կովկասի մէջ հայկական դիմադրութեան տեւականացումը կարելի դարձընել. հաւանօրէն պօլշեվիք ձեւանալով, ժաս մը իրական կամ կեղծ պօլշեվիք Ռուսերու հետ՝ անոնք յաջողեր են Թուրքին թոյլ չտալ մտնել հոն. և ահա՛, ո՛վ անզուգական աւետիս, անգլիական բանակը Ռէշտը գրաւեր և հասեր է մինչեւ անոր նահանգիստը՝ Էնզէլի, ու, կ՚աւելցնէ Թաւիի հեռագիրը, այնտեղէն Պաքուն իր սպառնալիքին տակ կը պահէ: Իսկ այս տողերը գրած պահուս իսկ *Echo de Paris*ի մէջ կը կարդամ Լոնտոնէն հեռագիր մը Օգոստոս 7 թուականով, որ կը ծանուցանէ թէ Մօսթաֆի էլ Մէմալէքի Թրքասէր դահլիճը տապալեր է և անոր յաջորդեր է նոր դահլիճ մը (հաւանօրէն անգլիական ազդեցութեան նուիրուած), և թէ « Անգլիացիք կը շարունակեն իրենց յառաջխաղացումը հիւսիսային Պարսկաստանի մէջ, ու արդէն հասած են Ռէշտ և կը քալեն Պաքուի վրայ: » Երբ հասնին Պաքու, Հայերը՝ հարկ իսկ կա՞յ ըսել՝ գրկաբաց պիտի ընդունին զանոնք, և այնուհետեւ այլ եւս վճռական վերականգնումն ու զօրացումն է հայ բանակին, եւ հայ-անգլիական ուժերուն՝ որոնց պիտի հաւանօրէն միանան նաեւ դարձի եկած վրացիք՝ յառաջխաղացութիւնը Կովկասի մէջ և դէպ ի Թրքահայաստան: Դժոխքն է որ կը տիրէ Թրքահայաստանի մէկ ծայրէն մինչը, դժոխքը՝ Ռուսահայաստանի մէկ ստուար մասին մէջ, բայց Ռուսահայաստանի սիրտը, Երեւանը՝ հաւանօրէն դեռ Հայոց ձեռքն է, իսկ անգլիական բանակին Պաքու հասնելովը վերջնական փրկութեան այգն է որ կը ծագի Հայութեան համար:

Հայկական Թանձր խաւարին վրայ նշուլող այս բերկրաւիթ լոյսին մէջ խոշոր բիծ մը կը կազմէ այն նամակը զոր Ռուսահայաստանի մէջ հայանպաստ գործին նուիրուած ամերիկացի միսիոնար վեր. Թէօտոր Էլմըր ուղղեր է ամերիկեան միսիոնարական Պօրտին և զոր Պօսթընի կարեւոր Թերթերէն մին՝ *The Boston Transcript* հրատարակեր է վերջերս. Էլմըր կը պատմէ թէ՝ Թրքական յարձակողականին վերսկսումէն յետոյ՝ կացութիւնը ահաւոր դառնալով Կովկասի մէջ, ամերիկացի միսիոնարները Մարտ 18ին՝ հիւպատոս Պ. Սմիթի հրահանգով՝ որոշեր են մեկնիլ Երեւանէն և մեծ դժուարութիւններով հասեր են մինչեւ Վլատիվոսթոք, ուրկից այդ նամակն ուղղեր է Ամերիկա: Ահա այդ նամակին գլխաւոր հատուածները ըստ Տաւրոսի Թարգմանութեան.

"... Հայերը, ամբողջ ձմրան տեւողութեան, աշխատեցան բանակ մը կազմակերպել և սպառազինել՝ Թրքական սահմանագլխին երկարութեամբ, Կովկասը պաշտպանելու համար: Անոնք յաջողեցան ստուար թիւով մարդիկ հաւաքել, որոնցմէ շատեր արդէն ծառայած էին ռուսական բանակին մէջ: Այս մարդիկ սակայն շատ

Fonds A.R.A.M

վարակուած էին պոլշեւիկեան գաղափարներով, այնպէս որ իրենց հայ սպաներուն ձեռքին տակ լուրջ կարգապահութեան մը անընդունակ էին: Այս սպաները նմանապէս ապշեցուցիչ աստիճանաւ ցոյց կուտային հայ ազգին ամենամեծ տկարութիւնը — նախանձոտ ոգին, որ կը մղէ գմարդ ամէն ջանք ընել վար ձգելու մէկը, որ իրմէ բարձր դիրքի մը հասնելու նշաններ ցոյց կուտայ:

"Զօր. Անդրանիկ, Հայոց մեծագոյն հերոսը, միմիայն հրոսակապետ մըն էր և լուրջ հմտութիւն մը չունէր գինուորական արուեստին ու ռազմավարութեան: Անիկա հրաշքներ կը գործէր, երբ գինուած ըլլար, կրնար առաջնորդել գինուած հրոսակներու խումբի մը, բայց ոչինչ կրնար ընել արդիական լուրջ ճակատամարտի մը մէջ: Սրամ Փաշա, ուրիշ ազգային հերոս մը, որ նշանաւոր մէկն էր Դաշնակցութիւն կոչուած յեղափոխական ընկերութեան ժողովներուն մէջ, կը նախանձէր Անդրանիկին, որովհետեւ իր կուսակցութեան չէր պատկաններ: Անիկա չէր ուզեր որ հայ ազգը փրկած ըլլալու պատիւը Անդրանիկը շահի, և թէև գուրսէն այնպէս ցոյց կուտար թէ բանակ մը կազմակերպելու համար կը գործակցէր, բայց գաղտնապէս Անդրանիկին հակառակ կը գործէր: Հայ վարիչներու այս ընդօծին տկարութիւնը, և հայ գինուորներու մէջ տիրող պոլշեւիկեան ոգին, քանդեցին հայկական բանակը:

"Էջմիածին աւանին մէջ, — Վաղարշապատ — որ Հայոց կրօնական մայրաքաղաքն է. և ուր կը գտնուէի ես Թուրքիայէն Կովկաս ապաստանած հայ փախստականներու նպաստ բաշխելու համար, ամբողջ ձմեռը գինուորական եռուզեռ կար: Ամենուրեք փողոցները լեցուն էին մարզուող գինուորներով, որոնք հայրենասիրական երգեր կ'երգէին: Ատոնք յայտնապէս լաւ գինուած էին, պոլշեվիկեան յեղափոխութենէն յետոյ Թրքական ճակատէն քաշուող ռուս գինուորներէն խլուած զէնքերով: Էջմիածնի կայարանին մէջ կաւախումբերը կեցնել կը տրուէին Հայերու կողմէ, և կուիւ մը յետոյ, ուուս գինուորներու զէնքերը կ'առնուէին անոնց ձեռքէն: Խօսելու և տեսակ մը ցուցամոլ խանդավառութեան մեծ գործունէութիւն կը տիրէր հոն: Ես ներկայ գտնուեցայ շատ մը հացկերոյթներու, որոնք ճակատ մեկնող հայ սպայի մը ի պատիւ կը տրուէին: Անոնք մեծ մեծ կը ջարդէին, թէ ինչե՛ր ընել կ'երթան Թուրքերուն. բայց, երբ մեկնեցան դէպ ի Էրզրումի ճամբան, ամէն հեղինակութիւն կորուսին իրենց գինուորներուն վրայ, որոնք երբ անօթութենէ ու ցուրտէ նեղուիլ սկսան և զրոյցներ լսեցին թէ Թուրքերը կը մօտենան, բոլորովին կազմալուծուեցան և դասալիք եղան ստուար թիւերով: Փոխանակ յառաջ քալելու և կռուելու իրենց Թուրք թշնամւոյն դէմ՝ սահմանագլխին վրայ անոնք ետ դարձան և այրեցին ու կողոպտեցին թաթար գիւղերը, որոնք պատրաստ կը կենային ոտքի ելլելու և օգնելու իրենց Թուրք եղբայրներուն, երբ Թուրքեր այնքան մօտեցած ըլլային, կամ իրենք այնքան մեծ թիւ մը կազմէին, որ ապահով Թուէր այդպիսի բան մը ընել: Այս կերպով քայքայուեցաւ հայկական բանակը, և Հայոց կողմէ երբեք լուրջ պաշտպանութիւն մը չեղաւ Էրզրումի ճակատին վրայ:

"Երբ հայկական բանակը այսպէս կը ցրուէր մեր աչքերուն առջեւ, մեզի համար անակնկալ պիտի չըլլար լսել Էրզրումի անկումը: Մենք նմանապէս գիտէինք, որ Թուրքիայէն փախստական Թշուառ ու անօթի հայ կաթոտեաններու մէջ, մեր նպաստի գործին օրերը համրուած էին: Եւ որովհետեւ, Թուրքերը իրապէս պիտի ջարդէին իրենց յառաջխաղացութեան գծին վրայ գտնուող բոլոր Հայերը, Թիկունքի Թաթարները ոտքի պիտի ելլէին և գրկաբաց պիտի ընդունէին Թուրքերը: Եւ ճշդիւ այս էր որ պատահեցաւ: Այս ամէնը կանխաւ

Fonds A.R.A.M

կարգադրուած էր Գերմաններուս կողմէ, որոնց գործակալները պատերազմի ամբողջ տեւողութեան միջոցին, շարունակ գործի վրայ էին Կովկասի մէջ, և Թուրքեր ու Գերմաններ ծրագրեցին իրարու միանալ հոն, երբ Պոլշեվիկները յայտարարեցին, թէ որոշած են այլ եւս պատերազմ չմղել..."

Ես ոչ միայն ցաւալի, այլ անհասկանալի կը գտնեմ, որ ամերիկացի միսիոնար մը գրած ըլլայ այս նամակը և մանաւանդ Պօրտն ալ զայն թերթի մը մէջ հրատարակել փութացած ըլլայ: Ամերիկացի միսիոնարներուն հայօգուտ գործունէութեան գնահատող մը եղած եմ միշտ. այս պատերազմի ընթացքին թէ՛ Թրքահայաստանի և թէ՛ Կովկասի մէջ՝ անոնք զմայլելի բարութեամբ եւ քաջութեամբ օգնեցին մերիններուն և տառապեցան անոնց հետ. ի՞նչպէս անոնցմէ մին հիմա, հայկական ճըգնաժամին է՛ն մութ է՛ն ահաւոր րոպէին, երբ բոլոր դժնէ տարրերն ու հանգամանքները Հայութեան դէմ դաշնակցած են, կ՛ելլէ գրել այս նամակը որ մեծապէս վնասաբեր է մեր դատին ու մեր վարկին, և որ անարդար է: Ես չեմ կրնար հաւատալ որ միսիոնարներուս ամբողջութիւնը համամիտ է այդ նամակին պարունակութեան, որ մէկ անհատի անձնական կարծիքն ու տպաւորութիւնը պէտք է ըլլայ: Անթերի ժողովուրդ մը չենք, այդ զարհուրելի կացութեան մէջ՝ եթէ ցոյց տուած են մերիննները պակասութիւններ, բարեկամ մը պէտք էր ըմբռնէր որ ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ, ու ներողամտութեամբ վերաբերուելու էր. ինքը նկատելու էր էականը, այն է որ այդ ժողովուրդը՝ Պրէսթ-Լիթովսքէն անմիջապէս յետոյ գլուխ ծռելու տեղ՝ որով կրնար իր նիւթական գոյութիւնը փրկել, դիմադրել վճռեց, Կովկասի մէջ դիմադրական ոգիին մղիչն ու կազմակերպիչը եղաւ, որով Դաշնակիցներուս դատին ահագին ծառայութիւն մատոյց: Հայոց մէջ պոլշեվիք մտայնութեամբ տարուած մարդիկ ալ երեւցեր են եղեր. ո՞րն է այն ազգը, նոյն իսկ Արեւմուտքի մէջ, ուր պոլշեվիկ մտայնութեամբ մարդիկ չգտնուեցան: Ինչո՞ւ փոքրացնել Անդրանիկին պէս հոյակապ դէմք մը, մենք ե՛րբ ըսեր ենք որ անիկա զինուորական համալսարան մը ելած ռազմագէտ մըն է. աւելին է ան՝ քանի որ ժողովուրդ մը ոտքի հանել գիտէ. ժանն տ'Արք ռազմագէ՞տ մըն էր: Եւ ինչո՞ւ չյիշել որ ժողովրդական հերոս Անդրանիկի կողքին՝ Հայերը ունեցան նաեւ Նազարբէկով և Բագրատունի զօրավարներուն պէս մասնագէտ զինուորական պետեր: Արամ փաշան նախանձեր է եղեր Անդրանիկին եւ անոր գործը աւրել չանացեր. եթէ ճիշդ է՝ ցաւալի բան, բայց միթէ ատոր նման բաներ Եւրոպայի մեծ ազգերուն մէջ չտեսա՞նք: Էլմըր ձեւն ունի մինչեւ իսկ մեղադրելու Հայոց որ թաթար գիւղերը այրեր ու թալլեր են, ուրեմն Հայերը, Թաթարներուն նախայարձակ շարժումներէն յետոյ, գիտնալով որ անոնց գիւղերուն մէջ Կովկասի Հայութեան մահը կը սաղրուի, պէտք էր սպասէին որ անո՞նք գային հայ գիւղերը քանդել. և եթէ դաշնակից բանակները Գերմանիա մտնեն, ի՞նչ ընթացք Էլմըր կը կարծէ որ պիտի բռնեն գերման դիւղերուն հանդէպ: Իսկ ամենէն

Fonds A.R.A.M

արտաուղը՝ ըսելն է թէ Հայերը Էրզրումի ճակատին վրայ ոչ մէկ լուրջ պաշտպանութիւն չեն փորձեր. բայց հոդ թուրք պաշտօնական զեկոյցներն իսկ, որ Էրզրումի մէջ «Հայոց յամառ դիմադրութիւնը» և ուրիշ այնքան վայրերու մէջ «անոնց մղած բուռն կռիւները» կը յիշատակեն, էլմըրի տարօրինակ հաստատումը կը հերքեն:

Այս նամակին կ'ենթադրեմ որ Ամերիկայի Հայ Ազգ. Միութիւնը նոյն ինքն The Boston Transcriptին մէջ պատշաճ պատասխանը կուտայ: Մենք երբեք պէտք չէ մտքերնէս հեռացնենք թէ մեր արտասահմանի Հայոց ազգապաշտպան պայքարը այնքան կարեւոր է որքան հայրենիքի կռուող մեր եղբայրներուննը: Ինչ ալ ըլլայ թիւն ու վիճակը՝ այս տիեզերական փոթորկին վերջանալու պահուն՝ ողջ մնացող Հայոց, մեր ազգային դատը կրնայ գտնել մեր երազած արդար լուծումը. կը բաւէ որ Դաշնակիցները յաղթեն (ու պիտի յաղթե՛ն), և յաղթանակի րոպէին՝ կամք ունենան լիակատար արդարութիւն ընել մեր ազգին. մեր արտասահմանի Հայոց դերն է՝ արժեցընելով Հայութեան դիւցազնութիւնը եւ զոհաբերութիւնները, ցոյց տալով Դաշնակիցներուն պարտքն ու շահը, այդ կամքը անոնց մէջ զօրեղ ու խորունկ դարձընել: Մեր այդ դերը կատարե՛նք՝ հարիւրապատկուած եռանդով:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Փորձիք, 10 Օգոստ. 1918

Յ. Գ.—Վերջին պահուն, կը հասնին քանի մը ամենակարևոր լուրեր: Նախ՝ հետեւեալ հեռագիրը, զոր Ազգ. Պատ. Սաֆրաստեան ուղղած է յունիս 23 թուականով «Պրիթիշ Արմենիա» քոմիթէի նախագահ երեսփոխան Պ. Անէօրին Ուիլիըմսին, և որուն վերջին մասը հրատարակուած էր Թայմզի օգոստոս 1ի թիւին մէջ. «Եօթն ամիս տեւող միջցեղային պայքարէ յետոյ, Անդրկովկասեան Հանրապետութիւնը տապալեցաւ մայիս ամսուն. վրացիք հռչակեցին անկախութիւն, Թաթարները հռչակեցին Ատրպատականի անկախութիւն ու փորձեցին հայկական գաւառներուն տիրանալ. կռիւը կը շարունակուէր Ալեքսանդրօփոլ-Երեւան երկաթուղիի գծին վրայ. բոլոր ճակատներուն վրայ թշնամի տարրերով պաշարուած, Հայոց Ազգային խորհուրդը յունիսի մէջտեղուանքը հաշտութիւն կնքեց Թրքաց հետ, հռչակելով Արարատի անկախ հայ Հանրապետութիւն, որ կը պարունակէ Երեւանի, Էջմիածնի գաւառները, մօտ 12000 քիլօմէթր տարածութեամբ հողամասով և 400,000 բնակիչով. հաշտութեան դաշնագիրը վաւերացուեցաւ հայ ու թուրք լիազօրներուն կողմէ Պոլսոյ մէջ: Ձինեալ հաշտութիւն կը տիրէ այժմ, ի բաց առեալ Պաքուի նահանգին մէջ, ուր Թրքօ-գերման-Թաթար զօրքեր կը ճգնին իրենց ճամբայ բանալ դէպ ի Պաքու: Բաց ի այլ և այլ տեղուանք շատ մը սպանութիւններէ, Հայոց մեծաքանակ կոտորածներ տեղի չունեցան մինչեւ ցարդ: Ապագայի հեռանկարը որոշապէս մութ է: Կարսի, Ալեքսանդրապօլի և Թուրքերէ գրաւուած այլ տեղերու մեր հայրենակիցները իրենց տունը տեղը ձգած վլատիկաւկազ են ապաստանած:

Fonds A.R.A.M

Մեծ թշուառութիւն կը տիրէ։»

Ջարդ չէ եղած... ի՛նչպէս հաշտեցնել ասիկա կոտորածի լուրերուն հետ, որ Ատոնցի և նոյն իսկ լէնինեան կառավարութեան բողոքի հեռագիրներուն ծնունդ տուին։ 400 հազար Հայով անկախ տէրութիւն... միւսները ուրե՞մն բոլորն ալ Թուրքի լուծին տակ են այժմ... Բայց ահա ուրիշ հեռագիր մը, չարագոյժ, զոր կը հրատարակէ Թան իր 30 Օգոստ. թիւին մէջ. «Ռուս կառավարութիւնը հեռեւեալ ռատիօհեռագիրը քաշած է. Լէնին, ժողովրդի քոմիսէրներու խորհուրդին նախագահ, Ռոզէն, երեսփոխան և քոմիսէր ազգութեանց հարցերու համար, Օկանեզոֆ, քոմիսէր հայկական հարցերու համար, որոշեցին լուծումը Հայաստանի պաշտպանութեան համար կազմուած բոլոր խորհուրդներուն, ինչպէս և զինուորական ու յեղափոխական քոմիթէներուն, ազգային խորհուրդներուն և այլ «պուրժուա» մարմիններուն որ կը գտնուին Հայաստանի մէջ։ Տօքիւմանները, ստացուածքները եւ դրամը պէտք է ղրկուին հայկական հարցերու քոմիսէրին։ Այն վայրերուն մէջ ուր այս քոմիսէրութիւնը ներկայացուցիչ չունի, բոլոր արժէքութուղթերը պէտք է յանձնուին տեղական խորհուրդներուն և երեսփոխաններուն որոնք հրահանգ ստացած են թղթակցելու համար այս մասին հայկական հարցերու քոմիսէրին հետ։ Այս վերջինը քիչ օրէն տեղեկութիւններ պիտի ղրկէ լուծուած քոմիթէներուն, ընկերութիւններուն ու հիմնարկութիւններուն վրայ։ Բոլոր գրաւուած արժէքութուղթերը պէտք է ղրկուին հայկական հարցերու քոմիսէրին՝ Մոսկուա։» Քստմնելի՛ հեռագիր։ Լենինեանք ուրեմն կ'ուզեն ոտքը ձեռքը կապել Հայութեան որ Թուրքին ճանկին մէջ մնայ անզէն անպաշտպան։ Բայց ատիկա իսկ ցոյց կուտայ որ Հայութիւնը ունի դեռ ուժ, դրամ, զէնք, ինքնապաշտպանութեան կազմակերպութիւններ, ազգային խորհուրդներ, «պուրժուա» մարմիններ։ Ի՛նչպէս համաձայնեցնել այս բոլոր ուժերու գոյութիւնը Պոլսոյ բանակցութեանց հետ։ Արդեօք երկու հատուածի՞ բաժնուած են, մէկ մասը, որ՝ ապագան մութ տեսնելով՝ այդ յուսահատական միջոցին ուզած է կառչիլ խաբուսիկ բայց շունչ առնել տուող պզտիկ կէս-ազատ տնակի մը մէջ ցեղին մէկ կորիզը պահպանելու համար, և միւս մասը որ ամէն գնով մինչեւ վերջը կռուիլ որոշած է (այս վերջին են. Թաղրութեան ուժ կուտայ նաեւ այն լուրը որուն համեմատ Թուրքերը Ալեքսանդրապօլի մէջ հրացանի բերուներ են հայ ազգասէր գործիչներ)։ Եթէ այս վարկածը ճիշդ է, անգլիական բանակին մերձեցումը Պաքուին (ուր հայ-ռուս ուժեր, աւելի քան հաւանօրէն՝ պօլշեվիք անուան տակ ազգասէր ու Դաշնակիցներուն յարած, և ոչ թէ իրականօրէն պօլշեվիք, կը մնան դեռ կանգուն) նոր հոգի ու զօրութիւն պիտի տայ կռուի կողմնակիցներուն։

15 Օգոստոս 1918 **Ս. Զ.**

Fonds A.R.A.M

ԳԱԶԱԶ ԱՐԹԻՆ

Սուլթան Մահմուտ Լալա (խեղկատակ) մ'ունէր, Գարա-Օսման բաշա, որ իր նաւակին զեկը կը բռնէր և շարունակ կը հայհոյէր։ "Լալա, ըսաւ օր մը փատիշահը, եթէ կարենաս Սէլամլըքի առաջիկայ հանդէսն անցուցնել առանց հայհոյանք մը բերնէդ հանելու, առատ պարգեւ պիտի տամ քեզ և հայրենիքդ վերադարձունեմ։" Գարա-Օսման խոստացաւ, չափազանց ուրախացած։

Սուլթանը կանչել տուաւ իր հայ սիրականը, Նրբամիտ Գապագ Արթինը (Ցարութիւն Պէզճեան), անոր յայտնեց այս գաշինքը և խնդրեց որ այնպէս գրգռէ Լալան որ սոխպուի հայհոյել։ Գապագ Արթին հաւանութիւն տուաւ, Սուլթանէն խոստում առնելով որ ներէ Գարա-Օսմանին և հայրենիք վերադարձունէ, իր շնորհները յաշխելով անոր։

Գապագ Արթին կ'երթայ կը գտնէ ողորմելի Պօսթանձի մը։ Կը խոստանայ մեծ գումար մը տալ անոր և իր հայրենի գիւղը ղրկել, եթէ յանձն առնու աթոռակի մը վրայ անշարժ նստիլ և հանդարտօրէն նարկիլէն ծխել ուրբաթ օրը, Սէլամլըքի պահուն։ Պօսթանձին կ'ընդունի, երդում առնելով իրմէ որ իր պաշտպանութիւնը շնորհէ իրեն, եթէ փորձանքի պատահի։

Որոշեալ օրը, Պօսթանձին գնաց ծովեզրը, Էսկի-Սարայի առջեւ, և աթոռակի մը վրայ տեղաւորուեցաւ, սրունքը սրունքին վրայ դրած։ Ածխագործի պէս աղտոտ, ցնցոտիներ հագած էր և գլուխը դրած էր իւզոտ պըրպռա (գդակ) մը, որոյ երկար եղջիւրը ճակատէն սկսեալ կը յառաջանար ուղղագիծ։ Մարդը կը զուարճանար նարկիլէն խորդացուներով, երբ Սուլթանին նաւակը ծովեզրին մօտեցաւ։

Գարա-Օսման բաշա, որ, սովորականին պէս, զեկը կը վարէր, նշմարեց այս անճոռնի արարածը և կատղեցաւ անոր լրբութիւնը տեսնելով։ Ինք, որ այն օրը չէր հայհոյած բնաւ, սկսաւ յուզուիլ։ "Ի՞նչ կայ, Լալա, որ այսպէս իրար կ'անցնիս," կը հարցնէր Սուլթանը, որ տեղեակ էր ամեն բանի։ "Ոչինչ, էֆէնտիս, ոչինչ", կը պատասխանէր բաշան, գաղտուկ և շարունակ նշան ընելով Պօսթանձիին որ խկոյն կորսուէր երթար։ Այլ այս վերջինը տեղէն չ'էր երերար, ահաւոր վեհապետին մօտենալուն բնաւ կարեւորութիւն չը տալով։ Երբ Սուլթանը իջաւ նաւակէն և անցաւ Պօսթանձիին առջեւէն, որ կը շարունակէր նարկիլէն կլկլցունել, Գարա-Օսման, բարկութեան գագաթնակէտը հասած, ա'լ չը կրցաւ ինքզինք զսպել։ "Չ'ե՞ս տեսներ, պռուաց Պօսթանձիին, թէ փատիշա՜հն է եկողը։" Եւ անոր վրայ թափեց իր ամենէն սոսկալի հայհոյանքները։ Սուլթանը կը մարէր խնդալով, երբ Գապագ Արթին, որ վիջադէպին իրապարձութիւններուն հետեւած էր, Սիրքէճիի այն պատին անկիւնը կծկուած ուր շղթայակապ կը մնայ ծովային հրէշի մը կմախքը, դուրս ելաւ իր թաքստոցէն և եկաւ հարցնել Լալային ինչո՞ւ կը զայրանար։ Գարա-Օսման, զայն տեսնելով, հասկցաւ թէ անոր անթիւ խաղերէն ժէկուն զոհ գացած էր, և խոր հառաչ մ'արձակեց, գլուխը կորուսած ըլլալուն համար։ Այլ Սուլթանը, իր՝ Գազազ Արթինին տուած խոստումը յիշելով, ներեց Լալային և հայրենիք վերադարձուց, լիուլի վարձատրուած։

ՄԻՆԱՍ ՁԵՐԱԶ

Fonds A.R.A.M

ՀԱՑ-ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ե.

1880-ական թուականներուն ըս-կիզբները Ֆրանսա ինքնին կարծես կուգար տեղաւորուելու արեւելեան Հայաստանի ոստանին կամ արեւել-Թուրքիոյ մոռցուած մէկ անկիւնին՝ այն է Վանի մէջ, ի դէմս Տօմինիկեան զոյգ հարց բէռ ժագի եւ բէռ Տիւբլանի, որոց ներկայութիւնը եւ յարաբերութիւնները ալ աւելի մեծ զարկ պիտի տային Ֆրանսերէնի:

1896 Յունիս 3-ին կ'սկսէր ուլթ-նօրեայ տեւողութեամբ Վանի եւ համանուն վիլայէթի ջարդը որ առանց Վանի քաղաքի և Շատախի դիմադրութեան և հիւպատոսներու պաշտպանութեան, ահռելի համեմատութիւններու պիտի հասնէր: Քաղաքի և մօտակայ քանի մը գիւղերու 30,000-է աւելի հայ ժողովուրդը տուն տեղը, ամեն բան ձգած՝ ապաստանած էին անգլ. դրօշին ներքեւ ամերիկեան միսիօնարաց շրջանակին, ռուսական դրօշակին, հիւպատոսարանին և մերձակայ տուներուն և պարսկականին նոյնպէս, մինչ զինեալ երիտասարդութիւնը (հազիւ 3-4 ռուսահայ կար մէջերնին հնչ. Մարտիկ, Դաշն. Պէտօ ևլն.) քաջութեամբ կը պաշտպանէր Ալգեստանի նիրքին թաղերը՝ (թէեւ բնակիչներէն պարպուած) թուրք և քիւրտ խուժանին և ծպտեալ կամ թնդանօթներով զինուած յայտնի և զինուորական ոյժերու դէմ: Ջարդին երկրորդ օրը խուժանը կը յարձակէր Տօմինիկեանց բնակարանին վրայ՝ անդ ապաւինած քանի մը հարիւր դժբախտ Հայերը կոտորելու գազանային տենչով: Միսիոնը կը բողոքէր կոտորածի կազմակերպիչ Սաատէտտին փաշայէն, որ իբրեւ ըղձահաճի գործադիր՝ վան կը գտնուէր քանի մ'ամիսներէ ի վեր, և ամբողջ Հայերը (որոնք բնակչութեան 2/3-ը կը կազմէին ընդդէմ 1/3ը կազմող 15000 Թիւրքերուս,) բնաջնջելու դիտումով՝ խորհուրդ կուտար ինչպէս Տօմինիկեանց նոյնպէս և սպառնալիքի ներքեւ գտնուող պարսկական հիւպատոս Չիլինկիրեանի (հիւպատոս Մանեւսքի կովկաս կը գտնուէր,) իրենց դրօշակներովը և պաշտօնէութեամբը բերդաքաղաքը փոխադրուելու, առանց որոյ ինքն չպիտի կրնար երաշխաւորել անոնց կեանքը: Պարսիկն ու հայ թարգմանը կը պատասխանեն. «մենք չենք կրնար մեր դրօշակները տեղափոխել և պատրաստ ենք ի հարկին մեռնելու անոնց տակ»: Երրորդ օրը Պօլսոյ Ֆրանս. դեսպանատունը՝ առ որ բողոքած էին նաեւ Տօմինիկեանները, հիւպատոսական գործակալութիւն կը հաստատէր հեռագրով Վանի համար յանձին ճարպիկ տիբլօմատ բէռ տը Ֆրանսի: Չորրորդ դրօշակ մ'ևս, այն ալ սիրելի Ֆրանսային՝ կը բարձրանար ուրեմն՝ պաշտպանելու համար հէգ փախստականները:

Տեսնելու էր թէ ի՛նչ եռանդով և խնամքով կը կատարէր վերապատուելի բէռ տը Ֆրանսը իւր քաղաքական միսիոնը ի նպաստ կողոպտուած Հայերու և առեւանգուած Հայուհիներու: Իսկ բէռ տիւ Բլան նպաստից բաշխումներու, հիւանդներու դարմանումին և անպատսպար ընտանիքներու խնամածութեան համար՝ զմայլելի անձնաւորացութեամբ այնքան յոգնեցաւ որ՝ երկու ամիս յետոյ մեռաւ, ի խոր վիշտ Վանի բովանդակ Հայութեան:

Fonds A.R.A.M

Զ

Բէօ տը Ֆրանս քանի մը տարի արժանաւորապէս շարունակեց իւր գործակատարի պաշտօնը, մինչեւ որ իրեն տեղը եկաւ դեր-հիւպատոսի տիտղոսով Մ. Ռօպէն։

Դէօ 96-ի սարսափները չէին մոռցուած, երբ 1904-ին, այսօրուայ հռչականուն Անդրանիկը՝ Սասունէն Դատուան, անտի Աղթամար և ապա Վան ապաստանելով Օգոստոսի ըսկիզբները, խուժանը և կանոնաւոր զօրավաշտերը անպատրուակ կ'սկսէին նոր ջարդ մը յանկարծ անպատրաստ Այգեստանի մէջ։ Այս անգամ Պ. Ռօպէնն էր որ ասպետական թափով մը կը խոյանար կուսակալ Թահիր փաշայի ապարանքը և զայն պատասխանատու բռնել սպառնալով՝ կը հարկադրէր կոտորածը անմիջապէս դադրեցնելու։ Թահիր փաշան, հայրը 915ի Վանի տխրահռչակ կուսակալ Ճէվտէտին, անձամբ դէպքին վայրը փութալով՝ և իւր կեանքին իսկ վտանգովն ոչ միայն իսկոյն զինաթափ կ'ընէր կատղած զօրքերը, այլ և Այգեստանը շրջապատող զինուորական շղթան վերցնելով՝ ազատ անցք կը թողուր Անդրանիկին դէպ ի Պարսկաստան, որով Վանայ Հայութիւնը կը փրկուէր այս անգամ հազիւ 60 հոգի և քանի մը տուներ զոհ տալով գնդակի և կրակի։

Պ. Ռոպէնին յաջորդած էր Պ.Գալվիէրն և իրեն հետ միաժամանակ Ռուսաց հիւպատոս նշանակուած էր Ֆրանսացի Հիւկնօ ծագումով Պ. Տէրմէն, եղբայրը 916ի Վանայ Ռուս կառավարիչ Տէրմէնի։

1908ին առանց այս երկու պատուական հիւպատոսներու ինչպէս և անգլիականին՝ կորովի միջամտութեան և զինուոր. հրամանատար Մահմուտ փաշայի հայապաշտպան բարեացակամութեան, ժամանակի կուսակալ Ալի Րիզա պէյը թոյլ պիտի տար որ խուժանը, ի վրէժ մատնիչի մը հայ պատանիէ մը գնդակահար սպանման (10 Մարտին,) 80-ի չափ Հայեր խողխողելէ յետոյ շուկայի ճամբուն վրայ, ընդհանուր ջարդ մը փորձէր հակառակ պատրաստուող հայ ոյժերու զօրեղ դիմադրութեան։ Իրօք ընդհանուր ջարդը տեղի չունեցաւ, բայց ամբողջ Այգեստանը զինուորական շղթայի տակ առնելով՝ խուզարկութիւններ կատարուեցան և սպաննուած մատնիչին ցուցմունքներուն համեմատ դաշնակցութեան մէջերած բոլոր զէնքերն ու ռազմամթերքները գրաւուեցան։ Վարժարանները և շուկան ալ գրեթէ գոց մնացին Փետրուարէ մինչև Յունիս, երբ սահմանադրութեան վերահրատարակութիւնը վերջ տուաւ խուզարկութեանց եւ հարիւրաւոր բանտարկեալները ազատուեցան։

Այսպէս ուրեմն Ֆրանսան իր լեզուով, գրականութեամբը և ասպետականութեամբը հմայած և գերած էր հայ բնակիչները Վանայ բարձրաւանդակին՝ որուն տեսարանները, կլիման և լճին ու շրջապատող ծաղկաւէտ լեռներուն գեղեցկութիւնները գերազանց կը գտնէր 1913ին Ֆրանսնորընտիր հիւպատոսը Պ. Չանրի Սանֆօրը՝ գրելով իր աներոջ որ իւր կինը փոխանակ Զուիցերիա տանելու ուղղակի և անյապաղ Վան բերէ։ Թէ ի՞նչ եղաւ այս վերջինին վարմունքը հանդէպ Վանի Հայութեան ներկայ պատերազմին սկզբնաւորութենէն մինչև 915ի ինքնապաշտպանութեան դիւցազնամարտը՝ չգիտենք, զի մենք 913ի Սեպտեմբերին Վանէն մեկնած էինք արդէն։ Ճէվտէտ զայն բացառապէս վար դրած էր, և երբ ինք իր ջոլիրներով ի վերջոյ փախաւ Վանէն,

Fonds A.R.A.M

հիւպատոսն ալ գաղթող հայերու հետ կովկաս անցաւ։ Իսկ Տօմինիկեաններն ու մայրապետները պատերազմը յայտարարուելուն պէս ըստիպուած էին թողուլ վանը, և իրենց տուներն ու վարժարանները կը գրաւուէին կառավարութեան կողմանէ։

(Շարունակելի) Հ. ԵՐԱՄԵԱՆ

ՀԱՍՆՈՂ ՍԵՐՈՒՆԴԻՆ ՃԻԳԸ

II.

Վերջնոանդի նախավերջի թիւին մէջ համառօտակի յիշատակեցինք Թրքահայ ու ռուսահայ աշակերտութեան և ուսանողութեան երեւան բերած մեծ ծառայութիւնները հայրենիքի փրկութիւնը ամենածանր և ամենադառն կերպով դարբնելու ճամբուն վրայ, Կովկասի մէջ, որ օրրանը եղած է մեր յեղափոխական գործունէութեանց և ուր այժմ ալ հերոսութիւններու, օրհասական դէպքերու անօրինակ խառնուրդ մըն է որ թաւալգլոր կ'ընթանայ մուրթին մէջ և որ այժմ ալ կրակէ գունդ մըն է, որ կը բոցավառի և որուն հեռակայ լուսենէն կայծեր, հրթիռներ միայն կը հասնին մեզի գուշակել տալու համար գործունէութիւններու բոլոր ճգնաժամային ահեղութիւնը։

Հայ բանաստեղծ մը՝ Թումանեան, իր չորս որդիները Ազգային իշխանութեան տրամադրութեան տակ կը դնէ. արդ, երբ Թումանեան իր չորս որդիները, որոնք հասնող սերունդին կը պատկանին, Ազգային իշխանութեան կուտայ, ըսել է թէ իր չորս դեռահասակ զաւակները ընդունեցին անոր նուիրուիլ, եթէ նախ իրենք իսկ չեն խնդրած այդ իրենց հօրմէն։

Կովկասէն սպրդած մէկ երկու թիւթեղթերու մէջ արձանագրուած էր այս եղելութիւնը, զոր արտասահմանեան գրեթէ բոլոր հայ թերթերը արտատպեցին. ան մէկը պիտի ըլլայ այն դէպքերէն, զոր ազգ. պատմութեան հայ ուսուցիչը այս և ասոր նման դէպքերու արիւնովը գնուած Ազատ Հայաստանի դպրոցներուն մէջ պիտի ուսուցանէ հայ մանուկներու և որ մէկ սերունդէն միւսը պիտի անցնի դաստիարակելու համար անոնց փոքրիկի սիրտերն ու հոգիները իրենց մէկ նախահօրը և իր որդիներուն մէկ մեծ ժէստովը։

Ասիկա այն դէպքերէն է որ լոյսի պէս կը վառի և կ'ըսէ բոլորին, „այս ժողովուրդը՝ ա՛լ ապգ մըն է"։

Ասիկա գոհողութեան և հայրենական սիրոյ այն դէպքերէն է, որ իր շունչին մէջ հասած ամբողջ ապգ մը՝ կրնայ ոտքի հանել, ինչպէս ծան ս'Ալբի հրաշապատում պատկերը Ֆրանսացիներուն համար։

Կովկասի մէջ, վայրը հայ կեանքին և կեդրոնը գործունէութեանց, մեծութեան և գոհողութեան դէպքերը չեն որ կը պակսին, մանաւանդ հասնող խանդավառ սերունդին կողմէ։ Այս օրերս անկէ հասած փետրուարի թուականով նամակ մը կ'իմացնէ որ բոլոր հայ վարժարանները գոցուած են — Ներսէսեան, Գէորգեան, Գայեանեան ևն. — ու բոլոր աշակերտութիւնը ձգած կիրքն ու գրիչը, փրկութեան մեծ գործին է լծուեր։

Բայց ձգենք այն ինչ որ ըրած է և ինչ որ կ'ընէ հասնող սերունդը Կովկասի մէջ, անոնք շատ երկար են և շատ փառաւոր ու իրենցմէ յետոյ շատ գանձա-

Fonds A.R.A.M

ռելի և դոյզն՝ արտասահմանեան հայ գաղութներու մէջ իրենց եղբայրներուն ըրածը։

Կարելի չէ ըսել որ անոնք գաղութներուն մէջ ոչինչ ըրած են, բայց կարելի է ըսել որ շա՜տ, շա՜տ քիչ բան ըրած են բաղդատմամբ այն հսկայ զոհողութեան և օգնութեան պահանջին, որուն պէտք ունի վերածնունդի մը ամենակսկծալի ու արիւնոտ երկունքին մէջ գտնուող ազգ մը։

Անոնց մէջ ամենէն աւելի ուշադրութեան արժանին ամերիկահայ ուսանողութիւնն է, որ ըստ մեր քաղած տեղեկութեանց, մինչեւ ատեն մը եղած է լոկ անուանական, կամ եղածն ալ կարգ մը յետադիմականներու կողմէն ձեւ տրուած մարմին մը՝ կրօնական նպատակներով։ Վերջերս կեանքի շունչ մը կ'անցնի անոր մէջէն և ամերիկահայ թերթերու տուած ոչ մանրամասն լուրերու հաւաձայն, ընդարձակ կազմակերպութեան մը ձեւը առած է, ունենալով իր կեդրոնն ու վարչական մարմինը, որ կը կառավարէ միութեան բոլոր գործերը, միանգամայն կեդրոնական կապը ըլլալով բոլորին մէջ և գանոնք իրարու հետ հաղորդակցութեան դնելով։ Եթէ չենք սխալիր, վերջերս ընդհանուր համագումար ունեցան, ուր իրենց առաջադրած խնդիրները ձեձեցին ու որոշ ծրագիր կազմեցին։ Մենք դժբաղդաբար չունինք այդ ծրագրին մանրամասնութիւնները, բայց գիտենք որ անիկա ընդհանրապէս հայրենասիրական, մտաւոր-յառաջդիմական և ազգային-քաղաքակրթական ուղղութիւն ունի։ Իր գլխաւոր ուշադրութեան առարկան դարձուցած է հայկական փոքրիկ վարժարանները, որոնց դասագրքերուն, նիւթերու ուսուցման եղանակին, ուսուցիչներու և այլնի մասին, հետաքրքրուած, խորհած և կարելիով նպաստելու սկսած է։ Նպատակ ունի նաեւ իր անդամներուն ծանօթացընել հայ գրականութիւնը, ազգային արժէքները և և։ Իր ըրած գործունէութենէն կարելի է յիշել այն մեծ ոգեւորութիւնը և պատրաստութիւնները զոր ամէն քաղաքի մասնաճիւղ կը կատարէ այս վերջի մէկ միլիոն տոլարի հանգանակութիւնը աւելի արդիւնաւոր դարձնելու համար։ Այս բոլորն ալ արդէն գովելի յառաջդիմութիւն է, որուն համար մեր ջերմագին շնորհաւորութիւնները։

Փարիզահայ Ուսանողական Միութիւնը որ ժամանակին բազմաթիւ անդամներէ բաղկացած է և ունեցած է որոշ գործունէութիւն, աններելի կը ճնայ իր այս վերջի բռնած անկենդան և անշարժ վիճակին մէջ։ Արդարացուցիչ գտնամած պատճառաբանութիւնները չեն որ կը պակսին, հարկ է ուժը ունենալ անոնց դիմադրելու և փոքր չափերէն գործը ընդարձակելու։

Աւելորդ պիտի ըլլար մանրամասն յիշել նաեւ Իտալիոյ, Զուիցերիոյ և Եգիպտոսի ուսանողական միութիւններու գործունէութիւնները, բայց ըսենք միայն որ բոլորն ալ, հայրենասիրական ցոյցով մը, կամ փոքրիկ գումարի մը հանգանակութիւնովը, հանդէսով մը կամ յօդուածով մը իրենց մասնակցութիւնը բերած են։

Արդ, հարկ է որ ուր որ Հայութիւն կայ, հոն ալ կազմուի հայ ուսանողական միութիւն մը, հոգ չէ թէ շատ քիչ ըլլայ այս կամ այնտեղ անոր անդամներուն թիւը, ամէն մէկ պետութեան մէջ գտնուող ուսանողական միութիւնները իրենց կեդրոնական մարմինը կ'ունենան

ամենէն աւելի մեծ գաղութ ունեցող քաղաքի ուսանողական միութիւնը որ յարաբերութեան մէջ ըլլալով միւս պետութիւններու կեդրոնական մարմիններուն հետ, հաղորդակցութեան մէջ պիտի պահէ իր պետութեան քաղաքներուն մէջ գտնուող ուսանողական միութիւնները, տարին կամ, երկու տարին անգամ մը որով ամէն կողմերուած հայ ուսանողներուն ազգ. քաղաքակրթական աշխատանքն ալ ներդաշնակ կ'ըլլայ և համաձայն, որով և շատ աւելի արդիւնաւոր:

Նկատի ունենալով որ արտասահմանեան ուս. միութիւնները հեռու ըլլալով բուն իսկ կեդրոնէն, չեն կրնար անմիջական ֆիզիքական այս կամ այն ձեւի օգնութիւն բերել, անոնք աւելի ուժ պիտի տան ազգային մտաւորական շարժմանը, փիլիսոփային ու մշակմանը, ուժ պիտի տան ու տարածեն բոլոր ազգային շարժուձեները և այս բոլորը պիտի կատարուի ներդաշնակօրէն, քանի որ անոնք միևնոյն ծրագիրն ու գործունէութեան եղանակը պիտի ունենան:

Տեղական մամուլը ուրիշ ազգակ մը պիտի հանդիսանայ՝ աւանձին, աւանձին տեղեր ծեծուած հարցերը հաղորդակցութեան մէջ դնելու:

Այժմ որ Կովկասի մէջ քայլ առ քայլ, արիւնով՝ հայկական հանրապետութիւն մը կը շահին, որքա՛ն տեղին և անհրաժեշտ ըլլար որ արտասահմանի մէջ հաստող սերունդը դաստիարակական, վիճաբանական ժողովներու մէջ ծանօթանար, մշակէր, ծեծէր այն բոլոր հարցերը որ սերտօրէն կապուած են մեր վերածնունդին ու ապագային հետ:

Այս բոլորին կազմակերպման համար գլուխ պէտք է անցնին ամէն տեղի հայ գործիչները, հիմը դնելու համար այնքան կարեւոր այն ուսանողական միութիւններուն, որոնց սաղմերը գրեթէ ամէն տեղ ալ գոյութիւն ունին:

Երիտասարդները վաղուան քաղաքացիները պիտի ըլլան. անոնց տրուած ազգային ոգիէն կախում ունի վաղուան մեր հայրենական, ազգային պատրաստութեան կերպարանքը:

Երիտասարդութիւնը այն տարրն է որ կորովի ահագին քանակութիւն մը կը պարունակէ իր մէջ. անոր տրուած ուղղութենէն կախում ունի ազգային քաղաքակրթութեան նպաստաւորման չափը:

Երիտասարդութիւնը գիտէ սիրել և ոգեւորուիլ, յաջողութիւնները անոր մտիկ են:

Պէտք է անյապաղ և մեծ չափով ուշադրութիւն ընել հայ երիտասարդութիւնը վարող այժմեան մտահոգիչ ոգիին:

Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ՀԱՅ ԵՐԿՈՒՆՔՆ ԵՒ ՖՐԱՆՍ-ՋՈՒԻՑԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ

La Dépêche de Toulouseի Ապրիլ 10 թիւին մէջ երեւցած Պ. Փ. Միլի յօդուածին վերջին մասը.

... Ու պէտք է աւելցնել նաեւ որ թերեւս աւելի եւս ստիպողական է օգնել Ռուսիոյ քանի մը ծայրագաւառային շրջաններուն, որ յայտնապէս հակամաքսիմալիստ են, բայց որ աւելի եւս յայտնապէս հակառակ են կեդրոնական պետութեանց յաղթանակին: Արեւմտեան կողմը՝ կան Լեթոնները ու Լեհերը: Առնց բարի կամեցողութիւնը, որ գրեթէ միաձայն է, մեզի կրնայ ծառայութիւն մատուցանել պատերազմէն յետոյ միայն, երբ դիւանագէտները կանաչ սեղանին շուրջ պիտի հաւաքուին: Ասիկա պատճառ

Fonds A.R.A.M

մը չէ անշուշտ որ զանոնք չքաջալերենք այժմ իսկ մեր տրամադրութեան տակ եղող միջոցներով։ Բայց ասկից զատ, կայ նաեւ Կովկասը, Վրաստանը, և Հայաստանի ռուսական ու թրքական նահանգները։ Հայերը, ինչ որ կը մնայ Հայերէն, մինչեւ վերջին մարդը կը մաքառին՝ Օսմանցիներու վայրագ տիրապետութեան տակ չիյնալու համար. Վրացիք, որ օրթոտոքս են, կը կազմեն ազգաբնակութիւն մը 3,000,000 բնակչով, ըսել է 300,000 կռուող մարդ կրնան հանել, և իրենց ցեղը ժառանգականօրէն վարժ է պատերազմի։ Եօթը դար մահմետականներու դիմադրելէ յետոյ, ոչ մէկ գնով չպիտի հաւանէին Թուրք լուծին գլուխ ծռել։ Անոնք կորովի կերպով բողոքեցին՝ իրենց ազգային ժողովի բերնով՝ Պրեստ-Լիթովսքի դաշնագրին դէմ որ Թուրքիոյ կը յանձնէ Կարսի և Պաթումի նահանգները, Պաթումը որ գործնականապէս Վրաստանի միակ նաւահանգիստն է։

Նկատելի է որ եթէ Կեդրոնական պետութիւնները այդ դաշնագրին մէջ մոցուցած են յօդուած մը, որ Թուրքիոյ միջոցով զիրենք տէր կը դարձնէ Կովկասի մէկ մասին և բովանդակ Հայաստանի, ատոր մէջ իրենց գլխաւոր նպատակն է Պարսկաստանի և Հնդկաստանի ճամբան բանալ իրենց առջեւ, Անգլիա ուրեմն ամենամեծ շահ ունի որ Պրեստ-Լիթովսքի պայմանագրութիւնները չիրականանան։

Դժուարութիւններ կան Հայաստանի եւ Վրաստանի քաջարի ճիգին օգնութեան հասնելու, և ատոր պատճառը Ռուսիոյ արդի կացութիւնն է։ Բայց նոյն իսկ արդի քաղաքական և զինուորական վիճակին մէջ, այդ դժուարութիւնները անյաղթելի չեն։ Այդ պարտականութիւնը, այստեղ, անհրաժեշտ է մեզի համար, և հարկը ստիպողական է։

Դիւցազնական Հայաստան

Այս վայրկեանիս իսկ, Սեւ Ծովու եզերքը, Կովկասի և Պարսկաստանի սահմանագծին վրայ, արտակարգ բան մը կ՚անցնի, խելացնոր և շքեղափայլ, բոլոր այն բաներուն մէջ որոնք մեր հոգիներէն ներս հիացումը զարհուրանքին կը խառնեն. հայկական դիմադրութիւնն է այդ։ Հայաստանը, բոլոր խողխողուած փոքր ազգերէն, եթէ կարելի է ըսել, ամենէն աւելի խողխողուածն է։ Երկար ատենէ ի վեր անիկա ապշութիւն կը պատճառէ աշխարհին, որ ինքնիրեն կը հարցնէ թէ դեռ ինչպէս ողջ մնացած է։ Քրիստոնեայ, բանաստեղծական, նրբամիտ, հեզաբարոյ ազգ, բայց կենսախայտ և քնքուշ՝ իր դժբախտութենէն՝ պարփակուած օսմանեան երկրամասերուն մէջ, սիստէմաթիքաբար ջարդուած է, և իր ճակատագիրը ամբողջ քաղաքակրթութեան համար ամօթ մըն է։ Երեսունէ աւելի տարիներէ ի վեր, վեհանձն ձայներ բարձրացած են պատմելու համար իր նահատակութիւնը և պահանջելու անոր դադարումը. անզօր մնացած են անոնք։ Գերման կայսրը, որ իր հին աստուածը կ՚ոգեկոչէ, գնաց ատենօք իր ձեռքը դնել ծերունի դահիճին՝ Համիտի ձեռքին մէջ, և վերջերս ալ վեհապետը Սրբազան Կայսրութեան, Կարոլոս երիտասարդ կայսրը ստիպեց Մէհմէտ Ե.-ի ձեռքն երթալ սեղմելու։ Այս արիւնալի գրկակցութիւնները կնքեցին օսմ. փողոտիչներուն յանձնուած քրիստոնեայ Հայաստանին մահավճիռը։ Հայաստանը զանոնք կը նեղէ, անոնք զայն բնաջինջ կ՚ընեն։ Դաշնակից դիւանագիտութիւնները հաւատք ունեցած են Թուրքիոյ վրայ, Լօթին զայն մեզ նկարագրած է պարկեշտ և թոյլատու։ Արդ, իրողութիւնները ցոյց տուին թէ Թուրքը անգութ է և անհունապէս նենգ, թէ մեզ բոլորս ալ խաբած է, թէ Գերմանին ծախուած էր—միակ

Fonds A.R.A.M

Եւրոպացին որ զայն հասկցած է և որ գիտցած է խաղալ անով — պատերազմի առաջին օրէն սկսած։ Թուրքը բորենի է։ Եւ այդ բորենին կը մոլեգնի մեկուսացեալ Հայաստանին վրայ։

Ռուսական յարձակողականը Էրզրումն ու Տրապիզոնը գրաւելով, ազատած էր Հայաստանը։ Զարիզմը կը խոստանար Հայաստանին վերածնութիւն և ազատութիւն։ Զարիզմը իննկաւ, ռուսական բանակը խաժամուժ ամբոխ մը դարձած, լքեց իր նուաճումները։ Թուրքերը վերագրաւեցին Էրզրումը և Տրապիզոնը, նորէն դահիճներուն ձեռքը իննկան զոհերը, Ռուսերը դաւաճանեցին Հայերուն ինչպէս դաւաճանեցին Ռումանացւոց։

Այժմ Թուրքերը որ երէկ ուժասպառ էին, պարտասեալ, նորէն վստահութիւն և յանդգնութիւն կ'առնեն շնորհիւ մաքսիմալեան խայտառակութեան։ Անոնք կ'երազեն Պաղտատին նորէն տիրել և Կովկասը գրաւել և իրենց գունդերը դէպ ի Պարսկաստան կը մղեն Անգլիացւոց կողքին վրայ իջնելու և Ասիոյ յատկապէս կորուսեալ կարծուած այդ ճամբան գերման փառասիրութեանը ապահովելու համար։

Ո՛վ պիտի ցցուէր անոնց դէմ, ո՛վ պիտի համարձակէր։ Սակայն մէկը կայ, որ կը համարձակի։ Այդ մէկը, Հայաստանն է։ Արիւնաքամ Հայաստանը, շրջափակուած Հայաստանը, առանց հացի, անիեցուկ, անյոյս Հայաստանը իր կարգին կ'արձակէ այստեղի գերագոյն աղաղակը. "Ոտքի, մեռեալներ"։ Եւ անիկա կը կանգնի Թուրքին դէմ։ Անոր ճամբան կը փակէ, կը կտրէ, Պարսկաստանի և Միջագետքի ճանապարհներուն վրայ խափան կը կանգնի անոր, անիկա կատղած բորենիին դէմ յաղթական օրէն կը դիմադրէ Վանի, Կարսի և Թիֆլիզի մէջ։ Ծայրագոյն դաւաճանութիւն մը հասած է անոր, միւս քրիստոնեայ ազգը՝ Վրաստանը, նորերս թրքօ-գերման հաշտութիւն մը ընդունած՝ և զէնքերը վար դրած է։ Ի՞նչ փոյթ, Հայերը նորէն կը շարունակեն կռուիլ։ Քանի՞ հոգի են։ Ո՛ւր կը գտնեն զէնքն ու պարէնը։ Ի՞նչպէս դեռ Հայեր գոյութիւն ունին, յորմէհետէ մարդիկ, կիներ, մանուկներ կը խողխողուին։ Ջենք գիտեր, մենք միայն ընդ աղօտ կ'ընդհշմարտենք մեծաշուք և ահաւոր առամը, միայն կրնանք ըսել որ գործողութիւն մը կը զարգանայ հոն։ Ո՛հ, անշուշտ, բոլոր տառապանքները տառապած են իրենց երդուեալ խօսքը յարգելնուն համար ոճնակոխ եղած աքսորուած Սերպերը, այն Սերպերը, որ մէկը հինգի դէմ երկար տաեն յաղթական մնացին դէպ ի Սէլանիկ աւստրօ-գերման փառասիրութեան ճամբան հպարտօրէն խափանած ըլլալու ոճիրը քաւելով, Ռումանացիները որ խաչուեցան ռուսական դաւաճանութեամբ, Եուկօ-սլաւները, որ Հունգարացիներէն հարստահարուած են, անդամահատուած, իրենց բարքերուն, իրենց կրօնքին և լեզուին մէջ հալածուած Լեհացիք։ Ո՛հ, անշուշտ, այդ ժողովուրդները տառապեցան Կայսերականներու կօշիկին ու սուրին տակ, որքան որ կարելի է տառապիլ։ Բայց եթէ կայ անարգման, բարոյական և ֆիզիքական չարի մրցակցութիւններուն մէջ տեսակ մը սոսկալի առաջնութիւն, Հայաստանին չէ՞ որ կ'իյնայ աւորը արիւնաթաթաւ դափնին։

Սրտի տէր մարդիկ կը փորձեն զայն ճանչցնել և սիրցնել այս Ֆրանսայի մէջ, զոր ան կը պաշտէ, անոնք երեւան կը հանեն իր գեղարուեստագէտները, իր բանաստեղծները — որովհետեւ Հայաստանը հարուստ է անոնցմով — և անիկա հեռակայ շնորհալիութեան գեղեցիկ ծաղիկ մըն է այդ Փոքր-Ասիոյ մէջ, ուր Դրախտը կը գտնուէր ըստ աւանդութեան և ուր կը թափառին օսմանեան գազանները։ Սակայն բաւական ճանչցուած չէ անիկա Ֆրանսայի

Fonds A.R.A.M

ժողովրդէն, որուն միակ յանցանքը, թերեւս, բաւականաչափ չհետաքրքրուիլն է նոր համակրութիւններով, որոնց իր հոգին պիտի կրնար բացուիլ։ Այս ժամուս իսկ, թերթերուն անկիւնները փոքրիկ տեղեկութիւններ են միայն, որոնք կրնան կասկածիլ տալ մեծապանծ դիմադրութիւնը որ կը զոհուի այնտեղ, Կարսի և Թիֆլիզի մէջտեղ, Դաշնակից դատին համար, Ազատութեան համար, Պատուին համար, Քրիստոսին համար և զոր մինչեւ ծայրը կը մղեն բուռ մը հերոսներ։

Մենք կը խորհէինք որ Հայերը տկար զոհեր են, որոնցմէ ընդհուպ անողոք ճակատագիրը յիշատակ մը միայն պիտի թողուր դիակներու կոյտի մը վրայ։ Անոնք առիւծներ են Թրքական բորենիին դէմ, անոնք թանկ կը ծախեն իրենց կեանքին մնացորդը։ Կը խորհէինք ասոր լ ուրիշ բան չէր մնար բայց եթէ զանոնք մեղքնալ, հարկ է նաեւ հիանալ անոնց վրայ։

Ահա ինչ որ ամենքը պէտք գիտնան, փոքր ժողովուրդներու այս կսկծեցուցիչ մարտիրոսագրութեան պատմութեանը մէջ, որուն հանդիսատես կ'ընէ մեզ մահմետականներուն իսկ նողկացնող կաթոլիկ Կայսրներու և Օսմանցիներու սարսափեցուցիչ միութիւնը։ Այն ժամուն, երբ Մէքքէի Շէրիֆ մը, Թագաւոր Հիճազի, կը կանգնի, Ղուրանին անունով, Սթամպուլի Թուրքին մարդասպան յափշտակութեանը դէմ, պատմութիւնը կը տեսնայ որ Վիլհէլմ Բ. մը և Կարոլոս Ա. մը, որոնք կը համարձակին "շատ քրիստոնեայ" տիտղոսը տալ ինքզինքնուն, բարեպաշտիկ Հայաստանը բնաջնջողներուն ազատ ասպարէզ կուտան։

Այսպիսի խաղքութեանց, Խաչին հանդէպ այսպիսի անարգանքներուն կը հակադրուի հայկական զոհաբերութեան գեղեցկութիւնը։ Թող փառաբանուի այդ զոհաբերութիւնը և թող մեր զաւակները անոր ծանօթանան նոյն պատկառանքով, որով կը ծանօթանան պելճիքական, ռումանական կամ սերպիական զոհողութիւններուն։ Պիտի գայ օր մը թերեւս, հակառակ այնքան սկզբնական սխալներու և վիճակափոխութեանց, երբ Թուրքը արտաքսուած պիտի ըլլայ Եւրոպայէն և արգելափակուած իր Անատոլուին մէջ, ուրկէ՝ խաղաղութեան և քաղաքակրթութեան պատւոյն համար՝ երբեք պէտք չէր որ դուրս ելած ըլլար։ Մարտիրոս Հայաստանին համբերատար անձնուիրութիւնը արիւնին ու արցունքներուն մէջ՝ նպաստած պիտի ըլլայ այդ օրը ծագել տալու. և այդ օրը բոլոր Դաշնակիցներուն մեծարանքն է որ Տրապիզոնի և Թիֆլիզի գերեզմաններուն ու այրախանձ աւերակներուն վրայ, սուգի նուագին պիտի խառնէ երախտագիտութեան բրաբիոնն ու հերոսութեան դափնեպսակը։ (*Le Soleil du Midi* 29 Յունիս).

Թարգմ ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Պ. Քամիլ Մօքլէր, հայկական դիմադրութեան հոյակապ ու գերազանցապէս յուզիչ դրուագէն խանդավառուած, նոյն ոգւով ու շունչով յօդուածներ հրատարակած է նաեւ Նիսի *Le Petit Niçois*, Նանթի *Le Phare de la Loire* և Թուլուզի *La Dépêche*ին մէջ։ Թերթիս խմբագրապետը *Seleil du Midi*ի յօդուածին երեւումէն անմիջապէս յետոյ իր շնորհակալութիւնները յայտնած ըլլալով հանրածանօթ գրագէտին, հետեւեալ պատասխանը ստացած է. "Սիրելի եղբայրակից, ձեր նամակն ստացայ այս լեռնային անկիւնը, ուր ամառները կ'անցընեմ։ Իմ պարտականութիւնս կատարեցի միայն՝ ըսելով ինչ որ կը մտածեմ ձեր դժբաղդ ու ազնիւ ազգին հոյակապ ճիգին նկատմամբ, և ձենէ ոչ մէկը ինծի շնորհակալութիւն չի պարտիր։ *Soleil du Midi*ի յօդուածին երկու փոփոխակներ ղրկեցի *Le Petit Niçois*ին և *Le Phare de la Loire*ին, որովհետեւ կ'աշխատակցիմ քանի մը թերթերու որ Ֆրանսայի շրջանը կ'ընեն. անոնց մէջ կը կրկնեմ նոյն բաները զոր օգտակար ու արդար կը գտնեմ թելադրել սրտին ու խղճին Ֆրանսացւոց, որ այնքան վեհանձն են բայց, աւա՜ղ, այնքան քիչ ծանօթ իրենց հեռաւոր բարեկամներուն, Չեխ, Եուկօ-Սլաւ կամ Հայ"։

Fonds A.R.A.M

ՓՐՈՆԻԿ

Թուն կը հրատարակէ իր օգոստ. 16ի թիւին մէջ հայ տարագիրներու ճնացորդներուն վրայ շատ ուշագրաւ տեղեկութիւններ քան իր վերջերս տուած սխալ ու վնասաբեր տեղեկութիւնը. "ըստ Գահիրէէն Ռատիօ գործակալութեան քաշուած հեռագրի մը, Հալէպի շրջանին մէջ համախմբուած հայ տարագիրներու նկատմամբ հալածանքը մեղմացած կը թուի. այդ տարագիրները՝ ըստ ոմանց՝ կ'ըսէ հեռագիրը, 250,000ի չափ են. մեծ մասամբ անոնք ապաստանած են արաբ ցեղապետներուն կողմէ, որոնք բերած յանձնած են զանոնք ամերիկեան հիւպատոսներուն, որ ցեղապետներուն հետ բարեկամական յարաբերութիւններ կը մշակեն":

Այս բոլոր թուանշանները վերապահութեամբ պէտք է ընդունիլ, քանի մը օր առաջ "ամրողջ Թուրքիոյ մէջ 100,000 Հայ միայն ճնացած ըլլալու" արտասոց հաւաստումը ինչպէս այժմ միայն Հալէպի մէջ 250,000 տարագիր գտնուիլը: Բայց ճիշդ կրնայ ըլլալ որ տարագիրներու ճնացորդներուն նկատմամբ աւելի մեղմ վերաբերմունք ցոյց տրուիլ սկսած է իշխանութեանց կողմէ, հաւանօրէն պօլսոյ բանակցութեանց միջոցին, ու ճշմարտանման կրնայ ըլլալ որ այդ տարագիրներուն մեծ մասը՝ որ Ամերիկեան հիւպատոսներու ազնիւ ու ճարպիկ միջամտութեամբ Արաբ ցեղապետներու ձեռքով ապաստանած են՝ Հալէպի շրջանին մէջ համախմբելու թոյլտուութիւն ստացուած ըլլայ:

Լաւագոյն լուրը, զոր կուտան թերթերը այս օրերս՝ հետեւեալն է. "Լոնտոն, 15 օգոստ. — Ռէօյթէր գործակալութիւնը իմացած է թէ բրիտանական պօրախուսմբ մը պաղտատէն մինչեւ կասպից ծով յառաջացած է: Ընտիղէն շոգենաւով գացած է Պաքու, ուր քաղաքին ինքնապաշտպանութեան նպաստած է":

Լոնտոնէն ուրիշ հեռագիր մը, անգլիական գօրքին Պաքու ոտք դնելուն վրայ խօսելով, կ'ըսէ թէ "փոքրիկ բանակ մը, Անգլիացիներէ, Հայերէ և Ռուսներէ կազմուած, այժմ այդ շրջանին մէջ կը կռուի Թիքաց դէմ: Ռուս գօրավար Տունքշայէֆ կը դեկավարէ դաշնակից զօրագունդերը":

Իսկ *Echo de Paris* այդ իրողութիւնը կը ներկայացնէ սապէս՝ "Անցեալ փետրուար ամսուն, բրիտանական գօրագունդեր մեկնեցան Պաղտատէն և յառաջացան դէպ ի ափունքը կասպից ծովուն, առանց ոևէ դիմադրութեան հանդիպելու: Բրիտանական գօրամաս մը յետոյ շոգենաւով գնաց Պաքու՝ օգնութեան հասնելու համար Թուրքերուն դէմ կռուող Հայերուն:

"Բրիտանականք շատ լաւ գաղափար կազմեցին կացութեան վրայ որ կը տիրէ Պարսկաստանի հիւսիս-արեւմտեան մասին մէջ, ուր գերմանական ոևէ շարժում իրենց համար անակնկալ մը պիտի չըլլայ:

"Դաշնակից գօրքերը Պաքուի մէջ կը կազմուին Հայերէ, Ռուսերէ և ուրիշ տարրերէ որ կը գտնուին Տունքշայէֆ ռուս գօրավարին հրամանատարութեան տակ: Անոնք իրենց դէմ ունին Թուրքեր (Թաթարներ) և կանոնաւոր գօրքեր: Հակառակորդներէն ոչ մէկը լրջօրէն պինուած չէ հրետանիով:

"Քաղաքական կացութիւնը այժմ աւելի նպաստաւոր է Դաշնակիցներուն"

Վերջապէս կատարուեցաւ ուրեմն ինչ

Fonds A.R.A.M

դիտեմ որ կը կատարուին լուրջ կերպով Անգլիոյ և Ամերիկայի մէջ, և արդիւնաւոր կերպով։ Պէտք է սակայն միշտ դժգոհ մնալ ստացուած արդիւնքէն, ջանքերը կրկնապատկելու և աւելին ստանալու ձգտիլ։ Հայ կուսակցերը արժանի են որ ամենամեծ զոհողութիւններն ընեն ընդունին իրենց համար։ Ու հիմա, արտասահմանի հայ երիտասարդներէն անունք որ կտեսիլ կ'ուզեն, Պարսկաստանի ձամբով ինչո՞ւ պէտք է նովկաս չուղղուին։ Էական պայքարը հոն է հիմա մեզի համար։

Անհրաժեշտ է նաեւ փութով օգնութիւն հասցնել Կովկասի հայ ազգաբնակութեան որ սովի ճիրաններուն մէջ կը գալարուի։ Ահա՛ կոչ մը որ Հայութեան ամենէն անձնուէր բարեկամներէն մին, Օրիորդ Էմիլի Ռօպինսըն, Լոնտոնի „Հայ կարմիր Խաչի ու փախստականներու օգնող քոմիթէին“ պատուակալ քարտուղարուհին, ուղղած է քիչ օր առաջ Հայասէրներուն և Հայերուն.

„Օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն.

„Ֆոնտիս պատ. քարտուղարուհին այս օրերս ստացած է Համաստանի բարձրաստիճան Հայէ մը նամակ մը, որ կ'ըսէ. "Սովի ահաւոր վիճակ մը կը տիրէ Անդրկովկասի մէկ ծայրէն մինչեւ Սեր ժողովրդի հոգեվարքն է։ Եթէ սաուար գումարներ տրամադրելի ըլլան՝ ուտեստ կարելի է ճարել։ Հաճեցէք ընել ինչ որ կրնաք բարեկամներուն ծանօթացնելու համար ճգնաժամային կացութիւնը որուն մէջ կ'ապրի մեր ամբողջ ժողովուրդը։" Նուէրները շնորհակալութեամբ կ'ընդունուին։"

Անգլիական այդ քոմիթէն, որուն հոգին է Օրիորդ Ռօպինսըն, ունի ապահով բոլոր նպաստները աեղը հասցնելու։

որ կը բաղձայինք ամիսներէ ի վեր։ Գերմանացիք և Թուրքերը անշուշտ ամէն ճիգ պիտի թափեն՝ Պաքուն վերջնապէս ձեռք չփախցնելու համար, բայց անգլիական ուժերուն հասնելովը, Պաքուի հայ և ռուս կուսակիցները, բարոյապէս և նիւթապէս զօրացած, տան անգամ աւելի կարող պիտի ըլլան դիմադրել Թշնամւոյն և գայն վճռապէս նահանջի սոիպել։ Թէ եկած անգլիական զօրամասը ՀԸԼԱՅ շատ բազմաթիւ, այդ երկրորդական է. էականն այն է որ Միջագետքի բրիտանական բանակին ու Կովկասի միջեւ կապը հաստատուած է, կապ որ ամուր ու տեւական պիտի Ճնայՙ քանի որ Դաշնակիցները յաջողեր են պարսկական կառավարութիւնը իրենց նպաստաւոր դարձընել. այդ կապին շնորհիւ, ուրեմն այսուհետեւ կարելի է զրամ, զէնք, զօրք. ռազմամթերք հասցընել Կովկաս՝ ամէն կողմէ։ Ու այժմ, կապը Պաքուի շրջանին հետ միայն հաստատուած է, բայց վաղը ան կրնայ տարածուիլ Կովկասի ամէն կողմերը և բազմապատկել այլ և այլ կէտերու վրայ դեռ կուսիլ յամառող հայ քաջերուն դիմադրական ուժն ու հաւատքը։ „Ալգը“ աւելի պայծառ կը սկսի նշուլել։ Բայց որպէս զի անոր լոյսը չաղօտի, և զօրանայ հետզհետէ, արտասահմանի բովանդակ Հայութիւնը իր բոլոր միջոցներով օգնութեան պէտք է հասնի հայրենիքի տիւծասիրտ կուսակիցներուն և ահաւոր թշուառութեան մէջ գալարուող ազգաբնակութեան։ Ճամբան բաց է. դրամ պէտք է հասցնել՝ մեծագոյն չափով որ կարելի է, մեր Հայու դրամը՝ նախ, յետոյ՝ պէտք է աւելի քան երբեք կորովով դիմել Դաշնակից կառավարութեանց, որպէս զի „ստուար“ դրամական օգնութիւն հասցնեն։ Այդ դիմումները

Օր. Ռօպինսըն ինծի կը գրէ թէ ինքը իրենց այդ ֆօնտէն 500 ոսկի իսկոյն ղրկած է արդէն։ Կ'իմանամ որ Պօղոս Նուպար փաշա, որուն գիմած է Օրիորդ Ռօպինսըն՝ „Ազգային Հիմնադրամ“էն կարեւոր գումար մը ղրկած է Կովկաս։ Փարիզի Հայկական Նպաստամատոյց Յանձնաժողովին մօտ այժմ կայ 30,0000 Ֆրանքի չափ գումար մը, փափաքելի է որ այդ գումարին կէսը ղրկուի Պաղ-տատ՝ հայ փախստականներու գործին ու կէսը յանձնուի Պօղոս փաշային՝ հե-ռագրով Կովկաս հասցուելու համար։ "Հոգեվարք„ բացատրութիւնը մենք չենք կրնար ընդունիլ. վճռական վերածնու-թեան սեմին վրայ է մեր ժողովուրդը, բայց աճաւոր են իր տառապանքները, իր կոցութիւնը ծանր ու վտանգալից. լիովին ու փութանակի կատարե'նք մեր պարտքը, ամէ'ն ձեւով։ Այն բոլոր հայ ազգասիրական խմբակցութեանց և ան-հատներուն համար որ պիտի ուզէին Օր. Ռօպինսընի կոչին պատասխանել, կուտանք այստեղ ազնիւ Անգլուհւոյն հասցէն.

Miss Emily J. ROBINSON
The Hon. Secretary of Armenian Red Cross and Refugee Fund
35a Elsham Road, LONDON, W. 14.

Ա. Չ.

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Միլանի «Հայկական Քօմիթէ»ն, որ հիմնեցին վերջերս Միլանի և այլ քաղաք-ներու հայ ազգասէրները, և որուն ընդհա-նուր քարտուղարն է Թօրինօի Armeniaին տաղանդաւոր խմբագրապետը Պ. Ն. Տէր-Ստեփանեան, կը շարունակէ իր եռանդուն ու խելացի գործունէութիւնը։ Ցունիս 2ին Հռոմի Կապիտոլին մէջ ի նպաստ կեղեքեալ ազգերու տեղի ունեցած հանդիսաւոր ցոյցին՝ ուր «Պէրճա-Իտալիա» մասնախումբը կեղեքեալ ազգերու իրաւանց հռչակման ի յիշատակ plaque մը նուիրեց Հռոմի քաղաքապետու-թեան, ներկայ էին դաշնակից ազգերու դեսպանատանց ներկայացուցիչներ, Թրէն-թինօի, Թրիէսթի, Աւստրիոյ Ռումէններու, Լեհացւոց և Չէխերու ազգային մասնախում-բերու պատուիրակներուն հետ որ իրենց դրօշակն ի ձեռին խօսք առին, հայկական դրօշակով մասնակցեցաւ ու ճառ մը արտա-սանեց նաեւ Պ. Տէր Ստեփանեան իբր ներ-կայացուցիչ Իտալիոյ Հայկական Քօմիթէին։ Ամենքն ալ, կ'ըսեն հեռագիրները, իրենց ազգին անկախութեան իրաւունքը հռչակե-ցին. ամենքն ալ իրենց ազգին բոլոր ուժե-րուն աջակցութիւնը խոստացան՝ ապահովե-լու համար յաղթանակը Համաձայնութեան Տէրութեանց, որոնք կ'երաշխաւորեն ազգու-թեանց իրաւունքները։

Իտալական թերթերը երկարօրէն գրած են այդ ցոյցի և այդ առթիւ Հայկական Հարցի մասին. Epoca թերթը, որ նախա-րարապետ Օրլանտօի օրկանը կը կարծուի, մասնաւոր յօդուած մը նուիրած է՝ «Հայ դրօշակն ի Հռոմ» տիտղոսով։

Այժմ, ուրախութեամբ կ'իմանանք որ Իտալիոյ Հայկական Քօմիթէին ջանքերուն շնորհիւ՝ Հռոմի մէջ կազմուած է «Հայաս-տանի անկախութեան համար իտալական քօմիթէ» մը, նախաձեռնութեամբ հանրա-ծանօթ երեսփոխան տի Չեզարօի, և որուն անդամակցիլ հաւաներ են նշանաւոր անձ-նաւորութիւններ, ինչպէս Մեսսա, Պարծիլաի, Լուծծաթթի, Թօրրէ, ևն։ Այդ իտալական քօմիթէն արդէն լրագրաց մէջ հրատարակեր է գեղեցիկ յայտարարութիւն մը, որմէ կը քաղենք հետեւեալ հատուածները.

«Իտալիան երբեք չմերժեց հայ ազգին իր անկեղծ համակրանքը ամէն անգամ երբ այդ կորովի ու դժբաղդ ազգը կ'ենթարկուէր Թուրքերու անվերջ կոտորածներուն։ Այդ համակրութիւնը կը զգայինք, որովհետեւ

մարդկային զգացում մը կը վիրաւորուէր։ Արդի պատերազմը պատրաստ գտաւ հայ ազգը, հակառակ իր այնքան հարստահարուած ըլլալուն, իբրեւ աննկուն պահակ մը մեր քաղաքակրթութեան Արեւելքի մէջ, և մենք այսօր պատերազմին հետեւանքով լիովին կ'ըմբռնենք թէ իր անընկճելի գիտակցութիւնը ինչ մեծ ծառայութիւն մատուցած է Դաշնակիցներու դատին։»

Այս պատերազմի ընթացքին Հայոց ցոյց տուած անձնուիրութեան փաստերը թուելէ յետոյ, յայտարարութիւնը կ'եզրակացնէ՝ «Եթէ հիմա նիւթապէս կարելի չէ օգնել(*) այս ուժեղ ազգին, մեզի համար պարտականութիւն մըն է յայտնել մեր համերաշխութեան հաւատքը հայ քաջարի մարտիկներուն և աշխարհի ամէն կողմը ցրուած Հայերուն և խոստանալ օգնել անոնց որպէս զի Պետութիւնք ճանչնան այն անկախութիւնը զոր բարոյապէս և գործնականապէս անոնք վաստկած են իրենց զէնքերով։ Ինչպէս Լեհաստանի համար՝ հանդէպ Աւստրիոյ և Գերմանիոյ, նոյնպէս և Հայոց համար՝ հանդէպ Թուրքիոյ, պէտք է պահանջել ազգային անկախութեան և միութեան իրաւունքը։ Պարտականութիւն մըն է այս՝ մասնաւորապէս մեզ Իտալացիներուս համար, որովհետեւ քաղաքակրթութիւնը զոր Հայերը ցարդ պաշտպանեցին և որ իրենց ազգային ոգին կը կազմէ, ուրիշ ոչինչ է եթէ ոչ Վենետիկի և Հռոմի քաղաքակրթութիւնը։ Մտաւորական և առեւտրական յարաբերութիւններ շատոնց ի վեր միացուցած էին երկու ազգերը։ Այդ կապերը պէտք է ամրապնդել, որպէս զի երբ յաղթութիւնը և խաղաղութիւնը աւելի հանգիստ գոյութեան պայմաններ վերահաստատեն, այդ սերտ յարաբերութիւնները նպաստեն երկու ազգերուն սեփական քաղաքակրթութեանց միջեւ համերաշխ գործունէութեան։»

Կոմիթէին առժամեայ կեդրոնն է՝ Ist. Coloniale Italiano, Piazza Venezia, 11, առժամեայ նախագահ՝ On. Giovanni Colonna di Cesaro. քարտուղարք՝ Dott. Gino Scarpa, Dott. Orakian.

Հռոմի *l'Economisto d'Italia* թերթը իր յուլիս 24ի թիւին մէջ կը հրատարակէ տեսակցութիւն մը Տոքթ. Տէր Ստեփանեանի հետ, որ այդ թերթին ներկայացուցչին պարզած է հայկական աղէտին ու կռիւին բոլոր մանրամասնութիւնները և Հայոց պահանջները բանաձեւած։

— Հեռագիրները արդէն ծանուցած էին թէ Ամերիկայի Հայք, ինչպէս և Լեհացիք, Չեխերը և այլ կեղեքեալ ազգեր, Յուլիս 4ի տօնը որոշած էին տօնել իբրեւ իրենց խակ. ազգային մէկ հանդէսը։ Այժմ, ամերիկահայ թերթերէն կը տեղեկանանք որ Ամերիկայի ամէն կողմը, Հայերը մեծ ոգեւորութեամբ մասնակցած են ամերիկեան Անկախութեան Օրուան տօնին. Ուօշինկթընի մէջ տեղի ունեցած մեծ թափօրին, ուր բոլոր ազգերը իրենց ներկայացուցիչներն ունեցած են, Ամերիկայի Հայկական Ազգային Միութիւնը հրաւէր ստացած է Ուօշինկթընէն մասնակցելու. Միութիւնը հրահանգ տուած է իր Ֆիլատելֆիայի մասնաճիւղին՝ առնուազն 50 հոգիէ բաղկացած ձիաւոր խումբ մը պատրաստել՝ Հայոց հին պատմական տարազներով և հայկական դրօշակով, ներկայ գտնուելու համար թափօրին։ Ուօշինկթընէն հեռագրով հրաւիրած են նաեւ Միութեան նախագահը, Պ. Մ. Սմպադըն, ներկայ գտնուելու՝ իբր ներկայացուցիչ հայ ազգի՝ Մաունթ Վերնոնի մէջ Ուօշինկթընի գերեզմանին վրայ կատարուելիք մեծ հանդէսին, ուր նախագահ Ուիլսըն արտասանեց հոյակապ ճառ մը և որուն հրաւիրուած էին բոլոր դաշնակից ու բարեկամ ազգերու ներկայացուցիչները։ Պ. և տիկին Սմպադը այդ վեհաշուք հանդէսին ներկայ գտնուած են իբր հայ ազգի ներկայացուցիչ։ Ինչպէս բոլոր ազգերու ներկայացուցիչները, հայ ազգի ներկայացուցիչն ալ դրած է Ուօշինկթընի գերեզմանին վրայ գեղեցիկ ծաղկեպսակ մը, որուն ժապաւէնին վրայ ոսկի տառերով

(*) Մենք կը կարծենք թէ աս ալ կարելի է (Ծ.Խ.)։

Fonds A.R.A.M

գրուած էր՝ «Մարտիրոսացեալ Հայաստանէն առ մարդկային ազատութեան և ազգերու իրաւանց պանծալի պաշտպանն ու ախոյեանը»: Վերադարձին, Մէֆլաուէր նաւի սրահին մէջ Պ. և Տիկին Ուիլսըն կը պատուասիրեն հիւրերը, այդ միջոցին՝ Պ. Սըվազը կը մօտենայ Նախագահին, իր հիացումը կը յայտնէ անոր արտասանած ճառին համար զոր «ազգերու իրաւանց magna carta մը կ'անուանէ, և յոյս կը յայտնէ օր մը այդ ճառով բանաձեւուած սկզբունքները իրագործուած տեսնել յօգուտ փոքր ազգութիւններու»: Նախագահ Ուիլսըն՝ ի պատասխան՝ կը յայտնէ՝ «Իրաւունք ունիք այդ յոյսերը տածելու» (you are justified in your expectation): Յետոյ՝ Նախագահը կը բացատրէ թէ ինչ պատճառներով պատերազմ չէ յայտարարած Թուրքիոյ դէմ. ի վերջոյ, Նախագահը վստահ շեշտով մը կը յայտարարէ թէ՝ «Հայերը երբեք վախնալիք բան չունին» (Armenians have nothing to fear). որովհետեւ անոնց դատը արդարութեան պահանջներուն համեմատ պիտի լուծուի այս պատերազմէն վերջ և անոնց յոյսերը պիտի պսակուին, թէ ինք հաստատ որոշած է ո և է խնդիր առանց լուծման և կիսկատար չթողուլ հաշուեյարդարութեան օրը:

— Պօսթընէն կը քաղենք հետեւեալ բերկրաւիթ տեղեկութիւնը. «Ամերիկայի Սիօնականները յունիս 30ին ունեցան իրենց տարեկան համաժողովը: Ժողովին բացումէն առաջ, 15000 երկսեռ Հրեաներ թափօր մը ըրած են այդ քաղաքին փողոցներուն մէջ: Թափօրը առաջնորդուած է Մեմօրիըլ հսկայ սրահը, ուր 5,000 հոգիներու ներկայութեան բացուած է համաժողովը: Այս համաժողովին կազմակերպիչներուն մասնաւոր հրաւէրովը ներկայ եղած և խօսած է Ազգ. Միութեան ատենապետ և Ազգ. Պատուիրակութեան ներկայացուցիչ Պ. Սըվազը, որուն հինգ վայրկեան տեւող խանդավառ ընդունելութիւն մը ըրած է ներկայ բազմութիւնը՝ Նախագահին կողմէ ներկայացուելու ատեն: Պ. Սըվազը իր համակրանքը յայտնած է Հրեաներու ազգային բաղձանքներու մասին, որոնք իրականանալու այնքան մօտ են: Յիշած է այն պատմական դերը զոր Սիօնականները կատարեցին՝ արգիլելով Թրքական առանձին հաշտութիւն մը (Դաշնակիցներուն հետ), որ գերեզմանաքարը պիտի ըլլար Հայաստանի, Պաղեստինի և Արաբիոյ արդար ձգտումներուն: Պ. Սըվազը իր ատենաբանութիւնը հետեւեալ խօսքերով վերջացուցած է. «Կ'ողջունեմ Սիօնի դրօշակը. կը յուսամ որ շուտով ձեր անվեհեր զինուորները զայն պիտի ծածանեցնեն ձեր հայրենի երկրին պատնէշներուն վրայ: Կը վստահացընեմ ձեզ թէ Հայաստան հպարտ պիտի զգայ իրեն դրացի ունենալով Պաղեստինի ազատ տէրութիւնը»:

The Pitsburg Dispatch հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ Սըվազի ատենաբանութեան յաջորդող տեսարանը. «Երբ ատենախօսը վերջացուց, ունկնդիրները մոլեգին ցոյցերու անձնատուր եղան: Բեմին վրայ իրարանցում մը կը տիրէր: Պատէն կախուած դաշնակից և սիօնական դրօշակները իրենց տեղերէն փրցուելով՝ բեմին առջեւ բերուեցան: Կիները սկսան «Ամերիկա»ն երգել, և 20 վայրկեան տեւող ցոյց մը տեղի ունեցաւ:

— Թ—ն կը հրատարակէ հետեւեալ կարեւոր լուրը, «Հիճազի Թագաւորը Ալ Հիւսէյին իպն Ալի, յետագայ ազդարարութիւնը հրատարակած էր՝ «Կը յայտարարենք Թուրք ազգութեան պատկանող մահմետականներուն, մասնաւորապէս բանակին և իր զօրապետներուն, որ եթէ ոտք չելլեն Թուրանեաններու չարաղէտ տիրապետութիւնը տապալելու համար, այդ պետութեան մէջ իսլամութեան վերածաղկման մասին մեր վերջին յոյսը պիտի կորչի, և առաջին հանրային արարքը որ մեր կրօնական խղումը պիտի յայտնէ՝ ջնջելը պիտի ըլլայ սուլթանին անուան յիշատակումը ուրբաթի աղօթքին մէջ, աւանդութիւն զոր մինչեւ ցարդ ուզեցինք պահպանել՝ ի յարգանս իր նախորդներուն կողմէ

Fonds A.R.A.M

մատուցուած ծառայութեանց և Թուրանեան կառավարութեան վերջը եկած տեւնելու յոյսով։ Իշխանութիւնը Աստուծոյ միայն կը պատկանի։» Տրուած պայմանաժամը լրացած ըլլալով, և ոև է ազատագրման ճիգ երեւան եկած չըլլալով, Հիճազի կառավարութիւնը հրամայած է ջնջել սուլթանին համար աղօթքը արաբական թագաւորութեան բոլոր մզկիթներուն մէջ։

— Թ–Ն իր վերջին թիւերէն մէկուն մէջ կը հրատարակէ չարաշուք վիճակագրութիւն մը՝ Թուրքիոյ Հայութեան մնացորդներու քանակութեան մասին. «Հայ փախստական մը տուեր է եղեր (ո՞վ է, ո՞րու տուեր է այդ տեղեկութիւնները, չէ ճշդուած) հետեւեալ տեղեկութիւնները, — Այժմ որոշ թուանշաններ տալու դժուարութեան հակառակ, կարելի է՝ պաշտօնական միջավայրէն բղխող արժանահաւատ վկայութեանց համեմատ՝ հայկական ողբերգութենէն ողջ մնացողներուն թիւը սապէս հաշուել. Քոնիա և շրջակայք, 20,000. Հալէպ, 25,000. Կիլիկիա (Մարաշ. Հաճըն, ևն.) 10,000. Կուտինա, Քարա-հիսար, Էսքի-շէհիր, 6,000. Եօզկաթ, Կեսարիա, Խարբերդ, Մալաթիա, 7,000. գումար՝ 130,000։ Թ–Ն կ'աւելցնէ թէ մօտ 100,000 հաշուելով բռնի իսլամացուած Հայերուն թիւը, Թուրքիոյ երկու միլիոն Հայերէն ուրեմն հազիւ 200,000 ողջ կը մնան։ Մենք գիտենք որ Թուրքիոյ Հայութեան կորուստը զարհուրելի եղած է, բայց այս թուանշանները անտարակուսելիօրէն ծայրայեղ են լաւագոյն. Էր որ այսպիսի սխալ տեղեկութիւններ չհրատարակուէին. Թուրքիոյ Հայութեան մնացորդները թուած ատեն, Թ–Ն մոռցած է Կովկաս և այլուր ապաստանած 300,000ը, Պոլսոյ և Իզմիրի գաղութները, և Միջագետք աքսորուած ստուարաթիւ Հայերը, որոնք ամենքն ալ չեն կորած (քանի որ անգլիական բանակները 15-20,000 ազատեցին վերջերս անոնցմէ)։

— Փարիզեան լրագիրներէն կ'իմանանք թէ Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարար Պ. Փիշոն ընդունած է այս վերջերս «Ազգայնութեանց միջեւ համաձայնութեան» ընկերվարական քօմիթէէն պատուիրակներ որ կը պատկանին Ռուսիոյ սահմանածայրերու ազգութեանց (լեհ, լեթթօն, էսթօնիացի, հայ. վրացի), ընկերակցութեամբ Պ. Ալպէր Թօմայի։ Պ. Փիշոն անոնց յայտնած է իր համակրութիւնը իրենց ազգային ցանկութեանց համար, և զանոնք անգամ մը եւս ապահովցուցած է թէ ֆրանսական կառավարութեան ընդհանուր քաղաքականութիւնը կը ձգտի այդ ժողովուրդներուն տալ իրենց բաղդին ազատ ինքնորոշումը։ Ցոյց տալու համար թէ ի՜նչքան կը շահագրգռուի այդ ազգային շարժումներով, նախարարը խնդրած է այդ պատուիրակներու իւրաքանչիւրէն իրեն յանձնել իր ազգին պահանջներն ամփոփող նօթ մը։

— Պուէնոս Այրէսի *Courrier de la Plata* ֆրանսերէն թերթը, յունիս ամսուն Պուէնոս Այրէսէն 26 հայ կամաւորներու դէպ ի Ֆրանսա մեկնումին առթիւ հրատարակած է երկու յօդուածիկ՝ մեծ համակրութեամբ լեցուն դէպ ի Հայոց ազգը. «Յուզիչ տեսարան մըն է, կը գրէ, մեկնումը այդ պարզ մարդոց որ հայրենասիրական զգացման մը մղման տակ՝ ինքնաբերաբար ինքզինքնին կը նուիրեն պաշտպանելու համար Դաշնակիցներու դատը, որ իրենցն ալ է… միայն երիտասարդներ չեն որ մեկնեցան, այլ և ընտանիքի հայրեր, և անձեր որ բաւական լաւ դիրք ունէին։ Ամէն բան ձգեցին, երթալու համար իրենց արեան տուրքը նուիրել իրենց մշտական բարեկամներուն»։

— *La Dépêche de Touolouse*ի յուլիս 29ի թիւին մէջ C. V. ստորագրութեամբ յօդուածէ մը կ'իմանանք թէ Թուրք կառավարութիւնը Կարսի, Արտահանի և Պաթումի նահանգները գրաւելէ յետոյ, ընդհանուր քուէարկութեամբ (plébiscite) ուզեր է իր աշխարհակալութիւնը նուիրագործել, և 20000ի դէմ 83000 ձայնով՝ Թուրքիոյ այդ նոր հպատակները իրենց վիճակէն գիրենք գոհ յայտներ են, ինչ որ հիմա թոյլ պիտի տայ Թուրքիոյ հաստատել թէ ինք հաւատարիմ կը մնայ ժողովուրդներու ինքնորոշման սկզբունքին։ Յօդուածագիրը, գիտել տալէ յետոյ թէ Թուրքիա իսկ կը ստիպուի այդ սկըզբունքը յարգելու ձեւն առնել, ուրեմն թէ այդ

սկզբունքը սահմանուած է լրջօրէն տիրապետել, անընդունելի կը գտնէ Թուրքերու ձեռքով անոր բռնազբօսիկ ու խարդախ կիրարկումը: Իրողութիւնը ծանր է մեր ազգային գործերու ղեկավար մարմիններուն. կը յուսանք որ այդ plébiscitեին դէմ անդրաժեշտ բողոքը լսելի պիտի ընեն:

— Յուլիս 14ի նիւկունը՝ Սօսիէթէ Սաւանթի սրահին մէջ, տեղի ունեցաւ, Ազգասի հայասէր Շարլ Անալէրի նախագահութեան տակ, հանդիսաւոր հաւաքում՝ մը ի յիշատակ Աւտոլիոյ ձեռքը գերի ինկած և կախաղան հանուած՝ Թրենթինօի ընկերվար ազգային երեսփոխան Չեզարէ Պաթիսթիի: Իր առենաբանութեան մէջ, Պաթիսթիի կեանքն ու եղերական մահը նկարագրելէ յետոյ, Ալպեր Թօմա եզրակացուց. « Այն ընկերվարականները որ կը կարծեն թէ կեղեքեալ ազգերու պաշտպանութեան քաղաքականութիւնը պատերազմը կ'երկարաձգէ՝ կը սխալին, ընդհակառակն՝ անիկա պատերազմին նպատակներէն մին է, և նոյն առեն պատերազմի հզօր միջոց մը զոր Դաշնակիցները պէտք է գիտնան գործածել արդարութեան և ազատութեան իրենց իտէալը իրականացընելու համար: Պէտք է որ Ազգաս և Լօրէն, Թրենթինօ և Թրիեսթ, Պօհեմիա և Եուկօ-Սլաւներ, Լեհաստան և Հայաստան, ազատագրուին: Եւ այս կամքին մէջ՝ Համաձայնութեան բոլոր ժողովուրդները համերաշխ են, ինչպէս կ'ըսէր Մածձինի, օր՝ ե՛ռմէրէ, այժմ՝ և միշտ:»

— Փարիզ հրատարակուող *Il Risveglio Italiano* Ֆրանքօ-իտալական թերթին մէջ, Շարլ Անալեր նուիրած է յօդուած մը « Կեղեքեալ ժողովուրդներու միջեւ համաձայնութեան ընկերվարական քոմիթէի», որ իրեն օրինակ ունի *Il Grido degli Oppressi* թերթը, և որուն նախաձեռնարկները իտալացի ընկերվարականներ են: « Այդ լայն ազգերու ընկերութեան մէջ զոր յաղթանակը պիտի հիմնէ և որ արդէն կ'ուրուագծուի Դաշնակից ազգերուն միջեւ. կը գրէ Անալէր, մեր բարեկամները՝ չազատագրուած (irredenti) Իտալացիները և իրենց նոր բարեկամները՝ Եուկօ-Սլաւները, կ'ուզեն որ նախ և առաջ կեղեքեալ ազգերու փոքր ընկերութիւն մը կազմուի: Սքանչելի՛ մտածում, որ պիտի յաղթանակէ, որովհետեւ կը հիմնուի թէ մարդկային մեծ վեհանձնութեան մը և թէ քաղաքական մեծ իրապաշտութեան մը վրայ:» Հայկական դատի և հայ ազգասէր ընկերվարականութեան իր ներկայացուցիչ, Պ. Արտաւազդ Հանըմեան անդամ է այդ քոմիթէին և *Il Grido* թերթը վերջերս հրատարակեր էր իրմէ նամակ մը, ուր կը պարզէր Հայոց պայքարն ու ձգտումները:

— Աղեքսանդրիոյ «Արեւ»ը «Տէլ Փալէսթին Նիւզ» թերթէն կը քաղէ հետեւեալ բերկրաւիթ տեղեկութիւնը. « Յուլիս 14ի զօրանդէսին առթիւ ամենէն աւելի ուշադրութիւն գրաւած են հայկական զօրագունդին մարզանքները:» Մեր մասնաւոր տեղեկութեանց համեմատ, կ'աւելցնէ «Արև», բրիտանական իշխանութիւնք ալ յոյժ գոհացած են յիշեալ զօրագունդին մարզանքներէն:

— Տօքթօր Պօղոս Քօլօլեանի իբր զինուորական բժիշկ անձնուէր ու տաղանդաւոր գործունէութեան մասին ահա ինչ որ կը գրէ *Oui* թերթը իր մայիս 15ի թիւին մէջ.

« ... Ճեղքրտուած ոսկորները ամրացնել, ճզմուած մկանունքները զօրացնել, անդամալուծուած յօդուածները ճկուն դարձնել, անդամներու թեքումն ու տարածումը իրենց բնական սահմաններուն մէջ բերել նորէն, մէկ բառով՝ մարմնային մեքենականութեան էական տարրերը վերադարձնել, այս է հիմնական գործերէն մին բնադարմանութեան (physiothérapie):

« Այս պատերազմէն առաջ, գոյութիւն ունէին այս դարմանումին յատուկ գործիքներ, բայց շատ բարդ էին ու սուղ: Առկից զատ քիչ թուով կը գտնուէին հիւանդանոցներուն մէջ, որով և հետու էին ահագին պէտքերու բաւելէ: Հնարամիտ խուզարկուներ չկանգին այն առեն անոնց տեղ գործածել դիւրաւ շինուելիք գործիքներ: Վերապայլի բնադարմանութեան կեդրոնին բժշկապետը, Տօքթ. Քօլօլեան, խնդիրը ամբողջապէս լուծեց՝ այնպիսի կատարելութեամբ մը, որ Բժշկական Ակադեմիան, փրօֆէսոր Ժիլպէրի տեղեկագրին վրայ, անոր աշխատութիւնները պսակեց: Գլուխ ամենէն հասկնալի հիւանդը կրնայ այլեւս քանի մը տախտակ, լիսեռնիկ (poulie), չուան ու մահճակալի զսպանակ ունենալով ձեռքին տակ, շինել գործիքներ որ կը համապատասխանեն մեքենադարմանութեան բոլոր պահանջներուն, այսինքն վերակրթութեան (rééducation) շարժումները կը տարանջատեն, կը չափանշեն ու կը պարտադրեն՝ առանց որ հաշմանդամը կամքը դեր կատարէ:

« Այս բոլոր գործիքները Կրինեոնի մէջ շինուած են, ու քանի մը հարիւր ֆրանքէ աւելի ծախքի չեն նստած: Անոնց կիրարկումը

Fonds A.R.A.M

տեսայ, և արդիւնքները աչքովս հաստատեցի։ Պէտք է որ հանրային առողջութեան վարչութիւնը բոլոր հիւանդանոցներու մէջ մուցնէ Տօքթ. Քօլօհանի բարեյաջող մեթոտները։

« Բնադարմանութեան կեդրոնին մօտ՝ հաստատուած է երկրագործական վերափարժութեան կեդրոն մը։ Անդամահատեալներուն համար ուժեղ գործիքներ հնարած են, որոնք թոյլ կուտան արօրը վարել, մանգաղ մը բռնել, եւն.»

Այժմ, մեծ ուրախութեամբ կ'իմանանք թերթերէն որ Ֆրանսայի Հանրապետութեան Նախագահը, այցելելով վերջերս Կրիւեռնի բնադարմանութեան կեդրոնը, իր ձեռքով յանձներ է Տօքթ. Քօլօհանին պատուոյ Լեգէոնի խաչը։ Մեր սրտագին շնորհաւորութիւնները կը յայտնենք մեր ազնիւ ու կարող ազգակցին՝ այսքան փայլուն կերպով ստացուած պատուի մը համար։

Կ'արտատպենք այստեղ citationը՝ պաշտօնական Bulletinէն.

Le président du conseil, ministre de la guerre.

Vu le décret du 13 août 1914.

Arrête :

Article unique. — Est inscrit au tableau spécial de la Légion d'honneur, pour chevalier, à compter du 2 août 1918, l'officier dont le nom suit :

COLOLIAN (Maksoud-Boghos), médecin aide-major de 1ère classe (réserve), chef du centre de physiothérapie de Grignon : engagé volontaire pour la durée de la guerre, technicien remarquable, s'est consacré avec un inlassable dévouement à l'œuvre de rééducation des mutilés, dans laquelle il a obtenu des succès remarquables.

GEORGES CLEMENCEAU

Paris, le 3 août 1918.

— Ֆրէզնօ մէջ կազմուած է մասնախումբ մը՝ տօնելու համար Պ. Սարգիս Մոսիկեանի 25 ամեայ գրական գործունէութեան յոբելեանը։ Մասնախումբը հրատարակած է կոչ մը տեղւոյն Ասպարէզ թերթին մէջ։ Պ. Մոսիկեան, ինչպէս կը յիշեցնէ այդ կոչը, Կովկասի, Եգիպտոսի, Ամերիկայի և այլ և այլ թերթերու իբր աշխատակից և խմբագիր բազմաթիւ շինիչ յօդուածներ տուած է, և ի լոյս բնծայած է հետեւեալ գրքերը՝ **Վեհ. Հայրիկը Բագու, Տարածած Աիտը, Այց մը Աճի բադարին, Աւրճնութիւն, Դէպ ի Ռուսիա, Հայկական, Աւարառ-Տուկատ,** և Հայոց Հայրիկը. ազգասիրական կրակով և ազնիւ զգայուններով լեցուն գործեր։

Մեր շնորհաւորութիւնները կ'ուղղենք յարգելի յոբելեարին։ Նաեւ կամ նամակ պէտք է ուղղել Մասնախմբի գանձապահին՝

M. H. Rustigian. P. O. Box 498
Fresno. Cal. U. S. A.

— Ամերիկայի Հայ Ազգային Միութեան կեդր. Մարմինը իր վերջին նիստին մէջ որոշած է (ըստ ամերիկահայ թերթերու մէջ հրատարակած գեկոյցին) 2000 տոլար դրկել Ամերիկեան Կարմիր Խաչի կեդր. Մարմինին, որ ցարդ Հայաստան Ամերիկեան Քոմիթէին երկու միլիոն տոլար արտօնադրած է. 10,000 տոլար դրկել Զուիցերական Հայասպաս Քոմիթէի նախագահ Պ. Լ. Ֆաւրին՝ Թուրքիոյ մէջ հայ կաթօլիկներուն հասցուելու համար. պաշտօն յանձնել պերճախօս ու հմուտ Ամերիկուհւոյ մը, Տիկին Պերթա Փափազեանին՝ Ամերիկայի մէջ քաղբէ քաղաք շրջելով Հայոց պատմութեան, գրականութեան և պահանջներու մասին դասախօսութիւններ բնել, տեսակցութիւններ ունենալ մամուլի ներկայացուցիչներու և հանրային կարծիքին վրայ ազդեցութիւն ունենալ կրցող այլևայլ անձանց հետ. որոշած է նաև որ գանազան տեղուանք տարբեր գոյներով ու ձեւով հայկական դրօշակներ երեւան հանելու տեղ (ինչպէս տեղի ի'ունենայ) այսուհետեւ՝ մինչև որ Հայկական կառավարութիւն մը կազմուի, մեր դրօշակի գոյներն բլան Ֆրանսական գոյները, կապոյտ, ճերմակ և կարմիր, որոնց պիտի դասաւորուին հորիզոնական կերպով, կապոյտը վրան, ճերմակը մէջտեղը և կարմիրը տակը։

— Լրագիրներէն մեծ ցաւով իմացած էինք Նիւ Եորքի մէջ Պ. Կիւլասպի Կիւլէնկեանի և իր եղբօրորդւոյն Պ. Սերոբէ Կիւլէնկեանի սպանումը, իրենց տան մէջ երկար տարիներէ ի վեր ծառայող Հայու մը ձեռքով։ Պ. Կիւլասպի Կիւլէնկեան, ազգասէր ու բարեգործ՝ յառգուած դերգաստանին ծանօթ դէմքերէն, Ամերիկաի Հայ վաճառականութեան գլխաւոր դէմքերէն մին, իսկ Պ. Սերոբէ՝ բարոյական ու մտաւոր ամենատիրուն բարեմասնութիւններով օժտուած ազնիւ հայրենասէր երիտասարդ մըն էր, որ արդէն իսկ Նիւ Եորքի ազգասիրական գործունէութեան մէջ մեծ դեր կը կատարէր։

Fonds A.R.A.M

Կ՚երեւակայէինք որ այդ ողբալի կորուստներուն պատճառ եղող չարագործը՝ խելագարութեան վայրկեանի մը մէջ կատարած էր թերեւս իր զզուելի ոճիրը։ Այդ, Պոսթընի «Հայրենիք»ը իր յուլիս 28ի թիւին մէջ Նիւ Եորքէն թղթակցութիւն մը կը հրատարակէ որ ցոյց կուտայ թէ ոճրագործը իր ցեղին անպատուիչ հրէշ մըն է. կ՚արտատպենք այդ թղթակցութիւնը.

« Ամսոյս 23ին, իրիկուան ուշ ատեն անհաւատալի և տխուր լուրը տարածուեցաւ գաղութին մէջ՝ թէ Կիւլապի Կիւլպէնկեան սպաննուած է. իսկ Սերոբէ Կիւլպէնկեան ծանրապէս վիրաւորուած։ Քիչ վերջը, սակայն, զարհուրելի լուրը հաստատուեցաւ իր քստմնելի մանրամասնութիւններով։ Մկրտիչ Մխիթարեան անունով անպիտան մը, որ մօտ քսան տարի ծառայած էր հանրածանօթ Կիւլպէնկեան վաճառատան մէջ, իր կռուարար, անհաշտ ու անտանելի բնաւորութեան համար ճամբու կը դրուի։ Քանի մը անգամներ կը դիմէ, իր գործը վերստանալու համար, և կը մերժուի, որովհետեւ Կիւլպէնկեաններէն վերջ՝ բոլոր հոն աշխատողները եւս կը ձանձրանան կը զզուին Մխիթարեանէն, ու կը պահանջեն անոր հեռացումը։ Վերջին անգամ երբ կը ներկայանայ, ողբացեալ Կիւլապին իրեն կը յայտնէ որ իր շաբաթականը սովորականին պէս պիտի վճարուի ու մտահոգուելու պատճառ մը չունի։ — Շատ լաւ, կը պատասխանէ, քանի որ ա՛լ հոս չպիտի գործեմ, ինծի վկայական մը տուէք։ Անմիջապէս կը տրուի վկայականը։ Մեկնելէ առաջ, կ՚երթայ մնաս բարով ըսելու բոլոր գործաւորներուն ու Կիւլապի Կիւլպէնկեանին, ու երբ ան ձեռքը կ՚երկարէ, Մխիթարեան գրպանէն ատրճանակը հանելով կը կրակէ դժբաղդ Կիւլապիին վրայ, որ կուրծքէն վիրաւորուած անկենդան կ՚իյնայ, րոպէապէս շունչը աւանդելով։ Օգնութեան կը հասնի Սերոբէն, ու զայրացած ոճրագործը իր զէնքը կ՚ուղղէ անոր և կը վիրաւորէ մահացու կերպով։ Հակառակ տրուած բոլոր խնամքներուն, անբաղդ Սերոբէն ևս քանի մը ժամ վերջը կը մեռնի՝ շատ արիւնահոսութենէն։ Պ. Սարգիս Սարաֆեան ինքզինքը կը տրամադրէ իր արիւնը փոխանցելով դժբաղդ զոհին, բայց անօգուտ. անորակելի ոճրագործութեան զոհ կ՚երթան երկու պատուական համակրելի և յարգուած անձերը, ամբողջ գաղութը համակելով խորունկ ու անկեղծ ցաւով մը ու կսկիծով մը։

« Կիւլպէնկեան գերդաստանը սերունդներէ ի վեր ծանօթ է ամբողջ Հայութեան, իբր ազնիւ, բարեբարոյ ու հայրենասէր ընտանիք մը, որ ամէն առիթով կատարած է՝ անաղմուկ կերպով ու համեստօրէն՝ իր գնահատելի պարտականութիւնը։ Գաղթականներու, տարագիրներու, կրթական և ազգային հաստատութիւններու հանդէպ մասնաւոր գուրգուրանք մը ունեցած է միշտ, հոս ու ամէն տեղ հաւասարապէս յարգուած ամենէն։ Սերոբէ Կիւլպէնկեան բառին լայն իմաստով gentleman մըն էր, երիտասարդ, զարգացած ու գաղափարական, և իր՝ ինչպէս նաև դժբաղդ հօրեղբօրը կորուստը անդարմանելի է։ Սերոբէն, ամէն անգամ որ դիմուէր իրեն ո և է հասարակական ձեռնարկի համար, միշտ պատրաստ էր նուիրաբերելու իր նիւթական ու բարոյական օժանդակութիւնը։ Անդամ էր Ազատութեան փոխատուութեան Յանձնախումբին, անդամ եղաւ Թափօրի Յանձնախումբին և լիովին կատարեց իր բաժինը։ Գաղութին կողմէ անդամ նշանակուեցաւ նաև՝ ֆրանսական Տօնին առթիւ՝ շնորհաւորելու ֆրանսական կառավարութիւնը, և արժանաւորապէս ներկայացուց։ Վերջապէս, ամէն բարեմասնութիւններով օժտուած անձնաւորութիւն մըն էր, որ 31 տարեկան երիտասարդ հասակին մէջ ինկաւ, ոճրագործին անարգ գնդակով. յարգանք իրենց յիշատակին։

« Ոճրագործը յաջողած է փախչիլ ու կը փնտռուի ոստիկանութեան կողմէ. ինքը Արճէշի կողմերէն է և երկար ատեն ապրած է Թիֆլիս։ Կարճահասակ, թուխ ու մօտ 41 տարեկան։ Ամէն Հայու պարտականութիւնն է օգնել ոստիկանութեան որ մեր երկու ողբացեալ հայրենակիցներու սպանիչը յանձնուի արդարութեան։ »

Ամբողջ Հայութիւնը ամենախորին զայրոյթով պիտի իմանայ հրէշի մը կողմէ կատարուած այս ուժգայի ոճիրը։ Մեր սրտագին ցաւակցութիւնները կը յայտնենք Կիւլպէնկեան գերդաստանին։

ՄՈՒՇԵՂ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱՂՏԱՏ ՀԱՍԱԾ

Թերթիս խմբագրապետը ստացած է Մուշեղ արքեպիսկոպոսէն նամակ մը, որմէ կ՚իմանանք թէ հանրածանօթ ազգային գործիչը Պաղտատ հասեր է յունիս 21ին, և իսկոյն սկսեր է գործի։ "Գործերը չափազանց շատ են, կը գրէ, ըլլայ թեմական ըլլայ գաղթային... Քերքուքի առումով՝ հոս

Fonds A.R.A.M

ժամանեցին 725 հայ տարագրեալներ, մեծագոյն մասը ամենաթշուառ վիճակի մէջ. 90ի չափ ալ ***էն հոս առաջնորդուեցան արաբներու միջոցով՝ խրաքանչիւր անձի համար որոշ փրկանքի մը փոխարէն։ Այդ գործը պիտի շարունակուի աւելի լայն գծերով՝ եթէ դրամական միջոցներս ներէ մեզի։ Եգիպտոս գտնուած պահուս դիմում ըրած էի Արաբիոյ Թագաւորին՝ որ յանձնարարական մը տայ կարեւոր շէխերու ուղղուած, յանձնարարելով անոնց որպէս զի տարագիր Հայերու լաւ նային և անոնց փրկանաւորումը դիւրացնեն։ Արդէն սկսայ մասնաւոր նամակներ գրել աշիրէթներու մեծերուն, ներփակելով Արաբիոյ Թագաւորին նամակին մէկ օրինակը, կը յուսամ թէ այս դիմումներս իրենց օգուտները պիտի ունենան”։

Մեր բարեկամներէն մին եւս ստացած է նամակ մը, որուն մէջ Պաղտատի առաջնորդը կը պատմէ՝ ի միջի այլոց՝ թէ Եգիպտոս, բրիտանական զինուորական իշխանութեանց դիմելով յաջողած է զինուորական փոխադրանաւով ճամբորդելու արտօնութիւն ստանալ, որով 19 օրէն հասած է Պաղտատ, փոխանակ սովորական շոգենաւերով 40-45 օր դնելու. Պաղտատ հասնելէն յետոյ՝ ներկայացած է տեղւոյն երկու պետերուն, քաղաքին զինուորական կառավարիչ զօրավար Հուքըրին և քաղաքային մարիչին, որ շատ լաւ ընդունելութիւն ըրած են իրեն։

Փարիզի Նպաստամատոյց Յանձնաժողովը անշուշտ պիտի փութայ կարեւոր գումար մը հայթայթել կրօնաւորին գործիչին՝ իր ազգօգուտ նուիրական գործին համար։

Illustrationի յօդուածէն հատուածի մը, ինչպէս եւ Հայոց վերաբերեալ քանի մը ուրիշ յօդուածներու թարգմանութիւնը՝ պիտի հրատարակենք մեր յաջորդ թիւով:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Նանթի Le Phare de la Loire թերթին մէջ կը կարդանք հետեւեալ հեռագիրը. «Հռոմ, 13 Օգոստ. — Փոքր Ասիայէն հասած հեռագրի մը համաձայն, հայ ազգաբնակութիւնը կազմակերպուած է Թուրքերուն դիմադրելու համար։ Հայերը լաւ զինուած են ու բազմաթիւ։ Խումբերը զօր կազմած են՝ երկրին բոլոր հունձքերուն վրայ ձեռք դրած են և կը տիրեն բոլոր գիւղերուն մէջ։ Թուրքերը ճգնաժամային կացութեան մը մէջ կը գտնուին և դէպ ի Կովկաս իրենց յառաջխաղացութիւնը կասած է»։ Ո՞ւր են այդ լաւ զինուած ու բազմաթիւ հայ խումբերը. Թրքահայաստանի՞ մէջ. հեռագիրը չի ճշդեր։ Ատիկա անհրաժեշտ է։ Թերեւս արձագանգ մըն է՝ չափազանցուած ձեւով՝ Կովկասի մէջ հայկական դիմադրութեան հետզհետէ ուժեղացմանը։

ԲՈՒՆ ԽՆԴԻՐԸ

ՓՈՐՆԻՔ, 24 օգոստոս 1918

Վճիտ ու կազդուրիչ գեղեցկութեանը մէջ այս պարզ ու խաղաղ ծովափին, ուր եկած եմ քիչ մը հանգչելու՝ և գրական աշխատանք մը վերջացնելու, ստացայ ու կարդացի «Արձագանգ Փարիզի»ի վերջին թիւը, գրեթէ ամբողջապէս նուիրուած՝ Գէորգ-եան Պոյաճըը տխրողում յօդուածիս երկրորդ մասին քննադատութեան։ Այդ «քննադատութիւնը» (!), այն աստիճան զուրկ է մտածման լրջութենէ ու փաստերու զօրութենէ և այնքան հարուստ է ողջակական չարութեամբ ու գռեհկութեան անտանելի գարշահոտութեամբ մը, որ աչագին ճիգ մը ընելու պէտք կը զգամ՝ այս վեհաշուք բնութեան ծոցին մէջ, ու այն պահուն ուր ֆրանքօ-բրիտանական ճակատին շքեղ յաղթանակները և անգլիական զօրքերուն Պաքու մուտքը ամենավեհ հրճուանքով մը կը խայտացնեն սիրտս, զբաղելու համար բարոյական ու մտաւոր արտաուելի աղքատութեան այդ պոռթկումովը։ Բայց կ'արժէ զբաղիլ անով — համաձայն չեմ բարեկամներէս ոմանց որ ինծի կը գրեն թէ «և է պատասխան տալ աւելորդ է. — կ'արժէ զբաղիլ անով, ոչ թէ «պատասխանած» ըլլալու համար այդ յօդուածին որ խրախեկներուն համար՝ ու նոյն իսկ հեռուն գտնուող բայց ողջամտութիւն և հաստատութիւն ունեցող ընթերցողներու համար՝ իր տկարութեան աւելի ճիշդ իր ունայնութեան

Fonds A.R.A.M

ապացոյցները ինք իր մէջ խակ ունի, այլ որովհետեւ այդ յօդուածը առիթ կուտայ աւելի մանրամասն կերպով անգամ մը եւս խօսելու բուն խնդրոյն վրայ, զոր հասարակութեան առջեւ դրի Վերջին Պայթուցը յօդուածիս վերջաբանին մէջ, աւելի խորապէս ու հիմնապէս լուսաբանելու զայն, որով եւ անոր լուծմանը՝ որ անհրաժեշտ է՝ նպաստելու: Նայն խակ բոլորովին անօգուտ չեմ նկատեր՝ գոնէ անգամ մը՝ իր աննշանութեան մէջ տարօրինակ այդ թերթին ու անոր խմբագրին վրայ կարծիք մը յայտնել անցողակի: Երեւոյթ մըն ալ ատ է մեր հանրային կեանքին մէջ. ինչո՞ւ րոպէ մը դէթ չծախել ատոր վրայ, և հակիրճ վերլուծում մը չտալ այդ մանր բայց հետաքրքրական երեւոյթին: Այդ թերթը ինքզինքը կ'անուանէ «Արձագանգ Փարիզի». Փարիզը լոյսի, գեղեցկութեան, աղնուութեան, ուղղամտութեան վառարան մըն է. եթէ հանէք այդ թերթէն քանի մը ծանօթ գրողներու սակաւաթիւ յօդուածները որ հոն երեւցան, ինչ կը մնայ հոն, — կ'ուզէի որ ո և է մէկը հաճէր ասիկա ցոյց տալ — որ ո՛և է իրական կապ յայտնէր, ո՛և է ճշմարիտ արձագանք հընչեցնէր Փարիզի կեանքէն ու ոգիէն. ինձի կը թուի որ պատշաճապոյն անունը զոր այդ թերթին կարելի է տալ, Բյուֆֆ Փըճեցոց պիտի ըլլար քան Փըճ ի Ալյուֆֆ: Անկեղծութեան ու հետեւողականութեան պակասը, փաղաքուշ ժպիտը հետա ծամածռութեան փոխելու կամ ճիշդ հակառակն ընելու բռնէական դիւրութիւնը, իրարու յաջորդող բոլոր դիրքերուն մէջ ալ համզման ակնյայտնի չգոյութիւնը՝ այս ասոնց հատած դեռ չէր տեսեր:

Վերջնադրը և Փ. Հայ Մտաւորական Միութիւնը չհիմնուած, այդ թերթը իր ամէն մէկ թիւին մէջ գնդասեղի հարուած մ'ունէր Ազգ. Պատուիրակութեան դէմ: Փ. Հ. Մտ. Միութեան և Վերջնադրին հիմնուելէն ի վեր, Պատուիրակութիւնը սրբութիւն սրբոց մը դարձաւ յանկարծ, իսկ թերթին ու Միութեան հիմնադիրները որ առաջ շատ լաւ մարդիկ էին, մէկ օրէն մեւսր անձնական նկատումներով շարժող բաղդախնդիրներ հռչակուեցան այդ թերթին մէջ, — դիրքի սինեմաթօկրաֆիական արագութեամբ փոփոխութիւն, որ բոլորովին «անշահախնդիր» և զուտ ազգասիրական դիտումներով կը բացատրուի անշուշտ: Փ. Հ. Մ. Միութիւնը և Վերջնադրը աւելորդ նկատեցին (և իրաւամբ) բանակռուի մտնել. աւելորդ բանակռիւներու բնաւ սովը չէ, և հարկ չկար. թերթ ու միութիւն ո և է ձևսս չէին կրեր այդ ժօռատ յարձակումներէն, և գործով կը պատասխանէին: Միութիւնն ու այս թերթը իրենց գործունէութեան գնահատումը ունեցան բովանդակ հայ մամուլէն, Ա. Փ.ին և իր խմբագրին դէմ ո և է անձնական պայքարէ հեռու կեցան, բայց ան միշտ պահեց իր թերթին մէջ իր հեռու կեցուածքը — միակ հետեւողականութիւնը իր դիրքին մէջ: Փ. Հ. Մ. Միութեան սարքած հաւաքոյթներուն եկաւ ներկայ գտնուիլ Փարիզի ամբողջ գաղութը՝ Ազգ. Պատուիրակութիւնն ի գլուխ. այդ թերթին խմբագիրը՝ հրաւիրուած ըլլալով հանդերձ, չեկաւ նայն իսկ մեր մեծ նահատակ-մտաւորականներուն ի պատիւ արուած ազգանդեսին... (և հիմա ելեր է «քննախնդրութիւն, կողմնակալութիւն, խճբճանք» վերագրել ինձի): Այս թերթը, որ ազատ երկիրներու բովանդակ Հայութեան առաջին րոպէէն ընդդիմած «կուիւ քաղաքականութիւնը», դատափետեց, որ մեր ազգին վրայ խուժող ահաւոր աղէտին իր պատճառ ու պատասխանատու Հայ կազմակերպութիւններ մատնանիշ ըրաւ՝ Թուրքին հակահայ փրօփականային զէնք տալով, հիմա ահագին վայնասուն կը բրդնէ ազգայնաս հետեւանքներ վերագրելով յօդուածի մը, որուն միակ և բացորոշ նպատակն է՝ ազգային դատին դեկավարման ուժեղացումին ու ազգային փրոփականտի օրացումին նպաստել՝ Ազգ. Պատուիրակութեան կազմին բնարձակման ու ժողովրդականացման անհրաժեշտ պէտքը ցոյց տալով և փրոփականտի կեդրոնական հզօր մարմնոյ մը ստեղծման կարիքը քարոզելով:

Ի՞նչ է հիմնական գաղափարը (եթէ երբեք այս բառը կարելի է գործածել) որուն վրայ կը կրթընի Ա. Փ.ի այս երկարապատում «քննադատութիւնը». այն թէ ես անձնական հակառակութիւն ունիմ Ազգային պատուիրակութեան նախագահին դէմ և թէ «պատուիրակութեան անդամ-քարտուղար ըլլալու փափաքիս չիրականացումէն կատղած՝ վրէժս հանել կ'ուզեմ, վարկաբեկել ջանալով պատուիրակութիւնն ու իր նախագահը». Ասիկա քօնֆերժներու համար գնուած պատմութիւն մըն է, ու այդ տե-

Fonds A.R.A.M

սակ փաստերով յօրինուած պաշտպանութիւն մը՝ աւելի վնասաբեր է Պատուիրակութեան յարգելի նախագահին վարկին, քան իմ քննադատութիւնս որ երբեք չ՚ուրանար ինչ որ ունի ան գովելի, բայց որ անկեղծօրէն ու համարձակօրէն կ՚ըսէ ինչ որ պէտք է ընել որպէս զի անոր գործունէութիւնը դառնայ աւելի ներուժ և լիակատար։

Եթէ Պատուիրակութեան անդամ-քարտուղար ըլլալու այդքան խոր մարմաջ ունեցած ըլլայի, Բէյրութի Ազդակին վերջին մասը չէի գրեր։ Իմ մարմաջս, հոս ինչպէս միշտ, ազգին օգտակար ըլլալ է՝ կենսական հարցերու վրայ իմ համեստ բայց անկեղծ կարծիքս յայտնելով։ Ու Ա. Փ.ի խմբագիրը թող բնաւ չկարծէ որ այդ յօդուածիս մէջ յայտնուած կարծիքները միմիայն իմ անձնական տեսութիւններս է որ կ՚արտայայտեն. ես հոն արտայայտած եմ գաղափարներ, որոնք ո՛չ միայն իմ համոզմունքս ծնունդ են, այլ արտասահմանի Հայութեան բազմաթիւ խմբակցութեանց ու գործիչներու։ Կրնամ այս կամ այն մանրամասնութեանց մէջ սխալած ըլլալ, բացատրութիւններս հոս ու հոն կրնան նպատակէս անդին անցած ըլլալ — թէպէտ և մեծ զգուշութեամբ գրած եմ այդ յօդուածս, ամէն բառ կշռելով, — բայց խնդիրը զոր մէջտեղ դրած եմ, գոյութիւն ունի, շատեր անով կը մտահոգուին, շատեր պէտքը կը զգան անոր լուծում մը տալու։ Իմ ըրածս ուրիշ ոչինչ էր բայց եթէ ըսել հրապարակաւ, պարզօրէն, անկեղծօրէն, բացախօս ու ճակատաբաց կերպով, ինչ որ հոս ու այլուր անկիւններու մէջ կը փսփսան։ Արդ, այդ յօդուածիս երեւումէն ի վեր, լոյս տեսան Ամերիկայի և Եգիպտոսի հայ թերթերուն մէջ յօդուածներ, գրուած գրեթէ նոյն ատեն՝ առանց որ անոնց հեղինակները կարդացած ըլլային իմ տողերս, և որոնք՝ էապէս՝ միենոյն բանը կ՚ըսեն։ Կայ նոյն իսկ թերթ մը, Ամերիկայի Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան օրկան Երիտասարդ Հայաստանը, որ առանց որոշապէս քննադատելու Ազգային Պատուիրակութիւնը, առանց անոր կազմին մասին ո և է դիտողութիւն ընելու, 23 ամսէ ի վեր քանի քանի անգամ ամբողջ նախյօդուածներ հրատարակեց զարմանք յայտնելու համար որ Պատուիրակութիւնը այս ինչ էական գործը դեռ կատարած, այն ի՛նչ քայլը դեռ ըրած, այն ինչ կարգադրութիւնը դեռ իրագործած չըլլայ, ինչ որ անուղղակի կերպով ըսել է որ աւելի բան կը սպասուի Պատուիրակութենէն քան ինչ որ ան կը կատարէ։ Բայց Պօսթընի Հայրենիքը, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի պաշտօնական օրկանը, իր յունիս 15ի թիւով հրատարակած նախյօդուածին մէջ՝ աւելի հեռուն կ՚երթայ և կը գրէ «...Գոյութիւն ունի այսօր Ազգ. Պատուիրակութիւն մը, զոր կը յարգենք անկեղծօրէն, որուն վրայ դրած ենք մեր բոլոր յոյսերը։ Դժբաղդաբար սակայն, Պատուիրակութեան կազմը շատ թոյլ է, չկայ աշխատանքի կանոնաւոր բաժանում, և չկայ սիստեմատիկ գործունէութիւն։ Որո՞նք են Պատուիրակութեան անդամները, կատարուելիք աշխատանքները ի՞նչպէս են դասաւորուած, ո՞վ է լծուած այս կամ այն գործին, պրօպագանդայի աշխատանքին ո՞վ է որ առանձնապէս ուշադրութիւն պիտի դարձնէ, — ասոնց և տակաւին շատ հարցերու մասին տեղեկութիւն չունինք։ Մեր ամբողջ գիտցածն այն է որ փաշան կը կատարէ այս ամէնը։ Զարմանալի՜ բան, փաշան կրնայ տաղանդաւոր մարդ ըլլալ, հրաշալի ընդունակութիւններ ունեցած ըլլալ, բայց արդեօք մէկ մարդ ամեն բանի կրնա՞յ հասնիլ, ֆիզիքապէս արդեօք այդ հնարաւո՞ր է։» Ու պէտք է նկատել որ Հայրենիք, որ այս տողերը կը հրատարակէ, տարիէն աւելի է որ Փարիզ իրեն կանոնաւոր թղթակից ունի ՊՊ. Մ. Վարանդեան և Ա. Հանըմեան, Պատուիրակութեան մօտիկ եղող գործիչներ, ուրեմն և գիտնալու է աւելի մանրամասնօրէն քան ուրիշ թերթեր ինչ որ Պատուիրակութիւնը է և կ՚ընէ։

Եգիպտոսի Յուսաբերը, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Եգիպտոսի օրկան, աւելի առաջ կ՚երթայ, անարդարութեան ու սխալանքի հասնելու աստիճան, և կը գրէ թէ «Պատուիրակութիւնը ամիսներէ ի վեր նպաստաւոր ընթացք է բռնած, և թէ նոյն իսկ Կովկասի մէջ հայկական տէրութիւն մը կազմուելու իրողութեան հանդէպ ան անտարբեր է մնացած, և կը հարցնէ թէ արդեօք ազգային գործերը աւելի եռանդով ու ջերմութեամբ չէի՞ն դեկավարուեր երբ կուսակցական պառակտումները՝ միացկութեան ոգւով՝ կը հրահրէին ազգային գործունէութիւնը». Հարցում զոր լաւագոյն էր երբեք չդնել, որովհետև կուսակցական պառակտումները աղէտ

էին ազգին համար, և համազգային միութիւնը լաւագոյն բաներէն մէկն է որ Հայերը ըրին այս պատերազմի ընթացքին։ Գալով Պատուիրակութեան, կրաւորականութիւն կամ անտարբերութիւն ներելի չէ վերագրել անոր, այլ գործունէութեան մէջ դանդաղութիւն՝ շատ գործ քիչ մարդու վրայ բեռցուած ըլլալուն համար։

Իսկ վերակազմեալ Հնչակեանց Ամերիկայի օրկանը, Պ—Հ—Կ, որուն գլխաւոր ղեկավարներէն մին է Ազգ. Պատուիրակութեան Ամերիկայի ներկայացուցիչ և հանրածանօթ գործիչ Պ. Միհրան Սվազլը, կը գրէ իր յուլիս 19ի թիւին նախյօդուածին մէջ, « ...Ազգային Պատուիրակութիւնը, որքան դիւանագիտական ներկայացուցչական մարմին, նոյնքան գործադիր իշխանութիւն իբր, այդ երկու աշխատանքներուն մէջ պէտք է դնէ աւելի ոգի, աւելի վճռականութիւն ու կորով։ »

Արդեօք այս բոլոր թերթերու խմբագիրներն ալ Պատուիրակութեան դէմ անձնական հակառակութիւն ունին կամ անոր անդամ-քարտուղար ըլլալու մարմաջէն բռնուած են...

Աղեքսանդրիոյ Արեւ—ը, օրկան Հ. Ս. Ռամկավար կուսակցութեան, պատասխանելով Ց————բ—րի յօդուածին և ցոյց տալով անոր սխալ կողմերը, ինք ալ ուրիշ սխալի մը մէջ կ'իյնայ.

« Ժամանակը եկած է կը կարծենք, կը « յարէ մեր պաշտօնակիցը (Ց————բ—րը), քիչ « մը աւելի համարձակ գործունէութեան։ « Ազգ. Պատուիրակութիւն և Ազգ. Միութեան « Մարմինները անյետաձգելի պարտականու- « թիւն ունին մշակելու համազգային լայն « ու հիմնաւոր քաղաքականութիւն մը, քա- « ղաքականութիւն որուն լծուէր ամբողջ « Հայութիւնը հաւասարապէս երկրին մէջ « թէ երկրէն դուրս »։... Ոչ ոքին գաղտնիք չէ կարծենք որ Հայ Ազգային Միութեան զանազան մարմինները առ առաւելն կը ներկայացնեն այն գաղութները որոնց մէջ ծագում առած են։ Անոնք, իրարու հետ խորհրդակցելով, կրնան ու պարտին կատարել ազգին համար օգ——կ—ր գ—ր—եր, բայց բնաւ իրաւունք և իրաւասութիւն չունին իրենց ծրագիրը կամ քաղաքականութիւնը պարտադրելու այնպիսի համայնքներու որոնցմէ ձայն ստացած չեն։

« Ազգային Պատուիրակութեան կազմը տարբեր է։ Անիկա իր պաշտօնը ստացաւ Ամենայն Հայոց ընդհանրական կաթողիկոսէն, որն որ սկիզբը կը նկատուէր, քաղաքական աննպաստ հանգամանքներու բերմամբ, ընդհանուր Հայութեան ազգային պետը։ Այդ ատեն Ազգ. Պատուիրակութիւնը կը մշակէր Կաթողիկոսէն ներշնչուած համազգային քաղաքականութիւն մը, և Հայոց դատը Եւրոպայի մէջ կը պաշտպանէր այդ ուղղութեամբ։ Բայց հիմա իրարու յաջորդող դէպքերու բերմամբ, Կաթողիկոսն այլ ևս կորսնցուցած է ազգապետի իր հանգամանքը և կը մնայ լոկ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Հովուապետ։ Այժմ Հայութեան համազգային քաղաքականութիւնը պիտի գծուի ոչ թէ Կաթողիկոսէն, ոչ թէ Ազգ. Պատուիրակութենէն, ոչ թէ Հայ Ազգ. Միութենէն, այլ Հայաստանի այն մասէն որ իր արիւնով իր ազատութիւնը գնեց և ինքզինքը անկախ հռչակեց, և ուր կը յայտնուի Հայութեան հոգին, Հայութեան մեծամասնութիւնը, Հաթեան կեդրոնը։ Մեզի՝ արտասահմանի ափ մը Հայերուս է մնայեր համազգային ծրագիր կազմել և երկրի Հայութեան պարտադրել զայն... »

Երբ Զարութեան անկմամբ, Կովկասի և Թրքահայաստանի գրաւեալ հայ նահանգներուն մէջ գրեթէ ինքնավար կեանք մը ստեղծուեցաւ, երբ Մայր-Հայրենիքի հողին վրայ՝ ազատ պայմաններու մէջ, հայ ժողովուրդը կազմեց Ազգային Խորհուրդը, եւ առաջինը եղայ արտասահմանի հայ մամուլին մէջ յայտարարող որ այդ Ազգ. Խորհուրդը մենք պէտք է ընդունէինք իբր բովանդակ Հայութեան ժամանակաւոր կառավարութիւնը, և Ազգ. Պատուիրակութիւնը պէտք է նկատէինք իբր անոր դեսպանութիւնը Եւրոպայի մէջ (և ոչ թէ լոկ Կաթողիկոսէն նշանակուած ներկայացուցիչ մարմին մը)։ Բայց այժմ կացութիւնը բոլորովին տարբեր է. պզտլիկ հայկական — անունով անկախ — տէրութիւն մը կազմուած է՝ ցաւագին աչքելի պայմաններու ճնշման տակ, և մեր արիւնը խմող թշնամիներուն հետ ի հարկէ ստիպեալ կսկծալի համաձայնութեան մը հետեւանքով։ Մենք՝ ազատ երկիրներու Հայերս, ոչ միայն զայն մեր ամբողջ ազգին կառավարութիւնը չենք կրնար նկատել, այլ պարտք ունինք չընդունիլ զայն, չճանչնալ անոր վաւերականու-

Fonds A.R.A.M

ցուցիչ մարմինը, այլ արտասահմանի Հայոց ազգային կառավարութիւնը, — պայմանով սակայն որ սահմանադրական կառավարութեան մը բազմատարը ու ժողովրդական հանգամանքն ստանայ, — ինչ որ ամենաղիւրին բան է՝ քիչ մը բարի կամեցողութեամբ։ Ասոր հասնելու իսկ համար, անհրաժեշտ է արտասահմանի հայ կազմակերպութեանց Համաժողով մը, հիմա՝ ամէն ժամանակէ աւելի անհրաժեշտ, Համաժողով մը որ ազգին ներկային և ապագային հետ կապ ունեցող բոլոր էական հարցերուն վրայ լուրջ ու հիմնաւոր խորհրդակցութենէ ետք, արտասահմանի Հայութեան դիրքը ճշդէ դէպ ի Պոլսոյ համաձայնութիւնը, գօրացնէ ու ընդլայնէ Ազգ. Պատուիրակութիւնը՝ անոր տալով արտասահմանի ապառ Հայութեան կոմկէ իբր հայ ժամանակաւոր կառավարութիւն ճանչցուած մարմնոյ մը հանգամանքը։ Այդ Համաժողովին առաջին գործը պիտի ըլլայ, այդ մասին թող ամենքը վստահ ըլլան, շնորհակալութիւն յայտնել Պօղոս փաշային և իր ընկերներուն՝ մինչև ցարդ իրենց ունեցած անձնուէր գործունէութեան և թափած չանքերուն համար որոնց արժէքը ուրացող չկայ, երկրորդ գործը պիտի ըլլայ՝ Պօղոս փաշան հաստատել իբր անփոփոխելի նախագահ Ազգ. Պատուիրակութեան, երրորդ՝ Պատուիրակութիւնը գօրացնել՝ անոր քանի մը անդամ աւելցնելով՝ համաձայնութեամբ Պատուիրակութեան արդէն մաս կազմող անդամներուն։

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Ց. Գ. — Վերջին պահուն կը կարդամ «Արձ. Փար.»ի օգոստոս 10-25ի թիւին մէջ Պ. Մկրտիչ Տամատեանի յօդուածը։ Փարիսեցութեան արձագանգապետին ձախորոշութիւն և ասոր միջև անդունդ կայ անշուշտ։ Ոչ վերծ մանր մունր չարութիւններէ, բաւական հեռու Տալտորիկի սարերէն ու Սուէտիոյ լեռներէն բղխած երբեմն ազատ շունչէն, մարդավարի գրութիւն մըն է զոր կարելի է կարդալ սակայն առանց սիրտխառնուքի, անոր շատ մը մասերուն հաւանձայն չըլլալով հանդերձ։ Ինչ որ կայ հոն ամենէն աւելի շահեկան, Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահին յայտարարութիւններն են, որոնց մէջ արդարեւ երեւան կուգայ ոգի մը որ ոչինչ ունի միապետական։ Պ. Տամատեան կը սխալի կարծելով որ Թէոֆան Պօյաճին

թիւնը, և մեր հայրենիքին իրական ազատութիւնը սպասել հայ պայքարէն և Դաշնակիցներու չաղթանակէն։ (Տարօրինակ կը գտնեմ՝ որ Ամերիկայի Հ. Ը. Դաշնակցութիւնը, իր տարեկան Համագումարին մէջ, վճռած ըլլայ հեռագիր ուղղել Պ. Քաչազնունիին՝ ողջունելու համար նորակազմ հայ տէրութիւնը, և թելադրելու համար որ բանակցողները Թրքահայաստանի ազատութիւն ու հայկական տէրութեան կցուիլն ալ ուզեն... Թուրքէն!)։ Ասիկա այն միջոցին երբ Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահը կը գրէ Պ. Քլէմանսօին — շատ գովելի մտածմամբ մը — խնդրելով որ Ֆրանսական կառավարութիւնը չճանչնայ Պոլսոյ խորհրդաժողովին պարտադիր ըրած կարգադրութիւնները... Այս ամէնը մեր ազգային գործերուն քաոսային վիճակի մը մէջ գտնուելուն էն ցայտուն ապացոյցը չէ։ Եւ այս ամէնը ո և է վստահ աւելի հզօրապէս ցոյց չի տար թէ ինչքան իրաւունք ունէի՝ այսքան երկար ատենէ ի վեր՝ առաջարկելու որ հայկական ընդհանուր խորհրդակցական համաժողով մը տեղի ունենայ՝ Պատուիրակութեան իսկ նախաձեռնութեամբ՝ եւրոպական քաղաքի մը մէջ. Ազգ. Խորհրդին կազմուելէն անմիջապէս յետոյ՝ եթէ այդ առաջարկս իրագործուած ըլլար, ոչ միայն արտասահմանի գլխաւոր կազմակերպութիւնները, այլ Հայաստանի Ազգ. Խորհուրդն ալ կրնար պատուիրակ ղրկել, և հոն՝ շատ էական հարցերու վրայ, — ու բոլոր գուշակելի պատահականութեանց հանդէպ բռնուելիք դիրքին վրայ — լուրջ ու երկար խորհրդակցութեան արդիւնք հաստուն որոշումներ տրուած կ'ըլլային։ Արտասահմանի Հայերը ուրիշ կերպ չեն կրնար ընել բայց եթէ հետեւիլ արտասահմանի Ջէխերուն, Ռումէններուն, Լէհերուն օրինակին. անոնց ազգն ալ Ազատութեան թշնամիներուն թաթին տակ բըռնազբօսիկ կերպով համակերպած կառավարութիւն կամ՝ որպէս թէ ինքնավար վարչութիւն ունի երկրին մէջ, և սակայն արտասահմանի Ռումէնները քօմիթէ կազմած են՝ Դաշնակիցներուն հետ մինչև վերջը գործելու որոշումով, Լէհերն ու Ջէխ-Սլօվաքները իրենց արտասահմանի ազգային քօմիթէն «ժամանակաւոր կառավարութեան» աստիճանին բարձրացուցին և իբր այդ ընդունել տուին Դաշնակից Տէրութեանց. մեր Ազգ. Պատուիրակութիւնը այժմ պէտք է ըլլայ ոչ թէ Կաթողիկոսին ներկայա-

Fonds A.R.A.M

վերջին մասը գրած եմ « վէճ » ստեղծելու համար: Հարց մը ԿԱՅ, էական, որ պէտք է լուծուի. գայն հրապարակ դնողը ոչ միայն « յաւիտենական դժգոհ » համարուած մեր « ամենէն շատ գրող հրապարակագիրն » է (գործածելու համար արդարակորով պատմագիր Պ. Տամատեանին բացատրութիւնը), այլ միեւնոյն ատեն արտասահմանի ամենակարեւոր թերթերէն ոմանք, մասնաւորապէս Հայրենիքն ու Յառաջները, որոնց փարիզեան թղթակիցն է Պ. Տամատեանի սիամական եղբայր հանրածանօթ գործիչ մը: Այդ թերթերը, ինչպէս Վերածնունդը, ուրիշ ոչինչ կը ցանկան բայց եթէ Ազգ. Պատուիրակութեան քրոջ մը, որ շատ դիւրաւ կրնայ իրականանալ միրապետումովը այն ոչ-միապետական ոգւոյն որուն յայտնութիւնը ամենամեծ հաճոյքով կը նկատեմ Պատուիրակութեան նախագահին յայտարարութեանց մէջ: Աղաղակը զոր բարձրացուցի և զոր խիղճս ինծի կը հրամայէր բարձրացնել՝ Հայոց պատմութեան ամենէն ճգնաժամային րոպէին, անօգուտ չեղաւ, և կը յուսամ որ պիտի ունենայ դեռ ազգօգուտ ուրիշ արդիւնքներ ալ:

Արշ. Չօպ.ի այդ նոյն թիւին մէջ կը կարդամ Պ. Խատիսեանի Պոլսոյ Թուրք թերթի մը տուած սահմանկեցուցիչ Ք Բերլինին թարգմանութիւնը, և Համբարձում Առաքելեանի հայ քաղաքական հակառակորդներու ձեռքով սպաննուած ըլլալուն սոսկալի լուրը: Այս եղելութիւններ որ ճշմարտապէս ու խորապէս վրդովեցուցիչ են: Հայկական դատի ոգւոյն, Հայութեան ապագային ամէն տեսակ վտանգներու և դաւերու դէմ կորովի ու համբաշխ ուժերով և աչալուրջ անխոնջ անվհատ գործունէութեամբ պաշտպանման պարտքը աւելի քան երբեք կը ծանրանայ արտասահմանի Հայութեան վրայ:

Ա. Չ.

Ի գիտութիւն Հասարակութեան

Կրթասիրաց Միութիւնը կը խնդրէ մեզմէ տպել հետեւեալը.

Կրթասիրաց Միութիւնը կը խնդրէ որ, Կաղանդի առթիւ որբերուն ի նպաստ ըլլուած վիճակահանութեան տոմսակ առնող և չվճարողները, բարեհաճին փութացնել անոնց փոխարժէքը:

Կրթասիրաց Միութիւնս կը ծանուցանէ նաեւ ի գիտութիւն հասարակութեան, որ թէև Վերածնունդի 3րդ թիւին մէջ յայտարարուած էր թէ վիճակահանութեան 715,50 ֆրանքի արդիւնքը յանձնուած է Ազգային Պատուիրակութեան Նախագահին, բայց Միութեանս Վարչութիւնը որոշեց զայն անմիջապէս ղրկել ուղղակի Վեհ. Կաթողիկոսին, նոյն իսկ առանց սպասելու ամբողջ գումարի գանձմանը, այս իսկ պատճառով կարելի եղած է այն թուականին հաւաքուած 590 ֆրանքը միայն չէքով մը ղրկել Վեհ. Կաթողիկոսի հասցէին: Ասով Միութիւնս սրբագրուած կը նկատէ «Վերածնունդ»ի 3րդ թիւին մէջ տրուած տեղեկութիւնը:

(Միութեան կնիքը)

Վրիպակ

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴի թիւ 14-15 միացեալ թիւին վերջին էջերուն մէջ սպրդած են վրիպակներ, որոնց գլխաւորները կը նշանակենք, էջ 312, Բ. սիւնակ, սխալ՝ կը պանենք, ուղ. կը պահենք. 313, Ա. սիւն. կ'ուրուագծէին, կ'ուրուագծէն. նստեցին, նստեցուցին. Բ. սիւն ինչպէս ժողովրդին, ինչպէս մեր ժողովրդին. 316, Ա. սիւն. բովանդակ, բացարձակ. Եսսեսֆօ, Եսենսֆօ. Բ. սիւն. ոյ նախադասիր, - որ կը նախադասեր. Շարլիէ, Շարլին: 320, Ա. սիւն. Dame, Dôme. բանալի մասին, բանալի մասին տեղեկութիւններ. Բ. սիւն. սպանեցում, սպանում. ժէ Մահօնէ, ժ. Մարինի. Թօմա, Թօմաի. Քինեան ուր, Քինեանի, ուր 321. Ա. սիւն. s Ասօրսօ, s'Արկօ. parlementair, parlementaire. Վօլօբօն, Վալօբօն. նակատակ, նախատակեան. Բ. սիւն. ալ յաւէս, առ յաւէս. Պիբարաֆօտ, Պիշարաֆօտ. Անդրանիկը, յաղթանակը. Անդրանիկը: Յաղթանակը 321. Ա. սիւն. միշտ, նիշդ. զոհաբերութեանց, զոհաբերութեան. 324, Ա. սիւն. et des alliés, et des colonies. – Շանսր, — Շանսլօ. Օրշանբէ, Տըրշանբր. Բ. սիւն. Քօնսերվաթուարի, որ Քօնսերվաթուարի. Bonroyh, Boukayh. իր յաւետ, յաւետ. որ աւելի, աւելի. 325 Ա. սիւն. Վերայլի, է Վերայլի. phyothérapie, physiothérapie. գիտուն մըն է, կերթուն մըն է. ու ազգ. առ ազգ նախագահին այդ. նախագահին: Այդ. մի է մին է. այն, նոյն. Բ. սիւն, Մօնլիէի. Մօնլերի. Լաֆրուակայէ. Լաֆոռ-Կայէ. Սթօֆհօլմ. որ Սթօքհօլմ. էջ 326. Ա. սիւն, փերազրած, փերագրուած. անդամակիցներու թիւը, անդամակցութիւնը. Բ. սիւն. մեր « մեծերը », ձեր « մեծերը »:

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Gérante : Mlle Sarah LACROIX
Խմբագրապետ՝ Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ
Impr. Spéciale «Veradzeuount» .

Fonds A.R.A.M

Fonds A.R.A.M

Դրամ, նամակ եւ գրութիւններ դրկել Տոքթէօր Յարթզումեանի
Dr Léon HAMPARTZOUMIAN, D. D. S.
16, Boulevard St-Denis. PARIS.

Թերթիս խմբագրապետին հասցէն է՝ Mr A. Tchobanian
17, Rue La Bruyère, Paris.

ԾԱԽՈՒ ԳՐՔԵՐ

Մեր ընթերցողներուն դիւրութիւն մը ընծայելու համար, հաստատած ենք գրադարան մը, ուր մեր տրամադրութեան տակ ունինք Հայկական Դատին նուիրուած հայ և օտար հեղինակներու գործերը: Այս գիրքերուն առաքման համար պէտք է փոխարժէքը մեզ դրկել կանխիկ փոստի ծախքով միասին:

ՀԱՅ ԿԱՆԱՑ — Արշակ Չօպանեան — Գին 10 ֆր.

LA FEMME ARMÉNIENNE
A. Tchobanian, Գին 3 »

AU PAYS de l'EPOUVANTE
l'Arménie Martyre
Henry Barby 4 50 fr.

CONTRE les BARBARES de l'ORIENT
J. de Morgan 5 fr.

AUTOUR de l'ARMÉNIE
Frédéric Macler 4 fr.

LA FRANCE et L'ARMÉNIE
à Travers l'Art et l'Histoire
Frédéric Macler.
Professeur à l'Ecole Nationale des Langues Orientales vivantes.
le prix: 5 frs.

ՓԱՐԻԶԱՀԱՑ ՏԱՐԵԾՈՑ 1918
Հրատարակ. Կ. Կերսէս 4 և 7 ֆր.

LES TURCS
Ce que fut leur Empire
leurs comédies politiques
préface de J. de Morgan
Bertrand Bareilles. 3 50 »

CONSTANTINOPLE
Խիստ շահեկան աշխատութիւն մը որուն մէջ Հայերու մասին ուսումնասիրութիւն մը կայ.
Bertrand Bareilles. Le prix: 9 ֆր.

LA SUPPRESSION des ARMÉNIENS
Methode allemande, Travail Turc
René Pinon, Գին 1 20

ESSAI sur les NATIONALITÉS
J. de Morgan. Գին 3 ֆր.

LA FRANCE et le PEUPLE ARMÉNIEN
A. Tchobanian. Գին 3 ֆր.

OFFRANDE POETIQUE à la FRANCE
A. Tchobanian. 12 ֆր.

LES VOLONTAIRES ARMÉNIENS
Aram Turabian
Բազմաթիւ նկարներով, 3 ֆր.

ԵՐԳԵՑՈՂՈՒԹԻՒՆՔ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ
Եռաձայն դաշնաւորուած,
Գին՝ 3 ֆր.

"ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ"Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Որոնց կարելի է դիմել բաժանորդ առնելու եւ բաժնեգին վճարելու համար:

Ազէքսանդրիա	Պ. Ներսէս Ղազիկեան, գրավաճառ
Գահիրէ	Hougի գրավաճառատուն
Երուսաղէմ	Պ. Գալուստ Ոսկերիչեան
Լոնտոն	Մ. Գաբամաճեան, (Ձեռքէ կը ծախուի նաեւ Պ. Սմբատ Քէսէճեանի ճաշարանը)
Կիպրոս	Պ. Հայկ Արմաղանեան
Մարսէյլ	Պ. Յովսէփ Ուլոհոճեան
Մանչէսթր	Արժ. Տ. Ներսէս Քհյ. Սվաճեան
Ֆրեզնօ	Dr V. Tashjian

Imp. S. I. ՄԻՈՒԹ 172, rue St-Antoine-Paris

Fonds A.R.A.M

« VERADZENOUNT » (La Renaissance)
REVUE ARMÉNIENNE — BI-MENSUELLE
Rédaction et administration 16, Bd.Saint-Denis. PARIS — Téléphone : NORD. 69-51.

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Բ. ՏԱՐԻ, — ՓԱՐԻԶ, 14 Սեպտեմբեր, 1918 — ԹԻՒ 18

— ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին —
Բաժանորդագինն է ամէն երկրի համար. Տարեկան 20 ֆրանք, ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼԻ
Վեցամսեայ, 12 ֆրանք։ Մէկ թիւը 1 ֆրանք։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մարնը, Ս. Չօպանեան — Գիշերը սուրբ պիտի է, Կոստան Զարեան — Արշակ Սաֆրաստեանի Կոչը (Նամակ Լոնտոնէն) — Կայսերապաշտութիւնը, Տոքթ. Լ. Համբարձումեան — Բուն Խնդիրը, — Ս. Չօպանեան — Զանազան Լուրեր — Հայկ. Տեղեկատու Գիւրօ մը ի Փարիզ, Լոյս ծործի Յայտարարութիւնները — Ֆրանսական Մամուլ, — Ն. Վ. Պօղոս փաշայի հրաժարականը, Ս. Չ. — Փարիզի Հայոց վարժարանին վերաբացումը, Նոր հրատարակութիւններ, եւ. եւ։

Fonds A.R.A.M

Դրամ, նամակ եւ գրութիւններ ղրկել Տնօրէնի հասցէին՝
Dr Léon HAMPARTZOUMIAN,
16, Boulevard St-Denis. PARIS.

Թերթիս խմբագրապետին հասցէն է՝ Mr A. Tchobanian
17, Rue La Bruyère, Paris.

ՆՈՐ ՀԱՍԱԾ

ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆԸ (Թէնոր). ՏԻԿԻՆ ՓԱՆՈՍԵԱՆԸ և ԹՈՐԳՈՄ ՊԷՋԱՋԵԱՆԸ

երգուած ամենագեղեցիկ հայկական երգերու բլաքներ

Նիւ Եօրքի գոհարավաճառ Վարդերեսեան եղբայրներէ վերածնունդի վարչութեան ղրկուած է ֆոնօկրաֆի բլաքները եկեղեցական և ժողովրդական հետեւեալ գեղեցիկ երգերուն:

1. — ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆԸ [redacted]

Հայաստան —— Բամբ որոտան
Սիրունիս —— Մայր Արաքսի
Քրիստոս պատարագեալ —— Ամէն Հայր Սուրբ
Յիշեսցուք ի գիշերի —— Ուրախ լեր:

2. — ՏԻԿԻՆ ՓԱՆՈՍԵԱՆԸ

Կռունկ —— Իմ սիրելի զաւակունքս
Տէր կեցո՛ —— Մեր խոր պապկէ գերեզման
Գարուն —— Զայն տուր ո՞վ ծովակ:

3. — ԹՈՐԳՈՄ ՊԷՋԱՋԵԱՆԸ [redacted]

Տալւորիկ —— Ոհ, ի՞նչ անուշ
Նոր օրօր —— Բանտարկեալը
Ծիծեռնակ —— Լուսնակ գիշերին
Քաջերի պար —— Յառաջ ընթանանք:

Իւրաքանչիւր բլաքին (երկու երգ) գինն է 10 ֆրանք. դիմել վարչութեանս հասցէին: Յանձնարարութիւնները կանխիկ եւ փօսթի ծախքը գնողին վրայ:

Fonds A.R.A.M

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Կը հրատարակուի ամէն ամսու 1 ին եւ 14 ին

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, — ԹԻՒ 18. — 14 Սեպտեմբեր, 1918

Մ Ա Ր Ն Ը

ՅՈՐ Ֆրանսա կը տօնէ Մարնի առաջին յաղթանակին չորրորդ տարեդարձը: Կը տօնէ գայն դեռ երէկ իսկ տարուած Մարնի երկրորդ յաղթանակին հրճուանքովը չահաւորեալ սրտով:

Մարնի առաջին յաղթանակը իր ետեւէն բերաւ երկար տաժանելի շրջան մը գետնաղօղ անորոշ մաշեցընող պայքարի մը, անձկութիւններով, անստուգութիւններով, վտանգներով լեցուն, որոնց մէջ վառ կը մնար միայն ամուր սրտերուն եւ հեռատես մտքերուն ներքին անդրդուելի համոզումը Ազատութեան դատին վերջնական անխուսափելի յաղողմանը: Մարնի երկրորդ յաղթանակը իր ետեւէն կը բերէ նորանոր յաղթանակներու շարք մը. բարբառոս հեղեղը ետ մղող ամեհի շարժումը անկասելի կը թուի հիմա. մերթ դանդաղ ու դժնդակ, մերթ բուռն ու յանկարծարագ, ան միշտ կը յառաջանայ, մինչ թշնամին որ երէկ երախաբաց վիշապի մը պէս Ֆրանսայի և աշխարհի սրտին վրայ կը սլանար սպառնագին, սահմռկած կ'ընկրկի՝ մոլեգնաբար մաքառելով, բայց արդէն ինք իր վրայ վստահութիւնը կորսնցուցած:

Մարնի առաջին յաղթանակով, Ազատութեան չախչախուքին վտանգը չնչուեցաւ: Ֆրանսա, որ անգլոռուս կարեւոր աջակցութիւնն ունենալով հանդերձ, կարելի է ըսել թէ գրեթէ միայնակ տարաւ այդ յաղթանակը՝ անոր մէջ կատարելով էական դերը, հոտ արդէն իսկ մարդկութեան ազատարարի հոյակապ ու յաւերժական անունը վաստկեցաւ անգամ մը եւս, բռնադատելով թշնամին խրամատի երկարատեւ կուին համակերպիլ և ատով իսկ ժամանակ տալով իր դաշնակիցներուն և ինք իրեն՝ վճռական բաղխումնեբուն համար պատրաստուելու: Մար-

Fonds A.R.A.M

նի երկրորդ յաղթանակը՝ Դաշնակից մեծագոյն ազգերու ուժերուն միաձոյլ թափովը տարուած՝ մեծ Ֆոշին զեկավարութեան տակ, Բոնապետութեան վճռական պաբտութեան պայծառ երաշխիքն է արդէն:

Ֆրանսա և ամբողջ ազատական աշխարհը կը տօնեն այսօր Մարնի առաջին՝ յաղթանակին հրաշքը, դեռ կատարուելիք խոշոր ու դժուարին գործին ամբողջ ծանրութեանը գիտակից, բայց պայքարին լուսապայծառ ելքին լիովին վստահ:

Ու Մարնի տօնը պիտի մնայ մարդկութեան մեծագոյն տօներէն մին: Ու Մարնը այլ ևս դարձած է սուրբ գետերէն մին մեր երկրագնդին:

* * *

Մեր հայրենիքը երկիրն է նուիրական գետերուն. Եփրատն ու Տիգրիսը, աստուածաշնչական վեհաշուք հինաւուրց աւանդութեանց սրբազնութեամբը ճաճանչազգեստուած և իբր այդ բովանդակ մարդկութենէն մեծարուած. Տղմուտը՝ անշուք անծանօթ մնացած, բայց ի՛նչքան արժանի նշանաւոր դառնալու, վասն զի անոր ափանց վրայ նոր քաղաքակրթութեան ախոյեան Վարդանը իր քաջերով կռուեցաւ ու իր փառաւոր նահատակութեամբ յաղթական դարձուց նոր աշխարհի գաղափարը, ոգեկան անկախութեան, ազգային ազատութեան գաղափարը. և Արաքսը, կամուրջներ կոտրտող խեռ ու ըմբոստ ալիքներով կտրիճ գետը, խորհրդանշան բոլոր բարբարոս տիրապետութեանց տակ կենդանի մնացող և բոլոր լուծերը օր մը հուսկ ապա փշրելով իր ազատ գնացքը յառաջ մղող հայ ազգին և ամէն ազատատենչ աղգութեանց:

Ո՛վ Մարն փառաշող, անխորտակելի՛ հրաշագօր գօտի՝ Ֆրանսայի լուսեղէն սրտին պահապան, պատնէ՛շ սքանչելագործ ու արեգակնավառ՝ ուր Ժաւարի Դեւին ահեղագոյն խոյանքը եկաւ փշրուիլ՝ դէպ ի պարտութեան ճամբաներն ընկրկելու համար, մենք՝ ալեւոր Հայաստանին զաւակները, յանուն մեր հայրենի սըրբանուէր գետերուն՝ որ այս հսկայ պայքարին մէջ Ազատութեան համար հեղեղօրէն թափուած հայ արիւնով ծիրանաւորեալ՝ անգամ մը եւս ու այնքան վսեմօրէն սրբազնացան, կ՛ողջունենք զքեզ քու տօնիդ այս օրուան մէջ, և կ՛օրհնենք զքեզ, ո՛վ Մարն, Նո՛ր Յորդանան, կարմի՛ր Յորդանան, ուր Ազատութեան Ոգին եկաւ հերոսական արիւնով վարդավառեալ ջուրերուդ մէջ մկրտուիլ՝ աշխարհի փրկութեան համար:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 6 սեպտ. 1918

Գիշերը տունս պատէղ է:
— Ո՛վ պիտի գար, ո՛վ չի եկաւ...

Գիշերը լոյսս մարեղ է:
— Այն ո՛վ էր որ դուռս զարկաւ...

Գիշերը ցաւս վառեղ է
— Այն ի՛նչ ձայն էր ոռնաց անցաւ...

Գիշեր յոյսս թաղեղ է.
— Այն ո՛վ էր որ այսպէս յացաւ...

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

Fonds A.R.A.M

Ա. ՍԱՖՐԱՍՏԵԱՆԻ ԿՈՉԸ

Խմբագրութիւնս ստացած է մեր յարգելի աշխատակից Պ. Արշակ Սաֆրաստեանէն հետեւեալ նամակը.

Համատան, 30 Մայիս 1918

Ոչ մի ազգ աւելի արդարացիօրէն չէ հնչեցուցած «Հայրենիքը վտանգի մէջ» ահազանգը քան Անդրկովկասի Հայութիւնը, որ այս րոպէիս շրջապատուած թիւրք, գերմանացի ու թաթար թշնամիներէ, հարկադրուած է մի քանի ճակատների վրայ մղել ինքնապաշտպանութեան պայքարը:

Օգտուելով Կովկասի մէջ մարտակազմակերպութեան յարաճուն թուլացումէն ու հակառակ հայկական գօրագունդերու և հայկ. կամաւոր գունդերու հերոսական դիմադրութեան, Թիւրքերը արշաւած են Անդրկովկաս՝ գրաւելով Պաթում, Կարս, Արտահան և Աղեքսանդրօպօլ, որ մի գուտ հայկական կեդրոն է: Գերմանացի գործակալներ ամեն տեղ են. անոնք կը կազմակերպեն թաթար զօրագնդեր, գործածելու իրենց կայսերական ծրագիրներուն գործադրման, խոստումներով անոնք գրաւած են Վրացիներին, որոնք գրեթէ կը պահեն « բարեացակամ » չէզոքութիւն: Թաթար հրոսակախմբեր գրաւած են Թիֆլիսը Պաքուին կապող երկաթուղին, խզելով յարաբերութիւնը այդ երկու կեդրոնների միջեւ, Թաթարներ և Քիւրտեր միացած՝ փորձած են գրաւել Երեւան-Ճուլֆա ճանապարհը, սակայն հայկ. և պօլշեվիկեան ոյժերը կը պայքարին բանալու ճանապարհը: Պաքու քաղաքին մէջ պօլշեվիկները արիւնհեղութեամբ զսպած են թաթար պէյերի ըմբոստութիւնը:

Անդրկովկասեան սեյմին մէջ, «Միւսաւաթ» կուսակցութեան պատկանող թաթար ազգայնականները յաջողեցան Անդրկովկասը անջատուած հռչակել ռուսական հանրապետութենէն, այդ կերպով Ռուսահայաստանը տրամադրելով թիւրքական կցման: Մեր հայրենակիցները բուռն կերպով բողոքելէ յետոյ՝ հրաժարած են սեյմին անդամակցելէ:

Բացի աստանդական սպանութիւններէ և ընդհանուր աւարառութիւններէ, եղած չեն մեծ կոտորածներ. սակայն օրէցօր Հայութեան շուրջ կը սեղմուի թշնամի տարրերի երկաթէ օղակը: Ամէն տեղ կը տիրէ սովը, ամենաահաւոր թշնամին: Հայութիւնը, հայ գիւղացին պաշարուած է ոչ միայն թշնամիէ այլ և սովէ:

Ճգնաժամային այս րոպէին ակնբեւ է Արտասահմանի բախտաւոր Հայութեան պարտականութիւնը: Ճառեր գրելու րոպէն անցած է: Եթէ արտասահմանի հայ գաղութները կարող են ըմբռնել դրութիւնը եւ ունին միջոցներ որոշ չափով կերակրելու հայ գիւղացին և իր քաղցած ընտանիքը, անոնք պէտք է կազմակերպեն Սովելոց Համազգային մի յանձնաժողով, անմիջապէս ձեռնարկելով գործի:

Մենք միշտ ազգովին ողբացեր ենք աղէտներէ յետոյ, այժմ փորձենք հնարաւորութեան չափով կանխել աղէտը.

ԱՐՇԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏԵԱՆ

Մենք ամիսներէ ի վեր Վերածնունդի մէջ այս նոյն կոչը կ'ուղղենք արտասահմանի Հայութեան: Ամերիկայի հայ գաղութ-

Fonds A.R.A.M

ները միակը եղան որ բոլէին համապատասխան ընթացք ցոյց տուին՝ մեր ազգային պատմութեան այս ահաւոր շրջանին առաջին օրէն, առանց իսկ կացութեան ամենասուր ձեւ ստանալուն սպասելու՝ «խոշոր» հանգանակութեան ձեռնարկելով. մեր միւս գաղութները անտարակուսելի է որ կրնան ընել շատ աւելի քան ինչ որ ըրին։ Սովի ճիրաններուն մատնուած մեր հայրենիքին այնքան մօտէն մեզի հասնող Պ. Սաֆրաստեանի ձայնը երանի թէ յառաջ բերէ հարկ եղած ցնցումը և ամէն ոք իր պարտքը փութայ կատարել լիովին։ «Սով» կ'աղաղակէ Սաֆրաստեան. «Մեր ժողովուրդին հոգեվարքն է» կը հեծէ Համատանի Հայը՝ Օր. Ռօպինսընին ուղղեալ հեռագրին մէջ։ Այս սարսռեցուցիչ ձայներուն խուլ մնացող Հայը Հայ կոչուելու արժանի չէ։ Համազգային յանձնաժողով մը կազմել աւելորդ է՝ ըստ մեզ։ Կը բաւէ որ իւրաքանչիւր գաղութի Նպաստամատոյց մասնաժողովները դիմում ընեն հասարակութեան՝ նոր ու խոշոր հանգանակութիւն մը բանալով։ Փարիզի Նպաստամատոյցին դիւանը որոշած է իր քով պատրաստ եղած 30,000 ֆրանքին 10,000ը ղրկել Պաղտատ, 3-4,000ը՝ Օր. Ռօպինսընին՝ Կովկաս հասցուելու համար, և մնացեալը Պօղոս փաշային՝ նոյնպէս Կովկաս ղրկուելու համար. Վերածնունդի այս թիւը լոյս տեսած պահուն՝ անշուշտ այդ որոշումները արդէն գործադրուած կ'ըլլան։ Նպաստամատոյցի դիւանը որոշած է նաեւ նոր հանգանակութիւն բանալ. կը խնդրենք թախանձագին որ ԱՃԱՊԱՐԵՆ։ Բոպէ չկայ կորսնցնելու։

Տ. Խ.

Մեր յաջորդ թիւով պիտի սկսինք հրատարակել մեր տաղանդաւոր աշխատակից Պ. Արտաշէս Յովհաննէսեանի ականատեսի պատմութեանց շարք մը, Մարնի առաջին յաղթանակին մեծ օրերուն։

ԱՊԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ

Ա.

Ապազգայնացումը. ահա ամենէն աւելի կարեւոր հարցերէն մէկը, որուն մեծ չափով պարտաւոր են ուշադրութիւն դարձնել բոլոր անոնք, որոնք համաքաղաքացիական վարդապետութիւններէ հեռու, անդամ են պետութիւն չունեցող ազգի մը և որոնք մարդկութեան յառաջդիմութեան ազդակներէն մէկը կը նկատեն ազգերու ուրոյն քաղաքակրթութեան զարգացումը։

Մենք՝ ի մասնաւորի Հայերս, որ կը յաւակնինք, իրաւամբ ու արդարացիօրէն, շատ վաղնջական ժամանակներէ ի վեր մինչեւ այս օրերս, բոլորովին ուրոյն քաղաքակրթութիւն մը մշակած ըլլալ, — գժբաղդաբար ազգին առանձնայատուկ արժէքներուն բոլոր ճիւղերուն մէջ հաւասարապէս և ամբողջական չափով պեղումներ և ուսումնասիրութիւններ չեն կատարուած և բարեբաղդաբար հակառակ անոնց, գրեթէ ապացոյցի արժէքով հաւաստիքներ չեն որ կը պակսին ցոյց տալու համար, որ ոչ միայն մեր գրականութեան մէջ, այլ և architectureի և մանրանկարչութեան, մանաւանդ architectureի մէջ ունեցած ենք բոլորովին ինքնայատուկ կառուցման procédé մը և ոճ մը,—տարօրինակ հակադրութեամբ մը կը ներկայացնենք միւս կողմէն այս արժէքներու ծնունդին բոլորովին հակառակ եղող պատճառներու յառաջացեալ երեւոյթները։

Այսպէս, մեր ազգին բազմադարեան կեանքն իսկ ապացոյց է, որ այս ազգը արժէքաւորող բազմաթիւ տուեալներ

Fonds A.R.A.M

ծնունդ առած են և իր անդամները գիտցած են աւանդապահութեան և բնազդական մղումներու շնորհիւ մինչև այսօր պահել իրենց ուրոյն գոյութիւնը, անօրինակօրէն ալեկոծ և վերիվայր դարերու կեանքի մը մէջէն։

Միւս կողմէ, ճիշդ այդ իսկ կեանքի եղելութիւններու բերումով աշխարհի չորս կողմերը ցրուելու հարկադրուած մեր ազգը տասնեակ հազար անդամներով իր ինքնութիւնը ուրիշ ազգերու մէջ ձուլած ըլլալու պատմական փաստերը տուած է մեզի։

Ապազգայնացումը շատ տեսակներ ունի և զանազան միջավայրերու մէջ զանազան չափերով ու ձեւերով երեւան կուգայ, զանազան դասակարգերու մէջ տարբեր արտայայտութիւններով եւ ուժգնութեամբ ու տարբերութեամբ ծնունդ կ'առնէ անիկա։

Այս կամ այն ազգերու պատկանող ժողովուրդներուն մէջ գոյութիւն ունեցող անտեսական գերակշռութիւնը, կրօնական տարբեր դաւանանքներու յարումը, զանազան վայրերու մէջ ազգաբնակչութեանց թուական շատութիւնը, տիրապետող ազգութեանց կրթական կանոնագրութիւնները, քաղաքական իրաւունքներու չափը և շատ մը ուրիշ պատճառներ տարբեր ժամանակներու և միջավայրերու մէջ հաւասարապէս fondamental առիթներ հանդիսացած են, ապա՝ բարքերու, սովորոյթներու փոխանցումը պարտադրելով հպատակ ազգութիւններու վրայ, որ մեծ պետութիւններուն մէջ ինկած փոքրիկ ազգութիւնները կուլ երթան անոնց։

Ասով երբեք ըսել չենք ուզեր որ ուժեղ պետութիւններէ տիրապետուած փոքրիկ ազգերը բոլորովին կուլ կ'երթան, կը ձուլուին անոնց մէջ եթէ նոյն իսկ իրենք քաղաքակրթապէս աւելի բարձր են քան թէ տիրապետողները, ո՛չ, բայց պատմական իրականութիւն է նոյնպէս որ յիշուած պատճառները գոնէ մասնակիօրէն առիթ եղած են այս կամ այն չափով, որ տիրապետուողները մեծ մասով խառնուին, կորսուին տիրապետողներուն մէջ։

Վերը մեր յիշած ապազգայնացման բազմաթիւ սոսրաբաժանումները ու զանազան արտայայտութիւնները ցոյց կուտան արդէն որ անիկա ընդարձակ և բարդ խնդիր մըն է՝ կարօտ տեղեկագրական փաստերու և պատմական ուսումնասիրութիւններու և միեւնոյն ժամանակ չափազանց կարեւոր այն բոլոր փոքրիկ ազգերուն համար, որոնց մէկ մասը գիտակից իրենց ազգային արժէքներուն ապա և իրաւունքներուն՝ կ'աշխատի կոյր ուժգնութեամբ մը, արեւին տակ փոքրիկ տեղ մը ճարել գոհոզութեան ամէն գիներով, անոր ճառագայթներու մէջ ազգային մշակոյթին ապատ ու լայնաթափ զարգացմանը համար։

Մենք ակնարկ մը ձգել պիտի ուզէինք միայն ապազգայնացման խնդրին մէկ փուլին վրայ, այն փուլին, որ երեւան կուգայ մեծ պետութիւններու մէջ ինկած, այսպէս ըսելու համար, զարգացած դասի մէկ մասին մէջ, գլխաւորաբար պուտմաթերիալիսթ բժիշկներու, փաստաբաններու, ճաշատականներու և վերջապէս համապատասկարգ „մեծ ազա"ներուն մէջ։

Մարդ չափով մը ներողամտութեամբ կը վերաբերի այն զանգուածային ապազգայնացումներուն հանդէպ, որոնք կը կատարուին անգիտակցութեան մէջ և արդիւնք են միջավայրի անողոք պա-

Fonds A.R.A.M

հանջներուն. մեց որ ասիկա տեղի ունեցած է ժողովրդական տգէտ դասակարգին մէջ, որուն անդամները՝ գաւառներու և գիւղերու աւանդապահ բնակչութիւնը, գործաւորութիւնն ու աղքատ արհեստաւորութիւնը, շա՛տ աւելի ուժեղ փարած է իր լեզուին, իր կրօնքին, իր ցեղային բարքերուն ու սովորոյթներուն և ասիկա երբեմն ա՛յնքան ուժեղ, որ գաւառէն օտար միջավայրի մը մէջ ինկած մէկ գիւղացիին համար ամբողջ տասնեակ տարիներ չեն բաւեր առանց շեշտի նոր լեզուն խօսելու և կամ իր սովորութիւնները փոխելու։

Մեր յիշած այդ դասակարգին մէջ գոյութիւն ունեցող ապազգայնացումն ալ երկուքի կը բաժնուի ։

1. — Ապազգայնացում՝ այն խմբաւորման մէջ, որ կը ծնին, կը դաստիարակուին օտար միջավայրի մէջ և օտար կրթութեամբ, որոնք յաճախ իրենց Հայ ըլլալն ալ չեն գիտեր կամ առնուազն չեն ճանչնար բնաւ հայ ազգը (այս խումբին մէջ կայ ահագին թիւով ուսանողութիւն մը)։

2. — Ապազգայնացում՝ այն խումբին մէջ որոնք սկզբունքով, գիտակցաբար, կ'ընդունին ժխտել և ուրանալ իրենց ազգը։

Այս երկրորդ ստորաբաժանման մէջ արդէն մտքի և խղճի վատառողջութիւնն է և որուն դէմ պէտք է ուղղուին բոլոր փրօփականտի զէնքերը։ Այստեղ ապազգայնացումը մասնաւոր հանգամանք մը ունի, այն է թէ՝ կարծէք հոս գիտակցական մոլորութիւն մը և ատելութիւն մը կայ իր ազգին հանդէպ և կոյր ու ստրուկ օտարամոլութիւն մը, վախկոտ ու քծնող մեծարանք մը այն պետութեան համար, ուր իյնալու դժբաղդութիւնը ունեցած են։

Բոլորովին մեր նպատակին մէջ չ'իյնար այս եղանակով նրբազգածութիւնը շօշափել այդ դասակարգին պատկանող շատ յարգելի խումբ մը բացառութիւններուն, որոնց ապգօգուտ ծառայութիւնները գնահատուած են միշտ մամուլին կողմէ։

Միայն վերջերս, ապազգայնացման ինդրէն պատահած քանի մը դէպքեր առիթ տուին այս խորհրդածութեանը՝ և ես զայն կ'արծարծեմ, միշտ համոզուած ըլլալով որ՝ իսկական գիտակցութեան մը ի խնդիր կատարուած փրօփականտը և այս կարգի աշխատանքներու մղումը առաւելապէս այս դասակարգին մէջ ապարդիւն չեն և նոյն իսկ շատ գեղեցիկ ու առատ պտղաբերք մը յուսատու կը դարձնեն։

Միայն պիտի արձանագրեմ այս էջերուն մէջ վերջերս պատահած այդ դէպքերէն մէկ քանին, որոնք բնօրինակը, թիփր կը կազմեն այս չարաղէտ խնդրին մէջ և որոնց բազմաթիւ variantները ամէն ժամանակ և ամէն տեղ այնքան յաճախադէպ եղած են և կ'ըլլան։

Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԲՈՒՆ ԽՆԴԻՐԸ

Բ.

Ազգային Պատուիրակութեան կազմի ընդլայնման ու ժողովրդականացման, Հայկական Համաժողովի մը գումարման և Պատուիրակութեան կից հայկական փրօփականտի կեդրոնական հզօր մարմնոյ մը հաստատման հրատապ ու էական հարցերը հրապարակ դնող յօդուածիս մասին երեքշաբ երկու

Fonds A.R.A.M

քննադատութիւնները և այդ առթիւ Ազգային Պատուիրակութեան Նախագահին ըրած յայտարարութիւնները կէտ առ կէտ քննելու և անոնց պատասխանելու մտադրութիւն չունիմ։ Չափազանց երկար աշխատանք մը պէտք պիտի ըլլար, այս թերթին էջերը սահմանափակ են, և յետոյ կան այդ ամենուն մէջ կէտեր, որոնց մասին այժմ մանրամասնութեանց մտնել ես ինքս անխորհուրդ կը նկատեմ։ Բայց այդ բոլոր յայտնուած կարծիքներուն մէջ կան այնպիսիներ որ առիթ կ'ընծայեն ինծի այդ հարցերուն մասին հակիրճ կերպով ըսածներս քիչ մը աւելի մանրամասնութեամբ լուսաբանել և պարզել։ Այդ լրացուցիչ աշխատութիւնը պիտի կատարեմ մէկ երկու յօդուածի մէջ, այն բացարձակ համոզումով որ այս հարցերուն վրայ թէ՛ հայ ժողովրդին և թէ՛ նոյն ինքն Պատուիրակութեան ուշադրութիւնը հրաւիրելով և լրացուելիք պակասը անկեղծօրէն ցոյց տալով՝ օգտակար ու անհրաժեշտ գործ մը կ'ընեմ։

Այսօր, պիտի ըսեմ թէ ինչո՞ւ գրեցի "Գերագոյն Պայքար"ին վերջաբանը, և ի՞նչ է որոշ նպատակը որուն կ'ուզէի հասնիլ անով։

Գրելուս, և նոյն իսկ ա՛յդ ձեւով գրելուս պատճառ, շարժառիթ, մղիչ՝ մէկէ աւելի կրնամ հաշուել, և որոնք սակայն ամենքն ալ ոչ մէկ կապ ունին Արշ. Փոր.ին ենթադրած տղայական ու փոքրոգի պատճառներուն հետ։ Է՛ն կարեւորները երկուք են, մին՝ մտալլկիչ ըմբռնումը արտասովոր կարեւորութեանն այն րոպէին ուր կը գտնուէինք այդ միջոցին և մեր արտասահմանի քաղաքական--ազգային գործունէութեան ղեկավարման մէջ այդ րոպէին համապատասխան ներուժութեան և լիալրութեան պակսելուն կսկծեցուցիչ զգացումը. երկրորդ մղիչը՝ այն "ոգին„ է զոր իմ մէջս դրած է ազատութեան վրայ հիմնուած դաստիարակութիւնը զոր ստացած եմ Թրքահայոց նոր ժամանակներու է՛ն սխրալի և է՛ն արդիւնաւոր կրթական յարկին, Պոլսոյ Կեդրոնական վարժարանին մէջ։

Ո՞րն էր այդ արտակարգ "վայրկեանը„։ Ռուսաստանը քայքայելէ կազմալուծելէ յետոյ, Գերմանիա իր բոլոր ուժերը հաւաքած՝ մէկ քանի ամսէ ի վեր յարձակումներու ամենէն վիթխարին ու ահաւորը կ'ուղղէր Փրանքօ-բրիտանական բանակին դէմ. մարդկային պատմութեան ամենէն եղերական, ամենէն բաղդորոշ, ամենէն հոգեցունց րոպէն էր, Ազատութեան Դատին մահու և կենաց րոպէն. Դաշնակիցները՝ յարձակման առաջին հսկայ գրոհէն ցնցուած՝ վերջապէս կը փութային դարմանել իրենց չորս տարուան սխալները, կ'ընէին ամէն ինչ որ պէտք էր՝ իրենց ուժերուն լիակատար խտացմամբ, դաշնաւորմամբ, ձուլմամբ, արագ ու աշխոյժ կիրարկմամբ առաջքն առնելու վտանգին որ կը սպառնար Փարիզին, Քաղաքակրթութեան, Ազատութեան։ Անդին, մեր ալ մը կտրիճները Թուրք-թաթար—գերման կոհակին մուայլ ու յորածուն յառաջխաղացութեան դէմ՝ յուսահատ ու հոյակապ պայքար մը կը շարունակէին, աշխարքէն կտրուած, միամինակ, Դաշնակիցներէն չափազանց քիչ օգնութիւն գտնելով. ու բոլոր իրենց յայտարարութեանց ու ճառերուն մէջ Դաշնակիցներու ղեկավարները, Պրէսթ-Լիթովսքի դաշնագրէն ի վեր՝ որուն մեծագոյն զոհն եղաւ Հայաստանը և որմէ յետոյ ամենէն քաջ ու վսեմ դիրքը բռնողը եղաւ հայ ազգը, բառ մը չէին ըսեր հայ ազգի, հայ բանակի, հայ պայքարի, հայ դատի մասին, մինչ. Լեհացւոց, Չեխօ-սլօվաքներուն, Եուկօ-սլաւներուն կը շռայլէին ամենէն փաղաքուշ գովեստները, ամենէն հանդիսաւոր ու "որոշ„ խոստումներն ու յանձնառութիւնները։ Եւ կը հասնէր սարսռեցուցիչ լուրը Պոլսոյ մէջ հայ-թուրք բանակցութեանց։

Ըսել թէ այդ ամբողջ շրջանին, Ազգային Պատուիրակութիւնը՝ անտարբեր, անգործ, կրաւորական դիրք բռնած է, ինչպէս գրեց Ց——Բէր, ամենամեծ անարդարութիւն

պիտի ըլլար. այդպիսի բան ոչ մտածած եմ և ոչ ըսած. որովհետեւ եթէ այդպէս ըլլար իրօք, ոչ թէ պիտի քննադատէի, այլ պիտի դատափետէի Պատուիրակութիւնը։ Թէ՛ Փարիզ, թէ՛ Լոնտոն, թէ՛ Ամերիկա Պատուիրակութեան ներկայացուցիչները շատ բան ըրած էին։ Բայց ըսել թէ ըրած էին — **Ինչ որ պէտք էր և կարելի էր**, սուտ պիտի ըլլար. և սուտը որ միշտ յանցանք է, այսպիսի րոպէներու մէջ ոճիր է։ Պատուիրակութիւնը, իր սակաւաթիւ անդամներով, և ըստ իմ տեսողութեան՝ գլուխը ղեկավարող միապետական՝ ուրեմն և դանդաղեցնող ու ճնշող սիստեմով, չէր կրնար բաւարարութիւն տալ անհագին պէտքին։ Պատուիրակութեան կազմին այդ թերութիւնը, որ հին ցաւ մըն էր, այդ րոպէին ա՛լ աչք պատռելու չափ երեւան կ'ելլէր։ Այլ եւս անհրաժեշտ կը դառնար՝ քանի որ ազգին կեանքն իսկ վտանգի մէջ էր, հրապարակաւ ըսել ինչ որ տարիներով ըսեր եմ անձնապէս զանազան կարեւոր գործիչներու և նոյն իսկ Պատուիրակութեան անդամներուն։ Այն պահուն ուր վճռեցի գրել այդ տողերը, Պատուիրակութեան Նախագահը՝ շատ յարգելի պատճառով մը՝ երեք ամսէ ի վեր բացակայ էր Փարիզէն, գիտէի որ քիչ օր յետոյ պիտի մեկնէր նաև այն ականաւոր անձնաւորութիւնը, կարեւոր և պատուական գործիչ, որուն գոյութիւնը երբեք չեմ անտեսած՝ ինչպէս ոմանք կը մեղադրեն ինծի, քանի որ "իր Ֆլէ———ր աջակիցը" բացատրութիւնը գործածած եմ։ Պատուիրակութեան կեդրոնատեղին՝ Փարիզը՝ թափուր պիտի մնար ուրեմն — անորոշ ժամանակի մը համար — Հայութեան ո՛ և է պաշտօնական ներկայացուցիչէ, և ասիկա՝ Յուլիս 4ի և Յուլիս 14ի մեծ, նշանակալից օրերուն, որ այս տարի՝ դէպքերուն բերմամբ՝ հարիւր անգամ աւելի մեծ կարեւորութիւն ու նշանակութիւն պիտի ստանային։ Բոլոր դաշնակից մեծ ու փոքր ազգերու և ազատագրելի ցեղերու պաշտօնական բարձրագոյն ներկայացուցիչները եկան այդ օրերուն ալեզարդ ու անձեռնալի Քլէմանսօին շուրջ հաւաքուիլ՝ յաղթանակին վրայ իրենց հաւատքը աղաղակելու, յաղթանակին համար իրենց մինչեւ վերջը բոլորանուէր զոհաբերութիւնը յայտարարելու. բոլոր այդ ազգերուն բանակները իրենց ներկայացուցիչ ջոկատները ղրկած էին՝ Ազատութեան մեծ ռազմաթափօրին մասնակցելու. Ինչո՞ւ Հայութեան պաշտօնական ներկայացուցիչները հոն չըլլային, առաջին կարգին վրայ, և եթէ յարգելի պատճառներով անոնք ստիպուած էին հեռանալ, ինչո՞ւ իրենց փոխանորդ մէկը չնշանակէին որ "պաշտօնապէս" ամբողջ Հայ ազգը ներկայացնէր այդ խորհրդաւոր օրերուն, որ Բռնակալութեան պարտութեան արշալոյսին նաւակատիքն ըլլալ սահմանուած էին։ Ինչո՞ւ խնդրած չըլլային կառավարութենէն թոյլ տալ ֆրանսական ճակատի մեր հայ կտրիճներուն գալ Յուլիս 14ի օրը հայ բանակը ներկայացնել Արդարութեան մարտիկներուն վսեմ զօրահանդէսին մէջ։ Եթէ խորհրդապահութեան, զգուշութեան մտածում մըն էր որ այդ "ինքնաստուերածումը" կը թելադրէր մեր ղեկավարներուն, խորհրդապահութիւնը և զգուշութիւնը՝ այսպիսի պարագաներու մէջ՝ էն մեծ անխոհեմութիւնն են ըստ իս։ Ո՛չ. քիչ հոգիով ամէն բան ընելու, և ամենէն էական գործերը "անավարի" ղեկավարելու ձգտումն էր, որ երեւան կուգար անգամ մը եւս. և սրտապնդիչ ըլլալէ հեռու էր արդիւնքը։ Ահա ինչո՞ւ անդիմադրելի մղում մը զգացի արձակել այդ աղաղակը, և ցոյց տալ Պատուիրակութեան ընդլայնման, զօրացման և ժողովրդականացման պէտքը, և զայդ իրագործելու՝ ինչպէս և ուրիշ շատ մը ազգային կարեւոր հարցերու լուծման նպաստելու համար աւելի քան երբեք անհրաժեշտ եղող Համաժողովի մը կարիքը։

Գրելուս երկրորդ մեծ պատճառը, ըսի վերեւ, աւելի ճիշդ՝ այդ համարձակ, անվերապահ ու բացսիրտ ձեւով, ո և է անձի ոչ հաճելի ոչ ալ անհաճելի ըլլալու, այլ պէտք եղածը բացէ ի բաց՝ նոյն իսկ քիչ

Fonds A.R.A.M

մը բիրտ անկեղծութեամբ ըսելու զիս մղողը. մեր հին Կեդրոնականին մթնոլորտն է, որուն ազդեցութիւնը միշտ անջինջ մնացած է իմ մէջս ու պիտի մնայ անջինջ յաւիտեան։

Կեդրոնակա՜նը... ի՜նչքան պիտի ուզէի վայրկեան մը մոռնալ ներկայ րոպէն՝ այն բոլոր անձկութիւններով ու մտահոգութիւններով զոր ան մեր հայ սրտերուն վրայ կը ծանրացնէ, ու այդ ազգային մտաւոր մեծ վառարանին պաշտելի պատկերը գծելու մխիթարիչ հեշտանքին անձնատուր ըլլալ... ուրիշ բան չեմ կրնար ընել՝ առ այժմ (աւելի պայծառ ու հանդարտ օրերու թողլով այդ պարտքը կատարելու հոգը) բայց եթէ քանի մը մեծ գծերուն մէջ ցոյց տալ ինչ որ եղաւ այդ աննման կրթարանը։ Անիկա եղաւ հայ ցեղին բարոյական ու մտաւոր մեծ յատկութեանց է՛ն փայլուն, է՛ն յաղթական ապացոյցներէն մին, անիկա եղաւ հայ ազգի ազատասէր ու ժողովրդական ոգւոյն շքեղ ու բազմարդիւն յայտնագործութիւններէն մին. ան արտադրեց աշակերտներ ոչ թէ միմիայն իրեն նիւթական դիրք մը շինելու մտահոգութեամբ լեցուն, այլ որոնք մեծ մասամբ հանրային կեանքի մէջ դեր խաղալու, ազգային յառաջդիմութեան նպաստելու տիրական մարմաջն ունէին. ան եղաւ ոչ միայն Թուրքիոյ Հայոց մեծագոյն կրթարանը, այլ և Պոլսոյ ամենէն հզօր ու բարձր վարժարանը. իր աշակերտները գիտութեանց ու դպրութեանց մէջ գերազանցեցին Թուրքիոյ ուրիշ ո և է վարժարանի աշակերտները, ու մեր նոր գրական, կրթական, գեղարուեստական ասպարէզին մէջ, ինչպէս և հայ յեղափոխութեան ու հայ ազգային կեանքի բոլոր երեւոյթներուն մէջ՝ կեդրոնականցիները խոշոր դեր կատարեցին։ Ինչո՞ւ այս բոլոր հոյակապ արդիւնքը, — ոչ միայն որովհետեւ այդ դպրոցը իրեն իբր ուսուցիչ ունեցաւ Թրքահայութեան ամենէն տաղանդաւոր ու հմուտ դէմքերը և այն միջոցին Պոլիս գտնուող եւրոպացի լաւագոյն ուսուցիչները, այլ և՝ ու մանաւանդ՝ որովհետեւ անոր մէջ կը տիրապետէր ազատութեան շունչը, զայն կը ղեկավարէր սահմանադրական, ժողովրդական ոգին. հարուստի տղոց դպրոց մը չէր ան. ժողովուրդին դպրոցն էր. տարեթոշակը շատ մատչելի էր, և կիսաթոշակ վճարողները շատ էին, ու աւելի շատ՝ ձրի աշակերտները. Պոլսոյ և գաւառներու էն օժտեալ հայ տղաքը այդպէսով կրցան գալ հոն բարձր կրթութիւն ստանալ, և կազմուեցան սերունդներ նկարագրի և մտքի ուժով լեցուն։ Այս ամենքը արդ ւնքն էին՝ էն առաջ՝ այն լայնամիտ, ազատասէր, ժողովրդական ոգւոյն զոր տիրական դարձուցին հո՞ն դպրոցին երկու տնօրէնները, Մինաս Չերազ և Յարութիւն Մոստիչեան։ Երկուքն ալ եղան ուսուցիչներուն համար՝ անձնուէր ու սիրալիր ընկեր՝ քան հեղինակութիւնին ծանրօրէն զգացնել տուող ղեկավար, աշակերտներուն համար՝ մեծ եղբայր, քաղցրութեամբ բոլոր սրտերը վաստկող և իրենց ամէն ուզածն աշակերտներէն ստացող՝ քան խստադէմ բարկացոտ պատժասէր "կառավարիչ"։ Երբեք, ո և է տեղ, տնօրէններ աւելի չեն յարգուած ու սիրուած ուսուցիչներէն և աշակերտներէն, քան այդ երկուքը։ Չերազ Թուրքիոյ Հայոց է՛ն նշանաւոր դէմքերէն մէկն էր ունէր բազմադիմի տաղանդ ու հմտութիւն, գրագէտ, պատմագէտ, ճարտասան, լեզուագէտ, կրնար 5–6 դաս իր վրայ առնել՝ եթէ ուզէր, շատացած էր պատմութեան դասերը միայն ստանձնելով, և ինքն իսկ փափաքած էր որ դպրոցը ունենար կարելի եղածին չափ աւելի թուով կարող ու փայլուն ուսուցիչներ. փափաքած էր որ տաղանդաւոր և հեղինակաւոր վարպետներու "բոյլ մը" ճառագայթէր հոն՝ իր շուրջ, և յաջողած էր։ Մոստիչեան, Օքսֆորտէն եկած, զարգացած, հմուտ ու նրբաճաշակ միտք, կրնար՝ եթէ ուզէր՝ ո և է դաս մը ստանձնել. նախընտրեց, զմայլելի համեստութեամբ մը որ այդ անթերի մարդուն ու կարող գործիչին յատկանիշներէն մէկն է,

Fonds A.R.A.M

ինքզինքը ամբողջապէս նուիրել դպրոցին ղեկավարման գործին, և իբր ուսուցիչ հրաւիրեց մանագէտներ. իր օրով "բոյլը" աւելի եւս շքեղ ու հարուստ դարձաւ: Հայը հպարտ, ըմբոստ նկարագիր ունի. այդ իր յատկութիւնն ու թերութիւնն է միանգամայն. անկից ամենամեծ արդիւնքը կարելի է քաղել՝ իր այդ բնորոշ խորունկ նկարագրին համեմատ հետը վարուելով. Չերազ ու Մոստիչեան գիտցան վարուիլ՝ հարկ եղած բոլոր նուրբ հոգեբանութեամբ, ժպիտով մը, երկու սրամիտ խօսքով, անձնասիրութիւնը գրգռող մէկ բառով, անոնք իրենց ամէն ուզածը ընել կուտային աշակերտներուն: Կարծիքներու, ձգտումներու, վարդապետութեանց ազատութիւնը կը տիրէր դպրոցին մէջ. բարոյական կամ այլ ոչ մէկ բռնակալութիւն. բոլոր աշակերտները՝ հարուստ կամ աղքատ՝ հաւասարապէս սիրոյ և գուրգուրանքի առարկայ. և թերեւս աղքատները նախասիրուած: Երբ Չերազ յանկարծ մեկնեցաւ Եւրոպա՝ ինքզինքը ազգային դաշին նուիրելու, Հոգաբարձութիւնը անոր տեղ Զուիցերիացի մը բերաւ իբր տնօրէն, որ աշակերտները տղու տեղ դնելով՝ սկսաւ չախել, պատիժներ տալ. Հոգաբարձութեան անդամներէն մին եկաւ յայտնեց մեզի որ նոր եկող տնօրէնը շատ աւելի զարգացած ու բարձր մէկն էր քան մեկնողը... մենք՝ բարձրագոյն կարգի աշակերտներս, զայրացած այս յայտարարութենէն, և նորեկ տնօրէնին "կառավարիչ"ի աւելորդ և վիրաւորիչ խստութիւններէն, նոյն օրն իսկ ստորագրեցինք կծու ոճով բողոք մը (զոր "յաւիտենական դժգոհը" շարադրեց), բողոք մը որուն չգացումն ալ, ոճն ալ՝ արդէն իսկ այդ ազատութեան վառարանին կը պարտէինք, և դպրոցը ձգեցինք՝ պահանջելով որ հայ տնօրէն մը բերէին՝ մեր սիրելի Չերազին տեղը բռնելու արժանի: Տարի մը յամառեցաւ Հոգաբարձութիւնը իր ախալին վրայ. բայց տարի մը չետոյ Զուիցերացիին տեղ՝ իբր տնօրէն բերին Պ. Մոստիչեանը, որ տնօրէն եղաւ կեդրոնականցիներու բոլքին հետեւանքով: Մոստիչեան ոչ միայն ուսուցիչներու թիւը բազմապատկեց, ջանադիր ըլլալով կեդրոնականը զօրացնել Պոլսոյ մէջ գտնուող բոլոր հայ ու Եւրոպայի կրթական մեծ ուժերով, այլ և ուսուցիչներու խորհրդակցական ժողով մը կազմեց՝ դպրոցին յառաջդիմութեանը մասին հաւաքաբար աշխատելու համար: Յանկարծ, չեմ գիտեր ինչու, Հոգաբարձութիւնը որոշեր էր Թէրզեանը ձամբել. կեդրոնականի շրջանաւարտներէն մին, որ արդէն կ'աշխատակցեր քանի մը թերթերու, լրագրի մը մէջ բողոքեց այդ անիմաստ որոշման դէմ, բացատրեց ուսուցիչ Թէրզեանին մեծ կարեւորութիւնը և խնդրեց անոր վերադարձը. յօդուածը որ կը սկսեր "կեդրոնականի խնամակալութիւնը մեծ սխալ մը գործած է„ բառերով, մեղրաճորան պատմաբանի ոճով չէր գրուած. գրողը իր գրիչը թաթխած էր "կեդրոնականի ոգիին" մէջ. Մոստիչեան, առանց ոճի խնդիր հանելու, զգայ որ բողոքը արդար էր, և կեդրոնականցիի մը "յանդգնութենէն" գայթակղած Հոգաբարձուները համոզելով ու լօզոզելով՝ շաբաթ մը չանցած Թէրզեանը բերաւ նորէն մտցուց ուսուցչական բոյլին մէջ, անոր յանձնելով գեղեցկագիտութեան դասընթացք մը, զոր վարպետը աւանդեց իրեն յատուկ հրապոյրով ու համոյթեամբ, և զոր յետոյ գրքի ձեւով ալ հրատարակեց: Քիչեար մը կար Պոլիս, ուսուցիչ Բերայի հայ-կաթոլիկներու վարժարանին մէջ. Կեդրոնականի նախկին աշակերտներէն մին գնաց անոր վրայ ուշադրութիւնը հրաւիրեց Մոստիչեանին, ցոյց տուաւ թէ անհրաժեշտ էր որ Կեդրոնականն ալ օգտուէր այդ կարեւոր ուժէն. դժուարութիւններ կային, հայ-կաթոլիկ վարժարանը զայն բերել տուած էր յատկապէս իրեն համար. Մոստիչեան հարթեց բոլոր դժուարութիւնները, և Քիչեար Կեդրոնականին մէջ ուսուցիչ եղաւ: Մոստիչեանի օրով, բարձրագոյն կարգի աշակերտներս խնդրեցինք մեր տնօրէնէն որ ինչպէս եւրոպական համալսարաններուն

Fonds A.R.A.M

մէջ, սովորական դասերէն զատ՝ մեծ-ամփիթատրին մէջ մասնաւոր նիւթերու վրայ դասախօսութիւններ տեղի ունենային. խնդրեցինք նաեւ որ բարձրագոյն կարգերու աշակերտները մերթ հաւաքուէին ամփիթատրին մէջ, և տնօրէնին ներկայութեամբ և մասնակցութեամբ՝ գիտական, գրական, ազգային որոշ նիւթերու վրայ վիճաբանութիւն տեղի ունենար. մեր տնօրէնը "Ատոնք մեր գիտնալիք բաներն են, դուք ձեր դասերը սորվելով զբաղեցէք" չըսաւ մեզի, նկատողութեան առաւ մեր խնդիրքը, հաստատեց դասախօսութիւններ՝ որոնց ներկայ կը գըտնուէին բոլոր աշակերտները (բարոյագիտութեան վրայ դասախօսութեանց շարք մը՝ զոր կ'աւանդէր Օրմանեան սրբազան, հայ երաժշտութեան ու ձայնագրութեան մասին դասախօսութիւններ, և այլն). հաստատեց նաեւ վիճաբանութեանց շարք մը, որոնց ինք ալ կը մասնակցէր իբր մեր մեծ եղբայրը:

Այսպէս էր ոգին որ կը տիրէր Կեդրոնական վարժարանին մէջ. տնօրէն և ուսուցիչներ՝ լաւագոյնին ձգտումը ունէին իրենց նշանաբան. և քննադատութիւնը կը համարուէր բարիք. ու ժողովրդական բարքերը կը տիրապետէին հոն: Քննադատական ուղղութիւնը զոր ունեցած եմ կեանքիս մէջ, եթէ քիչ մը կը պարտիմ խառնուրդի մը զոր Ամենակալը դրած է մէջս ծնած օրէս և որմէ ոչ ես և ոչ ալ հայ „ժողովուրդը" գանգատելու երբեք տեղիք չենք ունեցած, մեծ չափով կը պարտիմ զայն Կեդրոնականի այս ազատ, առողջ մթնոլորտին: Գէրտրուտ Պոյէրին վերջաբանը ուրիշ ոչինչ է եթէ ոչ բնական հետեւանքներէն մին այդ „լաւագոյնին ձգտման" ոգիին, զոր Կեդրոնականը իմ մէջս անքանդելի կերպով դրոշմած է:

Եւ նպատակը, որուն կ'ուզէի հասնիլ Գէրտրուտ Պոյէրին վերջաբանը գրելով, ոչ „խորտակուած երազներու" յառաջ բերած սրտնեղութեան արդիւնք վրիժառութիւնն է, ոչ ալ Պատուիրակութեան անդամ-քարտուղար դառնալու փափաքի մը իրագործումը, ինչպէս կը կարծէ Արդ. Փոր.ի գռեհիկ խմբագիրը (որ իր բնածին գռեհկութեան մէջ թերեւս անկեղծ իսկ է՝ այդպէս կարծելով): Ես ոչ միայն Պատուիրակութեան, այլ ո և է բանի երբեք քանտիտա չեմ առաջարկած ինքզինքս՝ ուղղակի կամ անուղղակի ձեւով. Պոլիս, 1908ին՝ աչքիս առջեւ ամենքը, էն աննշան մարդիկ նոյն իսկ՝ ինքզինքնին կ'առաջարկէին կաթողիկոսական ընտրութեան համար իբր պատգամաւոր ընտրուելու. ես ոչ մէկուն բառ մը ըսի որ զիս ալ ընտրեն, թէպէտ հազար իրաւունք ունէի զայդ ընելու, ու երանութիւն մը պիտի ըլլար ինծի համար այդ առիթով իմ հինաւուրց հայրենիքս տեսնել. եթէ Բաբկէն եպիսկոպոս և Դուրեան արքեպիսկոպոս պատահմամբ կղզիներու շոգենաւին մէջ ինծի հանդիպելով իրենք իսկ առաջարկած չըլլային, ես Արարատն ու Էջմիածինը տեսած չպիտի ըլլայի: Այդ հարցը գոյութիւն չունի ուրեմն: Իմ նպատակս էր „Կեդրոնականի ոգին", ազատական, ժողովրդական ոգին, լաւագոյնին մշտական ձգտումը, տեսնել վերջապէս Ազգ. Պատուիրակութեան մէջ ալ տիրական: Ըսել թէ այդ ոգին վեց տարիէ ի վեր տիրապետած է Պատուիրակութեան մէջ, սուտ պիտի ըլլար, և Կեդրոնականին մէջ ոչ ոք մեզի ըսաւ թէ սուտը լաւ բան է: Երբ ես յայտարարեցի որ իրապէս „Պատուիրակութիւն" չկայ, այլ կայ նախագահ մը, որ իր աջակիցներն ունի, ճշմարտութիւն մըն է որ ըսի՝ թերեւս քիչ մը շատ սուր ձեւով. ես գիտեմ որ Լօնտոնի մէջ կայ Մօսախեան մը և Ամերիկայի մէջ Սվազլը մը, որ շատ լաւ կը գործեն. և անոնք կը գործէին շատ լաւ՝ պատուիրակ ըլլալնէն ալ առաջ: Այդ չէ հարցը: Հարցը Պատուիրակութեան կեդրոնա-

Fonds A.R.A.M

կան կորիզին, „գլխուն" վրայ է. ան կը գտնուի Փարիզ. ան է բուն ղեկավարը. երկար ժամանակ ան կազմուած էր մէկ մարդէ, սա անուրանալի է. մէկ ու կէս տարիէ ի վեր, այդ մէկ մարդը, որուն մեծ, շատ մեծ արժանիքները ոչ ոք կ'ուրանայ, իրեն աջակից ունի կարող, հմուտ, ճեռնհաս, անձնուէր անձնաւորութիւն մը, սա ալ գիտեմ. բայց այդ երկու անձնաւորութիւնները, հակառակ իրենց բոլոր արժանիքին, անբաւական են կատարուելիք հսկայ գործին. մեր ազգը փոքրիկ է, բայց իր Դատը ամենէն բարդ, ամենէն դժուարին, ամենէն ծանր գործերէն մէկն է որ կան աշխարհիս վրայ. երկու մարդ անհնար է որ, ինչ ալ ըլլան իրենց կարողութիւնները, բաւեն զայն լիովին կատարելու: Այդ անբաւականութիւնը աւելի քան երբեք ակնյայտնի կերպով երեան եկաւ Պրեսթ-Լիթովսքէն ի վեր բացուած ահաւոր շրջանին մէջ: Տեսայ զայդ, և աղաղակ մը արձակել պարտք զգացի: Խելացի, հմուտ, անձնուէր գործիչներ չեն պակսիր Ամերիկայի կամ Եղիպտոսի մէջ, անոնցմէ մէկ քանին պէտք է որ — ու մանաւանդ Հայաստանցիներ, — աւելցուին Պատուիրակութեան կեդրոնական կորիզին, և կազմեն այն բազմաւորը ղեկավար մարմինը որ անհրաժեշտ է, նախագահութեամբ Պօղոս փաշայի: Ահա նպատակը որուն կը ձգտիմ, և անոյշ չեմ որ՝ հակառակ սուտակապատ խնկարկուներու և դրանիկ փաստաբաններու ջնասակար „մշտագոհութեան", այդ նպատակը իրագործուի վերջապէս, յօդուտ և ի փրկութիւն անդունդն ի վար կախուած այս թշուառ ազգին:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 12 Սեպտ. 1918.

Յ. Գ. — Կովկասեան թերթերու խաշոր ծրարները որ վերջերս հասան մեզի, Ա. Սաֆրաստեանի հեռագիրներն ու Աբէ-ին ղրկած ընդարձակ նամակը, ամերիկացի ուրիշ միսիոնարներու, մասնաւորապէս Էրզրումի նախկին հիւպատոս Սթէփըլթընի յայտարարութիւնները, ճանրակշիռ ու տրխուր յայտնութիւններ կը բերեն մեզի: Առանց վրայ գրելու առ այժմ սիրտ չեմ զգար: Ու կը մոռնամ նոյն իսկ որ այս րոպէիս լաւագոյն է այդ հարցերուն վրայ արտասահմանի մամուլին մէջ մանրամասն մեկնութիւններէ և վէճերէ ետ կենալ, (իսկ ղեկավար շրջաններուն մէջ ամենամեծ ուշադրութեամբ զբաղիլ անոնցմով): Անդրանիկ բողոքեր է, և ինք ու իրենները կը շարունակեն կռիւը. այս է էականը, և մնիթարիչը: Դատը կորած չէ: Մեր ամբողջ ուժը և ջանքը լարենք օգնութիւն հասցնելու մեր պատիւն ու ապագան վրկող քաջերուն, և սուլի մատնուած մեր տարաբաղդ ու սքանչելի ժողովրդին:

Ա. Զ.

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Խումբ մը ամերիկացի կարեւոր հասարակներ որոշեր են Ամերիկեան Խորհրդարանին ուղղել խնդրագիր մը, բազմաթիւ ստորագրութիւններով, իզձ յայտնելով որ ամերիկեան կառավարութիւնը ըստ Լիթլ երեսփոխանին ճառով արտայայտուած առաջարկին, օգնութեան հասնի Կովկասի մէջ Թուրք բռնապետութեան դէմ կռուող հայ ազգին: „Մենք, կ'ըսէ խնդրագիրը, պիտի օգնենք կառավարութեան՝ ո և է քայլի մէջ զոր ան հարկաւոր պիտի գտնէ առնել պաշտպանելու համար Կովկասի մէջ մեր փոքրիկ դաշնակիցը":

*** Սեպտ. 6ին, Լաֆայէթի ծննդեան

Fonds A.R.A.M

տարեդարձի տօնին, Պ. Ռօզվէլթ, ձառ մը արտասանած է, ուր, Թուելով Դաշնակից երու պատերազմական նպատակները, ըսած է՝ „Հայաստանը պէտք է ազատագրուի“։

*** Ամերիկացի Լօճ ծերակուտականը ձառի մը մէջ յիշատակած է Դաշնակիցներու պայմանները որ պէտք է պարտադիր ընեն Գերմանիային, դժբաղդաբար Հայաստանը չէ յիշատակած։

*** **Ամերիկեան դեսպանին պատասխանը.** — Մենք հրատարակեցինք բառական Թարգմանութիւնը Պ. Հայկ Արամ Քիպարեանի ձեռքով գրուած այն սիրուն ֆրանսերէն ուղերձին որ գաղութիս Հոգեւոր Հովիւը և Հոգաբարձութեան ատենապետն ու ատենադպիրը մատուցին Ամերիկեան դեսպան Պ. Շարփին և որուն պատճէնը մեզի հաղորդեց Հոգաբարձութեան ատենադպիրը. այժմ կը հրատարակենք Թարգմանութիւնը այն վեհոգի պատասխանին որ Պ. Շարփ ուղղած է Տ. Վռամշապուհ Հօր.

„Գերապատիւ Տէր,

„Պատիւ ունիմ յայտնել ձեզ թէ շատ անկեղծ շնորհակալութիւններս այն ազնիւ նամակին համար որ ինծի ուղղած էք Յուլիս 4ի Տօնին առթիւ, ինձ յանձնելով Հոգը ամերիկեան ազգին հաղորդել ձեր շնորհաւորութիւնները, որոնց հաձած էր մնամակցիլ Փարիզի Հայ Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան ատենապետը։

„Քրիստոնեական ու մարտիրոս Հայաստանին համար ես կը զգամ ամենախոր համակրութիւն, իմ մշտական սաղթանքս է որ անիկա ազատի այն անողորմ նեղութիւններէն զոր ան կը կրէ իր թշնամիներուն ձեռքէն, և իրական հաձոյքով մըն է որ իմ կառավարութեանս մօտ պիտի թարգմանի Հանդիսանամ այն երախտապիտութեան ու Հիացման զոր այնքան ազնուօրէն արտայայտած էք։

„Հաձեցէք ընդունիլ, Գերապատիւ Տէր, շատ բարձր Համարման Հաւատիքը“։

ՈՒԻԼԵԼՄ ՇԱՐՓ, դեսպան.

*** Մեր քաջ ու ազգասէր Հայրենակից Պ. Հայկ Նիկողոսեան, Լիւշոնէն կը գրէ մեզի. „Յուլիս 4ի ամերիկեան Տօնին և Յուլիս 14ին, Հոս կազմակերպեցինք մեծ Հանդէսներ և ցոյցեր, ուր ես Հայաստանը կը ներկայացնէի Դաշնակիցներուն մէջ։ Յուլիս 4ին՝ ամերիկացի վիրաւորեալ զինուորներուն Համար դրամ Հաւաքեցի, և Յուլիս 14ին՝ Ֆրանսացի վիրաւորեալներուն Համար Միւնոյն ատեն, արուեստասէրներու Հետ՝ սարքեցի նուագահանդէս մը Քազինօին մէջ՝ ի նպաստ պատերազմին որբերուն. մեծ յաջողութիւն ունեցայ և շնորհաւորութիւններ ստացայ։ Հասոյթը լաւ եղաւ։ Իրիկունը, Հանդէսներու կազմակերպիչ քոմիթէն Թատրոնին բեմին վրայ էր, ձառեր արտասանուեցան, և ես Հայ Ազգի կողմէ շնորհաւորութիւն և շնորհակալութիւն յայտնեցի Ամերիկացի Պ. Պրանչին, որ Ուիլսըն նախագահին անձնական բարեկամներէն է։ Լիւշոնի մէջ փողոցներուն և ծառուղիներուն նոր անուններ պիտի տան, քաղաքապետը ինծի խոստացաւ փողոցներէն մէկուն Rue d'Arménie անունը տալ“։

Պ. Հայկ Նիկողոսեան, պատերազմին սկիզբէն կամաւոր գրուեցաւ Ֆրանսական բանակին մէջ, և ձակատին վրայ ծանրօրէն Հիւանդացաւ, իր Հիւանդութիւնը դարմանելու Համար գնաց Փօ, ուր մնաց երկու տարի, յետոյ Լիւշօն. ուրախ ենք իմանալով որ այժմ բոլորո-

Fonds A.R.A.M

րովին բուժուած է։ Կը շնորհաւորենք զինքը իր ազգօգուտ եռանդուն փրօփականտին համար։

*** Նոր սուլթանին գահակալութենէն ի վեր, Թուրքերը փորձեր ըրած են Դաշնակիցներուն մօտենալու։ Լրագրաց մէջ ատոնց արձագանքը տեսանք (որպէս թէ Էնվէրը տապալելու ձգտող հոսանք մը կայ եղեր՝ Թալաթն ըլլալով պարագլուխ, „անգլիասէր Քեամիլ փաշային քարտուղար Սաիտ պէյը՝ սուլթանին կամքով կառավարութեան անդամ դարձած, ևն.)։ Այս կատակերգութիւնը վիժած է բարեբաղդաբար։ Այդ վտանգաւոր խաղին դէմ պայքարողներէն մին եղաւ մեր պատուական բարեկամը Պէրթրան Պարէյլ, որ այդ նիւթին վրայ հրատարակեց Ֆրանսայի ամենէն կարեւոր և տարածուած թերթերէն մէկուն՝ „Լա Տէփէշ տը Թուլուզ“ին մէջ երկու հիւթալից և կորովի յօդուած.— Նոյն գրողը այս օրերս կը հրատարակէ նաև միևնոյն թերթին մէջ շահեկան յօդուած մը անգլիական ջոկատին Պաքու հասնելուն առթիւ։

*** Պ. Քամիլ Մօքլէր իր հինգերորդ յօդուածը կը հրատարակէ՝ „Հեռաւոր Հերոսները“ տիտղոսով, Նանթի „Լը Ֆառ տը լա Լուառ“ին մէջ, հայկական դիմադրութեան վրայ։

*** Մեծ ուրախութեամբ կ'իմանանք Գահիրէի „Յուսաբեր“էն թէ բազմահմուտ բանասէր և Սանասարեան վարժարանի և կեդրոնականի նախկին տեսուչ փրօֆ. Ա. Խաչատուրեան թրքական գեհենէն ճողոպրելով յաջողած է ապաստանիլ Պաղտատ, ուր կը գտնուի այս միջոցիս։

*** Պ. Պալֆուր, Հայոց մասին իր ըրած յայտարարութեանց առթիւ շնորհակալութեան գիր մը ստացած ըլլալով Ազգ. Պատուիրակութեան Նախագահէն, հետեւեալ պատասխանը ուղղած է անոր.

Լոնտոն, 2 օգոստ. 1918

Ձերդ Վսեմութիւն,

Պատիւ ունիմ յայտնել որ շնորհակալութեամբ ստացած եմ ձեր վսեմութեան յուլիս 22 թուականով գրութիւնը, որով բարութիւնը ունեցած էք արտայայտել ձեր զգացումները Հայաստանի ապագային վերաբերմամբ իմ վերջին յայտարարութեանս առթիւ։

Մեծ հաճոյք մըն է ինծի համար, ստացած ըլլալ այս բարեկամական նամակը այն անձին կողմէ, որ այնքան յարատեւօրէն աշխատած է Հայաստանի դատին համար և որ անձնապէս այնքան նպաստած է Հայաստանին հարցը Եւրոպայի հանրային կարծիքին առջեւ դնելու համար։

Եմ, ձեր վսեմութեան, ևն. ևն

Ա. Ճ. ՊԱԼՖՈՒՐ

Հայկական տեղեկատու պիւրօ մը ի Փարիզ

Ուրախութեամբ կ'իմանանք որ Ազգ. Պատուիրակութիւնը նախաձեռնութիւնն առեր է Փարիզի մէջ հիմնել Տեղեկատու Պիւրօ մը, որուն նպատակը պիտի ըլլայ ըստ շրջաբերականին.

1. Հայկական կեանքէ այժմէական լուրեր հաղորդել եւրոպական մամուլին.

2. Հում նիւթ հայթայթել հայկական դատի փրօփականտին նուիրուած օտար մամուլին։

3. Կապ և յարաբերութիւն պահպանել ուրիշ կեդրոններու մէջ հաստատուած հայ մամուլի և տեղեկատու բիւրոներու հետ։

Fonds A.R.A.M

4. Պարբերաբար հաղորդել բոլոր հայ թերթերուն և ազգային հաստատութիւններուն, հայկական հարցի և իրադարձութեանց մասին եւրոպական մամուլին մէջ լոյս տեսած կարեւորագոյն լուրերն ու գրութիւնները, ինչպէս նաեւ մասնաւոր աղբիւրներէ իր ստացած տեղեկութիւնները։

Հաճոյքով կ'իմանանք որ այս Պիւրօին ղեկավար նշանակուեր է ծանօթ գործիչ Պ. Արտաւազդ Հանըմեան, իբր օգնական ունենալով Պ. Աթայեանց և օր. Գ. Ցովհաննէսեան։ Կը մաղթենք յաջողութիւն։

Հասցէ՝ 30 Rue Jacob, Paris.

ԼՕՅՏ ՃՕՐՃԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Լօյտ Ճօրճ, քիչ օր առաջ Մանչէսթր գացած ըլլալով, ուր իրեն ի պատիւ ժողովրդական հանդէս մը տուին, հայ, սիրիացի և հրէայ-սիօնական պատուիրակութիւններ իրեն ուղերձ մը մատուցած են. Մեծանուն Անգլիացին Հայոց ուղերձին պատասխանելով ըսեր է՝ ըստ «Թան» լրագրի. «Վստահութեան ոգին որով լեցուն են ձեր խօսքերը, ուշագրաւ ձեւով կ'ապացուցանէ ձեր բազմաղէտ ժողովրդին անընկճելի հաստատակամութիւնը։ Անհնար է չկարեկցիլ Հայաստանին, իր կոչը անդիմադրելի է։ Բայց ինչ որ անոր ամենամեծ տիտղոսը կուտայ մարդկութեան ազատութիւններուն համար կռուողներուն անվերապահ աջակցութիւնն ունենալու, այն է որ վճռականութիւնը զոր իր որդիները ցոյց կուտան իրենց նպատակին հասնելու՝ երբեք չի տկարանար։ Հակառակ հալածանքներուն, աղէտներուն և անողորմ խժդժութիւններուն, Հայաստան միշտ արդարութիւն կը պահանջէ ամբողջ աշխարհի առջեւ, և կ'արհամարհէ իր կեղեքիչին աղերսել որ շնորհ ընէ իրեն։ Կը խնդրեմ հաւատաք որ անոնք որոնց յանձնուած է Մեծն Բրիտանիոյ կառավարութիւնը, ձեր մարտիրոս ցեղին հանդէպ իրենց պատասխանատուութիւնը չեն մոռնար։»

Մանչէսթրի Հայերը ջերմօրէն շնորհաւորելի են այս թանկարժէք յայտարարութիւնները ստացած ըլլալնուն համար։ Բայց կայ մէկը որուն էն առաջ կը պարտինք այս հիացական արտայայտութիւնները, և այդ մէկը՝ Անդրանիկն է, հոգին հայկական անվերջ աննուաճ դիմադրութեան, փրկիչը Հայութեան պատիւին և դատին։

Այս յայտարարութեանց առթիւ՝ Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութեան նախագահը հետեւեալ նամակը ուղղեց Պ. Լօյտ Ճօրճին.

« Պարոն նախարարապետ,

« Խորունկ հրճուանքի և հպարտութեան զգացումով մըն է, որ կարդացինք ձեր ազնիւ ու կազդուրիչ յայտարարութիւնները ի պատասխան Մանչէսթրի մեր հայրենակիցներու ուղերձին. կը փութամ ձեզ յայտնել իմ ինչպէս և Միութեան բոլոր անդամներուն երախտագիտութիւնը։ Մեր բովանդակ ժողովուրդը պիտի զգայ ձեզ համար միեւնոյն հրավառ երախտագիտութիւնը՝ այդ վեհանձն խօսքերուն համար, որ փառքի դափնիով կը պճնեն մեր ազգին արիւնլուայ բայց աննուաճ ճակատը։ Բարձր համարմունքի այդ վկայութիւնը, զոր բրիտանական մեծ ազգին վեհոգի պետը կը շնորհէ Հայաստանին՝ արդէն իսկ թանկագին վարձատրութիւն մըն է այն ճիգին զոր պարզեց և այն զոհողութեան զոր յանձն առաւ մեր ժողովուրդը Ազատութեան համար մղուած այս պայքարին մէջ։

« Հաճեցէք ընդունիլ ևն.

Fonds A.R.A.M

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

L'illustrationի յուլիս 13ի թիւին մէջ Ռուսիոյ հակապօլշեվիք ու դաշնակիցներու նպաստաւոր տարբերուն նուիրուած յօդուած մը երեւցաւ, որմէ կը հաղեցնք Հայոց վերաբերեալ մասը.

Եւրոպական Ռուսիոյ Հարաւը և Կովկասը ուրիշ շահեկանութիւն մը կ'ընծայէին։ Այդ կողմը անցան հետաքրքրական գեպքեր, որոնց քիչ մարդ հետեւեցաւ Ֆրանսայի մէջ և որոնց գլխաւորն է Հայոց անակնկալ արտագաղթը։ Երբ ռուս զօրագունդերը, կազմալուծուած, Հայաստանէն քաշուեցան՝ երկիրը Թուրք վայրենութեան մատնելով, հայկական խումբեր կազմուեցան, որոնք յիսուն հազարի չափ կռուողներէ կը բաղկանային։ Այս խումբերէն ոմանք Վանայ լճին կողմերը ճնացին, ու վերջերս անոնց ներկայութիւնը լսուեցաւ Երեւանի մէջ. Հոն՝ անոնք միացան կովկասցի ռուսական զօրագունդի մը՝ քսան հազարի չափ մարդոցմէ կազմուած, և որ կուբը կը շարունակէր կարսի ու Երեւանի մէջտեղ։ Մեծ մասը իջան Պաթում–Պաքու · երկաթուղիի գծին արեւելեան մասին վրայ, գրաւեցին Թիֆլիսը, Պաքուն, և կասպից ծովուն ափունքէն յառաջացան մինչեւ Տերպենտ ու Փեթրովսք։ Վերջին լուրերուն համեմատ, անոնք չեն կարողացած ճնալ Թիֆլիս, որ այժմ Թրքաց ձեռքն է եղեր։ Ասոնք Սեւ ծովուն եզերքէն յառաջացած են Պաթում, Փոթի, Սոխում–Քալան գրաւած են, և Փոթիէն կրցած են քալել Թիֆլիսի վրայ։ Պոլիս, մտադրութիւն կը յայտնեն հետապնդել Հայերը՝ կասպից ծովուն ափանց վրայ, անոնց արգիլելու համար կոտորել կովկասի մահմետականները և կողոպտել Պաքուի հարուստ թաթար վաճառականները։ Հայը՝ մահմետականներու կոտորիչ դարձած, ահա՛ դերերու յեղաշրջում մը զոր ոչ ոք կը նախատեսէր։ Ինչ ալ ըլլայ, քանի մը հօգի Ֆրանսայի մէջ՝ այս կացութեան տեղեակ, թելադրեցին որ մենք կրնայինք օգնել Հայերուն և Պարսկաստանի ճամբով անոնց գէնք ու դրամ հասցնել։ Բայց այժմ զինուորական ուժերու առաքում մը ընել պէտք պիտի ըլլար, որովհետեւ Թուրք զօրքերը արդէն Պարսկաստան մտեր և Դավրէժը գրաւեր են։

Կը թարգմանենք Le Tempsի յուլիս 10ի թիւին մէջ երեւցած Փիէր Միլի մէկ նորավէպին հետեւեալ տեսոյոյզ հատուածը՝ Հայոց վերաբերեալ.

... Տաճհինգ տարիի չափ առաջ, պաշտօնով՝ Ֆրանսական շոգենաւու մը մէջ կը գտնուէի՝ Փոքր Ասիոյ ծովափանց երկայնքը։ Այդ թուականին, Թուրքերը արդէն կը կոտորէին Հայերը հարիւր հազարներով։ Գիշեր մը մեր նաւը կանգ առաւ՝ այդ խեղճերէն հարիւրներ ու հարիւրներ ազատելու համար։ Մութին մէջ, ուրիշ բան չտեսայ բայց եթէ եղերական ստուերներ, ուրիշ բան չլսեցի բայց եթէ հեծեծանքներ։ Ու կը մտածէի՝ "Ի՛նչ տեսարան պիտի պարզուի աչքիս՝ երբ լոյսը ծագի։" Արշալոյսին կամրջակին վրայ ելայ։ Ու ինծի թուեցաւ թէ ան ծածկուած էր ծաղիկներով, անսահման ծաղկաստան մը դարձած էր։ Բոլոր տղաքներն էին, բոլոր խեղճ Հայ փոքրիկ որբերն էին որ կը քնանային իրենց արեւելեան երգեցիկ գոյներով զգեստներուն մէջ, իրենց պատռտած վերարկուներով, պատռտած՝ բայց ոսկեզեղին, ծիրանի, կապոյտ ու կանանչ։ Ու լալս կուգար ա՛յդքան թշուառութեան վրայ, և սակայն սիրտս յոյսով

Fonds A.R.A.M

կը լեցուէր։ Կը մտածէի՝ „Հայե՛ր կան դեռ։ Ա յս փոքրիկ տղաքը ազատած են, կոտորածները իրենց նպատակին երբեք, երբեք չեն հասնիր։ Ի՛նչ կ'ըսեմ, անոնք ընդհակառակն ցեղը կ'ամրացնեն, անոր ազատութեան իրաւունքը կը ստեղծեն՝ մարդասպանին անարժանութիւնը հրուչակելով...։ Կը հաւատամ խորապէս որ անմեղ արիւնը ի զուր թափուած չի կրնար ըլլալ, և թէ ան իր ծաղիկները պիտի տայ։"

*La Dépêche de Toulouse*ի մէջ պ. Պէրթրան Պարէյլ, ներշնչուելով Cercle des Fonctionnairesի բանախօսութենէն՝ որուն կ'ենթադրուր հատուածը պիտի հրատարակենք մեր յառաջիկայ թիւով, հայկական դիմադրութեան նուիրած է կուռ յօդուած մը, որուն թարգմանութիւնը պիտի տանք ի մօտոյ։

Լիոնի *Le Salut Public* թերթը իր օգոստ. 2ի թիւին մէջ հրատարակած է ուժեղ յօդուած մը Էմիլ Օպլէի՝ Հայկ. Մարտիրոսութեան նուիրեալ՝ Հալէպի գերման ուսուցիչ Տօքթ. Նիփակի համբաւաւոր գլքոյկէն ներշնչուելով։

*La Revue*ի օգոստ 15ի թիւին մէջ, պ. փօլ Տէֆէօյլ հրատարակած է ընդարձակ յօդուած մը մեր ողբացեալ մեծ բանաստեղծ Սիամանթօին վրայ։ պ. Տէֆէօյլ նուրբ գրող մըն է և ջերմ հայասէր մը. իր յօդուածը լեցուն է խորին համակրութեամբ դէպ ի հայ ազգը և խանդավառ հիացմամբ դէպ ի գործն ու տաղանդը հայ ողբերգութեան ու պայքարին հզօր քերթողին, ան ի յայտ կը բերէ գրական քննադատութեան սիրուն յատկութիւններ։ Դժբաղդաբար՝ կենսագրական տեղեկութիւնները զոր իրեն տուեր են՝ քմածին են մեծ մասամբ, և թարգմանութեանց մէջ կարեւոր անճշդութիւններ կան։ Յօդուածը սակայն իր ամբողջութեան մէջ շատ գեղեցիկ է, և մեր բոլոր շնորհակալութեանց արժանի՝ իբր ֆրանսական գորովոտ ու երկիւղած ձեռքէ նուիրուած պսակ մը մեր անմոռանալի ա յեգին յիշատակին։

La Femme Arménienne գրքոյկին „*La Revue de Paris*" կը յատկացնէ քանի մը տողեր. իսկ „*Opinion*" շաբաթաթերթը կը նուիրէ անոր յօդուածիկ մը, որուն թարգմանութիւնը կուտանք. „Պ. Ա. Զ. գլքոյկի մը մէջ ամփոփած է այն բանախօսութիւնը զոր անցեալ տարի արտասանեց իր ազգին վրայ, Հայ բանաստեղծուհիներու քանի մը ցաւագին քերթուածները, ճէպէլ-Մուսայի համբաւաւոր դրուագին սրտայոյզ նկարագրութիւնը խալըսած կիներէն մէկուն կողմէն գրուած, ու վերջապէս հայ գեղջուկ պառաւներու առածներէն շարք մը։ Առնց մէջ կան շատ համեղներ. բոլոր քննադատները պիտի ախորժին սա առածէն՝ „Ճշմարիտ քաջը և ճշմարիտ բանաստեղծը մեծ տիտղոսներ չեն տար իրենք իրենց։" Հեղինակներն ալ իրաւ է թէ ատոր պիտի պատասխանեն հեռուեռալով. „Ան որ ամենքը կը քննադատէ՝ վերջ ի վերջոյ ինքզինքը ծիծաղելի կը դարձընէ"։ Այդ ժողովրդին նրբամտութիւնն ու փափկագացութիւնը կ'երեւան սապէս մտածումներու մէջ. „Խելացի մարդը, եթէ քաղաքավար չէ, կէս-մարդ է". „Ուսեալ մարդը, եթէ բարեկիրթ չէ, գեղեցիկ ձիու մը կը նմանի որ իշու համէտ կը կրէ". և անոր հայրենասիրութիւնն ու խրոխտութիւնը պիտի ըմբռնէք՝ միմիայն սա առածը կարդալով. „Քեզ լաւ պահէ օտարին առջեւ, որպէս զի ազգդ չվարկաբեկուի"։ պ. Ա. Զ. գրած է սիրուն ուսումնասի-

Fonds A.R.A.M

րութիւն մը՝ մեզի ներկայացնելու համար Հայ կինը, որուն գլխաւոր յատկութիւններն են՝ գրեթէ կրօնական յարգում մը ընտանի յարկին, ազգային աւանդութեանց անխախտ հաւատարմութիւն, համեստութիւն, աշխատանքի սէր, գեղարուեստական իրական ձիրքեր։ Պէտք է կարդալ նաեւ ինչ որ կ՚ըսէ այս պատերազմի ընթացքին էնոնց կրած մարտիրոսութեան և ցոյց տուած անընկճելի քաջասրտութեան մասին, ըմբռնելու համար այն ցաւատանջ սէրը զոր հեղինակը կը զգայ իր ազգակցուհիներուն համար և այն հպարտութիւնը որով կը խօսի իրենց մասին։“

„Թան“ լրագրին մէջ Փիէր Միլ կ՚առաջարկէ Քուրպըվուայի rond-pointին վրայ կանգնել յաղթական կամար մը՝ այս պատերազմին աւարտին, ի յիշատակ ազատութեան մարտիկներուն. „... Ու կամարը, կ՚ըսէ, պէտք չէ որ նուիրուի միմիայն Ֆրանսայի յաղթանակին, այլ այս կռուին մասնակցող բոլոր ազգերուն յաղթանակին ու մեռնողներուն, միեւնոյն յիշատակին մէջ համախմբուած — Պելճիքա, Սերպիա, Անգլիա, Միացեալ Նահանգներ, Ռուսիա նոյն իսկ, Մոնթէնեկրօ, Փորթուկալ, Ռումանիա, Հայաստան, Ճափոն։“

Ն. Վ. ՊՕՂՈՍ ՓԱՇԱՅԻ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ

Աղեքսանդրիոյ Արեւէն կ՚իմանամ որ Ազգ. Պատուիրակութեան Նախագահը պետական ճամբով իր հրաժարականը ղրկած է Վեհ. Կաթողիկոսին, նկատելով որ «իր կնոջ ծանր հիւանդութեան պատճառով պարտաւորուած ըլլալով յաճախ բացակայիլ Փարիզէն, Ազգային Պատուիրակութեան գործերը կրնան տուժել իր բացակայութեան միջոցին», և խոստացած է գործերը վարել մինչեւ իր յաջորդին անուանումը։ Յուսաբեր կը կարծէ թէ այս հրաժարականը արդիւնքն է նոյն ինքն Վեհ. Կաթողիկոսին ի հարկէ ստիպեալ տուած մէկ որոշման, որու համեմատ՝ ըստ գերմանական ու զուիցերական թերթերու՝ ան Ազգային Պատուիրակութիւնը լուծուած հռչակել մտադիր է։ Մենք ոչ մէկ որոշ տեղեկութիւն ունինք տակաւին հաստատող թէ Կաթողիկոսը՝ մեր թշնամիներուն ճնշման տակ՝ այդպիսի որոշում մը արդէն իսկ տուած ըլլայ իրօք։ Ամէն պարագայի մէջ, նկատի ունենալով իր անձնական դժուարին կացութիւնը ինչպէս և Կաթողիկոսին փափուկ դիրքը, Ն. Վսեմութիւնը խըղճամիտ գործիչի վայել արարք մը ունեցած է իր հրաժարականը տալով։ Թերեւս Կաթողիկոսը բռնադատուի ընդունիլ այդ հրաժարականը, բայց Հայ Ազգը՝ որուն ազատ ու հարազատ թարգմանն է հիմա արտասահմանի Հայութիւնը, միաձայն պիտի խնդրէ Պօղոս փաշայէն ետ առնել հրաժարականը, պիտի ղրկէ պատուիրակներ Փարիզ՝ հանդիսաւոր Համաժողովի մը մէջ վերակազմելու համար Ազգ. Պատուիրակութիւնը, որ այլեւս պիտի ըլլայ ոչ թէ Կաթողիկոսին ներկայացուցիչ մարմինը, այլ Հայոց ժամանակաւոր կառավարութիւնը, և անոր Նախագահ պիտի ընտրէ Պօղոս փաշան, անոր տալով իր արդէն իսկ ունեցած աշխատակիցներէն զատ՝ քանի մը աշխատակից եւս, որպէսզի իր բեռը թեթեւնալով կարենայ

Fonds A.R.A.M

թէ՛ իր ազգին և թէ՛ իր ամուսնոյն հանդէպ պարտականութիւնը կատարել։ Իբր նախագահ, — իմ քննադատական յօդուածիս մէջ իսկ ըսած էի զայդ որոշապէս, — Պօղոս փաշա անփոխարինելի է, նկատի ունենալով իր կրած մեծ անունը, իր տարիներէ ի վեր ցոյց տուած անձնուէր գործունէութիւնը, Հայ Դատին մատուցած իր կարեւոր ծառայութիւնները։

Եգիպտոսի Ազգային Միութիւնը, երեք լիակատար նիստերէ յետոյ՝ ըստ Ասելի՝ համակրութեան հեռագիր մը ուղղեր է Պօղոս փաշայինի՝ Ն. Վսեմութեան հրաժարականին առթիւ, փափաք յայտնելով զինքը միշտ տեսնել Ազգ. Պատուիրակութեան գլուխը յօգուտ Հայկ. Դատի պաշտպանութեան»։ Միութիւնը դարձեալ «երկար խորհրդակցութիւններ ունեցեր է Արարատեան Հանրապետութեան կազմութեան հետեւանքով Ազգ. Պատուիրակութեան ստացած օրինական-քաղաքական նոր հանգամանքի մասին հանդէպ Էջմիածնի կաթողիկոսին և պէտք տեսեր է այնպիսի կարգադրութիւններու որոնք միանգամ ընդ միշտ ապահովեն Ազգ. Պատուիրակութեան համազգային հանգամանքը»։ Միութիւնը որոշեր է նաեւ «յիշատակագիր մը ուղղել Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահին, յորում պիտի պարզուին Հայ Ազգային Միութեան Եգիպտոսի մարմնին տեսութիւնները եւ թելադրանքեր պիտի ըլլան ոչ միայն քաղաքական–օրինական կոուանի վրայ ամրապնդելու համար Ազգային Պատուիրակութեան համազգային հանգամանքը, այլ և առիթէն օգտուելով կատարելու այնպիսի տնօրինութիւններ որոնց շնորհիւ յիշեալ Մարմինն նախագահը ուրիշ անգամ պաշտօնէն հրաժարելու պատճառներ չունենայ»։ Այս ամէնը ամենաբերկրայրիթ վերազարթուծին է մեր ազգային հինաւուրց ժողովրդական սահմանադրական ոգւոյն ու բարքերուն։

Պատուիրակութիւնը, Ազգային կառավարութեան փոխուած, պիտի դառնայ աւելի գօրեղ ու ներուժ մարմին մը, և այդ վերակազմութենէն՝ Պօղոս փաշա իր հեղինակութիւնը աւելի ընդլայնուած և ուժովցած ու իր անձը պաշարող յարգանքը աւելի խորցած պիտի գտնէ։

Ա. Զ.

Փարիզ, 14 սեպտ. 1918

Փարիզի Հայկական Վարժարանին վերաբացումը

Կրթասիրաց Միութիւնը կը խնդրէ մեզմէ ծանուցանել թէ Փարիզի Հայկական վարժարանին վերաբացումը տեղի կ'ունենայ Հոկտեմբեր 1-ին։ Հայերէն լեզուի և պատմութեան դասաւանդութիւնները կը վերսկսին՝ Հինգշաբթի և Կիրակի առաւօտները՝ ժամը 9 ½ էն 12, Եկեղեցւոյ խորհրդարանին մէջ։ ուսուցիչ Պ. Հրաչ Զարդարեան կը յուսանք որ ազգային լեզուն իրենց զաւկներուն ուսուցանելու փափաքը Փարիզի մեր գաղութին մէջ աւելի վառ կերպով պիտի յայտնուի այս շրջանին, և աշակերտներուն թիւը պիտի բազմապատկուի։

Fonds A.R.A.M

ԳՈՒԺԸ

Վերջին պահուն՝ հեռագիրները կը բերեն պաքուի թրքաց ձեռքն ինկած ըլլալուն բազմաղէտ գուժը։ Լրագրաց այս առթիւ բրած յայտնութիւնները ցոյց կուտան որ անգլիական զօրքերը արդէն երկու շաբաթ առաջ քաշուելու են պաքուէն՝ և Ենկէլի դարձեր։

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Խմբագրութիւնս ստացած է վերջերս լոյս տեսած հետեւեալ հրատարակութիւնները.

ՎՐԻԺԻ ԱՒԵՏԱՐԱՆ, Շահան Նահապետ, տպագր. Նիւ Եօրք, Արմէնիա տպր.

Ի՞ՆՉ Է ԱԶԳԱՑՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ, Հեղինակ Քաջբերունի Կարմիրեան, տպ. „Պահակ"ի, Պոսթոն։

ԽՈՐՏԱԿՈՒԱԾ ԵՐԿԻՆՔՆԵՐ, Հեղին. Ալէքսանդր Մելիք, վէպ Հռոմի Հայ ստրուկներու և ստրկուհիներու կեանքէն.

ԱՍԼԱՆ ԲԵԿ, *ողբերգութիւն երեք արարուածով*, Շահան Նահապետի, Բոստընի տպ. „Հայրենիք"ի։

ՍԻՐԻՆ ԱՀ ԶՕՐԱՒՈՐ, *տռամ չորս արարուածով*, գրեց Եր. Մեսրոպեան։

Contribution à l'Etude de la Valeur semeio logique des Ecoulements Sanguins par le Mamelon. Հեղինակ՝ Docteur *A. Démirdjian*, de la Faculté de Médecine de Paris.

Քանի մը օրէն լոյս կը տեսնէ

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՑ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

նախաձեռնութեամբ

Ricordi հրատարակչական

տան ձեռքով տպուած

HYMNE ARMÉNIEN

d'après le chant patriotique arménien

« HAIASTAN »

Poésie de MAURICE BOUKAY

Musique arrangée et harmonisée par *Odette Vargus*

"Հայաստան երկիր դրախտավայր" ազգասիրական երգէն ներշնչուելով, ձեռնկուտական և նախկին նախարար Պ. Շ. Քուիպա (իբր բանաստեղծ ծանօթ՝ Մօրիս Պուրք անունով) Հայոց համար ազգային երգ մը յօրինած էր, որ երգուեցաւ Սօրպոնի Հայասիրական մեծ ցոյցին։ Այդ երգն է որ տպուած է Ռիքօրտի տան ձեռքով։ Կողքին զարդանկարը շատ սիրուն կերպով գծած է Պ. Ռ. Շիշմանեան։

Գին 1 ֆր. 75։ Գնել ուզողները պէտք է դիմեն Maison Ricordi, 18 Rue de la Pépinière, Paris.

Վրիպակ. — *Մեր անցեալ թիւին մէջ՝ 323-րդ էջ բ. սիւնակ* 10,000, *պէտք է ըլլայ* 12,000. *333-րդ էջ բ. սիւնակ՝ կը շարունակուէր, կր շարունակուի. էջ* 346, *սիւն. ա.* 30,0000, 30,000։

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Gérante : Mlle SARAH LACROIX

Խմբագրապետ՝ Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ
Impr. Spéciale «Veradzenount»

Fonds A.R.A.M

"ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ"Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Որոնց կարելի է դիմել բաժանորդ արձանագրուելու եւ
բաժնեգին վճարելու համար:

Ալեքսանդրիա . .	Պ. Ներսէս Ղազիկեան, գրավաճառ
Գահիրէ	Houghի գրավաճառատուն
Երուսաղէմ . . .	Գեր. Աշոտ վարդապետ Սարգիսեան
Ժընեվ.	Պ. Մ. Լ. Նէվրուզ
Լոնտոն	Մ. Գաբամաճեան, (ձեռքէ կը ծախուի նաեւ Պ. Սմբատ Քէսէճեանի ճաշարանը
Կիպրոս	Պ. Հայկ Արմաղանեան
Մարսէյլ	Պ. Յովսէփ Ուլոհոճեան
Մանչէսթր	Արժն. Տ. Ներսէս Քահ. Սվաճեան
Փրէզնօ	Dr V. Tashjian

Fonds A.R.A.M

ԾԱԽՈՒ ԳՐՔԵՐ

Մեր ընթերցողներուն դիւրութիւն մը ընծայելու համար, հաստատած ենք գրադարան մը, ուր մեր տրամադրութեան տակ ունինք Հայկական Դատին նուիրուած հայ և օտար հեղինակներու գործերը: Այս գիրքերն ստանալու համար պէտք է փոխարժէքը մեզ ղրկել կանխիկ փօսթի ծախքով միասին:

ՀԱՅ ԷՋԵՐ — *Արշակ Չօպանեան*
Գին 10 *Ֆր.*

ՆԱՂԱՇ ՅՈՎՆԱԹԱՆ ԱՇՈՒՂԸ և ՅՈՎՆԱԹԱՆ ՅՈՎՆԱԹԱՆԵԱՆ ՆԿԱՐԻՉԸ, (*պատկերազարդ*)· 5 »

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՉԱԿԻ ԴԻՒԱՆԸ 3 »

LA FEMME ARMÉNIENNE
A. Tchobanian, *Գին* 3 »

AU PAYS de l'EPOUVANTE
l'Arménie Martyre
Henry Barby 4 50 fr.

CONTRE les BARBARES de l'ORIENT
J. de Morgan 5 fr.

AUTOUR de l'ARMÉNIE
Frédéric Macler 4 fr.

LA FRANCE et L'ARMÉNIE
à Travers l'Art et l'Histoire
Frédéric Macler.
Professeur à l'Ecole Nationale des Langues Orientales vivantes.
le prix: 5 frs.

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑ 1918
Հրատարակ. Կ. Ներսէս 4 և 7 *Ֆր.*

LES TURCS
Ce que fut leur Empire
leurs comédies politiques
préface de J. de Morgan
Bertrand Bareilles. 3 50 »

ԼԵՒՈՆ Ե. ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ.
Կ. Յ. Բասմաջեան. 10 »

CONSTANTINOPLE
Խիստ շահեկան աշխատութիւն մը որուն մէջ Հայերու մասին ուսումնասիրութիւն մը կայ·
Bertrand Bareilles. Le prix: 9 *Ֆր.*

LA SUPPRESSION des ARMÉNIENS
Methode allemande, Travail Turc
René Pinon, *Գին* 1 20

ESSAI sur les NATIONALITÉS
J. de Morgan. *Գին* 3 *Ֆր.*

LA FRANCE et le PEUPLE ARMÉNIEN
A. Tchobanian. *Գին* 3 *Ֆր.*

OFFRANDE POETIQUE à la FRANCE
A. Tchobanian. 12 *Ֆր.*
Այս երկու գիրքերու հասոյթը յատկացուած է ֆրանսական կարմիր խաչին

LES VOLONTAIRES ARMÉNIENS
Aram Turabian
Բազմաթիւ նկարներով, 3 *Ֆր.*

ԵՐԳԵՑՈՂՈՒԹԻՒՆՔ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ
Եռաձայն դաշնաւորուած,
Գին՝ 5 *Ֆր.*

Fonds A.R.A.M

« VERADZENOUNT » (La Renaissance)
REVUE ARMÉNIENNE — BI-MENSUELLE
Rédaction et administration 16, Bd. Saint-Denis. PARIS — Téléphone: NORD. 69-51.

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Բ. ՏԱՐԻ, ՓԱՐԻԶ, 1 Դեկտեմբեր, 1918 — ԹԻՒ 23

— ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին եւ 14ին —
Բաժանորդագինն է ամէն երկրի համար. Տարեկան 20 ֆրանք, ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼԻ
Վեցամսեայ, 12 ֆրանք: Մէկ թիւը 1 ֆրանք:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Դէպ ի Անկախութիւն, Ա. Չօպանեան — Հայոց Հարցը Անգլիական Խորհրդարանին մէջ. — Հայկական Ողբերգութիւնը, Ժօզէֆ տ'Արագօ (Le Feu ամսագիր) — Փարիզի Հայկական Միթինկը — Փարիզահայոց Ընդհ. Ժողովը — Զանազան Լուրեր — Վերածնունդի բացառիկ թիւը — Հայկ. Կաղանդի սեղան.

Fonds A.R.A.M

Դրամ, նամակ եւ գրութիւններ ղրկել Տնօրէնի հասցէին՝
Dr Léon HAMPARTZOUMIAN,
16, Boulevard St-Denis. PARIS.
Թերթիս խմբագրապետին հասցէն է՝ Mr A. Tchobanian
9. Rue Say, Paris.

ՆՈՐ ՀԱՍԱԾ

ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆԻ, ՏԻԿԻՆ ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ և ԹՈՐԳՈՄ ՊԷՋԱՋԵԱՆԻ

երգուած ամենագեղեցիկ հայկական երգերու բլաքներ

Նիւ Եորքի գոհարավաճառ Վարդերեսեան Եղբայրներէ Վերածնունդի վարչութեան ղրկուած է ֆոնօկրաֆի բլաքները եկեղեցական և ժողովրդական հետեւեալ գեղեցիկ երգերուն:

1. — ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆԻ (ԹԷՆՕՐ)

Հայաստան —— Բամբ որոտան
Սիրունիս —— Մայր Արաքսի
Քրիստոս պատարագեալ —— Ամէն Հայր Սուրբ
Յիշեսցուք ի գիշերի —— Ուրախ լեր:

2. — ՏԻԿԻՆ ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ (ՍՕՓՐԱՆՕ)

Կռունկ —— Իմ սիրելի զաւակունքս
Տէր Կեցո՛ —— Մեր խօր պապկէ գերեզման
Գարուն —— Զայն տուր ո՞վ ծովակ:

3. — ԹՈՐԳՈՄ ՊԷՋԱՋԵԱՆԻ (ՊԱՐԻԹՕՆ)

Տալւորիկ —— Ոհ, ի՞նչ անուշ
Նոր օրօր —— Բանտարկեալը
Ծիծեռնակ —— Լուսնակ գիշերին
Քաջերի պար —— Յառաջ ընթանանք:

Իւրաքանչիւր բլաքին (երկու երգ) գինն է 10 ֆրանք. դիմել վարչութեանս հասցէին: Յանձնարարութիւնները կանխիկ եւ փօստի ծախքը գնողին վրայ:

Fonds A.R.A.M

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

Կը հրատարակուի ամէն ամսու 1 ին եւ 14 ին

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, — ԹԻՒ 23 — 1 Դեկտեմբեր, 1918.

ԴԷՊ Ի ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ

Այս վերջին քանի մը շաբթուան մէջ մեր դատը մեծ քայլեր առաւ դէպ ի իր վճռական յաջողումը: Արտասահմանի Հայութիւնը, ամէն տեղ, ձայն բարձրացուց, որով ու առնական շեշտով արտայայտեց ազգին կամքը՝ անկախ ու միացեալ Հայաստանի կազմութեան մասին (հոյակապ էր Եգիպտոսի Հայոց որոշմնագիրը՝ ուղղուած Դաշնակից պետութեանց և որ Թաւի ժէջ երեւցաւ). Լոնտոնի և Մանչէսթրի հայ գործիչները սքանչելի կորովով ու գիտակցութեամբ ցնցեցին անգլիական հանրային կարծիքը, կառավարութեան կտրիճ կերպով զգացուցին թէ անկախութենէն ուրիշ ոևէ լուծում անարդարութիւն պիտի ըլլար: Փարիզի ժէջ նմանօրինակ ճիգեր թափուեցան հայ գործիչներու և մեր Ֆրանսացի ազնիւ բարեկամներէն ոմանց կողմէ. Իտալիոյ մէջ՝ հայ գործիչները որ սկիզբէն արդէն շատ որոշ կերպով հայկական անկախութեան պահանջը դրած էին, ահագին արձագանգ կը գտնեն իտալական ազգին ու քաղաքական բարձրագոյն շրջանակներուն մէջ: Անշուշտ՝ Ամերիկայի ժէջ ալ մեր հայրենակիցները միևնոյն ուղղութեամբ գործած են՝ և նոյն կորովով: Ազգային Պատուիրակութիւնը, այժմ նորանոր անդամներով ստուարացած և զօրացած, իրական «Ազգային Խորհուրդ» դարձած, ազգին միահաղոյն այդ պահանջին համապատասխան լեզու և ընթացք կը սկսի բռնել, ինչ որ մեծ հաճոյք կը պատճառէ մեզի: Դժուարութիւնները, որ փոքր չեն, դեռ չեն հարթուած բոլորովին, բայց հայկական անկախութեան գաղափարը արդէն շատ ճամբայ առած է: Անոր իրականացումը անխուսափելի է, եթէ մինչեւ վերջը միևնոյն անվհանդ կորովով շարունակենք գործել:

Նախկին նախարար Տրնի Քօշէն, Ֆիկարօի մէջ կովկասէն Կիլիկիա մեծ անկախ Հայաստանի մը կազ-

Fonds A.R.A.M

մութեան արդարութիւնը կը փաստաբանէ։ Երեսփոխանական ժողովի նախագահ Տէշանէլ «ազատած Հայաստանը» կ'ողջունէ (իբր արդէն եղած բան մը) յանուն ազատած Ալզաս-Լօրէնի։ Լորտ Ռօպէրթ Սէսիլ «Հայկական Տէրութեան» մը խօսքը կ'ընէ (թէպէտ անձնապէս խօսելով), ու Պոլիսը Թուրքերուն ձգելու մասին լօյտ Ճօրճի տրտմիցուցիչ յայտարարութեան վրայէն սպունգ կ'անցընէ, և կ'աւետէ թէ դաշնակից զօրքերու կողմէ Կիլիկիոյ գրաւումը մօտալուտ է և թէ կը մտածուի նոյնն ընել Հայկական վիլայէթներուն համար ալ։ Պատասխանելով հայասէր իտալական քօմիթէի դիմումին, Պ. Օրլանտօ կը յայտարարէ թէ «Իտալիա, հաւատարիմ իր աւանդութեանց, չի կրնար համակրութեամբ չնկատել կեղեքեալ ժողովուրդներու անկախութեան և ազատութեան բոլոր դատերը, որոնցմէ է և դատը հայ ազնիւ ազգին, զոր ձեր քօմիթէն կը պաշտպանէ այնքան եռանդով։» Ու շա Վուա սը ղ'Արմէնիի մէջ, Պ. Փինօն, հայկական անկախութեան թէզը պաշտպանել կը շարունակէ, ու խստիւ կըքննադատէ Թրքական զինադադարի Հայոց վերաբերեալ պայմանները (նոյն իսկ չափազանցութեան երթալով և դըժգոհութիւն յայտնելով Կրդյօղուածին մասին, ուր Հայը իբր դաշնակից նկատուած է և որ Յոյները մղած է պաշտօնապէս բողոքելու)։

Կովկասէն դեռ ոևէ լուր չունինք, բաց ի Ղարաբաղի մէջ զինադադարէն յետոյ Թաթարի զգեստով ծպտուած Թուրք զինուորներու խժդժութեանց կատղեցնող լուրէն։ Եւ սակայն, Պարսկաստան ամբողջ (ուր հարիւր հազարաւոր հայ փախստականներ կան) անգլ. ազդեցութեան տակ է, և անգլիական զօրքերը (հեռագիրները ըսին՝ անգլօ-ռուս զօրքեր) Պաքուն գրաւած են. ինչո՞ւ կարելի չըլլար դեռ տեղեկութիւն մը ստանալ Կովկասի մասին։ Անդրկովկասի ո՞ր մասերն են որ պարպուած են Թուրքերէն. ե՞րբ պիտի պարպեն ամբողջը. ի՞նչ եղած է, ի՞նչ կ'ընէ Արարատի Հանրապետութիւնը. ի՞նչ կ'ընէ Անդրանիկ. ի՞նչ եղան զօրավար Բագրատունիի զօրքերը։ Անշուշտ ի մօտոյ պիտի իմանանք։ Հալէպի, Դամասկոսի շրջաններէն կարծուածէն աւելի բազմաթիւ հայ տեղահանեալներ երեւան կ'ելլեն. ատոնք ամէնքը անշուշտ Կիլիկիա պիտի համախմբուին։ Պոլսէն ալ ահա Հայոց ձայնը կ'առնենք, արի ձայն մը. Հալէպի երեսփոխան Արթին էֆէնտի Մէճլիսի Մէպուսանի մէջ կը պոռայ որ Հայոց դէմ գործուած ոճիրը մեծագոյնն է պատմութեան, և կը պահանջէ արձակումը հայ կանանց և տղոց որ Թուրք հարեմներու մէջ՝ նոյն իսկ Պոլիս՝ փակուած կը մնան (ինչ որ Մէպուսանին բուռն բողոքներուն տեղի տուեր է...)։ Թուրք կառավարութիւնը, կ'ըսէ Նորագոյն հեռագիր մը (Թէվֆիք փաշայի կառավարութիւնը), ուզելով քրիստոնեայ ազգաբնակութեանց պահանջներէն խօյս տալ, Ժէօն-Թիւրքերու առած բոլոր սեղմիչ միջոցները վերցուցեր է, բայց հայ ու յոյն ազգային կեդրոնները ինքզինքնին զոհ չեն ցոյց տար ատով և կ'ուզեն հարցը դնել խաղաղութեան վեհաժողովին առջև։ Յունաց պատրիարքական տեղապա-

Fonds A.R.A.M

հը դաշնակից Նաւային իշխանութեանց յանձներ է ընդարձակ յիշատակագիր մը Թուրքիոյ քրիստոնէից տեսակէտը պաշտպանող։ Հայ ու Յոյն ձեռք ձեռքի, ահա բերկրառիթ և բնական տեսարան մը. աւելի քան երբեք ատեն է որ Թուրքիոյ ոչ-Թուրք ցեղերը միասնաբար գործեն՝ ընդդէմ Թուրքին. Հայը և Յոյնը, գլխաւորները այդ ցեղերուն, ինչպէս և Հրեան, Արաբը, Սուրիացին, մէկ պլօք պէտք է կազմեն։ Այդ մտքով է որ Փ. Հ. Միաւորական Միութիւնը յարաբերութեան մտաւ Փարիզի յունական քոմիթէին հետ և սարքեց հայ-յոյն մեծ հաւաքոյթ մը որ ի մօտոյ տեղի կ'ունենայ։

Հայ կորովը պէտք է յայտնուի այժմ իր գերագոյն չափով։ Ինչքան մեծ եղաւ Թուրք ոճիրը, այնքան մեծ պէտք է ըլլայ հայ ճիգը։ Կամաւորական սքանչելի շարժում մը երեւան բերաւ հայ ազգը այս պատերազմի ընթացքին. հիմա՝ ընելիք շատ մը բաներուն մէջ՝ կայ նոյն կամաւորութիւնը կազմակերպելու գործը, հայրենիքի վերաշինութեան նուիրուող կամաւորներուն հաւաքման, ուղարկման գործը, զոր պէտք էր վաղուց ծրագրած, կազմակերպած ըլլայինք, և որ այժմ անյետաձգելի է այլ եւս։ Ազգային Պատուիրակութիւնը, մեր Ազգ. բոլոր Միութիւնները այժմ պէտք է կոչ ընեն այն բոլոր գործելու կարող արտասահմանի Հայերուն որ տրամադիր են իսկոյն մեկնիլ հայրենիք, արձանագրեն զանոնք և դիւրացնեն անոնց անմիջական մեկնումը. Կիլիկիան արդէն բաց է մեզի. վաղը՝ Կովկասն ու Թրքահայաստանը պիտի բացուին. հայ պաշտօնէութեան մը համար մարդիկ պէտք են, ընտրուած, պատրաստուած,—կառավարիչ, դատաւոր, քաղաքապետ, ոստիկան, իրաւագէտ, ուսուցիչ, —ատոնք մեկնելու պատրաստ ըլլալու են։

Եւ ահա՛ րոպէն ուր մեր մեծատունները պէտք է ընեն վերջապէս այն մեծ ժեսթերը զոր չըրին ցարդ։ Ո՞վ պիտի ըլլայ այն ազնիւ հարուստը որ օրինակ հանդիսանայ։ Անկախ Հայաստանի վերածնութեան սեմին վրայ ենք. եթէ հիմա ալ մեր հարուստները «ողորմութիւն տալով» շատանան, պատմութիւնը շատ խիստ վճիռ պիտի արձակէ հայ ունեւոր դասակարգի մասին։

Ս. ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 26 Նոյ. 1918

ՀԱՅՈՑ ՀԱՐՑԸ
ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Թայմզը հրատարակած է Անգլիոյ երեսփոխանական խորհուրդին մէջ հայկական հարցի մասին եղած հարցապնդմանց և լորտ Ռոպերթ Սէսիլի պատասխանին ամփոփումը, որուն ամբողջական թարգմանութիւնը կուտանք.

«Պ. Ա. Ուիլըմս ուշադրութիւն կը հրաւիրէ կացութեան վրայ այն ժողովուրդներուն, որ ցարդ Թուրքերու լուծին տակ գտնուած են, և մասնաւորապէս Հայոց կացութեան վրայ։ Կ'ըսէ թէ պատերազմին ըսկիզբէն ի վեր 800,000 Հայեր այր, կին ու երեխայ, կոտորուած են, բազմաթիւ փախստականներ ու տեղահանեալներ կան Սուրիոյ հիւսի-

Fonds A.R.A.M

սակողմը և վերին Եփրատի շրջաններուն մէջ։ Կը հարցնէ թէ ի՞նչ պիտի ընեն զանոնք մահուընէ և սովէ ազատելու համար։ Ամէն ցեղէ փախստականներու և տեղահանեալներու զանգուածը Ասիական Թուրքիոյ մէջ այնքան մեծ է, որ անոնց կեանքը ազատելու խնդիրը անհատական բարեգործութեան սահմանէն անդին անցնող բան մըն է. կառավարական գործունէութիւնը անհրաժեշտ է։ Բանակը իր կրցածը ըրած է, բայց պէտք է մեծ կազմակերպութիւն մը ունենալ։ Բանախօսը կ՚աղերսէ, որ կառավարութիւնը միջոցներ սարքէ ժողովուրդը սովէն ազատելու համար և խոստանայ դիմումներ ընել, որպէս զի անոնք որ ստիպուեցան իրենց երկրէն հեռանալ, նորէն իրենց տեղը դառնան։ Մենք պէտք է նոյնպէս Հայաստանի մէջ հաստատենք կառավարութիւն մը մեծ պետութիւններէն մէկուն ձեռքով՝ իբր ներկայացուցիչ միւս պետութեանց, մինչեւ որ ժողովուրդը վարժուի իր սեփական գործերը վարելու և բարգաւաճ ազգ մը դառնայ։

Պ. Պլիս ուժ կուտայ նախորդ բանախօսին պարզած տեսութեանց։ Կը վախնայ որ փախստականները պիտի խոշտանգուին զինարձակուած թուրք զինուորներէն։ Անոնց ահաւոր թշուառութիւնը պէտք ունի օգնութեանը Դաշնակիցներուն, որոնց դատին համար անոնք մարտնչեցան շատ մը ռազմաբեմերու վրայ։ Ապագային համար, կը մտածէ որ անհրաժեշտ է ազատ, հզօր և նախընտրաբար քրիստոնեայ պետութիւն մը հաստատուի Հայաստանի և Կովկասի մէջ։ Կը թելադրէ որ՝ մինչեւ զինադադարին պայմանները թոյլատրեն, զինուորական փոքրաթիւ խումբեր ղրկուին այդ շրջանի ռազմագիտական կեդրոնները կամ գլխաւոր քաղաքները գրաւելու համար։

Սըր Ճ. Կրինուտ կը յայտարարէ թէ թրքական զինադադարի Հայաստանի մասին պայմանները ցաւալի են, անոնց առթած անձկութիւնները հանդարտեցնող ապահովումներ պէտք է տրուին։ Հայաստանի ապագայ կազմութիւնը ամբողջապէս կախում ունի մեր արեւելեան քաղաքականութենէն և կապուած է հետեւեալ խնդրոյն՝ ո՞վ պիտի ըլլայ Կ. Պոլսոյ տէր։ Բանախօսը մտատանջութիւն կը զգայ այն յայտարարութեան համար, զոր վարչապետը ըրաւ և ուր ըսուած էր թէ մենք ըսելիք մը պիտի չունենանք, եթէ Թուրքերը պահպանուէին իրենց թրքացեղ երկիրներուն մէջ՝ Պոլիս ունենալով իբրեւ մայրաքաղաք, ինչ որ կը նշանակէ թէ Թուրքերը չպիտի վտարուին Եւրոպայէն։ Եթէ մենք չքանդենք թրքական ապականութեան և մեքենայութեանց այդ վարարանը որ Պոլիսն է, այդպիսի ընթացք մը, մեր արեւելեան քաղաքականութեան համար աղիտաբեր հետեւանքներ պիտի ունենար։ Մենք ոչ մէկ արդիւնքի չպիտի հասնինք մինչեւ որ «եւրոպական ներդաշնակութիւնը» ազգերու համաձայնութեան չփոխարկէն։ Բանախօսը կը թելադրէ որ ազգերէն մին խնամակալը ըլլայ նորածին Հայաստանին, և այդ ազգը ըլլայ այն որ սերտունդէ մը ի վեր Հայաստանի մէջ տարածած

Fonds A.R.A.M

է յոյսի և յառաջդիմութեան գաղափարներ, այսինքն Ամերիկան-էական խնդիրը՝ գիտնալն է թէ ո՛վ պիտի ըլլայ Պոլսոյ տէրը, այն ապականեալ քամարիլլա՞ն, որ ցարդ Թուրքիան անպատուեց, թէ չէ լաւագոյն ու աւելի մաքուր ազդեցութիւն մը: կը յուսայ որ աւելի գոհացուցիչ ապահովութիւններ՝ քան ինչ որ յունուարին տրուեցան, պիտի տրուին այս խնդրոյն մասին:

Սըր Ճ. Սբիր կը պահանջէ որ Թուրքիան այլ եւս ո և է ազդեցութիւն կամ իշխանութիւն չունենայ Հայաստանի կառավարութեան մէջ:

Պ. Լաու կը պահանջէ, որ բացէ ի բաց պատասխանեն թէ թուրք յոռի կառավարութեան վախճանը նոյն ինքն թուրք կառավարութեան վախճանը կը նշանակէ՞ թէ ոչ: *Պ. Բօնսօնպի* կը յայտարարէ որ թրքական լուծը պէտք չէ այլ եւս հանդուրժուի ոչ-թուրք ցեղերու վրայ:

Պատասխան lors Ռոպէրթ Սէսիլի.— Հարկ իսկ չկայ այլ եւս կառավարութեան կողմէ յայտնել անոր խորունկ համակրութիւնը Հայ ժողովուրդին համար և անոր դատապարտութիւնը այն անհատատալի խըժդըժութեանց, որոնց թուրքերը են. թարկեցին այդ ժողովուրդը: Ինծի կը հարցնեն թէ անգլիական կառավարութիւնը միջոցներ ձեռք պիտի առնէ՞ Հայոց անմիջական օգնութիւն և ուտեստ հասցնելու համար: Ատիկա խոշոր ու դժուար խնդիր մըն է: Գրեթէ ամբողջ աշխարհ ուտեստ և օգնութիւն կ'ուզէ, և մենք ստիպուած ենք ի նկատի ունենալ շատ ժողովուրդներու պէտքերը, ինչ որ այս միջոցին անգլիական կառավարութեան միտքը կը զբաղեցնէ: Հայաստանի համար կը յուսայ որ գինուորական իշխանութիւնները պիտի կարենան բան մը ընել: Պարենաւորման խորհուրդը, որ միջդաշնակցային մարմին մըն է, այս միջոցիս կը զբաղի այդքան բազմաթիւ ժողովուրդներու ամենէն աւելի արդիւնաւոր կերպով օգնութեան հասնելու միջոցը գտնելու խնդրով: Դեռ չիկրնար ըսել ինչ որ այդ խորհուրդը մինչեւ հիմա ըրած է, բայց չի տարակուսիր որ անիկա բոլոր կարելի միջոցները ձեռք առած է և գիտէ որ անոնց մասնաւոր ուշադրութիւնը հրաւիրուած է հայկական խնդրոյն վրայ: Ատիկա ժամանակի կարօտ է, որովհետեւ այդ խնդիրը կցուած է Սեւրպիոյ, Պելճիքայի, հիւս. Ֆրանսայի, և այլն պէտքերու խնդրոյն: Գալով Հայերուն շնորհուելիք անմիջական պաշտպանութեան հարցին, մէկդի դնելով անոնց ապագայ կառավարութեան խնդիրը, զինադադարի պայմաններէն մէկը կը պահանջէ որ Թուրքերէն բանտարկուած և տեղահանուած Հայերը իրենց տեղը վերադարձուին. Հայերը միակը եղած են միւս ցեղերուն մէջ որ անգլիացի պատերազմական գերիներուն հետ մէկ կարգի վրայ դրուած են: Զինադադարի պայմաններուն մէջ մենք պահանջեցինք նաեւ որ թուրք զօրագունդերը, բացի ի անոնցմէ, որ կարգ պահպանելու կը ծառայեն, քաշուին, մասնաւորապէս Կիլիկիայէն, և Թուրքերուն նորէն հոն չվերադառնալը ապահովելու համար՝ Կիլիկիան անմիջապէս պիտի գրաւ-

Fonds A.R.A.M

զատ ձեռքերով մտնէ այդ վեհաժողովը: Երկու կէտի վրայ կը կարծենք թէ ամենքը համաձայն են, 1. որ մենք չենք կրնար թոյլ տալ որ այն յոռի ուժերը, որ Պոլսոյ մէջ ցարդ տիրեցին՝ կարենան տիրել նոր կառավարութեան մէջ. 2. որ պէտք է բացորոշ ըլլայ թէ Տարտանէլի և Վոսփորի անցքը պէտք է բացարձակապէս ազատ մնայ: Յայտնելով իր անհատական կարծիքը, լօրտ Ռոպերթ Սէսիլ կ'ըսէ թէ Հայաստանի ապագայ կառավարութիւնը մէկն է այն խնդիրներէն որ պէտք է ձգուին ազգերու Նիզակակցութեան վերհրսկողութեան ու ղեկավարութեան: Իրեն համար շատ դժուար պիտի ըլլար հարցապնդմանց տուած իր այս պատասխանին մէջ՝ Հայաստանի նոր տէրութեան սահմանները գծել, բայց խորապէս ցաւալի պիտի գտնէր որ Հայաստանի մէջ իշխանութեան ո և է մասնիկ ձգուէր Թուրքերուն: Կան ինչ ինչ ժողովուրդներ Թուրքերէ կառավարուած երկիրներուն մէջ ցրուած, որոնց համար անկարելի պիտի ըլլար նոր կառավարութիւն կազմել, բայց կառավարութեան նպատակը՝ մէկ խօսքով՝ ազատագրել է բոլոր անոնք որ իրաւունք ունին մեր պաշտպանութեան. ինքը բոլորովին համամիտ է այն կարծիքին թէ թշնամին այս պարագային մէջ Թուրք կառավարութիւնը ինքն իսկ էր: Կը կարծէ թէ ճիշդ է որ Հայաստանի մէջ գործուած իւրաքանչիւր վայրագութիւն կղզիացեալ Թուրք աւազակներուն կամ նոյն իսկ տեղական յոռի կառավարութեանց արդիւնքը չեն, այլ իւրաքանչիւր անգամ Պոլսէն հրա-

ուի Դաշնակիցներէն, և ամէն յարաբերութիւն պիտի դադրի Պոլսոյ հետ: Ասկից զատ, Դաշնակիցները իրաւունք ստացան ռազմագիտական կէտեր գրաւել եթէ սպառնալից կացութիւն մը յառաջանայ, — գալով այս իրողութեան, կառավարութիւնը ոչինչ գիտէ բաց ի մամուլին մէջ երեւցած տեղեկութիւններէն, — և ապահով է որ Հայաստանի մէջ հարկ եղած դիրքերը գրաւելու իրաւունքը պիտի գործադրուի: Այս խնդրոյն մէջ կառավարութիւնը խնդիրը շատ լուրջ կերպով նկատողութեան կ'առնէ, և եթէ հանդուրժէր որ նորանոր խժդժութիւններ տեղի ունենային Հայաստանի մէջ՝ ինքզինքը իրաւամբ արժանի պիտի կացուցանէր երկրին մեղադրանքներուն, քանի որ իր ունեցած զինուորական միջոցները իրեն կուտան խժդժութեանց առաջքը առնելու կարողութիւնը: Գալով Հայաստանի ապագայ կառավարութեան, խորհրդարանի անդամներէն մին պնդեց որ այդ խնդրոյն առանցքը Թուրք կառավարութեան Պոլսէն վտարումն է: Այս հարցին վրայ ըսելիք շատ բան կայ. բայց պէտք չէ մոռնալ որ Պոլիս գլխաւորապէս Թուրք քաղաք մըն է: Յունուար ամսուն մէջ մեր վարչապետին կողմէ եղած յայտարարութիւնը որ քիչ առաջ յիշատակուեցաւ, միակողմանի յայտարարութիւն մըն էր: Անկից ի վեր շատ բաներ անցան, և ինքը չկարծեր թէ կառավարութիւնը կարենայ այդ յայտարարութեանը տառապէս կապուած ըլլալ: Խնդիրը պէտք է նկատի առնուի խաղաղութեան վեհաժողովին մէջ, և անգլիական կառավարութիւնը պէտք է ա-

Fonds A.R.A.M

մայուած են: Ասիկա էական կէտն է զոր պէտք է ընդունինք, երբ կը զբաղինք այդ կացութեամբ: Կրօնական խնդիր մը չէ ատիկա. Արաբները միշտ պաշտպանած են Հայերը, և երբ անգլիական զօրքերը Հալէպ հասան, Հայերու բազմաթիւ խումբեր գտան, որ կ՚ապրէին Արաբներու պաշտպանութեան տակ. նոյնպէս պատճառ մը չկայ որ Քիւրտերն ու Հայերը իրարու հետ շատ լաւ չկարենան ապրիլ՝ անգամ մը որ թուրք ազդեցութիւնը չնչուի: Արդէն իսկ նշաններ կան թէ Քիւրտ ու Հայ կը պատրաստուին համաձայնելու, միասին ապրիլ կարենալու համար: Նշաններ ալ կան որ նոյն իսկ հիմա Թուրքերը դեռ խրատ չեն առած. նոյն իսկ հիմա նշաններ կան թէ անոնք կը ջանան իրենց ձգձգման հին քաղաքականութիւնը շարունակել և անհաւատալի առատութեամբ ամէն տեսակ առարկութիւններ հանել, և եթէ պատեհութիւնը ունենային՝ եւրոպական ազգերը պիտի ջանային իրարու դէմ հանել, ճիշդ ինչպէս կ՚ընէին ատենով: Իր պատասխանատուութեան կատարեալ զգացումովը կը յայտարարէ թէ այդ հին օրերը վերջացած են և թէ Թուրքերը մեծապէս կը սխալին եթէ չըմբռնեն որ ձգձգման և դիմադրութեան իրենց կարողութիւնը վերջնականապէս լմնցած է. հիմա բացարձակապէս մեր ձեռքն են, և իրենց համար միակ միջոցը ներողամտութիւն կամ բարեացակամութիւն ստանալու, այն պիտի ըլլար, որ ցոյց տային թէ անկեղծօրէն մտադիր են իրենց գործելու եղանակները բարելաւելու, և փութացնեն գործադրել իրենց ընդունած զինադադարի պայմանները ինչպէս և զիրենք պարտութեան մատնողներուն արդարութեան կողմէ իրենց պարտադրուելիք այլ պայմանները՝ առանց տատանումի և առանց ջանալու խուսափիլ այն ամէն բաներէն զոր ապահովապէս իրենց պիտի պարտադրուի որ ընեն:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

Անհատական ո՞ր գոչիւնը, որքան ալ պերճախոս կարենայ ըլլալ, այսօր պիտի գիտնար իշխել տիեզերական մեծ ազազակին վրայ, և աշխարհս արիւնոտող պայքարին մէջ, ո՞ր մէկ ձիգը պիտի համարձակէր բոլորին ողբերգական ճիգէն անջատուիլ: Այսպէս, մարդկային վշտին իւրաքանչիւր թրթռացումը, անսահման վշտին հետ համադաշն՝ աւելի սրտառուչ, աւելի կսկծագին կը դառնայ, նշանակութիւն մը կը ստանայ, որ անսպասելի էր մեզի համար: Մենք հանդիսատես ենք արժէքներու՝ անհատական թէ հաւաքական՝ ոչ թէ յեղաշրջման մը, ինչպէս գերման Նիցչէն պայն կը պահանջէր, այլ զօրացման մը: Անհատներու ճշմարտութիւն, որ ազգերուն ալ ճշմարտութիւնն է:

Սերպիական ողբերգութենէն և պելճիքական ողբերգութենէն յետոյ, ֆրանսական բովանդակ ողբերգութեան ճիշդ մէջտեղը, որոշ բառեր մնահաշուք և շատ ուժեղ պայծառութեամբ չե՞ն փայլիր:

Խաղաղութեան լուսթեաները մէջէն, ապրելու տիեզերական քաղցրութեան մէջ, անտարակոյս, անոնք առաջ, շատ հեռակայ և տկարացած ցոլքով մը

Fonds A.R.A.M

ամենէն զարհուրելի տառապանքներուն մէջ յուսալու յամառող ժողովուրդի մը քաջութեանը պահպանման, գօրեղացման կը նպաստեն, ատով իսկ արդէն անոր համար մեծ բարերարներ կը դառնան »:

Այդ բարիքը, աւա՛ղ, միակն է որ ներկայիս մենք կը պարգեւենք անոր. գոնէ առատապէս անոր շնորհենք պայն։ Այս հոգեյոյզ րոպէին, երբ գերմանական ալիքները Փարիզի պատերուն կը սպառնան, երբ մեր գօրագունդերը քայլ առ քայլ մեր հողը կը պաշտպանեն խուժուժին դէմ, ի՞նչպէս սրտով և հոգեւին չողջունել հերոսներու այդ փաղանգը, այդ հեռաւոր հայկական բանակը որ, այնտեղ, արեւաքին բոլոր օգնութենէ կտրուած, անդադար դեռ կը պայքարի, գոնէ իր ապրողներուն հոգին և մեռածներուն գերեզմանները պաշտպանելու համար։ Ինչպէ՞ս առանց յուզման մտածել ամբողջ երկիր մը անմարդացնող այդ ղանգուածային ջարդերուն, այդ տարագրութիւններուն, այդ հաւաքական ծովահեղձութեանց։ Ի՞նչպէս չյիշատակել գարշելի անարգանքներով սպաննուած այդ քահանաները, մոլեռանդ կատաղութեամբ մը խողխողուած այդ գրագէտները, այդ գեղարուեստագէտները, այդ գիտնականները, մահուընէ աւելի վատթար վիճակի մը դատապարտուած այդ երիտասարդ աղջիկները, այդ կիները, որոնք բոլորն ազգային մեծ մշակոյթի մը սիրոյն մէջ միացած կը մասնակցէին մեր մշակոյթին և կը մեռնէին մեզ կոչելով։

Չհաւատանք տկար սրտերուն և անձուկ հոգիներուն, մեր սեփական վիշտը ընդհանուր վիշտէն չի կրնար մեզ հեռացնել, ընդհակառակը անիկա մեզի միայն մեզի կը հասնէին։ Աւա՛ղ, մենք գիտե՛նք հիմա։ Մենք գիտենք թէ մինչեւ ո՛ւր կրնայ երթալ ամբողջ ժողովուրդի մը խաչելութիւնը Մեր Հիւսիսին և Արեւելքին մէջ տեսնելէ յետոյ, որ քաղաքակրթեալներու բանակներ մեր մայր եկեղեցիները քանդեցին, անպատմսպար քաղաքներ աւերեցին, ազգաբնակչութիւնները գերի վարեցին թշնամի երկրամասերուն խորը, կրնանք երեւակայել ինչ որ թրքական եաթաղանին տակ հայկական ողբերգութիւնը կրցաւ իրականացնել։ Ատկից յետոյ, մենք աւելի լաւ կ'ըմբռնենք այդ գրեթէ շարունակական տանջանքը, այդ սիսթէմական վայրագութիւնը և մարտիրոս ազգի այդ աղաղակները, որ այնքան երկար ատենէ ի վեր անապատի մէջ կը թնդան։

Այդ աղաղակները, չվախնա՛նք ըսելու, թերեւս մենք երբեք այսքան որոշապէս չէինք լսած։ Վեհանձն բանաստեղծ մը, հայ ատենաբան մը, մեր մէջ՝ գրական կարեւոր հասարակութեան մը կողմէ արդէն լաւ ճանչցուած, Պ. Արշակ Չօպանեան, առաքեալ եղած է իր դըժբախտ հայրենիքի պաշտպանութեանը համար։ Ան չ'անգիտանար, որ Հայաստանի ազատագրութիւնը ֆրանսական յաղթանակին կապուած է և իր ճարտարաբան խօսքը մեզ կը ստիպէ մտածելու այն օրուան մասին (յուսանք մօտակայ), ուր արդարութեան բոլոր հաշիւները պիտի մաքրուին։ Մարսիլիայի, Է.քս-ան-Փրովէնսի, Պօրտօի, ինչպէս արդէն Փարիզի մէջ, հայ հայրենասէրը իր շուրջը սարսռագին հատընտիր հոյլ մը խմբած է։ « Վատթարագոյն դըժբախտութիւնը, ան կ'աղաղակէր վերջերս, վատթարագոյն դժբախտութիւնը վտանգի մէջ եղող ժողովուրդի մը համար՝ վհատութիւնն է։ Եւ անոնք որ

Fonds A.R.A.M

աւելի մատչելի կը դարձընէ գայն և մեզ կարող կ'ընէ անոր աւելի նեղքնապէս հաղորդակից ըլլալու։

Մեզի համար արդարութիւն երբ կը պահանջենք, գիտնանք ուրիշներուն համար ալ գայն ուզել։ Վերջերս հրապարակուած յայտարարութիւն մը, որ խորունկ արձագանք մը թողուց, կ'ապացուցանէ որ տառապանքէն վերանորոգուած Եւրոպայի մը մէջ, Ֆրանսա և իր դաշնակիցները վճռած են դարմանել միջազգային մեծ անարդարութիւնները։

Ծափահարենք, պաշտպանե՛նք մեր ամբողջ կարողութեամբը այդպիսի ծրագիր մը։ Մենք անոնցմէ ենք, որ անդադար երեան հանած ենք, դիւանագիտական սուտերուն դէմ, ի միջի այլոց, աւստրօ-հունգարական բռնակալութիւնը հանդէպ փոքրիկ ազգութիւններուն։ Իւրաքանչիւր կառավարութիւն, երբ րոպէն հասնի, պէտք է կարենայ յենուլ ճիշդ տեղեկութիւններով լուսաւորուած հանրային կարծիքին վրայ։

Բայց Լեհացիներուն, Պօհէմիոյ Չէխոսլովաքներուն, Սլովէններուն, Սերպերուն և Խրուաթներուն կողքին, կան, անշուշտ՝ աւելի՛ դժբախտ և աւելի անգթօրէն հալածուած՝ Հայաստանի Հայերը։ Ինչո՞ւ համար համաձայնութիւնը, իր որոշած առաքելութիւնը հետապնդելով, չպիտի ճանչնար յայտնապէս անոր ազգային իրաւունքը, չպիտի ազատէր վերջապէս այս ազգը — որ ուրիշ բան չի խնդրեր եթէ ոչ վերակազմուիլ իր թրքական ինչպէս ռուսական հողամասերուն վրայ — կեղեքեալ Թուրքին դանակին տակ անանուանելի խողխողումէն, անվերջ մարտիրոսացումէն։

ԺՕԶԷՖ Տ'ՈՒՐՈՕ

«Le Feu» ամսագիր.

Էքս, 15 Յունիս 1918

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻԹԻՆԿԸ

Նոյեմբեր 16ի իրիկունը Փարիզի Հայ գաղութը հրաւիրուեցաւ Salle d'Encouragementի մէջ կայացած միթինկի մը, որուն նախաձեռնութիւնը առած էր Փարիզի Հ. Յ. Դ. Մարմինը։ Փ. Հ. Մտաւորական Միութիւնը, որ միևնոյն գաղափարը ունեցած էր, իմանալով Դաշնակց. մարմինին արդէն իսկ առած նախաձեռնութիւնը, որուշեց միանալ կազմակերպիչ մարմինին, որպէսզի Հայ գաղութը հանդիսաւոր միակ հաւաքման մը մէջ յայտնէ իր զգացումներն ու ցանկութիւնները Հայ ազգի ապագայի մասին։ Հանդէսը բացուեցաւ «Մարսէյեզով զոր երգեց Mlle G. Dauphin և Բամբ որոտանով, որ դաշնակի վրայ նուագեց G. Mlle Barbaud.

Պ. Ա. Հանըմեան որ կը նախագահէր արտասանեց բացման ճառ մը, պանծացընելով այս պատերազմի ընթացքին հայկական կռիւը և յոյսը յայտնելով հայկական դատի մօտալուտ, լիակատար յաղթանակին։

Պ. Զօպանեան արտասանեց բանախօսութիւն մը, ուր պատկերացնելէ յետոյ անկախութեան կորուստէն ի վեր հայ ազգի մշտական երազը, յոյսը և պայքարը անկախութեան վերագտման համար, յայտնեց թէ մօտ է ժամը՝ ուր Հայը, իր ցոյց տուած կորովին շնորհիւ, պիտի հասնի իր սուրբ նպատակին։

Պ. Հ. Զարդարեան արտասանեց իր մէկ գեղեցիկ արձակ քերթուածը՝ «Խաղաղութեան Ոգիին», զոր պիտի հրատարակենք մեր յառաջիկայ թիւերէն մէկուն մէջ։

Տօքթ. Լ. Համբարձումեան կարդաց ճառ մը ուր պարզեց 25 տարիէ ի վեր հայ յեղ. շարժման և մանաւորապէս Հ. Յ. Դաշնակցութեան գործունէութեան գլխաւոր գծերը։

Պ. Քիրէմիտճեան իր ատենաբանութեան մէջ Հայուն ցարդ կրած բազմաթիւ յուսախաբութիւնները թուելով

Fonds A.R.A.M

յանձնարարեց աչալուրջ ըլլալ, որպէս զի այս անգամ Հայոց Թափած զոհողութիւնները նորէն պատրանքի մը չը հասնին։

Օր. Տէմիրճեան ջութակի վրայ նուագեց քանի մը կտորներ։ Օր. Մ. Բաբաեան երգեց «Մոկաց Միրզէն» և ատենը բաւական ուշ էր արդէն երբ պ. Հանըմեան կարդաց որոշմնագիրը զոր ներկաները ընդունեցան միաձայնութեամբ։ Մեր յաջորդ թիւով կը հրատարակենք Թարգմանութիւնը այդ որոշմնագրին որ լոյս տեսաւ l'Information ի մէջ։

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅՈՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ

Հայկական համախմբումի մը անցքերը նկարագրել ուզողի մը համար, անխուսափելի է որ չափազանց տըխուր հարկը չ'ունենայ անդրադառնալու կոշտութեանց, քաղաքական տհասութեանց ապացոյցներու եւ գռեհիկ երեւոյթներու։

24 Նոյ.ի կիւրակէ օրը ամենէն փայլուն օրինակներէն մէկը եղաւ այդ արտայայտութեանց։

Եւ որքան դառն է համոզուիլ, որ դեռ շա՛տ երկար ժամանակի և տըբնաջան աշխատութեան պէտք կայ որպէս զի եւրոպական քաղաքակրթութեան դեռ տարրական բարքերը ճշմարտապէս խմորուին հայկականներուն հետ։

Երկա՛ր ժամանակի կարօտ է որ անոնք գան մեծ ջանքով սրբեն, ջնջեն եղածները ու իրենք ճշմարտապէս ներարկուին։

Եւ այս ալ դեռ փարիզ ապրող Հայութեան մէջ կը կատարուի...։

Գաղութը հրաւիրուած էր ընտրելու պատգամաւոր մը, որ ամբողջ ֆրանսահայոց կողմէ պիտի մաս կազմէր ազգային պատուիրակութեան (ու չենք գիտեր միայն թէ ինչ պատճառներով գաղութը հրաւէր կ'ստանար այսքան ուշ, մինչ հեռաւոր տեղերէն ընտրուած պատգամաւորներ արդէն փարիզ հասած և գործի սկսած են։)

Հինգ ժամ տեւող այդ ժողովին մէջ հազիւ կարելի եղաւ համաձայնութեան գալ որ ընտրութիւնները ուղղակի քուէարկութեամբ կատարուին, որուն համար օրուան դիւանը կամահաճօրէն ընտրեց 14 հոգինոց ընտրողական յանձնաժողով մը, իբր թէ բաղկացած միութեանց ներկայացուցիչներէն, որուն մէջ բազմաթիւ ուրիշ ընկերութիւններ և մամուլը անտեսուեցան։

Իսկապէս այն բոլոր լաւատեսները ողբալի տպաւորութեամբ դուրս պիտի ելլէին այդ ժողով կոչուած խառնիճաղանճէն, ուր անձնական հաշիւներու փրփուրներ, քլիքներու հաշիւներ, աղմուկ, իրարանցում իրար խառնուած էին, ուր բանւորէն, ադամանդավաճառէն մտաւորականը՝ կ'աղաղակեն, կ'անիծեն, կը պոռան իրարու դաս տալու և իրարու բան սորվեցընելու ժարմանջէն բռնուած։

Անհերքելի է որ քաղաքական ադատութենէն և մեր բաղձանքներուն նիւթական բաւարարութենէն յետոյ ճշմարիտ վերածնունդը այն ժամանակ կատարուած պիտի ըլլայ, երբ որ այս տգեղ բարքերը իրենց բարեշրջման երկրորդ ֆազին անցնին։

Լ. Հ.

Fonds A.R.A.M

ՋԱՆԱՋԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Նոյ. 19 կիրակի առաւօտ փարիզի հայ եկեղեցւոյն մէջ գոհաբանական հանդիսաւոր պատարագ տեղի ունեցաւ Ազատութեան յաղթանակը տօնելու համար: Ներկայ էր խումն բազմութիւն: Արտաքին գործոց նախարարութեան կողմէ եկած էր քաղաքական գործոց դէր-տնօրէն Պ. Ֆան Կու:

Գաղութին Հոգ. Հովիւը արտասանեց յուզուած շեշտերով քարոզ մը: Հոգեհանգստեան արարողութեան միջոցին, որ կատարուեցաւ ի յիշատակ Ազատութեան դատին համար ինկած դաշնակից և հայ մարտիկներուն և մարտիրոսներուն, երկու հայ կամաւորներ դասին առջեւ բարձրացուցին հայկական եւ ֆրանսական դրօշակները:

*** Նոյն օրը, Ալզաս-Լօրէնի ազատման առթիւ սարքուած հսկայ ցոյցին փարիզի հայ գաղութը՝ նախաձեռնութեամբ Փ. Հ. Մտաւորական Միութեան՝ մասնակցեցաւ մօտ 100 հոգիէ կազմուած պատգամաւորութեամբ մը, որ տարաւ Ընթրապուրկի արձանին նուիրել շքեղ դափնեպսակ մը l'Arménie à l'Alsace-Loraine վերտառութեամբ: Հայկական պատգամաւորութեան առջեւէն կ'երթար հայ կամաւոր մը, կրելով հայկական մետաքսեայ ոսկեծոպ դրօշակ մը(1), մանաւորապէս այս առիթով պատրաստուած: Խումբը որ կը յառաջանար «Մեր Հայրենիք», «Բամբ Ռոտան» և «Մարսէյեզ» երգելով, և որուն յետոյ եկան խառնուեցան բազմաթիւ Ֆրանսացիներ, մեծ համակրութեամբ ողջունուեցաւ Ֆրանսական ժողովրդէն, որ քանիցս «կեցցէ Հայաստան» աղաղակելով յայտնեց իր համակրանքը:

Ցաւալի է որ Ֆրանս. մամուլին մէջ տող մը չերեւցաւ ցարդ՝ ոչ կիրակի առտուան գոհաբանական պատարագին, ոչ ալ Ալզաս-Լօրէնեան հանդէսին մասնակցող հայ պատգամաւորութեան մասին: Փ. Հ. Տեղեկատու պիւրօին երախտապէտ պիտի ըլլայինք եթէ հաճէր այսպիսի կարեւոր իրողութիւնները փարիզեան մամուլին մէջ հրատարակելու մասին աւելի աշխոյժ ջանադրութիւն ցոյց տար:

*** Հռոմի L'Idea Nazionale թերթը իր Հոկտ. 22ի թիւին մէջ հրատարակած է Բիւթհուօ պատգօսաւ սպորագրութեամբ և Դէպ ի Հայաստան վերնագրով տիտղոսով ընդարձակ յօդուած մը, հայ ապագին վայլուն անցեալը և իտալօ-հայ հին բարեկամական յարաբերութիւնները ոգեկոչելով և ապագայ Հայաստանի վերահաստատման դատը պաշտպանելով:

*** Le Journal de Genève իր մարտ 29ի թիւին մէջ հրատարակած է թարգմանութիւնը յօդուածի մը գոր Պ. Լ. Լուձաթթի, իտալական նախկին վարչապետ, տուած է Քօրրիէրէ տելլա Սէրա թերթին և որուն մէջ մեծանուն քաղաքական դործիչը մենէ աւելի կորովով կը պաշտպանէ հայկական անկախութեան դատը. ահա անոր գլխաւոր հատուածները. «... Ամենէն աւելի կեղեքուած ժողովուրդը, որուն խօսքը այնքան քիչ կ'ընենք, Հայն է: Ռուսիոյ, Թուրքիոյ Պարսկաստանի լուծին տակ դրուած, երկար տարիներէ ի վեր ան ամենէն ահաւոր չարչարանքները կը կրէ, քաղաքական և կրօնական կրկնակ մարտիրոսութեամբ մը: Հայոց կոտորածները, Թուրքերու և Քիւրտերու կողմէ մեթոտաւոր անգթութեամբ մը գործադրուած այս պատերազմին ամենէն գարշելի սպէտներն են: Երբ անոնց պատմութիւնը ըլլայ՝ Ազգերու Ընկերութեան ձեռքով կատարուելիք անկեղծ քննութեանը վրայ հիմնուած, տարակոյս չկայ որ քաղաքական ու կրօնական մարտիրոսութեան մէջ՝ Հայերը առաջին տեղը պիտի գրաւեն, պելճիքացիներէն, Սերպերէն, արշաւակոխ եղած Նահանգներու Ֆրանսացիներէն ու Իտալացիներ-

(1) Կապոյտ-կարմիր-կանանչ:

Fonds A.R.A.M

բէն առաջ։» Պ. Լուծծաթթի կը յիշատակէ ծառայութիւնները, զոր Հայերը մատուցին Դաշնակիցներու դատին, իրենց կամաւորներով՝ Կովկասի ինչպէս Պաղեստինի կռիւներուն մէջ. «Անգլիացիները որ իրենց դատաւճիռներուն մէջ միշտ արդար են, ազնուօրէն ճանչցան Հայոց կողմէն քաղաքակրթութեան մատուցուած ծառայութիւնները և խորհրդարանին մէջ որոշապէս ծանուցին թէ Հայերը արժանի էին Թուրք լուծէն ընդ միշտ ազատագրուելու։ Բայց Հայերուն զոհաբերութիւնները, որ իրենց հաւասարը չունին ուրիշ կեղեքեալ ազգերու կրած դժբաղդութեանց մէջ, աւելի մեծ փոխարինութեան մը արժանի են։ Անոնք պիտի պահանջեն որ իրենց ժողովուրդը վերակազմուի ազգային ուժեղ միութեամբ մը, որ միակ տէրութեան մը մէջ համախմբէ Պարսկաստանի, Ռուսիոյ, Թուրքիոյ մէջ կեղեքուած միենոյն ցեղին բոլոր զաւակները։ Այդ ահռելի բռնապետութեան դէմ անոնք պատուար մը պիտի կազմեն, քաղաքակրթութիւնը պաշտպանող։ Այժմէն իսկ Հայերը պէտք է որ Սլաւներուն պէս ճանչցուին իբր անկախ տէրութիւն։»

⁂ Նոյն թերթի հոկտ. 30ի թիւին մէջ հրատարակուած է Իտալիոյ Հայկական քոմիթէի ընդհ. քարտուղար Տօքթ. Տէր Ստեփանեանի մէկ նամակը, գրուած Թրքական զինադադարէն առաջ և ուր կ՚ըսէ հետեւեալը. «Կարելի չէ բանակցիլ կառավարութեան մը և ժողովուրդի մը հետ, որոնց համար իր մօտիկ ցեղերը ջնջելը միանգամայն պետական ու աստուածային օրէնք է. Բանակցիլ Թուրքիոյ հետ՝ նուիրագործել պիտի ըլլար պատմութեան ամենէն հրէշային ոճիրը որ է 700,000 Հայերու կոտորումը, Թուրք կառավարութեան կողմէ կազմակերպուած, Թուրք ժողովուրդին կողմէ իրագործուած... Հայ ազգը, որ ինքնաբերաբար դաշնակցեցաւ Համաձայնութեան, իրաւունք ունի իր բառը ըսելու զինադադարի կամ հաշտութեան բանակցութեանց մէջ, զոր մարդկութեան դժբախտութեանը համար որոշած են սկսիլ Թուրքիոյ հետ։» Տօքթ. Տէր Ստեփանեան կը թուէ Հայոց մատուցած ծառայութիւնները այս պատերազմին և կ՚ըսէ «Համաձայնութեան դատը կը նոյնանայ Հայոց դատին հետ, որ է Հայաստանի իբր անկախ պետութիւն լիակատար վերակազմութիւնը։»

Նոյն թիւին մէջ Le Journal de Genève հրատարակած է հիանալի խմբագրական մը, որ կը վերջանայ հետեւեալ տողերով. «Որպէս զի հայ ժողովուրդը կարենայ ապրիլ և զարգանալ բնականոն կերպով, ինչ ինչ պայմաններ անհրաժեշտ են 1. Դարաւոր փորձարկութենէն յետոյ Թուրք ռէժիմին, որ նոյնը մնացած է իր միապետական ձեւին և ազատական մարմնացումներուն մէջ, բոլորովին անկարելի է որ հայ ժողովուրդը, ինչպէս ո և է քրիստոնեայ ժողովուրդ, շարունակէ ապրիլ Թուրք կառավարութեան մը ներքեւ։

2. «Պէտք է կազմել հայ տէրութիւն մը, որուն սահմանները պատմութիւնն իսկ է որ ցոյց կուտայ։ 1913ին, արդէն Եւրոպա ճանչցաւ որ Թրքական վիլայէթներէն վեցը մասնաւորապէս հայկական էին, ռուսական Կովկասի հողամասերէն ոմանք՝ Թուրքիան ինքն իսկ ընդունեցաւ որ պէտք էր կազմէին հայկական հանրապետութիւն մը։ Այս պետութիւնը պէտք է որ իրեն անհրաժեշտ եղող ելքը ունենար, Կիլիկիոյ այսինչ մասին մէջ, ուր հայ ազգաբնակութիւնը արդէն շատ ազդեցիկ է և ուր ատենօք գոյութիւն ունեցած է փոքր Հայաստանի թագաւորութիւնը։»

Վերջին տողերուն մէջ յօդուածագիրը փափաք կը յայտնէ որ յանուն Դաշնակիցներու Ամերիկա ստանձնէ առաջին շրջանին մէջ հայ Տէրութեան առաջնորդի, խորհրդականի և օգնականի դերը։

⁂ Փ. Հ. Մտաւորական Միութիւնը նոյ. 7 թուականով հետեւեալ նամակը

Fonds A.R.A.M

ուղղեց Ֆրանսական արտաքին գործոց նախարար Պ. Փիշօնին.

Պ. Նախարար, Ֆրանսական փառաւոր բանակին տարած հոյակապ յաղթանակները մեզ կը լեցնեն խորին հրճուանքով։ Ատոնք յաղթանակն են Ազատութեան, և բովանդակ հայ ժողովուրդը Ֆրանսայի և իր քաջարի դաշնակիցներուն հերոսական գիւնուորները կ'օրհնէ, այն պարտութեանց համար զոր կրել կուտան մարդկութեան թշնամիներուն։ Կ'ուղղենք ձեզ, Պ. Նախարար, մեր բուռն և խանդավառ շնորհաւորութիւնները։ Ատոնց կը միացնենք արտայայտութիւնը մեր երախտագիտութեան, Թուրքերուն պարտադրուած զինադադարի այն պայմաններուն համար, որ կը վերաբերին Հայաստանին. շատ ուրախ ենք տեսնելով որ հայ բանտարկեալներուն և տեղահանեալներուն համար Ֆրանսա և իր դաշնակիցները ցոյց տուած են միևնոյն հոգածութիւնը ինչպէս իրենցներուն համար. ատիկա կերպով մը ընդունիլ է Հայութեան պատերազմիկ դաշնակցի հանգամանքը, ինչ որ իրօք եղաւ մեր ժողովուրդը այս պատերազմի ընթացքին։ Հայկական նահանգներուն և Կիլիկիոյ պատկանող պայմանները մեզի կը թուին ըլլալ ժամանակաւոր որոշումներ, և մենք յոյս ունինք որ Ֆրանսա եւ իր դաշնակիցները իրենց արդարութեան գործը պիտի լրացնեն Հայաստանի մասին՝ անոր շնորհելով իր ազգային անկախութեան վերահաստատումը, ինչ որ պիտի ըլլար միակ միջոցը որ պիտի դարմաներ Թուրքերու կողմէ Հայ ժողովուրդին դէմ գործուած տարապայման ոճիրը և արդար վարձատրութիւնը այն անսահման զոհաբերութեանց, զոր Հայ ժողովուրդը յանձն առաւ ազատութեան դատին համար։

Ստացուեցաւ հետեւեալ պատասխանը.

Փարիզ, 12 Նոյ.

Պ. Նախագահ, Ձեր ամսոյս 7 թուականը կրող նամակով բարեհաճեր էիք ինծի ուղղել ձեր շնորհաւորութիւնները այն յաղթութեանց առթիւ, զոր Ֆրանսական բանակները տարին։ Ուղղելով ձեզի իմ շատ ջերմ շնորհակալութիւններս այն զգացմանց համար զոր արտայայտած էք այդ նամակով, ինծի շատ հաճելի է ձեզ ապահովել անգամ մը եւս այն հոգածութեան մասին զոր կը տածէ Ֆրանսա Հայոց նկատմամբ։

Ի դիմաց նախարարին և անոր հրամանով

ԺԱՆ ԿՈՒ

* * * Ի պատասխան շնորհաւորական նամակի մը զոր ուղղած էր երեսփոխանական ժողովի նախագահ Պ. Տէշանէլին, Փ. Հ. Մ. Միութեան նախագահը ստացաւ հետեւեալ գեղեցիկ նամակը.

Փարիզ, 21 Նոյեմբեր

Սիրելիդ իմ Նախագահ,

1916 ապրիլ 9ին, Սօրպոնի մէջ, ի պատիւ Հայաստանի տրուած յուզիչ հանդիսութեան մը միջոցին, կ'ըսէի. «Ո՛վ Հայաստան, այն օրը ուր դուն Սեթրապոլիսի մայր եկեղեցւոյն ու Մէջի մայր եկեղեցւոյն վրայ մեր դրօշակին գոյները պիտի նշմարես, նոր արշալոյս մը պիտի լուսաւորէ քու լեռներուդ խրոխտութիւնը. մէկդի պիտի նետես վերջապէս քու խաչդ, ու պիտի քալես, դուն ալ, արդարութեան մէջ։» Այդ օրհնեալ ժամը եկաւ վերջապէս։ Ազատագրուած Ալզաս-Լօրէնը պիտի տօնէ մեզի հետ ազատագրուած Հայաստանը։ Ֆրանսայի ձեր եղբայրները որ սրտով այնքան հաղորդ եղած են ձեր բոլոր ցաւերուն, այսօր ուրախ են մասնակցելով ձեր ցնծութեան։ Հաճեցէք, սիրելիդ իմ Նախագահ, հաւատալ իմ բոլորանուէր զգացումներուս։

Միութեան նախագահը անձնապէս ուղղած էր Սերպիոյ դեսպան Պ. Վէսնիչին հետեւեալ նամակը.

Փարիզ, 6 Նոյ.

Պ. Նախարար, Ամենախորին ուրախութեամբ է որ իմ հայրենակիցներս ամբողջ աշխարհիս մէջ պիտի իմանան

*** La Victoire ի նոյ. 1ի թիւին մէջ կ'իմանայ Հէրվէ նուիրած է յօդուած մը Թրքական վինափաքարին, ուր Հետեւեալը կ'ըսէ. «(Թուրքերը) պիտի կորանցնեն Հայաստանը, զոր ոչ Եւրոպա, ոչ Ամերիկա ոճիրը պիտի չգործեն նուրէն անոնց յանձնելու՝ որպէս զի Հայ ցեղին խողխողումը ի կատար ածեն»։ Յօդուածին շարունակութեանը մէջ Հէրվէ կ'ըսէ. «Փոքր Ասիոյ իր զուտ Թուրք նահանգներուն վերածուած՝ կամ գրեթէ ուղիղ իր միլիոն զուտ Թուրք իր տգաբնակութեան մէջ ամփոփուած, Թուրքիա պիտի դառնայ փոքրիկ միատեսակ ազգ մը... ընդմիշտ բուժուած՝ գինւոյական արկածախնդրութիւններէն և իր աշխարհակալի գոռոզութենէն, այլ եւս ոևէ օտար ցեղ չունենալով կեղեքելու, Թուրք ժողովուրդը նորէն կրնայ վաստըկիլ այն համակրութիւնները, զոր ստացած էր Ֆրանսայի և Անգլիոյ մէջ»։

Նոյն Թերթի նոյ. 3ի թիւին մէջ Ժօրժ Պիէնէմէ ունի յօդուած մը ուր Հետեւեալը կ'ըսէ «Գալով Հայաստանին ուր Թուրքերը, պ. Լօթիի այդ «բարի» Թուրքերը, վարուեցան այն պժգալի եղանակովը որ գիտենք, անիկա ընդմիշտ պիտի ապատի «պաշտպանութենէն», զոր սուլթաններն անոր կը շնորհէին դարերէ ի վեր»։

*** Ֆիկարօի նոյ. 16ի թիւով հրատարակած «Մահացու Մեղք» տիտղոսով գեղեցիկ յօդուածի մը մէջ, մեր Դատի վաղեմի ու հաւատարիմ բարեկամ պ. Տրնի Քոշէն Հետեւեալ տողերը նուիրած է Հայկական անկախութեան գաղափարին. «... Ահա Սերպիոն ազատագրուած։ Ահա Լեհաստանը որ կը վերածընի։ Ոգջունենք զանոնք և ինքզինքնիս շնորհաւորենք։ Բայց չմոռնանք նաեւ միւսները, կան ուրիշ ազգեր ալ որ կիսացած են պահպանել հարստահարութեան ներքեւ իրենց սեփական նկարագիրը, անկախութիւնին վերագտնելու ձեր սիրելի ու դիւցազնական հայրենիքին ամբողջական ազատագրումը։ Վըստահ եմ մեր ապրին միահաղոյն գգացմանց թարգման ըլլալ ուղղելով ձեզ ամենաջերմ շնորհաւորութիւններ և ամենախոր սքանչացման հաւաստիքը այն տոկունութեան ու քաջութեան համար զոր ձեր ժողովուրդը ցոյց տուաւ. վեհոգի Սերպիան պիտի տեսնէ ընդհուպ իր ամբողջ երազը ժպտիացած, իր բոլոր արդար պահանջները իրագործած։ Հայութիւնը սրտանց կը հրճուի ատոր համար։

Ահա պ. Վէսնիչի պատասխանը.

Շնորհակալ եմ, սիրելի պարոն և բարեկամ ձեր սրտայոյզ տողերուն համար։ Անոնք ուղղակի պիտի ապրեն իմ բոլոր հայրենակիցներուս սրտին։ Հայերը, մարտիրոսութեան մէջ մեր եղբայրները, պիտի տեսնեն քիչ ատենէն, ատոր համոզուած ունիմ, ազատութեան արեւուն իրենց գեղեցիկ հայրենիքին վրայ ծագիլը, և մեր երկու ազգերը ապագային մէջ կիրար պիտի հասկնան ու յարգեն ինչպէս անցեալին մէջ իրարու կարեկցեցան։

Սրտագին կը սեղմեմ ձեր ձեռքը։

*** Նոյ. 2ի Իրիկունը Սալ տէ Ժէոնէս Ռէփիւպլիքէնի մէջ, Հայասէր բանաստեղծ Էմիլ Փինեօ, Նախագահութեամբ փօլ Պուրլաի, արտասանեց կրակոտ բանախօսութիւն մը Հայոց գատի մասին։ Խօսեցան նաեւ Նախագահը և պ. Կիյու, Փարիզի Հանրապետական ուսանողներու միութեան նախագահը։ Հաւաքոյթը կազմակերպուած էր Փարիզի Հ. Ուս. Միութեան կողմէ։ Ներկայ էին բազմաթիւ Հայեր և Ֆրանսացիներ. քուէարկուեցաւ որոշմագիր մը՝ Դաշնակիցներէն Հայ ազգի իբր պատերազմիկ ճանչցուիլը պահանջող և Ազգային Պատուիրակութիւնը իբր Հայ ազգի միակ պաշտօնական ներկայացուցիչն ու անոր ժամանակաւոր կառավարութիւնը Ոչակող։

Fonds A.R.A.M

իրենց Հրայրքը: Կան, մեր քաջարի բարեկամ Իտալացիներու մէկ գեղեցիկ բացատրութիւնը փոխ առնելով, ուրիշ ող-ջերթաններ ալ: Կայ՝ ոչ-փրկեալ Յունաստան մը Եգէական ծովու կղզիներուն և Իզմիրի մէջ: Կայ ոչ-փրկեալ մեծ Հայաստան մը, որ կը տարածուի Կովկասէն Կիլիկիա: Այդ ազգերը դարերէ ի վեր կրած են Թուրքերուն լուծը, հաւատարիմ մնալով իրենց հայրենիքին ու կրօնքին, և առանց երբեք յուսահատելու ազատագրման օրը տեսնելէ: Այն ազգերուն մէջ, որ դաշնակիցներէն իրենց ազատութիւնը պիտի պահանջեն՝ անոնք հնութեան առաւելաշնորհ մը ունին: Դաշնակիցները պիտի գիտնան լսել անոնց ձայնը: Ադրիականի ափանց վրայ ոչ-փրկեալ Իտալիան հաստատեց ինքն իսկ վճռական սկզբունքը ու բացաւ ճամբան, որմէ ոչ ոք պիտի ուզէ հեռանալ:

⁂ L'Echo de Paris հրատարակեց Ազգ. Պատուիրակութեան Նախագահին բողոքպատասխանը Լօթիի յօդուածին: Այդ յօդուածին երեւցած օրն իսկ Փ. Հ. Մտ. Միութեան կողմէ պատուիրակութիւն մը գնաց թերթին տնօրէնին յայտնել Հայոց բողոքն ու զայրոյթը Լօթիի յօդուածին դէմ: Միութիւնը իր շարադրած ձաղկիչ բողոքէն օրինակներ օրինակներ ղրկեց ֆրանսական խորհրդարանի նախագահ Պ. Տէշանէլին, խորհրդարանի արտաքին գործոց յանձնախումբի քարտուղար Պ. Քույիպալին, Սօսիէթէ տէ ժան տը Լէթրի նախագահ Պ. Ժօրժ Լըքօնթի և ուրիշ քանի մը անձնաւորութեանց. այս բողոքին տրուած է ֆրանսական խղճին ուղղուած կոչի մը ձեւը: Միութեան խնդրանքով, Ժաք տը Մօրկան և Քամիլ Մօքլէր Լօթիի դէմ բողոք են ուղղած "Էքօ տը Փարի"ի խմբագիր Մօրիս Պարէսին: Իսկ "Թան" լրագիրը Նոյ. 1ի իր թիւին մէջ հրատարակած էր երկու խմբագրական թրքաց ոճիրները և դաշնակիցներուն հասցուցած մեծ վնասները թուելով և ցոյց տալով դաշնակիցներուն պարտքն ու իրաւունքը՝ Արեւելքը ըստ արդարութեան սկզբունքներուն կառավարելու:

"Ժուրնալ տէ Տէպա"ի Նոյեմբեր 15ի թիւին մէջ թերթին քաղաքական խմբագրապետը Օկիւսթ Կովէն ջախջախիչ պատասխան մը տուած է Լօթիի պէս մտածող բոլոր Թրքասէրներուն և Պոլսէն Թուրքին արտաքսուելուն անհրաժեշտութիւնը փաստած: Le XIXe Siècleի մէջ Պ. Ֆրէտէրիք Մաքլէր հրատարակած է Լօթիի դէմ սիրուն պատասխան մը, Թուրքին Հայոց դէմ գործած անմոռանալի ոճիրները Լօթիի երեսին նետելով: Le Journal de Genèveի մէջ G. Narid (որ հայազգի մեծանուն դիւանագէտի մը որդին է) հզօր ու յուզիչ պատասխան մը տուած է Լօթիին:

Պ. Ժօրժ Լըքօնթ, գրագէտներու ընկերութեան նախագահը, հետեւեալ նամակը ուղղած է Փ. Հ. Մտ. Միութեան Նախագահին՝ Միութեան կոչին ի պատասխան. "Անհոգ եղէք. Ֆրանսացիները մէկ մտածում ունին միայն, այն է ձեր կոխոտեալ և արիւնլուայ ազնիւ երկրին ապագան ապահովել. ու մենք ամենքս պիտի հսկենք որ ան ընդունի՝ իր կարգին՝ բոլոր երաշխաւորութիւնները որոնց պէտք ունի՝ իր խաղաղ զարգացմանն ու երջանկութեանը համար:"

⁂ Եգիպտոսի Որբախնամին ուղղած կոչին պատասխանելով Փ. Հ. Տիկնանց Միութիւնը որոշած է իր ջանքերը նուիրել որբանպաստ գործին. սկսած է արդէն հանգանակութեան մը, որ քանի մը օրուան մէջ 10-11 հազար ֆր.ի հասած է. այդ հանգանակութիւնը կը շարունակուի: Գոյացած գումարէն հեռագրով 10 հազար ֆրանք ուղարկուեցաւ Գահիրէի Որբախնամին: Տիկ. Միութիւնը այս նպատակին համար կարգ մը ծրագիրներ եւս ունի, զոր ի մօտոյ պիտի գործադրէ:

Fonds A.R.A.M

*** Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութիւնը որոշած է սարքել մեծ հաւաքում մը որ տեղի պիտի ունենայ դեկտ. 11ի իրիկունը, ժամը 8½ին, Salle des Agriculteurs, 8, rue d'Athènes, նախագահութեամբ Պ. Տընի Քօշէնի։ Պիտի բանախօսեն Պ. Տընի Քօշէն, Պ. Պէրթրան Պարէյլ՝ նիւթ ունենալով "Թուրանական ոգին", Պ. Զօպանեան՝ "Հայը՝ յոյն-լատին քաղաքակրթութեան յառաջապահ Արեւելքի մէջ". Պ. Սվորոնոս, Աթէնքի Համալսարանի փրոֆէսօր, "Յունաստան և Հայաստան"։

Կրթասիրաց Միութիւնը կ'իմացնէ մեզի որ Պ. Մինաս Չերազ նամակով մը կը նուիրէ իր պատրաստած հայերէն աշխարհաբար քերականական դասագիրքը Միութեանը։

Պ. Մինաս Չերազի ունեցած հմտութիւնն ու պատրաստութիւնը գրաւականներ են արդէն դասագրքին առաւելութիւններուն, որոնցմէ շատով պիտի օգտուի մանուկ հայ սերունդը, Միութիւնը անմիջապէս զայն հրատարակել որոշած ըլլալով։

Կրթասիրաց Միութիւնը հրապարակաւ իր խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ Պ. Մինաս Չերազին։

ԿԸ ՓՆՏՌՈՒԻ

Ֆրանսական բանակի հայ կամաւորներէն տրապիզոնցի Կարօ Ժամկոչեանի մասին տեղեկութիւն ունեցողներէն կը խնդրուի գրել իր եղբօրը Ա. Ժամկոչեանի 6, Passage Lathuile, Paris — Այս կամաւորը մէկ տարիէ ի վեր կը գտնուէր Արեւելեան լեզէոնին մէջ և վեց ամսէ ի վեր իրմէ ոևէ նամակ առնուած չէ։

"ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ"Ի ԲԱՑԱՌԻԿ ԹԻՒԸ

Կաղանդի առթիւ "Վերածնունդ" բացառիկ թիւ մը պիտի ունենայ բազմաթիւ պատկերներով և ճոխ բովանդակութեամբ։

Այս բացառիկ թիւէն սկսեալ թերթ չը պիտի ղրկուի բոլոր անոնց՝ որոնք հակառակ մեր բազմաթիւ կիմումներուն՝ ամիսներով թերթ ստացան իրենց բաժնեգիները չվճարելու անբարեխղճութիւնը ունենալով։

Ով որ կ'ուզէ "Վերածնունդ" ունենալ այդ բացառիկ թիւէն սկսեալ, ուր արուսահմանի բոլոր նշանաւոր հայ հեղինակները ստորագրած են, թող շտապէն կանխիկ տարեգինը ղրկելով բաժանորդագրուիլ։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱՂԱՆԴԻ ՕԵՂԱՆ

"Վերածնունդ"ի վարչութիւնը ինչպէս անցեալ տարի, որոշած է այս տարի եւս Հայկական Կաղանդի նախօրեակին՝ 12 Յունվ. Շաբաթ գիշեր, սեղան մը սարքել, այն բոլոր անոնց համար, որոնք պիտի ուզէին այդ տեսակ օր մը հաւաքուիլ և միասին անցնել քանի մը հաճելի և զեղեցիկ ժամեր։

Տոմսակները այժմէն կարելի է ստանալ "Վերածնուդ"ի վարչութենէն և Ներսէսեան տպարանէն։ Գինն է 10 ֆր.

Ճաշկերոյթը տեղի պիտի ունենայ Café Namurի մեծ սրահին մէջ, 4, Boulevard de Strasbourg,

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ Տօքթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Gérante : Mlle SARAH LACROIX
Խմբագրապետ՝ Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ
Impr. Spéciale «Veradzenount».

Fonds A.R.A.M

ԾԱԽՈՒ ԳԻՐՔԵՐ

Մեր ընթերցողներուն դիւրութիւն մը ընծայելու համար, հաստատած ենք գրադարան մը, ուր մեր տրամադրութեան տակ ունինք Հայկական Դատին նուիրուած հայ և օտար հեղինակներու գործերը: Այս գիրքերն ստանալու համար պէտք է փոխարժէքը մեզ ղրկել կանխիկ փօսթի ծախքով միասին:

ՀԱՅ ԷՋԵՐ — *Արշակ Չօպանեան*
գին 15 *ֆր.*

ՆԱՂԱՇ ՅՈՎՆԱԹԱՆ ԱՇՈՒՂԸ և ՅՈՎՆԱԹԱՆ ՅՈՎՆԱԹԱՆԵԱՆ ՆԿԱՐԻՉԸ, (*պատկերազարդ*). 10 »

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՉԱԿԻ ԴԻՒԱՆԸ 3 »

LA FEMME ARMÉNIENNE
A. Tchobanian, *գին* 3 »

AU PAYS de l'EPOUVANTE
l'Arménie Martyre
Henry Barby 4 50 fr.

CONTRE les BARBARES de l'ORIENT
J. de Morgan 5 fr.

AUTOUR de l'ARMÉNIE
Frédéric Macler 4 fr.

LA FRANCE et L'ARMÉNIE à Travers l'Art et l'Histoire
Frédéric Macler.
Professeur à l'Ecole Nationale des Langues Orientales vivantes.
le prix: 5 frs.

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑ 1918
Հրատարակ. Կ. Ներսէս 4 և 7 *ֆր.*

LES TURCS
Ce que fut leur Empire
leurs comédies politiques
préface de J. de Morgan
Bertrand Bareilles. 3 50 »

ԼԵՒՈՆ Ե. ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ,
Կ. Յ. Բասմաջեան. 10 »

CONSTANTINOPLE
խիստ շահեկան աշխատութիւն մը որուն մէջ Հայերու մասին ուսումնասիրութիւն մը կայ.
Bertrand Bareilles. Le prix: 9 *ֆր.*

LA SUPPRESSION des ARMÉNIENS
Methode allemande, Travail Turc
René Pinon, *գին* 1 20

ESSAI sur les NATIONALITÉS
J. de Morgan. *գին* 3 *ֆր.*

LA FRANCE et le PEUPLE ARMÉNIEN
A. Tchobanian. *գին* 3 *ֆր.*

OFFRANDE POETIQUE à la FRANCE
A. Tchobanian. 12 *ֆր.*
Այս երկու գրքերու հասոյթը յատկացուած է Ֆրանսական կարմիր խաչին

LES VOLONTAIRES ARMÉNIENS
Aram Turabian
Բազմաթիւ նկարներով, 5 *ֆր.*

ԵՐԳԵՑՈՂՈՒԹԻՒՆՔ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ
քառաձայն դաշնաւորուած,
գին 5 *ֆր.*

Այն հրատարակիչներն ու հեղինակները որ կը ցանկան մեր միջոցով տարածել իրենց գործերը, թող հաճին անմիջապէս ուղարկել վարչութեանս:

Fonds A.R.A.M

Ա Ր Մ Է Ն Ի Ա

Շաբաթաթերթ Ազգային, Քաղաքական, եւ այլն.

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Ամբողջ 34-րդ տարեշրջանի (1918 օգոստոս–1919 յունվար) տարեկան բաժնեգինն է 20 ֆրանք, ամսականն՝ 2 ֆրանք.

Նամակ կամ դրամ ղրկել անօրէն-խմբագրի հետեւեալ հասցէին՝

M. Portoukalian, directeur du journal *Arménia*

MARSEILLE (France)

Փարիզի մէջ ամէն անձնք որ կ'ուզեն ԱՐՄԷՆԻԱի բաժանորդ դրուիլ կամ բաժնեգինն վճարել թող հաճին դիմել հետեւեալ հասցէին.

Imprimerie NERCÈS, 272 Rue St-Jacques Paris (5e).

"ԱՐԱՃՆՈՒՆԴ"Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Որոնց կարելի է դիմել բաժանորդ արձանագրուելու եւ բաժնեգինն վճարելու համար:

Ադեքսանդրիա	Գ. Ներսէս Վարդիկեան, գրավաճառ
Գահիրէ	Houng'ի գրավաճառատուն
Երուսաղէմ	Դեր. Աշոտ վարդապետ Սարգիսեան
Ժընեվ	Գ. Մ. Լ. Նէվրուզ
Լոնտոն	Մ. Գաբամաճեան, (Հեռաքէ կը ծախուի նաեւ Գ. Սմբատ Քէսէճեանի ճաշարանը
Կիպրոս	Գ. Հայկ Արմաղանեան
Պաղտէյլ	Գ. Յովսէփ Ուլոհոճեան
Պանչէսթր	Արժն. Տ. Ներսէս Քահ. Սվաճեան
Ֆրեզնօ	Dr V. Tashjian

ԱՆԳԼԻԵՐԷՆ ԴԱՍԵՐ

Գիւրամատչելի պայմաններով

Վկայեալ կարգ ուսուցչի մը կողմէ Գիմել խմբագրութեանս

Fonds A.R.A.M